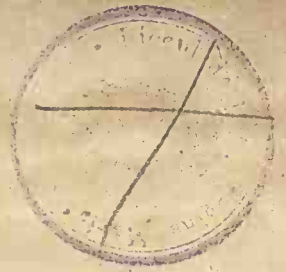

2 V

CĂRȚILE POPULARE ÎN
LITERATURA ROMÂNEASCĂ

911

S'AU TRAS DIN ACEASTĂ CARTE
PE HĂRTIE VIDALON VĂRGATĂ,
30 DE EXEMPLARE NEPUSE IN
COMERT, NUMEROTATE DELA 1-30

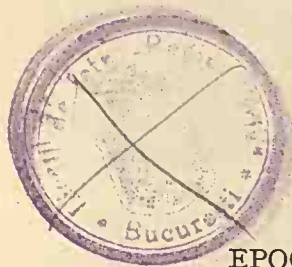
20

*Exemplu No. 20 din ^{ali 30} com-
plet pe hârtie Vidalon vărgată.*

N. CARTOJAN

Bibl. mare a Lic. "Regina Maria"
București

2/IV
CĂRȚILE POPULARE ÎN
LITERATURA ROMÂNEASCĂ

VOL. II

EPOCA INFLUENȚEI GRECEȘTI

CU 15 PLANȘE AFARĂ DIN TEXT

31 Martie 1944.

Don. D^{nei} M. Prof. T. Simionescu

BUCUREȘTI

FUNDAȚIA PENTRU LITERATURĂ ȘI ARTĂ « REGELE CAROL II »

39, BULEVARDUL LASCAR CATARGI, 39

1938

825841

Volumul de față a întârziat mult peste așteptările noastre, dar și dificultățile care ne-au stat în cale au fost multe și felurite.

Studiile lui Hașdeu și Gaster apărute acum o jumătate de veac reprezentau o sinteză deplină a întregului material de literatură populară — 61 de manuscrise — ce stăteau atunci la îndemâna cercetătorilor. Cu drept cuvânt romanistul Kr. Nyrop scria în « Romania » din 1885: « Ces deux ouvrages, tout en faisant le plus grand honneur à la sagacité et à l'érudition de leurs auteurs, rendent un bon témoignage de la vie scientifique qui se développe maintenant dans le royaume de Carmen Sylva ».

În domeniul literaturii populare scrise, cu greu se mai putea aduce atunci ceva nou peste cele scrise de Hașdeu și Gaster. De aceea, după dânsii, munca istoricilor noștri literari s'a îndreptat mai mult în direcția literaturii religioase și a celei istorice, unde într'adevăr s'au realizat progrese însemnate, care au dus la marile lucrări de sinteză privitoare la istoria literaturii românești. Abia în anii din urmă câteva monografii și publicații de texte au reluat firul rupt al cercetărilor pe tărâmul literaturii populare pe nedrept uitate. Comoara de manuscrise — 5637 de codice (dintre care 206 fondul Gaster inventariat) — adunată în răstimpul de o jumătate de veac în Biblioteca Academiei române, bogatul material folkloric dat la iveală de revistele noastre de folklor, precum și studiile întreprinse, mai ales în Apus, studii care au pus într'o lumină nouă întregul material de literatură apocrifă și poporană, impunea însă, în vremea de azi, o nouă sinteză. Dar această sinteză n'a fost ușor de întocmit.

Catalogul manuscriselor românești din Biblioteca Academiei Române, inițiat de regretatul Ion Bîanu, a ajuns abia la nr. 1061. De altă parte inventarul sumar al manuscriselor Academiei dela numărul 1061 până la numărul 2939, trimes la Moscova în timpul marelui războiu, s'a pierdut. La dificultățile pe care le ridică în genere prin natura lor textele de manuscrise chirilice, adesea rău scrise, fără titlu sau cu titlul schimbat, cu paginile dela început și dela sfârșit

uneori pierdute, se adaugă astfel lipsa unui inventar care să călăuzească precis pe cercetător în haosul atâtor msse.

Oricât de grea a fost această muncă ea ne-a dat totuși satisfacția de a fi descoperit în literatura noastră românească circulația unor texte necunoscute până la noi, precum: romane cavaleresti din evul mediu, ca bunăoară Imberie și Margaronă o prelucrare grecească a celui mai frumos roman al Franței medievale, Pierre de Provence et la belle Maguelonne, sau romanul Troiei al truverului normand din veacul al XII-lea, Benoist de Sainte-Maure, în prelucrarea judecătorului din Messina Guido delle Colonne, sau texte de natură religioasă ca: Protoevanghelia lui Iacob, fratele Domnului sau legende de origine bogomilică cu resfrângeri adânci în colindele populare, precum Lupta arhanghelului Mihail cu Satana, sau Disputa Mântuitorului cu Satana, ori Indice de cărți oprite de Biserică. Scrutarea materialului inedit din Biblioteca Academiei Române ne-a îngăduit să proiectăm puțină lumină și peste munca dascălilor măr-unți ai neamului cari au prelucrat în stihuri pe gustul mulțimii, motive cărturărești, căci am găsit arhetipul în proză din care au derivat versiunile ritmate ale orațiilor de iertăciune, sau sămburele în proză din care s'a ajuns, prin prelucrare cu material românesc în bună parte, la tipurile de Vicleim de azi.

Chiar pentru textele cunoscute, cercetarea materialului manuscris din Biblioteca Academiei Române ne-a dat la iveală nu numai variante noi — la fiecare capitol — dar versiuni cu mult mai vechi, unele, ca de pildă pentru Sindipa, cu 150 de ani anterioare celor cunoscute azi. Pentru asemenea texte hotarele literaturii noastre se mută astfel cu un veac și jumătate mai adânc în timp.

Identificarea textelor și punerea lor în valoare la lumina metodelor introduse în studiile comparatiste ne-a reținut și ea multă vreme, fiindcă textele manuscrise se găsesc în bibliotecile românești, dar prototipele medievale-occidentale și studiile lămuritoare în bibliotecile străine. Cu toate eforturile laudabile făcute de marile noastre biblioteci, ele au încă lacune, lucru firesc de altfel pentru instituții tinere, care nu au ajuns încă la 70 de ani de viață. Urmărind apoi textele dela punctul lor de plecare pe căile pe care le-au străbătut până au intrat în literatura noastră, am fost siliți, nu odată, să încercăm — dincolo de hotarele noastre — a desfunda drumuri necercetate. Astfel am fost aduși să căutăm și să găsim izvorul necunoscut al celei mai interesante poeme

dela începutul literaturii neogrecești, Erotocritul, să determinăm căile pe care le-a urmat și prefacerile pe care le-a suferit opera lui Giulio Cesare Croce — Bertoldo — în literaturile franceză și germană până a ajuns la noi; să precizez mai de aproape natura remanierelor pe care le-a suferit romannul cavaleresc al Franței medievale Pierre de Provence et la belle Maguelonne în prelucrarea neogreacă și în versiunea românească, să determin prototipe literare bizantine și occidentale, ortodoxe și catolice la temelia cântecelor noastre de stea ș. a., la care ar fi de adăogat și mici contribuții la Bibliografia neoelenică a lui Legrand: ediții de cărți populare grecești tipărite la Veneția mai vechi decât cele cunoscute.

In sfârșit, ultima chestiune care ne-a preocupat raporturile literaturii scrise cu cea orală a fost și ea legată de multe greutăți.

Revistele noastre de folklor, afară de Șezătoarea, n'au indice; unele n'au nici tablă de materii pe fiecare an, iar material popular prețios se găsește împrăștiat prin toate revistele, până și în ziarele politice. De altă parte urmărirea influențelor pe care le-a lăsat literatura scrisă asupra literaturii orale a poporului este o chestiune complicată, fiindcă nu totdeauna asemănările pot fi rezultatul unor influențe. Acum un sfert de veac, ocupându-mă în prima mea lucrare pe tărâm poporan, Alexandria în literatura românească, de credințele în zodii, de apa vie, de topirea cerii și de alte elemente folklorice pe care Gaster le considera ca influențe populare, scriam: «Elementele asemănătoare între Alexandria și de literatura populară fac parte din patrimoniul comun tuturor popoarelor, patrimoniul din care în vremuri și locuri deosebite și-au împrumutat material pentru plăzmuirile lor și autorul anonim al cărților populare și fantazia creatoare a poporului nostru». Sunt ceea ce am putea numi paralele. Dar în afară de aceste elemente, care pornesc dintr'o obârșie comună, dar care au un curs independent, sunt cazuri precise în care influența cărții populare asupra literaturii orale a poporului este în afară de orice îndoială. Nu este totdeauna ușor de precizat dacă intrarea motivului din literatura scrisă în domeniul literaturii orale a poporului s'a făcut mai întâi pe teritoriul poporului nostru sau pe cel al popoarelor învecinate și a ajuns la noi pe calea circulației orale. Astfel de chestiuni nu pot fi puse la punct decât prin monografii speciale în care s'ar studia toate variantele aceleiași teme, s'ar urmări raza de răspândire geografică a fiecărei variante, s'ar stabili filiația variantelor

și apoi pe temeiul tuturor acestor cercetări premergătoare s'ar încerca să se descifreze istoricul temei și al circulației sale.

In urmărirea raporturilor dintre literatura scrisă și creațiile maseilor populare, am căutat să îndrumăm cercetările noastre într'o direcție nouă: influența cărților apocrife și populare asupra iconografiei religioase și a artei populare. Cu toate lipsurile de care ne-am izbit, credem totuși că materialul adunat de noi e suficient pentru a întări convingerea despre conexiunea strânsă dintre literatura veche poporană folklorul, iconografia religioasă și arta noastră populară. A separa în chip arbitrar literatura populară scrisă de cea orală și de arta populară, înseamnă a tăia firele care leagă organele de viață ale aceleiași entități sulfetești: cultura românească.

În ce privește bibliografia, am crezut necesar, și pentru a păstra caracterul unitar al publicației și pentru a înlesni cercetările celor ce vor să ducă mai departe problemele pe care le lasă deschise studiul nostru, să o așezăm, ca și în volumul I, la sfârșitul capitolelor, sistem atizată în următoarele 5 secțiuni: 1. texte românești publicate; 2. manuscrite inedite și nesemnalate din Biblioteca Academiei Române; 3. texte grecești; 4. originalele occidentale, acolo unde e cazul; 5. studii privitoare la originea și filiațiunea textelor întreprinse la noi sau aiurea asupra materialului românesc sau strein.

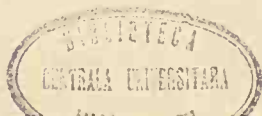
Înainte de a încheia, îmi fac o plăcută datorie mulțumind acitutoror celor ce m'au ajutat în publicația de față: d-lui Al. Rosetti, directorul « Fundației pentru literatură și artă Regele Carol II » din inițiativa căruia această lucrare apare în colecția « Biblioteca enciclopedică » a Fundației; d-lui G. Megas și d-șoarei M. Ioanidu de la Arhiva de folklor N. Politis a Academiei grecești din Atena, care au avut amabilitatea, în vara anului 1937, să-mi înlesnească orientarea în domeniul folklorului neogrec, precum și scumpilor mei colaboratori și elevi: asistent Dan Simonescu, docent N. Georgescu-Tistu, d-lui I. C. Cazan și domnișoarelor A. Camariano și M. Angelescu, care m'au ajutat la corecturi și întocmirea indicelui. O pioasă amintire vouă păstra mult regretatului coleg și prieten D. Russo, care cu bună voința-i cunoscută mi-a pus la îndemână câteva cărți rare din prețioasa sa bibliotecă.

INFLUENȚA GRECEASCĂ ÎN ȚARILE ROMÂNEȘTI

În anul 1716, când ultimul Domn pământean Ștefan Cantacuzino și tatăl său, învățatul Stolnic Constantin, erau sugrumați în carcerile dela Bostangi-Bași, se deschide o nouă fază în viața politică a neamului nostru: epoca Fanarioților. Această epocă reprezintă în cultura românească punctul culminant al influenței grecești; însă, cu mult înainte de 1716, ai noștri au căutat să intre în legătură cu strălucitoarea civilizație bizantină.

Încă din epoca organizării statelor noastre, când nu se putea prevedea prăbușirea Peninsulei Balcanice sub Turci, Domnii români căutau, dincolo de lumea slavă sud-dunăreană, legături directe cu Bizanțul. În 1359, Alexandru Basaraba, în năzuința de a organiza viața religioasă a principatului său pe temelii ortodoxe, cerea Patriarhiei din Constantinopol un Mitropolit — pe care-l obținea în persoana episcopului grec din Vicina, Iachint.

Vestea despre puterea și strălucirea Constantinopolului, asupra căruia un cronicar medieval — Villehardouin — spunea că « rien de pareil ne se peut trouver en aucun autre pays », ajunsese și pe meleagurile noastre. Avem mărturii din izvoare sigure că Domnii noștri își trimeteau copiii în marea cetate de cultură a Răsăritului european. Cronicarul bizantin Duca ne spune că unul din fiii lui Mircea își făcea ucenicia armelor la curtea împăratului bizantin Ioan al VIII-lea, ca ofițer în garda imperială și că un nepot al aceluiași Domn dobândise sub flamurile bizantine, într'o luptă cu Turcii, atâta vază, încât împăratul

și puse la îndemână una din cele mai mari corăbii ca să-l aducă în patrie¹⁾.

Dar acest contact direct cu Bizanțul, pe care îl căutau vechii noștri întemeietori de stat, a fost deodată rupt prin cucerirea Constantinopolului de către Turci. Prăbușirea imperiului și măcelul deslănțuit de cuceritori au silit pe reprezentanții nobilimii, ai clerului și ai culturii bizantine să apuce drumul exilului către limanurile din Apus, mai ales către cetățile Italiei, unde mai dinainte se aflau stabilite colonii grecești. Acolo, lumea sătulă de filozofia scolastică, insuflată prea mult de spiritul teologic, tocmai se îndrepta către vechile literaturi clasice.

Erudiții bizantini, aducând cu ei manuscriptele filosofiei și literaturii grecești și urmând pe drumurile deschise de predecesorii lor înainte de căderea Constantinopolului, răspândesc prin tipografii, prin școli, prin universități, cultul pentru clasicismul elen și astfel ei contribuie în Occident la întărirea umanismului și la aparițiunea Renașterii.

Câteva decenii după căderea Constantinopolului, când cucerirea turcească se oprește la Dunăre și Principatele române se consolidează, Grecii — mai ales clericii — încep să se îndrepte și către țările noastre, unde sunt aduși de Domni pentru organizarea vieții religioase. Începând cu Patriarhul Nifon, pe care Radu cel-Mare l-a scăpat din închisoare și l-a adus în țară, numărul prelaților greci crește continuu în țările noastre.

Obiceiul vechii noastre boierimi de a închina mănăstirile, întemeiate și înzestrate cu moșii, Muntelui Athos sau patriarhiilor din Răsărit, pentru a le da un nimb de sfințenie și a le feri de sbuciumările vieții politice interne, a înlesnit afluxul din ce în ce mai mare al călugărilor greci în mănăstirile românești. Călugării trimiși pentru a administra averile mănăstirilor închinăte, aduc cu ei din centrele de cultură ale Răsăritului ortodox, mai ales din Muntele Athos, copii de manuscripte și cărți grecești ieșite din teascurile venețiene.

În afară de elementele de cultură venite astfel pe calea bisericii, influența grecească a mai pătruns la noi și prin contactul

¹⁾ Ducas *Historia Byzantina* în *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae* ed. Immanuel Bekkerus, Bonn, 1834, p. 201—202, apud D. Russo, *Elenizmul în România*, p. 43—44.

direct al păturii noastre conducătoare cu Grecii din capitala imperiului otoman.

În Constantinopol veneau periodic Domnii cu alaiurile de boieri, pentru a primi investitura dela Poartă, la fiecare urcare în scaun. Dar în această metropolă de cultură a Orientului, în care se suprapusese trei civilizații diferite — bizantină, latină medievală și turco-arabă — Domnii și boierii veneau în contact cu dragomanii greci ai Porții și cu fruntașii plutocrației fanariote grupați în jurul Patriarhiei, din care radia vieța spirituală a întregului popor grec. În secolul al XVII-lea, prin marea școală a Patriarhiei, întemeiată de Chiril Lucaris, profesorii care își făcuseră studiile la colegiile din Roma, Veneția și Padova, introduseseră în lumea greacă din Fanar un avânt de vieță nouă din Occidentul european.

Era imposibil ca boierimea noastră, care se vântura neconținut prin Constantinopol, să fie atrasă numai de pitorescul și bogăția vechii cetăți. Contactul cu cercurile Patriarhiei a trezit în ea râvna pentru orizonturi mai largi de cultură. Convinși de superioritatea culturii grecești, într'o vreme în care slavismul intra în agonie, domni, ca Vasile Lupu, se străduiau să introducă în învățământul nostru, studiul limbii grecești. Pentru Academia teologică din Iași, el a adus doi mari cărturari greci: Kerameus și Pantelimon Ligaridis, originar din insula Kios, care-și făcuse studiile în institutul gregorian « De propaganda fide » din Roma și obținuse acolo titlul de doctor în teologie și filosofie. Chiar un bătrân Domn de țară, cum era Constantin Cantemir, a adus ca instructor pentru copiii săi, un grec născut în Creta, Eremia Cacavela, care își făcuse studiile la Leipzig și care — ne spune un contemporan — « era știutor de limba elină, latină, ebraică și germană, instruit în științele profane și mai ales în sfânta Scriptură și foarte apt în arta elocvenței și a amvonului ».

În aceeași vreme, în Muntenia, la curtea lui Brâncoveanu, se afla un alt cărturar și predicator grec, Gheorghe Maiota, care dădea lecții tinerelor beizadele.

Dorul de carte grecească se aprinsese așa de mult, încât tineretul din țările românești se ducea să-și desăvârșească cultura în mediul cosmopolit al Constantinopolului. Acolo și-au făcut ucenicia științifică: Nicolae Milescu, Radu Mihnea, Constantin Duca,

Stolnicul Constantin Cantacuzino, înainte de a se îndrepta către limanurile Veneţiei şi, în sfârşit, cea mai erudită minte a trecutului românesc, Dimitrie Cantemir. În aceste împrejurări, Români şi Grecii încep să se apropie şi să se unească prin căsătorii, iar numărul Grecilor în ţările noastre sporeşte, mai ales că mulţi domni care-şi făcuseră educaţia în Constantinopol vin însoţiţi de Greci, rude, prieteni sau creditori.

Pe toate aceste căi — prin biserici, prin şcoală, prin contactul direct — influenţa grecească se infiltrează din ce în ce mai adânc în ţările noastre şi ajunge la o etapă importantă în dezvoltarea ei pe timpul domniei lui Şerban Cantacuzino şi Constantin Brâncoveanu. În această vreme, cultura slavă dela noi, ne mai fiind alimentată din Sudul dunărean, secătuit sub vitregia apăsării turceşti, intrase în agonie. La această răspântie din viaţa noastră religioasă, când pe de o parte limba slavonă nu mai era înţeleasă nici măcar de cler, şi când, de altă parte, limba naţională nu fusese încă pregătită pentru a intra în altar, începe să se introducă serviciul divin în limba greacă în unele biserici, negreşit sub influenţa marilor Patriarhi şi cărturari greci ca Dositheiu, Patriarhul Ierusalimului şi alţii aflaţi atunci la curtea domnească. Pentru a întări biserica în această nouă formă şi spre a deştepta şi la noi interesul pentru vechea cultură clasică, Şerban Cantacuzino şi nepotul său de soră, Constantin Brâncoveanu, pun bazele unei Academii. Pentru întărirea acestei Academii — frecventată de 200 de tineri, — în care, alături de Evanghelii şi de scrierile sfinţilor părinţi şi alături de matematici, astronomie şi fizică se citeau fabulele lui Esop şi se interpretau tragediile lui Sophocle şi Euripide, Brâncoveanu a adus dascăli greci renumiţi, cu studii făcute în Occident, ca Ion Trapezunţiu, Sevastos Kimenitul, Ioan Comnenul sau Maiota, predicatorul curţii domneşti.

Astfel, sub impulsivitatea dată de Domnii români chiar, se răspândeşte la noi cultura grecească. Copiii lui Brâncoveanu — cu deosebire Ştefan şi Radu — îşi însuşiseră aşa de bine limba greacă, încât se încumetau, cu prilejul marilor sărbători ale bisericii, să alcătuească, în cinstea sfinţilor, panegirice greceşti, care au fost tipărite de către Antim Ivireanu.

Când primii Domni fanarioţi se urcară pe tronurile Principatelor române, ei au găsit astfel un climat destul de prielnic

pentru cultura greacă. Nicolae Mavrocordat, om învățat, pasionat cititor de cărți și scriitor el însuși, nu se putea să nu se ocupe și de cultură în țările în care fusese trimis să guverneze. Cu sprijinul lui Hrisant Notara, care-și făcuse studiile în Franța și Anglia, Mavrocordat reformează școlile grecești din Iași și București, introducând învățământul gratuit.

Exemplul lui a fost urmat de mulți succesori ai săi. Domnii fanarioți, oameni culți și ambițioși, dornici de a lăsa posterității un nume, s'au străduit să ridice academiile grecești, pe care le-au găsit în țările noastre, la nivelul școlilor din Occident. În această năzuință, ei au adus la noi tot ce era mai de seamă între cărturarii greci ai timpului, oameni cari își desăvârșiseră cultura în școlile Apusului, doctori în teologie, filosofie și medicină din Italia, Franța și Germania.

Conduse de acești fruntași ai intelectualității grecești, academiile din țările noastre se bucurau de o vază așa de mare în Răsăritul ortodox, încât din toate colțurile lumii grecești, din Tracia, din Macedonia, din Epir, din Constantinopol, din insule, veneau elevi ca să asculte prelegerile lor și să-și desăvârșească instrucția. Cu câtă emoție se străduiau acești dascăli să reînvie în sufletul auditorilor admirația pentru timpurile antichității clasice ne-o dovedește amintirea unui elev al profesorului Gheorghe Ghenadie din preajma izbucnirii eteriei grecești:

« Mi-l amintesc — spune elevul — când în școala publică din București, în auzul mulțimii nenumărate, la care erau prezenți și fiii Domnitorului, propunând pe Isocrate în Panegiricul său, în care proslăvește strălucirea și renumele mare a vechei Atene, s'a simțit cu totul transportat și, ca și cum ar fi fost cuprins de delir pentru acele mari figuri, cerând a se închide ușa clasei, a început prin cuvinte pline de foc, să expună cât de mare a fost Elada, odată învățătoarea și coroana popoarelor și desprețuită de când a căzut sub jugul sclaviei. Și într'atât a fost mișcat vorbind de speranța glorioasă a reînvierii Greciei, socotită pe atunci ca o crimă, încât lacrămile i-au înăbușit glasul, iar entuziasmul tinerilor săi ascultători s'a aprins și a izbucnit în aplauze sgo-motoase » ¹⁾.

¹⁾ Sathas, *Neοελληνική, Φιλολογία* p. 711; textul tradus cu greșeli la C. Erbiceanu, *Bărbați Culți*, p. 170.

Asemenea scene mișcătoare aveau de sigur răsunet și în sufletele tinerelor vlăstare ale boierimii noastre.

La influența pe care o exercitau curtea, biserica și profesorii greci prin școală, trebuie adăogată și influența pe care o aduceau în cercurile aristocrației noastre, corifeii scrisului neogrecesc. La curtea Domnilor fanarioți și în țările noastre ospitaliere au găsit adăpost și sprijin câțiva din cei mai de seamă reprezentanți ai literaturii neogrecești. Astfel au fost: Constantin Dapontes, care, înainte de a-și încheia rostul vieții ca monah în muntele Athos, a fost în anii tinereții sale secretarul lui Constantin Mavrocordat; Athanasie Hristopoulos, cântărețul pasionat al iubirii și al vinului, a cărui operă a trecut peste hotarele literaturii grecești și care a trăit vreme îndelungată la noi ca profesor și judecător în București, sau Rigas Velestinli, autorul Marseillesei grecești: («Până când, palicarilor, să trăim noi prin defilee... Mai bine un ceas de viață liberă decât 40 de ani de sclavie»), care își făcuse cultura în țările noastre, fusese secretarul lui Mavrogheni și mai târziu, la izbucnirea războiului ruso-turc, comandant al Craiovei.

Această viață culturală grecească, susținută de Domnii fanarioți în capitalele Principatelor noastre, nu se putea să nu-și exercite influența și asupra societății în mijlocul căreia se desfășura. Boierimea pământeană, care gravita în jurul curților domnești și care se pregătise în Academiiile din Iași și București, este și ea prinsă în ritmul vieții culturale grecești, traducând din limbi străine în grecește, sau colaborând la dicționare greco-franco-italiene, ca de pildă cel al lui Vendotti, publicat la Viena, în 1790 ¹⁾.

Crescută în școlile grecești, sau instruită în casă de dascăli greci, trăind în bună înțelegere cu Grecii, o parte din boierimea românească începe să adopte în vorbirea de toate zilele limba Domnilor fanarioți, care devine astfel, treptat, limba saloanelor bucureștene și ieșene, așa precum în vremurile noastre limba franceză ajunsese să fie socotită în unele cercuri dela noi ca o limbă rafinată, de distincție, a claselor conducătoare.

Cât de adânc era îmbibată de cultura și limba grecească, această boierime amestecată din țările noastre ne-o dovedesc și unele exerciții de sport poetic, obișnuite în saloanele timpului și în care

¹⁾ D. Russo, *Elenizmul în România*, p. 67—68.

versuri grecești se întrefșes cu versuri românești, ca de pildă în următorul specimen bilingv al lui Gheorghe Peșacov, «zelosul imitator al prea stimatului Alecu Văcărescu, stemaj al poeților»:

*Zέφυρος γλυκέ ἄν εἶρης
Τὴν θεᾶν ὅπου ἠξεύρεις
Că din suflet o iubesc*

*Πές της ὄτι τὴν λατρεύω
Δίχως ἄλλο νὰ γυρεύω
Decât ca să o slăvesc*

«Zefire dulce, dacă vei găsi zeița pe care știi că din suflet o iubesc, spune-i că o ador, fără ca să-i cer altceva, decât ca să o slăvesc»¹⁾.

Dar dacă clasa boierească și negustorimea înstărită, crescute în școli, se împărțășeau din literatura greacă și luau uneori parte activă la mișcarea culturală grecească, păturile de jos ale popoului continuau să se desfăteze cu lectura cărților sale favorite, traduse, în epoca de care ne ocupăm, din limba greacă în limba națională și răspândită prin copii manuscrite.

BIBLIOGRAFIE: D. Russo, *Elenizmul în România*, București, 1912; N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, II, dela 1688 la 1780, ediția II-a revăzută și larg întregită, București, Pavel Suru, 1926, cu deosebire p. 31—65; p. 89 și urm.; p. 489—613; N. Iorga, *Istoria învățământului românesc*, București, Casa Școalelor, 1928, p. 56—190; M. Popescu-Spineni, *Contribuțiuni la studiul învățământului superior*, București, 1931; D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, vol. V, *epoca Fanarioților*, Iași, 1892 (și vol. IV, p. 640, cultura grecească în epoca ultimelor domnii pământene); N. Iorga, *Cultura română sub Fanarioți*, Conferință, București, Socec, 1898; C. Erbiceanu, *Priviri istorice și literare asupra epocii fanariotice*, în *Analele Academiei Române*, Seria II, tom. XXIV, Mem. Sect. Ist., București, 1901; C. Erbiceanu, *Bărbați culți greci și români și profesorii din Academiiile din Iași și București din epoca zisă fanariotă (1650—1821)*, în *Analele Academiei Române*, Seria II, tom. XXVII, Mem. Sect. Ist., București, 1905; C. Erbiceanu, *Bibliografia greacă sau cărțile grecești imprimate în Principatele Române în epoca fanariotă și dedicate Domnitorilor și boierilor români, studii literare*. (Extras din revista *Biserica Ortodoxă română*), București, 1903; N. G. Dossios, *Studii greco-române*,

¹⁾ N. Cartoian, *Revista filologică*, I, Cernăuți, 1927, p. 195. Despre Gh. Peșacov, cf. și Al. Ciorănescu, *Revista istorică*, 1934, p. 368 și 381.

Iaşi, 1901. Pentru legăturile noastre cu Patriarhiile şi mănăstirile Orientului: N. Iorga, *Muntele Athos în legătură cu ţările noastre extras din Analele Acad. Rom. Mem. secf. ist., seria III, tom. XXXVI (1913)*; acelaş, *Fundaţiuni religioase ale Domnilor români în Orient extras din An. Acad. Rom. m. s. ist., s. II, t. XXXVI*; acelaş, *Fundaţiunile Domnilor români în Epir, An. Acad. Rom. m. s. ist., seria II, t. XXXVI*; acelaş, *Donaţiile româneşti pentru Mega-Spileon şi Vlah-Serai extras din An. Acad. Rom. m. secf. ist., s. II, tom. XXX*; acelaş, *Domnii români Vasile Lupu, Şerban Cantacuzino şi Const. Brâncoveanu în legătură cu Patriarhia Alexandriei, An. Acad. Rom. mem. secf. ist., seria III, t. XIII*; Diaconul Dr. Nicolae M. Popescu, *Nifon II Patriarhul Constantinopolului în An. Acad. Rom. m. s. ist., seria II, tom. XXXVI (1913—1914), p. 731—798*; Marcu Beza, *Urme româneşti în Răsăritul ortodox, Bucureşti, 1935*; Grigore Nandriş, *Documente româneşti în limba slavă din mănăstirile Muntelui Athos 1372—1658... după fotografiile şi notele lui Gabriel Millet, Bucureşti, Fundaţia Regele Carol I, 1936*; Gh. Cioran, *Σχέσεις τῶν Ρουμανικῶν Χωρῶν μετὰ τοῦ Ἁθῶ καὶ ὁ τῶν μονῶν Κοιτωνομοσίου, Λαύρας, Δοχειαρίου, καὶ Ἁγίου Παντελεήμονος ἢ τῶν Ρώσων, Atena, 1938 (bibliografie p. 7—12)*. Pentru împrejurările numirii lui Iachint — care nu era Critopol — vezi C. Marinescu, *Infiinţarea Mitropoliilor în Ţara Românească şi Moldova în An. Acad. Rom. m. s. ist., seria III, tom. II (1924), p. 247—268*.

CULTURA NEOGREACĂ ȘI CĂRȚILE POPULARE GRECEȘTI LA NOI

Pătrunderea culturii grecești în țările noastre a deschis pentru sufletul românesc orizonturi mai largi decât putuse deschide influența slavonă.

Bizanțul, a cărui vicia se stinge în 1453 prin cucerirea turcească, fusese în tot cursul evului mediu unul din statele cele mai puternice ale Europei. După căderea imperiului roman de Apus sub barbari, în mijlocul haosului european, Bizanțul și-a continuat existența de sine stătătoare încă un mileniu, izbutind să creeze, prin fuziunea culturii clasice eline cu ideile religiunii creștine și cu străvechile civilizații ale Orientului, cea mai strălucită cultură a timpului. Deși până în secolul al VIII-lea împăratul era roman, înalții demnitari, administrația, cu un cuvânt întreaga structură a statului era romană, totuși masele adânci ale poporului erau de rasă elenică, așa că limba vorbită în toată întinderea imperiului era greacă. Aceasta a contribuit ca legătura cu cultura clasică elină să fie neîntreruptă în imperiul bizantin, care de altfel mai reunia în granițele sale și toate metropolele lumii vechi, în care înflorise elenismul: Atena, Antiohia, Alexandria. Potrivit unei străvechi tradiții, literatura greacă clasică era în școlile bizantine una din bazele educațiunii tineretului.

Pe acest fond străvechiu de cultură elenică s'a suprapus creștinismul, care a pătruns așa de adânc, încât a format una din trăsăturile caracteristice ale culturii bizantine. Dogmatica, plămădită în primele veacuri pentru apărarea ortodoxiei împotriva ereziilor, și imnografia, cu efuziunile lirice atât de bogate și variate ale sufletului în rugăciune, sunt opera Bizantinilor.

De altă parte vecinătatea imperiului cu vechile țări de cultură ale Orientului a înlesnit pătrunderea elementelor asiatică și egiptene în civilizația bizantină. În marile centre din Siria, Asia-Mică și Egipt, în Antiohia, Alexandria, Edesa, erau școli superioare grecești în care se comentau Platon și Aristotel și în care se îngrămădea la studii tineretul neelenic. În epoca de tranziție de la cultura elenică la cea bizantină, provinciile asiatice ale imperiului au jucat un rol important în viața imperiului și au luat parte activă: scriitori de seamă ca Plotin, întemeietorul neoplatonicianismului, Origen, Ioan Hrisostomul, Romanos sunt Greci din Orient sau Orientali grecizați. Prin aceștia și mulți alții, au pătruns în cultura elenică elemente orientale, nu numai de literatură creștină canonică, dar și de literatură profană: legende apocrife, romane hagiografice, ca Varlaam și Ioasaf, ori chiar colecții de fabule și romane populare transmise din vechea literatură indică, precum: Stephanit și Ichnilat, Sindipa. De altă parte, relațiile economice și politice ale Bizanțului cu curțile strălucitoare din Bagdad și Damasc au adus în civilizația bizantină și influențe arabe.

Prin această fuziune de elemente grecești cu elemente orientale și cu creștinismul, Bizanțul a ajuns focarul celei mai strălucitoare civilizații din câte a cunoscut evul mediu european între veacurile al V-lea și al XI-lea. Mai târziu, începând din secolul al XIII-lea, când Constantinopolul cade sub Latinii cruciatei a IV-a și când imperiul bizantin este împărțit între cuceritori, împreună cu cultura și obiceiurile popoarelor romanice din Occident, încep să pătrundă în limanurile bizantine — dintre care unele au rămas până târziu în stăpânire venețiană — și influențe literare. În aceste împrejurări, teme din ciclul romanelor franceze medievale sunt prelucrate și traduse în grecește și au avut unele — ca *Pierre de Provence et la belle Maguelonne, Paris et Vienne* (Erotocrit) — un răsărit așa de puternic, încât au răzbătut peste veacuri și au devenit populare.

Invazia Turcilor și căderea Constantinopolului pusese însă capăt literaturii bizantine. Striviți sub apăsarea turcească, Grecii se strâng în jurul bisericii lor al cărui șef — Patriarhul — căpătase, încă din vremea cuceririi, dreptul de jurisdicțiune asupra supușilor. Pierzând din pricina împrejurărilor istorice unitatea politică,

vieța culturală a poporului grec se fragmentează după 1453, în patru centre diferite: Constantinopolul cu întregul Fanar, cu Patriarhia, unde erau mai puternice amintirile elenismului, și cu Muntele Athos, Creta, care a rămas sub stăpânire venețiană dela cruciata a II-a până în 1669, când cade sub Turci; Veneția, unde colonia grecească ajunsese la o situație așa de înfloritoare, încât opera ei culturală s'a întins dincolo de lagune, în patria subjugată și, în sfârșit, mai târziu insulele ionice, care după 1820 ocupă un loc de frunte în mișcarea literară a Greciei.

Dintre aceste centre de cultură, două au avut o importanță deosebită pentru cultura noastră: Fanarul cu Patriarhia și Muntele Athos și colonia grecească din Veneția. Din Fanar ne-au venit Domnii fanarioți, cari au recrutat, pentru școlile grecești din țările noastre, frunțași ai culturii grecești, doctori în filosofie și științe din Occident. Pentru literatura populară — singura care ne interesează aci — o importanță deosebită a avut Muntele Athos. Muntele Athos cu numeroasele lui mănăstiri și schituri rusești, sârbești, bulgărești și românești a jucat, după cum am arătat și în volumul I (p. 4) un rol important în vieța de cultură a creștinătății ortodoxe. A fost, precum s'a spus cu dreptate, un fel de « bibliotecă centrală » a lumii ortodoxe. În această « bibliotecă centrală », pe lângă textele Sfintei Scripturi, pe lângă literatura liturgică, dogmatică și hagiografică, se află și un mare număr de legende apocrife. Cataloge de manuscrite grecești din mănăstirile Muntelui Athos ale lui *Spyr. P. Lambros*, *D. Serruys*, *Th. I. Schmidt*, *Alexandros E. Lauriotos* și *V. N. Benešević* (cf. titlurile mai jos în bibliografie p. 20) au scos la lumină un bogat material de texte apocrife, unele deosebit de interesante prin vechimea lor, după cum se va vedea mai jos la bibliografia capitolului respective. Călugării greci, trimeși de Protosul Athosului în mănăstirile noastre închinat pentru a administra averea lăsată de ctitori și donatori, aduceau, negreșit, în primul rând pentru nevoile lor sufletești, și copii de pe manuscritele cu legende apocrife ale Sfântului Munte. Din nenorocire, o mare parte din manuscritele grecești s'a rătăcit în epoca redeșteptării noastre naționale mai ales după secularizarea averilor mănăstirești; iar dintre cataloge de bibliotecile de mănăstiri prea puține au ajuns până la noi. În fondul de manuscrite grecești al Academiei Române,

provenit în bună parte din bibliotecile mănăstirilor, se găsesc, după cum arată catalogul întocmit de C. Litzica, și destule texte apocrife precum un miscellaneu din secolul al XV sau XVI (fost al Seminarului Central din București) cu *Acta Pilati* și un *Vrontologhion* (Gromovnic), un *Sismologhion*; un *zodiac*, multe texte de folklor medical, un *Apocalips al Maicii Domnului* din sec. XVIII; profețiile lui *Metodie al Patarilor*, vreo 4 msse de *Esopie*¹⁾.

Al doilea centru grecesc, care a aprovizionat țările noastre cu texte populare, a fost Veneția. Se știe că în urma cuceririi Constantinopolului de către Latinii cruciatei a IV-a, Veneția rupsesse prada cea mai însemnată din sfărământurile imperiului bizantin: Constantinopolul, Tesalonicul, Atena, Aheea și, în sfârșit, o bună parte din insulele grecești. După ce Paleologii au intrat în Constantinopol la 1261 și au reconstituit monarhia, Veneția a păstrat mai departe, până târziu, posesiunile ei în Peloponez, Corfu, Cerigo, Creta și în mai toate insulele Arhipelagului. În genere, stăpânirea venețiană a fost înțeleaptă; a respectat tradițiile locale, a menajat aristocrația greacă și a intensificat legăturile comerciale și culturale care uneau posesiunile cucerite cu metropola.

Aceste relații politice, comerciale și culturale ale ținuturilor grecești cu Regina mărilor au contribuit ca, la căderea Bizanțului sub Turci și mai târziu, în măsura în care insulele grecești erau smulse de Musulmani din stăpânirea Veneției, fruntașii aristocrației și ai vieții spirituale grecești — un Constantin Lascaris, un Dumitru Halcocondylis, un George Franzes ș. a. — să se refugieze în cetatea lagunelor. Numărul coloniștilor greci crește, cu timpul, așa de mult, încât expatriații încep să se organizeze într'o comunitate a parte, concentrată în jurul bisericii Sf. Gheorghe și condusă de un consiliu de 60 de inși. Deși prigonită de clerul catolic, totuși — mulțumită trecerii de care se bucurau comercianții greci, cari țineau în mâinile lor o mare parte din comerțul Veneției și militarii, veniți din toate limanurile grecești pentru a lupta sub steagurile Republicei împotriva Turcilor —

¹⁾ Cf. numerele 601,9; 668,22; 670,3; 250,1; 725,2; 726,3; 731,1, 3; 302,3; 601,13; 666,7; 744,5; 610,4; 613,7; 670,13; 624,17; 754,1; 758,5.

comunitatea grecească și-a putut menține cultul ei ortodox și a putut propăși. Ea a putut ridica în Veneția o mănăstire pentru călugărițele din familiile nobile, izgonite de Turci din Cypru și Nauplia și un colegiu, Frontistirion, întemeiat în 1626 de corfiotul Flanghini, unul din cei mai mari avocați și oratori ai Veneției. În acest colegiu — în care au funcționat profesori ca Ilie Miniati — veneau tineri cari, după ce își desăvârșeau cultura în universitatea din Padova, se împrăștiau apoi în toate ținuturile grecești. Tot în Veneția s'au întemeiat și primele tipografii grecești, care au jucat un rol important în publicarea cărților populare. Încă din primul veac al invențiunii tiparului, cretanul Callerghi și Vlastos înființează prima imprimerie grecească; în veacul următor, pe vremea lui Coresi al nostru, tipăresc cărți la Veneția I. Leoncinus, H. Zanetti ș. a.; în secolul al XVII-lea se deschide tipografia lui Nicolae Glykys și Nicolae Saros din Ianina și la începutul veacului următor (1715) a lui Dumitru Teodosiu. Din teascurile acestor tipografii grecești, ca și dintr'ale imprimeriilor italiene ale Veneției, au ieșit la lumină, în decurs de 4 veacuri, nu numai capod'operele literaturii clasice grecești, nu numai cărțile liturgice ortodoxe în limbă greacă, dar și toate textele populare care s'au răspândit pretutindeni unde limba greacă era vorbită, precum (amintesc numai primele ediții): traducerea vestei antologii morale Fiore di virtù — *Ἄρθος τῶν χαρίτων* în 1529, în tipografia Giovanni Antonio da Sabio & Fratelli; o prelucrare în versuri a romanului lui Alexandru cel Mare în același an, la aceeași tipografie; o Esopie — *Ἀισώπων Μύθοι* — în 1543 la Giovanni Antonio & Pietro fratelli di Nicolini da Sabio; o adaptare în versuri a romanului francez medieval Pierre de Provence et la belle Maguelonne — *Ἡμπερίον <ιστορία>*, în 1624, la Antonio Pinelli; cartea de minuni ale Maicii Domnului — *Ἀμαρτωλῶν Σωτηρία* — a călugărului atonit Agapie Landos, în 1641, la Antonio Iuliano; *Fisiologul* lui Damaschin Studitul, în 1671, la Nicolae Glykys; traducerea popularei cărți a lui Croce, Bertoldo — *Πανουργία ὑψηλόταται τοῦ Μπερτόλδου* — în 1646 la Antonio Iuliano; *Hronografele* lui Dorotheiu de Monembasia în 1631 și al lui Cigala, la 1637 și multe altele, fără să mai pomenim numeroasele ediții succesive ale cărților înșirate mai sus. Tot la Veneția în tipografia lui Glykys s'a tipărit în 1638 și cunoscuta

825831

poemă a lui Stavrin o s despre Mihai Viteazul devenită aproape populară în Grecia.

Se cunosc legăturile țărilor noastre cu Veneția, anterioare cu mult epocii fanariote: Domni ca Ștefan-cel-Mare și Mihai Viteazul intrând în alianțe militare cu Marea Republică; alții ca Petru Cercel — căutând sprijinul Dogelui pe lângă Înalta Poartă pentru redobândirea tronului părintesc; pribegi ca fiul lui Iancu Sasu, cu mama și sora sa, ori ca suita lui Petru Șchiopul cu ginerele Domnului, cu fostul Mitropolit George Movilă și cu viitorul Mitropolit Teodosie Barbovski, căutând adăpost în limanurile Veneției; tineri ca Radu Mihnea, Stolnicul Const. Cantacuzino și Răducanu Cantacuzino, întregindu-și instrucția în Veneția și Padova. Un moment culminant în această direcție îl reprezintă domnia lui Constantin Brâncoveanu, care își depusese o bună parte din averea sa în Banca Publică a Veneției; care își trimisese bursieri în cetatea lagunelor și la curtea căruia se găseau reprezentanți ai culturii italiene, îmbrăcați în caftane de atlas, dar care păstrau totuși, după moda occidentală, peruca pălăria și cravata. În legăturile Domnilor noștri cu Marea Republică, era firesc ca aceștia să vină în contact cu colonia grecească de-acolo și ca Domni, apărători ai creștinătății ortodoxe, să caute a o ajuta. Dovezile sunt numeroase. Veludo ne spune că un bătrân Domn de țară ca Matei Basarab a dăruit coloniei grecești din Veneția 1600 de ducați ¹⁾ în 1642. Mulți dintre voevozii și boierii țărilor noastre ca Radu Mihnea, Alex. Coconul, Const. Brâncoveanu, Stolnicul Const. Cantacuzino au patronat tipărirea cărților grecești din Veneția, precum dovedesc prefețele închinatelor lor. Un pribeg, ca Zotu Tzigara, ginerele lui Petru Șchiopu, a luat chiar o mică parte la mișcarea de cultură a coloniei grecești, căci el a adus manuscriptul grecesc al hronografului, Dorothei de Monembasia, care a apărut acolo din teascurile tipografiei lui N. Glykys, în 1631 ²⁾. Între prenumerații cărților ce se tipăresc în Veneția și chiar și în alte centre europene unde se aflau imprimerii grecești (Viena, Berlin) se găsesc adesea mulți frunțași ai boierimii din țările noastre, mai ales în epoca

¹⁾ Veludo, *Sulla colonia greco orientale stabilita in Venezia*, p. 17.

²⁾ Legrand, *Bibliographie hellénique*, I, 1894, p. 290—299.

Fanarioșilor. Aceasta nu numai pentru textele religioase și pentru operele de fundamentală cultură, ci chiar și pentru cărțile de cuprins popular. Erotocritul lui Dionisie Fotino, apărut la Viena în 1818, număra ca prenumeranți aproape întreaga boierime a Țării-Românești și a Moldovei, începând cu « prea strălucitele beizadele »: Grigore Sutz, Grigore Ghica și Constantin Caragea ¹⁾.

Aceste cărți populare ieșite din tipografiile venețiene au ajuns și în țările noastre, mai ales pe vremea când, cârmuite de Domni fanarioși, aveau un contingent însemnat de cititori de carte grecească. Biblioteca întemeiată de primul Domn fanariot, Nicolae Mavrocordat, în mănăstirea Văcărești, număra în rafturile ei, pe lângă capod'operile literaturilor clasice (latină și greacă) și a celor moderne în limba franceză și italiană, și câteva tipărituri venețiene, mai mult sau mai puțin populare, precum: *Aethiopica* lui Iliodor într'o ediție greco-latină din 1596 (fără loc.); o *Esopie—Διόσωπον και έτέρων μύθοι* într'o ediție venețiană din 1709 și într'alta din Londra 1682, *Hero și Leandru* a lui Museos într'o ediție parisiiană din 1538, populara carte de origine indiană *Στεφανίτης και 'Ιχνηλάτης* într'o ediție din Berlin, 1697 și în două msse ²⁾; Hronograful lui Manasses într'o ediție din 1616. Asemenea cărți populare grecești tipărite în Veneția se găseau chiar în bibliotecile școlilor noastre publice și încă până târziu, la jumătatea veacului trecut. Intr'un catalog al bibliotecii Colegiului Național (dela Sfântul Sava), întocmit în 2 tomuri de profesorul bibliotecar I. Genilie între 1846—1847 ³⁾, se notează: versiunea greacă a lui *Fiore di virtù*, *Ἄρθος τῶν χαρίτων*, într'o ediție tipărită la Nicolae Glyki,

¹⁾ Cf. lista abonaților completă în N. Cartoian, *Poema cretană Erotocrit în literatura românească*, Analele Acad. Rom., Mem. Secț. Lit., Seria III, tom. VIII, mem. 4, p. 52—57.

²⁾ Cf. N. Iorga, *Catalogul Bibliotecii lui Constantin Mavrocordat*, în *Pilda bunilor Domni din trecut față de școala românească*, p. 101 (nr. 105); p. 102 (nr. 121, 122, 128); p. 99 (nr. 72); p. 92 (nr. 69); p. 95 (nr. 114); p. 92 (61). Analele Acad. Rom., Seria II, tom. XXXVII (1914—1915), Mem. sec. ist. nr. 2. București, 1915.

³⁾ *Biblioteca latină și italiană. Catalog de cărțile latine și italiene ce se află în biblioteca Colegiului Național*. Tom. I, București, în Tipografia Colegiului Sf. Sava, 1846. *Biblioteca franceză, română, elenică, germană, grecească, engleză, ungarică, slavonă, ebraică, arabică și turcească. Catalog...* Tom. II. București, 1847.

în 1675; prelucrarea acesteea pentru uzul școalelor în greacă și italiană, *Νέον ἄνθος χαρτίων*, într'o ediție tipărită la Antonio Bartoli, în 1755 (p. 377); Vicața și pildele lui *Esop*, *Διόσωπος βίος καὶ μύθοι*, într'o ediție tipărită la D. Theodosiu, în 1783 (p. 382; altele fără indicații precise p. 373 și msse p. 318); un *Bertoldo* — *Βερτόλδου Πανουργία* — în ediția venețiană a lui Pano Theodosiu, din 1813; *Mântuirea Păcătoșilor* — *Ἀμαρτωλῶν Σωτηρία* (fără indicație de dată p. 383); *Ethiopica*, *Ἡλιοδώρου Αἰθιοπικῶν* — aceasta într'o ediție tipărită la Francfurt în 1631 (p. 302); un Erotocrit (transcris greșit *Ἐρωδώριτος* pag. 514); *hronografefe* — cu atâtea legende populare — al lui *Matheiu Cigala* într'o ediție venețiană a lui Iuliano din 1637, și al lui *Dorotheiu de Monembasia* (*Βιβλίον ἱστορικόν*, în ediția tipărită la Nic. Glykis în 1813).

BIBLIOGRAFIE. Pentru istoria literaturii bizantine a rămas clasică tot: K. Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Literatur*, II. Aufl. München, 1897; Giovanni Montelatici, *Storia della letteratura bizantina* (324—1453), Milano, Ulrico Hoepli, 1916.

PENTRU LITERATURA SIRIACĂ: Ruben Duval, *Anciennes littératures chrétiennes II. La littérature syriacque*, Paris, III éd., 1907; Dr. Anton Baumstark, *Geschichte der syrischen Literatur mit Ausschluss der christlich-palästinischen Texte*, Bonn, 1922.

PENTRU LITERATURA NEOGREACĂ: D. C. Hesselning, *Histoire de la littérature grecque moderne... traduite du néerlandais par N. Pernot*, Paris (Collect. de l'Institut néo-hellénique de l'Univ. de Paris, fasc. 1), 1924; Ilie P. Vutieridi, *Σύντομη Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας* (1000—1930), Atena, 1934; acelaș; *Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ ΙΕ' αἰῶνος μέχρι τῶν νεωτάτων χρόνων*, Atena, 2 vol., 1924—1927; Aristos Kambani, *Ἱστορία Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας*, Atena, 1933. Pentru influențele occidentale în literatura bizantină și neogreacă: Ch. Gidel, *Etudes sur la littérature grecque moderne*, Paris, 1866; acelaș, *Nouvelles études sur la littérature grecque moderne*, Paris; Nicolai, *Geschichte der griechischen Literatur*. Berlin; Dr. Karl Iken, *Leucothea*, Leipzig, 1825.

CATALOGUE DE MANUSCRISE GRECEȘTI DIN MUNTELE ATHOS: Spyrid. P. Lambros, *Catalogue of the greek manuscripts on Mount Athos*, 2 vol., Cambridge, 1895; D. Serruys, *Souscriptions et signatures dans les mss. des X—XIII-e siècle conservés au monastère de Vatopédi in Revue des Bibliothèques*, 14 (1904), p. 63—76; Alexandros E. Lauriotos, *Λειτουργικά καὶ διάφορα ἱστορικά ἐξ ἐγγράφων τῆς ἐν Ἀθῶν ἱερᾶς Μονῆς Μ. Λαύρας* in *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*, XIII, 1893), p. 170—172; V. N.

Benešević, *Eidhseis tōn en tō Batopediō kal tē Laōra toū áγlou 'Aθaualou toū 'Aθwntou eúriskoμéwv éλληvιkῶv κανovικῶv χειρογρᾶφων Βυζαντινᾶ Χρονικά*, XI Παράρτημα β' (1904). Cataloge de manuscrise grecești din cele peste 400 de biblioteci sunt foarte numeroase; vezi lista lor la Dr. Otmar Schissel, *Kataloge griechischer Handschriften*, Graz, 1924.

CATALOGUE DE BIBLIOTECI DIN MĂNĂȘTIRILE ROMĂNEȘTI: N. Iorga, *Două biblioteci de mănăstiri: Ghighiu și Argeș*, București, 1904; N. Iorga, *Vechile biblioteci românești*, I; *Biblioteci din mănăstiri și mai ales*, II; *Bibliotecile boierești*, în *Floarea Darurilor*, I (1907), pp. 66—82; N. Iorga, *Pilda bunilor Domni din trecut față de școala românească* (Biblioteca din Mănăstirea Văcărești a lui N. Mavrocardat), în *Analele Academiei Române*, Seria II, Tom. XXXVIII, Mem. Secț. Ist., mem. 2, București, 1914, p. 84 (8 al extrasului) și următoarele; Alex. I. Lăpădatu, *Manuscrisele dela Bisericiani și Râșca, descriere, însemnări, note și excursuri* (extras din *Biserica Ortodoxă Română*), București, 1904; Alex. I. Lăpădatu, *Manuscrisele găsite la Mănăstirea Dălhăuți de d-nii N. Iorga și P. Gârboviceanu*, în *Biserica Ortodoxă Română*, anul XXVIII (August, 1904), pp. 539—545; I. Ionașcu, *Contribuțiuni la istoricul Mănăstirii Hurez* (extras din *Arhivele Olteniei*), Craiova, 1935 p. 49—54 și 75—85. Pentru biblioteca Stolnicului Constantin Cantacuzino pe timpul studiilor la Veneția: N. Iorga, *Operile lui Constantin Cantacuzino*, București, «Minerva», 1901, p. 2—3.

CATALOGAGELE MANUSCRIPTE DE BIBLIOTECI ÎN BIBLIOTECA ACADEMIEI ROMĂNE: nr. 2688, «Catalogul de cărțile ce s'au găsit în Biblioteca Sfintei Mitropolii, scris de Petre Poenaru la 1836»; multe cărți franceze, p. 1—48; latinești, p. 53—123 v.; italiene, p. 126—171; mai puține grecești, p. 175—182; germane, p. 183—184; 18 turcești și 3 ovreești; nr. 2688, «Catagrafie de toate cărțile ce se află la mănăstirile rumelioticești, sfetagoricești, Sfântului Mormânt, sinaiticești și ale țării», foarte sumară. Interesant începutul pătrunderii culturii occidentale și în mănăstiri: «o gramatică italienească» la mănăstirea Cotroceni, p. 18; cărți franceze la mănăstirea Hurez, f. 70.

PENTRU MANUSCRIPTELE GRECEȘTI DIN BIBLIOTECA ACADEMIEI ROMĂNE: Cf. Const. Litzica, *Manuscrisele grecești din Biblioteca Academiei Române*. *Analele Acad. Rom.*, Seria II, tom. XXIII, Mem. Secț. Lit., București, 1900; cf. și D. Russo, *Manuscrisele grecești din Biblioteca Academiei Române*, Notițe critice și paleografice. (Extras din *Noua Revistă Română*, vol. 3, 1901), București, 1901; Const. Litzica, *Catalogul manuscriselor grecești din Biblioteca Academiei Române*, București, 1909; D. Russo, *Studii și critice*, București, 1909. Pentru m-ss-e grecești dela Iași, cf. C. Erbiceanu și A. D. Xenopol, *Serbarea dela Iași*.

COLONIA GREACĂ DIN VENEȚIA: Giovanni Veludo, *Sulla colonia greca orientale stabilita in Venezia (Estratti dall'opera Venezia e le sue lagune)*, Venezia, G. Antonelli, 1847; o ediție în limba greacă, Veneția, 1893; Hubert Pernot, *Les Crétois hors de Crète*, în volumul *Études de littérature grecque moderne*, Paris, 1916, pp. 124—194. Pentru tipografiile grecești din Veneția vezi articolele lui Sp. P. Lambros din *Néos 'Ellhromnēmon*

II (1905), p. 337 și urm.; IX (1912), p. 271, VIII (1914), p. 482. Constantin D. Mertziros, *Ἡ οἰκογένεια τῶν Γλυκίων ἢ Γλυκίδων* în *Ἐπειρωτικά Χρονικά*, X (1935) p. 615.

PENTRU CĂRȚILE GRECEȘTI TIPĂRITE ÎN VENEȚIA ȘI ALTE CENTRE EUROPENE: Émile Legrand, *Bibliographie néohellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés en grec par des Grecs aux XV-e et XVI-e siècle*, Paris, Leroux, 1885, 2 volume; *Dix-septième siècle*, 5 volume, Paris, 1894—1895; *Dix-huitième siècle*, oeuvre posthume complétée et publiée par Mgr. Louis Petit et Hubert Pernot, Paris, Garnier, 2 volume, 1918—1924.

PENTRU LEGĂTURILE NOASTRE CU VENEȚIA: Nicola Iorga, *Venezia ed i paesi romeni del Danubio fino al 1600*, Venezia, Ferrari, 1915; acelaș, *Ospiti romeni in Venezia (1570—1610)*; acelaș, *Una storia ch'è un romanzo ed un romanzo ch'è una storia*, București, 1932. N. Bănescu, *Acte venețiene privitoare la urmașii lui Petru-Vodă Șchiopul în Analele Acad. Rom. Mem. secț. ist.*, s. III, tom. X, mem. 3; Valeriu Papahagi în *Mélanges de l'école roumaine en France*, 1931 p. 29 și urm. și în *Revista Istorică* XXI, 1936 p. 300 și urm. Material documentar bogat în: *Doc. Hurmuzachi* cu deosebire vol III. 1, 2; VIII, X 1, 2 și XI.

FOLKLOR BIBLIC. LEGENDE PRIVITOARE LA VECHIUL TESTAMENT

Se știe — mai ales în urma cercetărilor lui Frazer (*Le folklore dans l'ancien Testament*) — că Biblia care a fost scrisă în răstimpuri, diferite, are o largă temelie de folklor și cum e firesc în asemenea împrejurări, ea cuprinde în unele locuri părți obscure, în altele inadvertențe. Pentru a înlătura aceste inadvertențe care supărau și pentru a explica aluziile enigmatice care ațâțau imaginația credincioșilor, rabinii au amplificat cu interpretări proprii textele biblice. Aceste interpretări, intrate apoi în domeniul popular, au fost re-create de imaginația colectivă a poporului și au avut o largă circulație. În chipul acesta s'a alcătuit, în marginile textului biblic, o întreagă literatură de legende apocrife, în care marile personalități ale Vechiului Testament, sunt înfățișate într'o lumină nouă, prinse în urzeala unor legende, pe care nu le întâlnim în paginile Bibliei.

Dela Evrei, legendele au trecut la creștinii sirieni, au intrat în lumea elenistică din Asia Mică și Egipt și au ajuns pe țărmurile Bosforului. În literatura bizantină, legendele au fost culese și clasate în acele colecții de material apocrif ale vechiului Testament, cunoscute sub numele de Palii, de care ne-am ocupat în volumul I al lucrării de față, iar pe de altă parte în istoriografia bizantină, cu caracter popular, în așa numitele hronografe. Din Palii și din hronografe, legendele au pătruns pe de-o parte în alte texte literare, pe altă parte în straturile populare și au influențat la rândul lor arta religioasă. Înainte de a urmări legendele apocrife ale Vechiului Testament, ne oprim puțin asupra textelor în care se găesc.

TEXTE. HRONOGRAFE

Se cunoaște rolul important pe care-l ocupă în cultura bizantină istoriografia. Bizanțul, așezat la granițele de răsărit ale civilizației europene și în punctul ei cel mai primejduit, a îndeplinit în istoria civilizației europene o dublă menire: a apărat creștinismul împotriva ereziilor care veneau să-i surpe mereu temeliiile și a apărat civilizația europeană împotriva neconținutelor asalturi date de popoarele barbare din nordul Dunării și de Musulmanii din Asia Mică.

Acest rol milenar în apărarea creștinismului și a culturii europene, precum și tragediile din jurul scaunului imperial au oferit unor scriitori de un real talent cele mai interesante subiecte din câte a cunoscut istoria omenirii. Împărați ca Ioan Cantacuzino, fiice de împărați ca Ana Comnena și soțul ei Nikifor Vrienios, secretari de generali ca Procopie, înalți demnitari dela curtea imperială ca Mihail Ataliates, oameni de vastă cultură ca profesorul dela Academia din Constantinopol, Mihail Psellos, ajuns prim ministru, și alții au înfățișat evenimente la care nu numai că au fost martori, dar pe care au căutat să le stăpânească și să le conducă. Chiar dacă obiectivitatea și sinceritatea cade la unii pe planul al doilea, totuși înțelegerea evenimentelor, povestirea lor însuflețită de episoade dramatice, expusă într'un stil format după modelul istoriografiei clasice grecești, au smuls accente de prețuire celor mai de seamă bizantinologi ai vremurilor noastre. « Dacă se compară, spune Charles Diehl, marii istorici bizantini... cu marii istorici ai Occidentului latin, cari fură contimporanii lor, incontestabil că Grecii se așează la un nivel intelectual cu mult superior prin pricepera politică, prin finețea psihologică, prin simțul compoziției, prin talentul stilului » ¹⁾.

Paralel cu aceste strălucite modele ale literaturii istorice, s'au mai alcătuit în vechiul Bizanț pentru masele populare, un fel de repertorii de istorie universală, care, începând dela creațiunea lumii și povestind pe rând istoria Evreilor, a Asirienilor, a Egiptenilor, a Perșilor, a Grecilor, a Romanilor și a Bizantinilor, mergeau până în vremea autorului. Aceste hronografe, începute în

¹⁾ Charles Diehl, *Byzance*, Paris, Flammarion, 1926, p. 271.

secolul al VI-lea cu Malalas și continuate până târziu în perioada neogreacă cu Dorotheiu de Monembasia și Mathei Cigala, fiind scrise în limba vie a timpului, cu tendințe religioase și populare, au avut un adânc răsunet în straturile largi ale poporului și unele din ele au trecut în literaturile popoarelor învecinate. Scrise în genere de călugări, ele au încorporat, pentru partea de istorie ebraică, aproape întreg materialul de legende religioase apocrife.

În literatura noastră, în afară de hronograful tradus de călugărul oltean Mihail Moxa în 1620 și publicat de Hașdeu în *Cuvente din bătrâni* (I, p. 352—3), se mai cunosc încă două tipuri de hronografe. Aceste hronografe au fost semnalate, pentru întâia dată în chip vag și confuz de Gaster. Chestiunea clasării și filiațiunii lor în literatura noastră a fost însă limpezită de d. D. Russo ¹⁾, care a arătat că—în afară de hronograful lui Moxa tradus din slavonește—au circulat încă două hronografe, amândouă înrudite cu o cronică din 1570, atribuită de către unii pe nedrept lui Malaxos.

Primul hronograf este opera lui Dorotheiu, Mitropolitul Monembasiei. Acest hronograf este o parafrază în proză a lui Manasses, prelucrat în greaca vulgară, cu amplificări din Theofan, Kedrenos și alții. Textul copiat în Moldova cu cheltuiala lui Apostol Țigara, ginerele lui Petru Șchiopu, a fost publicat în 1631, la Veneția, cu titlul: *Βιβλίον ιστορικόν περιέχον ἐν συνόψει διαφόρους καὶ ἔσθλους ιστορίας* (Carte istorică cuprinzând în rezumat diferite și importante istorii), cu o dedicație către Domnul Alexandru Cocosul (1629—1630). Niciunul dintre mssele pe care le cunoaștem din Biblioteca Academiei Române nu numesc ca traducător nici pe Nicolae sin Mihalache, nici pe Ion Buburuzăi ²⁾, cum credea Gaster; câteva însă (de ex. ms. nr. 938) numesc în prefață ca tălmăcitor, după cum am arătat în altă parte, pe Grigore Dascălul Buză: «scoasă după greceie pă limbă rumânească de Grigore Dascălul Buză».

Un al doilea tip de hronografe românești derivă din hronograful grecesc al lui Matheiu Cigala, cretan de origină, parohul bisericii grecești din Veneția. Cigala și-a alcătuit hronograful său

¹⁾ *Elenizmul în România*, p. 33—35.

²⁾ *Grundriss der rom. Phil.*, II, 3 (1896), p. 288 și I. G. Sbiera, *Mișcări culturale literare la Românii din stânga Dunării*, Cernăuți, 1897, p. 245.

tot după o versiune a cronicii din 1570, pe care o amplifică cu pasajii din hronograful lui Dorotheiu de Monembasia și din al lui Kedrenos. Hronograful lui Cigala a fost publicat pentru întâia dată la Veneția cu titlul: *Νέα σύνοψις διαφόρων ιστοριῶν* (Nouă culegere de istorii diferite) și cu data 1637.

În partea finală însă, textul cuprinde evenimente posterioare acestei date, ceea ce îndreptățește pe d-l Russo să creadă, cu bună dreptate, că textul a fost dat la tipar mai târziu.

Tipul de hronografe Cigala este cel mai răspândit în literatura noastră și este reprezentat prin o sumă de manuscrise păstrate în Biblioteca Academiei Române, dintre care cel mai vechiu datat, are cota nr. 86 și a fost copiat în anul 1689, de către Gavril Diiac ot Balțătești, « cu cheltuiala lui Ion Iordachie Cantacuzino sinu (fiul lui) Toader Iordachie, vel vistiernic ».

Mă mărginesc la datele de mai sus; alte probleme interesante, pe care le ridică aceste două tipuri de hronografe, formează obiectul unui studiu amănunțit pe care l-a pregătit regretatul Iulian Ștefănescu.

Ambele hronografe încep cu creațiunea lumii și istoria biblică, continuă cu istoria persană, greacă, romană, bizantină și se încheie cu istoria turcească.

Trecând peste latura istorică a acestor hronografe care, deși este interesantă, de oarece cuprinde date care ne privesc și pe noi, totuși nu intră în cadrul studiului de față, ne mărginim să urmărim în paginile următoare numai legendele cu caracter popular, care abundă în aceste ultime reflexe ale istoriografiei bizantine. Înainte însă de a urmări pe rând elementele de folklor ale Vechiului Testament, fiindcă o parte din acestea se regăsesc, iar altele se completează cu materialul cuprins într-o altă carte poporană, *Întrebări și răspunsuri*, ne oprim mai întâi asupra ei.

ÎNTREBĂRI ȘI RĂSPUNSURI

Este în formă de chestionar — întrebare și răspuns — un curios amalgam de material biblic și apocrif, de elemente cosmologice și cronologice, de date privitoare la ierarhia bisericească și la simbolica obiectelor liturgice, de elemente eretice și ortodoxe. A avut o întinsă circulație în lumea călugărilor noștri de pe vremuri; numai în biblioteca Academiei Române se păstrează peste

20 de manuscrite. Prototipul acestei interesante colecții de legende în formă de chestionar trebuie căutat în literatura bizantină; cel mai vechiu manuscris cunoscut până acum, semnalat de Lambros, datează din sec. XI-lea și se păstrează în mănăstirea Kutlumuș din Muntele Athos; alte manuscrise se găsesc în diferite biblioteci din Occident (Viena, Berlin) sub diferite numiri: *Ἐρωτήσεις ἐκ τῆς παλαιᾶς, Ἐρωτήσεις καὶ ἀποκρίσεις* sau *Ἐρωταποκρίσεις τοῦ Βασιλείου τοῦ Μεγάλου καὶ τοῦ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου*.

Din Bizanț textul a trecut de timpuriu, pe de o parte în Apus, pe de altă parte la Slavii Sud-Dunăreni, de unde a călătorit mai departe în literatura rusă. În Occident, acest chestionar, plin de legende, tradus în limba latină și cunoscut sub numele de *Joca Monachorum* (Jocul călugărilor) s'a răspândit în numeroase copii dintre care cea mai veche, păstrată în Biblioteca din Schlesstadt, este din veacul al XII-lea. Din limba latină textul a fost tradus în limbile romanice (în literatura franceză încă din sec. al XII-lea), germanice și anglo-saxone. De multă popularitate s'a bucurat textul și în literaturile slave, unde a fost cunoscut sub numele de *κῆροει η̄ ωρκῆτη* (Intrebări și răspunsuri) sau *Протѣкованіи* (tălmăciri). Se cunosc numeroase versiuni dintre care unele destul de vechi, ca de pildă cea păstrată într'un codice din Berlin, datând din veacul al XII sau alta din anul 1348, într'un codice bulgăresc, aflat în Biblioteca Publică din Petrograd. O versiune mai nouă, păstrată într'un sbornic bulgăresc din veacul al XVI-lea, s'a găsit în Arhivele Statului din București și a fost semnalată de Iațimirskii în Catalogul său (p. 843). După Prof. Iordan Ivanov, prototipul grecesc al versiunilor slave s'a pierdut — sau poate n'a fost încă descoperit.

În literatura românească avem mai multe versiuni, reprezentând traduceri diferite și care poartă, ca și în alte literaturi, titluri deosebite: *Intrebări și răspunsuri, Intrebări filosofești dela Adam și dela Hristos și răspunsurile, Intrebări pentru zidirea lui Adam, Intrebările Sfântului Vasile și cu Grigorie Bogoslovul, Intrebări și răspunsuri filosofești, când s'au întreat împăratul Leon cu dascălii și cu filosofi*.

Cea mai veche versiune românească, cunoscută până azi, se păstrează în Biblioteca Academiei Române în codicele nr. 3.806, copiat în anul 1748 de ierei Diné Stanovici Voinescul

dascălul ot Căpânaș (?), fratele dascălului Ștefan din Craiova și nepotul episcopului Damaschin din Râmnic. A fost publicat în Anuarul Seminarului nostru de Al. Ciorănescu, cu variante din 18 manuscrise similare. Deși după numeroasele urme lăsate de original se pare că textul este tradus din slavonește, ne ocupăm totuși de el aci, fiindcă și el întregește, după cum s'a spus materialul apocrif al hronografelor.

Pe lângă materialul legendar de care ne vom ocupa curând, *Întrebări și răspunsuri* cuprind și o serie de elemente asemănătoare cu ghicitorile populare, un fel de enigme cu caracter religios. De exemplu, « Întrebare: Cine n'au născut și a murit? Răspuns: Adam. Întrebare: Cine au fost sol mut și au dus carte nescrisă la cetate neîntemeiată? Răspuns: Solul, porumbul care l-au trimis Noe prorocul din corabie; cartea stâlparea (ramura) smochinului (*sic*); cetatea neîntemeiată, corabia lui Noe ». Aceste enigme din vechile noastre texte au ațâțat imaginația maselor și înfățișează azi un interes deosebit din punct de vedere folkloric, fiindcă multe dintre ele au fost culese și din gura poporului. Pentru a se vedea până unde merge identitatea dintre textul scris și cel oral dăm mai jos pe două coloane câteva enigme, așa cum au fost culese din popor și corespondentul din textul *Întrebări și răspunsuri*, copiat în 1748 și publicat de d-l Al. Ciorănescu în ediție critică, în *Cercetări literare*, I (p. 260 și urm.):

Texte populare

Un om avea 3 pluguri de boi și semănă 3 obroace de grâu și puse 12 secerători și 4 treierători și secerară și treierară și făcură 3 obroace de grâu.

— Omul este Dumnezeu, cele 3 pluguri Sfânta Troiță, sămânța cuvintele lui Dumnezeu, 12 secerători cei 12 apostoli, 4 treierători sunt cei 4 evanghe-liști.

T. Bălășel, *Versuri populare române*, II, 1, p. 98; Gh. Dem. Teodorescu, *Poezii populare*, p. 251 m. 374.

Ciorănescu ms. nr. 3806 B.A.R.

CLXXXII. Întrebare: Un om avea 3 pluguri de boi și semănă 3 obroace de grâu și puse 12 secerători și 4 treierători și secerară și treierară și făcură 3 obroace de grâu.

Răspuns: Omul iaste Dumnezeu, cele trei pluguri iaste Sfânta Troiță, sămânța cuvintele lui Dumnezeu, 12 secerători sunt cei 12 apostoli.

Texte populare.

Cine nu s'a născut și a murit?

— Adam strămoșul.

N. Georgescu-Tistu, *Folklor din jud. Buzău*, p. 23. N. Păsculescu, *Lit. pop. rom.*, p. 104.

Cine a murit și nu s'a îngropat?

— Muierea lui Lot, care s'a prefăcut în stâlp de sare.

Gh. Dem. Teodorescu, *Poezii pop.*, p. 251 nr. 368.

Cine a fost corăbierul cel mai întâiu pe lume?

— Noe.

N. Georgescu-Tistu, *Folklor*, p. 23.
Gh. Dem. Teodorescu, p. 250 nr. 365.

Ce cocoș a cântat și s'a auzit în toată lumea?

— Cocoșul din corabia lui Noe.

Cf. și N. Georgescu-Tistu, *Folklor*, p. 23; Gh. Dem. Teodorescu, p. 250 nr. 366, Păsculescu, *Lit. pop. rom.*, p. 104.

Cine de viu s'au îngropat și mormântul a umblat și mortul a cântat?

— Iona prorocul când era în pânțelele chitului.

N. Păsculescu, *Lit. pop. rom.*, p. 104, 250 nr. 367.

Al. Ciorănescu, *Intrebări și răspunsuri*, în *Cercetări literare*, I, p. 60.

XXII Cine n'au născut și a murit?

— Adam.

CLXXIII Cine au murit și nu s'au îngropat?

— Muierea lui Lot.

CCXI Care au început întâiu a face corabiia?

Răspuns: Noe prorocul.

CLXI Ce cocoș au cântat și l-au auzit toată lumea?

— Cocoșul cel din corabia lui Noe.

CLXXIV Cine de viu s'au îngropat și mormântul umbla și mortul în mormânt cânta?

Răspuns: Iona prorocul în pânțelele chitului...

Dar trăsătura cea mai interesantă a acestor enigme cu care și azi se desfătează tineretul nostru la șezători este că ele își găsesc

corespondentul lor și în literatura latină a evului mediu. Pentru a învedera aceasta, dăm mai jos în paralelă câteva enigme românești, culese în vremurile noastre, și textul latin din sec. al IX-lea, publicat de Paul Mayer:

— Cine nu s'a născut și a murit?

— Adam strămoșul.

— Quis est mortuus et non est natus?

— Adam.

N. Georgescu-Tistiu, *Folklor*, p. 23.

— Cine a murit și nu s'a îngropat?

— Muierea lui Lot, care s'a prefăcut în stâlp de sare.

Cojus (*sic*) corpus non p... tenet in terram?

— Oxor (*sic*) Loti.

Gh. Dem. Teodorescu, *Poezii populare*, p. 251 nr. 368.

Aceste asemănări izbitoare între folklorul nostru și textele latine ale evului mediu aruncă o lumină vie asupra chestiunii privitoare la circulația elementelor de folklor. Întrucât reflexe din textele latine s'au găsit și în domeniul folklorului romanic și germanic (vezi materialul citat și la Gh. Dem. Teodorescu, *Poezii populare*, p. 250), asemănările dintre enigmele poporului nostru și ale celor din Occident nu se explică numai pe cale de circulație orală, ci și printr'un împrumut, în timpuri și locuri deosebite, dintr'o sursă literară comună: textele bizantine. În folklorul grec actual enigmele apar în formă versificată, (cf. S. Kyriakidi, *Ελληνική Λαογραφία*, p. 345).

ERMINIILE

Am arătat în volumul I al lucrării de față că unele din cele mai interesante legende apocrife se găsesc zugrăvite și pe zidurile exterioare ale vechilor noastre mănăstiri și biserici de sate. Fiindcă în paginile ce urmează vom mai avea adesea prilejul să arătăm strânsa legătură dintre acest capitol al literaturii noastre vechi și dintre arta profană și religioasă, credem necesar să ne oprim puțin și asupra

Erminiilor, manuale de pictură religioasă, după care se orientau și se mai orientează încă zugravii noștri în împodobirea artistică a sfintelor locașuri. Aceasta cu atât mai mult cu cât, în afară de indicații tehnice, unele cuprind și texte apocrife. Erminiile cuprind instrucțiuni tehnice, utile zugravilor, privitoare la pregătirea zidului și a culorilor pentru picturi murale, la inscripțiile și citatele biblice, care trebuie să însoțească diferitele scene iconografice, la chipul cum trebuie să se zugrăvească vârsta, atitudinea și fața personajilor biblice și a sfinților martiri și asceți: « Strămoașa Eva, babă cu părul alb... Patriarhul Iacov, fiul lui Isac, bătrân, cu părul lung, cu barba lungă, despicăta în două ».

Erminiile au fost alcătuite în atelierele de lucru ale zugravilor dela Muntele Athos. Se cunosc numeroase manuscrise grecești, care însă se împart în două grupe: una scoborîndu-se dintr'o versiune anonimă mai veche, alta pornind dela o redacțiune mai completă și mai sistematizată, compilată în prima jumătate a secolului al XVIII-lea de ieromonahul Dionisie din Furna, care a învățat în copilăria sa meșteșugul în Muntele Athos și de către ucenicul acestuia Chiril din Hios.

Redacțiunea anonimă, atribuită lui Frangos Cattelanos, începe cu o precuvântare în care se spune că a fost alcătuită după vechile manuale de pictură bisericească ale lui Panselinos și Teofan. Panselinos este pictorul legendar al Muntelui Athos, care după unii ar fi trăit în secolul al XI-lea, după alții în secolul al XIII-lea sau chiar al XIV-lea, dar care mai probabil a trăit în secolul al XVI-lea și a zugrăvit cu mult omenesc, sub influență occidentală, biserica mănăstirii Protaton din Karyes, capitala muntelui Athos. Contemporanul său Teofan, care a zugrăvit pe la 1573, o biserică în Tesalia, este reprezentantul școlii cretane în pictura bisericească a timpului, școală caracterizată printr'o păstrare mai credincioasă a vechilor tradiții de pictură bizantină.

Între cele 2 redacțiuni grecești ale Erminiilor — cea anonimă și cea a lui Dionisie din Furna — se găsesc părți identice, ceea ce presupune un prototip comun mai vechiu. De altă parte un specialist german, Ernst Berger, a arătat că partea tehnică a Erminiilor cuprinde indicațiuni privitoare la pregătirea zidului zugrăvit

care amintesc tehnica antică, așa cum ne-a descris-o Vitruv și Plinius cel Bătrân. Georg Ebers a observat că rețetele de culori ne ajută să determinăm unele droguri ce se întâlnesc în papyrușurile egiptene. Tehnica și rețetele consemnate în Erminii se sprijină deci pe tradițiuni transmise din vechiul Bizanț.

După manuscrisele grecești s'au făcut la noi, după cum arată d-l V. Grecu, trei traduceri: una mai veche după o variantă a redacțiunii grecești anonime, atribuită lui Frangos Cattelanos, două după redacțiunea lui Dionisie din Furna; una de un anonim și alta de proin arhimandritul Mitropoliei din București, Macarie, în anul 1805. Traducerea lui Macarie, deși are stângăcii, este totuși cea mai apropiată de textul grecesc, pe care îl urmează chiar în sintaxă și topică, în chip servil. Textele au fost publicate în ediție critică și însoțite de studiu de d. Vasile Grecu. În aceste tratate de pictură religioasă, care au servit de orientare zugravilor noștri de biserici și icoane, s'au furișat, după cum vom vedea mai pe larg în paginile următoare, și destule elemente necanonice. Lucrul nu trebuie să ne surprindă azi, când se știe că predicatorii, melozii și hagiografii bizantini au exploatat adesea în operele lor unele date mai impresionante ale literaturii apocrife. Vom avea astfel prilejul să luminăm unele aspecte ale iconografiei noastre religioase, în discordanță cu textele cano-nice, prin ajutorul Erminiilor și al legendelor apocrife.

Trecem acum, după prezentarea textelor, la legendele apocrife, privitoare la Vechiul Testament. Le vom urmări în ordinea în care sunt expuse în hronografe și care corespunde cu cea stabilită de cronologia biblică. Vom căuta, acolo unde aceasta este cu putință, legăturile cu arta religioasă și vom completa materialul din hronografe cu datele din *Erminii* și din *Întrebări și răspunsuri*, precum și cu unele legende răslețe, păstrate în vechi manuscrite românești, legende — care dacă n'au fost înregistrate de hronografe și nu sunt cuprinse nici în *Întrebări și răspunsuri* — se leagă totuși prin cuprinsul lor, de materia pe care o tratăm aci.

Pentru a nu îngreuna lectura și pentru a înlătura repetările de indicații, vom da bibliografia legendelor la sfârșitul ciclului.

LEGENDE APOCRIFE PRIVITOARE LA VECHIUL
TESTAMENT

CĂDEREA ÎNGERILOR

Legenda despre căderea îngerilor nu se găsește în Biblie; aluzii însă se găsesc, mai clare, în epistola sobornicească a Sf. Apostol Iuda (versetul 6): « Iar pe îngerii cari nu și-au păzit vrednicia, ci au părăsit locașul lor, i-a pus la păstrare, sub întuneric, în lanțuri veșnice, spre judecata zilei celei mari »; în epistola a II-a a Apostolului Petru (partea 2, verset 4): « Căci dacă Dumnezeu n'a cruțat pe îngerii cari au păcătuit, ci i-a aruncat în iad și i-a dat peșterilor întunericului, ținându-i spre judecată »; și, în sfârșit, în Evanghelia lui Matei (XXV, 41): « .. Duceți-vă dela mine blestemaților, în focul cel veșnic care este gătit Diavolului și îngerilor lui ». Din aceste date neprecise a crescut legenda despre căderea îngerilor, pe care hronografele bizantine ne-o expun, cu o bogăție de amănunte plastice, astfel: « A patra zi, când au făcut Dumnezeu luminile celi mari și stelile, întru acea zi au căzut Lucafărul din cer, carile era mai mare peste o cătă de îngeri, pentru că s'au mândrit întru sine și au zis că-și va pune scaunul său împotriva scaunului lui Dumnăzău; ce cum au cugetat, îndată s'au desfăcut ceriul și au căzut împreună cu toată ceata lui ». Și, explică mai departe hronograful, unii au căzut până « în adâncul pământului, alții în maré, alții pre pământ, alții în văzduh și aceia toți s'au făcut draci întunecați ». Capitolul se încheie apoi cu înfățișarea sguiderii produse în cuprinsurile cerești, după căderea îngerilor: « S'au cutremurat toate cetele îngerești și s'au ales Mihail arhanghelul și au zis cu glas mare: să stăm bine; să stăm cu frica lui Dumnezeu; și cum au zis acel cuvânt, am stătut, care unde s'au aflat; și câți au rămas, iar sunt îngeri, iar cei căzuți sunt tot draci ».

Această legendă — oarecum extra biblică — dar care oferea un minunat prilej de înălțare morală a cititorilor, a fost firește speculată în cărțile de edificare morală a maselor populare, cum erau cazaniile, în acele texte de *Intrebări și răspunsuri* și în pictura bisericească. Tratatul de Erminie bizantină a lui Dionisie din Furna, folosit de zugravii bisericilor noastre, dădea pentru

zugrăvirea acestei scene, recomandațiunii, care prin unele amănunte amintesc textul hronografelor: « Ceriul... și H<risto>s șezând pe scaun ca un împărat, fiind evanghelie, zicând: « Văzutu-l-am pre Satana, ca fulgerul căzut din ceriu ». Și împrejurul lor cetele îngerilor stând cu frică, și Mihail stând în mijloc și pe Hristos, arătându-l la celelalte cete, le grăește într'o hârtie: *Să stăm bine, să stăm cu frică...* ». Apoi dealuri, o prăpastie mare cu inscripția: « Tartarul ». Și în sfârșit, « ceata Lucefărului surpându-se dela ceriu; și pre cât sânt mai sus, luminoși îngeri surpați, iar mai jos alți îngeri mai negri și mai jos alții și mai întunecați și mai din jos, iară alții jumătate draci și jumătate îngeri și alții iarăși disăvârșit dimoni, întunecați și negri »¹⁾.

Legenda despre căderea îngerilor la care face aluzie textul evangheliilor, povestită plastic de vechile hronografe bizantine, începând cu Malalas din veacul al XI-lea, trecută apoi în cazanii și în alte texte religioase, zugrăvită apoi pe zidurile vechilor mănăstiri și biserici, s'a răspândit adânc și în tradițiile orale ale popoarelor ortodoxe. Versiuni — unele asemănătoare cu textul hronografelor — au fost culese din toate cuprinsurile pământului românesc: din Bucovina, din Ardeal, din Oltenia, din Moldova, din Muntenia. Cum de altfel e firesc, legende asemănătoare se găsesc și la popoarele vecine ca de pildă la Bulgari, la Sârbi, la Ruși, (vezi bibliografia mai jos la pag. 52). Firește că sursa principală trebuie căutată în prototipele bizantine scrise, dar nu se poate respinge nici puțința unei circulații a legendelor și pe cale orală dela popor la popor.

LUPTA ARHANGHELULUI MIHAIL CU SATANAIL

În legătură cu legenda căderii îngerilor stă o altă legendă apocrifă, cu trăsături bogomilice, necunoscută până acum la noi, pe care am găsit-o într'un miscellaneu păstrat în Biblioteca Academiei Române (nr. 1282, f. 164-177). În manuscris, legenda poartă titlul: « Povestea lui Satanailă cum s'au trufițu împotriva ziditorului D(u)mnezeu cu gândul și cum s'au căzut din ceriu de

¹⁾ Vasile Grecu, *Cărți de pictură bisericească bizantină*, Cernăuți, 1936, p. 105.

s'au făcutu din înger luminatū, de s'au făcutū dracū». Deși textul a fost copiat la începutul secolului al XVIII-lea, totuși unele particularități morfologice și lexicale (*despre* cu înțelesul: deasupra <lat. *de* + *super* = peste; *întunecile* = mulțime) de îngeri) ne îndreptățesc a crede că derivă dintr'un prototip anterior — poate din sec. al XVII-lea. Iată în linii mari cuprinsul naiv al acestui text, care, după cum vom vedea îndată, stă într'o strânsă conexiune cu un ciclu bogat de legende și de colinde culese în zilele noastre din gura poporului:

După ce Dumnezeu a creiat pe om, după chipul și asemănarea sa, l-a așezat în raiu și l-a împodobit cu atâta slavă, încât i se închinău toți îngerii. Lucifer, nemulțumit de aceasta, a strâns în jurul lui cetele cerești, a luat veșmântul, stema și steagurile Domnului și și-a așezat scaunul de-asupra norilor. Dumnezeu chemă atunci pe cei patru arhangheli și, destăinuindu-le că va judeca pe îngerii răsvrățiți la o a doua venire, când nu va mai împărăți moartea pe pământ și sfătui pe arhanghelul Gavriil să plece împotriva lui Satanail. Arhanghelul nu îndrăzni, înspăimântat de puterea lui Satanail. Dumnezeu trimese atunci pe arhanghelul Mihail, care, scoborîndu-se la al doilea cer, își luă spata cea de moarte, întinse aripele lui, «ca de 40 de coți», și «bucinând», se scoborî spre pământ. Satanail, auzind buciul și zărind pe arhanghel venind spre el, își luă și el spata morții, arcul și săgețile și ieși la războiu. Arhanghelul se prefăcu că a venit să i se închine și el și să admire creațiunile lui. Satanail, încântat, îl primi cu bine și-l așeză pe scaun, alături de el. Dumnezeu deschise atunci ușile raiului și răsări soarele — după cum îl prevestise pe arhanghel — înfierbântat de șapte ori mai mult, încât aprinse munții și codrii și pământul. Satanail, dogorit de căldură, purcese cu îngerul la mare, în fundul căreia se afla un «iezer» răcoros. La țarm, Lucifer, după ce luă jurământul de credință arhanghelului, se aruncă în apă cu atâta putere, că se cutremurără adâncurile. Sf. Mihail, care atât aștepta, după ce trânti la pământ slugile lui Satanail, își luă sborul către al doilea cer cu podoabele raiului. Duhul cel Rău, înțelegând că a fost amăgit, ieși din fundul «iezerului», dar Dumnezeu îngheță apa mării pe o adâncime de 200 de coți. Satanail nu se dă bătut, ci roase cu dinții ghița și se ridică în văzduh după arhanghel. Îl ajunse aproape de cer și-l apucă de piciorul stâng și de mâna

dreaptă. Sfântul Mihail, după sfatul Domnului, îl lovi cu spata şi-l prăbuşi în fundul mărilor. Dumnezeu aşeză atunci pe Arhanghel în locul pe care-l avusese mai înainte Satanail, şi « multe întunerece de îngeri » veniră să slăvească pe biruitor.

Textul românesc derivă dintr'un prototip bulgăresc. În literatura bulgărească se cunosc până acum două versiuni: una copiată în 1796, de Popa Punčo, în satul Mocreş (Lomsk), păstrată acum în Biblioteca Naţională din Sofia, sub cota 693; alta într'un sbornic, copiat în anul 1820, de Pârvan Vălčov, ucenicul dascălului Dimitrie din Vidin, şi aflat acum în Biblioteca Facultăţii de Teologie din Sofia, sub cota 232. Textul a fost publicat recent de Prof. Iordan Ivanov într'un studiu. Versiunea românească se deosebeşte însă de textul bulgăresc, publicat de d-l Ivanov, fiindcă pe de o parte e mai completă; cuprinde incidente omise din textul bulgăresc (îngheţul apei după ce a intrat Satanail în ea); pe de altă parte înlătură incidente din versiunea bulgărească (convorbirea finală a lui Mihail cu Dumnezeu).

Această legendă, pe care o găsim în textele noastre vechi, este foarte răspândită în folklorul poporului nostru şi al popoarelor slave, de unde s'au cules versiuni de către Dragomanov şi Drinov.

Ea este prototipul apocrif al ciclului de colinde « prada în rai », apocrif pe care îl bănuia d. Alex. Rosetti în studiul său despre *Colindele religioase la Români* (p. 57), dar care nu se cunoştea încă până acum în literatura noastră.

În cele mai multe colinde din acest ciclu, obiectul furat — nu este, ca în legenda scrisă, stema, veşmântul şi steagurile Domnului — ci soarele, luna, stelele ca şi în unele legende slave, culese de Vuk Karagič, Drinov ş. a. (vezi amănuntele mai jos în bibliografie, p. 56). Unul din cele mai frumoase prin puterea dramatică — aflat în colecţia Gh. Dem. Teodorescu — începe cu înfăţişarea teatrului unde se petrece acţiunea:

Sus în slava cerului,
La poalele raiului,
La scaunul Domnului,
La scaun de judecată,
Unde s'adună lumea toată,
Masă mândră mi-e întinsă
Şi de sfinţi measa-i cuprinsă . . .

Și pe când Domnul « la masă se punea, pâine, vin blagoslovea », zărește, venind într'un suflet, pe arhanghelul Gavriil și pe Sfântul Mihail, care, cum ajungeau la masă, « drept la Domnu' Ingenunchia » și-i spun cum, după plecarea lui și a sfinților, idolii au dat năvală și au prădat tot raiul:

Luat-au luna	Luat-au idoli soarele,
Cu lumina;	Soarele odoarele.
Luat-au idoli zorile,
Zorile cu razele;	Raiul de se 'ntuneca,
Luat-au idoli stelele,	Iadul de se lumina.
Stelele cu florile;	

Dumnezeu le trimete în ajutor pe Sf. Ion, pe Sfântul Ilie și pe Sfântul Petre, care pătrund în Iad, « Ion botezând, Ilie fulgerând și Sfântul Petre ploi bătând ». Idolii se înspăimântă, cad în genunchi, se dau botezului; arhanghelii Gavriil și Mihail pun mâna pe odoarele cerului și le aduc înapoi:

Iadul de se 'ntuneca,
Raiul de se lumina.

În cele mai multe versiuni însă, legenda este contaminată cu motivul zapisului lui Adam și subordonată unei lămuriri: pentru ce este scobită talpa omului? După ce Satana a încheiat zapisul cu Adam, prin care acesta ceda Satanei pe cei ce vor muri din neamul său, în schimbul pământului, care era creațiunea Duhului rău, Dumnezeu, vrând să smulgă zapisul din mâna lui Satan, a trimis în acest scop pe Sf. Ilie. Acesta, luând formă omenească, a intrat ca argat la Satana și, după ce îi câștigă încrederea, într'o zi, pe țarmul mării, îl ațâță să se scufunde în apă ca să aducă nisip de pe fund. Diavolul se aruncă în apă, lăsându-și pe țarm veșmântul. Arhanghelul scoate atunci zapisul din hainele Satanei și se înalță spre cer. Diavolul, simțind, dă să iasă din apă, dar Dumnezeu înghiață apa. Diavolul o rupe și se ia după arhanghel. El ajunge la poarta cerului și-l înhață de picior. Sf. Mihail, învățat de Dumnezeu, lovește cu spata pe Satana, care se scufundă în abis cu o fâșie din talpa arhanghelului. De-atunci a lăsat Dumnezeu ca toți oamenii să aibă talpa piciorului scobită.

În sfârșit, într'un alt ciclu de legende, motivul luptei arhanghelului cu Satana este împletit cu legende populare ce stau în

legătură cu Protoevanghelia lui Iacob. După iscălirea zapisului, îngerul, sau chiar Adam în alte versiuni, ispitește pe diavol ca să afle în ce chip sângele lui va scăpa din întunec. « Când se va naște fiu din duhul sfânt » fu răspunsul Satanei și de aci legenda se îmbină cu date din Protoevanghelia lui Iacob. (Cf. bibliografia mai jos la pag. 55).

ADAM. NUMELE LUI

La nunțile noastre țărănești, tinerii, înainte de a pleca la biserică, îngenunche pe niște lăciere dinaintea părinților, care stau pe scaune împreună cu rudele mai apropiate. În acest moment solemn, se ridică « vornicelul », care stă la capătul scaunelor din dreapta și rostește o « orăție » prin care cere binecuvântarea părinților asupra tinerilor, pomenind de creațiunea omului, de Eva care a fost dată lui Adam ca tovarășă. La pasagiul creațiunii omului, unele « orății de iertăciune » introduc următorul episod:

Ș'a mai trimes Dumnezeu
 În patru unghiuri de lume;
 Și-au adunat 4 slove
 De-au făcut un nume;
 Au trimes la Răsărit,
 La amiază și la asfințit,
 Și la miez de miazănoapte
 Și adunară 4 slove din carte,
 Și a tâlmăcit numele
 Strămoșului nostru Adam.

Episodul acesta nu este însă o creațiune a fanteziei poporului nostru, ci el a pătruns în orățiile de nuntă din literatura scrisă. În hronografele românești tip-Cigala și Dorotheiu de Monembasia — la capitolul despre Adam, citim între altele, că « Acest nume al lui Adam se scrie cu 4 slove: slova dintâi *A* arată partea despre răsărit; iară slova a doua iaste *D*, arată partea despre apus; iară slova a treia iaste *A*, arată partea despre Miazănoapte; iară slova a patra iaste *M*, arată partea despre miază-zi ». În limba noastră, această explicație este cu totul obscură. De ce, bunioară, prima literă din numele lui Adam, *A*, ar arăta partea despre răsărit, și a treia, tot *A*, ar arăta partea despre miazănoapte și a doua, *D* ar arăta partea despre apus? Textul grecesc

al hronografelor ne lămurește însă pe deplin asupra acestui pasagiu curios. Iată explicarea pe care ne-o dau textele grecești ale hronografelor: Prima literă din numele lui Adam, *A* amintește cuvântul *ἀνατολή* (= răsăritul); a doua literă *D* — *δύσις* (= apusul); a treia literă, *A* — *ἄσπερος* (= miază-noapte); a patra *M* — *μεσημβρία* (= miazăzi). Legenda are aci ca punct de plecare coincidența dintre literele care alcătuiesc numele lui Adam și dintre literele inițiale ale cuvintelor grecești care indică cele 4 puncte cardinale.

Această legendă bizantină — intrată în literatura noastră prin hronografele lui Cigala și Dorotheiu de Monembasia; prin textul « Întrebări și răspunsuri » (cu deosebire versiunea: Întrebările Sfântului Vasilie cu Grigorie Bogoslovul v. ms. 3518 Bibl. Acad. Rom. f. 65) și prin compilația slavă despre « Lemnul crucii » (cf. vol. I. p. 122 și urm.) — își are sursele ei mai îndepărtate în vechile tradițiuni talmudice, unde se spune că trupul lui Adam a fost creat într'un loc curat, anume Locul Templului, din pământ roșu, negru, alb și cafeniu, luat din cele 4 părți ale lumii. La Arabi această legendă a fost pusă în legătură cu colorile felurite ale raselor omenești; de aceea oamenii au unii culoarea roșie, alții neagră, alții albă și alții cafenie: pentru că strămoșul lor a fost făcut din pământ care avea în sine aceste patru culori.

Într'un alt ciclu de orații de nuntă, creațiunea omului este explicată, nu prin punctele cardinale din care Dumnezeu a luat pământul, ci din elementele diferite din care l-a alcătuit, astfel:

Ș'a mai făcut Dumnezeu
Pe strămoșul nostru Adam,
Care ne tragem toți din neam.
După ce l-a zidit din opt părți:
L-a făcut cu sângele din rouă,
Frumuseța din soare,
După chipul și asemănarea sânției sale,
Cu auzul din vânt,
Cu oasele din piatră ¹⁾.

Dar deși orația ne spune că omul a fost creat din 8 elemente, totuși nu înșiră decât 4: rouă, soare, vânt, piatră. Altă orație

¹⁾ El. Sevastos, *Nunta la Români*, p. 175.

pomenește: « trupul din *lut*, ochii din *mare*; fumusețile din *soare*, auzul din *vânt*; sufletul dela *duhul sfânt* »¹⁾; altă orație ne dă varianta « cu sufletul din *văzduh* »²⁾, iar alta adăogă: « minte din *slava îngerilor* »³⁾. Cum vedem, niciuna nu numește complet cele 8 elemente din care a fost zidit omul. Textul întreg îl aflăm în *Intrebări și răspunsuri*, care este prototipul acestor orații:

« Din câte țării au făcut Dumnezeu pre Adam? — Răs.: Din opt părți: trupul din pământ, oasele din piatră, sângele din mare, ochii din soare; cugetul din nour; suflarea din vânt; înțelepciunea din lumină, iar prorocia din Duhul Sfânt ».

Această legendă, cuprinsă în orații, este destul de răspândită în poporul nostru. Numeroase versiuni au fost culese din toate ținuturile românești: din Basarabia, din Ardeal, din Muntenia, din Moldova, din Bucovina (vezi mai jos bibliografia). Legenda a colindat de altfel literaturile și folklorul tuturor popoarelor. S'au găsit la Slavi, la Englezi, Provençali, Francezi, Germani, în literatura latină a secolului al XIII-lea, la Parsi, la Arabi⁴⁾.

Într'un alt ciclu de *Intrebări și răspunsuri* se spune că omul a fost « urzit » din patru « stihii » adică: « din sânge și din flegmă și din fiere galbenă și neagră. Deci sângele omului iaste fierbinte și apos și iaste făcut din vânt, iară flegma iaste rece și apoasă că iaste din apă; iară fierea galbenă iaste fierbinte și uscată și iaste din foc, iară fierea cea neagră iaste rece și uscată, aceia iaste din pământ ».

CAIN ȘI AVEL

Pe canavaua textului biblic despre fiii lui Adam este brodată o legendă menită să răspundă la nedumerirea care ațâța curiozitatea populară: cum a putut trece prin capul lui Cain gândul de a scăpa de fratele său, omorându-l, când până atunci moartea nu era cunoscută. Legenda pornește dela firele datelor biblice, arătând cum Cain, cuprins de invidie și ură împotriva fratelui

¹⁾ *Ibidem*, p. 182.

²⁾ *Ibidem*, p. 194.

³⁾ S. Fl. Marian, *Nunta la Români*, p. 192—193.

⁴⁾ Vezi textele adunate de Reinhold Köhler, *Kleinere Schriften zur erzählenden Dichtung des Mittelalters...* herausg. von Johannes Bolte, Berlin, 1900, vol. II, p. 1—7.

său, fiindcă numai lui îi primea Dumnezeu jertfa și-i «îmbogățea agonisita», se frământa cu gândul cum să scape de el. Ideea i-a dat-o diavolul într'o zi, pe când Avel se apropiase cu turmele lui de niște stânci, la poalele cărora Cain își ara ogoarele. Pe când oile stăteau culcate în umbra stâncilor, diavolul, prefăcut în chip de țap, a prăvălit cu coarnezle din vârful lor o piatră uriașă peste o oaie care a murit pe loc. Cain, văzând aceasta, luă și el o piatră și o ascunse. Apoi, amăgind pe fratele său, îl aduse la locul unde ascunsesese piatra și-l ucise. Legenda aceasta transmisă de hronografe se găsește încorporată și în acel mozaic de *Intrebări și răspunsuri* care a intrat în literatura noastră înainte de jumătatea secolului XVII-lea ¹⁾. Într'o versiune păstrată într'un ms. din colecția Gaster la întrebarea: «Cine l-a învățat <pe Cain să ucigă pe fratele său> de vreme ce el nu știa să ucigă?» — se răspunde: «Diavolul l-a învățat, căci el fiind ucigaș d'inceputul lui, au arătat și lui Cain cu chip de orânduială ca acesta: că păscând caprele pe lângă un munte înalt, iar diavolul să făcu un țap mare și să sui de-asupra pietrilor pe munte; și răstogoli o piatră mare cu coarnezle; și viind piatra în jos, au lovit o capră în cap, și au murit. Aceasta văzând și Cain, ucisă și el pe frate-său Avel». Pătrunsă astfel pe două căi în literatura scrisă, legenda a avut o lungă vitalitate și în masele populare, de unde a fost culeasă în zilele noastre de S. T. Kirileanu și reprodușă de Tudor Panfile în *Povestea lumii de demult* (p. 113—114), firește puțin deformată, căci diavolul nu mai este aci instigatorul.

Legenda populară, așa cum o cunoaștem din versiunea publicată de S. T. Kirileanu, se împletește în partea finală cu un alt motiv menit să explice cum a învățat Adam să îngroape pe Avel. Pe când stătea cu Eva lângă trupul lui Avel — spune legenda populară — vede cum o vrabie, care avea un gândac în cioc, îl pune jos și-l acopere «cu țărână ori cu nisip — cu ce-o fi găsit — și la urmă a sburat în treabă-i». Adam văzând aceasta, s'a gândit să facă și el la fel, ca să nu lase trupul fiului lor să-l mănânce câinii ori corbii, «ca pe un hoit». Motivul acesta se regăsește și în literatura noastră în textul *Intrebări și răspunsuri* și își are originea,

¹⁾ Al. Ciorănescu, în *Cercetări literare*, publicate de N. Car-tojan, I (1934), p. 55.

precum a arătat Dähnhardt (*Natursagen* I, p. 249) în literatura rabinică și musulmană, unde însă în locul vrabiei apare altă pasăre: corbul. Chiar Coranul (surata V) ne spune că: «Dumnezeu a trimis un corb ca să-i arate lui Cain că trebuie să-și îngroape fratele în mormânt».

OMORÎREA LUI CAIN; ORIGINEA CĂINILOR

După uciderea lui Avel, Biblia ne povestește, că Dumnezeu a blestemat pe Cain, ca să nu aibă spor în lucrul pământului și ca să-și ducă vieța «gemând și tremurând». Hronografele bizantine, dând mai mult relief blestemului, îl completează cu o veche legendă talmudică. «Atâta — adaogă textele intrate în literatura noastră — îi tremura tot trupul cât nu putea să-și ducă mâna la gură să mănânce și nu era suferit de niciun om... pământul încă îl urise și munca nu-i folosea nimica». Neputându-se liniști locului, plecă cu soția lui în țara Naid, și acolo a născut pe Enos, din care a ieșit mai multe generații de copii, până la Lameh. Acesta la bătrânețe, pierzând vederea, și-a luat un «poslușnic» care-l conducea și care-i îndrepta arcul când vroia să tragă cu săgeata. Lameh, umblând prin păduri, săgeta fiare sălbatice, pe care apoi le jupuia de blane pentru a face îmbrăcăminte, fiindcă — explică hronograful — «pe vremea aceea nu se mânca niciun fel de fiare». Intr'o zi, pe când Lameh umbla astfel după vânat, se aude deodată dintr'un tufiș un foșnet. «Poslușnicul», crezând că este o fiară, îndreaptă arcul lui Lameh spre locul de unde se auzise sgomotul. Dar nu era nicio fiară, ci Cain, care colinda pădurea, «umblând cum îl pedepsise Dumnezeu». Din țeasta lui Adam s'a făcut o fântână împutită, din care apoi a izvorit niște viermi mari cu 4 picioare, cu capete și cu urechi. Din aceștia au ieșit apoi *căinii*.

Legenda aceasta, împreună cu paralelele ei în celelalte literaturi, a fost studiată de Dähnhardt și colaboratorii săi (în *Natursagen* I, p. 250 și urm.). Ea e formată din întreteserea a două motive diferite: unul având de scop să lămurească pasagiul obscur din Biblie, în care Lameh, adresându-se femeilor sale, le spune: «Ascultați glasul meu, femeilor lui Lameh, băgați în urechi cuvintele mele, că bărbat am omorât spre rană mie și un

tânăr spre vătămare mie »; a doua legendă are de scop să explice originea câinelui.

Primul motiv este o veche legendă talmudică, care se găsește consemnată în scrierile rabinice, unde copilul care-l conduce pe Lamah este însuși fiul acestuia: Tuwal-Kain.

Această legendă rabinică a intrat de timpuriu în literatura siriacă și arabă și a pătruns apoi în literatura creștină a evului-mediu; o găsim în Orient la Eutyches (sec. V); la Mihail Glykas (sec. XII) ș. a.; în Occident e amintită de Hieronim (ep. 26 ad Damasium); de Petru Comestor — Pierre le Mangeur — în *Historia scholastica* și de alții.

Al doilea motiv, însă, din legenda hronografelor privitoare la nașterea câinilor din viermii ieșiți din trupul lui Cain, nu-și găsește însă corespondent nici în legenda talmudică, nici în literatura siriacă sau armeană. Ea este, după cum a arătat Liebrecht (*Zur Volkskunde*, p. 80) de origină bizantină. Învățatul german a observat cu dreptate că paralelismul cuvintelor *Káiv* (Cain), *Κύων* (câine) și *σκωλία* (viermii) *σκύλοι* (câini) a putut forma punctul de plecare al legendei. Procesul acesta de formație a legendelor pe temeiul unor etimologii populare, este un procedeu obișnuit în folklorul universal.

U R I A Ș I I

După moartea lui Cain, hronografele povestesc pe scurt viața celorlalte personaje biblice până la Avraam. Accentuând asupra datelor biblice, hronografele insistă asupra staturii lor gigantice, astfel: « Pre acea vreme, când ați auzit c'au fost Nevrod împărat, încă era uriașii cei mari, că și Nevrod împărat încă era uriaș și să bizuia toți țării lor și păra a să închina lui Dumnezeu, să închina cine la ce-i bătea inima ». Aceste date biblice, altoite pe vechile mituri ale lumii greco-romane despre Titani, sunt sursa credințelor și legendelor populare actuale despre *uriași*, cari se găsesc și la popoarele vecine: Ruteni, Ucrainieni, Ruși albi, Calmuci, Bulgari. Legendele despre statura uriașe a primilor oameni, aflate în hronografele bizantine, stau în legătură cu apocrifele privitoare la Adam (vezi vol. I, p. 127), care la rândul lor se sprijinesc pe vechi tradițiuni talmudice, unde se spune că Adam, când a fost

creat, era așa de mare, că umplea pământul dela o margine la alta, dar că, după ce a păcătuit, a devenit cu totul mic (cf. *Dählhardt, Natursagen*, I, p. 246). Această credință despre mărimea lui Adam se resfrânge și în Alexandria noastră, care ne spune că Alexandru cel Mare, după ce a bătut pe Darie împărat, răsbate în niște pustietăți unde dă peste « un om legat de un munte cu verigi de fier și era lung de 500 de coți și gros de 400 de coți... și o femeie lungă de (400 de coți) și groasă de 300 de coți... Și așa socotiră filosofii: să fie acești oameni Adam și Eva până la nașterea lui Hristos... »¹⁾.

În tradițiile poporului român, uriașii sau *Jidovii*, cari au locuit înaintea noastră pământul, erau așa de mari, încât într'o vreme, o fetiță a unui uriaș, văzând pe pământ oameni de-ai noștri arând țarinele, i-a cules în poală, cu boi, cu pluguri și i-a dus mirată la maică-sa:

— Uite maică ce găsii colea pe câmp. Niște muște sgăriau pământul!

— Hi... ce-ai, făcut fetiço? Du-i îndărăt, că ăștia sunt oamenii cari or să rămână pe pământ, după ce ne-om prăpădi noi.

Numirea pe care le-o dă poporul nostru de *jidovi* constituie o dovadă a influenței biblice.

A V R A A M

Asupra lui Avraam, strămoșul Iudeilor, care după Biblie făcuse cunoscutul legământ cu Dumnezeu, hronografele noastre se opresc pe larg. Ele ne povestesc că până la Avraam toți uriașii se închinau la idoli, și că Avraam singur pomenea în rostul (= gura, lat. rostrum) său pe Dumnezeu. El ajunsese la vârsta de 60 de ani, străduindu-se « să întoarcă pe tată-său să creadă în Dumnezeu și să părăsească bozii ». Într'o noapte, neputând să doarmă și privind măreția și armonia bolților cerești, fu cuprins de atâta misticism, încât, pe când toți dormeau în casă, s'a furișat pe nesimțite afară și a dat foc casei, unde tatăl său ținea « bozii vărsați de aur și de argint de au ars ». Deșteptându-se din somn și văzând

¹⁾ N. Cartoian, *Alexandria în literatura românească, Noui contribuții*, București, 1927, p. 86, rând. 9—23 (după Codex Neagoeanus, anul 1620).

vălvătaiele focului, tatăl lui Avraam și ceilalți copii au alergat să le stingă, dar flăcările au mistuit totul. În învălmășala produsă, fratele lui Avraam, care a intrat prin foc în casă să scoată idolii, a fost cuprins de flăcări și a ars acolo.

Sursele îndepărtate ale acestei legende sunt tradițiile talmudice, de unde prin scriitorii cvrei elenizați, Philo și Iosif Flavius, a trecut la istoriografii bizantini și s'a răsfrânt până în ultimele hronografe.

M O I S E

Hronografele povestesc că, după ce Moise a fost înțarcat, a fost adus la curtea Faraonului, unde fiica acestuia l-a adoptat. Într'o zi, pe când se afla la ospăț, Faraonul, mișcat de frumusețea copilului, l-a luat în brațe și-l desmierda; dar copilul punând mâna pe cununa din capul lui, a aruncat-o jos. Faraonul s'a înfuriat rău și se gândea să omoare copilul. Fiică-sa însă a intervenit, stăruind de el să nu omoare de geaba « un prunc nepriceput ». Și, ca să-l încredințeze că copilul a făcut-o din naivitatea lui copilărească, a cerut să se pună înaintea copilului, într'o tipsie, galbeni și într'alta jăratec, « deci de să va tinde la galbeni, vei crede că se pricepe, iar de să va tinde la jăratec, vei crede Maria Ta că este prunc brudiu ».

Faraonul făcu precum îl povățuise fiica sa; copilul întinse mâna la jeratec; luă un cărbune și-l băgă în gură arzându-și limba. De atunci a început el să grăiască gângav și a vorbit astfel până la moartea sa. Dar această întâmplare i-a mântuit viața, căci împăratul, convins că copilul i-a asvârlit coroana « din brudie », și-a potolit mânia.

Gaster în *Literatura populară română* a arătat că legenda este de origină talmudică și a fost plăsmuită probabil din nevoia de a explica printr'o intervenție divină gângăvia lui Moise de care pomenește Sf. Scriptură și care ar părea curioasă tocmai la omul pe care Dumnezeu l-a ales ca să așeze temeliile vieții politice a poporului ales. Forma cea mai veche a legendei se află încorporată în Genesis rabba din sec. al V-lea; este pomenită apoi de Sefer Hajascher; a intrat în urmă în cronică numită a lui Moise din sec. X și a fost tradusă de curând și în limba germană într'o

colecție de folklor iudaic a lui Micha Iosef bin Gorion ¹⁾. Din literatura rabinică legenda a trecut la scriitorul evreu de cultură greacă din Alexandria, Iosif Flavius, prin care apoi a pătruns în istoriografia bizantină.

SOLOMON

Despre alte figuri și episoade biblice cu caracter apocrif, pomenite în hronograf, ca despre, Melchisedec, lemnul crucii și împărăteasa Sibila, ne-am ocupat în tomul I al acestei lucrări.

Figura împăratului Solomon, pe care Biblia ni-l înfățișează ca pe prototipul frumuseții și al înțelepciunii, luase în folklorul iudaic proporții uriașe. Câteva din trăsăturile legendare ale folklorului ebraic s'au păstrat și în vechile noastre hronografe. Astfel este întâlnirea lui Solomon cu împărăteasa Sava, « ce se dzicea elineaște Sivila împărăteasa ». Sivila, aflând de înțelepciunea lui Solomon, s'a ridicat dela marginea pământului, cu mult aur și pietre scumpe și a purces, « cu mare putere », spre Ierusalim. Aci, « adunându-se » cu împăratul, începură a « vorovi » în pilde adânci, căci și Sivila era așa de înțeleaptă, încât împărați din mari depărtări trimeteau să afle dela ea sfat.

După ce s'a luptat multă vreme să-l înfrângă pe Solomon, Sivila la plecare mai încercă o ultimă ispită. Aduce fete tinere și copii « de opotrivă cu fetele »; poruncește să-i tundă la fel; îi îmbracă pe toți și toate într'un chip și, înfățișându-i împăratului, îi cere să aleagă fetele de băeți. Impăratul, mirându-se de iscusința Sivilei, ceru să li se dea apă ca să se spele pe mâini, și din felul cum se spălau, alese băeții de fete « că feții se spăla pre mâini și pre obraz apăsat și tare, iar featile să spăla linișor și smearin ». Sivila, uimită de înțelepciunea lui Solomon, zise în auzul tuturor « mai multe vădzuu cu ochii mei, decât audziu cu urechile mele pentru Solomon împăratul ».

Gaster a arătat că forma cea mai veche a acestei legende se află în comentarul agadic la cartea Esrei alcătuit în secolul al V-lea. Din literatura ebraică legenda a intrat în opera lui Mihail

¹⁾ *Die Sagen der Juden. Moses, Frankfurt a. M., 1926, Rütten & Löning, p. 45-48 și 381.*

Glycas și a trecut apoi din hronograf în hronograf, până a ajuns la hronografele neogrecești din secolul al XVII-lea.

Hronografele noastre ne mai dau despre împăratul Solomon câteva date interesante privitoare la inteligența lui supra naturală. Ele ne spun anume că împăratul « a aflat firea a tot ce iaste în lume, a oamenilor, a dobitoacelor, a paserilor, a gadinilor, a peștilor, a orbilor, a jivinilor... așijderea și planetele și crugurile și toată tocmala cerului și de suptu ceriu; știa și cum *va lega pre Diavoli* și cum îi va chema pre numele lor; așijderea toate leacurile și toate doftoriile și toate ierbile, care de ce leac era... acestea toate le-a cunoscut Solomon cu înțelepciunea sa ». Această lature legendară despre marea iscusință și măestrie a lui Solomon a pătruns în folklorul tuturor popoarelor și a atras în jurul personalității regelui biblic o sumedenie de superstiții și legende din alte cicluri. Culegerile de folklor românesc au scos la iveală un bogat material în această privință despre *prea cumintele* sau *prea mintele ori preaminte* — Solomon. Intr'o legendă se povestește astfel cum a vroit împăratul Solomon să se nască a doua oară, dar curiozitatea și nerăbdarea poporului său a zădărnicit măestria lui ¹⁾. Intr'alta « preminte Solomon » scapă un om de șarpele nerecunoscător care i se încolăcise în jurul trupului ²⁾. În alt ciclu de legende Solomon apare ca un dușman al ușurinții și nestatorniciei femecești. El « cântărește mintea mamei sale Eva », surprinde legăturile ei cu Satana, sau cu unul din curtenii săi, i le pune sub ochi, și este blestemat să se scoboare până în fundul mării și să se urce până în înaltul cerului. Împlinește prin iscusința lui amândouă minunile și scapă de blestem ³⁾.

În legătură cu figura legendară a regelui Solomon stă și credințele în *șolomonari* « vrăjitori, magi, cu puteri supranaturale ». Un asemenea șolomonar, după o legendă culeasă de N. Sulică dela « bătrânul cărturar » Ion Pitoș, « iscusit cititor la diferite priveghiuri » ⁴⁾, a scăpat într'o vreme îndepărtată orașul Brașov, de mulțimea șobolanilor care se prăsiseră în locul unde este azi

¹⁾ *Ion Creangă*, VIII, p. 145.

²⁾ *Șezătoarea*, V, p. 49.

³⁾ *Voronca, Datine și credințe*, p. 969.

⁴⁾ N. Sulică, *Gazeta Transilvaniei*, 1898 (nr. din 28 August/9 Sept.) în josul paginei.

piața publică. « Prin puterea lui magică a trecut peste Tâmpa întreaga ceată a acestor lighioane ». Legenda aceasta obișnuită și în legendele și basmele popoarelor germanice, se împletește în legenda brașoveană cu o alta menită să explice stema orașului. Un șobolan mai bătrân, continuă legenda lui Ion Pitoș, rămânând mai în urmă și strămtorat de copii, s'a ascuns în scorbura unui stejar. « Copiii s'au grămădit cerc în jurul copaciului și au început să împlătească scorbura cu bătele... când colo ce să vezi? Scorbura se crăpă, iar copiii au fost orbiți de o lumină neașteptată ce străbătea prin crăpătura scorburei ». Acolo, se afla coroana lui *Solomon împăratul*, care a adus pe Români la Brașov și care, fugărit de Turci, o ascunsese acolo. Astfel au pus mâna Sașii pe coroană, « și de atunci a rămas ca marca Brașovului să fie o coroană pe un mănuchi de rădăcini, iar cetatea Brașovului să se numească pe săsește « cetatea coroanei, Kronstadt ».

În alte legende populare, *solomonarii* sunt înfățișați ca niște oameni cu puteri supranaturale, care încălecă pe balaurii care fierb pietrele nestimate și urcându-se deasupra norilor, « fierb piatra sau grindina și o duc în direcția în care vor ei. Alții au puterea de a îndepărta grindina care stă să cadă asupra satului lor. Un asemenea « solomonar », care lua un adevărat bir dela consătenii săi, a fost găsit în satul Giulești, de S. Mihăilescu, în vara anului 1892, când a venit ca învățător acolo ¹⁾. Despre *solomonari* ne vorbește și Lexiconul dela Buda (1825) astfel: « *Solomonar* imbricator; garabanczas deak; Wettermacher, Wettertreiber, Lumpenmann ». Friedrich Müller în colecția sa *Siebenbürgische Sagen*, apărută în Brașov la 1857, ne dă la pag. 177—178 o interesantă legendă: « Die Erben von Salamonis Weisheit ». Împăratul Solomon era un mare vrăjitor. El putea prin cuvinte magice să deschidă sau să închidă cerul. El putea să înghețe apa din râuri, el putea să o aducă peste câmpii. *Moștenitorii înțelepciunii sale se numesc solomonari* ²⁾.

¹⁾ Pentru aceasta vezi *Șezătoarea*, II, (1893) p. 140—143. De aci expresia a *fierbe piatră scumpă*, cf. *Bogrea Dacoromania*, IV, 1924—1926, p. 903—904.

²⁾ Vezi și Marian în *Albina Carpaților*, III, 1879, p. 54—56. Cf. și Gaster în *Archiv für slavische Philologie*, VII, 1883, p. 281—290.

PROOROCUL IEREMIA ȘI DĂRĂMAREA IERUSALIMULUI

Legenda aceasta, în legătură cu prototipele ei ebraice, a fost studiată pe larg de Gaster într'un articol publicat în « *Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judenthums* » (XXX, 1881, p. 78 și urm.; 130 și urm.; 386 și urm.; 413 și urm.). În literatura noastră ea se află nu numai în hronografe, ci și în colecția Vieților de Sfinți a Mitropolitului Dosofteiu, la ziua de 4 Noembrie, când biserica noastră sărbătorește pe Prorocul Ieremia. Legenda este însă pomenită de indicele de cărți oprite și în biserica noastră ortodoxă ca bunăoară în lista de « Cărțile ceale minciunoase, pre care nu se cade a le ținea și a le ceti dreptu credincioșii Hristiani »¹⁾, tradusă « den pre limba slovenească de Staico Gramaticul și slujitorul Beserecii Domnești din Târgoviște la 1667—1669 », unde este vizată în următorul pasaj: « evanghelie de la Thoma Paralipomen ce au trimes pe un vultur în Vavilon către Ieremia ».

Din subiectul pe care-l expunem aci se va înțelege mai clar aluzia.

Legenda începe prin a povesti că Prorocul Ieremia, prevăzând cele ce aveau să se întâmple, plânga dărămarea Ierusalimului și îndeamna lumea la pocăință. Îndârjit împotriva lui, « împăratul » Sedechie îl aruncă într'o groapă cu oameni morți, dar Dumnezeu trimise un înger care-l scoase de acolo. Apoi sfătui pe proroc să părăsească Ierusalimul, împreună cu Varuh și Avimeleh, înainte de a se năpusti asupra cetății Haldeenii, destăinuindu-i că până nu va deschide el porțile, dușmanii nu vor pătrunde în cetate.

¹⁾ Păstrată în ms. 1570 din Bibl. Academiei Române și publicată de noi în anexa vol. I din *Cărțile populare*, p. 267.

În dimineața zilei următoare, Prorocul auzi glas de buciume și văzu coborându-se din cer, cu făclii aprinse, îngerii cari se așezară pe zidurile cetății. Atunci Ieremia, după sfatul lui Dumnezeu, îngropă odoarele templului în pământ și aruncă cheile în spre soare să le păzească. În acelaș timp, pentru a cruța lui Avimeleh suferințele robiei babilonice, Prorocul, după sfatul lui Dumnezeu, trimise pe acela să-i aducă un coș cu smochine din via Agripiei. Ajuns însă acolo, Avimeleh adormi lângă coș, în vreme ce norodul Ierusalimului pornea pe calea robiei. După 70 de ani, Avimeleh se deșteptă și, crezând că-l așteaptă Prorocul, luă coșul cu smochine, care erau proaspete, de parcă atunci le culesese și porni la drum. Ajungând în Ierusalim, nu recunoscuseră cetatea, căci toate se schimbaseră și, crezând că s'a rătăcit, întrebă un bătrân pe care-l întâlni în cale să-i spună în ce oraș se află. Când bătrânul îi răspunse că se află în Ierusalim, Avimeleh, neîncredător, îl întrebă să-i spună unde se află Prorocul Ieremia și căpeteniile cetății. Moșneagul îl lămură că, de 70 de ani, Prorocul Ieremia și întregul norod se află în robie la Babilon. — Nu glumi, zise Avimeleh! abia un ceas este de când m'a trimis Ieremia să culeg smochine și iată smochinele proaspete. Moșneagul încredințându-se de această minune, răspunse: « Crez ceea ce-mi zici și poate că ești fiul unui om drept, de aceea n'a vrut Dumnezeu să vezi rispa Ierusalimului; într'adevăr însă au trecut 70 de ani de atunci, caută acuma de vezi, abia e primăvară, iar nu vremea smochinelor ». Atunci băgă de seamă și Avimeleh că a dormit mult, și, condus de un înger, se duse în peșterea unde Varuh aștepta împlinirea profețiilor. Dumnezeu le destăinuă că a venit ziua întoarcerii poporului israelit din robia babilonică și-i sfătui să scrie o carte Prorocului Ieremia și să o lege, împreună cu câteva smochine, de gâtul unui vultur pe care li-l va trimite. Varuh și Avimeleh făcură după cum i-a povățuit Domnul. Urmează acum în legendă incidentul la care face aluzie lista de cărți oprite a fi cetite, incident de care vorbeam la începutul capitolului. Vulturul sboară în Vavilon și, zărind pe Prorocul Ieremia tocmai când, însoțit de norod mult, petrecea un mort din cetate, se scoboară spre el și se așează pe cosciugul mortului, care învie îndată. Vulturul, căpătând, prin puterea lui Dumnezeu, glas omenesc, îi spune să ridice dela gâtul lui scrisoarea și smochinele trimise de Avimeleh. Peste noapte, se

arăță Domnul lui Ieremia și-l sfătui să se întoarcă cu norodul în Ierusalim. Astfel se sfârși robia babilonică.

Ajunși în Ierusalim, Ieremia aduse jertfe și se rugă Domnului zece zile; dar a zecea zi i se sui sufletul în cer, iar trupul rămase pe pământ. Evreii vor să-l îngroape. Un glas din cer sfătuște pe Avimeleh și pe Varuh să nu-l îngroape că nu e mort. După trei zile se deșteptă prorocul și strigă cu glas tare: lăudați pre Dumnezeu și pe fiul său Isus Hristos! Evreii, amintindu-și că pentru aceste cuvinte părinții lor despicaseră cu fierăstrăul pe Isaia, se năpustiră asupra lui Ieremia să-lucidă cu pietre. Zădarnic încearcă Prorocul o nouă minune dumnezească, Evreii îl uciseră cu pietre și-l îngropară în Ierusalim.

M. Gaster, care a studiat formațiunea acestei legende în literatura ebraică, a arătat că ea este alcătuită din fuziunea a șase legende preexistente. Forma cea mai veche e cuprinsă în Talmudul ierusalimitan, în legenda lui Choroï, care a dormit 70 de ani dela năruirea templului până la reîntoarcerea din robie și rezidirea templului.

Motivul principal din această legendă: somnul îndelungat pentru a scăpa de o nenorocire, se întâlnește și în alte legende, dar asupra lui vom reveni la legenda celor «șapte cuconi din Efes».

BIBLIOGRAFIE. HRONOGRAFE. *Texte apocrife publicate din literatura apocrifă a hronografelor:* M. Gaster, *Chrestomatie română*, I, p. 147—149, după ms. Bibliotecii Centrale, copiat pe la 1650 de Pavel Ștefănescul Gramatic (Tip Cigala). Legenda prorocului Ieremia («Pentru Ierusalim și pentru Ieremiia proroc, și pentru Varuh și Avimeleh; *ibidem*, II, după un ms. Eminescu dela 1760 (Tip Danovici): «Cum și-au blagoslovit Iiacov feciorii la datul sufletului» (p. 70); Intrebările Saveliei cu Solomon (p. 71); Cyru și regele orb (p. 72); Istoria Evdochiei cu mărul (p. 73); E. m. G r i g o r a ș, *Povestiri din cronografe* (legenda Sfintei Cruci, legenda Sfintei Sofii, legenda celor 7 copii din Efes, legenda icoanelor, căderea Bizanței), București, 1933.

MANUSCRIPTE INEDITE din Biblioteca Academiei Tip. Cigala Ms. nr. 86 din 1689, Titlul pe f. 1: Hronograf den începutul lumii; pe f. 6 în cuvânt către cititori, titlul e dat mai pe larg: «Strângere nouă să chiamă cartia aciasta, întru care sântu scrisă multe istorii luate și adunate de întru multe cărți ce spune întru însă, de la zădiria lumii până întru aii cești mai de apoi de pre acum, și pentru împărății creștinești și blagociăstivi cum au împărățât, și

pentru patriarșii Țarigradului pre rând care cum ș'au cumpătat viața și scaunul, și împărații și patriarșii; așijderia spune și pentru cum au luat Turcii Țarigradul dela împărații creștinești și câtă robie și străcare au făcut Turcei în Țarigrad și apoi căți împărați turci au împărășit până (acum) precum anume scriși și izvodși de într'o carte ce să cheamă Turcogreșia, care carte iaste scrisă în limbă arăpiască și turciască, cu slovele grecești; așijderia mai iaste într'aciastă carte scrisă și despotăția svântului Selivestru Papa de Râm, când au avut pricină cu Zamvri Jidovul vrăjitorul și cu alși.... (*rupt*) ce Jidovi învățați și cărtulari, soșiile lui Zamvri (*rupt*) scrie într'această carte și pentru cum să cade... a ne închinaria svintelor icoane, și în ce chip.... minuni.... svintele icoane, așijderia mai.... carele au făcut la împărații creștini.... și să chiamă cartia aciasta.... (ci)neși va ceti multe istorii și lucruri d..... spusa aciastă carte de pre limbă.... les româniască, scrisă de și plecatu tuturor Pătrașco Dancovici, ce am fost odată suptu vlăstia luminatei și blagociastivii Domniei Moldovei logofăt al treilê, și gramatică de scrisoare greciască, de ce am sălitu și am trudit de am scris aciastă carte la viața mia, pentru folosul tuturor, și pentru să aibu și cu ertare și cuvântare bună despre toți carii vor ceti aici într'această carte.... Pe f. 418 o notă din care se vede că manuscriptul a fost copiat cu cheltuiala dumisali giupănului Ion Eordachie Cantacuzino siñu Toader Eordachie, vel vistêrnic, și o am săvârșit după răpăosarea dumisale vistêrnicului, fiind cursul anilor de la Adam 7197, mesița Iun(ie) 22 întru zileli lui Constantin Voevod (Cantemir) de Gavril Dișac ot Bălățești. Cf. descrierea pe larg a ms-ului în I. B i a n u, *Catalogul manuscriselor românești Academia Română*, I, București, 1907, p. 181—19 Legendele: Cum au căzut Lucașărul denă certu f. 19; Numele lui Adam f. 21 r.; Cain f. 23 r., Avraam f. 24 v., Moise f. 27 v. și urm. *Prorocul Ieremia și pustiirea Erusalimului* f. 43 și urm. Titlul grecesc al hronografului lui Mathei Cigala (reprodus întocmai după original): Νέα σύνωψις διαφόρων ιστοριών αρχομένη από κτισεως κόσμου και λήγουσα έως τήν νυν Έχρονία:—Περιέχει δ'έτι, και την άλλωσιν της Κωνσταντινουπόλεως, μεταγραφαμένην από την Τουρκογραλίτζαν. Και περί των Βασιλέων, και πατριαρχών, πώς εκυβέρησεν δ καθ'είς, την Βασιλείαν, και τον Οικουμενικόν Θρόνον. Και πόσοι Βασιλείς Ίσραηλται την ώρισαν έως την σήμερον:—Έτι δέ περιέχει την διάλεξιν του άγιου Σιλβέστρου με τον Ζαμβρην τον Μάγον. Και περί των άγιων και Οικουμενικων, ζ'. Συόδων, πότε, και πού, και κατά τινων έργων. Μετά και τιων αντιθέσεων ωφελιωτάτων:—Έτι δέ και περί του άγιου Πάσχα, πότε και μετά ποίων τρόπων έδογματίσθη να γίνεται: Και περί της προσοκνησεως των άγιων εικώνων, εκ του Δαμασκηνού αποδειξεεις: Και περί της Βερελιας πότε εκλισθη, και πόσοι Δούκιδες την ώρισαν, Και περί των Όσφρικων του Βασιλικού Παλατιου. Συναχθέντα από πολλών Ίστορικων Βιβλων. Και μεταφραθέντα εις πεζήν φράσιν:—Παρά του Εδλαβεσιότατου εν Ίερευσι, Κυριου Ματθαλου Κιγάλα του Κυριου. Εις κοινήν ωφέλειαν:—Έτι δέ ετυπώσαμεν, και την χειρα, δια να εδρλοση ο βουλόμενος τον κάθε Μηνα εις ποίαν ημέραν της εδοξιάδς αρχίλη. Με την όποιαν εύκολα εδρλοση δ καθ'είς, και τό άγιον Πάσχα με την Έσμηριαν όπου εσημειώσαμεν. Venetia, 1637, in

Tipografia Ioan Antonio Iuliano. Vezi Émile Legrand, *Bibliographie hellénique, ou description raisonnée des ouvrages publiés par des Grecs au dix-septième siècle*, I, Paris, 1894, p. 355—356, nr. 263.

Tip. Dorotheiu de Monembasia: nr. 3556. «Adunătură de povești (*alte msse, istorii*); începându-se dela ziditul lumii pâra la împărășia lui Constantin Paleolog, împăratul cel de apoi al Romanilor adevcă al Grecilor așijderé cuprinzându și de a împărășia Turcilor pâra acum; așijderé și pentru Veneție când s'au zidit și cât au domnit într'insa și câte cetăți au luat așijdere și pentru patriarși și cum au patriarșit în scaunul sventei besericei lui Dumnezeu mari, adunate acéste toate den multe féluri de cărți ce au fost de treabă și mai cu dulășă și pre limba noastră scrisă. Manuscrisul a intrat în Biblioteca Academiei din Mănăstirea Câmpulung; pare a fi de origine dâmbovișiană și datează dela sfârșitul veacului al XVII-lea sau începutul celui de al XVIII-lea după cum se poate deduce din următoarea notiță «Să se știe de când am venit zapciu aice la Bezdad (sat lângă Pucioasa) în zilele Domnului nostru Io Ioan Voievod luna August 20 dni let 7225 (1717). Alte msse: nr. 116, cu adaosul: «scoasă după grece pă limba rumânească de Grigorie dascălul Buză, iar acum s'au scris... de Ionișă sin Costandin Logofăt dela Star-Chiojd la ani... 1799 Ianuarie 5»; nr. 828 «scoasă după grece pă limba românească de Grigorie Dasc(ălul) Buz(ă) iar acum s'au scris... de Ionișă sin Șeitan ot satul Turcheș» la anul 1810, Fevr. 10; mssele nr. 116 și 828 descrise de I. BIANU, Remus CARACAȘ și G. NICOLAIASA, *Catalogul manuscrisurilor românești* (Biblioteca Academiei Române), I, p. 255 și urm. și III, p. 150 și urm.

Hronograful lui Dorotheiu de Monembasia: *Βιβλίον ιστορικὸν περιέχον ἐν συνόψει διαφορῶν καὶ ἐξόχων ἱστορίας. Ἀρχόμενον ἀπὸ κτίσεως Κόσμου μέχρι τῆς ὁλώσεως Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ἐπέκρουα. Συλλεχθὲν μὲν ἐκ διαφορῶν ἀκριβῶν Ἱστορικῶν καὶ εἰς τὴν κοινὴν γλῶσσαν μεταγλωτισθὲν παρὰ τοῦ Ἱερωτάτου Μητροπολίτου Μονεμβασίας κυρίου Δωροθέου. Νεωστὶ δὲ τυπωθὲν μετὰ ἐξόδου τοῦ εὐγενεστάτου κυρίου Ἀποστόλου Τριγαζᾶ τοῦ ἐξ Ἰωαννῶν, καὶ Ἰωάννου Ἀπώλου τοῦ Ἰουλιανοῦ, εἰς κοινὴν ὠφέλειαν. Περιέχον καὶ πλῆρα πλουσιώτατον πάντων τῶν ἀξιωμασιωμένων πραγμάτων. Μετὰ προνομίου καὶ ἀδείας τῆς Γαληνοτάτης τῶν Βενετιῶν ἀσθεντίας. Ἐπιτίθειον. Ἐπιτῆ κυρίου ἀρχαίου Παρ' Ἰωάννη Ἀπώλου τῷ Ἰουλιανῷ* Vezi É. Legrand, *ibid.* p. 290 nr. 211 (titlul *intocmai* după original).

STUDII. Pentru hronografele lui Mathei Cigala și Dorotheiu de Monembasia: D. RUSSO, *Elenizmul în România*, București, 1914, p. 33—35. Un studiu amănunțit a lăsat în ms. regretatul Iulian D. Ștefănescu.

INTREBĂRI ȘI RĂSPUNSURI. Texte românești publicate: A. I. CIORĂNESCU, *Intrebări și răspunsuri în N. Cartoajan, Cercetări literare* (publicația Seminarului de istoria literaturii române, epoca veche, I (1934) Facultatea de Litere din București), p. 47—82; dela p. 60: ediția critică, având ca bază ms. 3806 din Biblioteca Academiei Române cu variante din 18 msse similare ale Academiei. Ms. 3896 copiat în 1784 de «ierei Diné Stanovici Voinescul ot Căpănaș (?) fratele dascălului Ștefan din Craiova și

nepotul Prea Sfinții Sale răpăsatul întru fericire părintelui Episcopului Damaschin ot Râmnic ». Înaintea lui Ciorănescu au fost publicate fragmente de: M. Gaster, *Chrestomatie română*, II, Leipzig, București (1691), pp. 60—66 și G. Ghibănescu, în *T. Codrescu, Revistă istorică*, Iași, II (1933), p. 91—93, după un ms. din 1818; N. Iorga, *Cărți și scriitori români din veacurile XVII—XIX* (Analele Acad. Rom., Seria II, Mem. Secț. lit. 1907). Manuscrise inedite din Biblioteca Academiei Române, analizate și utilizate de Al. Ciorănescu în studiul și ediția mai sus amintită; nr. 44 din 1794 de Stan Logofătul; nr. 63, circa 1800; nr. 826 din 1830; nr. 4767, sec. al XVIII-lea; nr. 2454; nr. 830 sfârșitul sec. al XVIII-lea; nr. 2145 în 1831 de Popa Stan; nr. 2339 din 1827 de Stan Ipodidascalu; nr. 1619 din 1831; nr. 1286 din 1789, Bucovina; nr. 590; nr. 4360 sec. al XVIII-lea; nr. 2658 din 1809 de Parasheva H(a)g(i) Stoianu; nr. 4104 în 1784 de Agapie sin Ioan ot Chișinău; nr. 274; nr. 470 începutul sec. al XIX-lea; nr. 3518 jumătatea sec. al XVIII-lea; nr. 3093; nr. 470.

VERSIUNI SLAVE: N. Тihонравов, Памятники отреченной Русской литературы II, Moscova, 1863, p. 439—457; St. Novacovici, Примери книженности и језика старога и српско-славенскога, Belgrad, 1899, p. 445—446; același, Starine, VI, 47—55; Anghelov și Ghenov, Стара Българска литература, Sofia, 1922, p. 360—362 și mai ales Prof. Ior. Ivanov, Богомилски Книги и легенди (Българска Академия на наукитѣ) Sofia, 1925, p. 259—264) după un sbornic din sec. al XVI-lea; partea privitoare la părțile din care a fost făcut Adam, p. 260, întrebarea 13; căderea îngerilor, întrebarea 16; *ibidem*, p. 257—259 *bibliografia textelor slave*.

VERSIUNI GRECEȘTI: Моѳул'skij, Греческіе списки такъ называемой „Бесѣды трехъ святителей“, Varșovia, 1901; N. Th. Krasnoposel'sevu, Addenda къ изданію А. Васильевъ: *Analecta graeco-byzantina* în Лѣтопись Ист. Фил. Общ. при Имп. Новорос. Унив. Виз.-Отд. IV, Odesa, 1898, p. 99—206; (inaccess.) V. Моѳул'skij, Слѣды народной Библии въ славянской и въ древне-русской письменности. Odesa, 1893, p. 248—255. Pentru întrebările lui Panait cu azimitul: A. Vassiliev, *Anecdota graeco-byzantina*, Moscova, 1893, p. 179, Сборникъ памятниковъ Византийской литературы А. Васильева. Pentru folclor: S. Kyriakidi, *Ἑλληνική Λογογραφία*, Atena, 1923 p. 345 și urm.

TEXTE LATINEȘTI: Pentru *Joca monachorum*, Migne P. Meyer. în *Romania*, 1872, p. 483; V. Villmann, în *Zeitschrift für Deutsches Alterthum*, Berlin, 1872, III p. 166—180.

STUDII: Gaster, *Lit. pop. rom.*, p. 111; Al. Ciorănescu, *op. cit.*, p. 111; R. Nachtigall, Ein Beitrag zu den Forschungen über die sog. Besѣda трехъ святителей în *Archiv für slavische Philologie*, XXIII—XXIV. Pentru domeniul slav: cf. introducerea la studiile citate mai sus, mai ales Prof. Iordan Ivanov, *op. cit.*, p. 257—272.

ERMINII: Vesile Grecu, *Cărți de pictură bisericească bizantină; introducere și ediție critică a versiunilor românești atât după redacțiunea lui*

Dionisie din Furna, tradusă la 1805 de Arhimandritul Macarie cât și după alte redacțiuni mai vechi traduceri anonime, Cernăuți, 1936 (după 8 ms. din Biblioteca Acad. Rom., nr. 1801, din 1935; nr. 1808 fără dată; nr. 1283 nedatat; ms. din 1805; nr. 4206 din 1815; nr. 1795 din 1833—1835; nr. 2151 din 1841 și 2 texte grecești, și 2 msse în posesia lui Tzigara-Samurcaș; Ghena die al Râmnicului, *Iconografia, arta de a zugrăvi și icoanele bisericesti. Manuscris cu o precuvântare, descris și adnotat*, București (Tipografia Cărților Bisericești), 1891; retipărit în 1903 (coperta interioară, pe cea exterioară, 1904), la aceeași tipografie. Este ms. nr. 2151 din Biblioteca Acad. Rom. din 1841, folosit de V. Grecu sub sigla G. Pe temeiul acestor tratate de pictură bisericească este alcătuit Manualul de iconografie, Dr. Eli e Miron Cristea, *Iconografia și întocmirile din internul Bisericii răsăritene*, Sibiu, 1905.

TEXTUL GRECESC: A. Papadopoulos-Kerameus, *Denys de Fournas, Manuel d'Iconographie chrétienne*, Διονυσίου τοῦ ἐκ Φουρνᾶ Ἐπιμητῆ τῆς Ἱεροσολυμιτικῆς τέχνης; καὶ αἱ κύβηται αὐτῆς ἀνέκδοτοι πηγαί . . , St. Petersburg, 1909.

Manuscrisul grecesc cel mai vechiu din grupa Dionisie din Furna se păstrează în Biblioteca Academiei Române sub cota 446 (din anul 1775). Pentru alte msse, vezi V. Grecu, *op. cit.*, p. 6 și urm.

LUPTA ARHANGHELULUI CU SATANAIL. TEXTUL ROMÂNESC INEDIT, în ms. nr. 1282, din Bibl. Acad. Române, încep. sec. XIXf. 164—177.

TEXT SLAV: Prof. Jordan Ivanov, Старобългарски раскази, текстове, новобългарски преводъ и бележни в колекция, Университетска Библиотека nr. 165), Sofia, 19 35, p. 18—25 Борба между Сатанаила и архангелъ Михаил (Lupta dintre Satanail și Arhanghelul Mihail). *Reflexe și paralele în literatura populară*. E. I. Niculiță Voronca, *Credințele și datinele poporului român*, I, p. 501: «Arhanghelul' Mihail și Lucifer». Dumnezeu trimite pe Arhanghel să ia stîmă, «haina cea de arhanghel»; contaminări în partea finală cu motivul talpa scobită; *ibidem*, p. 13: «*Straele Diavolului și Sf. Ilie*» (Dumnezeu înghiață de 2 ori apele odată de 5 coși, a doua oară de 10 coși; Arhanghelul îi taie o aripă); *ibid.*, p. 12: «*Diavolul și tunul*» (lupta între Satana și Sf. Ilie se dă pentru tunceț); Sfântul îi taie 4 aripi; fără incidentele: apa înghețată și talpa scobită); *ibid.*, p. 37: ciuda lui Arhanghel (în locul Arhanghelului Mihail, apare Sf. Nicolae; motivul zapisului între Dumnezeu și Satana; Sfântul intră slugă pentru a afla cum se va distruge zapisul: când se va naște fiu din Duhul Sfânt). Tema: sfântul omoară prin viclenia diavolului pe tatăl său combinată cu celelalte motive: Revista *Ion Creangă*, III, (1910), p. 39: Cum a scos Dumnezeu zapisul și crucea din mâna fratelui de cruce; *ibidem*, X (1917), p. 65—67: Zavistnicul Necurat și Ilie (Sf. Ilie își ucide socrii; în final: originea mătrăgunei și a ciunăfaiului); *ibidem*, IV, (1911), p. 10: cel dintâiu plugar; *ibidem* VIII, (1915), p. 14: Tema zapisul lui Dumnezeu cu Satana; Satana fură zapisul și-l duce în fundul apelor; Sf. Petre smulge zapisul; coșofana sparge ghiața; motivul talpei scobite.

Pentru colindul «prada în raiu», cf. bibliografie bogată la A. I. Rossetti, *Colindele religioase la Români*, în *Analele Acad. Rom.*, Mm. Sect. Lit., Seria II, tom. XL (1920).

Variante la Sârbi, după Karadžić; la Bulgari, după Dragomanov, Drinov, Strauss; la Ucrainieni, după Veselovsky și alții, la Rutenii din Bucovina, Letoni, Români, toate traduse în limba germană și urmărite până în Iran, în Dähnhardt, *Natursagen*, I, p. 136 și urm. Alte variante de la Bulgarii din Macedonia, la André Mazon, *Contes slaves de la Macédoine sud-occidentale*. (Travaux publiés par l'Institut d'études slaves, 1), Paris, 1923, p. 71; Prof. Ior. Ivanov, *Богомилски книги и легенди* Sofia, 1925, p. 11

Legendele biblice populare au fost culese de: Tudor Pamfile, Povestea lumii de demult ed. Acad. Rom., *Din viața pop. rom.*, XVIII. București, 1913; p. 62—76 căderea diavolilor; p. 44—51 zidirea omului; Cain și Abel, p. 111—118; uriașii sau jidovii, p. 157—165. Pentru paralele în folclorul altor popoare: Oskar Dähnhardt, *Natursagen*, I, Leipzig-Berlin, 1907 cu deosebire p. 236—322.

IOSIF ȘI ASINETA

Textul acestei legende, care este și astăzi pomenită în ritualul căsătoriei, a fost publicat într'o ediție populară în 1922 de Părintele C. Bobulescu, după o copie manuscrisă din primăvara anului 1753, unde poartă titlul: *Istoria prea frumosului Iosif și a prea frumoasei Asineta*. În prefața cu care însoțea publicarea textului Părintele Bobulescu nu ne-a dat nicio lămurire cu privire la istoricul legendei și la răspândirea ei în literatura noastră. În volumul I al lucrării noastre (pag. 53), am arătat că ea era cunoscută în lumea românească încă din epoca influenței slavone. O versiune sârbească, datând din veacul al XV-lea, s'a găsit în mănăstirea Ncamțul și a fost descrisă de învățatul rus Iațimirski ¹⁾. Legenda era cunoscută și Mitropolitului Dosofteiu, care o pomeneste în prefața de înclinare către « Maria Sa Ioanū Duca Voevoda, cu mila lui Dumnezeu Domn Țării Moldovei și Ucrainei », adăogată la *Viețile Sfinților* în partea finală de blagoslovenie:

« Și să blagoslovească milostivulū Dumneșău și pre Măria Sa Ioan Ștefanū Voevoda cu cinstita sa Doamnă Ecaterina, iubita și născută fiica Mării tale, carii ți i-au dăruit milostivulū Dumneșău acmu tineri în nuntă de bucurie... cumū au blagoslovitū pre *Iosifū și Asinetha...* » ²⁾.

Legenda conține, de fapt, un miez ebraic prelucrat în primele veacuri ale creștinismului, dar fiindcă ea are și un înțeles simbolic și dogmatic, vom expune mai întâi subiectul.

Acțiunea se petrece în Egipt. Un preot elen, Pentefrie, avea o fată, Asineta, despre a cărei frumusețe se dusesse vestea peste

¹⁾ Славянскія и русскія рукописи румыскихъ библиотекъ, St. Petersburg, 1905. p. 476.

²⁾ Ioan Bianu și Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche*, I, p. 24+.

tot pământul. Fata stătea într'un turn cu 10 bolți de aur, înconjurat de o grădină de flori. Pe vremea aceea de belșug, Faraonul trimisese pe Iosif să strângă grâul cel ieftin pentru anii de foamete. În drumul spre cetatea Iliopolis, Iosif, istovit de zăduf, se abătu la casa preotului, cerând adăpost pentru amiază. Pentefrie, care tocmai se întorcea dela munca grea a câmpului, încercă să-și ispitească fiica, dacă n'ar primi ca soț pe Iosif, dar Asineta răspunse mândru că nu primește de mire un fecior de păstor din Hanaan, pe care-l blesteamă toate femeile din Egipt. Dar nici nu sfârșise bine vorba, și fecioara văzu din turnul ei intrând pe poarta casei « leagănul aurit » al Faraonului, tras de patru cai albi, din care scobori Iosif, chipesh, îmbrăcat în alb, cu cunună de aur, împodobită cu pietre prețioase, pe cap. Fata se căi de cuvintele spuse și, adusă în fața lui Iosif, simți lăcrămi în ochi. La rândul său Iosif, mișcat de frumusețea și tulburarea fecioarei, puse mâna pe capul ei și chemă binecuvântarea Domnului asupra ei, pentru a fi vrednică să stea la număr cu oamenii aleși. După ce prânzi, spre seară, Iosif porunci să înhame cail și porni mai departe la lucrul lui, făgăduind să se întoarcă înapoi, peste 7 zile.

În acest răstimp, Asineta aruncă în foc toți idoli ei de argint și de aur, desbracă hainele și podoabele obișnuite, îmbracă o rochie neagră de doliu și petrece timpul în umilință și lăcrămi, rugându-se Dumnezeului lui Iosif să o ierte de jertfele aduse zeilor egipteni. În a șaptea zi, după ce-și încheie rugăciunea, Asineta văzu răsărind pe cer un nor strălucitor, care se apropia din ce în ce. Fata căzu cu fața la pământ și auzi de-odată un glas care-o chema. Era îngerul Domnului, care o sfătui să-și lepede haina neagră, să-și spele fața și să se îmbrace în podoabe albe, căci Dumnezeu a auzit rugăciunea ei și i-a înscris numele în cartea vieții, de unde nu se va șterge niciodată, căci de astăzi înainte se va înnoi și va fi mireasa lui Iosif. Asineta, de bucurie, vroi să așeze masă ca să ospăteze pe înger, dar acesta ceru un fagur de miere.

Îngerul puse pe capul fetei mâna lui din care scăpărau scânteii și o binecuvântă. În acea clipă, Asineta văzu un stup din care ieșiau albine albe cu aripi strălucitoare, care aveau ace, dar nu înțepau. Albinel roiau în jurul Asinetei și se așezară pe buzele ei, făcând faguri. Îngerul spuse atunci albinelor: « mergeți la locul vostru », și în acea clipă, ele sburară spre cer.— « Văzuși, zise apoi

îngerul Asinetei, așa sunt toate cuvintele câte am grăit cu tine astăzi » și pieri pe un car de foc, tras de patru cai, ca niște fulgere.

Curând după aceasta, veni și Iosif, căruia i se arătase și lui îngerul, călăuzindu-i gândurile către Asineta. Părinții Asinetei și Faraonul Egiptului bincecuvântară pe tineri și se făcu o nuntă mare, care ținu șapte zile încheiate.

Chestiunea originii acestei legende a dat mult de lucru, deoarece e foarte răspândită, atât în literaturile Occidentului, cât și în cele orientale. În Occident, textul latin al legendei, încorporat de Vincent de Beauvais în opera sa *Speculum historiale* (sec. XIII), a fost tradus în limba franceză (de Jean de Vignay și tipărit întâiaș dată în 1495), precum și în limbile germană și irlandeză. Prototipul latin al versiunii lui Vincent de Beauvais a fost descoperit abia în zilele noastre de Montague James, în două manuscripte latine din Biblioteca din Cambridge, dintre care cel mai vechiu aparține secolului al XIII-lea. Originalul acestei traduceri pare să fi fost făcut de către celebrul episcop de Lincoln Robert de Grosseteste, pe la jumătatea secolului al XIII-lea, după un original grecesc. Mai veche decât această traducere latină este traducerea armenescă, publicată de către benedictinii Mekhitaristi din Veneția, la 1885, dar care aparține secolului al XI-lea. Cea mai veche versiune cunoscută a legendei este însă cea siriană, care, după toate probabilitățile, a fost tradusă din grecește de către cunoscutul traducător siriac Moise de Aggel, pe la jumătatea veacului al VI-lea.

Abatele Batiffol, care a studiat povestea lui Iosif și Asineta, a ajuns la concluzia că sâmburele ei este o legendă agadică, plăsmuită în secolul al IV-lea și care se găsește încorporată în diferite compilații rabinice (Targum al lui Pseudo-Ionathan, Midrash-ul lui Eliezer ș. a.). Această legendă agadică, menită să pună în relief interdicția căsătoriei cu o femeie de neam strein, ce n'a trecut la mozaism, pătrunzând în lumea creștină, a fost prelucrată după modelul legendelor hagiografice post-constantiniene din secolul al II-lea, probabil în mediul grecesc din Asia-Mică. Versiunea siriacă din secolul al V-lea, deci cea mai apropiată de prototipul pierdut, este însoțită de o prefață în care un anonim, trimițând povestea Asinetei lui Moise de Aggel, pentru a fi tradusă în siriacă, adaogă între altele că legenda este alcătuită din două părți: o

povestire (ιστορία) și o alegorie (θεωρία). Abatele Batiffol, intrând mai de aproape în analiza subiectului, scrutând mai adânc în lumina arheologiei biblice sensul cuvintelor pe care Iosif le spune Asinetei; reflecțiile acesteia după ce Iosif pleacă; rugăciunile ei către Dumnezeu și convorbirea ei cu îngerul Domnului — vede în eroii acestei prelucrări creștine, nu personaje care trăesc, ci « abstractiuni personificate ». Întreaga țesătură a legendei este, după dânsul, simbolul unei căsătorii mistice, « comentarul simbolic al unei catiheze și al inițierii la vieța sacramentală ». Iosif, potrivit unei vechi figuri stilistice exploatată de oratorii secolului al IV-lea (Sf. Ioan Hrisostom, Sf. Efrem; Sf. Ieronim; Sf. Augustin) simbolizează pe Mântuitorul. Asineta este o « παρθένος ἀγνή », o fecioară consacrată, o mireasă a lui Hristos, de care este unită prin îndoita legătură: a logodnei — « primus ordo castitatis » — și a căsătoriei, « secundus ordo castitatis », care este definitivă. Mierea este o formulă în de ajuns de cunoscută în vechiul simbolism creștin și înlocuia pâinea și vinul în misterul euharistiei. Albinele, care sunt de față la ritual și sug mierea de pe buzele Asinetei simbolizează fecioarele, invocate ca atare și în vechile texte liturgice creștine: « apis forma virginitatis ».

O altă versiune păstrată în Bibl. Acad. Rom. (ms. nr. 2338 f. 125) cuprinde și o continuare, în care se povestește cum fiul Faraonului a încercat zadarnic să răpească pe Asineta.

BIBLIOGRAFIE. TEXTUL ROMÂNESC PUBLICAT DE: Constantin Bobulescu, *Istoria frumosului Iosif și a prea frumoasei Asineta*. București, 1922 (ediția Casei școalelor).

MANUSCRIPTE INEDITE DIN BIBLIOTECA ACADEMIEI ROMÂNE nr. 2338 f. 125—138 două povești: începutul sec. al XVIII-lea,

TEXTE GRECEȘTI: Fabricius, *Codex pseudoepigraphus Veteris Testamenti*, 1723 vol. II, pp. 85—102 (incomplet) după Codex Baroccian, nr. 148; din Bibl. Bodleiana; L'Abbé P. Batiffol, *Studia Patristica, études d'ancienne littérature chrétienne*, Paris, E. Leroux, 1889, 2 fasc., după 4 msse: Vatican, gr. 803 din sec. al XI-lea; Palatin, gr. 17, sfârșitul sec. al X-lea sau începutul celui de al XI-lea; Palatin, gr. 364, din sec. al XV-lea și Baroccian, 147, din sec. al XV-lea.

INEDITE: Spyr. P. Lambros, *Catalogue of the greek manuscripts on Mount Athos*, Cambridge, 1905. I, p. 37 nr. 450,30 (sec. XV) și p. 283, nr. 3173.2 (Kutlumsiu sec. XVI).

EVANGHELII ȘI LEGENDE APOCRIFE PRIVITOARE LA NOUL TESTAMENT

În afară de ciclul bogat al legendelor privitoare la Vechiul Testament, hronografele noastre cuprind și o serie de legende apocrife privitoare la materia Noului Testament. Aceste din urmă legende se găsesc încadrate în viața împăraților romani și stau în legătură cu marile evenimente ale creștinismului. Izvoarele din care autorii hronografelor au luat cele mai multe din legendele privitoare la Mântuitor și la familia sfântă sunt evangheliile apocrife.

Se știe că în primele veacuri (cf. vol I, p. 19—21) scriitorii din diferitele comunități ale creștinismului, în intențiunea pioasă de a umplea golurile Evangheliilor canonice — care se ocupă mai mult de viața lui Iisus din epoca apostolatului — au adunat legendele populare privitoare la familia sfântă și la Mântuitor și le-au prelucrat după modelul Evangheliilor canonice. Spre a da acestor plăsmuiri autoritatea cărților sfinte, autorii lor s'au ascuns sub numele apostolilor: Iacob, fratele Domnului, Matei, Toma și Nicodim.

Acum mai bine de 50 de ani, când Gaster a publicat *Literatura populară română*, nu se cunoștea niciun exemplar de evanghelie apocrifă în literatura noastră. Mai târziu însă, în 1901, în *Istoria literaturii române* publicată în ediția a II-a a operei lui Gröber, *Grundriss der romanischen Philologie* (II. Band, III. Abt., p. 402), Gaster amintește două recensțiuni ale evangheliei lui Nicodim, aflate în posesiunea sa și anume: una într'un codice dela sfârșitul secolului al XVII-lea sau începutul celui de al XVIII-lea, alta cu, aproximativ, 50 de ani mai nouă. Alte exemplare din Evanghelia lui Nicodim se păstrează în Biblioteca Academiei Române. În afară de evanghelia lui Nicodim și de actele conexe, de care ne vom ocupa îndată, am izbutit să găsim și să identificăm în bogata colecție de

le-a prelucrat și le-a grupat în jurul unei idei centrale, menită să puie în lumină caracterul de sfințenie al Maicii Domnului și dogma concepțiunii immaculate. În acest fel s'a plăsmuit din veacul al II-lea miezul unei evanghelii apocrife, care a crescut cu timpul până a luat proporțiile pe care le are azi în textele bizantine, unde se încheie cu următoarele cuvinte:

« Eu, Iacob, care am scris această istorie, fiindcă la moartea lui Irod s'au ivit turburări în Ierusalim, m'am retras în deșert până ce turburările au fost potolite în Ierusalim, proslăvind pe Domnul Dumnezeu, care mi-a dat înțelepciunea ca să scriu această istorie ».

În această evanghelie apocrifă, nașterea Mariei este învăluită dela început într'un nimb de sfințenie. Ea a fost dăruită lui Ioachim și Ana ca un har divin pentru a mângâia sufletul lor amărit de disprețul public. Această concepție este pusă în lumină vie printr'o serie de episoade, cărora nu le lipsește nici grația, nici duioșia.

Părinții Maicii Preciste, Ioachim și Ana, ajunseseră la o vârstă înaintată, fără niciun copil, ceea ce în viața poporului evreu era considerat ca o pedeapsă dumnezească. În ziua cea mare de sărbătoare a Domnului, când fiii lui Israel duceau la templu jertfele cuvenite, bătrânul Ioachim, bogat în turme, ducea jertfa sa îndoit, cu cugetul că « să fie acestea ale mele pentru tot norodul întru iertarea păcatelor mele la Dumnezeu ». La ușa templului, îi ieși însă înainte — în manuscrisele noastre: « ravinul », în originalul grecesc, Rubin, unul din concetățenii săi — care îl înfruntă cu cuvintele: « Nu ți se cade ție să aduci darul tău, pentru că n'ai lăsat seminție în neamul lui Israel », Ioachim rămâne înmărmurit. Cercetează registrul celor douăsprezece triburi ale lui Israel și, văzând că într'adevăr toți cei drepți au lăsat copii, este cuprins de adâncă întristare, dar deodată încolțește în suflet o nădejde: și Patriarhul Avraam ajunsese la adânci bătrânețe și totuși Domnul s'a îndurat și i-a dăruit un copil, pe Isac.

Cu această nădejde, Ioachim se retrage în pustietate, la păstorii turmelor sale; își așează acolo cortul și trăiește în rugăciuni 40 de zile și de nopți, hotărît să nu se întoarcă la casa sa, până ce Domnul nu-i va trimite un semn de izbăvire.

În acest răstimp soția sa, Ana, rămasă singură, aflând de cele petrecute la templu, jignită și ea de servitoarea ei Iudita, care îi amintește sterilitatea, este cuprinsă de mâhnire și petrece vremea în lăcrămi. Trecu astfel multă vreme la mijloc și ziua cea mare a Domnului se apropia. Ana, cuprinsă de o presimțire, își lasă vesmintele de doliu, se îmbracă în rochia ei de mireasă și se coboară în grădină ca să se roage Domnului s'o binecuvinteze și pe ea, cum binecuvântase pe Sara. Și acolo în grădină, Ana, ridicându-și ochii spre cer, zărește în crengile dafinului un cuib de rândunică cu pui. Această priveliște a fecundității răscolește adânc în sufletul ei amărit durerea, care izbucnește într'un suspin de umilință:

«Vai mie, cui pot să mă asemăn și ce maică m'au născut pe mine blestemată... înaintea fiilor lui Israel, <cari> m'au izgonit din biserica Domnului. Vai mie, cui sânt asemenea făcută, că nu pociu păsărilor ceriului să mă asemăn pentru că păsările sânt roditoare înaintea ta Doamne... Vai mie, cui mă pot asemena? Cu pământul a mă asemena nu mi se cade, căci și pământul își dă roada la vremea sa și bine te cuvintează!».

Pe când Ana se frământa cu aceste gânduri, îngerul Domnului i se arătă în față, vestind-o că Dumnezeu s'a îndurat de ea și că se va vorbi despre seminția ei peste tot pământul. Abia se făcu nevăzut îngerul, și iată că sosesc doi slujitori, care-i aduc știrea că Ioachim se întoarce, căci îngerul Domnului i s'a arătat și lui, sfătuindu-l să vină acasă.

La nouă luni după aceasta, Ana dă naștere unei fetițe — botezată Maria —, pe care o cresc cu cea mai mare grije într'un adevărat sanctuar, rânduit de Ana în camera ei de dormit.

Când copila împlini vârsta de 3 ani, părinții, care o juruiseră lui Dumnezeu, chemară la casa lor fiicele Evreilor și dând fiecăreia câte o torță în mână, porniră cu Maria spre templu. Aci o întâmpină marele preot care o binecuvântă și o așeză în altar, unde primea hrana din mâna unui înger și unde rămase până la vârsta de 12 ani.

După concepțiile și obiceiurile ebraice, o copilă care a fost închinată Domnului nu putea rămâne în templul cel sfânt decât până la vârsta pubertății.

Ca să poată întrețese firele legendei sale cu ale evangheliilor canonice și să explice ieșirea Mariei din templu, autorul avea nevoie să nascocască un episod, care constituie un interesant document de viață creștină din primele veacuri, când nu se introdusesese încă monahismul în biserica creștină. Sunt așa numitele cazuri de « virgines subintroductae », după care o fecioară, care-și jurise sufletul ei întreg Domnului, când nu mai putea rămâne în casa părintească, cerea protecția unui bărbat în vârstă, care-i dădea adăpost în locuința lui.

Când Maria împlineste 12 ani, preoții țin sfat și hotărăsc ca Marele Preot să intre în altar și să se roage Domnului ca să le arate ce să facă. Și pe când Marele Preot se ruga în Sfânta Sfințelor, se auzi glasul Domnului zicând: « Zahario, Zahario, ieși și chiamă pe toți văduvii norodului și să-și aducă fiștecare toiagul său și cel căruia Domnul îi va arăta un semn, acelaia să-i fie încredințată fecioara spre pază ». Pristavii Marelui Preot duc pretutindenii în Galileea cuvântul Domnului și văduvii se adună la templu. Marele Preot ia toiagele, le duce în altar, se roagă îndelung Domnului; apoi iese împărțind fiecăruia toiagul său. Pe când toți erau în așteptare, deodată o porumbiță se desprinde de pe toiagul lui Iosif, un bătrân de 80 de ani, sboară de câteva ori în rotogoale în jurul capului lui și se înalță spre cer. Era semnul făgăduit Marelui Preot.

Iosif ia pe Sfânta Fecioară, o duce în casa lui și apoi o lasă singură, plecând să-și vadă de meșteșugul său.

În acest răstimp, pe când Maria se afla singură în casa lui Iosif, se petrece scena Bunei Vestiri, care ne este povestită și în Evanghelia lui Luca. Pe când Maria, care țesca purpura pentru altar, ieșise să ia apă dela fântână, i se arată îngerul care-i vestește nașterea divină.

Șase luni se scurg după aceasta și Iosif, întorcându-se acasă dela munca sa, găsește pe Maria însărcinată. E o scenă de un real dramatism întâlnirea dintre bătrânul Iosif și Sfânta Fecioară, dar îngerul Domnului intervine la timp pentru a curma chinurile și durerea bătrânului, care se simția răspunzător înaintea preoților și a poporului pentru misiunea sfântă ce i se încredințase.

Trei luni mai apoi se răspândește în toată țara porunca împăratului August ca tot poporul să se înscrie la locul de naștere.

Iosif își pregătește și el caravana. Își înșeuă asinul, sui pe Maria deasupra; fiul său Iacob ținea frânele, iar el mergea alături. Călătorind pe drum, Maria ceru să fie dată jos de pe asin. Iosif oprește caravana, se uită în toate părțile să vadă dacă nu se zărește vreo locuință omenească, dar de jur împrejur se întindea pustietatea.

În apropiere de locul unde poposiseră însă se ridică o stâncă mică, în care se deschidea o peșteră. Iosif duce pe Maria în peșteră, lasă copiii afară ca să vegheze, iar el pleacă în grabă să caute un ajutor. Soarele era spre asfințit și Iosif străbătea deșertul în căutarea unei locuințe omenești, când deodată în seara aceea sfântă, spre marea lui mirare, observă că natura stă neclintită în loc.

Este aci o scenă de toată frumusețea, pe care a reluat-o și Selma Lagerlöf: păsările care se îndreptau spre cuibul lor rămân nemîșcate pe bolta ceriului cu aripele întinse; caprele adunate la marginea izvorului rămân cu boturile deasupra apei, fără să bea; oile care se întorceau dela păscut rămân și ele locului; ciobanul care ridicase mâna să le lovească cu ciomagul rămâne cu bâta îndreptată în sus, fără să poată lovi și muncitorii care cinau în marginea satului încremenesc cu lingurile întinse în aer, fără să poată duce bucătura la gură, toți cu ochii ridicați spre cer. Această stare durează câțva timp și apoi deodată natura întreagă își ia din nou cursul ei obișnuit. Iosif merge înainte și, apropiindu-se de sat, zărește coborîndu-se din munte o femeie, care îl întrebă unde se duce? Era chiar moașa pe care o căuta. Bătrânul pleacă cu ea și, apropiindu-se de peșteră, zăresc un nor luminos «cât ochii lor nu puteau să privească», acoperind peștera; intrând înăuntru, lumina se împrăstie deodată și ei zăresc un copil rumen, luând în gură sânul mamei sale. Ieșind din peșteră, moașa povestește Salomeei minunea din peșteră, unde o fecioară a născut pe Mântuitorul prevestit; dar Salomeea nu poate crede în minune până ce nu se va convinge ea însăși. Abia atinse însă cu mâna Fecioara și Salomeea simte că mâna ei, mistuită de flăcări, se desface din încheieturi. Cuprinsă de groază și în același timp de pocăință pentru necredința ei, Salomeea cade în genunchi și se roagă Domnului să-i ierte necredința. O voce îngerească se aude, sfătuind-o să apropie mâna de copil, și într'adevăr, cum o apropie, mâna i se vindecă și ea iese din peșteră binecuvântând pe Mântuitorul.

Deoarece Evangheliile canonice nu pomenesc nimic despre părinții Sfintei Fecioare, despre copilăria și despre moartea ei, Sfinții Părinți ai Bisericii — de pildă Sf. Grigore de Nissa, Epifaniu, Sf. Ioan Damaschinul — s'au inspirat din Protoevanghelie ca să înfățișeze credincioșilor și câteva laturi din vicața Maicii Domnului în zilele pe care Biserica le-a consacrat pentru sărbătorirea Mântuitorului. Elemente din Protoevanghelie au trecut apoi la imnografiile bizantini — la Romanos de pildă — și în sfârșit, în minee, la zilele consacrate, după datele Evangheliei apocrife, Sfintei Fecioare și anume: la 8 Septemvrie — nașterea Sf. Fecioare; la 9 Septemvrie « Săborul rodinilor sfinților și direcți-lorū Ioachim și Ana »; la 25 Iulie « adormirea Sfintei Ana » și la 21 Noemvrie — intrarea Maicii Domnului în biserică.

Intrată astfel, pe aceste căi, în cultul ortodox, Protoevanghelia lui Iacov a inspirat, după cum era de așteptat, și pictura religioasă. Erminiile, traduse și în limba noastră, dau indicațiuni precise despre chipul cum trebuiesc zugrăvite în biserici și pe icoane scenele privitoare la « praznicele Maicii lui Dumnezeu », cu elemente luate din Protoevanghelie. Astfel scena: *zemislirea de Dumnezeu Născătoarei* este ilustrarea capitolelor 3 și 4 din Protoevanghelie; « Nașterea de Dumnezeu Născătoarei » corespunde capitolului 5 al Protoevangheliei; « Născătoarea de Dumnezeu blagoslovindu-se de preoți » ilustrează capitolul 6; « intrarea în biserică a Născătoarei de Dumnezeu » capitolele 7 și 8; « Când Iosif dela Sfânta Sfințelor o ia pe Sfânta Fecioară » cap. 9¹⁾.

Detaliile date în Erminie asupra zugrăvirii scenelor nu lasă nicio îndoială asupra dependenței lor de Protoevanghelie. De exemplu, în capitolul « Zemislirea de Dumnezeu a Născătoarei », detaliile: « case și grădină... și în mijloc sfânta Ana făcând rugăciune și un înger deasupra ei, o blagoslovește... și (în) afară de grădină... un deal și pe dânsul Ioachim făcând rugăciune și un înger de asemenea îl blagoslovește... » sunt luate pe de-a-întregul din capitolele respective ale Evangheliei apocrife. Sau în

¹⁾ Titlurile capitolelor din Erminia românească sunt luate din textele publicate de Vasile Grecu, *Cărți de pictură bisericească bizantină*, Cernăuți, p. 209—210; capitolele corespunzătoare din Protoevanghelie sunt citate după textul grecesc publicat de Paul Peeters, *Évangiles apocryphes* (vezi bibliografia dela sfârșit).

scena Intrarea în biserică a Născătoarei de Dumnezeu, indicațiile: «biserică... ușa cu trei treapte... Zaharia stând la ușa cu îmbrăcăminte arhieriești... și prea sfânta Fecioara, fiind de trei ani, înaintea lui se suie pe treaptele acelea, având o mână întinsă către dânsul și cu cealaltă ținând o făclioară. Și dinapoia ei Ioachim și Anna... și aproape lângă dânsii mulțime de fecioare purtând făclii...» toate sunt episoadele principale povestite în cap. 7 ale Protoevangeliei. Și în scenele menite să illustreze evangheliile canonice s'au strecurat elemente din Protoevangelie. De pildă la scena Nașterii Mântuitorului, recomandată Erminiei ca pictorul să zugrăvească mai întâiu *o peșteră*¹⁾ este un detaliu din Protoevangelie (cap. 18: *καὶ εὗρεν σπηλαιον ἐκεῖ*), fiindcă Evanghelia lui Matei — cap. 2, verset 11 — ne spune numai că: magii «intrând în casă au văzut pe pruncul» divin, iar evanghelia lui Luca (cap. 2, verset 7) că Maria a «culcat pe «Mântuitor» în iesle, căci nu mai era loc, pentru ei în *casa de popas*». Marcu și Ioan, după cum se știe, nu descriu scena Nașterii. *Peștera* este dar un amănunt care aparține numai Protoevangeliei și care prin scrierile Sfinților Părinți și prin iconografie, a intrat apoi și în pictura bisericească. De asemeni în scena «Cea a lui Hristos întâmpinare»²⁾ detaliul: «Iosif ținând doi *porumbași* întru a sa haină» este o aluzie evidentă la episodul unde se povestește în cap. 9 al Protoevangeliei, că lui Iosif, după ce a primit în sinagogă toiagul binecuvântat de marele arhieru, i s'a arătat o porumbiță sburând pe capul lui.

Legendele acestea despre nașterea și copilăria Maicii Domnului, reîmprospătate în viața trecută a poporului prin reprezentări iconografice nu numai în incinta bisericilor, ci și la răscrucele drumurilor de țară, în scenele zugrăvite pe troițe, au avut un puternic răsunet în literatura orală a popoarelor ortodoxe. Numeroase legende protoevangelice au fost culese la noi din gura poporului, dar ele prezintă deformațiuni și prelucrări asemănătoare cu acelea adunate dela popoarele vecine, ceea ce dovedește că legendele din ciclul Protoevangeliei au circulat dela popor la popor, nu numai pe cale scrisă, ci și oral. În ciclul de legende

¹⁾ Vasile Grecu, *op. cit.*, p. 149.

²⁾ *Ibid.*, p. 150.

privitoare la Maica Domnului, culese de Sim. Fl. Marian, se găsesc adunate sub titlul: « Nașterea Maicii Domnului » (p. 1—14), cinci tipuri principale de legende. Dintre acestea, al doilea și al treilea tip sunt mai aproape de textul Protoevangheliei; al patrulea înfățișează o interesantă contaminare cu motivele similare din basme. Ioachim și Ana, mâhniți la adânci bătrânețe că jertfa lor nu este primită înaintea altarului, se înțeleg să nu mai viețuiască împreună. În acest scop, pornesc amândoi de acasă și, ajungând la o pădure, apucară pe o cărare și merseră până deteră de un pod, de unde drumul se despărția în două. Acolo se opriră și hotărîră să apuce unul pe un drum, altul pe alt drum și să meargă încotro i-or duce ochii și picioarele și să nu se mai întoarcă înapoi la pod, decât tocmai peste un an. Ana apucă pe drumul ales și merse, merse, până ce nimeri la locuința unui pustnic, care rămăsese deșertă, fiindcă pustnicul murise. Aci se opri și intră înăuntru, hotărîtă să stea un an de zile și se să roage necontenit lui Dumnezeu ca să se îndure de ea și să-i dea și ei un fiu ca la toată lumea. Iată însă că într'o zi, pe când sta ea dinaintea locuinței pustnicului și se ruga dintr'o carte lui Dumnezeu, vede plutind în văzduh și venind spre ea o frunză de păr, care i se puse pe carte și acolo rămase. Ana luă frunza, o mirosi și din clipa aceea purcese grea. Intr'o altă legendă bulgară ¹⁾ ce se găsește și în folklorul nostru ²⁾, Sf. Fecioară purcede grea după ce a mirosit o floare pe care i-a adus-o arhanghelul Gavril. Asemenea cazuri de nașteri miraculoase prin înghițirea unui fruct, a unei frunze, a unei băuturi miraculoase, prin mirosirea unei flori, sunt obișnuite în folklorul tuturor popoarelor, mai ales în legende și în basme ³⁾. Este aci evident o contaminare a Protoevangheliei cu folklorul.

Al doilea ciclu de legende referitor la Crăciun și Crăciuneasa, (p. 28—72) înfățișează o curioasă contaminare a elementelor din evangheliile canonice cu tradițiile din *Protoevanghelia lui Iacob*.

Scena nașterii Mântuitorului se petrece, ca și în evangheliile canonice, într'un staul din Vitleem. Stăpânul staulului se numia,

¹⁾ Lydia Dragomanova, în *Mélusine*. IV, 1888—89, p. 195—222.

²⁾ Marian, *Legendele Maicii Domnului* p. 26—27.

³⁾ Vezi și articolul lui Arnold Van Gennep, *Lucina sine concubitu*, în *Religions, moeurs et légendes* III ième éd. I, 1933 p. 14—25.

după legenda populară, Crăciun. Soția lui era moașe; dar Crăciun o oprise să-și «mai spurce mâinile» moșind. Când Maica Domnului este apucată de muncile facerii, Crăciun nu era acasă. Iosif, venind la Crăciuneasa și cerându-i sprijinul, moașa nu se poate opri de a-i sări în ajutor. Barbatul ei, care era un om rău la suflet, întorcându-se acasă și aflând din chiar gura soției sale cele petrecute, de ciudă că i-a fost călcată porunca, pune mâna pe o bardă și retează femeii mâinile din coate. Crăciuneasa aleargă plângând la Maica Domnului. Aceasta o povățuește să-și aducă cum poate mâinile din casă și să le apropie de copil. Îndată ce Crăciuneasa își apropie mâinile de copil, ca și Salomeea din Protoevanghelie, și le văzu încheindu-se la loc, mai frumoase și mai albe decât înainte.

Din ciclul acestor legende, tema Crăciun și Crăciuneasa a pătruns și în colinde. E vorba de doi drumari cari sunt: unul Maica Sfântă, altul Sfântul Iosif și care, pe când «ziua cu noaptea se mestecau», căutau sălaş, că «bătea vânt friguros și aveau haine de argint».

Nimeresc la curțile lui Crăciun, care păstrează în colind același caracter ursuz și răutăcios ca și în Protoevanghelie.

— Bună seara Moș Crăciun
 Auzit-am că ești bun,
 Dă-mi loc de sălășuire,
 Că vă nasc o mântuire.
 Moș Crăciun sus se scula
 Și din gur' așa grăia:
 — Eu sălaş nu-ți pot da;
 Du-te 'n grajdul cailor,
 Ori în ieslea boilor ¹⁾.

Asemenea legende și colinde se găsesc în multe alte colecții de folklor (vezi mai jos bibliografia). Nu pot încheia însă fără a aminti aici poema publicată de d-l I. Pilat, mai întâi în revista craioveană *Suflet românesc* și republicată apoi în volumul *Biserica de altă dată: Povestea Maicii Domnului*. Întemeindu-se pe legendele din colecția lui Marian, d-l I. Pilat a isbitit transpunând acțiunea în mediul nostru rustic, să evoace, în versuri dăltuite

¹⁾ S. F. I. Marian, *Legendele Maicii Domnului*, p. 67.

uneori pe factura versului popular, cu imagini vii și sugestive, unele împrumutate de-a-dreptul din colindele populare, poezia patriarhală, plină de gingășie și naivitate, a legendelor Maicii Domnului.

BIBLIOGRAFIE. TEXTE TIPĂRITE. Fragmente prezentate din Protoevanghelie au fost intercalate în viețile de Sfinți începând cu Dosofteiu și în toate Mineele în zilele de 8 Septembrie, (Nașterea Maicii Preciste). O versiune a Protoevangeliei e intercalată în *Viețile Sfinților pe luna Septembrie*, Mănăstirea Neamțului 1807; tradusă după isvoare slavonești de ierodiaconul Ștefan, unul din ucenicii lui Paisie Velicicovski.

MANUSCRIPTE ROMĂNEȘTI DIN BIBLIOTECA ACADEMIEI ROMÂNE: nr. 2046, f. 1—7, v.: « Înainte de Evanghelie (Protoevanghelie) sau înainte de nașterea lui Iis. H(ristos) și a Fecioarei Mariei, Maicii lui, cuvânt istoricesc al sfântului Iacov celui mic, ruda și fratele Domnului Iisus, apostolului din cei mari și arhieru creștinesc întâiu al Ierusalimului », copiat în 1806, în Mănăstirea Cernica, de Daniil Monahul (cf., p. 100, v.: iscălitura lui în criptogramă).

EDIȚII GRECEȘTI ȘI STUDII. Se cunosc peste 50 de m-se grecești împrăștiate în diferite biblioteci din Europa. O ediție critică întemeiată pe toate aceste texte nu s'a dat până acum. S'au publicat însă: J. C. Thilo, *Codex Apocryphus Novi Testamenti, e libris editis et manuscriptis, maxime gallicanis, germanicis et italicis*, I, Leipzig, 1832, p. 159—273, după un ms. din sec. al X-lea (Bibl. Nat., 1454) cu variante după alte 7 m-sse din Paris și Roma (Vatican); C. Tischendorf, *Evangelia apocrypha, adhibitis plurimis codicibus graecis et latinis maximam partem nunc primum consultis atque ineditorum copia insignibus*, Leipzig, 1852 (ediția I-a, 1876, p. 1—50, după 17 m-se; dintre care cel mai vechiu e din sec. al IX-lea (Paris, Coisl. 152), M. Grenfell, *An Alexandrian erotic fragment and other greek papyri*, Oxford, 1896, p. 13—19, un fragment descoperit într'un pergament din sec. al VI-lea.

Text grecesc, cu traducere franceză, Charles Michel și P. Peeters, *Évangiles Apocryphes*, I, Paris, Picard, în colecția (*Textes et documents pour l'étude historique du christianisme publiés sous la direction de Hippolyte Hemmer et Paul Lejay*); Text grecesc cu traducere franceză: Émile A. Mann, *Le Protoévangile de Jacques et ses remaniements latins, introduction, textes et commentaire*, Paris, Letouzey et Ané 1910, în colecția *Les apocryphes du Nouveau Testament publiés sous la direction*, de J. Bousquet et E. A. Mann; Montague Rhodes James, *The Apocryphal New Testament being the Apocryphal Gospels, Acts, Epistles and Apocalypses*, Oxford (s. d.): în prefață data August, 1923; Henneck, *Neutestamentliche Apokryphen in deutscher Übersetzung und mit Einleitung*, Tübingen, Leipzig, 1904.

MANUSCRIPTE GRECEȘTI INEDITE, se găsesc numeroase în bibliotecile mănăstirilor din Orient. Pentru cele din Muntele Athos vezi Spyr. P. Lambros, *Catalogue of the Greek manuscripts on Mount Athos*, Cambridge, I, 1905 nr.

95, 5, 923, 5, 1037, 40, 1312, 7, 1847, 10, 2057, 9, 3071, 5, 5711, 102, 6056, 5, 6057, 5, 6071, 1. Cele mai vechi sunt nr. 2057, 9, din sec. XII păstrat în mănăstirea Esfigmenu și 3071, 5, din sec. XIII păstrat în mănăstirea Kutlumuș. Celelalte sunt posteroare sec. XV.

Reflexe în literatura populară orală: la noi au fost adunate de Sim. Fl. Marian, *Legendele Maicii Domnului, Studiu folkloristic*, edițiunea Academiei Române, București, 1904, pp. 1—73; pentru tipul *Crăciun și Crăciuneasa*, în colindele noastre, cf. bibliografia la Al. Rosetti, *Colindele religioase la Români*, în *Analele Academiei Române*, extras din Mem. Secț. Lit., Seria II-a, tom. XL (1920) p. 35. Legenda tăierii mâinilor nu stă în legătură numai cu « Minunile Maicii Domnului », ci cu « Protoevanghelia lui Iacob ». Legendele culese de Marian au fost studiate în legătură cu prototiperele apocrife de Șt. I. Ciobanu, Румынскія легенды о Богородицѣ extras din *Этнографическое Обзорѣніе*, кн. ХС—ХСІ, Москва, 1912.

EVANGHELIA LUI NICODIM

Evangeliiile canonice — și mai ales Matei cap. 27 — ne povestesc că atunci când în faptul dimineții, preoții și bătrânii poporului au adus pe Iisus legat, înaintea lui Pontiu Pilat, procuratorul roman al Palestinei, acesta, cercetându-l, a aflat nevinovăția lui și a căutat să-l scape. Văzând însă că gloatele, înțețite de preoți, cer răstignirea Mântuitorului, s'a spălat pe mâini înaintea lor, zicând: «Nevinovat sunt eu de sângele acestui drept. Voi veți vedea». Dar ca să potolească furia norodului, i l-a predat spre moarte. Era firesc ca personalitatea lui Pilat, înfățișată în evangheliile canonice în această lumină, să miște imaginația popu-lară și să capete în literatura apocrifă un loc central.

Încă din veacul al II-lea, Sf. Justin martirizat în 165, în opera sa *Apologia religiunei creștine* (I, c. 35 și 48) pomenește, vorbind de patimile Mântuitorului: *actele lui Pilat* (*ἐκ τῶν Ποντίου Πιλάτου γενομένων ἄκτων*). Istoricii literaturii creștine însă se îndoesc dacă Sf. Justin a auzit de existența acestor acte sau numai le-a presupus. Ceva mai târziu Tertulian (160—240), istorisind răstignirea și învierea Domnului, adaogă (în *Apol.*) că despre toate acestea *Pilat a vestit pe Tiberiu*. Nu știm precis la ce se referă Tertulian; sub formă de acte, de rapoarte scrise ale lui Pilat către împăratul Romei, ni s'au păstrat însă mai multe apocrife.

Dintre acestea, cel mai important este Evanghelia lui Nicodim, însoțită de câteva acte ale lui Pilat.

În limba noastră, această Evangheliie a circulat într'o versiune contaminată la început, cu un text, alcătuit din materiale luate din alte apocrife (*Protoevangheliie*, *Evangheliia copilăriei*, *Viziunea Sfintei Brigitta*), din Iosef Flavius, (*De antiquitate Iudaeorum*) ș. a., privitoare la: Nașterea Mântuitorului, venirea magilor, fuga

în Egipt (cu povestea celor 2 tâlhari v. vol. I, p. 127), Ioan Botezătorul, domnia lui Tiberiu, cârmuirea lui Pilat. După această parte introductivă, urmează o versiune a evangheliei apocrife a lui Nicodim, mărturisită de altfel și într'o notă a textului: «Iară un oarecare ce-l chema *Nicodim* — *carele au scris acestea* — zisă cătră Pilat ».

După cum am arătat și în expunerea subiectului, textul românesc se deosebește de versiunile grecești și latinești publicate de Tischendorf; e foarte probabil — că textul a avut la bază o versiune în limba polonă, după cum de altfel se mărturisește într'un loc: «În ce chip au scos Domnul pre cei drepti din iad și au sfârâmat puterea lui, *întoarsă din cărțile leșești* » (f. 168 v.).

Dar această versiune polonă n'a intrat în limba noastră printr'o traducere directă, ci printr'un intermediar rusesc, după cum se poate vedea clar din unele pasaje ca acesta: «iar după socoteala *noastră rusească*, în litre câte 4 *ruble* și câte 24 de *altine* (rus. *алтинъ* = monetă mică) și 4 *denghine* și așa face 370 de litre: 1585 de *ruble* ».

În Biblioteca Academiei Române, se păstrează manuscripte ale acestei versiuni (cf. mai jos bibliografia). Cea mai veche a fost făcută în anul 1736 de ieromonahul Ilarion, în mănăstirea Bistrița; o altă copie a fost făcută la 1756 de Popa Chiriță din Craiova. Textul pare astfel a se integra în curentul de traduceri de pe texte rusești inițiat de Mitropolitul Varlaam al Țării-Românești, care, încă din 1665 pe când era stareț al mănăstirii Glavaciogul, a adus din călătoria la Moscova, modelele rusești. Faptul că cea mai veche copie s'a făcut tot în aceeași mănăstire Bistrița, unde dascălul polon Alexandru traducea în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, opera lui Galeatovski, adusă din Rusia de Varlaam, militează pentru această ipoteză.

Intemeindu-se pe datele evangheliilor canonice, evanghelia apocrifă a lui Nicodim pune în lumină trei momente hotărâtoare din viața omenească și divină a Mântuitorului: peripețiile judecății, răstignirea pe cruce și coborîrea în Iad pentru mântuirea sufletelor celor drepti.

Evanghelia începe prin a povesti că, pe vremea împăratului Tiberiu, s'a arătat un bărbat cu firea și chipul omenesc, dar cu vederea mai presus de om », săvârșind fapte dumnezești. Locuia

înaintea cetății Ierusalimului, în muntele Eleonului și adunase în jurul său 150 de ucenici, propovăduind cuvântul Domnului. Poporul, ascultând predicele Lui, avea credință că va mântui neamurile ovreești din robia Romanilor. Mai marii Evreilor, temându-se ca acest svon să nu ajungă la urechile Romanilor și să aducă pieirea lor și a copiilor lor, îl părăsc lui Pilat. Acesta trimite să-l aducă și negăsind în sufletul lui niciun gând de răzvrătire împotriva puterii pământești, îl pune în libertate, mai ales că tămăduise de boală pe soția lui Procla. Aflând de aceasta Ana, Caiafa, « Gamaleit » și alți fruntași ai Evreilor, se duc din nou la Pilat și-i cer să arunce pe Iisus în temniță, fiindcă deși este « fiul unui meșter de lemn », se numește pe sine « împărat și fiul lui Dumnezeu » și « fiindcă le spurcă legea », tămăduind Sâmbăta. În aceste împrejurări, Iuda se offeri Evreilor ca, pentru 30 arginți, să-și vândă învățătorul și astfel Mântuitorul fu prins de Evrei și adus la curtea lui Pilat. Guvernatorul roman trimise atunci un « cursor » să aducă pe Iisus în sala de judecată, dar « cursorul », venind înaintea Mântuitorului, luă eșarfa de postav roșu din capul său și a « tins-o pe pământ », zicând: « Doamne, calcă pe aceasta și vino către ighemonul, că te chiamă ». Evreii, văzând actul de evlavie al pristavului, încep să murmure împotriva lui. Întrebat de Pilat, « cursorul » mărturisi în fața arhiereilor evrei că, pe când a fost trimes de Pilat la împărăteasa lui Alexandru, a văzut pe Iisus intrând în Ierusalim, călare pe asin și întâmpinat de norod și de copii, cu ramuri de finic în mâini și cu strigăte de: Osana, fiul lui David! Iisus, intrând în sala de judecată, insignele dela steagurile romane (în textul nostru « idoli »), pe care le țineau în mână slujitorii, se înclină dinaintea Mântuitorului. Evreii încep din nou să murmure, învinuind pe cei ce țineau steagurile în mână că au făcut aceasta dinadins. Pilat scoase pe Iisus afară și ceru Jidovilor să aleagă dintre ai lor 12 bărbați voinici și de credință, care să țină steagurile, apoi porunci să fie adus din nou în sală, Mântuitorul. Steagurile se înclină și de data aceasta, cu toată dârza împotrivire a noilor stegari.

Pilat fu cuprins atunci de spaimă, mai ales că soția lui îi trimisese vorba, în sfat, « să nu faci niciun rău aceluia om drept, că mult a pățimit pentru el în timpul nopții ». Evreii încep din nou să cârtească: Iisus este vrăjitor și cu ajutorul lui Belzebut a trimis,

peste noapte, dracii să muncească pe soția lui Pilat. Zadarnic se străduiește Pilat să scape pe Mântuitor din ghiarele Evreilor. Aceștia învinovătesc pe Iisus că este născut din flori, că la nașterea lui au fost uciși copiii din « Vicleim » și că tatăl său Iosif și mama sa Maria, au fugit în « Eghiptet, pentru că nu aveau ochi întru oameni de rușine ». Pilat chiamă aparte pe ucenicii lui Iisus. Aceștia spulberă calomniile, destăinuind lui Pilat invidia arhierieilor împotriva lui Iisus, pentru că săvârșește minuni și pentru că vindecă pe cei bolnavi numai cu cuvântul, fără să ție în seamă ziua Sâmbetei. Chemându-l apoi și pe Iisus, Pilat se încredințează că împărăția de care el vorbește nu este aci pe pământ, ci în cer, și că prin urmare el nu poate fi socotit ca un răzvrătit împotriva legii romane. Ieșind din pretoriu, înaintea norodului adunat, Pilat glăsuiește că el nu găsește nicio vină lui Iisus. Gloatele, ațâțate de arhieriei, încep să murmure, cerând ca Iisus să fie răstignit pe cruce.

Atunci, se ridică Nicodim, « carele — adaogă textul nostru — au scris acestea », încercând să îmblânzească furia arhierieilor și a gloatelor. În sprijinul lui vin: paralyticul, orbul, leprosul, Bersavia (Veronica), cari mărturisesc minunile pe care Mântuitorul le săvârșise cu vindecarea lor. Zadarnic sunt însă toate. Gloatele întăritate cer neconținut răstignirea lui Hristos, pentru că se numește pe sine « fiul lui Dumnezeu și împărat ».

Văzând că nu mai poate rezista furiei gloatelor, Pilat ceru să i se aducă apă și, spălându-se pe mâini « împotriva soarelui », mărturisii: « Nevinovat sunt de sângele dreptului acestuia ! ».

Evangelhia lui Nicodim — în versiunea românească — povestește apoi după evangheliile canonice: conducerea Mântuitorului la locul de osândă; purtarea crucii de către Simion și răstignirea Domnului, cu minunile arătate la moartea lui. Se insistă încă cu detalii noi asupra unora dintre minuni: asupra ruperii catapetezmei dela Templu și asupra întunecării soarelui. « Soarele — spune textul nostru — era plin de sânge » cât s'a făcut întunec mare « de se vedeau și stelele întru amiază... și noapte peste tot... și luna întinsă în sânge și toată lumea se clătea de groaznic cutremur ».

Când se povestește episodul sutașului care a împuns cu sulița în coastă pe Mântuitor, textul adaogă: « și îndată a ieșit sânge și s'au botezat Adam cu sângele lui Hs. ce au curs pe căpățâna lui, care zăcea acolo ».

Scena coborîrii de pe cruce a Domnului și jalea Mariei are accente impresionante. O desvoltare mai întinsă, cu elemente dramatice, are însă ultima parte a Evangheliei apocrife privitoare la coborîrea Mântuitorului în Iad. În cele mai multe versiuni, scena aceasta este povestită de doi tineri, Carinus și Leucius, fiii lui Simeon, cari muriseră mai de mult și la înmormântarea cărora fuseseră de față înșiși Ana și Caiafa. Aceștia cu întreg Sinnedriul erau în mare zarvă. Iosif din Arimathea, pe care ei îl închiseseră într'o temniță fără fereastră, unde pecetluiseră porțile, dispăruse fără urme, deși pecețiile rămăseseră neatinse. Fusesse găsit apoi în Arimathea și, adus în Sinnedriu, mărturisise că a fost ridicat din temniță de Iisus, care l-a dus în Arimathea. În acelaș timp, trei oameni mărturiseau, cu jurământ, că au văzut pe Mântuitor pe muntele Măslinilor, îndemnând pe apostoli să meargă în lume ca să vestească popoarelor evanghelia. Fiii lui Simeon, Carinus și Leucius, cari fuseseră înmormântați sub ochii lor, se aflau în Arimathea, petrecându-și vremea în rugăciuni. Aduși în Ierusalim și întrebați cum de se găsesc în vieață, ei cer « hârtie și cerneală » ca să scrie cele ce au văzut și au auzit. În textul nostru însă, episodul scoborîrii lui Iisus în Iad nu este înfățișat ca o poveste deosebită a fraților Carinus și Leucius, ci ca o continuare organică a textului precedent. În textul românesc se spune doar că: « Atuncia s'au sculat și doi feciori Carion și Luchion ai lui Simion, priimitorii lui Dumnezeu, și au spus multor oameni ce au făcut Hristos în Iad ». În felul acesta ni se povestește că puterile Iadului erau în mare turburare, când deodată se auzi la poarta infernului de trei ori un glas puternic, ca un tunet: « Luați, domni, porțile voastre; să ia poarta cea de veci și să intre împăratul slavei ». David și Isaia recunosc că acesta este Mântuitorul pe care ei îl prezisese; Satana și ai săi sunt cuprinși de groază și se străduiesc să ferece porțile. Dar Iisus, însoțit de îngeri, sfărâmă încuietorile iadului și luminează întunerecul cel de veci. Atunci, cad dintr'odată « obezile », care țineau pe sfinți încătușați, iar Mântuitorul apucă pe Satana « de grumaz » și, întorcându-i mâinile înapoi, îl leagă cu lanțurile și-l aruncă în adâncimile iadului, în focul cel veșnic, unde va rămâne până în ziua judecării din urmă. Apoi, Mântuitorul, întinzând mâna lui Adam, îl scoate din Infern împreună cu toți sfinții pe care-i duce în cântece de slavă, în raiu.

În versiunea noastră, Evanghelia lui Nicodim se încheie cu povestea morții lui Pilat, a lui Ana și a Caiafei. După răstignirea lui Hristos, Maria Magdalena s'a dus la Roma, unde s'a plâns lui Tiberiu de cele întâmplate. Pilat a fost decapitat, după cum vom vedea mai jos. Ana a fost ucis în chinuri grele. Caiafa fusese închis într'o temniță, într'o pustie și apoi săgetat. Împăratul Tiberiu aflându-se la vânătoare prin părțile locului, nemeri din întâmplare prin dreptul închisorii lui Caiafa, luându-se pe urmele unui cerb. Caiafa tocmai scosese capul pe fereastră, când Tiberiu slobozise arcul. Săgeata a pătruns în capul lui Caiafa.

Evanghelia lui Nicodim a influențat și ea liturghia ortodoxă, căreia i-a împrumutat idei și imagini. De aceea nu trebuie să ne surprindă faptul că în decorarea vechilor noastre biserici, găsim și scena coborârii Mântuitorului la iad, zugrăvită după recomandarea Erminiilor astfel «cea la iad pogorîre a lui Hristos»: iadul ca o peșteră întunecoasă, de desuptul dealurilor; și îngeri purtând veșminte luminoase, îl leagă cu lanțuri pe Veelzevulul, pre domnul întunecarecului și pre dracii, pre alții bătându-i, pre alții cu sulie gonindu-i... și multe lacăte sparte și porțile iadului desrădăcinate și Hristos călcând pre iale, cu dreapta îl ține pre Adam și cu stânga pre Eva, și de-a-dreapta lui stând Mergătorul înaintea... și David aproape lângă dânsul, și alți drepți și împărați cu cununi și cu coroane; iară de-a-stânga Iona, Isaia, Ieremia, prorocii și dreptul Avel... și împrejurul lui nemărginită lumină și mulți îngeri»,—adică toate detaliile scenei din Evanghelia lui Nicodim¹⁾. Scena se găsește foarte adeseori reprodușă în gravurile vechilor cărți bisericești²⁾, zugrăvită în icoane, imprimată în galvanoplastie pe scoarțele vechilor Evanghelii (a se vedea un exemplu din epoca lui Mateiu Basarab în planșa V, dela sfârșitul volumului).

Evanghelia lui Nicodim direct sau indirect a lăsat urme și în tradițiile populare. «Și după asta — spune o tradiție culeasă în Moldova — s'a născut Domnul Hristos, din Preacurata Fecioară

¹⁾ Cf. Vasile Grecu, *Cărți de pictură bisericească bizantină*, p. 172—173.

²⁾ Cf. Ioan Bianu și Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche*, I, p. 36: Triod.-Penticostarul slavonesc din 1550; (de fapt 1558, cf. A. Filimon în *Dacorom*, V, 1927-28, p. 601); p. 455: Apostolul din 1704.

Maria, care a trebuit să sfărâme porţile iadului şi să scoată de-acolo pe toţi păcătoşii, agonisiţi de cel necurat »¹⁾. « Apoi s'a dus Domnul Hristos de a sfărâmat lacătele iadului, ca să deie drumul sufletelor ce se chinuiau »²⁾).

Ecoul acestui episod s'a prelungit mai departe până în cântecele de stea:

Deci dând după cruce jos
Pre Domnul nostru Hristos
Cu giulgiuri cu zmirnă uns
În mormânt nou fu pus
S'au înviat ca un sfânt
A treia zi din mormânt

P' A d a m din iad rădicând
Şi pre toţi cu el scoţând
Din muncă l-a izbăvit
În raiu l-a săldăşluit
Unde mai întâiu era
Iarăşi a se bucura.

(A. P a n n, *Cântece de stea*, p. 30—31, cântarea 19).

şi în colinde populare ca de pildă următorul specimen din Maramureş:

Vine şi Domnul Dumnezeu (e vorba de Hristos)
Cu o ceată îngerească
Pre diavoli să biruiască.

T i t. B u d, *Poezii populare din Maramureş*, p. 71.
note şi bibl. la art. *Cântece de stea*

BIBLIOGRAFIE. TEXTE ROMĂNEŞTI: Ms. nr. 4674 din Biblioteca Academiei Române, copiat de Popa Chirişă din Craiova la anul 1756; nr. 2355 f. 177 şi urm., nr. 185 din 1736, copiat de ieromonahul Ilarion din m-rea Bistriţa. *Fond Gaster:* nr. 89, sfârşitul sec. al XVII-lea sau începutul celui de al XVIII-lea, muntean, şi 172 moldovenesc, jumătatea secolului al XVIII-lea. Cf. şi notele date de M. Gaster în *Gröber, Grundriss der romanischen Philologie*, 1901, vol. II, 3, p. 399—400.

TEXTE GRECEŞTI: Constantinus de Tischendorf, *Evangelia apocrypha adhibitis plurimis codicibus graecis et latinis... editio altera* (a II-a), Lipsiae, 1876, p. 210. Acta Pilati: recensiunea grecească A, p. 210—286; recensiunea grecească B, p. 286—322; partea a doua din Evanghelia lui Nicodim sau scoborîrea lui Hristos în iad (Descensus Christi ad Inferos, p. 323—332; versiunea latină « Gesta Pilati », p. 333—388; versiunea latină A « Descensus Christi ad Inferos », p. 389—416; versiunea latină B « Descensus Christi ad Inferos », p. 417—432; Epistola lui Pontius Pilatus către împăratul Tiberius, versiune latină, p. 433—434; Scrisoarea lui Pilat către August cesarul, în două versiuni greceşti, p. 434—449; « Paradosis Pilati » versiune grecească, p. 449—455; « Mors Pilati », versiune latină, p. 456—458; o nouă versiune greacă:

¹⁾ Revista *Ion Creangă*, vol. X (1917), p. 70.

²⁾ Elena Niculiţa Voronca, *Datinele şi credinţele poporului român*, p. 325.

G. F. Abbot, *The report and death of Pilate*, în *The Journal of Theol. Studies*, V, 1903, p. 83—86. Despre o altă versiune grecească: K. Lake, *Texts from Mounth Athos*, în *Studia biblica et ecclesiastica*, V, 2, Oxford, p. 152—163.

VERSIUNI SLAVE: Dr. Ivan Franco, *Codex apocryphus e manuscriptis ukraino-russicarum a collegio archaigraphico Scientiarum Sevčenkiana edita ruteană Lvov*, II, 1899, p. 353 și urm.: Dančie în *Starine*, IV, 1872 p. 130; M. Speranskij, *Слав. апокрифическія евангелія*, Moscva, 1895 p. 10, 55, 91, 134.

STUDII: R. A. Lipsius, *Die Pilatusakten kritisch untersucht*, Kiel, ediția II, Kiel, 1886; E. Dobschütz, *Der Prozess Jesu nach den «Acta Pilati»*, în *Zeitschrift f. die neutestamentliche Wissensch.*, 1902, p. 89—114; Th. Mommsen, *Die Pilatusakten*, *ibid.*, p. 198—205.

La noi: Dr. M. Gaster, în *Grundriss der romanischen Philologie*, II, Band, 3. Abteilung, Strassburg, 1901, p. 402., arătând că versiunea românească se deosebește mult de versiunile grecești, publicate de Tischendorf.

POVESTEA LUI AFRODIȚIAN

În strânsă legătură cu materia Protoevangheliei lui Iacob stă și legenda lui Afrodițian, păstrată în câteva manuscripte din Biblioteca Academiei Române, semnalată numai de Gaster în Gröber, *Grundriss der romanischen Philologie* (ed. II, 18). Legenda este cunoscută și din versiuni slave și grecești. Pornind dela datele Evangheliei lui Matei (II, 1—13) privitoare la adorarea magilor — date intrate și în evangheliile apocrife — legenda noastră năzuește să pună în lumină împrejurările în care cei trei magi au plecat din Persia și luându-se după stea, au poposit în Bethleem, pentru a se închina Mântuitorului și a-i aduce daruri.

În manuscriptele românești textul poartă următorul titlu: « Povestea lui Afrodițian Persul, scrisă de Filip prezviterul, singhelul marelui Ioan Zlataust, pentru naștire lui H(risto)s; și pentru stea și pentru închinăciune vâlhovnicilor de Persida ». Singhelul Sfântului Ioan Hrisostomul a fost însă, după cum se știe, Proclus care mai târziu a ajuns Patriarh al Constantinopolului (434—447). Dar legenda lui Afrodițian Persul (*Ἀφροδιτσιανός* sau *Ἀφροδιτιανός Πέροσης*) este amintită de scriitori din sec. al X-lea (Ipolit Tebanul) și al XII-lea (Epifanie călugărul). De altă parte ea se găsește pomenită în Толковая Палея (Palea interpretată) tradusă în slavă din sec. al X-lea după un original grecesc alcătuit în sec. al VIII—IX-lea. Textul grecesc al legendei lui Afrodițian a fost publicat de A. Vassiliev, în *Anecdota greco-byzantina* (I, p. 73—125). În versiunea românească este omisă partea dela început în care se vorbește de Afrodițian (p. 73—83 din textul publicat de Vassiliev). Textul românesc începe dela *Ἐκ Περσίδος ἐγνώσθη ἀπ' ἀρχῆς ὁ Χριστός*.

Subiectul, așa cum îl avem în versiunea românească, este următorul:

Vestea despre nașterea Mântuitorului s'a aflat mai întâiu în Persida, în templul Irii, zidit de marele « Kir sau Țirus », în « curțile cele înalte » împărătești. Împăratul, intrând după obiceiul în templu « să-și deslege visurile », fu întâmpinat de marele preot Propie, care-l înștiință că toată noaptea idolii, până atunci nemișcați, au petrecut jucând și slăvind pe Fecioara Maria, care va naște pe Mântuitorul lumii. Abia sfârși cuvântul « Popa Propie » și păsările de aur și de argint ale templului începură să ciripească, iar idolii să cânte din alăute. Împăratul, cuprins de spaimă, vrea să fugă; preotul îl oprește. Acoperământul de sus al templului se descoperă și atunci o stea mare de aur își pogoară lumina deasupra Fântânii vieții, grăind: « Stăpână Fântână, marele Soare m'a trimis... să-ți slujesc ție celei către naștere neîntinate... ». La acest glas divin, toți idolii cad la pământ, afară de stâlpul Fântânii, împodobit cu cunună împărătească de pietre nestemate.

Împăratul, uimit de aceste minuni, « chemă pe toți măestrii și deslegătorii semnelor câți erau sub împărăția lui ». Aceștia sosind la curtea împărătească, tâlmăciră semnele dumnezeiești astfel: idolii au căzut, fiindcă puterea lor a încetat; Fântâna este Fecioara Maria din Iudeea; Fiul ei, născut din Tatăl cel fără de început, s'a coborât pe pământ ca să mântuiască lumea. Împăratul, îndemnat de vâlhovnicii săi, trimite magii cu daruri; pe Elemeleh, « ce se tâlcuește sirenește a lui Dumnezeu bună ivire și împărăția », îl trimite cu aur; pe Elisur, « ce să tâlcuește sirenește Dumnezeu spăsenie și lăcuință », îl trimite cu tămâie și pe Eliav, « Dumnezeuul meu, tatăl meu », cu smirnă. Magii pornesc cu darurile călări și, călăuziți de stea, ajung la Ierusalim. Aci Irod, mâniat, încearcă zadarnic să-i abată din calea lor. Magii ajung la Bethleem și se închină Mântuitorului și Maicii lui; apoi, pe « o scândură de aur », scriu împăratului lor cele întâmplare și aflate.

BIBLIOGRAFIE. MANUSCRIPTE INEDITE ÎN BIBLIOTECA ACADEMIEI ROMÂNE: Nr. 34, f. 63—69: *Poveste lui Afrodițian Persul scrise de Filip prizviterul singhelul marelui Ioan Zlataust, pentru naștere lui H(ristos): și pentru steaoa și pentru închinăciune vâlhovnicilor de Persida; blagoslovi otce*; sec. XVIII, copiat de Toader Jora la 1756.

TEXTE SLAVE: I. R. Porfiriev, *Апокрифическія сказанія о ветхо-завѣтныхъ лицахъ и событіяхъ* S. Petersburg, 1877 p. 83-89; Dr. Ivan Franko, *Codex apocryphus e manuscriptis ukraino-russicis collectus in Monu-*

menta linguae necnon litterarum-ukraino-(Ruthenicarum) russicarum a collegio archaeographico Societatis Scientiarum Sevčenkianae edita, Lvov, II, 1899, p. 3-11. Novakovici, *Starine*, Zagreb, X, p. 74-80. I. Porfiriev, Апокрифическія сказанія о новозавѣтныхъ лицахъ и событіяхъ, La Petersburg 1899, p. 149-156.

TEXTE GRECEȘTI: A. Vassiliev: *Anecdota graeco-byzantina*, Mosquae 1893, p. 73-125, două versiuni: una după un codice din sec. XI din Moscova, alta după un codice din sec. XIV-XV din Vat.-Palat. (nr. 364).

Pentru msse din muntele Athos cf. Spyrid. P. Lambros, *Catalogue of the greek manuscripts on Mount Athos*, Cambridge, 1895, vol. I, p. 203, nr. 2406, 1: *Περὶ τῶν γενομένων ἐν Πελοπόννησῳ*, sec. XVI; *ibid.* II, p. 316, nr. 5697, 11, sec. XVII-XIX: *Διήγησις τοῦ σοφοῦ Ἀφροδιτιανοῦ*.

DISPUTA LUI ISUS CU SATANA

O altă legendă, necercetată până acum la noi, doar înrudită cu «Lupta Arhanghelului Mihail cu Satanail», de care ne-am ocupat mai sus, se păstrează în codicele nr. 130 din Biblioteca Academiei Române, f. 93. Manuscriptul, un în folio mic, de proveniență ardeleană — a fost dăruit Academiei de V. Mangra în 1895 — și datează din veacul al XVIII-lea. Legenda, care este o copie de pe un text mai vechiu, poartă titlul: *Învățăture cîn(d) s'au pricinuitu Sătana cu Dumnezeu.*

Punctul de plecare al acestei legende apocrifice este un fragment din Evanghelia lui Matei (cap. 4, versetele 1—12), care povestește că, după ce Iisus a primit botezul, s'a dus în pustie, unde a postit 40 de zile și 40 de nopți până ce a flămânzit. Atunci i-a ieșit înaintea Satana, care încearcă să-l ispitească, îndemnându-l să poruncească pietrelor să se prefacă în pâine. În cele din urmă, îl duce pe coama unui munte și arătându-i de-acolo toate împărățiile lumii și toată strălucirea lor, i-a spus: «Acestea toate îți le voi da ție, dacă te închini mie», ispită pe care Mântuitorul a respins-o: «Mergi Satano, căci scris este: Domnului și Dumnezeului tău să te închini și lui singur să-i slujești».

Legenda apocrifă așează acțiunea în grădina Măslinilor (Eleonului), unde Mântuitorul petrecuse 40 de zile și 40 de nopți în post și rugăciune. Ca și în textul Evangheliei canonice, Diavolul se ivește atunci înaintea lui Iisus și, după ce-l întreabă cine este și pentru ce a venit în lume, simțind sfârșitul împărăției lui, îi cere Mântuitorului să se urce la scaunul Tatălui său, căci cerul este al lui Dumnezeu, pe când pământul este în stăpânirea sa. Văzând însă hotărîrea nestămutată a lui Iisus de a mântui lumea, Satan se retrage pe un munte învecinat, își adună toți dracii săi și se pregătește de luptă. Pământul începe să se cutremure, ucenicii se înspăimântă, dar Mântuitorul se roagă lui Dumnezeu și îndată

un nor se lasă ca un fulger asupra Satanei. Îngerii prind pe Duhul răzvrătirii, îl leagă și-l spânzură de toarta cerului cu capul în jos, în timp ce toți ceilalți diavoli se împrăștie, ascunzându-se prin toate văgăunile pământului. Satana se preface atunci că recunoaște slăbiciunea lui și se roagă de Iisus să-l ierte, făgăduind că va îndemna omenirea să asculte de cuvântul Domnului. Iisus îl iartă, dar Diavolul, ajuns pe pământ, începe din nou discuția, amenințând că el va intra în inima Caiafei și va aduce pieirea Mântuitorului. Iisus, care știa toate cele ce se vor întâmpla, îi răspunde că el va învia din morți, că se va scobori în Iad pentru a mântui pe cei dreپți și că, la judecata din urmă, va prăbuși pe Satana și pe toți ai lui în focurile cele veșnice.

Cum se vede din expunerea de mai sus, tema acestei legende este lupta dintre cele două puteri antagoniste: Dumnezeu și Satana, luptă care se încheie cu înfrângerea Duhului celui rău. Prin acest caracter, legenda se apropie de concepția dualistă a Manicheilor și a Bogomililor; dar în același timp ea are conexiune cu Sfânta Scriptură, cu Evanghelia apocriפă a lui Nicodim și cuprinde, după cum a arătat Prof. Iordan Ivanov și idei contrare credințelor bogomilice, ca d. ex.: Dumnezeu este creatorul lui Adam, pe când Bogomilii susțineau că Adam a fost creat de Satanail și că Dumnezeu i-a dat numai sufletul. În literaturile slave, legenda este cunoscută în mai multe versiuni cuprinse în codice păstrate în bibliotecile din Belgrad, Sofia, Petrograd, Viena și Praga. Versiunile cele mai vechi se găsesc într'un codice bulgăresc din secolul al XIV-lea, păstrat în Biblioteca din Viena, și într'altul, tot bulgăresc, din veacul al XVI-lea, păstrat în Biblioteca Națională din Sofia.

În literaturile slave, legenda a pătruns din Bizanț, unde a circulat cu titlul: *Λόγος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ περὶ τῆς ἀντιλογίας τοῦ διαβόλου*. (Cuvântul Domnului nostru Iisus Hristos despre împotrivirea diavolului). Două versiuni grecești, una din veacul al XII-lea și alta din al XIII-lea, au fost publicate de A. Vassiliev în colecția sa de *Anecdota graeco-byzantina* (p. 4 și urm.).

În literatura noastră, textul a pătruns cred din literaturile slave sud-dunărene, deși din manuscriptul pe care-l avem nu se poate scoate dovezi prea concludente în această privință.

BIBLIOGRAFIE. MANUSCRIPTE ROMÂNEȘTI: nr. 130 din Biblioteca Academiei Române, dăruit de V. Mangra; scrisoare urită; f. 93 v.—97: « Invățături când s'au pricitu Satana cu Dumnezeu și cându-s posti fiu lui Dumnezeu în 40 de zile și în 40 de nopți, după acé să sui în măgura Eleonului » (Cf. I. Bianu, *Catalogul manuscrisurilor românești*, I, București, 1907, p. 294).

MANUSCRIPTE SLAVE: Prof. I o r. I v a n o v, *Богомилски книги и легенди*. Sofia, 1925, p. 248—257, după versiunea bulgărească din sec. al XIV-lea păstrată în Biblioteca din Viena (nr. 137) și după versiunea bulgărească din sec. al XVI-lea păstrată în Biblioteca Națională din Sofia (nr. 433); J. P o l f v k a, al XVI-lea păstrată în Biblioteca Națională din Sofia (nr. 433); *Starine*, XXII (18..), p. 227—331; sbornic redacție sârbească din sec. al XV-lea (în Bibl. Muzeului Național din Praga, nr. 19 și după alta, p. 200—203); S t. N o v a k o v i ć, *Starine*, XVI, p. 86—89, după un sbornic din sec. al XVI-lea, redacție sârbească în Bibl. Națională Bulgară din Sofia (nr. 273); T i h o n r a v o v, *Памятники отреченной русской литературы*, II p. 282—285 după un sbornic redacție rusească din 1602, în Biblioteca Publică din Petrograd și un altul din sec. al XVIII-lea, tot redacție rusească — vezi I o r. I v a n o v, *op. cit.*, p. 248-249. Dr. I v a n F r a n c o, *Codex apocryphus în Monumenta linguae necnon litterarum ukraine russicarum* Soc. Ševčenkiana, vol II, p. 196—203.

TEXTE GRECEȘTI: A. V a s s i l i e v, *Anecdota graeco-byzantina*, Pars Prior, Moscova, 1893, 2 versiuni: p. 4—8 și 8—10, după codicele din Viena (hist. 67), sec. al XIII-lea.

STUDII: introducerile la textele amintite mai sus; cf. cu deosebire Prof. I o r. I v a n o v, *op. cit.* p. 253—257.

SENTINȚA LUI PILAT

Este un apocrif relativ modern; poate de aceea nu și-a găsit loc în culegerile de scrieri apocrife editate de Fabricius, Tischendorf, Thilo. Chiar în titlu se spune că a fost descoperită — în unele versiuni — în 1400, în altele în 1580.

Gaster n'o cunoaște în literatura românească decât din textul modern, tipărit la un loc cu « Minunile Sfântului Sisoe ». Asupra originalului, el face următoarea presupunere: « În literatura română pretinde acel apocrif să fie fost tradus din grecește. Prototipul grecesc se pare a fi fost textul publicat de Steph. Leucadios (Silogi, Athena, I, 1838, p. 3) ».

Textul românesc circula însă cu mult înainte în copii manuscripte. În Biblioteca Academiei Române se găsesc mai multe asemenea msse dintre care unul, nr. 4700, de pe la sfârșitul sec. al XVIII-lea, are chiar originalul grecesc în paralelă, precum urmează (f. 45 r.):

**Ιδοὺ τὸ κατὰ τοῦ Σωτήρος ἡμῶν
ἐκδοθὲν ψήφισμα βρεθὲν ἐν πόλει τῇ
καλουμένῃ Ἀκυλλία ἐν τινὶ οὐδηρῶ
κιβωτίῳ ἐν ᾧ ἦν ἕτερον κιβώτιον ἐκ
θαναστοῦ μαρμάρου, ἔχον ἐγκεκλει-
σμένην ταύτην τὴν ἀπόφασιν, γεγραμ-
μένην ἑβραϊστὶ ἐν μεμβρανῇ ἥτις με-
τακομικθεῖσα ἐν τῇ βασιλίδι τῶν πό-
λεων κατὰ τὸ ἀφ' (1580) ἔτος ἀπὸ
Χριστοῦ, πατριαρχεύοντος τότε ἐν αὐτῇ
Ἱερεμίου, ποῦ μεταφράσθη ἑλληνιστί,
ἔχει δὲ οὕτως :*

Iată hotărîrea cea dată asupra Mântuitorului nostru, care în orașul Achilliei s'au aflat într'un sicriu de fier, întru carele era un alt sicriu de minunată marmoră, având înlăuntru încuiată hotărîrea această scrisă evrește pe membrană, care aducându-să în împărăteasa orașelor, adică la Targrad, la anul 1580 dela Hs., fiind atuncea Patriarh întru dânsa Ieremia, s'au tălmăcit elinește și iaste, întru acest feliu.

Arhetipuri grecești din sec. al XVII-lea — poate primele, fiindcă după cum s'a spus mai sus, prototipul nu pare mai vechiu

de sec. XVI-lea — s'au găsit de Lambros în bibliotecile Muntelui Athos (vezi mai jos bibliografia). O copie de pe acestea va fi fost adusă de călugării greci sau poate chiar de călugării români de la Muntele Athos, în mânăstirile noastre și tradusă probabil în sec. al XVIII-lea.

Sentința începe, firește, cu data: «La al șaptesprezecelea an a lui Tiberie, Țesariului, împăratului Romanilor... în a douăzeci și una olimpiadă... pe vremea eparhiilor norodului Romanilor, a lui Lukie Pizoniu și a lui Marcu Pisoniu... când ocărnuia cetatea Ierusalimului prea puternicul ighemon Pilat...» Urmează apoi sentința: «Eu Pontie Pilat, ighemonul, cu puterea împărăției Romanilor, în domnescul divan, judec și hotăresc la moarte pre Isus, ce să zice de mulțime Hristos Nazarineanul, de patrie Galilean...».

Motivele condamnării: «pentru că s'au adunat cu mare număr de bogăți și de săraci și nu au încetat de a pricinui turburări întru toată Iudeia, făcându-să pre sineși fiul lui Dumnezeu și împărat al lui Israil, având încă îndrăsneala de a intra cu stâlpare... ca un Domn, în Ierusalim, în sfânta biserică». Orânduiește apoi ca sutașul Corint Cornilie să conducă pe Mântuitorul «între doi tâlhari ucigași, legat, bătut, cu porfiră îmbrăcat, cu cunună de spini încununat», cu crucea pe umăr, «la muntele ce să numește *Kalvarion*». Se adaogă apoi inscripția ce trebuia pusă în trei limbi: «elinește, românește și evreește» și se încheie în sfârșit cu semnătura lui Pilat și a «boierilor săi». În ms. 4700, textul grecesc și cel românesc sunt însoțite de o serie de note, dintre care una interesantă, la numele «*Kalvarion*». Ni se spune anume că muntele se mai numea și «locul căpățânii», pentru că se găseau acolo totdeauna împrăștiate căpățânile făcătorilor de rele decapitați. Dar alături de această explicare, apare alta mai interesantă pentru noi, — fiindcă stă în legătură cu folkorul și arta religioasă — a monahului Epifanie: «Dedesupt la Golgotha este biserică mică a lui Adam și întru dânsa era căpățâna lui supt dărământura Golgothei, deci dintru aceasta s'a numit locul căpățânei». Această notă este o reminiscență despre legenda lemnului crucii și capul lui Adam, legendă de care ne-am ocupat (cf. și vol. I, p. 127) și care ne luminează unul din motivele cele mai răspândite în iconografia noastră religioasă; capul lui Adam zugrăvit aproape

totdeauna sub crucea pe care a fost răstignit Mântuitorul pentru ca sângele Domnului, revărsându-se peste capul primului om, să-l ispășească de păcatul primitiv.

TIPĂRITURI ROMÂNEȘTI: Pahar. A. Geanoglu-Lesvioudacs *Antichități despre crucea Domnului nostru Iisus Hristos*, București, 1857 p. 30—34. Despre versiunea publicată la un loc cu « Minunile Sf. Sisoe » cf. vol. I p. 154.

VERSIUNI ROMÂNEȘTI INEDITE ÎN BIBLIOTECA ACADEMIEI ROMÂNE: nr. 4700, f. 45 sfârșitul sec. al XVIII-lea cu originalul grecesc în paralelă, cu titlul: « Iată hotărîrea cea dată asupra Mântuitorului nostru care în orașul Achiliei s'au aflat; » 1568: « Pentru hotărîrea lui Pilat asupra Mântuitorului Hristos ce s'au găsit într'acești ani și cele ce era scrise » copiată de Toader Păcatosu; 2355, f. 214—214 v.; *Fond Gaster*: 89, Epistola lui Pilat —1725.

MANUSCRIPTE GRECEȘTI INEDITE DIN BIBLIOTECA ACADEMIEI ROMÂNE, C. Litzica, *Academia Română, Catalogul manuscriselor grecești*: nr. 601 (214), nr. 9, p. 286, sec. al XV—XVI-lea; nr. 22 (116), p. 397, nr. 668, sec. al XVIII-lea. Nemenționată versiunea grecească din ms 4700, sec. al XVIII-lea, cu traducerea românească în paralelă (ms. se află în depozitul Academiei, la secțiunea manuscriselor românești).

Din Muntele Athos: Spyrid. P. Lambros, *Catalogue of the greek Manuscripts on Mount Athos*, sec. al XVII-lea, nr. 3290, 5 (1623); nr. 4806,6; nr. 4884,16; nr. 3764,25; sec. al XVIII-lea: nr. 335,11; nr. 4314,3.

STUDII: Dr. M. Gaster, *Lit. pop. rom.* p. 354—355; același în Gröber, *Grundriss der romanischen Philologie*, II, 3, p. 402—403.

CONDAMNAREA LUI PILAT

Mai vechiu decât apocriful precedent este scrisoarea lui Pilat către Tiberiu (sau Claudiu), cesarul Romei, care ni s'a păstrat sau încorporată în versiunea latină a Evangheliei lui Nicodim, sau adăogată la sfârșit, în versiunea grecească, sau independent de Evanghelia lui Nicodim, ca un opuscul de sine stătător.

De scrisoarea lui Pilat către cesarul din Roma prin care-l vestește de condamnarea Mântuitorului în urma stăruințelor norodului și de semnele arătate atunci (întunecarea soarelui, cutremurul, etc.), m'am ocupat în volumul I al acestei publicații (p. 135). O copie de pe traducerea românească a acestei scrisori se păstrează în manuscriptul nr. 469 din Biblioteca Academiei Române, alcătuit în secolul al XVII. În 1929, când a apărut întâiul volum al acestei lucrări, manuscriptul nu se găsea în Biblioteca Academiei, așa încât am fost nevoit să mă mărginesc la datele sumare pe care le dădea Gaster.

Acum în urmă, Academia reintrând în posesiunea colecțiunii de msse și documente trimise pe timpul războiului la Moscova, am putut cerceta de aproape manuscriptul și am putut constata că, în afară de scrisoarea lui Pilat, semnalată și de Gaster, se mai găsește aci și alt text — nu mai puțin important — numit dela Tischendorf încoace: *Paradosis Pilati* (*Παράδοσις* = predarea, osândirea).

Textul începe prin a povesti că Tiberie, citind scrisoarea lui Pilat, fu cuprins de spaimă, pentru semnele arătate și trimise oastea sa ca să aducă pe Pilat în Roma. Când procuratorul fu adus, Cesarul cu tot « soborul » și cu mulțime de « Râmliani » luară loc pe o « tatră », înaintea templului (în ms.: « bisericei »). Înfruntându-l, împăratul îl întrebă cum a putut, după ce a văzut atâta semne și minuni, să omoare un om nevinovat cu moarte și să pună, prin aceasta în cumpăna pieirii întreaga lume. Pilat se apără, spunând

că el n'a putut ține piept furiei mulțimii care îl învinovătea că le strică legea, fiindcă nesocotește Duminica, și se numește pe sine: « Împăratul Jidovilor; tot rodul jidovesc striga: alt împărat nu avem, fără numai Chesarul ». Tiberie întrebă atunci din nou pentru ce nu i-a scris toate acestea înainte de a răstigni pe Mântuitorul și l-a vestit abia acum, după ce l-a omorât. Și îndată la această întrebare a cesarului, idolii din templu au căzut și s'au făcut praf. Împăratul și cei ce erau împreună cu el, cuprinși de spaimă, amână judecata pentru altădată.

În răstimp, cesarul, mâniat împotriva « necuraților Jidovi », trimise un « căpitan » al său anume Luchil — în alte locuri ale textului: Luchian — să « bată latura aceea despre Răsărit », să dărâme cetățile, să lege pe Jidovi și să-i vândă robi păgânilor. Apoi după aceasta, ceru să fie adus din nou la judecată Pilat și porunci să i se taie capul. Pilat, văzând moartea cu ochii, se rugă lui Dumnezeu, cerând milă, și mărturisi nevinovăția sa. În acea clipă, se auzi un glas din cer, menind ca toate neamurile pământului să-l fericească pe Pilat, fiindcă astfel a încheiat prorocirea despre Mântuitorul, și el va fi mărturie în ziua judecății din urmă, când Domnul va veni să judece viii și morții și pe cei ce n'au crezut în El și n'au mărturisit în numele lui. După ce Pilat căzu, ucis de sabie, soția lui, Procla, care crezuse în Mântuitorul, muri și ea pe loc, și astfel fură îngropați amândoi în același mormânt ».

BIBLIOGRAFIE. TEXTE ROMĂNEȘTI. Textul românesc publicat de Păhar A. Geanoglu Lesviodacs, *Antichități despre crucea Domnului nostru Iisus Hristos*, București, 1857. Versiuni în următoarele manuscrise din Biblioteca Academiei Române: nr. 469, copiat în sec. al XVII-lea; f. 437—454. O versiune foarte prescurtată în hronografe tip Cigala (v. de ex. ms. nr. 86 p. f. 135 v.) și tip Dorothei de Monembasia (nr. 869 Acad. Rom.) precum și în Evanghelia lui Nicodim cap. 78 cf. mai sus pag. 74 *Fondul Gaster*: nr. 113 din 1832 « Epistolia lui Pilat către August Cesariu », f. 11—15.

TEXTE GRECEȘTI PUBLIFICATE: Fabricius, *Codex pseudepigraphi Novi Testamenti*, II, pp. 972—981; pp. 456—465, cu o traducere latină; C. Tischendorf, *Evangelia apocrypha Lipsiae*, 1853, pp. 449—458, după 5 manuscrise, dintre care cel mai vechiu este din sec. al XII-lea; M. R. Ja-

mes, *Apocrypha anecdota*, II (in *Texts and studies contributions to Biblical and Patristic Literature edited by J. Armitage Robinson*, vol. V), Cambridge, 1897, p. 78, cu variante după textele publicate de Andr. Birch, *Auctarium Codicis Apocryphi N. Testamenti Fabriciani*, Havniae, 1804, p. 172, fasc. 1, (după Codex Vindob. 246) și Ferd. Fleete, *Wissenschaftliche Reise*, Band II, Abth. II, Leipzig, 1837, p. 145, după Cod. Taurinensi Regii Graco C. II, 5, nr. CCCII). Tot aci publică epistola lui Tiberiu către Pilat precum și scrisoarea lui Pilat către Irod și a lui Irod către Pilat (texte grecești p. 66—70 cu versiuni siriace în traducere engleză p. 70—75).

PROCLA SOȚIA LUI PILAT ȘI VIȚA DE VIE

În apocriful analizat mai sus, se vorbește despre Procla, soția lui Pilat, care crezuse în Mântuitorul și căreia Dumnezeu i-a luat sufletul odată cu moartea soțului ei. *Paradosis Pilati* nu lămurește însă împrejurărilor în care Procla a fost adusă să creadă în puterea divină a Mântuitorului. Explicarea acestui moment important din viața Proclei, pus în legătură cu vița de vie, o aflăm într'un vechiu text românesc despre care a mai fost vorba până acum: *Intrebări și răspunsuri*. Acest mozaic de legende apocrife, tradus din limba slavă, înainte de jumătatea sec. al XVII-lea, ne povestește că atunci când Pilat a purces la locul răstignirii ca să ia ultimele măsuri, a sfătuit pe soția sa să nu vie acolo. Procla însă nu l-a ascultat, ci îmbrăcându-se cu « o plașcă » (= o rochie), s'a dus pe ascuns să privească de departe, dorind mai ales să afle dacă Hristos nu este cumva din neamul ei. Când ostașii l-au împuns pe Hristos cu sulița, a țâșnit sângele departe și a stropit rochia Proclei. Aceasta, temându-se de Pilat, a alergat acasă și s'a străduit zadarnic să spele sângele care se întinsese peste toată haina. Neavând încotro, se duse repede în grădină și săpând subt un piersic își îngroapă acolo rochia. Îndată răsări din sânge o viță, care făcu struguri spre marea mirare a Proclei, care nu se mai îndura să plece de-acolo. În răstimp, sosi și Pilat și întrebă roabele: « unde este doamna? ». O căutară și o « aflară acolo, în vie, goală; și văzură și struguri minunați cât nu să putea găsi într'alt chip ». Obârșia legendei trebuie căutată în Sfânta Scriptură. Mântuitorul însuși, într'o frumoasă alegorie, s'a asemuit cu vița: « Eu sânt vița, voi sunteți mlădițele. Cine rămâne întru mine și Eu întru el, acela aduce roadă multă, căci fără mine nu puteți face nimic... » (*Ioan*, cap. 15 vers. 5). Iar în scena cinei de taină (*Matei*, XXVIII 26—29). « Iisus luând paharul și mulțumind <ucenicilor săi> le-a dat zicând: beți dintru

acesta toți; că acesta este sângele Meu, al legii celei nouă, carele pentru mulți se varsă spre iertarea păcatelor. Ci vă spun vouă: nu voi mai bea de acum din acest rod al viei până în ziua aceea când îl voi bea cu voi, nou, întru împărăția Tatălui Meu».

Legenda apocrifă a Proclei este aceea pe care d. Al. Rosetti în studiul său despre *Colindele religioase la Români* (*An. Acad. Rom., Mem. sect. lit.*, s. II, t. XL, 1920, p. 48) o bănuia, ca prototip al ciclului de colinde despre grâul vinul și mirul», dar care nu se cunoștea încă până acum în literatura scrisă. Legenda a avut într'adevăr răsfrângere în tradițiile, în arta și în literatura orală a poporului.

Iată, de pildă, câteva credințe populare în care via este pusă în legătură cu sângele ce a curs din coasta Domnului Hristos:

« Poama (strugurele) s'a făcut din sângele Domnului Hristos, când l-au răstignit pe cruce; din sângele ce a curs, a crescut via » (Botoșani). . . « Poama, dacă vei lucra 7 ani un pogon de vie, fără să sudui niciodată în ea, cum e via: că te sgârie, te tai, dar să nu zici nimica, atunci Dumnezeu îți iartă păcatele, te duci drept în cer. Dacă-i sângele Domnului Hristos! (Ion David, Botoșani) ». V o r o n c a, *Datinele și credințele poporului român*, I, 1903, p. 901.

Poate tot de aci vine și credința că « spre anul nou, când se deschide ceriul, toate apele se prefac în vin (*ibidem*, p. 900).

Credința că « din sângele Domnului Hristos, când l-au răstignit pe cruce », a ieșit vița de vie cu strugurii a fost ilustrată și în iconografie. Intr'o frumoasă icoană zugrăvită pe sticlă în Transilvania, în vremurile noastre chiar, găsită în satul Drăguș (județul Făgăraș) în o mulțime de exemplare și păstrată acum în Muzeul Seminarului de Sociologie, Etică și Politică, al Facultății de litere din București (sub direcția Prof. D. Gusti), ni se înfățișează Mântuitorul, cu crucea la spate. Din coastele lui cresc coarde de viță, încărcate de ciorchini de struguri.

Aceste scene iconografice, inspirate în parte și din legenda Proclei, ne luminează și sensul mai adânc al unui ciclu întreg de colinde care au ca temă cearta pentru întâietate între floarea grâului, floarea mirului și floarea vinului.

BIBLIOGRAFIE. TEXTUL LEGENDEI ÎN: A. I. Ciorănescu, *Intrebări și răspunsuri*, p. 111 în N. Cartoian, *Cercetări literare* (Fac. de Lit. din Buc., Sem. de ist. lit. rom., epoca veche), I, București, 1935, pag. 260 și urm. Tot acolo mssele din Biblioteca Academiei. (v. și mai sus pag. 26). Pentru, ciclul colindelor «grâul, vinul și mirul», vezi bibliografia la A. I. Rosetti *Colindele religioase la Români*. (*Analele Acad. Rom.*, tom. XL., Mem. Secț. Lit.), 1920, p. 48, tip. 12. Pentru tema iconografică: N. Cartoian, *Iconografie populară, Mântuitorul și viața de vie în Arta și tehnica grafică*, *Buletinul Imprimeriilor Statului*, p. 14-16.

MOARTEA LUI IROD

Imaginația creștină, nemulțumită cu datele sumare din evangheliile canonice, a căutat să arunce mai multă lumină și peste ceilalți actori ai dramei Mântuitorului. Unul dintre cei pe cari masele populare țineau neapărat să-l vadă ispășindu-și vina era Irod, regele Iudeilor, care se străduise săucidă pe Mântuitor în fașe. Unele legende plăsmuite de creștinătatea primitivă în jurul personalității lui Irod se vor fi pierdut; altele ni s'au păstrat, ca și multe legende apocrife, în așa numitele Cazanii apocrife, în care punctul de vedere dogmatic și canonic cedează pasul preocupării de edificare a maselor.

O astfel de legendă privitoare la Irod, necunoscută până acum, ne-o păstrează miscellaneul Academiei Române nr. 701 (f. 71): *Cazanie iarăși a doaa zi la nașterea Domnului nostru Isus Hristos pentru omorîrea pruncilor Vifleaimului și pentru jalele maicelor și mai apoi și Irodü în ce chipü au perit.* Cazania începe prin a povesti jalea mamelor din Betleem și cuvintele de mângâiere pe care le spuneau copiii înjunghiați cari mai puteau încă grăi, «înțelepțiți den duhul sfânt», că prin moartea lor se vor ierta păcatele părinților și că pre ei, «chinuiții și usturații» îi «va împreuna împăratul Hristos cu pâlcurile îngerilor». Legenda povestește mai departe că, în măcelul copiilor nevinovați, au pierit și doi prunci ai Rahilei, fiica lui Irod. Nemângâiată, Rahila își plângea neconținut durerea și imputa tatălui «boluznia» lui, destăinuindu-i visul pe care l-a avut într'o noapte despre «cele 6 sbiciuri» și bătăi care-l vor lovi. Abia sfârși cuvintele, și îndată și căzu asupra lui Irod pedepsele dumnezeesti și anume: 1 «păduchi neîncetați eșiia di elü zua și noaptea»; 2 «piălea și carnea despre trupul lui toată căzu gos»; 3 «foamea-lü cuprinsese, de și

zua și noaptea elă vrea totă mânca și sațiu nu avea»; 4 «ze-preala lui îl cuprinsese, cum să chieamă colica, adecă încuetura trupului»; 5 îi putrezi tot trupul ș. a. m. d.

PENTRU BLESTEMUL CELOR DOAOSPREZECE NEAMURI JIDOVEȘTI

În sfârșit, n'au fost uitate nici cele 12 neamuri ale lui Israel. Un text poporan aflat într'un miscellaneu, dela sfârșitul secolului al XVIII-lea și publicat de C. N. Mateescu în revista *Ion Creangă* (anul VI, 1913, p. 33-35), descrie păcatul săvârșit de fiecare din cele 12 neamuri și pedeapsa la care a fost osândit. Astfel: «*Neamul lui Ruvin*. Au bătut pre Isus Hristos în grădina Ghetsemani (în text: Ghestimani). Pre aceștia i-au blestemat Dumnezeu ca până la sfârșitul veacurilor să sufere de aceste pedepse: pe orice leamne și buruiane s'or atinge, să se usuce desăvârșit. Tot ce vor sădi sau semăna să nu rodească niciodată; iară după ce vor muri, pre mormintele lor să nu crească nici o floare sau alte ierburi».

«*Neamul lui Simion*. Au pironit pre Isus pre cruce și l-au încununat cu cunună de spini. Din această pricină au tot anul dureri mari de cap; apoi uscăciunea mâinilor și picioarelor».

Neamul lui Dan, care a strigat la judecata lui Hristos: «sângele lui asupra noastră și asupra pruncilor noștri», a fost pedepsit cu sudori mari de sânge.

Neamul lui Gad, care a împletit lui Hristos cunună din trei ramuri de spini, a fost pedepsit cu «buboaie mari în cap, care sparg», astfel că sângele «să scurge pre păr și pre barbă».

Și în felul acesta sunt înfățișate pedepsele date și celorlalte neamuri: Asir, Iosif, Zavalon, Naftalim, Isahar, Veniamin, Iuda și Levi.

PROSOPOGRAFII

INȘTIINȚAREA LUI LENTUL PROCONSULUL IUDEEI CĂTRE SENATUL ROMEI PENTRU CHIPUL MÂNTUITORULUI

Două apocrife interesante ne înfățișează chipul Domnului nostru Iisus și al Maicii sale. Primul se păstrează într'o scrisoare, « înștiințare », a lui Lentul proconsulul Iudeei, către senatul Romei.

« Înștiințarea » a fost publicată de Gaster după o copie făcută în 1825 de Climent, eromonah ot Pârscoveni (jud. Olt). Copia derivă la rândul ei după un Ceaslov tipărit la Sibiu pe care Gaster nu-l putuse afla, dar pe care îl bănuia să fie Ceaslovul din 1805, sau cel din 1807. Ceaslovul sibian din 1805 însă reproduce « Înștiințarea » după Ceaslovul moldovenesc, apărut în 1796, în tipografia Mitropoliei din Iași, cu blagoslovenia Mitropolitului Iacov. Înainte de 1796, apocriful nu apare în Ceasloave, după cum m'am putut convinge din compararea acestor numeroase texte de slujbă bisericească, adunate în Biblioteca Academiei noastre ¹⁾.

Dar înainte chiar de 1796, textul pătrunsese în literatura noastră, unde circula în copii-manuscripte, pe mai multe căi. Îl găsim mai întâi încorporat într'un curios mozaic de texte apocrife, intitulat: « Istorii pentru cele multe fapte și minuni ale Domnului nostru Isus Hristos » — tradus, după cum aflăm din copia cea mai veche, din limba polonă.

Într'adevăr, înștiințarea lui Lentul, după o introducere scurtă menită să mascheze scopul: « Într'aceste vremi s'au arătat aici un om (care încă trăește) anume Iisus Hristos, a căruia putere trece preste măsurile firei; oamenii îl numesc mare prooroc,

¹⁾ *Bibliografia românească veche*, în descrierea pe care o consacră Ceasloavelor, omite « Înștiințarea lui Lentul », precum omite și corespondența lui Avgar cu Mântuitorul, deși toate aceste texte apocrife, ca materie, sunt cu totul diferite de textul liturgic al Ceasloavelor ».

iară ucenicii lui îi zic Fiul lui Dumnezeu, el înviază morți și tămăduște tot felul de boale» — urmează indicațiile necesare zugravilor: «în chipul lui se vede oarecare strîște... părul lui este în floarea unei alune timpurii, însă dela rădăcină și până la urechi este neted, iară de acolo și până la umeri creț și trece și mai în jos de umeri, dela frunte prin mijlocul capului are cărare, după obiceiul Nazarinienilor, fruntea lui este lată și albă, fața lui fără nicio meteahnă și împodobită cu o rumeneală foarte plăcută; fizionomia lui este ighemonicească și mângâioasă; nasul și gura sunt făcute cu mari măsuri, barba este destul de deasă, în floarea părului și despărțită în furculițe, ochii îi sunt căprii și foarte vioi.» Sunt tocmai trăsăturile caracteristice cu care este înfățișat Mântuitorul în toate bisericile și pe toate icoanele! Textul a fost întocmit, probabil pentru uzul zugravilor de biserici; așa se explică și păstrarea lui în tratatele de picturi religioase, cunoscute sub numele de *Erminii*.

CHIPUL PREA SFINTEI NĂSCĂTOARE DE DUMNEZEU

Paralel cu chipul Domnului nostru Iisus Hristos, a circulat în literatura românească veche și un apocrif privitor la chipul Maicii Domnului. Textul, necunoscut lui Hașdeu și Gaster, se găsește în mai multe manuscripte din Biblioteca Academiei Române.

A fost publicat de Dr. Dumitru Stăncescu, după un manuscript copiat în 1736 de Ilarion ieromonah, în mănăstirea Bistrița. Textul începe cu un scurt rezumat despre copilăria Maicii Domnului, după Protoevanghelia lui Iacob și se încheie cu chipul Ei scris «ca să poată ști fieștecarele creștin vârsta și chipul cel sfânt», «precum am aflat și noi din sfintele Scripturi și dela dascălii sfintei biserici». E alcătuit după modelul Prosopografiei lui Hristos:

«Și a fost Sfinția Sa la statul trupului mijlocie... și la sfânta față a fost în chipul grăului albă și rumenă, ca grăul cam galbenă, și ochii mijlocii, nici negri nici merii, numai mari și frumoși, și vederea cu dar dumnezeesc; sprâncenele mari...».

Textul acestei prosopografii stă și el în legătură cu vechile *Erminii bizantine*¹⁾; pare a fi o dezvoltare a indicațiilor din aceste

¹⁾ Vasile Grecu, *Cărți de pictură bisericească bizantină*, Cernăuți, 1936, p. 306, rândurile 18—26.

tratate de pictură religioasă, făcută în lumea zugravorilor pentru o mai clară reprezentare a Precistei, căci iată ce povețe dă în această privință traducerea românească a Erminiei lui Dionisie din Furna:

Iară prea Sfânta Născătoare de Dumnezeu: *mijlocie* a fost cu vârsta...; de culoarea *grâului*, cu părul *galben*; cu vederi *galbue*; *frumoasă la ochi*; cu sprânceanele.

INȘTIINȚAREA LUI LENTUL.

BIBLIOGRAFIE. TEXTE ROMÂNEȘTI PUBLICATE: Intâia dată la sfârșitul *Ceaslovului* apărut în Tipografia Mitropoliei din Iași, în 1797, p. 623: « Inștiințarea lui Lentul Proconsulul Iudeei către Sinatul Râmului pentru chipul Mântuitorului care au fost într'acestaș chip » (cf. descrierea *Ceaslovului*, în I. Bianu și Nerva Hodoș, *Bibliografia rom. veche*, II, p. 393 textul apocrif nemenționat în descrierea *Ceaslovului*). Scrisoarea a fost produsă mai apoi în *Ceaslovul* tipărit la Sibiu, în 1805 și în cel din 1807 (cf. Bianu, N. Hodoș, *ibidem*, III, p. 455, 498 în descrierea cărții este omisă menționarea apocrifului); mai departe în *Calendarul pe anul 1829*, Buda (vezi I. Bianu și Dan Simonescu, *Bibliografia rom. veche*, III, p. 622) și apoi în toate *Ceasloavele* până la cele din zilele noastre; Ghenadie Enăceanu, *Iconografia*, București, 1904, p. 274—275; Gaster, *Literatura populară romând*, p. 351—352 (după o copie făcută în 1825 de Climent ieromonah ot Pârscoveni); Pahar. A. Geanoglu-Lesviodacs, *Antichități de pe crucea Domnului nostru Iisus Hristos*, București, 1857, p. 30—34.

MANUSCRIPTE ÎN BIBLIOTECA ACADEMIEI ROMÂNE: nr. 1055, sec. al XVIII—XIX, f. 31; nr. 1993, sec. al XVIII-lea, f. 205—206 v.: nr. 2195 f. 176: « Trimitere a lui Publie Leontul Romanului, celui ce odinioară au fost Proconsul Prea slăvit întru caré Iisus Hristos minunat să ia în scris (: adecă) ca cum să zugrăvește: pre caré, când petrecea el (adecă Publie) în Ierusalim, către Sinatul opștiei Romanilor cu deamăruntul au scris (precum mărturisește Eghitropie) Prosopografia lui H(risto)s. nr. 1994, f. 273—275, sec. al XVIII (1793?). Acelaș titlu ca la precedenta.

CHIPUL MAICII DOMNULUI.

TEXTE: Dr. Dumitru Stăncescu, *Cutul Maicii Domnului*, București, 1932, p. 70—71.

AMULETE

Din timpuri preistorice, lumea poartă, atârnată de gât sau la mână, ori fixate în casă sau în poartă, diferite obiecte — amulete — cu superstiția că acestea au puteri oculte care îndepărtează influența spiritelor rele și aduc norocul sau feresc de boale și de nenorociri.

Cu deosebire popoarele vechiului Orient — Haldeenii, Asirienii, Egiptenii — la care magia a fost în plină înflorire — au avut în mare cinste amuletele. Fel de fel de obiecte: figuri de animale sacre, scarabei, pietre prețioase și cochilii, papirusuri cu simboluri astrologice și formule magice însoțeau pe om în viață și după moarte. Când cineva închidea ochii, rudele răposatului îi puneau în raclă asemenea obiecte, menite să-i deschidă drumul în lumea celor de jos.

Desgropările întreprinse de arheologi în zilele noastre au scos la lumină o mulțime de asemenea amulete, care împodobesc rafturile muzeelor noastre.

Deși Evreii, prin religia lor monoteistă, erau mai la adăpost de influența popoarelor învecinate, totuși întrebuințau și ei amulete — formule de rugăciuni și nume cabalistice — autorizate chiar în anume condiții de Talmud. Afluxul populațiilor orientale în Roma a adus pe țărmurile Tibrului credințele în zodii, în astrologi și în puterile oculte ale amuletelor.

Când creștinismul s'a întins în hotarele imperiului roman pe ruinele păgânismului, amuletele și-au continuat existența, dar au suferit influența creștinismului. Sfântul Ioan Hrisostomul ne spune că pe vremea sa femeile din Constantinopol purtau în brelocuri fragmente din Evangheliu, pe care le considerau aducătoare de noroc.

Zadarnic Părinții bisericii au deschis lupta împotriva amuletelor. Deși sinodul al V-lea ecumenic s'a pronunțat împotriva întrebuințării filacteriilor și hotăra pedepsirea celor ce « fac baere, legându-le cu mătase », totuși ele au supraviețuit până în zilele noastre.

În volumul întâiu, ne-am ocupat de câteva din aceste amulete: Călătoria Maicii Domnului la Iad, Epistolia Domnului nostru Iisus Hristos, Sfântul Sisinie. Ciclul acestor amulete este însă mult mai întins în folklorul nostru. Aci ne mai ocupăm numai de câteva mai interesante: *Visul Maicii Domnului*, *Sartor-arepo, rotaș-opera*; *Cele 72 de nume ale lui Hristos* și *Cele 72 de nume ale Precistei*.

VISUL MAICII DOMNULUI

Originea textului a fost lămurită de Veselovskij care, într'un vechiu studiu, a arătat că legenda este derivată din apocriful *Adormirea Maicii Domnului* păstrat, după cum a arătat Tischendorf, în versiuni siriace, arabe, copte, grecești și latinești. Una din cele două versiuni latinești, publicată de Tischendorf, începe cu o convorbire între Maica Domnului și Mântuitorul. Precista roagă pe fiul său să-i prevestească moartea cu 3 zile înainte. Mântuitorul îi spune: « Cum oare să te las eu pe tine? ... Îngerii mei te vor păzi... După ce voi fi *pățit patima pentru neamul omenesc* și voi fi înviat după trei zile... ». Acest dialog, în care Mântuitorul destăinuie Maicii Sale cele ce i se vor întâmpla, a putut forma punctul de plecare al apocrifului.

Textul este răspândit aproape la toate popoarele creștine: italieni, portughezi, spanioli, provensali, poloni, ruși, ruteni și unguri la care Bethania a fost înlocuită cu Britania.

Textul are în toate versiunile următorul cuprins:

Maica Domnului adoarme în Bethleem, în Muntele Eleonului. Domnul nostru Iisus Hristos vine la dânsa și, deșteptând-o, află « visul cel strașnic » pe care ea l-a avut: « Fiul meu prea dulce, am văzut pe Petre în Roma și pe Pavel în Damasc, iar pe tine te-am văzut răstignit între doi tâlhari. Cărturarii și fariseii și necredincioșii jidovi cu fiere te-au hrănit, cu oțet te-au adăpat... cunună de spini pe capul tău au pus și unul din ostași cu sulița în coastă te-au împuns ». Sunt amintite apoi minunile săvârșite la moartea Mântuitorului, coborîrea de pe cruce, înmormântarea și pogorîrea la iad: « In iad te-ai pogorît și ușile cele de aramă le-ai zdrobit, pe Adam și pe Eva scoțându-i afară. A treia zi, ai înviat și te-ai înălțat la ceruri ». Domnul i-a răspuns, mângâind-o: « Maica mea prea sfântă, adevărat vis ai visat și acestea eu voi să

pățimesc pentru neamul omenesc ». Textul se încheie cu recomandarea, din partea Precistei, că « cine va scrie această sfântă carte și o va purta la dânsul, acela om va avea milă dela Dumnezeu... și la ceasul morții lui, mă voiu arăta eu singură și mă voiu ruga cu toți îngerii, către fiul meu, pentru sufletul lui ». Această parte finală a contribuit ca Visul Maicii Domnului, care în cărțile tipărite azi pentru popor, se află contaminată cu *Epistolia Domnului* nostru Isus Hristos și *Călătoria Maicii Domnului* la Iad, să pună atâta stăpânire pe masele populare, încât și azi sătenii noștri îl poartă ca un amulet menit să păzească de nenorociri. Tudor Pamfile în *Sărbătorile poporului* (p. 84) ne spune că femeile la țară, înainte de a se culca în seara de Sfânta Maria Mare, sau în zilele de primjdie, rostesc următoarele « viersuri », cunoscute sub numele de *Visul Maicii Domnului* »:

Piatră peste piatră,
Maica Domnului
Jos pe piatră ședea;
Domnul Hristos
P'altă parte venea...
— O Maica noastră ce iubești
Ori dormi, ori odihnești?
— O Doamne, fiul meu,
Nici dorm, nici odihnesc.
Pușinel somn însonnai
Și mare vis că visai:
Unde te prinsese căinii de Jidovi
In Udeia,
Te căsnia, te chinuia,
Cu ojet și fiere te-adăpa...
Te 'mbrăcase
Cu cămașe de urzică,

Te 'ncinsese cu brâu de mărăcine
Și-ți pusese
Coroană de spini în cap,
— O Doamne, Maica noastră,
Cine mă vrea bate cu palmele
Peste fața obrazului,
Cu biciu de foc din cer,
L'oiu săgeta.

O Doamne, fiul meu,
Cine va vrea zice
Aceste cuvinte
Ziua de trei ori
Și noaptea de două ori,
Nici focu nu-l va arde,
Nici *Tătari* nu-l va robi,
Nici de ciumă nu va muri.

Versiunea culeasă de Pamfile înfățișează un îndoit interes: întâiu fiindcă este o prelucrare populară a legendei scrise, transmisă pe cale orală, al doilea, fiindcă pomenirea Tătarilor în versurile finale: « Nici Tătari nu-l va robi », arată că acest amulet este mai vechiu în folklorul nostru decât ne îngăduiau să credem versiunile scrise ce ni s'au păstrat. Este anterior epocii Fanarioșilor, sau cel puțin dela începutul ei, fiindcă în epoca Fanarioșilor năvălirile tătarești au încetat.

De acelaș prestigiu se bucură « Visul » și în clasele orășănești. Hasdeu însuși mărturisește cum a fost surprins, « aflând într'o zi că fetița sa de nouă ani și câteva luni — Iulia Hasdeu — dar deja elevă în a treia clasă gimnazială, nu se culcă fără a avea lângă dânsa *Visul Maicii Domnului* ». Nu numai elevele de clasă III-a gimnazială, de prin anii 1879, puneau atâta nădejde în puterea miraculoasă a Visului, ci chiar în zilele noastre, la o vârstă mai înaintată, amulețul nu și-a pierdut trecerea sa. Regretatul Ion Bianu îmi povestea odată cum a găsit la un examen de universitate, în carnetul unei studente: « Visul Maicii Domnului ». ¹⁾

BIBLIOGRAFIE. TEXTE ROMÂNEȘTI: cf. vol. I, p. 106 Adaogă la msse: (Academia Română): nr. 3518, f. 19; nr. 3766, copiat de M. Jipescu la 1836; f. 2 v.

Fond Gaster: nr. 94, copiat în 1784, de Ioniță Arhipa, f. 104—104 v.: nr. 69, copiat de Ionu Țurguveanu sin Stanu, 1797 f. 7—9; nr. 105, sfârșitul ses. XVIII, f. 5 v. — 6; nr. 189 p. 15—16 v., copiat în 1810 (v. f. 40 paginația ms.), copiat de Sava sin Iatonetcov. ot Tetiuvo; nr. 68, copiat la 1831, de Petrache Logofăt, f. 4.

STUDII: B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, II, p. XLIII, 277, 307 și 388; Dr. M. Gaster, *Literatura populară română*, p. 366—370; același în Gröber, *Grundriss der romanischen Philologie*, II, p. 407-408.

¹⁾ Marian în *Legendele Maicii Domnului* (p. 206-282) pune în legătură cu *Visul* un ciclu de poeme ritmate în care se înfățișează durerea Maicii Domnului — când, pornind în căutarea lui Iisus, află dela Sfântul Ioan, dela meșterul de lemn și dela meșterul de fier că Fiul său a fost răstignit — precum și cuvintele de mângâiere pe care i le adresează de pe cruce Mântuitorul. Legendele acestea au și ele un caracter de amuleț, căci în unele variante se încheie cu făgăduiala că cine va spune povestea « dimineața sculându-se », acela va fi dus de Mântuitor, de Sf. Fecioară sau de îngeri în raiu. Prototipul nu este însă cum credea Marian și Gaster (*Studies and Texts in Folklore magic mediaeval romances hebrew apocrypha*, II, London, 1925-1928), ci poema cunoscută și în neogrecă: *Τὸ μοιρολόγι τοῦ Χριστοῦ τῆς σταυρώσεως, Ὁ θρῆνος τῆς Παναγίας, Θρῆνος μεγάλης Παρασκευῆς, Τοῦ Χριστοῦ τὰ πάθη* (V. bibliografia la Stilponos Kyriakidis în *Λαογραφία*, XI, (1934-1937) p. 253; M. Joannidu, *Untersuchungen zur Form des neugriechischen Klageliedes Inaug. Diss.* München (sub tipar).

SARTOR-AREPO, ROTAS-OPERA

În afară de textele amintite mai sus, a mai circulat la noi ca amulet și corespondența lui Avgar cu Mântuitorul, dar fiindcă această corespondență face parte integrantă din legenda lui Avgar, ne vom ocupa de ea pe larg la ciclul legendelor hagiografice.

Un amulet curios — și interesant în acelaș timp prin originea și răspândirea lui — este următorul « răvaș de friguri » amintit și de Gaster, *Lit. pop. rom.* (p. 425) după un ms. din 1784:

S A T O R
A R E P O
T E N E T
O P E R A
R O T A S

Amulețul este astfel întocmit, încât din orice parte l-ar ceti cineva, de sus în jos sau de jos în sus; dela dreapta spre stânga sau dela stânga spre dreapta, obține totdeauna aceleași cuvinte: sator, arepo, tenet, opera, rotas. Este ceea ce numesc clasicii un palindrom.

Textul este însoțit de următoarea recomandare: « Și să-l ție trei zile la gât și să-l arunce pe gărlă și să zică: cum trece gărla de iute, așa să treacă boala de iute ». O altă copie păstrată în Biblioteca Academiei Române (ms. 4104), mai veche decât cea cunoscută lui Gaster, căci datează din anul 1777, ne arată că amulețul se întrebuința și în cazuri de turbare, cu următoarea prescripție: « Pentru turbare... Aceste 25 de slove să le scrii pe un taler nou și să speli slovele cu apă curată, și să le bea bolnavul că-i va trece: Sator, arepo, tenet, opera, rotas » (f. 119).

Gaster în studiile sale nu pomeneste în legătura cu acest amulet românesc decât două versiuni populare germane; ar mai fi putut adăoga o inscripție pe marmoră, în biserica Saint-Laurent din

Rochemaure (Ardèche); un alt mozaic într-o biserică parohială din Pieve Tersagni, lângă Cremona. Atât se putea ști acum 50 de ani, când neobositul cercetător al literaturii noastre vechi și-a publicat prețioasa sa *Literatura populară română*. Cercetările duse de atunci încoace au izbutit să proiecteze mai multă lumină asupra acestui curios amulet și să-i descifreze sensul obscur.

Amulețul este în realitate destul de vechiu. Acum cinci ani, 1932—1933, în săpăturile făcute pe țărmurile Eufratului, la Dura, s'a descoperit, între alte rămășițe de viață romană dela începutul sec. al III-lea, și o piesă care servea de birou pentru actuarii cohortelor militare. Pe zidurile acestei piese, s'au găsit zugrăvite cu vopsea roșie și, alături, săpate în zid cu caractere latine, în câteva locuri amestecate cu litere grecești, formula: rotas, opera, tenet, sator. Este cel mai vechiu exemplar cunoscut până acum al acestei formule. În prima jumătate a sec. al III-lea, acest palindrom era dar cunoscut în lumea militarilor romani de pe țărmul Eufratului. Câteva veacuri mai târziu îl găsim atestat și în sudul Egiptului.

În 1897, A. H. Sayce a publicat inscripțiile copte descoperite în Nubia, la răsărit de Faras. Într'un mormânt, transformat mai târziu în capelă, s'au găsit săpate pe ziduri, alături de alte inscripții cu caracter profilactic — scrisoarea Mântuitorului către Avgar, numele celor 40 de martiri din Sebasta — și amulețul nostru: sator, arepo, tenet... Mormântul e din prima jumătate a veacului al VIII-lea, și este precedat de o inscripție, care, cu oarecari corectări, ar însemna: «sunt numele versului lui Hristos». Această formulă — mai mult sau mai puțin alterată — pare să fi fost destul de răspândită în vechiul Egipt.

Amulețul era, firește cunoscut și în lumea bizantină, unde termenii din formula SATOR au servit, mai târziu, să însemne numele păstorilor sau al magilor din scena Nașterii Mântuitorului. În picturile bisericilor rupestre (clădite pe stânci) din Capadocia, dela sfârșitul sec. al IX-lea până în sec. al XI-lea, în scena care înfățișează adorarea Mântuitorului de către păstori sau de către magi, se găsește înscris și numele lor: *Sator*, *Arepo*, *Tenetor* sau *Peratoras*. Foarte răspândită a fost această formulă și în țările Occidentului european: în *Franța* (cel mai vechiu document pe o

Biblie manuscrisă din 822, fostă a Mănăstirii Saint-Germain-des-Prés; apoi lângă Rochemaure, într'o biserică din Saint-Laurent; în castelul di Chinon, ș. a.); în *Italia* (într'o cartulară din 1259, păstrată în Archivio di Stato di Geneva; în mozaicul de pe pardoseala altarului din Biserica Pieve Tersagni, lângă Cremona, în Santa Maria Magdalena di Campomarzo, la Verona; în Catedrala din Sienne ș. a.); în *Germania* (biserica din Hamersleben, la Nord de Halberstadt).

În sec. al XVI-lea, cu dezvoltarea științelor oculte, datorită speculațiunilor lui Cornelius Agrippa și Paracelsius, amulețul a căpătat o nouă viață, împreună cu vechile formule cabalistice. În sec. al XVI-lea, un doctor milanez povestește cum un bolnav, mușcat de un câine turbat, a scăpat teafăr, înghițând — ca în prescripțiile manuscrisului românesc din 1777 — între altele, de trei ori pe zi, formula *Sator*, înscrisă în formă de pătrat pe pâine.

În timpurile noastre, Societatea de Antropologie din Berlin a adunat un bogat material, mai ales din provinciile Germaniei Orientale, unde formula este întrebuințată contra mușcăturilor de câini turbați, contra durerilor de dinți și contra focului ¹⁾. Ea s'a găsit încă în circulație în Serbia, în Islanda, în America de Nord, în Brazilia, în Portugalia, unde este întrebuințată și în tatuaj — și adăogăm la aceste țări și România.

După cum se poate vedea, formula are o arie de răspândire în spațiu și în timp destul de întinsă. Cum se explică aceasta? Explicări s'au propus multe.

Unii au crezut că pot descifra în cele 5 cuvinte elemente ebraice sau arameene; alții celtice. Jules Quicherat propusese pentru inscripția dela Rochemaure o lectură dela stânga la dreapta și dela dreapta la stânga, ceea ce ar fi dat: *Sator opera tenet opera sator*, adică repetarea maximei *sator opera tenet* (sămănătorul ține (fructele) operei sale), mai scurt, am zice: cum semeni, așa vei culege.

¹⁾ *Zeitschrift für Ethnologie*, XII, 1880, p. 42—45, 215—217; 276—284, XIII, 1881, p. 34—36, 85—86; 131—132, 162—167, 258—260, 301—306.

Un manuscris grecesc, păstrat în Biblioteca Națională din Paris (nr. 2411), reproduce formula pe foaia 60, în minuscule, dar cu traducere grecească după fiecare cuvânt latin, astfel:

σ	α	τ	ο	ρ	ὁ σπείρων
α	ρ	ε	π	ο	ἄροτρον
τ	ε	ν	ε	τ	κρατεῖ
ὀ	π	ε	ρ	α	ἔργα
ρ	ο	τ	α	ς	τροχούς

Amulețul înseamnă dar: semănătorul la plug ține (conduce) munca (cu) roțile. Leclercque¹⁾ a observat că numărul silabelor atât în fraza latină, cât și în cea grecească este de 12 silabe și că formează fiecare 6 picioare, dintre care ultimul este iamb:

Sator arepo tenet opera rotas
 *Ὁ σπείρων ἄροτρον κρατεῖ ἔργα τροχούς

Trebue însă să observăm că din vremuri vechi formula a fost pusă în legătură cu Mântuitorul. În mormântul desgropat la 1897, în Nubia, de care am vorbit mai sus și care datează din sec. al VIII-lea, formula este însoțită de o inscripție, care, cu ușoare corectări, înseamnă: «sunt numele versului lui Hristos»; după W. C. Crum: «numele piroanelor (crucei) lui Hristos». Într'o carte etiopiană, de rugăciuni pentru morți, Lefâsa Ședek: Te rog o fiul meu prea iubit, pe minunata ta naștere... pe cele cinci piroane care au străbătut corpul Tău pe crucea cea slăvită și care sunt SADŌR, 'ALADOR, DĀNĀT, 'ADĒRA, RŌDĀS; alt amuleț copt cuprinde invocarea: pe Acela care a fost răstignit pe cruce, între cuvintele de două ori repetate: σατωρ, αρεπω . . .

În sfârșit, profesorul Félix Grosser din Chemnitz, căutând să descifreze sensul acestei formule, găsește că el se compune din

¹⁾ Dictionnaire d'Archéologie chrétienne et de Liturgie, I, 2 col. 1816.

24 de litere, care dispuse în formă de cruce și cetite anagramatic, ne dau lectura « Pater noster » mărginită de literele Δ și Ω . Dölger crede însă că în această formulă trebuie să citim numele Mântuitorului.

* * *

Asemenea amulete sunt numeroase în folklorul nostru medical. În cel mai vechiu text de rețete populare scris în 1744 (păstrat în Biblioteca Academiei Române), găsim următoarea rețetă: « Când să încue omul sau dobitocul, scrie aceste cuvinte pe un taler nou: *Fison, Gheon, Tigru, Eufrat* și să le speli cu apă neîncepută și să bea că-i va tréce, iară dobitocului să-i torni pe nas ». Cuvintele din această rețetă sunt numele celor 4 râuri cari, după Biblie, izvorăsc din raiu. Pentru mentalitatea populară pomenirea acestor nume are darul de a curăța trupul, precum apele biblice curăță de impurități grădina raiului.

BIBLIOGRAFIE. SARTOR-AREPO. Bibliografia bogată asupra acestui amulet a fost dată de H. Leclercq, *Dictionnaire d'Archéologie chrétienne et de Liturgie*, al lui Cabrol I, 2, la cuvântul *Amulette*, cu un rezumat întins al tuturor cunoștințelor până la acea dată (col. 1809—1816. La acest studiu sunt de adăogat: S. Seligmann, *Die Sator-Formel*, în *Hessische Blätter für Volkskunde*, XIII, 1914, p. 154—183; F. Grosser, *Ein neuer Vorschlag zur Deutung der Sator-Formel* (*Archiv für Religionswissenschaft*, XXIV 1926, p. 165—169; F. J. Dölger, *Ein Amulett mit Oxyrhynchosfischen und der SATOR-Formel*, în *IXΘΥΣ*, V, 1932, p. 57—64; Guillaume de Jerphanion, *La formule magique: Sator Arepo ou Rotas Opera, Vieilles théories et faits nouveaux*, în *Recherches de Science religieuse*, XXV, avril 1935, 2 p. 188—225. La noi: M. Gaster, *Literatura populară romând*, p. 425.

CELE 72 DE NUME ALE LUI HRISTOS

Textul a fost studiat de Hasdeu și Gaster, dar el este pomenit în literatura noastră cu un veac și jumătate mai de vreme de cum credeau acești doi înaintași. În *Rujdenița* copiată de Popa Ion Românul, în anul 1620, în satul Sâmpetru din Ardeal — după un text mai vechiu — se spune despre fata născută în luna Brumar (Octomvrie), că: « o va mușca un șarpe și va boli de mâni, ce să poarte la ia 72 de nume a lu Hristos scrise să nu se apropie duhul necurat de ea »; asemeni pentru băiatul născut în luna lui Brumari mari (Noemvrie): « Boli-va de mâni și de toate încheieturile; ci să poarte 72 de nume ale lu Hristos, să nu să apropie duhul necurat ».

Cele 72 de nume, pe care le recomandă ca amulet Rojdanicul Popei Ion Românul, este o înșirare de 72 de însușiri atribuite Mântuitorului: Dumnezeu... Savaothul... Fiul... Isus. Hristos. Nica. Mesiea. Putere. Cuvânt... Atanatos (fără de moarte). Făcătorul. Mielu blând... etc.

Hașdeu în *Cuvente den bătrâni* (vo. II p. XXXIII) a pus în paralelă o versiune slavonească, publicată de Tihonravov, cu una franceză, publicată de Nisard, ambele din veacul al XVII-lea. Gaster însă a arătat că acest amulet, pomenit și într'un cântec popular german din sec. al XIV-lea, are un model în vechea literatură ebraică. Evreii considerau numele lui Dumnezeu ca tabu: nu-l pronunța decât o singură dată pe an marele preot, în templul din Ierusalim, când dădea binecuvântarea. În locul numelui adevărat, se întrebuițau atributele, care dela 22 de cuvinte, au crescut la 42. Cabala a adăogat apoi încă 30 și astfel s'a ajuns pentru numele lui Dumnezeu la 72 de cuvinte, care joacă un rol așa de important în literatura cabalistică.

După modelul celor 72 de nume ale lui Dumnezeu din vechea literatură iudaică, au fost alcătuite în creștinism cele 72 de

nume ale lui Hristos, care au fost culese din textele Sfintei Scripturi chiar. Din Orient, prin Bizanț textul a călătorit pe de o parte la Slavi, pe de altă parte la popoarele romanice și germanice din apus, Deși textul a suferit schimbări în așa fel încât versiunile nu coincid între ele, totuși originalul grecesc, care se află la baza lor, se străvede ușor. Așa de exemplu versiunea franceză din sec. al XVI-lea publicată de Nisard ¹⁾, a păstrat numeroase urme din arhetipul grecesc: Agios (ἅγιος = sfânt); Sother (Σωτήρ = Mântuitorul); Athanatos (ἀθάνατος = Nemuritor); Ischiros (ισχυρός = puternic); Eleison o Theos (ἐλέησον ὁ θεός = Doamne miluește); Tetragrammaton (Τέτρα + γράμματα ²⁾); Alpha et Omega (Α și ω); Mischios (μύχιος = adânc); alături de câteva din prototipul ebraic

Textul grecesc a fost publicat de Boissonade (*Anecdota graeca*, IV, p. 460) și din comentariile cu care Boissonade însoțește textul, se vede clar originea și chipul cum s'a alcătuit această listă de nume ale Mântuitorului, care nu numai că nu are nimic comun cu bogomilismul — cum crede I. Bărbulescu ³⁾ — dar nici măcar nu poate fi clasată printre scrierile apocrife. Numele lui Hristos au fost extrase din textele evanghelice și din operele Sfinților Părinți. De pildă *pacea* — εἰρήνη este extras din *Epistola către Efeseni*, II, 14: αὐτός γὰρ ἐστὶν ἡ εἰρήνη ἡμῶν; *vieața*, ζωή, din *Ioan XIV*. ἐγὼ εἶμι ἡ ὁδὸς καὶ ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ζωή.

CELE 72 DE NUME ALE PRECISTEI

După modelul celor 72 de nume ale lui Hristos, s'au alcătuit și cele 72 de nume ale Precistei, care din limba greacă s'au răspândit pe aceleași căi în răsărit la Slavii ortodocși și în apus la popoarele romanice.

¹⁾ Charles Nisard, *Histoire des livres populaires ou de la littérature de colportage depuis l'origine de l'imprimerie jusqu'à l'établissement de la commission d'examen des livres du colportage*, 30 Novembre, 1862, Paris, tom., I, p. 151—152.

²⁾ Se știe că numele lui Dumnezeu era oprit de a fi pronunțat la Evrei; era tabu. Atunci, din scrupul, teologiei evrei, în loc să scrie numele în forma lui adevărată, îl descompuneau în cele 4 litere din care era compus: yod, fhé, wâw, he. Această descompunere în 4 litere a numelui lui Dumnezeu se numește tetragrammaton.

³⁾ *Archiva*, Iași, XXXII, 1925, p. 297.

În versiunea românească textul publicat de Gaster începe cu aceste apelative: Toiag; Rădăcină; Pământu sfântu; Amiazăzi; Piatră; Măslină; Chivot; Scaun; Ușă; Biserică; Maică purtătoare... etc.

Nisard, care a publicat versiunea franceză¹⁾, credea că ea derivă dintr'o scriere, *De laudibus beatae Mariae*, atribuită lui Richard de Saint-Laurent, dela biserica din Rouen. În cărțile 6—11 ale acestei opere, se lămuresc motivele pentru care Maica Precista poartă diferite apelative ca: mamă, soră, fiică, soare, lună, auroră... câmp, munte, fântână, tron, etc. Textul pe care-l publică Nisard vedește însă că apocriful are la baza sa un original grec, fiindcă, întocmai ca în cele 72 de nume ale lui Hristos, alături de apelative franceze date Maicii Domnului, ca: Vie, vierge, Fleur, Nuée, Racine, se găsesc și urme din originalul grecesc ca: *Theotocos* (Θεοτόκος = născătoarea de Dumnezeu); *Alana* (probabil *Alas*, cum este în textul românesc, cuvânt după care Gaster pune inutil semnul întrebării, fiindcă este grecescul ἄλας = sare); *Cinnamome* (grec Κιννάμωμον = scorțișoară). Se pare dar că versiunile occidentale decurg și ele dintr'un original bizantin, care cu oarecare modificări, se află și la baza versiunii românești.

BIBLIOGRAFIE. TEXTE ROMÂNEȘTI PUBLICATE: Gaster, *Literatura populară română*, p. 403 (după un ms. din 1799; cf. p. 405.)

VERSIUNI SLAVONEȘTI ȘI GRECEȘTI: Тихонравов, Памятники старинной русской литературы, II. Textul grecesc a fost publicat de Boissonade, *Anecdota graeca*, Paris, 1832, p. 460.

STUDII: Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, II, p. 111; Gaster, *Literatura populară română*, pp. 401—405; Gaster, *Studies and texts in folklore, magic, mediaeval romance, hebrew apocrypha and samaritan archaeology*, vol. II, 1925—1928, p. 1075; o mențiune în două cântece germane de St. Johann Minne din sec. al XIV-lea, publicate de Uhl and, *Alte hoch- und niederdeutsche Volkslieder*, I, 2, Stuttgart, 1845, p. 816: «in der namen der da ist: süsßer Vater Jesu Christ und in den zwen und sibenzig namen des almahtigen Godes, amen»; se explică legătura textului cu literatura ebraică (articol reprodus din *Germania*, 1881 p. 203—204).

CELE 72 DE NUME ALE PRECISTEI.

TEXTE PUBLICATE: Gaster, *Literatura populară română*, p. 404 (după un ms. din 1799).

STUDII: Gaster, *op. cit.*, mai sus, p. 404—405.

¹⁾ Charles Nisard, *Histoire des livres populaires ou de la littérature du colportage*, tom. I, Paris, 1864, p. 153—154.

MINUNILE MAICII DOMNULUI

Poveștile despre minunile Maicii Domnului au fost alcătuite în vremurile naive de înflăcărat misticism ale evului mediu, când convoiuri lungi de pelerini băteau drumurile de arșiță ale creștinătății, către altarul unde se păstrau moaștele sfinților făcători de minuni, când cruciații din toate țările porneau peste țări și mări să cucerească locurile sfinte din mâinile păgânilor și când generații întregi de artiști lucrau, în umbra anonimatului, la ridicarea minunatelor catedrale gotice.

Splendoarea divină care radia din dogma Fecioarei imaculate a aprins imaginația candidă a clerului și a maselor populare, care au făcut din Fecioara Maria o mediatoare între umanitatea suferindă și plină de vicii și de păcate și între Divinitatea bună și iertătoare. Mișcată de afecțiunea și pietatea pe care i-o arată oamenii, Sfânta Fecioară îi ajută în nevoile și suferințele lor. Pornind dela această concepție și interpretând viața reală prin prisma fantastică a miracolelor, s'a alcătuit ciclul bogat de legende în versuri sau în proză, care ne înfățișează pe Maica Domnului ajutând omenirea. Eroii acestor legende variază: aci un personaj istoric, aci un om din popor, aci o cetate, aci o mănăstire, aci un călugăr sau o călugăriță, care au păcătuit, aci un episcop sau chiar un biet popă. Toți cer prin rugăciuni îndelungate îndurare dela Sfânta Fecioară. Cadrul minunilor variază și el: Maica Domnului vindecă boalele cele mai grozave, mântue de pieire orașele care venerază icoana ei, scapă mănăstirile de pârjolul vrăjmașilor, trimite îngerii ca să smulgă din ghiarele Satanei sufletul păcătoșilor, care, căindu-se în ultimul ceas al vieții, ceruseră sprijinul ei.

Cu timpul, asemenea legende au fost adunate și clasate în colecții speciale de minuni ale Maicii Domnului.

Izvoarele din care au fost extrase minunile sunt foarte variate: unele se găseau în acele colecții de predici prin care clerul evului mediu, mai ales după întemeierea ordinelor de călugări benedictini și franciscani, se străduise să înalțe cugetul maselor populare către puritatea moralei creștine, ca de pildă în *Sermones vulgares* ale lui Jacques de Vitry (1180—1240); altele au fost culese din legendele și viziunile hagiografice, ca de exemplu din *Vitae Patrum* sau din *Dialogus magnus visionum atque miraculorum* al lui Cesar de Heisterbach, alcătuit din 12 cărți pe la 1224; altele erau povestite în cronicile și lucrările istoriografice ale evului mediu, ca de pildă în cartea VII din *Speculum Historiale* al lui Vincentius Bellovacenses, unde sub titlul de *Mariale Magnum* se povestesc 43 de minuni ale Maicii Domnului.

Cele mai vechi colecții de minuni au fost alcătuite în mănăstirile vechilor ordine religioase din Franța, mai întâi în limba latină, apoi traduse în proză și versuri. Cea mai importantă colecție în limba franceză este *Les Miracles de Nostre Dame*, întocmită în 50.000 de versuri de călugărul Gautier de Coincy (1177—1236) din mănăstirea Saint Médard de Soissons, pe la începutul veacului al XIII-lea. Cam din aceea și epocă este o altă culegere de minuni în versuri; autorul ei, un oarecare Adgar, pretinde că și-a împrumutat subiectele dintr'o colecție latină, păstrată în biserica Sf. Paul din Londra, dar care în ultima analiză derivă din *Liber miraculorum S. Dei genetricis* a lui Wilhelm de Malmersbury (1144).

Colecțiile de minuni ale Maicii Domnului au procurat un bogat material de inspirație pentru misterele evului mediu, acele reprezentări dramatice cu caracter religios pe care clerul le organiza în piețele publice din fața catedralelor.

Din Franța, materia legendară despre miracolele Sf. Fecioare s'a întins în Germania, în Spania, unde a aprins imaginația regelui Alfons al X-lea, personajul cel mai reprezentativ al culturii spaniole din sec. al XIII-lea. Colecția sa de versuri *Cantigas de Santa Maria*, inspirată în parte din materialul lui Vincentius Bellovacenses și însoțită de melodii, a avut un adânc răsunet în evul mediu. Pe noi ne interesează însă mai de aproape literatura legendară a Italiei.

Cea mai veche culegere italiană aparține primei jumătăți a sec. al XIV-lea și poartă titlul de *Libro dei cinquanta miracoli* ¹⁾, pentru că cuprinde 50 de minuni. Autorul e necunoscut, dar trebuie să fi fost un călugăr venețian din ordinul cistercensilor. Cea mai bogată colecție a fost compilată în sec. al XIV-lea, din Cesar de Heisterbach Jacques de Vitry și Jacopo da Voragine, de pisanul Duccio di Gano. Colecția conține nu mai puțin de 186 de miracole, de o valoare stilistică inegală; unele povestite schematic, altele cu multă culoare și vieță, dar prețioase prin numeroasele aluzii la vieță socială și literară a timpului. Mult mai răspândită de cât aceste două a fost colecția de minuni, cunoscută sub numele de *Libro del Cavaliere* — după titlul primei minuni — care a apărut pentru întâia dată în Milano, la 1475, și care a fost apoi multiplicată în numeroase ediții ilustrate cu frumoase xilografii, publicate la Vicenza, Treviso, Brescia, Milano, Bologna, Roma, Firenzo, Torino, Venezia. Cu deosebire edițiile din Venezia, care apăreau încă la începutul sec. al XVI-lea, se distingueau prin frumoase xilografii ²⁾.

Agapie Landos. Aceste colecțiuni italiene — alcătuite în parte după cele franceze — înfățișează un interes deosebit și pentru noi, deoarece ele s'au răsfrânt, printr'un intermediar grecesc, în literatura noastră dela sfârșitul sec. al XVII-lea. Ele se află la baza compilațiunii grecești a călugărului cretan Agapios Landos. Atanasie Landos se născuse în Creta, pe vremea când insula se afla sub stăpânire venețiană — probabil pe la 1600. A îmbrăcat haina călugărească, luând numele de Agapie și a trăit mai mulți ani în focarul de cultură ortodoxă al Muntelui Athos. Călătorea însă des la Veneția, unde și-a tipărit lucrările, dintre care cea mai răspândită a fost *Ἀμαρτωλῶν Σωτηρία*, apărută în 1641. Pentru alcătuirea cărții III-a, cuprinzând Minunile Maicii Domnului care are și azi numeroși cetitori în lumea ortodoxă, Agapie Landos s'a folosit de izvoare grecești precum: Metafrast (minunea 8-a, a 9-a); Sinaxarele (minunea 3-a, a 6-a); Penticostarele (minunea 5-a, a 7-a); Vieța Sf. Ioan Damaschinul, scrisă de Ioan

¹⁾ Publicată de Ezio Levi, *Il Libro dei cinquanta miracoli della Vergine*, Bologna, Romagnoli-Dall'Acqua, 1917.

²⁾ Publicată de Piero Misciattelli, *Miracoli della gloriosa Vergine Maria*, Milano, Treves, 1929.

Patriarhul Antiohiei ș. a. Dar el s'a folosit și într'o largă măsură de izvoare occidentale.

Foarte multe legende sunt împrumutate din colecția italiană *Miracoli della gloriosa Vergine Maria* (A) și *Libro dei cinquanta miracoli* (B), despre care am vorbit mai sus. Astfel minunea 11-a, care în textele noastre are titlul: « Pentru împărăteasa Franței, ale căreia mâini tăiate le-a vindecat Stăpâna cea a tot puternică », corespunde cu minunea 11-a din colecția italiană A, unde are titlul: « Come la Gloriosa Vergine Maria campò da molte insidie una figliola d'un imperatore (în text: *Re di Franza*) alla quale eran state tagliate le mane (în B minunea: 1-a); minunea a 12-a « Pentru ceea ce și-a scos ochii ca să-și păzească curăția și fecioria » este minunea 5 din B; minunea 15 « Pentru monahul ce se îmbăta » este a 18-a în A ca și în B; minunea 46 « Pentru cela ce s'a ucis de Iudei și s'a înviat de Maica lui Dumnezeu » este a 49-a în A: « Come un giovine fu ucciso da un giudeo perchè cantava con gran divozione l'antifona della Gloriosa Vergine Maria madre del nostro signor Iesu Cristo »; minunea 41 « Pentru amestecarea de sânge și ucigătoare de fiu pe care Prea Curata a izbăvit-o din prihănire » este a 55-a din A: « D'una donna la quale per operazione del demonio peccò carnalmente con uno suo figliolo, et come ella fu liberata dalla Madre di Cristo »; minunea 47-a este a 45-a din A, etc.¹⁾

Câteva din legendele occidentale intrate pe această cale în colecția lui Agapie Landos sunt teme vechi de largă circulație în literaturile evului mediu, ca de pildă minunea 11-a, care povestește peripețiile fiicei unui rege al Franței, urmărită de mama ei vitregă, invidioasă, fiindcă fata era mai frumoasă decât ea. Într'o vreme, pe când împăratul plecase într'o țară vecină, mama vitregă încredințează, într'o noapte, fata unui servitor devotat, cu porunca

¹⁾ Iată și altele: minunea a 28-a este în A cap. XXX « D'una donna molto divota della Vergine Maria, la quale partorì uno figliolo nerissimo »; minunea 30: « Pentru iudeul care s'a izbăvit din legături și a crezut în Domnul », în A cap. LXI: « Come un giudeo essendo stato preso da latroni fu liberato e sciolto dalla Gloriosa Vergine Maria » (și în B 36); minunea 26: « Pentru Teofil cel ce s'a lepădat de Hristos în scris, » în A cap. XXXVI: « D'uno canonico e vicario ch'ebbe nome Missere Teofilo, el quale rinnegò Cristo e poi per li meriti della Gloriosa Vergine Maria ritornò în grazia » ș.a.m.d.

s'o omoare, dar servitorul o părăsește într'o pădure și aduce împărătesei mâinile tăiate ale fetei. Puțin timp după aceasta, fata este găsită în pădure de fiul unui duce, care o aduce în casa părintească, o îngrijește și apoi se căsătorește cu ea. În acest timp, tatăl fetei întorcându-se acasă și aflând dela soția lui, că fiica ar fi fugit într'o noapte de-acasă, trimete în toate părțile s'o caute și pentru a-și mai uita durerea pune la cale o luptă de tournoi. La această luptă ia parte și fiul ducelui. Împărăteasa, descoperind printr'un servitor al ducelui că fiica ei trăește și că este soția tânărului duce, substituie unei scrisori a acestuia către tatăl său ordinul ca soția lui, care e fiica unui făcător de rele, să fie ucisă. Bătrânul împlinește porunca fiului și tânăra prințesă este din nou părăsită în pădure. În acest timp, soțul, întorcându-se biruitor acasă, nu-și găsește soția; o caută și în cele din urmă o găsește, dar minune, în răstimp ea-și dobândise mâinile prin minunea Maicii Domnului. Atunci tânăra prințesă destăinuie soțului taina nașterii și suferințelor ei. Se duc amândoi la curtea împărătească. Tatăl, în culmea fericirii, osândeste la moarte pe mama vitregă și cedează tronul tinerilor.

Această legendă cu oarecare modificări — punctul de plecare este o năzuință spre incest a tatălui — este la temelia unuia din cele mai palpitate romane ale evului mediu: *La Manekine* a lui Philippe de Remi, seigneur de Beaumanoir, scris între 1270 și 1280. Locul regelui Franței l-a luat aci regele Ungariei; ginerele acestuia este regele Scoției în țara căruia croina a ajuns, adusă de valurile mării, cu ajutorul unei bărci. Legenda a fost apoi prelucrată într'unul din cele mai frumoase « mistere » în Franța secolului al XIII-lea, sub numele de: *Miracle dela fille du Roy de Hongrie* și în Italia din secolul al XVIII-lea sub numele de *Sancta Uliva*.

Minunea a 12-a, în care se vorbește despre o călugăriță, care urmărită de regele Ricard al Angliei, și-a scos ochii, pentru a-și păstra castitatea, și i-a recăpătat prin minunea Maicii Domnului, este o temă celebră, pusă în *Vita Sanctorum* pe seama Sfintei Brigita și a Sfintei Lucia; este povestită și de Jacques de Vitry în *Exempla* (nr. LVII); a trecut apoi în *Fiore di virtù* (cap. XXXI). Forma cea mai veche a acestei legende în literatura noastră apare în *Albinușa*, copiată de Popa Ion Românul, în 1620 (Codex Neagoeanus, ms. nr. 2831 B.A.R.).

Minunea a 26-a în care se vorbește de un călugăr care și-a vândut sufletul Diavolului — ca și Faust — dar care căindu-se și-a mântuit sufletul cu ajutorul Maicii Domnului care a silit pe Diavol să-i restituie contractul, este o veche temă trecută din literatura greacă, în literatura latină, și apoi în literatura franceză, unde un jongleur, contimporan cu Sfântul Ludovic, a transformat-o într'un mister în versuri, cunoscut sub numele de *Miracle de Théophile*.

Un oșebit interes prezintă și minunea întâia care este un rezumat al legendei apocrife *Adormirea Maicii Domnului*, plăsmuită prin veacul al X-lea și păstrată în versiuni grecești, siriace, latine și slave. Se povestește cum Maica Domnului, simțindu-și sfârșitul apropiat, a cerut Fiului său să adune apostolii în jurul său; aceștia au venit din toate unghiurile lumii — pe unde fuseseră împrăștiați pentru propovăduirea evangheliei — aduși pe nori și îngerii îi cântau imnuri de slavă. Maica Domnului își dă sufletul, iar Apostolii o conduc la mormânt. Evreii vor să răstoarne racla, dar sunt orbiți. Un altul care pusese mâinile pe raclă, rămâne cu mâinile tăiate din încheieturi. Atunci prin mila apostolului Pavel, Evreii cari se căesc și se roagă Precistei cerând iertare și ajutor, sunt vindecați. Sfânta este așezată în mormânt, dar Fiul Ei o înalță la cer în cântecele îngerilor.

Textul complet al *Adormirii Maicii Domnului* a intrat târziu în literatura noastră prin colecția *Viețile Sfinților* tradusă din rusește și tipărită la mănăstirea Neamțu în 1817.

Opera lui Landos a apărut de sub teacurile venețiene pentru întâiaș dată în anul 1641, sub titlul: *Ἀμαρτωλῶν Σωτηρία* (Mântuirea păcătoșilor).

Textul Minunilor Maicii Domnului în literatura noastră a fost studiat de d. Prof. Dr. Dumitru Stănescu într'o lucrare ale cărei date au trebuit să fie complet revizuite ¹⁾. D-l Stănescu

¹⁾ Ms. nr. 1517 nu cuprinde Mântuirea Păcătoșilor scrisă în anul 1699, ci « Condică în care să trec socotelile casii răposatului Pitaru Dimitrie Iconomidis, de venit și cheltueli, 1854—1861 »; nici ms. nr. 2020 nu are « Minunile Maicii Domnului » și nici « Vămile », cum indică greșit eticheta tipărită de biroul Academiei, ci: Psalmi, Pravile, Pomeanic; o scrisoare din 1765 a starețului Paisie către Părintele Dimitrie Preotul (f. 41). Ms. nr. 442 este

distinge 4 clase de manuscrise; noi le reducem la următoarele 3: 1) manuscrise care reproduc textul lui Agapie Landos din *Amartolon Sotiria* (fie opera întregă, fie numai cartea III-a cu Minunile); 2) manuscrise care reproduc opera călugărului rutean Galeatovski și al 3) manuscrise care înfățișează o contaminare a celor 2 tipuri precedente.

Din grupa A — tip *Amartolon Sotiria* — cel mai vechiu ms. păstrat în Biblioteca Academiei Române, nr. 2463, a fost copiat în Moldova la 1714, de Cozma ierodiacon la mănăstirea Neamțu și înfățișează traducerea completă a operei lui Agapie Landos cu cele 3 cărți ale sale; manuscriptele copiate în Muntenia și anume nr. 2174 B.A.R., copiat în 1699, în mănăstirea Hurez, de Iosif Ieromonahul și ms. nr. 2517 din B.A.R., copiat în 1699 de Grămăticul Vlad, ucenicul lui Ilarion, episcop de Râmnic, cuprind numai cartea I-a și a II-a din opera lui Landos; a III-a cu Minunile Maicii Domnului lipsește. Aceste manuscripte muntenești, mai vechi decât cel moldovean, nu înfățișează însă aceeași redacție ca primele două cărți din textul moldovenesc, ceea ce constituie o dovadă că nu derivă toate din acelaș prototip. Avem dar două traduceri independente din *Amartolon Sotiria*: una munteană, mai veche, alta moldovenească mai nouă.

D-l Gaster a semnalat ¹⁾ și a reprodus ²⁾ două fragmente după un manuscris aflat în biblioteca lui Eminescu, care ar fi fost scris tot în Moldova, în 1692 de Cozma « ierodiac(on) de la sf. Mănăstire Neamțul » cu mențiunea că este « scos dintr'o carte grecească tiparnică » — de sigur, tipăritura venețiană. Manuscrisul lui Eminescu a intrat acum în Biblioteca Academiei Române, împreună cu manuscriptele lui Gaster (cota, fond Gaster: 3). Data este însă greșit citită; ms datează de fapt din 1742.

O altă traducere a cărții a III-a din *Ἀμαρτωλῶν Σωτηρία* s'a făcut se pare în Mănăstirea Cernica și este reprezentată prin manuscrisul nr. 2503 din Biblioteca Academiei Române, scris pela

inventariat în studiul d-lui S. de 2 ori: odată la nr. VI (p. 45) și a doua oară la nr. XVI (p. 47). Ms. 3692 nu este scris de Lupu *Agami*, ci de Lupu *Agurii* (f. 55), etc.

¹⁾ Gaster, *Literatura populară română*, p. 431—432.

²⁾ *Chrestomatie română*, I, p. 299.

începutul sec. al XIX-lea. Manuscriptul păstrează pe două coloane alături de textul românesc și textul grecesc.

Galeatovski. Al doilea tip de *Minuni* este reprezentat în literatura noastră prin opera călugărului rutean Ioanichie Galeatovski, asupra căruia putem da aci, mulțumită amabilității colegului P. P. Panaitescu, informații mai bogate. Galeatovski studiasse în colegiul lui P. Movilă din Kiev și a ajuns a fi numit în 1659, rector al Academiei chievene. În 1665, pe când era rector și egumen al Frăției din Kiev, a publicat cartea care ne interesează pe noi aci: *Heбo HoBoe...* sau, cu titlul complet în traducere românească: *Cer nou făcut cu stele noi, adică Prea blagoslovita Fecioară Maria, Născătoare de Dumnezeu, cu minunile ei, alcătuit prin truda Ieromonahului Ioanichie Galeatovski, rectorul și egumenul Frăției din Kiev*. Cartea a apărut la Lwow, cu stema Movileștilor și cu o dedicație către Ana Movilă, fiica lui Ieremia Movilă, măritată cu nobilul polon Potocki.

Menirea cărții este lămurită de autor în prefață astfel: « Aceste minuni ale prea Sfintei Bogorodițe le pot citi preoții în biserică la utrenie pentru învățatura oamenilor și spre lauda Prea Sfintei Bogorodițe, la praznicele Maicii Domnului; pot să le citească și călugării în biserici ». Textul polon este împărțit în 29 capitole, având fiecare capitol mai multe minuni:

Capitolul I. Minunile Prea sfintei Bogorodițe prin Sibile, procițele păgâne.

Capitolul II. Minunile Maicii Domnului, când locuia în biserica lui Solomon.

Capitolul III. Minunile Maicii Domnului la nașterea lui Hristos.

Capitolul VI. Minunile Maicii Domnului când a mers în Egipt.

Capitolul VI. Minunile Maicii Domnului în timpul vieții ei.

» VII. Minunile Maicii Domnului la Adormirea ei.

» IX. Minunile Maicii Domnului dela odăjdiile și brăul ei.

Capitolul XV. Minunile Maicii Domnului pentru cei ce s'au rugat la Ea.

Capitolul XIX. Minunile Maicii Domnului între păgâni.

» XV. Minunile Maicii Domnului între călugări.

» XVII. Minunile Maicii Domnului la Pecerska.

Colecția lui Galeatovski se bazează și ea, în parte, pe izvoare occidentale, căci ne povestește minunile săvârșite de Maica Domnului în « țara Francească, în cetate ce se chiamă Svesion »; în Mănăstirea « Clunian » (Cluny), când a redat limba unui călugăr pe care i-o tăiaseră « ereticii dela Albigena »; în « cetatea Verdunului »; în « cetatea Mediolanum » (Milan); în « țara Bavariei într'o cetate ce se chiamă Monaco » (München); în « țara Hispaniei », cu niște pelerini « cari au mers la cetate ce se chiamă Compostela (Campostella), ca să se închine acolo la mormântul Sfântului Iacob, apostolul, feciorul lui Zevedei »; într'un loc se vorbește despre pedepsirea episcopului « Odon din țara Saxoniei, într'o cetate ce se chiamă Magdenburg »; într'un altul, despre minunea săvârșită cu un Petru Mendes, care mergea pe un « galion levanticesc » din « Luzitania în Spania »; aiurea se povestește despre fata lui Ghenoviev, Domnul Brabanței și Sigfrid, voievodul Romei » (Istoria Genovevei de Brabant). La aceste legende, culese din surse occidentale, Galeatovski a adăogat și un ciclu foarte bogat de elemente noi care circulau în țările slave și în răsăritul ortodox, ca de pildă minunea săvârșită de Maica Precista când a scăpat « cetatea Măgura (dau numele în versiunea românească) din Țara rusească » de invazia oardelor lui « Bati, Hanul tătäresc »; despre episcopul Ioan al Novgorodului, care aducând — ca și în străvechea legendă a lui Avgar, toparhul Edesei — icoana Maicii Domnului la zidurile cetății, a mântuit-o de vrăjmașii cari o înconjuraseră; despre « Marco Landinski din Rusia cea Mică, în ținutul Haliciului, care a văzut în vis pe Precista, sfātuindu-l să citească în toate zilele Paraclisul ei »; despre o altă minune săvârșită « în țara Moscului, lângă apa Volgăi, 7 miluri dela Iaroslav », altele multe în mănăstirea Pecerscăi de lângă Kiev și încă multe altele ca acestea.

În ce împrejurări s'a tradus la noi opera călugărului rutean?

În cercurile clerului din Țara-Românească era încă vie amintirea legăturilor culturale din vremea lui Mateiu Basarab cu Kievul lui Petru Moghilă. Îndemnat de preotul Meletie Macedoneanu

care lucrase în tipografiile din Kiev, Mateiu Basarab, sfătuit poate și de învățatul său cumnat, Udriște Năsturel, trimesese solie la marele Mitropolit al Rutenilor, vlăstar din Domnia români, cerându-i sprijin pentru întemeierea tiparului în țară. Petru Moghilă îi trimesese atunci împreună cu materialul tipografic, cu textele slavonești și cu clișeele de gravuri în lemn, pe însuși șeful tipografiei din Lavra Pecerska, Timotei Alexandrovici Verbickij și tovarășul său — Ivan Glebkovič¹⁾. Astfel s'a început atunci munca de cultură în mănăstirile Govora, Câmpulung și Dealul.

Amintirea acestor vechi relații cu Kievul îndemna, vreo două decenii mai târziu, în 1665, pe starețul mănăstirii Glavaciocul din Vlașca, Varlaam, să porneasca pe aceleași drumuri bătătorite, înaintea lui, de alții. În această călătorie spre Kiev, el a luat cunoștință de operele arhimandritului rutean Ioanichie Galeatovski: КЛЮЧИ РАССВѢТЛІА (Cheia înțelesului), o colecție de predici, și ПЕКО НОВОЕ (Cer nou) — minunile Maicii Domnului²⁾. În 1673, Varlaam ajungea Mitropolit al Țării-Românești și, după ce a adus, cum spune însuși « în Sfânta Mitropolie a Scaunului Bucureștilor » dascăli de tipografie cu toate meșteșugurile câte au trebuit », a « tocmit oameni cărturari » de au tradus cartea lui Ioanichie Galeatovski КЛЮЧИ РАССВѢТЛІА (Cheia înțelesului) pe care el o socotea ca fiind « de mare folos boierimii țării noastre românești » și pe care a tipărit-o în 1678³⁾.

Cartea a fost tradusă după prima ediție, care nu cuprindea și Minunile Maicii Domnului, după cum le cuprinde ediția doua apărută la Lwow în 1663 Împrejurările triste, care au cuprins în volbura lor vieața Mitropolitului Varlaam, retras în schimnicie la 1679, curând după urcarea în domnie a lui Șerban Cantacuzino, n'au mai îngăduit și traducerea celeilalte opere a lui Galeatovski ПЕКО НОВОЕ cu minunile Sfintei Fecioare. Textul a trecut se pare

¹⁾ P. P. Panaitescu, *L'influence de l'oeuvre de Pierre Mogila archevêque de Kiev dans les Principautés roumaines*. Extrait des *Mélanges de l'École Roumaine en France*, V, 1926, Paris, J. Gamber, 1926, p. 16—48.

²⁾ Dr. Dumitru Stănescu, *Cultul Maicii Domnului la Români*, București, s. a., p. 122.

³⁾ I. Bianu și Nerva Hodoș, *Bibliografia rom. veche*, I, p. 217-222.

prin prietenul și ucenicul lui Varlaam, ieromonahul Ioan, sau prin starețul Ilarion ori Ștefan, în mănăstirea Bistrița. Aci se pare că a fost tradus, în ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea, de acel dascăl polon care semna și latinește în manuscripte chirilice «servus Domini... Dei, Alexandrus preceptor polonus» și care a prescris pe acel timp, pentru mănăstirile Bistrița și Hurez multe texte religioase. Manuscriptul cel mai vechiu, scris de mâna lui, a fost publicat de D. Stănescu ¹⁾.

Opera lui Galeatovski era cunoscută și în Moldova. Pe la 1726, Mitropolitul Gheorghe al Moldovei scotea o copie ruteană de pe Heбо Нобое. Copia aceasta a așteptat însă în biblioteca mitropoliei mai bine de o jumătate de veac, până ce episcopul Hușilor, Iacov Stamate, a luat-o cu sine în eparhia sa și a însărcinat pe nepotul lui, Toma Stamate și pe ieromonahul Teofan, ecleziarhul episcopiei, să o traducă în limba română. Această traducere a fost apoi transcrisă pe curat, în 1787, de Lupu Agurii și se păstrează în Biblioteca Academiei Române. O confruntare a traducerii moldovenești cu cea munteană indică dela primele rânduri deosebirea de text a traducătorilor. Iată o mică pericopă:

Ms. nr. 3.231.

F. 124: Minunile Prea Sfintei Născătoarei de Dumnezeu între Sebilele carele au fostu la păgâni prorocițe carele mai nainte de începerea ei cu arătarea lui Dumnezeu o au știutu și o au scris în cărțile sale și o au mărturisit oamenilor și o au slăvit.

Ms. nr. 3.629.

F. 10: Minunile a Prea Sfintei Născătoare de Dumnezeu între Sabeli prorocițe păgânești cărora înainte de zămislire ei prin arătare dumnezeiască au cunoscut ele și în cărțile sale pre aceia o au scris și noroadelor o au propovăduit.

Tip contaminat. Această colecție tip Galeatovski a fost însă la noi împreună cu vechea colecție a lui Agapie Landos, alcătuind un tot și astfel s'a născut tipul contaminat, C fie că începe cu Amartolon Sotiria fie că începe cu Galeatovski.

Circulația. Minunile Maicii Domnului a fost unul din textele cele mai citite nu numai în lumea mănăstirilor și a clerului, dar și printre marii boieri, ca de pildă Iordache Crețulescu, velichi

¹⁾ D. Stănescu, Minunile Maicii Domnului, 1925.

dvornic, care punea în 1726, pe « Gheorghie Logofăt za divan » și pe « Mihaiu Logofețelul Cernătescu ot Sud-Mehedinți » să-i scoată o copie de pe tipul contaminat (ms. nr. 1631 din Biblioteca Academiei Române), după ce în 1724 îi mai făcuse o copie de pe același tip Stan, « logofețelul lui ». Numai în Biblioteca Academiei Române se păstrează peste 20 de manuscrise de « Minuni ». În secolul al XIX-lea textul a fost publicat de Protosinghelul Rafail Ieromonahul dela Râmnic sub titlul: *Minunile cele mai presus de fire ale Prea Sfintei Stăpânei noastre Născătoarei de Dumnezeu și Pururea Fecioarei Mariei, care puține din cele nenumărate s'au luat în scris dela feliuri de dascăli de Agapie*. Ea a fost apoi retipărită în 1847, în mănăstirea Neamțu, cu cheltuiala arhimandritului Kir Neonil și de atunci se retipărește neconținut până în zilele noastre.

Nu ne poate dar surprinde că o carte așa de răspândită a lăsat urme în folklor. Si m. F l. M a r i a n a cules din gura poporului o sumedenie de legende pe care le-a publicat, în 1904 într'un volum de 343 de pagini, în Ediția Academiei Române sub titlul: *Legendele Maicii Domnului. Studiu folkloristic*. O parte din legende au fost studiate în legătură cu prototipele apocrife de d-l Ștefan Ciobanu în două studii publicate în limba rusă (vezi mai jos bibliografia).

Multe legende stau în legătură și cu *Minunile Maicii Domnului*. Astfel ciclul IX, legendele (dela p. 316—321) în care se povestește cum un om sărac și bețiv a făcut pact cu diavolul să-i vândă soția; cum, plecând cu ea noaptea în pădure, a început să « ploaie ca din cofă », încât au trebuit să se adăpostească într'o biserică părăsită; cum acolo, femeia, presimțind ce o așteaptă, s'a rugat cu lacrimi fierbinți Sfintei Fecioare, pe când soțul ei adormise; cum apoi Maica Domnului, luând chipul și asemănarea ei, i-a venit în ajutor, substituindu-se la plecare ei; cum diavoli, zărind pe Prea curata Maică, au rupt-o, înspăimântați, la fugă, aruncând omului o căldare de galbeni — întreg acest ciclu pleacă dela minunea din ciclul *Amartolon Sotiria* și își are prototipul în minunea întâia din *Libro del Cavaliere*¹⁾ (« Qui cominciano alcuni miracolo

¹⁾ Cf. *Miracoli della Gloriosa Vergine Maria a cura e con introduzione di Piero Misciattelli, Milano, fratelli Treves, 1929, p. 3—6.*

della Gloriosa Vergine Maria, e prima come scampò un cavaliere suo divoto dalle insidie del Demonio infernale». A fost de altfel o « minune » foarte răspândită în Evul mediu: a fost povestită de Jacques de Voragène în *Legenda aurea* (cap. CXIX); de Johannes Junior în *Scala coeli*¹⁾ și a fost prelucrată în secolul al XIV-lea, într'o poemă versificată de 24 de strofe monorime: *Leggenda dello Sclavo Dalmasina*²⁾.

Ciclul de legende (cap. VII) privitoare la adormirea Maicii Domnului corespunde minunei întâia din colecția *Amartolon Sotiria* și își au isvorul lor îndepărtat, cum a arătat și d-l Ciobanu, în apocriful *Adormirea Maicii Domnului*. Aceste legende s'au mai răspândit la popoarele ortodoxe și prin *Minee*, căci în ziua de 15 August, când Biserica sărbătorește « *Adormirea Maicii Domnului* », se citește după liturghie și legenda apocrifă.

Ciclul de legende cu adânci resfrângeri în colindele populare în care se povestește cum Maica Domnului în timpul nașterii blagoslovește tisa, care și-a plecat ramurile ca s'o umbrească:

— Fire-ai tisă alduită
De mine, de Dumnezeu,
Mai tare de-un fiu al meu,
Să fii iarna ca și vara³⁾...

este o reminiscență din legendele apocrife privitoare la fuga Familiei Sfinte în Egipt, unde se povestește însă că Maica Domnului, obosită de arșița soarelui, s'a rugat « finicului » să-și plece ramurile. Aceste legende se găsesc încorporate și în colecția de Minuni, tip, Galeatowski (vezi textul publicat de D. Stănescu, *Minunile Maicii Domnului*, cap. V, minunea 27-a): « când a mers Precista în Egipt... Sfântul Iosif a lăsat pe dânsa aproape de sat și s'a dus să caute gazdă în Nestoria să găzduiască cu Hristos și cu Precista, iar ea, așteptând pre Iosif, a stătut sub acest smochin, care, îndată ce a mers Precista sub dânsul, s'a desfăcut în două și a făcut din sine sălaş și cort lui Hristos și Maicii lui. Stă acel pom până într'această zi în chipul cortului și Turcii sub dânsul aprind făclii ».

¹⁾ Cf. și A. Mussafia, Studien II, p. 64, III, 44.

²⁾ Ezio Levi, *Il libro dei cinquant' miracoli della Vergine*, Bologna, 1917, nr. 13, p. CXXII.

³⁾ Marian, *Legendele Maicii Domnului la Români*, p. 60 și urm.; Cf. și Alex. Rosetti, *Colindele religioase*, p. 32 și urm.; Al. Viciu, *Colinde din Ardeal*, p. 40 și urm.

În versiunea lui Galeatovski se găsesc și câteva minuni legate de pământul Moldovei, ca de pildă minunea 217, cu icoana dela Mănăstirea Neamțu, care, «în ziua Paștilor, când fac preoții litie și o poartă în mâini, fiind icoana Precistei în mâna preoților, se pogoară jos până la pământ», și care în vremea lui Gheorghe Ștefan «purtând-o la litanie și intrând cu dânsa în biserică, s'a stupit și a sărit din mâinile oamenilor și a mers singură prin văzduh și a stătut pe amvon; de acolo a mers pe ușile împărătești, apoi în altar».

BIBLIOGRAFIE. TIPĂRITURI: Sulzer, în *Geschichte des transalpinischen Daciens*, vol. III, Wien, 182, p. 38 sub nr. 23 menționează între cărțile românești tipărite la 1782: «*Minunile Maikii Pretscheste*»; nu s'a găsit însă până acum niciun exemplar. Textele cunoscute până acum sunt: *Minunile cele mai presus ale Prea Sfintei Stăpânei noastre de Dumnezeu Născătoarei și Pururea Fecioarei Mariei, care puține din cele nenumărate s'au luat în scris dela fêluri de dascăli de Agapie... care tâlmăcindu-să după limba veche grecească pre limba românească...* de Rafail ieromonah Protosinghel, Râmnic, 1820. (Vezi descrierea în I. Bianu și Dan Simonescu, *Bibliografia românească veche*) t. III, fasc. III—VIII, București, 1936, p. 325, cuprinde cele 69 de minuni din *Ἀμαρτωλῶν Σωτηρία*. Opera a fost retipărită în 1847, în Tipografia Mănăstirii Neamțu, prin sârguința și cheltuia arhimandritului Kir Neonil, de ieromonahii Cleopa și Nichita; în această ediție s'au adăogat la sfârșit și câteva minuni săvârșite de Maica Precista în Mănăstirea Neamțu, apoi în 1852. Alte ediții a dat editura Steinberg: 1877, 1892, 1916, 1921. Alte ediții: în 1890 (de Iorgu Dumitrescu, din Răcari Dâmbovița); 1911 de arh. Antipa fost stareț al mănăstirii Prodromul; 1924 (Editura Schitului Icoana; Tipografia mănăstirii Neamțu; în colecția «Biblioteca religioasă a Sf. Mănăstiri românești Prodromul din Sf. Munte Athos»; Marea minune săvârșită la Adormirea Maicii Domnului, București (Tiparul Academic, 1934, în colecția «Asociația creștină ortodoxă Patriarhul Nifon». fragment: minunea 1-a și a 26-a).

TEXTE VECHI REPUBLICATE: Gaster, *Chrestomatie romând*, I, p. 299—301 (tipul Amartolon Sotiria), după Codex M. Eminescu, copiat în 1692, de Cozma dela Mănăstirea Neamțu: minunea a 5-a și a 47-a; Prof. Dr. Dumitru Stănescu, *Minunile Maicei Domnului*, București, Ancora, 1925 (Tip Galeatovski), după un ms. din 1696; limba modernizată.

MANUSCRISE DIN BIBLIOTECA ACADEMIEI ROMÂNE: Grupele fixate de D. Stănescu nu sunt tocmai exacte; le redăm aci după verificarea făcută de noi. Tipul *Amartolon Sotiria*, cartea a III-a: 442, copiat în 1801 de Nicolai Agapii; 1630, copiat în 1747 (v. f. 70) de Cozma ierod. Mănăstirii Neamțu; «unde... iaste... icoana ăa făcătoare de minuni a Prea Curatei Maicii Domnului nostru

Iscus» H[risto]s; 2463 (cuprinde două cărți din Amartolon Sotiria, exclusiv minunile), copiat în 1740 de Cozma ierod. dela Mănăstirea Neamțu; 1830 (numai cartea a III-a), scris pe timpul Episcopului de Râmnic, Nectarie (cf. nota, f. 117); 2195, cuprinde numai cartea a III-a copiat în 1754 de Rafail Copilul, fiul lui Popa Dumitru din Stăncști, Prahova, în Mănăstirea Hurez; f. 163; nr. 3539 (cartea a III-a) jumătatea sec. al XVIII-lea (vezi notele dela f. 156 v.). (Vezi și Dimitrie Dan, *Codicele Dornean numit Mântuirea Păcătoșilor*, extras din *Candela*, Cernăuți, 1899); 2120 (numai cartea a III-a), copiat în 1787 de dascălul Vasile; nr. 3550, din 1799 (23 minuni); nr. 2433 (f. 144 v.), cartea a III-a, sec. al XVIII-lea; nr. 3190 (numai cartea a III-a), sec. al XVIII-lea; nr. 4649 (numai cartea a III-a), copiat pe la 1764; nr. 2503, cu text grecesc în paralelă, început. sec. al XIX-lea; nr. 2110, toate cărțile; nr. 4836 (cuprinde numai 36 minuni); nr. 3644, din 1811, de Ioan, smeritul fiu al Preotului Theodor ot sat Păuleștii (f. 13 r); nr. 1568, scris la 1812 de « robul lui Dumnezeu Toader » (numai cartea a III-a); nr. 2697 (cartea a III-a: 36 minuni) din 1817; nr. 4811 (f. 41, cartea III-a, 20 minuni, sec. al XVIII—XIX-lea; Tip. Galeatovski; nr. 3692 scris în 1787, în Episcopia Hușilor, « iar amu prin oserndia și porunca Preasfinției sale Kir Iacov Episcop Hușului s'au tălmăcit din limba sloveniască pre limba moldoveniască și tălmăcitoriu am fost eu Thoma Stamat, nepot Preasfinției Sale și cu Sfinția Sa Ieromonah Theofan, eclisiiarh ot Episcopia Hușului, iar scriitoriu au fost Lupul Agurii ot Episcopia Hușului »; Tip *contaminat*: a) Amartolon și Galeatovski, nr. 3231, scris în Oltenia, pe la 1700; b) Galeatovski și Amartolon: nr. 2024, copiat în 1729, de Stan Logofețelul lui Iordache Crețulescu vel dvornic; nr. 289, sec. al XVIII-lea, Căldărușani; nr. 1631, copiat în 1726, de Gherghie Logofăt za divan și de Mihaiu Logofețelul Cernătescu ot Sud-Mehedinți, dela Iordache Crețulescu velichi dvornic, în 1726; nr. 2355, copiat în 1736, de Ilarion iromonah în Mănăstirea Bistrița (f. 176 v.); nr. 4379, scris de Toma Gramaticul, Sud-Gorj, care fost-am și paraclisiarh la Sf(ânta) E(pis)c(opie) Râm(nic), 1792, f. 296 v.; 2251 din 1796, Mai 1 (f. 2); 1924 pe f. 1 verso o notă a arhimandritului Calinic din 1841: « Din cărțile sfintei Monăstiri Cernica, să nu înstreineze nimeni », începutul sec. al XIX-lea.

Fondul Gaster: nr. 3, Amartolon sotiria, Minunile Maicii Domnului scris de « Cozma diaconul dela sfânta mănăstire Neamț, unde-i hramul Înălțării Domnului Hristos și sfânta icoană făcătoare de minuni a Prea Curatei Maicii Domnului nostru I[su]s H[risto]s » v. p. 226 v. (Este ms. Eminescu); nr. 180 circa 1750 (tip. Galeatovschi fragment) în 1692; nr. 89 din 1700—1725 din moldova f. 46—52, minunile: 38, 50, 75 și 70 din Amartolon Sotiria; nr. 71 f. — 127 copiat de Toader Ursul la 1783 tip Amartolon; nr. 153 f. 65 fragment, copiat în 1793, tip Amartolon Sotiria; nr. 92 circa 1800 Amartolon Sotiria, minunile: f. 176—475; nr. 11 f. 51—52, copiatin 1805 de Constantin Ojog Blănariul (o minune din Amartolon); nr. 154 f. 1—139 v., copiat de Vlad sin Vlad Pârlea (v. f. 149), în 1811, cuprinde 71 minuni din A. S.; nr. 148 f. 36—45 o minune din A. S. copiată în 1811 de Pascal Scorțan; nr. 180 începutul sec. al XIX-lea, fragment, tip Galeatovski.

Manuscripte din alte depozite: Ms. Dr. Victor Moldovan descris de N. Drăganu, în *Anuarul Institutului de istorie națională*, publicat de Al. Lapedatu și Ioan Lupăș, p. 423—427: Un nou exemplar din Mântuirea Păcătoșilor cartea III-a, tip a); N. Iorga, *Manuscrisurile Măndștirii Cernica*, p. 14—16; Leca Morariu, *Junimea literară*, anul XV (1926), nr. 3—4; 5—6; 11—12; *Buletinul bibliografic*, III-a (1926), nr. 2, p. 3; nr. 3, p. 5; nr. 6, p. 9, ms. din 1784 al lui Ioanichie din Humor.

Textul grecesc al lui Landos: Βιβλιον ὡραιότατον καλούμενον Ἀμαρτωλῶν Σωτηρία μετὰ πλειστοῦς ἐπιμελείας συντεθὲν εἰς κοινήν τῶν Γραικῶν διάλεκτον, παρὰ Ἀγαπίου Μοναχοῦ τοῦ Κρητοῦ, τοῦ ἐν τῷ ἀγωνίμῳ ὄρει τοῦ Ἁθῶ ἀσκήσαντος. Καὶ νῦν νεωστὶ διορθωθὲν παρ' αὐτοῦ. Καὶ τυπωθὲν οὐκ εἰς αὐτοῦ ἀναλώμασιον: — Con licentia d'Superiori, & Privilegio, Ἐρεντήσι, παρὰ Ἀτρωίῳ τῷ Ἰουλιανῷ κατὰ τὸ ἄγμα' (1641). Alte ediții, 1711, 1740 ș. a.

Cf. descrierea lor în E. Legrand, *Bibliographie hellénique ou description raisonnée des ouvrages par des Grecs*, XVII-e siècle, I (1894), p. 413, la anii respectivi. O yuversiune tradusă în I. turcă, *ibidem*, p. 467. Paris, 1894, I, p. 413.

La Muntele Athos se păstrează un ms. anterior tipăriturii care cuprinde numai minunile cu titlul: Ἐκ τῶν ὑπερφυῶν θαυμάτων τῆς ὑπεραγίας δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας; ἄλλα τινὰ συγγραφέντα ἐκ διαφόρων διδασκάλων καὶ μεταγλωττισθέντα παρὰ Ἀγαπίου μοναχοῦ εἰς κοινήν ὠφέλειαν. La sfârșit data ζημιζ' ἐγράφη μηνὶ Μαρτίῳ κς' = 1639. Cf. Spyg. P. Lambros, *Catalogue of the greek Manuscripts on Mount Athos*, II, Cambridge, 1900, nr. 4462.

Textul rutean al lui Galeatovski: Небо новое з новыми звѣздами сотворенное, то есть прѣблагословенная дѣва Марія богородица съ чудами своимн, составленное трудолюбиемъ іеромонаха Іоанникія Галатовскаго, Ректора и игумена Братства Кіевскаго. Lvov. 1765 Despre Galeatovski și opera lui, vezi N. Th. Sumțov, Іоанникій Галатовскій. Harcov, 1885 (informația datorită d-lui P. P. Panaitescu).

STUDII asupra versiunilor românești: Dr. M. Gaster, *Literatura populară română*, p. 430—438; Ezio Levi, *Il libro dei cinquantia miracoli della Vergine*, Bologna, 1917, p. XXXVII—XXXVIII. Pentru Galeatovski sub tipar: Ștefan Ciobanu, *Din legăturile culturale româno-ucrainene. Ioanichie Galeatovski și literatura românească veche*, An. Acad. Rom., Mem. Secț. Lit., s. III, t. VIII, București, 1938.

Dr. M. Gaster în *In memoria di Napoleone Caixe Ugo A. Canello, Miscellanea di Filologia e Linguistica*. Firenze, 1886, p. 333—344: *Die Rumänischen «Miracles de Nostre-Dame»*. Indicarea msselor românești cunoscute până atunci și rezumarea celor 69 minuni din Ἀμαρτωλῶν Σωτηρία.

Pentru versiunile populare: Sim. Fl. Marian, *Legendele Maicii Domnului*, ed. Acad. Rom., București, 1904. Studii: Șt. Ciobanu, Румынскія легенды о Богородицѣ, publicat în *Этнографическое обозрѣніе*, Москва, nr. 3—5, 1911; acelaș Миѣръ объ арахиѣ въ Богородичной легендѣ, St. Petersburg, 1912.

LEGENDELE HAGIOGRAFICE

În primul volum al studiului de față, am stăruit asupra caracteristicilor și asupra formațiunii legendelor hagiografice sub influența ultimelor curente ale misticei neoplatonice. Acest gen de literatură, în care vieța martirilor și a asceților — campioni ai Mântuitorului pe pământ în lupta contra puterilor întunecului — este înfățișată într'o lumină de miraculos, constituia o lectură pioasă și edificatoare pentru masele populare și ca atare a fost introdusă ca parte integrantă în serviciul liturgic. La începutul vieții noastre culturale, legendele hagiografice circulau în limba slavă în care se oficia și serviciul divin.

După primele traduceri ale Scripturii sfinte în limba noastră, era firesc ca atenția cărturarilor clerici să se îndrepte și către aceste întăritoare pilde de virtuți creștinești. În codicele Sturdzanus copiat între 1580—1620, de popa Grigore, în satul Măhaciu, mai jos de Turda, se găsesc, după cum s'a văzut la locul său (vol. I, p. 145—163), între multe texte religioase apocrife, și două legende hagiografice. Alte asemenea legende apar în epoca post-coresiană în codicele dela Cohalm.

Pe la jumătatea sec. al XVII-lea, centrul de greutate al culturii românești se strămută peste munți, în Principatele române. În epoca lui Vasile Lupu, Mitropolitul Varlaam în a sa *Carte românească de învățături la Duminicile preste an*, care are la bază un prototip rusesc, introduce între predicile menite să ridice nivelul moral al poporului, și câteva legende de martiri: Sf. Ioan cel Nou, ale cărui moaște se păstrau la Suceava, Sf. Paraschiva ale cărei moaște fuseseră aduse la Iași, Sf. Gheorghe, ș. a.

Cam în aceeași vreme, Patrașcu Danovici, « logofătul al 3-lea și gramatic de scrisoare grecească », traduce, parafrazând și amplificând, uneori, textul după izvoare slavonești, hronograful grecesc

al lui Mateiu Cigala, care cuprinde și câteva legende de martiri, intercalate în vicața împăraților romani. Aceleași legende se mai găsesc și în versiunea înrudită a hronografului Dorothei de Monembasia, tradus probabil de Grigore Dascălul Buză, în Muntenia.

Câteva decenii mai târziu, marele Mitropolit Dosofteiu s'a străduit, « cu lungă nevointă și cu lexicoane de agiuns », de a tălmăcit « de pre greciaște și de pre sârbiaște », corpul complet al vieților de sfinți, pe care l-a tipărit la Iași, în 4 volume, apărute între anii 1682—1686, cu titlul: *Vîțața și petriaceria svinților*. Ne lipsește încă un studiu complet și definitiv asupra izvoarelor folosite de Mitropolitul Dosofteiu, dar sondagiile făcute de regretatul Iulian Ștefănescu¹⁾, în câteva locuri din opera lui Dosofteiu, au adus puțină lumină în această privință. Izvorul principal al lui Dosofteiu pare să fi fost colecția de sinaxare, prelucrate în neogreacă după cele bizantine, de episcopul Citerei, Maximos Margunios și publicate pentru întâiași dată la Veneția, în 1607, cu titlul *Συναξάρια, ἤτοι βίαι ἁγίων* (Sinaxarele sau viețile Sfinților). Dar în afară de colecția lui Margunios, Dosofteiu s'a mai folosit de versiunea medio-bulgară, întrebuintată atunci în bisericile noastre, de hronografele lui Cigala și Dorotheiu de Monembasia și de opera călugărului de origine cretană, Agapie Landos, *Νέος Παράδεισος* (Raiu nou), apărută la Veneția în 1664.

Traducerea lui Dosofteiu, revizuită de Radu Greceanu și corectată după mineele lui Margunios, se răsfrânge în mineele tipărite la Buzău în 1698, care alături de legende hagiografice în limba română, dau și imnurile în limba slavonă. Versiunea aceasta, remaniată și sporită cu traducerea imnurilor în limba română — poate prin munca Episcopului Damaschin al Râmnicului²⁾, a trecut în antologhioanele apărute la Râmnic în: 1737, 1745, 1766; Iași: 1755, 1806; București: 1766, 1777, 1786; Blaj 1838.

Textul din aceste antologhioane și minee revizuit, după ediția grecească a mineelor publicate la Constantinopol în 1846, de

¹⁾ *Legende despre Sf. Constantin în literatura română* (Extras din *Revista istorică română*, I, 1931), p. 251—297.

²⁾ Al. Lăpădatu în *Convorbiri literare*, XL (1906), pp. 576—577. Iorga, *Ist. Bis. rom.*, II, p. 114 și mai ales Iulian Ștefănescu, *op. cit.*, p. 270—271.

episcopul Iosif al Argeşului, a fost tipărit la mănăstirea Neamţu de arhimandritul Neonil, în 1846, şi această versiune — deşi cu lacune simţitoare — se răsfrânge în toate mineele până în zilele noastre. O colecţie cu totul diferită ca redacţie de cele precedente se răsfrânge în Mineiul dela Râmnic, din 1780, în cel dela Buda (1805), şi mai ales în colecţia Vieţilor de sfinţi publicată la mănăstirea Neamţu, în 1813. Acest tip de legende hagiografice derivă din colecţia slavă a lui Dimitrie (ca laic Daniil) Tuptalo (1651—1709), Mitropolitul Rostovului. Prima ediţie rusească a acestei colecţii apăruse în 4 volume, publicate între anii 1689—1705, în focarul de cultură întemeiat de Petru Movilă la mănăstirea Pecerska, de lângă Kiev. În sfârşit, o altă serie de legende hagiografice se găsesc într'o traducere de pe opera călugărului cretan, Agapie Landos, *Νέος Παράδεισος* (Noul raiu), păstrată în manuscripte (vezi de pildă ms. nr. 2054 din Bibl. Acad. Rom.: «Cartea ce se chiamă Paradisos ce are într'însa vieţii şi muceniile sfinţilor...» 1785).

În afară de colecţiile acestea de vieţi de sfinţi, s'au mai tradus şi un ciclu foarte bogat de vieţi ale pustnicilor şi ale sihaştrilor cuvioşi, cuprinse în așa numitele Paterice sau Otecinice, precum şi o mulţime de versiuni individuale ale diferiţilor martiri sau asceţi.

Materialul hagiografic intrat pe aceste căi în literatura noastră este astfel destul de bogat, inegal ca valoare literară, dar de un cuprins foarte variat.

Multe sunt clişee banale de minuni naive şi plate; altele concentrează interesul în jurul chestiunii care chinue sufletul omenesc în asfinţitul vieţii: ce este dincolo de moarte? Se găsesc chiar şi viziuni apocaliptice cu tendinţe politice ca de exemplu: *Hrismos adecă Prorocîia a fericitului ieromonah Agatanghel*, tipărită la Iaşi în 1818, dar care a circulat mult şi în manuscripte. Este o plâsmuire naivă, alcătuită în ultimele decenii ale veacului al XVIII-lea de Theoclitos-Poliidis, care se dă în titlu ca traducător cu scopul de a face propagandă în lumea ortodoxă a Răsăritului. Este vorba de viziunea pe care o are bătrânul călugăr, în Mesina (Mesăni) Siciliei, când, trezit din somn şi ieşind din chilia sa, vede la ţărnuţul mării un leu ce ţinea în picioarele sale un pergament, pe care erau scrise profeţiile: căderea Bizanţului sub Turci la 1453, ridicarea Rusiei, «strălucitul Râm... împăratul ei, alt Machidon cu armele îşi

va face groaznică împărăție... iar al cincilea Petru în Vizantia (Constantinopol) are să întindă biruitor sămnul crucii și va pierde puterea Ismailiteanilor (la 1853), și va libera popoarele creștine »¹⁾. Această elucubrație se pare că a găsit cetitori numeroși la noi și în Balcani, căci a fost tipărită în mai multe ediții românești și grecești. În Biblioteca Academiei Române, se păstrează și o ediție grecească tipărită în 1838, la București, în tipografia grecească a lui Iliade și Hristide: *Χρησμοὶ τοῦ Ἀγαθαγγέλου*.

În măcăciunișul multor asemenea vedenii și minuni naive, în care orientarea cercetătorului este foarte anevoioasă, se întâlnesc și câteva flori alese ale pietății creștine. Pentru a se vedea mai clar caracterele literaturii hagiografice, ne oprim asupra câtorva din cele mai duioase legende care, judecând după copiile păstrate, par să fi fost mai mult cetite: *Avgar și Mântuitorul*, *Cei șapte cuconi din Efes*, *Eustațiu Plachida*, precum și asupra altora care prin răsunetul pe care l-au avut în masele populare și prin urmele pe care le-au lăsat, prezintă un interes deosebit din punct de vedere al folklorului: *legenda Sfântului Gheorghe* și *legenda Sfântului Vasilie cel Nou*.

¹⁾ Vezi analiza ei mai pe larg în *Biserica ortodoxă română*, XLIV, 1926, p. 62—65, articolul Părintelui V. Ursăcescu. Despre autor și operă cf. N. Politis, *Ἀγαθάγγελος* în revista *Ἐστία*, XXVII (1889, p. 38—40), Evloghios Kurilas Lavriotis, *Θεόκλητος ὁ Πολυείδης*, în *Θεολογικά*, V, 1934, p. 125—162.

AVGAR ȘI MÂNTUITORUL

Legenda începe prin a povesti cum, pe vremea când Mântuitorul propovăduia în Iudeea mântuirea sufletelor, în Edesa, toparhul cetății, Abgar, zăcea chinuit de o boală mistuitoare — după unele izvoare podagră, după altele: lepra neagră — boală pe care niciun « vraciu » (doctor), nu i-o putuse lecu. Vestea despre minunile pe care Mântuitorul le săvârșise și despre tămăduirile înfăptuite cu cuvântul, în numele Tatălui Ceresc, ajunsese până la urechile toparhului, care, cuprins de o adâncă evlavie, trimite în Iudeea, pe cancelarul său, Anania, un « zugrav iscusit » ca să « isvodească » chipul lui Iisus și să-i ducă o scrisoare în următoarea cuprindere — citez textul fiindcăne vom ocupa îndată de el, în legătură cu folklorul nostru :

« Avgar, toparhul cetății Edesei, lui Iisus Mântuitorul, Vraciul cel Bun, ce petrece în Ierusalim, să închină.

Auzit-am de tine, că fără leacuri tămăduiești, că pre orbi îi faci să vadă, pre ologi să umble, pre leproși îi cureți, că tot felul de boale vindeci, ba chiar că și pre morți îi înviezi. Și auzind eu acestea toate despre tine, am socotit în gândul meu că cu adevărat au fiul lui Dumnezeu, au Dumnezeu însuși ești. Drept aceasta scrindu-ți, eu te rog să te ostenești a veni până la mine, ca să mă isbăvești de boala pe care o am și să te afli aci cu mine, căci am înțeleș că Evreii murmură împotriva ta și vor să-ți facă rău. Eu am cetatea prea mică, dar îndeajuns amândorora pentru a petrece cu cinste ».

Anania sosește cu scrisoarea tocmai în timpul când Iisus predica poporului, adunat în jurul lui, mântuirea. Așezat pe o stâncă din apropiere, crainicul toparhului se străduia să prindă chipul Mântuitorului, dar nu putea fixa nicio trăsătură din pricina

aureolei divine, care nimba fața lui. După ce și-a încheiat predica, Iisus, care și gândurile cele ascunse ale oamenilor le cunoștea, a chemat la sine pe Anania, i-a cerut scrisoarea și a cetit-o. Apoi spălându-și chipul cu apă, a cerut o năframă curată de in, pe care, îndată ce s'a șters, s'a și imprimat chipul său cel sfânt — un amănunt interesant de care vom vorbi îndată în legătură cu arta noastră religioasă — și a trimis icoana împreună cu următorul răspuns:

« Fericit ești Avgare, de vreme ce ai crezut în mine, fără să mă fi văzut, căci scris este despre mine: că cei ce mă vor vedea, accia să creadă. Iar cât despre cele ce-mi scrii ca să vin la tine, trebuie să împlinesc toate celea pentru care sunt trimis, iară după ce le voi plini, să mă înalț către Părintele, Cel ce m'a trimis. Dar după ce mă voi fi înălțat la El, îți voi trimete pe unul din ucenicii mei, anume Tadeu, care și de de boală te va tămădui și vieața cea veșnică îți va dăruî și pace și ție și celor ce sunt cu tine; iară cetatea ta o va întări ca ni-meni din vrăjmași să nu o poată dobândi ».

Avgar citește cu bucurie scrisoarea și, închinându-se la icoana Domnului cea nefăcută *de mâini omenești*, deodată se vede vin-decat pe tot trupul de lepră, afară doar de o rămășiță pe față.

Câțiva ani după aceasta, când Mântuitorul fusese răstignit, înviate și se înălțase la cer, Avgar află că a sosit în cetatea lui un Evreu, cu numele Tadeu, care tămăduia pe cei bolnavi în numele lui Iisus. Toparhul trimite să-l aducă la el și când Tadeu intră pe ușa palatului, învăluit în nimbul strălucitor al sfințeniei, Avgar se scoală de pe tron și, închinându-se până la pământ înaintea lui, îl întreabă, dacă într'adevăr el este ucenicul făgăduit prin scrisoarea Mântuitorului.

— De vreme ce — răspunse Apostolul — mare nădejde ai pus spre Domnul meu Iisus Hristos, pentru aceea, iată, trimes fiind de Dânsul, am venit la tine și dacă credința ta se va spori întru tine, toate cele dorite de tine, după credința ta vor fi.

— Atâta am crezut întru Dânsul, răspunse Avgar, încât am vroit să adun puterea oștirilor mele și să merg asupra Iudeilor, celor ce l-au răstignit pe El, ci stăpânirea romană, sub care suntem, m'au oprit pe mine.

Tadeu îl liniștește, lămurindu-l că Mântuitorul n'avea nevoie de niciun sprijin, că El a îndeplinit pe pământ voia Tatălui și că de-ar fi vrut, «legiuni» de îngeri ar fi adus în ajutorul lui. Avgar, ascultând, este adus la credința cea dreaptă, primește botezul și cu aceasta, rămășița leprei de pe față dispare cu desăvârșire.

A doua zi Tadeu, predicând norodului «taina mântuirii noastre», aduce la creștinism întreaga cetate a Edesei, care primește botezul. Avgar, recunoscător, vroește să încarce pe apostol la plecare cu daruri de aur și argint, dar acesta refuză, spunând: «De vreme ce ale noastre am părăsit de bună voie, cum vom primi pe cele streine?!».

Legenda povestește mai departe peripețiile icoanei nefăcute de mâini omenești, pe care Mântuitorul i-a trimis-o lui Avgar. Ea fusese așezată la poarta cetății într'o firidă din zid cu inscripția: «Hristoase Dumnezeule, cea ce nădăjduște în Tine, nu se pierde», și toți cei ce intrau și ieșiau din cetate, se închinau la ea. Icoana protectoare a cetății a stat multă vreme la poarta de intrare și a păzit orașul de nenorociri și de vrăjmași. Un strănepot al lui Avgar însă, întorcându-se la păgânism, a restaurat statuia unui idol la poarta orașului. Atunci, în toiul nopții, Episcopul, rămas creștin, de teamă ca icoana să nu fie pângărită, a pus o candelă în dreptul ei și așezând cărămizi, a zidit firida astfel că nu se mai cunoștea locul ei.

A trecut după aceasta vreme îndelungată, până când Edesa este înconjurată deodată de armatele persane, conduse de însuși regele Cosroes. Uneltele de războiu ale vrăjmașilor sguiduiau cu putere zidurile cetății și amenințau să prăbușească porțile. În oraș era sbucium mare; lumea pierduse orice nădejde de mântuire. Și atunci, în acele zile de înfrigurare, Episcopul orașului, sfătuit în vis de Maica Domnului, se duce în revărsatul zorilor la poarta cetății și scobind zidul în locul unde i se arătase, găsi năframa cu icoana Domnului și candela care ardea încă, aprinsă cu atâta vreme în urmă. Ba și pe cărămida cu care se astupase firida se imprimase chipul Mântuitorului. Luând icoana cu candela, Episcopul o duce cu alaiu la locul unde Perșii se străduiau să spargă zidul cetății; o picătură din untdelemnul candelii cade peste părjolul ațâțat de vrăjmași ca să mistue cetatea. Vălvătaia focului, alimentată de un vânt puternic, se întoarce împotriva Perșilor, care, înspăimântați, o rup la fugă.

Această naivă și pioasă legendă este, după cum se poate ușor vedea, alcătuită din două motive: 1) corespondența lui Avgar cu Mântuitorul și misiunea lui Tadeu în Edesa pentru creștinarea Siriei și 2) icoana cea nefăcută de mâini omenești.

Sâmburele legendei este primul motiv. El își are obârșia în creștinarea Siriei prin regele Avgar. Avgar al IX-lea, Bar Ma'nu (176—213), Acbarus al lui Tacit ¹⁾, întorcându-se din Roma, unde fusese primit cu fast de împăratul Severus și trecând prin Asia-Mică, a îmbrățișat creștinismul, pe care l-a impus apoi în regatul său ca religie de stat. Mai târziu, din năzuința de a învălui începuturile creștinismului din Siria într'o aureolă legendară de glorie și de sfințenie, evenimentul a fost transpus în epoca de apostolat a Mântuitorului și pus în legătură directă cu El. Legenda căpătase încă din sec. al II-lea o formă scrisă în limba siriacă, și în această formă se păstra în arhivele din Edesa, unde a găsit-o marele istoric al Bisericii creștine, Eusebiu, episcopul Cesareei și prietenul lui Constantin cel Mare. El a tradus-o în limba greacă cuvânt cu cuvânt și a inserat-o în cartea I (cap. 13) a istoriei sale bisericești ²⁾.

Motivul al doilea — icoana nefăcută de mâini omenești, ἀχειροποίητος — nu făcea parte din structura primitivă a legendei; el nu se găsește nici la Eusebiu și nici la ceilalți scriitori bisericești care pomenesc legenda lui Avgar cu Mântuitorul. Motivul apare pentru întâia dată în sec. al V-lea, în textul siriacă, cunoscut și sub numele de *Doctrina Addaei*, fiindcă apostolul este numit aci Addaeus. Textul înfățișează legenda cunoscută din Eusebiu cu variante și interpolări — o dovadă că legenda era în curs de desvoltare — între care și episodul cu icoana Mântuitorului. Dar aci lucrurile sunt înfățișate în chip verosimil: Anania, spre a satisface curiozitatea stăpânului său, a zugrăvit chipul lui Isus și l-a adus *toparhului*.

Din lumea siriacă, motivul a trecut apoi în sec. al VI-lea în Bizanț, într'o vreme când plutiau în aer credințele despre icoane nefăcute de mâini omenești, ἀχειροποίηται, și a dobândit o vitalitate așa de puternică, încât a fost exploatat mai târziu, în timpul

¹⁾ Pauly Wissova, s. v.

²⁾ Dr. Elie Miron Cristea, *Iconografia și întocmirile din internul bisericii răsăritene*, Sibiu, 1905, p. 75 și urm.

luptelor iconoclaste, de către teologii bizantini, în sprijinul tezei că icoanele au fost instituite pe pământ de Mântuitorul însuși.

După un proces destul de cunoscut în domeniul folklorului și al hagiografiei, paralel cu dezvoltarea legendei se petrece și fenomenul localizării ei. În sec. al VIII-lea, scriitorii bizantini și armeni, precum și pelerinii apuseni ne înștiințează că icoana trimisă lui Avgar se găsea într'adevăr la Edesa.

Ea a fost adusă apoi în Constantinopol, în următoarele împrejurări. Împăratul bizantin Romanos Lecapenos deslănțuise războiul împotriva Arabilor, pentru liberarea ținuturilor creștine de sub păgâni. Armatele imperiale pătrunseseră adânc în inima Asiei Mici, până sub zidurile Edesei, când guvernatorul arab al Mesopotamiei luă o ofensivă puternică și Bizantinii se văzură nevoiți să încheie pacea. Un savant german, Dobschütz, care a urmărit crearea și evoluția legendei lui Avgar, presupune cu dreptate că sferile conducătoare ale Bizanțului, pentru a masca în ochii poporului fanatizat o retragere militară, au pus la cale aducerea icoanei nefăcută de mâini omenești în Constantinopol, în schimbul liberării captivilor arabi și a plății unei sume de bani. Aducerea icoanei în Constantinopol și depunerea ei în biserica Vlaherne din palatul imperial, s'a făcut cu mare fast, și pentru comemorarea acestui eveniment în vicața bisericii ortodoxe, s'a alcătuit chiar atunci un minciu, care se citește și azi în serviciul nostru.

Legenda aceasta pioasă, cu grația ei naivă, care a statornicit în biserica noastră două comemorări: la 21 August prăznuirea Sfântului Tadeu și la 16 August aducerea icoanei din Edesa în Bizanț — a lăsat urme adânci și în arta religioasă. În zugrăveala bisericilor noastre — după cum ne înștiințează și Patriarhul Miron într'un studiu publicat acum vreo 30 de ani: « în amintirea lui Avgar și a icoanei Mântuitorului, se aplică atât năframa sfântă cât și roșietica cărămidă sfântă (*ὁ ἄγιος κέραμος*), jos pe tamburul cupolei și anume vis-à-vis una de alta: năframa, la răsărit, cărămidă la apus ». Acea icoană în care chipul Mântuitorului apare zugrăvit pe o năframă în bisericile noastre, este o ilustrare a acestei legende.

Dar legenda a lăsat urme și în folklor. În unele ținuturi — în părțile Sighișoarei și în Banat — se poartă și azi talismane numite *avgare*. Cuvântul este vechiu în limbă; îl găsim în sec. XVII.

(vezi Tiktin, *Dicț. rom.-germ.* p. 25). Cuvântul cu variantele *avgare* prin corupție *advare* sau *argare*, care înseamnă azi orice amulet, în genere « salv — conduct mistic căruia superstiția populară îi atribue o virtute profilactică (grecește *φυλακτήριον*) »¹⁾. Regretatul Bogrea a arătat pentru întâiași dată că aceste cuvinte derivă din numele lui Agvar. Astfel numele regelui Edesei, care a introdus creștinismul în Siria, a ajuns în lexicul românesc un nume comun, cu sensul de amulet — o curioasă evoluție semantică în viața cuvintelor.

BIBLIOGRAFIE. TEXTE ROMÂNEȘTI TIPĂRITE: Mitropolitul Dosofteiu, *Viața și petriacerta sv(i)niților*, Iași 1862—1686, vol. IV, 16 August (aducerea în Constantinopol a icoanei trimisă de Mântuitorul lui Avgar) și 21 August (Avgar și Mântuitorul), traduse după Mineiul lui Maxim Margunios; *Viețile Sfinților*, traduse din rusește, la Neamțu, 1815 f. 134—137; Radu Greccanu, *Mineiul*, Buzău, 1698, la aceleași zile din luna August (numai sinaxarul românesc « tradus după cel grecesc », partea imnografică în slavonește); Mitropolitul Grigore, *Episcopul Filaret*, Mineiul pe August, Râmnic, 1780 (traducere completă și sinaxarul și partea imnografică). Această traducere cu ușoare modificări se resfrânge în Mineiele tipărite azi cu aprobarea Sfântului Sinod și întrebuițate în biserici. Fragmente din textul liturgic dela 16 August în *Ceaslovul*, tipărit la București, în 1714, de Antim Ivireanu. Corespondența lui Avgar cu Mântuitorul reprodusă în *Ceaslovul*, tipărit de Gherasim Ierodiacon, tipograf, Iași, Tipografia Mitropoliei, 1797 f. 622—623; în *Ceaslovul*, 1817, Iași, Tipografia Mitropoliei, p. 455; în *Calendar pe anul 1829*, Buda (vezi descrierea în I. Bianu și Dan Simonescu, *Bibliografia rom. veche*, III, p. 622, nr. 1413); în *Ceaslov mare*, București, 1830 (cf. I. Bianu și D. Simonescu, *op. cit.*, p. 685, nr. 1480). Reprodusă apoi în toate edițiile de Ceasloave până în zilele noastre; Ghena die Enăceanu, *Iconografia*, București, ed. 1904, p. 273; instrucții de cum trebuie zugrăvit apostolul Tadeu, *ibidem*, p. 59. Cf. și Dr. Elie Miron Cristea, *Iconografia și întocmirile din internul bisericii răsăritene*, Sibiu, 1905, p. 75—77, icoana nefăcută de mâini omenești (se povestește după Mineiul din 16 August legenda lui Avgar), p. 42, apostolul Tadeu.

TEXTE MANUSCRISE. Versiunea hronografelor, tip. Mateiu Cigala, în traducerea lui Pătrașcu Danovici: cel mai vechiu, ms. nr. 86, din Biblioteca Academiei Române, copiat de Gavril Diiac ot Balțărești, în 1689, f. 258 (incadrat în viața Impăratului Leon Isauricul); alte copii, 108. Vezi și cele spuse mai sus despre traducerea cronografului Cigala, p. 25—26. Tip. Dorotheiu

¹⁾ V. Bogrea, *Anuarul Inst. de Istorie Națională*, I Cluj, 1922, pag. 318.

de Monembasia, tradus, după indicațiile din unele m-se de Nicolae și Mihailache, după nota din altele de Grigore Dascălul ms. 116, f. 227 v. Vezi cele spuse mai sus, p. 24—26, despre traducerea hronografului Dorotheu de Monembasia.

TEXTE GRECEȘTI: Ernst von Dobschütz, *Christusbilder, Untersuchungen zur christlichen Legende*, Leipzig, 1890, Beilage, II, Z., p. 29, text critic, după mai multe versiuni, dintre care cea mai veche e din 1574. Cf. și anexe: A 107**, D 114**, tratat liturgic cu imnurile; Maximus Margunios, *Συναξάρια ἡτοι ἁγίων ἐκ τῆς ἑλληνικῆς γλώττης, μεταφρασθέντα παρὰ Μαξίμου ταπεινοῦ*, Veneția, 1607, tip. Antonio Pinello (cf. descrierea în É. Legrand, *Bibliographie hellénique XVII-e siècle I*, (1894), p. 49—52. (Despre Margunios vezi bibliografia la Iulian D. Ștefănescu, *Legende despre Sf. Constantin în literatura română*, (extras din *Revista Istorică Română*, I (1931) p. 256, nota 2. Tot la Ștefănescu, raporturile lui Dorotheu cu Margunios). Pentru hronografe grecești, vezi mai sus pag. 14—26.

STUDII: Pentru lămurirea cuvintelor *advar*, *avgar*, *argar*, ca amulete, în legătură cu scrisorile lui Avgar și ale Mântuitorului, cf. V. Bogrea, *Intre filologie și istorie*, în *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, Cluj, 1922, p. 318—326 și II (1923), p. 362—363. Pentru *avgarul* în folklor vezi articolul Părintelui Hango în *Revista Teologică*, VII, Sibiu 1913, p. 413. Pentru legenda lui Avgar în literatura românească, cf. N. Carțoian, în *Convorbiri Literare*, Aprilie, 1925, p. 243—261 (și extras). Pentru formarea legendei și răspândirea ei în literaturile creștine: R. Lipsius, *Die edessenische Abgarsage kritisch untersucht*, Braunschweig, 1880; K. A. Matthes, *Die edessenische Abgarsage auf ihre Fortbildung untersucht*, Leipzig, 1882; A. Carrière, *La légende d'Abgar dans l'histoire de Moïse de Khorène*, în *Centenaire de l'École des langues orientales vivantes*, Paris, 1895, p. 357—414; *Les origines de l'Église d'Edesse et la légende d'Abgar. Études critiques*, Paris, 1888, și cu deosebire, Ernst von Dobschütz, *Christusbilder, Untersuchungen zur christlichen Legende*, Leipzig, 1890.

CEI ȘAPTE COCONI DIN EFES

Acțiunea se petrece pe vremea împăratului roman Decius Dechie cum scriu hronografele noastre. Acesta deslănțuie prigoana împotriva creștinilor pe care-i muncea în chinuri grele. Pe atunci se aflau în cetatea Efesului șapte « cuconi » ai căror părinți fuseseră uciși, fiindcă erau creștini. O iscoadă părăște pe cei 7 tineri împăratului, că nu ascultă porunca lui. Împăratul hotărăște să se ducă în Efes și să afle la fața locului adevărul.

Tinerii, prinzând de veste, își împart averea părintească la săraci și, părăsind orașul, se adăpostesc într'o peșteră, unde se roagă lui Dumnezeu să le ia sufletele, ca să nu « încapă vii » în mâna lui Decius. « Iar milostivul Dumnezeu — spun hronografele — le-a luat sufletele și le-a lăsat numai trupurile acolo într'acea peșteră ».

Curând după aceasta împăratul Decius vine în Efes, într'adins pentru a cerceta cazul celor 7 cuconi, dar află că ei sunt morți în peșteră. Atunci trimite un om de credință al său la fața locului, cu porunca să zidească gura peșterii, ceea ce s'a și înfăptuit.

A trecut după aceasta vreme de 360 de ani; ura împotriva creștinilor se potolise; mulți împărați romani se schimbaseră pe tron; creștinismul fusese admis ca religie de stat, până când a venit Theodosie cel Mic. În al 23 an din domnia acestui împărat, s'a iscat o erezie în cuprinsul împărăției, care pretindea că nu există învierea morților și prin urmare nici judecata din urmă. Erezia se întindea așa de repede, în cât mulți episcopi și vlădici, amăgiți, au fost prinși în apele ei, iar biserica se afla atunci în mare cumpănă. Împăratul, care era un creștin înflăcărat, s'a rugat lui Dumnezeu să-i arate printr'un semn dumnezeesc: dacă există învierea morților.

În acel timp, stăpânul moșiei unde se afla peștera, în care adormiseră cei 7 cuconi, vroi să taie în stâncă o stână în care să-și închidă oile. A început, dar, să taie pietrele ca să lărgască locul, dar pe când tăia el și trosniau pietrele, a dat Dumnezeu înviere celor 7 cuconi, care s'au deșteptat de-odată ca din somn. Și tinerii fiindcă — spun honografele — « nu pricepeau minunea mare cumu-i acoperise Dumnezeu cu puterea sa atâta, cât din hainele de pe dânșii nu s'a rușiit măcar un fir de ață, sau să fie putrezit într'atâta samă de ani ce au fost tot zăcuți în pământ, în reveneală », credeau că « au dormit numai într'acea noapte acolo ». Și au început « să vorovească » între ei despre cele petrecute în ajun. Unul dintre ei, Maximilian, grăi « Fraților, de ne vor prinde cumva... pentru numele lui Dumnezeu să ne dăm trupurile muncii, ca să dobândim împărăția cerurilor de veci ». Răsbiți însă de foame, ceilalți ziseră către unul mai mic: « Frate Iamvlich du-te în târg și ne cumpără pâine să mâncăm; dar să iei mai multă, că ieri ne-ai luat prea puțină... și să-ți fie aminte și să ascuți cu urechea, doară vei oblici ce mai zic oamenii că gândește împăratul Dechie despre noi ».

Iamvlich, luând banii dela dânșii, a plecat spre oraș, dar apropiindu-se, vede cu mirare o cruce la poarta cetății. Intrând pe ulițele orașului, mirarea crește din ce în ce, privind cum toate sunt schimbate în calea lui: și străzi, și case, și oameni, și port. Nu-i venea să creadă că sunt aievea, îi părea că toate le vede în vis. Mergând el pe ulițele orașului, dă peste o pitărie, intră înăuntru, cere pâine, plătește și dă să plece. Vânzătorul, văzând că banii sunt streini, citi slovele din jurul chipului lui Dechie și, arătându-i și tovarășilor săi, intrară la bănuială că tânărul trebuie să fi aflat o comoară. Il strigară înăuntru, îl ispitiră, dar fiindcă nu aflară dela el nimic care să-i mulțumească, începură să-l amenițe că-l vor denunța că a desgropat o comoară pe care nu vrea să o ducă la domnie. Se făcu zarvă mare; sosiră « oamenii domnici » și-l duseră cu alai, la scaunul cetății. Guvernatorul Antipat îl ia la început cu binele și îl întreabă: cine sunt părinții lui, cine bunicul; dar, cum nimeni nu știa nimic de numele pe care el le dădea, Antipat își pierde cumpătul și-i impută răstit că vrea să-l amăgească cu Dechie împărat, care a fost cu 360 de ani înainte.

Nedumerit, Iamylich, cade în genunchi înaintea Domnului:
« — Rogu-mă dumitale, zice el, să-mi poți spune unde e Dechie împărat?

— Intr'acest an nu este împărat.

— Eu încă mă mir de aceasta, că noi suntem șapte soți și am eșit din cetate de ne-am ascuns de frica lui, fiindcă se lăudase că ne va face nevoie mare și am fugit de ne-am ascuns într'o peșteră. Și am venit și aseară să cumpăr pâine și am văzut pe Dechie unde au intrat aicea, în cetate, iar de nu mă credeți D-voastră blemați (aideți) cu mine acum, să grați și cu soții mei și vă încredințați și Dv. că sunt om drept ».

Abia acum, începe să se facă lumină. Antipat trimite să cheme pe Episcop; acesta își dă cu părerea că « mari lucruri descopere Dumnezeu acum » și pornesc cu toții spre peșteră. Aci, găsesc zidul, ridicat de slujbașul lui Decius, care, întâmplându-se să fie și el creștin, împlinise cu credință porunca împăratului, dar bătuse în zid o tablă de aramă, cu o inscripție în care se lămuria povestea celor 7 tineri, și care constituia astfel o dovadă că în inima peșterii trebuia să se găsească trupurile moarte ale celor 7 coconi din Efes. Dar, pătrunzând înăuntru, găsesc pe cei șase tovarăși ai lui Iamylich treziți la vieață și discutând între ei despre cruzimea lui Dechie, ca și cum n'ar fi trecut de-atunci peste ei 362 de ani. În fața acestei minuni dumnezeiești, mulțimea se închină până la pământ, iar Episcopul și Domnul cetății trimit o carte împăratului Thodosie, pe care o reproduc aci pentru că ea desvăluie intenția legendei:

« Poruncește înălțimea ta ca, de grabă, să vie niște bărbați curvioși, care să vadă minunea pe care a arătat-o Dumnezeu, căci, în zilele noastre și în cuprinsul împărăției tale, am cunoscut chipul învierii ce va să fie în trupurile a șapte sfinți mucenici, care s'au sculat acuma din morți ».

Împăratul Thodosie, care se afla atunci în Constantinopol, s'a bucurat de această știre și, pornind către cetatea Efesului, s'a dus la peștera unde se aflau cei 7 cuconi.

Legenda se încheie apoi povestind că împăratul i-a ospătat șapte zile, slujindu-i el însuși. Dar într'o bună zi, sfinții au plecat capetele lor și au adormit somnul morții. Împăratul le-a făcut șapte racle de aur și argint și, fiindcă în noaptea aceea sfinții

s'au arătat lui în vis «cerându-i să-i lase să se odihnească pe pământul unde s'au odihnit și mai înainte», a poruncit ca sicriile lor să fie așezate în peștera în care adormiseră.

Care este substratul istoric al acestei legende — dacă este vreunul — unde s'a format ea și pe ce căi anume s'a răspândit în toate literaturile creștine — sunt probleme care n'au căpătat până acum o soluțiune definitivă.

Fapt sigur este că în secolul al VI-lea cei 7 sfinți erau venerați în Efes. Efesul a fost — după cum se știe — nu numai o metropolă de cultură și artă, dar și un centru de care se leagă viața creștinismului la începuturile sale: în Efes a fost închis apostolul Pavel, dela care ne-au rămas două scrisori către locuitorii acestui oraș, și acolo a murit și a fost înmormântat evanghelistul Ioan. Un pelerin, cunoscut sub numele de Theodosie, a vizitat în anul 530 Efesul și menționează cu acest plilej, în relațiunea călătoriei sale, și mormântul celor 7 tineri astfel:

« In provincia Asia, este cetatea Efes, unde sunt șapte frați cari au adormit și cățelul Viricanus la picioarele lor; numele lor sunt acestea: Achellidis, Diomedis, Eugenius, Stephanus, Probat, Sabatianus și Quiriacus, a căror mamă a fost pe grecește Haritina pe latinește Felicitas ».

Numele martirilor, așa cum le aflăm la Theodosie, le mai regăsim la fel într'o versiune coptă, publicată de I. Guidi ¹⁾, precum și într'un palimpsest grecesc din secolul al IX, păstrat în Biblioteca Vaticanului, și publicat de G. Mercati ²⁾. Câteva decenii mai târziu în versiunea latină a lui Grégoire de Tours, numele martirilor șovăe. Grégoire de Tours spune că tinerii, care aparțineau unei familii fruntașe și nobile, se numeau la început: Achillidis, Diomedis (var.: Eugenius) Probat, Stephanus, Sambatus, Quiriacus », dar că botezându-se s'au numit: Maximilian, Marchus, Martinian, Constantin, Dionisie, Ioan și Serapion ³⁾. Această a

¹⁾ *Testi orientali sopra i Sette Dormienti di Efeso*, în *Atti della Reale Accademia dei Lincei*, Seria III. Memorie, tom. XII (1884), pp. 345—348, 406—419.

²⁾ *Note di letteratura biblica e cristiana antica*, în *Studi e testi*, V (1901), pp. 211—12; cf. *Analecta Bollandiana*, tom. XXI, p. 9.

³⁾ Vezi textul latin, publicat în ediție critică, de Bruno Krusch în *Analecta Bollandiana*, XII (1893), p. 371—387.

doua serie de nume a înlocuit pe cea dintâi și se găsește singură într'o veche redacțiune siriacă și în versiunile grecești mai noi; ea a trecut și în literatura noastră.

Dar, deși dela început avem o șovăire în ceea ce privește numele, totuși mormântul sfinților, atestat la 530, se păstrează până azi pe înălțimele din partea nordică a orașului. Este o construcție boltită, ridicată peste un mormânt de martiri locali, care are în întregul ei elemente asemănătoare cu cele ale catacombelor romane, dar în acelaș timp și elemente de stil bizantin. Acestea sunt singurele știri care s'au putut culege, până acum, cu privire la substratul istoric al legendei.

Originea legendei n'a putut fi lămurită până acum. Peeters se întreabă — cu dreptate — dacă a fost la început o legendă pioasă, plăsmuită pentru a pune în lumină dogma învierii morților, care circula în lumea creștină și a fost ulterior localizată în Efes, sau dacă, dimpotrivă, a fost la început un cult local în Efes, care cu timpul a dat naștere legendei.

Tot astfel nu se poate preciza nici limba în care a fost scrisă mai întâi legenda. Unii învățați ca Allgeier, care au încercat să reconstituie fizionomia primitivă a textului, cred că legenda a fost scrisă în limba siriacă; Peeters răstoarnă însă argumentarea lui Allgeier și înclină a crede că prototipul a fost în limba greacă. Intr'adevăr și în lumea semitică și în lumea greacă circulau anterior legende care aveau ca temă trezirea la viață după un somn îndelungat. Am văzut mai sus, la capitolul Pustiirii Ierusalimului, legenda etiopianului Avimeleh pe care prorocul Ieremia, l-a trimis la via lui Agripa să-i aducă smochine și unde el a adormit 70 de ani, până ce s'au întors Evreii din robia babilonică în Ierusalim.

Tema aceasta, a adormirii pe mai multe zeci de ani, se regăsește și în miturile poporului grec. Despre legendarul filosof grec Epimenidis, care ar fi trăit în secolul al VII, înainte de Hristos, și care ar fi fost fiul unei nimfe, se spunea că ar fi dormit și el 57 de ani într'o peșteră din insula Creta.

Din asemenea legende preexistente, un cărturar — siriacă sau grec — înzestrat cu darul povestirii, într'un moment de inspirație mistică și în năzuința de a pune în lumină dogma învierii morților, a plăsmuit legenda celor 7 cuconi din Efes.

Versiunea cea mai veche a intrat în literatura noastră prin hronografele lui Danovici (tip. Kigala) și Grigore dascălul Buză (tip. Dorotheiu de Monembasia). O altă versiune mai prescurtată ca redacție a intrat prin colecția vieților de sfinți a Mitropolitului Dosofteiu, care se reazăimă pe originalul neo-grec al lui Margunios apărut la Veneția. Versiunea lui Dosofteiu, revăzută de frații Greceanu după textul lui Margunios se resfrânge în *Antologhionul* din 1737 și în toate Mineele ulterioare până la cel tipărit la Neamțu, în 1846, care prezintă o versiune revăzută după sinaxarul Constantinopolitan din 1846 și care este reprodusă și în Mineele din zilele noastre. O altă versiune mai dezvoltată se găsește în *Viețile Sfinților* tipărite la mănăstirea Neamțu în 1815: « In 4 zile ale lunii lui August: Pomenirea sfinților șapte tineri din Efes dela Metafrast, și din cel mare minei cetii, și dela Nichifor, cartea 14, cap. 45, și dela ceilalți scriitori de istorii ». Este deci o compilație — tradusă după colecția vieților de sfinți a Mitropolitului Dimitrie al Rostovului.

BIBLIOGRAFIE. TEXTE ROMÂNEȘTI: Manuscrise inedite în Biblioteca Academiei Române. A) Hronografe, tip. Danovici, (ms. nr. 86, f. 187), la împărăția lui Teodosie cel Mic, cu capitol separat « glava 134 »: « Cei 7 cuconi ce s'au aflat la Efes ». Textul a fost publicat de E. M. C. Grigoraș, *Din cronografe (Legende și istorii)*, București 1933, p. 23—30; B) tip. Dorotheiu de Monembasia, la Teodosie cel Mic. Altă versiune în Dosofteiu, *Viața și petrecerea Svinților*, Iași 1682, luna Octombrie 22, f. 76—77 v. « Intr'ăcastaș zi svinții 7 otroci din Efes ». Aceeași versiunela Radu Greceanu, Mineiul Buzău, 1698, f. 95 v.—96. Mitropolitul Grigore, Mineiul pe Octomvrie ziua 22; deosebită la Mitropolitul Veniamin, *Viețile sfinților*, Neamțu 1815, f. 21, v. 27 v.: « In 4 zile ale lunii lui August. Pomenirea sfinților șapte tineri cei din Efes... »

O prelucrare modernă la M. Sadoveanu și D. Pătrășcanu, *Din viețile Sfinților, I Spre Emaus*, București, p. 125—153.

TEXTE GRECEȘTI: Migne, *Patrologia graeca* după un manuscript din Biblioteca Națională din Paris, aparținând sec. al XI-lea și atribuit lui Simeon Metafrastul; P. Michael și Huber O. S. R., *Beitrag zur Siebenschläferlegende des Mittelalters*, II, *Beilage zum Jahresbericht des humanistischen Gymnasium Metten*, 1904—1905, ediție critică, având ca text de bază un Par. (1454), din sec. al X-lea.

STUDII: John Koch, *Die Siebenschläferlegende, ihr Ursprung und ihre Verbreitung*, Leipzig, 1883; B. Heller, *Éléments, parallèles et origine de la légende des Sept Dormants*, în *Revue des Études juives*, 49 (1904),

p. 190—218; P. Michael Huber, *Die Wanderlegende von den Siebenschläfern*, Leipzig, 1910; Arthur Allgeier, *Untersuchungen zur syrischen Überlieferung der Siebenschläferlegende*, în *Oriens Christianus Neuer Serie*, IV (1914), p. 279—297 și tom. V (1915), p. 10—59; p. 263—271; vezi și recenzia lui P. Peeters, în *Analecta Bollandiana*, tom. XXXIX, pp. 176—179; Allgeier, *Die älteste Gestalt der Siebenschläferlegende*, în *Oriens Christianus*, tom. VI (1917), p. 1—43; tom. VII—VIII (1918), pp. 33—87; acelaș, *Der Ursprung der griechischen Siebenschläferlegende*, în *Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher*, tom. III (1922), p. 311—331; P. Peeters, *Le texte original de la passion des Sept Dormants*, în *Analecta Bollandiana*, XLI (1923), Bruxelles, Paris, p. 369—385.

Pentru iconografie vezi V. Grecu, *Cărți de pictură bisericească bizantină*, p. 273.

EVSTATIE PLACHIDA

Textul acestei legende a fost publicat de Gaster în *Revista pentru Istorie Arheologie și Filologie* (anul II, vol. 4, p. 629—645), după versiunea Mitropolitului Dosofteiu și după o alta mai desvoltată, păstrată într'un ms. aflat în proprietatea lui Tocilescu. Este una din cele mai frumoase legende din ciclul vieților de martiri, care a fost prelucrată în versuri în literaturile Occidentului și care este plăsmuită cu elemente împrumutate din legendele populare. Subiectul ei este următorul:

În zilele lui Traian, trăia un grec bogat, de viță mare, anume Plachida. Într'o zi, pe când gonea la vânat cu slugile sale o cireadă de cerbi, Plachida s'a luat după un cerb mare și frumos. Despărțindu-se de soții săi, Grecul rătăcește după vânat până ajunge la o stâncă înaltă. Pe când se gândea în ce chip va vâna cerbul, zărește deodată între coarnele lui o cruce luminoasă, cu chipul Domnului pe ea, și aude un glas zicându-i: «o Plachida, pentru ce mă gonești? Eu sunt Isus pe care tu-l gonești, neștiindu-l cine este, și pe care tu-l cinstești prin lucrurile bune, pe care le faci săracilor».

Plachida cade de pe cal și, după un ceas, venindu-și în fire, aude acelaș glas care-l sfătuiește să se ducă la un preot creștin, împreună cu femeia și copiii săi, să se boteze și apoi să se întoarcă ca să afle taina mântuirii lui.

Întorcându-se pe înserate acasă, Plachida povestește soției sale minunea cea mare, pe care a văzut-o, și cu acest prilej, află că și soția lui avusese în noaptea precedentă un vis, în care i se arătase Mântuitorul chemând-o la sine pe ea și pe ai săi. În puterea nopții, Plachida, luându-și soția și copiii, se duc la un preot creștin și primesc botezul. Plachida căpătă numele de Eustatie, soția sa pe cel de Teopista, iar copiii: Agapie și Teopist.

A doua zi, în zorii zilei, Eustatie purcede la stâncă unde avusesse vedenia și, căzând cu fața la pământ, se roagă Mântuitorului să-i arate calea mântuirii. Domnul, fericindu-l că s'a desbrăcat de omul cel vechiu, îi vestește multe năpăști ce vor cădea asupra lui; îl sfătuiește să nu se descurajeze, ci precum a slujit împăratului pământesc, așa să slujească și Celui de Sus și-l întrebă dacă voește ca suferințele să-i vie aci în vieța pământească, sau în ziua judecării din urmă. Eustatie primește să-și ispășească păcatele în vieță. Câteva zile după aceasta, intră moartea în casă și-i răpește toți robii; apoi caii și dobitoacele. Eustatie, pricepând că aceasta este năpasta de care îi vorbise Domnul, primește toate nenorocirile cu resemnare, își ia familia și se retrage pe ascuns, într'o localitate învecinată. Peste noapte, hoții văzându-i casa goală, intră înăuntru și fură totul.

În acest răstimp, împăratul, întorcându-se dela războiul cu Perșii, face praznic mare și trimite după Plachida să-l aducă și pe el, căci era cinstit de toți, dar crainicii împăratului aduc vestea că nu-l pot găsi. Toți sunt cuprinși de părere de rău.

Eustatie, văzând ruina averii sale, după sfatul soției, se hotărăște să-și părăsească țara, ca să-și piardă urma și să se ducă în Egipt. Ajunși la țărmul mării, se urcă pe o corabie, dar, cum ei nu au cu ce plăti drumul, stăpânul corăbiei, un păgân rău la suflet, care se îndrăgise de soția lui Eustatie, o oprește și dă poruncă slugilor să arunce la limanul mării pe soț și pe copii. Plângând cu amar, Eustatie ajunge cu fiii la țărmul unui râu. Văzând că apa este mare și neîndrăznind să treacă cu amândoi, ia un copil în spinare, trece râul și-l așează pe țărm. Întorcându-se să ia pe celălalt, vede la mijlocul apei cum un leu vine și-i răpește copilul spre care se ducea.

Întorcându-se spre copilul care-i rămăsese, înainte de a ajunge la țărm, un lup vine și-l răpește și pe acesta. Adânc îndurerat, dar fără să-și piardă credința în Dumnezeu, Plachida pornește la drum și ajunge într'un sat, unde se bagă jitar la câmp. În răstimp, copiii fuseseră mântuiți din gura fiarelor: unul de niște păstori, altul de niște plugari. Cincisprezece ani trecuseră dela aceste nenorociri, când într'o zi vrăjmașii ridicându-se împotriva Romei, împăratul Traian își aduce aminte de «sărdariul» său Plachida și trimite doi voinici, cari slujiseră sub comanda acestuia,

să-l caute. Slujitorii ajung tocmai la coliba unde jitarul își trăia durerile Plachida îi primește și-i ospătează din sărăcia lui, dar aducându-și aminte de viața lor de altă dată, îl « împresură » lacrimile. « Iară el eșia afară și plângea; de aci se spăla pe obraz și mergea de le slujia ». Trimișii îl recunosc după un semn pe care-l avea la cerbice și-l duc la Roma, unde Traian îi dă cinstea de altă dată și-l pune în fruntea oștirilor. Plachida, văzând că oștile sunt puține, trimite cărți împărătești la toate orașele și ținuturile « câte erau sub biruința Romei » și astfel copiii lui, cari trăiau în același sat, fără să știe că sunt frați, sunt înrolați și ei și ajung curând mâna dreaptă a generalului. Plachida câștigă biruința asupra păgânilor și ajunge cu oștile până în satul unde soția lui trăia păzind niște grădini. Copiii, dați în gazdă la această femeie, într'o după amiază încep să-și povestească unul altuia copilăria, după câte își aduceau aminte, și se recunosc că sunt frați. Femeia, care, din întâmplare, ascultase convorbirea, cuprinsă de presimțiri că aceia pot să fie copiii ei, se duce la general să-i spună că este și ea romană, robită în acele ținuturi, și să-i ceară învoirea de a se întoarce la Roma. Dar, ajunsă înaintea generalului, își recunoaște soțul după semn și astfel nenorocirile familiei iau capăt și se întorc cu toții, voioși, la Roma.

În răstimp Traian murise în Egipt. Succesorul său iese înaintea învingătorului, dar acesta nevoind să sacrifice zeilor, este întemnițat împreună cu toți ai săi. În cele din urmă, sunt închiși într'un cazan înroșit în foc. Când se deschide însă mașina de chinuri, martirii sunt găsiți înăuntru morți, dar cu trupul nevătămat.

Hyppolite Delehaye într'un studiu asupra legendei Sfântului Plachida, de care ne călăuzim în acest capitol ¹⁾, a descompus-o în cele trei părți principale din care este alcătuită: 1) convertirea miraculoasă a martirului prin mijlocirea cerbului; 2) peripețiile lui Eustatie și ale familiei sale și 3) martirul.

Spre deosebire de toate celelalte vieți de martiri, momentul final în această legendă: patimele la care este supus Plachida și familia sa, sunt foarte reduse. Pe când în toate celelalte legende

¹⁾ Hyppolyte Delehaye, *La légende de Saint Eustache*, în Académie Royale de Belgique, Bulletin de la classe des lettres..., 1919, nr. 4, p. 175—210.

hagiografice similare momentul acesta este puternic subliniat, deoarece chinurile la care sunt supuși martirii sunt înșirate într'o gradație crescândă și tocmai tăria cu care ei le îndură și minunea, care-i ajută să scape nevătămați din muncile cele mai îngrozitoare, desvăluie caracterul lor divin, momentul acesta în Eustatie Plachida este redus la unul singur, care pune capăt vieții sfântului și a familiei sale. Eustatie și ai săi sunt închiși într'un cazan de aramă înroșită în foc — chin cunoscut și din alte vieți de martiri. Minunea se vede abia la sfârșitul legendei, când unelta de supliciu este desfăcută și se găsesc înăuntru, nevătămate, trupurile neînsuflețite ale martirilor.

Dar dacă motivul final — martirizarea — este redus, în schimb celelalte două teme sunt dezvoltate pe larg și au, după cum vom vedea îndată, legături cu folklorul. D. Vuia, într'un articol publicat în *Anuarul Institutului de Istorie Națională* din Cluj I, p. 300—309, a adus în legătură cu legenda despre zimbrul care a condus pe Dragoș în descălecarea Moldovei, o serie de paralele din folklorul universal, în care cerbul, eșit în calea unui vânător, îl ajută să iasă din încurcătură, sau chiar să se convertească. Delehaye adusesese mai înainte în articolul amintit, necunoscut lui Vuia, o serie de paralele din literatura hagiografică a evului mediu: patima Sf. Teodor, legenda Sf. Iulian, viața Sf. Meinulphe, a lui Jean de Maltha, Felix de Valois, Fantin și în sfârșit a sfântului Hubert, patronul vânătorilor. Motivul apare și în legende profane medievale. În *Ogier le Danois* Carol cel Mare, surprins cu armata sa în munți, de zăpezi și de viscol, rătăcește calea; un cerb le iese înainte și-i aduce la drumul căutat. Grégoire de Tours ne povestește că regele Clovis, pornind împotriva Goților, ajunge la un râu, pe care nu-l poate trece; un cerb le desvăluie vadul de trecere. Exemplele sunt numeroase, dar forma cea mai veche a acestui motiv a fost indicată mai întâi de M. Gaster în 1894, apoi de Speyer și Garbe în a XII jātaka din colecția sanscrită Paliā¹⁾. În această veche legendă budistă, ni se povestește cum Bodisathva, într'una din renașterile sale, a luat forma unui cerb cu coarnele

¹⁾ Dr. M. Gaster, în *Journal of Royal Asiatic Society*, 1894, p. 335—340.

de aur și împreună cu turma sa a intrat în parcul regelui Brahmadata din Benares, pe care l-a convertit la credința cea dreaptă. Delehay a adus o altă legendă budistă și mai apropiată de motivul nostru, din colecția sanscrită *jātakamātā* (XXVI). Regina visase că o antilopă cu părul alb ca aurul și cu petele ca pietre prețioase va propovădui credința cea dreaptă în palatul său. Regele pleacă în căutarea antilopei; o găsește departe în munți; întinde arcul să tragă, dar în acea clipă antilopa începe să vorbească și îi desvăluie credința; ea îl însoțește, apoi, în palat, unde convertește pe gină și curteni.

Partea cea mai dezvoltată din legenda lui Plachida o formează reunirea neașteptată a familiei, după o despărțire îndelungată, plină de peripeții nenorocite. Tema despărțirii a doi soți, care-și păstrează reciproc, în mijlocul adversităților soartei, credință neștirbită și care în cele din urmă se regăsesc, formează, după cum se știe, tema favorită a romanelor apărute în epoca de decadență a clasicismului grec: Leucipp și Clitofon, Etiopica, Abrocom și Anthia, Apollonius din Tir ș. a. Mai apropiată însă de legenda lui Eustatiu Plachida apare tema într'o serie de povești și poeme cavaleresti din evul mediu: *Reali de Francia*, *Ogier le Danois*, *la Belle Hélène*, *Guillaume d'Angleterre*, atribuit lui Chrétien de Troyes, într'o poemă engleză le *Chevalier Ysembrance*, precum și într'un capitol din versiunea engleză a colecțiunii de povești cunoscută sub numele de *Gesta Romanorum*. Aceste poeme medievale, cu toate divergențele dintre ele, înfățișează totuși o combinare asemănătoare de teme: eroul care-și pierde pe rând averea, soția și cei doi copiii — răpiți la traversarea unui râu, de fiare sălbatece; redobândirea, după vreme îndelungată, a averei și a situației și în sfârșit regăsirea familiei împrăștiată. Deși nu se poate stabili o legătură genealogică precisă între toate aceste texte, din cauză că multe intermediare sunt pierdute, sau nu s'au descoperit încă, totuși cercetătorii sunt de acord că toate fac parte din aceeași familie; ba unii critici susțin că sursa comună din care s'au inspirat povestitorii medievali este legenda lui Eustatiu Plachida. Cercetări mai nouă — rezumate de Delehay — au scos la lumină o sumă de paralele interesante la această temă din legenda Sfântului Plachida, tocmai din poveștile vechiului Orient precum: în

legenda Pătăcăr-ei, discipola lui Budha¹⁾; în istoria lui Visvartara, fiul regelui din Sayatura, penultima încarnare a lui Budha; povestea despre regele care și-a pierdut regatul din « O mie și una de nopți »; o poveste armenească; una ebraică; alta din Cașemir, alta din Panjab, alta din Siam și multe altele. Concluzia la care ajunge Delehay este că structura generală a acestor istorii, privitoare la nenorocirile unei familii, care după ce sărăcește și se împrăștie, se reface ani de zile mai târziu, precum și o serie de episoade secundare, care dacă sunt omise în unele versiuni, apar în altele, dovedesc existența unei surse comune. « Comme le trésor des contes populaires s'alimente à un réservoir unique, qui est l'Inde, on peut reconnaître à cette histoire une origine indienne, mais combien éloignée ». Din argumentarea lui Delehay, un lucru e pe deplin dovedit: că materialele din care a fost alcătuită legenda Sf. Eustațiu Plachida au fost împrumutate din folklor. În ce privește originea lor indiană, suntem azi mai sceptici. Se știe că teoria originii indiene — *rezervoriul unic* — al basmelor și poveștilor populare — pusă în circulație de Th. Benfey într'o serie de articole, și mai ales în introducerea cu care însoțea traducerea în limba germană a vestitei colecții de fabule și povești indiene Pantătantra, a căzut azi. Respingând ideea unei rase privilegiate, înzestrată singură cu darul de a crea povești și basme, partizanii teoriei antropologice admit principiul poligenezei: basmele și poveștile s'au născut pretutindeni, la toate popoarele. Când se va întocmi scara motivelor de basme și povești populare inaugurată de direcția nouă a filandezului Antti Aarne²⁾, atunci se va putea descifra mai limpede chestiunea originilor și migrațiunii basmelor și legendelor.

În literatura noastră, avem mai multe versiuni ale legendei lui Eustatie Plachida. Cea mai veche este versiunea prescurtată a Mitropolitului Dosofteiu (1688), care are la bază, ca izvor principal, sinaxarul neogrec al lui Maxim Margunios, *Συναξαρια ἡτοι βίῳι ἀγλων*, tipărit la Veneția, pentru întâiași dată, în 1607.

¹⁾ Semnalată întâiu de Gaster.

²⁾ Antti Aarne, *The Types of the Folk-tale a classification and bibliography translated and enlarged by; Stith Thompson*, Ph. D., în *FF. Communication edited for the Folklore Fellows*, vol. XXV, nr. 74 (Suomalainen Tiedekatemia), Helsinki, 1928.

Aceeași versiune neogreacă se răsfrânge în Mineiul lui Radu Greceanu (Buzău, 1698), care utilizează într'o largă măsură traducerea lui Dosofteiu. Traducerea lui Radu Greceanu a fost apoi reprodușă în prelucrarea Episcopului Damaschin — Antologhion — apărută la Râmnic, în 1737 și în Mineele ulterioare până la cele din zilele noastre. O a doua versiune este o traducere după un text grecesc mult mai desvoltat și a fost publicată de Gaster (vezi mai jos bibliografia). Este versiunea care a circulat mai mult în manuscrise. O a treia versiune este o traducere de pe Mineiul slavo-rus al lui Dimitrie Tuptalo, Mitropolit al Rostovului (1651—1709) și se află încorporată în colecția Vieților de sfinți, tipărită la mănăstirea Neamțu, în 1807.

În sfârșit romanul german a lui Cristoph Schmid, construit pe datele legendei, a fost și el tradus în românește de Preotul Cicerone Iordăchescu, în 1909.

BIBLIOGRAFIE. TEXTE TIPĂRITE: Versiunea Mitropolitului Dosofteiu a fost tipărită de Gaster în *Revista pentru Istorie, Arheologie și Filologie* anul II, vol. 4, 1885, p. 635—636. Aceeași versiune în *Mineiul lui Radu Greceanu*, în *Antologhionul Episcopului Damaschin* și în toate Mineele ulterioare se găsește la ziua de 20 Septemvrie. La aceeași dată se găsește și în *Viețile Sfinților dela Mănăstirea Neamțu*, p. 1807. Versiunea, tradusă din grecește, a fost publicată de Gaster în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, anul II, vol. 4, p. 636—645; Preotul Cicerone Iordăchescu, *Eustațiu roman din vremile de glorie ale creștinismului*, București, 1909 (Bibl. educativă).

MANUSCRIPTE INEDITE DIN BIBLIOTECA ACADEMIEI ROMÂNE: nr. 119 «Viața și Muceniia sfântului Efstathie Noul Iov și a soții lui Theopista și a copiilor lui Agapie și Theopist», f. 103—113, ms. în folio, copiat în secolul al XVIII-lea (1792) de Theodorache Log[ofă]lt za Divan «după altă carte, care mi s'au dat de către plătitoru»; nr. 476 f. 94 v.—111 v.: «Viața și munca sfântului mucenic Evstathie Plachida», ms. în 8°, copiat în secolul al XVIII-lea, cf. descrierea lor la I. B i a n u, *Catalogul manuscrisurilor românești*, I, p. 275; II (în colaborare cu R. C a r a c a ș), p. 209; nr. 2208 f. 32: «Muceniia sfântului marelui mucenic Efstathie Noul Iov și a soții lui Theopista și a coconilor lui Agapie și Theostu»; nr. 2629 ms. de origine bănățeană, copiat în secolul al XIX-lea, f. 1-13: «Fabula lui Evstatie» (titlul adăogat posterior cu cerneală, de altă mână); nr. 3004, copiat în Moldova la 1810 f. 66—91: «Luna lui Săptemvri 20 zăle «Viața și pătimirea sfântului marelui mucenic Efstafii Plachida și a soțaii lui și a fiilor»; nr. 4104, copiat în Moldova, sec. XVIII, f. 127—136: «Luna lui Săptemvrie muceniia sfântului marelui mucenicu Efstafii și a soției lui Theopista și copiilor Agapie și Theopist»; nr. 4605, copiat în 1814 de Gheorghe Șarban (cf. nota dela f. 123 v.), f.

66—91 r. «luna lui Săptămvi 20 zăli: Viața și pătimire sfântului marelui mucenic Evstafii Plachida și a soșăi lui și a fiilor»; nr. 4836, copiat în secolul al XVIII-lea, f. 131—154 v., titlul cel obișnuit: «Istoria sfântului mucenic...», cu adaosul «tălmăcită după limba greacășă pe limba rumânească ce să prăznuesc la luna lui Septemvrie în 20 de zile».

FONDUL GASTER: nr. 95 de pe la jumătatea secolului al XVIII-lea (pe scoarță — f. 141 — însemnări din anii 1764—1765, f. 29—42: «Viața și munca sfântului mucenic Evstathie Plachida»; nr. 100, jumătatea secolului al XVIII-lea, f. 118—129; pe f. 168 semnătura copistului logofăt Ion Erneanul; nr. 11, copiat de Constantin Ojog blănariul, la anul 1805, f. 39—51: «Cazania sfântului marelui mucenic Iostafie Plachida...».

STUDII: Oesterley, *Gesta Romanorum*, p. 730; M. Gaster, *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, anul II, nr. 4 (1884), p. 629—645; același în *Journal of Royal Asiatic Society*. 1894, p. 335—340: *Nigrodhama-ga Iataka and the life of St. Eustatius Placidus*; L. Jordan, *Die Eustachius-legende* în *Archiv für neuere Sprachen*, tomul CXXI (1908), p. 341—367; W. Bousset, *Die Geschichte eines Wiedererkennungsmärchens*, în *Nachrichten von der Königl. Gesellschaft der Wissensch. zu Göttingen. Phil.-hist. Kl.*, Berlin II (1916), p. 469—551; A. Hilka și W. Meyer, *Über die neu-aramaische Placidus-Wandergeschichte*, *ibidem*, 1917, p. 80—95; W. Bousset, *Wiedererkennungsmärchen und Placidus-Legende*, *ibidem*, p. 703—745; W. Lüdtke, *Neue Texte zur Geschichte eines Wiedererkennungsmärchens und zum Text der Placidus-Legende*, *ibidem*, p. 746—760; și mai ales: Hyppolyte Delehaye, *La légende de Saint Eustache*, în *Académie Royale de Belgique, Bulletin de la classe des lettres*, 1919, nr. 4, p. 175—210. Angelo Monteverdi, *La leggenda di Eustachio* în *Studi Medievali*, III, 1909, p. 169—229, *ibidem*, IV, 1910, p. 392—498 texte.

Pentru iconografia românească: Victor Brătulescu, *Elemente profane în pictura religioasă*, în *Buletinul Comisiunii Monumentelor istorice*, anul XXVII (1934), p. 61—63, cf. panoul care înfățișează fazele principale din vieța sfântului dela biserica Frumoasă din marginea Iașilor, p. 61; câteva indicații sumare pentru zugrăvi: Vasile Grecu, *Cărți de pictură bisericască bizantină*, Cernăuși, 1936, p. 227 și 235.

TEXTELE GRECEȘTI: Migne Patr. graeca t. 105 p. 375 și urm. *Analecta Bollandiana* III, 1884, p. 65.

SFÂNTUL GHEORGHE ȘI BALAURUL

Dintre toți sfinții sărbătoriți în lumea creștină puțini s'au împărtășit de faima de care s'a bucurat și se bucură încă Sfântul Gheorghe la poporul nostru. În toate satele și orașele din țară o mulțime de biserici sunt ridicate în cinstea lui; pretutindeni corporații de negustori și meseriași îl aleg ca patron; numele lui s'a răspândit adânc nu numai în onomastică, dar și în toponomie ¹⁾, iar materialele adunate de culegătorii noștri de folklor învederează cât de multe elemente, supraviețuite din cultul păgân, s'au grupate în jurul Sfântului.

În vremurile de adâncă religiozitate ale vechii lumi românești, cultul Sfântului Gheorghe era și mai puternic înrădăcinat. Steagul trimis de Ștefan cel Mare la Muntele Athos, cu chipul Sfântului Gheorghe doborând balaurul, are următoarea înscripție:

« O luptătorule și biruitoarele mare Gheorghe, în nevoi și în nenorociri grabnice ajutător și cald sprijinitor, iar celor întristați bucurie nespasă, primește dela noi această rugămintă

¹⁾ Iată câteva numiri toponimice luate din Gr. T o c i l e s c u, *Dicționarul geografic al României*: Sfântul Gheorghe, com. rurală așezată în partea de Est a jud. Tulcea, la 72 km. spre Sud-Est de orașul Tulcea; Sfântul Gheorghe, cătunaș al com. Boziorul, jud. Buzău; Sfântul Gheorghe-Nou, cătun al com. Tisăul, jud. Buzău; Sfântul Gheorghe, veche suburbie a orașului Câmpulung; Sfântul Gheorghe, ostrov lângă Mănăstirea Cernica, jud. Ilfov, în care la 1788, stărețul Mănăstirii Cernica a zidit o biserică cu hramul Sf. Gheorghe; Sfântul Gheorghe, ostrov în Delta Dunării, jud. Tulcea; Sfântul Gheorghe, insulă în jud. Vlașca, în fața Giurgiului; Sfântul Gheorghe, braț al Dunării prin care fluviul se varsă în Marea Neagră, jud. Tulcea; Sfântul Gheorghe, canal, în jud. Vlașca, ce unește două brațe ale Dunării, în dreptul fostei cetăți cu acelaș nume, din dreptul orașului Giurgiu. Totășa de răspândit este și în toponimia Ardealului cf. Silvestru Moldovan și Nicolae Togan, *Dicționarul numirilor de localități cu populațiune română din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*, ed. II, Sibiu, 1918.

a smeritului tău rob, a Domnului Ioan Ștefan Voevod, din mila lui Dumnezeu, Domnul țării Moldovei! păzește-l pe el neatins în lumea aceasta și în cea de apoi prin rugăciunile celor ce te cinstesc pe tine, ca să te preamărim pe tine în veci, amin. Și a făcut-o aceasta în anul 7108, în al 43 an al domniei Sale »¹⁾.

Care să fi fost motivele pentru care Sfântul Gheorghe s'a impus cu atâta putere în venerația popoarelor creștine?

Am arătat în volumul I (p. 140) concepția de care erau însuflețiți hagiografii: sfinții sunt iluminații aleși de Dumnezeu, pentru a duce lupta împotriva păgânismului. De aceea în toiul prigonirilor și în clipele când sunt supuși la muncile cele mai sângeroase, înainte de a le oferi coroana de martiri, Mântuitorul radiază în jurul lor nimbul divin, care le ocrotește trupul împotriva suferințelor. Trupul lor este atunci imun. Pentru a scoate în lumină această concepție despre caracterul divin al martirului, hagiograful concentrează asupra lui o serie nesfârșită de chinuri. Cea mai reprezentativă dintre legende hagiografice în această privință este legenda Sfântului Gheorghe. Niciun sfânt nu a avut de îndurat muncile cu care a fost chinuit Sfântul Gheorghe. Martirul lui durează 7 ani și în acești 7 ani, ne încredințează ucenicul său Passecras « care am fost de față șapte ani la mucenicia Sfântului și am scris ceea ce a pățimit » — a fost supus la torturi ca acestea: i se înfinge sulița în pânțe și sângele țâșnește, este sfâșiat cu unghii de fier, este întins pe roată cu cuțite ascuțite și sfâșiat în bucăți; este înviat prin puterea dumnezeiască, pentru a fi din nou supus la alte chinuri: încălțat cu încălțăminte înroșită în foc, bătut cu cuie ascuțite, lovit în cap cu ciocane de fier; și așa mai departe, până ce i se taie capul lui și împărătesei Alexandra, care a crezut în sfințenia lui.

Astfel ni se înfățișează vieța Sfântului Gheorghe în redacțiunile noastre, începând cu a Mitropolitului Dosofteiu, care, prin mineiul grecesc al lui Margunios, derivă din vechea redacție a lui Simeon Metafrastul: o înșirare de munci și de minuni ciudate din care nu lipsește nici învierea din morți. Care este

¹⁾ *Analele Academiei Române*, Seria II, tom. XXIX (1901), p. 92.

substratul istoric în această țesătură de minuni extravagante? Încercările de a desprinde personalitatea istorică a Sfântului din haosul materialului hagiografic n'au dus la niciun rezultat pozitiv.

Episodul, introdus ulterior în țesătura legendei, lupta sfântului cu balaurul are, după cum vom vedea îndată, o bază folklorică. Iată însă, întâiu cum este povestit acest episod în legenda hagiografică.

Minunea s'a făcut în părțile Palestinei, lângă cetatea Viritului, nu departe de Lyda, unde se află îngropat trupul Sfântului. Lângă cetatea Viritului, de lângă muntele Livanului, era un iezer mare, în care sălășluia un balaur înfricoșat. Zadarnic încercară cetățenii, înarmați până în dinți, să-l gonească, fiindcă balaurul înghițea pe cei ce se apropiau de lac și umplea văzduhul de venin, cu suflarea lui. În toată cetatea era numai jale. Într'una din zile cetățenii, strângându-se la sfat și cercetând idoli cetății, aflară răspunsul că dacă nu vor să piară cu toții, să dea în fiecare zi pe rând câte un copil balaurului de hrană. Împăratul face lege din răspunsul oracolului, adăogând ca întărire că: dacă va veni rândul și lui, apoi și el, măcar că numai o fiică are, totuși și pe aceea o va da. Și s'a urmat așa vreme îndelungată. În fiecare zi, cetățenii jertfeau balaurului câte un copil, până ce a venit rândul și împăratului. Acesta, neputând strica legea pe care el însuși o făcuse, poruncește fiicei sale să se împodobească ca pentru ultima zi a vieții și plângând cu toată casa lui, a trimis-o la țărml lacului, ca pe o jertfă zeului infernului. Dintr'un turn înalt al palatului, părinții și curtenii petrec cu ochii în lacrimi fata. Ajungând pe țărml apei, ea sta tânguindu-se și așteptându-și ceasul morții.

Și iată, că se ivește înaintea ei un ostaș tânăr. Era sfântul călare, cu sulița în mână, care o întreabă pentru ce stă acolo și plânge. Fata îi destăinuie durerea ei și-l sfătuește să fugă ca să nu-l prindă și pe el balaurul. În clipa aceea însă, se zărește dihania, ieșind din apele lacului și îndreptându-se asupra fecioarei. Sfântul, făcându-și semnul crucii și chemând în ajutor pe Mântuitorul, se repede cu sulița asupra balaurului, o înfige adânc în gâtlejul monstrului, în timp ce calul său îl călca în picioare. Balaurul este ucis. Sfântul îndeamnă fata să lege monstrul cu frânghii și să-l ducă în cetate. Locuitorii, văzând fata venind cu balaurul după ea, o rup la fugă, dar Sfântul îi liniștește și-i botează.

Se cunoaște basmul din colecția lui Fundescu *Balaurul cu 7 capete* în care Făt-Frumos, ajungând într'un oraș lipsit de apă, află că un balaur care se pripășise într'o fântână, din care se adăpau locuitorii și vitele lor, nu lăsa pe nimeni să se apropie de izvor până nu i se da o fată să o mănânce, și că tocmai atunci sosise rândul fetei împăratului. Făt-Frumos, înduișat de milă pentru fată, pândește fiara, când iese din apă, și-o răpune. Sleit însă de puteri, ațipește. În răstimp, sosește un țigan care taie capetele balaurului, le duce la curtea împăratului și pretinde că el a ucis dihania. Împăratul se pregătea să cunune pe țigan cu fiica mântuită dela moarte, când tocmai sosește voinicul și cere țiganului să arate limbile din capetele balaurului. Țiganul dă din colț în colț, pe când voinicul, radios, scoate din sân, limbile balaurului. O variantă mai complicată a acestui basm se găsește la Ispirescu: *Balaurul cu șapte capete*; o alta a fost culeasă în Macedonia de Cosmescu: *Șchiopul cel voinic*¹⁾. Basmul cuprinde două motive; primul, lupta voinicului cu balaurul pentru mântuirea fecioarei, motiv comun cu legenda Sf. Gheorghe; al doilea, șiretenia și pedepsirea țiganului. Am fi înclinați să vedem în primul motiv o influență a legendei Sf. Gheorghe în literatura noastră populară; dacă în întregul său basmul nu s'ar regăsi, cu o construcție aproape identică, într'o versiune grecească publicată de Legrand.

Originea populară a acestui episod este azi mai presus de orice îndoială. Studiile întreprinse de Politis, Veselovskij, Cosquin²⁾ ș. a. au scos la lumină o sumedenie de variante ale acestei teme, care este foarte răspândită și se găsește până în Extremul Orient. Astfel motivul se găsește într'o legendă musulmană culeasă în Candahar, unde eroina este fiica regelui din Candahar, jertfită și ea balaurului, dar mântuită de Ali «sabia credinței»; se află apoi într'o legendă culeasă de la un trib de Avari, rămășiță din vechea rasă mongolică năvălitoare în Europa și care trăiesc azi pe plaiurile nordice ale Caucazului; este încadrat mai departe, în «O mie și una de nopți» (basmul Micul cocoșat), unde eroul este fiul Sultanului din Yemen, și în sfârșit, în mitologia japoneză, unde eroul este zeul Sosano-no-Nikkoto,

¹⁾ Cf. Lazăr Șăineanu, *Basmale române*, 471.

²⁾ *Contes populaires de Lorraine*, pag. 74—78.

care mântuie din ghiarele unui balaur cu opt capete pe ultima fiică a unui bătrân. În coada balaurului eroul găsește o spadă lungă pe care o ia cu sine, și ea este spada pe care o poartă azi încă mi-kadoul.

Tema aceasta folklorică și mitologică are nu numai o arie de răspândire destul de întinsă în spațiu, dar în același timp își adâncește rădăcinile în afundul veacurilor până în epoca păgânismului. Forma ei cea mai veche se găsește în străvechiul mit al lui Perseu și Andromeda, care de altfel cuprinde și alte elemente obișnuite în basmele noastre (de exemplu casca miraculoasă, ce face pe Perseu nevăzut). Se cunosc detaliile mitului despre Andromeda, fiica lui Kefeu, regele Etiopiei și a Casiopeei, care a fost legată de o stâncă pe țărmul mării, pentru a fi sfâșiată de un monstru marin, trimis de Neptun, zeul mâniat al mărilor. Fata își aștepta sfârșitul vieții, când sosește Perseu, care se ia la luptă cu monstrul și-l răpune.

Motivul acesta al luptei Sfântului Gheorghe cu balaurul nu aparține însă, după cum am spus, vechilor redacții ale legendei hagiografice, ci apare în recenzii moderne, după secolul al XI-lea, împrumutat din tradițiile populare. Și este interesant că tocmai episodul acesta trăește mai adânc în masele noastre populare.

« Sfântul Gheorghe — spune Marian — fiind cap al primăverii, e, după credința poporului român de pretutindeni, nu numai înverzitorul naturii și semănătorul tuturor semințelor... ci tot odată și stărpitorul balaurilor, adică acelor ființe, prin care sunt personificate iezările, mlaștinile, mocirlele, precum și orice altă umezeală ». Dintre legendele culese de Marian din gura poporului și publicate în *Sărbătorile la Români*, întâia (vol. III, p. 259) este o reminiscență credincioasă a textului hagiografic; a treia (vol. III, p. 261) prezintă o curioasă contaminare cu legenda apocrifă a Sfântului Sisinie: Sfântul Gheorghe se luptă nu cu balaurul, ci cu Diavolul, care furase copiii surorii sale; a doua (p. 260) înfățișează o contaminare cu motivul din basmul lui Ispirescu: țiganul, care pretinde că el a ucis balaurul. În prima parte a acestei ultime versiuni bănățene, legenda Sfântului prezintă deformațiuni care o apropie de balada populară Ivan Iorgovan. Sfântul Gheorghe « mergând printr'o pădure, dete de o peșteră mare, la gura căreia

sta un balaur grozav de mare, care se svârcolea cum și cum să înghiță pe o față frumoasă, care se *pierduse de surorile ei, culegând flori și pe care a prins-o balaurul* ».

Regretatul Bogrea, ignorând legenda bănățeană publicată de Marian în *Sărbătorile la Români*, aduce totuși într'un articol, publicat postum, alături de altele, o mențiune interesantă din James O. Noyes (fost chirurg în armata turcească); *Roumania: The Border Land of the Christian and the Turc*, New-York, 1858, p. 61): «peștera dela Golumbaț, unde se crede că Sf. Gheorghe a ucis balaurul din al cărui trup, și azi în stare de putrefacție, purced roiuri de muște vătămătoare». Bogrea credea că «legătura ce se stabilește aci între Sf. Gheorghe, omoritor al dragonului, și eroul baladei românești, este de sigur datorită interpretării numelui Iorgovan ca Iorgu (Gheorghe)». Legenda amintită de noi din Marian, identică în ce privește cuprinsul cu balada populară, ne îndreptățește a crede dimpotrivă că avem aci aface cu o localizare populară a legendei Sf. Gheorghe.

În balada Iovan Iorgovan, ca și în tradițiile bănățene, lupta cu balaurul pentru mântuirea fetei este pusă, după cum se știe, în legătură cu musca columbacă sau musca rea. Balaurul răpus se tânguește:

— Iovane, Iovane,	Eu zău, voiu zăcea,
Rău ai făcut,	Mușiță-oiu făcea,
De m'ai tăiat,	Și voiu trimitea,
Că rău am făcut	Vite-oiu venina;
Pe lumea asta,	Voi le-oți afuma
Da mai rău pe-aia-laltă.	Și nu le-o trecea.

Balaurul, spune și tradiția populară, culeasă de Marian, în în care eroul este Sf. Gheorghe, avea douăsprezece capete. Iorgovan i-a tăiat unsprezece. Balaurul, ridicându-se cu capul nesdrobit «porni a fugi până la Dunăre și aicea apoi se băgă și el și se ascunse într'o peșteră, unde se vede că mai pre urmă a și pierit. Din acest cap al balaurului... iese și roește în fiecare primăvară, *musca veninoasă*, care, răspândindu-se apoi prin împrejurime, prăpădește o mulțime de vite din Banat». Peștera unde s'a ascuns balaurul se află «față cu vechea cetate (romană) Columbasia (azi) ale căruia ruine se văd și acuma spre Serbia, între Roșava și Baziaș». Prelucrarea legendei Sf. Gheorghe în

versuri nu este un caz mărginit numai la domeniul românesc. În literatura populară neogreacă, *Τὸ τραγούδι τῷ Ἁγίῳ Γεωργίου* (Cântecul Sf. Gheorghe) este o baladă foarte răspândită, culeasă în numeroase variante din diferite ținuturi: Cipru, Creta, Hios, Lesbos, Argos, Athena, Corint, Epir ș. a. Ea a fost studiată amănunțit în variantele ei, în legătură cu sinaxarul și cu iconografia de N. G. Politis ¹⁾. Mai puțin, dar totuși destul de răspândit, este cântecul la Bulgari ²⁾, — unde este contaminat cu elemente din basme — și la Jugoslavi unde trăiește nu numai în masele populare, ci a pătruns și în literatura cultă, încă din veacul al XV-lea. O asemenea legendă versificată: ПѢСНЬ СТО ЮРѢ ПОИ ЛЮДЕМЪ РАЗОУМЪНО, descoperită într'un manuscript croat din veacul al XV-lea și publicată de J. Vajs ³⁾, localizează acțiunea în Solin, lângă Split. Aceași temă cântată de poetul popular Andrija Kacić, în volumul său *Razgovor ugodni naroda slavinskoga* s'a răspândit dela începutul veacului al XIX-lea în ținuturile sârbești, ca un adevărat cântec popular ⁴⁾. Un reflex al acestor cântece populare sud-dunărene este, cred, și balada, azi, populară *Iovan Iorgovan*, răspândită tocmai în Banat, unde populația românească se încrucișează cu straturi de populație sârbească și bulgărească. Probabil că noi am împrumutat tema dela Sârbi, deoarece în limba sârbească, cuvântul *Iorgovan* este onomastic, în acelaș timp și dela nume comun *iorgovan* cu sensul de *liliac*. Cuvântul «iorgovan» a trecut și în dialectul bănățean și ca nume propriu și cu sensul

¹⁾ *Λαογραφία*, IV, 1913, p. 184—235: *Τὰ δημόδια ἑλληνικά ἄσματα περὶ τῆς δρακοντοκτονίας τοῦ Ἁγίου Γεωργίου*. Elpinikis Stamuli Saranti, *Παραδοσεις τῆς Θερακῆς* în *Θερακικά* VII, 1936, p. 251—253; Anastasiu G. Vronti, *Ἡ Ἁγία Γεώργιος σὴν ἁσπιτικῇ Λαογραφίᾳ* în *Λαογραφία* XI, p. 216—245, în special pag. 217 și urm.: *Τὸ τραγούδι τῷ Ἁγίῳ Γεωργίου*.

²⁾ Tema și variante notate la prof. St. Romanski, Прегледъ на Българскиѣ народни пѣсни (Известия на Семинара по славянска Филология при Университета въ София. Книга V) Sofia, p. 294, nr. 170. O variantă tradusă în limba germană la Georg Rosen, *Bulgarische Volksdichtung*, Leipzig, 1879, p. 129.

³⁾ *Starine na svijet izdaje Jugoslavenska Akademija znanosti i umjetnosti*, Zagreb, XXXI, 1905, p. 260—262.

⁴⁾ Tihomir Dordević, *Kačićeva pesmarica u Metohiji*, în revista Прилози за књижевност јазик, историју и Фолклор. X, 1930, Belgrad, p. 246 și următoarele. Tot acolo și cazuri de localizări ale legendei.

de liliac. Florile de liliac fac parte și azi din ritualul sărbătoririi Sf. Gheorghe. «In ziua de Sf. Gheorghe — ne spune Marian — în unele părți din Banat este datina de a se împărți la biserică *iorgovan*, *ilileac* sau *liliac*, lat. *syringa vulgaris* »¹⁾. De altfel Iorgovan apare și în alte legende bănățene. În balada românească Iovan Iorgovan, ca și în cele grecești, bulgărești și sârbești, episodul principal este lupta eroului cu balaurul pentru scăparea fetei, exact legenda Sf. Gheorghe. Localizarea și ivirea muștelor columbace sunt elemente accesorii.

În ce privește localizarea, aceasta este un fapt obișnuit și în folklorul balcanic. În ce privește incidentul muștelor columbace, regretatul Bogrea a pus în legătură legenda românească de mai sus cu o legendă sardă despre «musca macedda» (musca măcelăreasă)²⁾ despre care se spune că apăruse într'o vară, în Sardinia, mai ales în Iglesias, și că ucidea oamenii cu înțepăturile ei. Prin minunea unui om sfânt, care a adunat muștele în șapte buți și le-a închis în subterana unui castel vechiu, Sardinia a fost mântuită de aceste muște. Pe urmele lui Bogrea, profesorul Giuseppe Vidossi, reluând acum trei ani chestiunea³⁾, a explicat formațiunea legendei românești, ca și a celei sarde, arătând că la baza lor se află două elemente. Unul: credința în nașterea insectelor prin generație spontană din țeasta animalelor sau a altor lucruri necurate: viespele, de exemplu, care se nasc din țeasta asinului (legenda lui Sampson). Al doilea: originea lor diabolică, este și acesta un element de folklor universal. Belzebut își derivă numele din zeul siriac al muștelor, aducător de boale: Baalzebut. În rugăciunile grecești, diavolul este numit și *μυιῶν σατανομῦια* (musca satanică), pentru că se preface în muscă spre a chinui copiii nou născuți. Pe temeiul acestor două credințe populare, nașterea muștilor prin generație spontană din țeasta animalelor și originea lor

¹⁾ Marian, *Sărbătorile la Români*, III, p. 269.

²⁾ V. Bogrea, *Musca columbacă în tradiția noastră populară și istorică (cu o paralelă romanică)*, în *Anuarul Arhivei de Folklor*, I, publicat de Ion Mușlea (Acad. Rom.), p. 2—45.

³⁾ Giuseppe Vidossi, *Note e commenti: sa musca macedda*, în *Il Folklore italiano, Archivio trimestriale per la raccolta e lo studio delle tradizioni popolari italiane diretto da Raffaele Corso*, IX (1934), fasc. I, p. 119—124.

diabolică, legenda Sfântului Gheorghe a fost localizată, și a căpătat o accepțiune etiologică pentru a explica apariția muștelor columbace care mușcă mortal oameni și vite, în Banat și Oltenia.

BIBLIOGRAFIE: TEXTE ROMÂNEȘTI TIPĂRITE: Mitropolitul Varlaam, *Carte românească de învățătură Dumeneceilor preste an*, cuprinde numai martirul sfântului, nu și lupta cu balaurul, dar are ca frontispiciu o icoană reprezentând lupta Sf. Gheorghe cu balaurul, icoană lucrată de gravorul rutean Ilia, trimis de Petru Movilă (cf. P. P. Panaitescu, *L'influence de l'oeuvre de Pierre Mogila*, p. 52—53); Dosofteiu, *Viețile Sfinților*, Iași, 1682, p. 95—97: martirul și trei minuni săvârșite după moarte — lipsește și aci lupta cu balaurul; acciași versiune, în *Mineiul dela Buzău*, p. 63 v. — 65 v.; în *Mineiul dela Râmnic*, 1780, f. 100—102; *Antologhionul* din 1733 dă numai martirul, fără minunile după moarte. Această versiune se află și în Mineiele tipărite în vremurile noastre de Casa Bisericii. Lupta cu balaurul apare într'o versiune desvoltată în *Viețile Sfinților*, tipărite la Mănăstirea Neamțu în 1812, f. 141 v. și urm. Dintre edițiile tipărite în vremile noastre găsim în Biblioteca Academiei Române, afară de Minee: *Vieța și minunile Sfântului și marelui mucenic Gheorghie ce se prăznuiește la 23 Aprilie*, București (s. d.), Antiquaria Labori, la Pinath (la un loc cu Sf. Dumitru).

MANUSCRIPTE INEDITE ÎN BIBLIOTECA ACADEMIEI ROMÂNE: Destul de răspândită a fost lupta Sfântului cu balaurul, care a circulat despărțită de vreață, în multe manuscrise ca: nr. 130, copiat în secolul al XVIII-lea, f. 79: « În luna lui Apriliu 23. În luna lui Prier învățătură la S-ti Gheorghie când au izbăvit cu fața de cel șerpe și balaur strașnicu ». (Cf. Ion Bîanu, *Catalogul manuscrisurilor*, I, p. 294, nr. 9; nr. 297, f. 1—41: « Patimele și minunile Sfântului Gheorghie, panahida sau slujba cea mare a părstasului în sfânta Mănăstire Putna... », tălmăcită de pe « slovenia » prin silința, osârdia și cheltuiala protopopului Theodoru dela Episcopia Rădăușilor și prin ostencala arhimandritului Vartolomeu Măzerianulă, (I. Bîanu, *Ibidem*, p. 641—642); nr. 1281 copiat în 1801, f. 1 și urm.: « Minunea Sfântului marelui mucenic Gheorghie pentru fata cea de împărat »; nr. 1282, copiat în prima jumătate a secolului al XIX-lea: « Minunea Sfântului și marelui mucenic Gheorghie pentru o fată ce o au izbăvit dela un balaur »; nr. 3355 copiat la 1800 de Iftemi Crăciun, f. 183—185: « Istoria Sfântului marelui mucenic Gheorghie când au ucis șarpile și au scos fata ce de împărat ».

Menționate în alte depozite: N. Drăganu, *Dacoromania*, III, p. 473, într'un ms. de pe la mijlocul secolului al XVII-lea, copiat de pe altul dela 1600 în posesiunea Liceului Gh. Coșbuc din Năsăud: « Învățătură la Sfântul Gheorghie »; Eufrosina Simionescu, *Monumente literare vechi, Codicele dela Cohalm*, Iași, 1925, p. 16: « Jitica Sfântului Gheorghie și cum muncă au răbdat pentru Iubovul lui Is. Hs. dela împărăția cci păgânești ».

BALADA IORGOVAN: Alexandru Popoviciu, Baile lui Ercole séu scaldele dela Meedia. Pesta, 1872, p. 41—51; E. Hodoș, *Poezii populare din Banat*, II, Balade, p. 16—28; tradusă în limba engleză de M.

Gaster, *Rumanian Bird and beast stories*. London, 1915, p. 117—121 cu o notiță (însă nici Varlaam, nici Dosofteiu nu pomenesc lupta Sfântului Gheorghe cu balaurul). Versiunile publicate de G. H. Dem. Teodorescu, *Poezii populare române*, București, 1885, p. 415—423; Iovan Iorgovan se îndepărtează de legenda Sfântului Gheorghe și se apropie de « cântecetele solare și superstițioase »: soarele și luna (cf., *ibidem*, p. 410 și urm.); At. Marianu Marinescu, *Balade*, II, Viena, 1867, p. 9—22. Emil Petrovici în *Anuarul Arhivei de Folklor* (Acad. Rom.), III, 1935, p. 65; Iorgovan și în alte povesti *ibidem* p. 96, v. 81, 82.

Reflexe ale legendei Sf. Gheorghe în popor: Sim. Fl. Marian, *Sărbătorile la Români*, III, p. 258—285 (și alte minuni: cea cu plăcinta, de ex.). Iconografie românească: V. Grecu, *Cărți de pictură bisericească bizantină*, p. 256—258 și 407—408; Maria Golescu, *Sfântul Gheorghe izbăvește copilul dela Amira*, București, 1936.

STUDII ȘI TEXTE GRECEȘTI: A. Kirpičnikov, Св. Георгій и Егорій Храбрый Изслѣдование литературной исторіи христіанской легенды. Sanct-Petersburg, 1879; A. Veselovskij, Св. Георгій въ легендѣ, пѣснѣ и обрядѣ. „Разысканія въ области русскихъ духовныхъ стиховъ“, anexe la t. XXXVII din Записки Императорской Академіи Наукъ nr. 3, Sanct-Petersburg, 1880; F. Vetter, *Der heilige Georg des Reinbot von Durne*, Halle, 1896; J. E. Matzke, *Contributions to the history of the french, german and anglo-saxon metrical versions*, în *Publications of the modern Language Association*, Baltimore, tom. XVII 1902, p. 464—535; tom. XVIII, 1903, p. 91—171; A. V. Rysten'ko, Легенда о Св. Георгіи и Драконѣ въ византийской и славянорусской литературахъ în Запис. Новорос. Унив. tom. 112, Odesa, 1909; M. E. Vegetmann, *Zur Legende vom heiligen Georg dem Drachentöter*; Hippolyte Delehaye, *Les légendes grecques des Saints militaires*, Paris, 1909, pp. 45—76; despre lupta cu balaurul, p. 74 și urm.; K. Krumbacher, *Der heilige Georg in der griechischen Überlieferung; aus dem Nachlasse herausgegeben von A. Ehrhard*. München, 1911. (Abhandlungen der Bayer. Akademie der Wissenschaften philos.-philol. u. hist. Klasse, XXV, 3). Joh. B. Aufhauser, *Das Drachenvunder des heiligen Georg in der griechischen und lateinischen Überlieferung* Leipzig, 1911 (în *Bizantinisches Archiv*, Heft 5; N. G. Politis, Δημόδη Ἑλληνικά ἱστορικά τῆς δρακοντοκτονίας ἁγίου Γεωργίου ἐν Λαογραφία, IV, Atena, p. 185—235.

VIEAȚA SFÂNTULUI VASILIE CEL NOU

Este cea mai populară dintre viețile de sfinți, nu atât pentru elementul ei hagiografic, cât pentru partea finală în care se desvăluie credințelor naive, cele ce se petrec dincolo de moarte și cumplitele vămi prin care trece sufletul în drumul spre raiu.

Textul ni s'a păstrat într'o mulțime de manuscrise sub diferite numiri: *Vieța și minunile Sf. Vasile cel Nou; Vedeniile fericitului Vasile, Vămile Văzduhului.*

Această populară legendă hagiografică a intrat în literatura noastră la sfârșitul secolului al XVII-lea sau la începutul celui de al XVIII-lea. Copiile ieromonahului Cozma din mănăstirea Neamțu, care sunt toate din prima jumătate a secolului al XVIII-lea ¹⁾ și care ne înfățișează Vieța sfântului Vasilie la un loc cu Minunile Maicii Domnului din *Ἀμαρτωλῶν Σωτηρία*, ne dau următoarea prețioasă indicație: « Scrisu-s'au aceste minuni a Prea Sfintei de Dumnezeu Născătoare și Pururea Feçoarei Mariei adecă și *viața Sfântului Părintelui nostru Vasilie cel Nou* și să știți fraților și iubiții lui H<risto>s că acest sfântu are o *carte*

¹⁾ Data 1692 este cetită greșit de Gaster în Cod. Eminescu, *Literatura populară*, p. 431 și 439. Nota spune că a fost copiat în « zilele bunului credinčos Io Costantin Neculai Voevod, al doile domnie, la vă leat » Цифра II, puțin distanțată de celelalte două, a părut lui Gaster adăogată ulterior și a cetit numai 7200 (7200—5508 = 1692). La 1692 ca și la 1693 domnea Constantin Cantemir, pe când în nota copistului e vorba de Constantin Mavrocordat, fiul lui Nicolae Mavrocordat, care a domnit a doua oară în Moldova între Septemvrie 1741 și 29 Iunie 1743. Data trebuiește deci cetită 7250 (7250—5508 = 1742). Codicele Eminescu, se află acum încorporat în colecția de msse a Academiei Române: fond Gaster nr. 3. Nota se află pe f. 226 v. Altă copie, tot de Cozma Ieromonahul din mănăstirea Neamțu, aflată în Bibl. Acad. Române, sub cota 1630 a fost făcută în 1747 (cf. f. 281 r.). Textul cel mai vechiu din Minunile Sfântului Vasilie este o copie din 1706, fără nicio altă indicație (ms. nr. 98 fond Gaster, Biblioteca Academiei Române).

tiparnică ce-i pre limba greăscă — au făcut multe minuni — iar noi am scris numai aceste pre scurt...».

Originalul grecesc menționat în această notiță trebuie să fie textul publicat de către ieromonahul Athanasie Zingurópulos din Creta, la Veneția, în 1693 și descris de G. P e s e n t i în *Byzantinische Zeitschrift*, XXX, 1929, p. 316—323 (necunoscut Bibliografiei lui Legrand). Textul se publică și azi în Grecia.

Originalul grecesc era el însuși prescurtat în partea minunilor.

O a doua traducere după un text mai desvoltat s'a făcut mai târziu.

Textul e alcătuit din trei părți: prima înfățișează vieța de patimi a sfântului ascet Vasilie; a doua vedenia pe care Sfântul, cu ajutorul Domnului, o trimite ucenicului său Grigorie și prin care îi desvăluie călătoria sufletului prin vămile văzduhului și a treia: a judecății din urmă.

Sfântul Vasile cel Nou a fost un ascet pe care niște slujitori, trimiși de împăratul Leon cu trebi împărătești, în provinciile din Asia, l-au întâlnit, umblând prin pustiu și, crezând că este o iscoadă a Perșilor, l-au prins și l-au dus la curtea din Bizanț. Aci, împăratul l-a predat unui boier al său, Samon, de neam agareean, ca să-l cerceteze. Acesta, aprins de mânie că ascetul îl înfrunta, nevoind să-i răspundă cine este și de unde este, poruncește slujitorilor săi să-l bată cu toege verzi și cu vine de bou uscate. Dar neizbutind pe această cale să smulgă niciun cuvânt dela el, îl supun la un nou șir de patimi, obișnuite în viețile de martir: îl bat cu toiagul și cu biciul, îl leagă cu mâinile la spate și-l spânzură de grinzi; îl aruncă înaintea a doi lei înflămânziți, dar leii « se tăvălesc la picioarele sfântului ca niște miei ». Toate aceste minuni, firește, nu pot deschide ochii patricianului ca să priceapă că are de-aface cu un om asupra căruia Dumnezeu coborise harul său. Dimpotrivă îl îndârjesc și mai mult și poruncește ca ascetul să fie înecat. În al treilea ceas al nopții, sfântul este urcat într'un caic și aruncat în talazurile mării, dar, întocmai ca în străvechiul mit al lui Arion, doi delfini îl aduc pe spinarea lor și-l scot pe uscat, la țărmurile ce se chiamă « Eydoma ». Acolo așteaptă să se deschidă porțile de aur ale cetății, până în zori, când, vindecând un om de friguri în numele Mântuitorului, este luat de acesta și adăpostit în casa lui.

Acolo sfântul Vasile trăește în liniște până într'o zi când, tăind calea alaiului imperial și înfruntând pe ginerele regentului Romanos pentru gândurile lui criminale — pusese la cale răsturnarea tânărului împărat — este aruncat în temniță și supus la noi munci. Într'o noapte însă, ginerele regentului, « Saronitul », se pomenește în vis cu o vedenie, care-l muștră pentru chinuirea sfântului și care îi prevestește sfârșitul apropiat. Simțindu-se rău și deșteptându-se, Saronitul, înspăimântat, poruncește să fie pus în libertate călugărul, dar visul se adeverește: în puține zile potentatul își dă sufletul.

Sfântul, lăsat liber, este găzduit în casa altui creștin, fiindcă întâii lui sprijinitori muriseră între timp. Aci, în noul lui adăpost, i se dă o chilie deosebită și o femeie bătrână, Theodora, ca să îngrijească de el. « Și multă lume — încheie textul — venea la el să afle vindecare și alinare și s'a făcut numele lui slăvit în tot Țarigradul ». Între cei veniți se afla și un tânăr Grigorie, care s'a alipit așa de mult de Vasilie, încât a devenit ucenicul lui nedespărțit, și de bătrâna Theodora, pe care o iubia ca pe însăși mama lui.

Până aci vieța sfântului Vasilie cel Nou nu se deosebește prin nimic de celelalte legende hagiografice: aceleași munci, aceeași răbdare supraumană în pătimire; aceleași minuni care vădesc caracterul de sfânt al ascetului. Partea cea mai importantă, din punctul nostru de vedere, este a doua care desvăluie tainele de dincolo de moarte și care tocmai pentru aceasta a asigurat textului o extraordinară circulație în masele populare.

Cele 24 de vămi ale văzduhului. Credința despre vămile văzduhului la creștini își are, după cum se știe, sursa ei în Biblie. Apostolul Pavel, despre care ni se spune că în urma viziunei din valea Damascului a fost răpit la al treilea cer și a auzit și văzut lucruri pe care niciun om nu le-a auzit sau văzut, vorbește în două locuri din scrisorile sale către Efeseni (2 vers. 2; 6 vers. 12) despre « păcatele în care ați umblat potrivit stăpânitorului puterilor văzduhului, adică spiritului care lucrează acum în fiii răsvăririi »; (2 vers.) « despre duhurile răutății răspândite în văzduhuri ».

Scriitorii patristici au dezvoltat acest pasagi cu elemente din credințele populare. Astfel Efrem Sirul, în sec. al IV-lea, în multe locuri din operele sale vorbește despre îngerii care « luând sufletul

omului, se înalță prin văzduh, unde se află . . . stăpânitorii lumii . . . pârătorii noștri cei amarnici, *vameșii cei înfricoșați*, care *ne cer seamă și ne iau vamă, găsindu-ne în văzduh* ». Sf. Atanasie, Sf. Ioan Hrisostomul, au contribuit să răspândească credințele în spiritele rele din văzduhuri, care ar fi vameșii sufletelor¹⁾.

Credința a trecut apoi în textele liturgice (Evhologiu, orologiu, molitvenice) unde se spune că în ceasul morții, sufletul se roagă îngerului păzitor să-l scape « din toate vămile celor vicleni, că n'am fapte bune să precumpănească în cumpănă faptele cele rele ».

Pe temelia acestor texte biblice, patristice și liturgice, au crescut credințele care au dat naștere plâsmuirii din partea a II-a a Vieții Sfântului Vasilie cel Nou, așa cum o vedem în textele noastre. Concepția despre vămile prin care trece sufletul după moarte are în cultura poporului nostru o importanță deosebită, fiindcă stă în legătură pe de o parte cu iconografia religioasă, pe de altă parte cu folklorul; dar pentruca să urmărim mai clar aceste raporturi e necesar să redăm pe scurt și subiectul acestei a doua părți din Vieța Sfântului Vasilie.

Theodora, bătrâna care îngrijia de Sfântul Vasilie și de ucenicul său Grigorie, simțind apropiindu-se sfârșitul vieții, se călugări. Puțin după aceasta, căzu bolnavă și-și dădu și ea obștescul sfârșit. Grigore, care o iubise ca pe o mamă, voia să știe unde se află sufletul ei după moarte și neconținut supăra cu această întrebare pe Sfântul. Acesta, ca să nu-l mâhnească, îi făgădui în cele din urmă, că-i va împlini dorința. Și într'o noapte, pe când ucenicul dormea, un tânăr îi spune că sfântul îl așteaptă să meargă împreună la locul unde se află Theodora. Ucenicul se scoală, pleacă în grabă la chilia sfântului, dar aci află că sfântul plecase chiar să vadă pe Teodora.

Ieșind întristat, Grigore apucă pe o cale care ducea spre Vlaherne și ajunse la « o polată » mare cu niște curți încuiate, unde găsi în sfârșit pe Theodora. Aceasta, la rugăciunea lui, îi destăinuie cum în ceasul morții sale a văzut adunându-se în jurul său mulțime nenumărată de draci — care urlau, țipau, guițau — până ce s'au scoborât doi îngeri cu părul alb ca zăpada și cu brăne de aur, care chemară moartea. Aceasta veni în chipul unui schelet — așa

¹⁾ D. Russo, *Studii bizantino-române*, București 1907, p. 16—21.

cum de altfel este reprezentată în toată iconografia populară — cu coasă, bardă, topor și tot felul de unelte, și, deslipind sufletul de trup, îl predă îngerilor. Ingerii adunară toate faptele bune ale răposatei și porniră cu sufletul ei spre cer, trecând prin cele 24 de vămi ale văzduhului.

În textul grecesc sunt 21, dar în traducerea românească s'a ajuns la 24. Acestea sunt următoarele — așezate în ordinea greutății: 1-a, vama cuvintelor deșarte și nesocotite, a glumelor fără rânduială din tinerețe; a 2-a vamă; a minciunei, a jurămintelor strâmbe; a 3-a, a osândirii pe nedrept și a clevetirii; a 4-a: îmbuibarea pântecelui; a 5-a: lenevirea și trândăvia; a 6-a: furtișagul; a 7-a: iubirea de argint și scumpetea (= sgârcenia); a 8-a cămătăria; a 9-a: nedreptatea; a 10-a: zavistia; a 11-a îngâmfarea; a 12-a: mânia; a 13-a: pizmuirea și ranchiuna («a ținerii minte răul»); a 14-a: uciderea și tâlhăria și lovirea; a 15-a: fermecătoria, vrăjitoria, otrăvirea și chemarea dracilor; a 16-a: curvia; a 17-a: preacurvia; a 18-a: sodomia, a 19-a: eresurile; a 20-a: nemilostivirea și tirania ș. m. d.

La fiecare vamă așteptau duhurile necurate care aduceau în cumpănă păcatele, pe care ea le săvârșise în viață și pe care ei le scriseră într'o carte neagră cu slove albe, pe când îngerii puneau în talerul balanței, faptele ei cele bune, adăogând, acolo unde era de nevoie, galbeni aduși într'un burduf de Sf. Vasile, care se rugase lui Dumnezeu pentru sufletul ei. Fiindcă Theodora era nedumirită cum de cunoșteau diavolii toate faptele oamenilor, pe care aceștia înșiși le uitaseră, îngerii o lămuresc că Dumnezeu trimite fiecărui om, dela sfântul botez, câte un înger păzitor care-l povățuește spre bine și care adună faptele lui cele bune; în același timp, «domnul întunerecului» trimite în calea omului, diavolii care-l trag spre ispite și care apoi duc fiecare păcat la vama respectivă unde-l înscriu în carte. Numai păgânii, cei nebotezați și cei înstreinați de Dumnezeu nu mai trec prin vămi, ci sunt aruncați de-a-dreptul în prăpastia gheenei. Păcatele pentru care omul s'a căit și pe care le-a mărturisit duhovnicului, împlinindu-și pentru ispășirea lor canonul, acelea se șterg, nevăzut, prin milostenia lui Dumnezeu.

Am insistat într'adins mai pe larg asupra amănuntelor din această ultimă parte, pentru că dintre toate legendele hagiografice

niciuna nu a avut un răsunet așa de puternic în sufletul popular și în imaginația zugravilor de biserici ca Vieța Sfântului Vasilie.

În arta noastră religioasă motivul celor 24 de vămi ale văzduhului este unul dintre cele mai impresionante și mai răspândite. D. P. Henry, într'o lucrare bine documentată, l-a studiat în scenele zugrăvite pe pereții vechilor mănăstiri bucovinene: Voronețul, Vatra-Moldaviței, Gura-Humorului și Arbore. Drumul în lumea de dincolo de moarte este tras în formă de dreptunghi; la fiecare vamă vine, însoțit de 2 îngeri, câte un suflet în întâmpinarea căruia apare un diavol, pe când un altul, retras de o parte, stă, așteptând cântărirea păcatelor. Vămile sunt înșirate aci în aceeași ordine ca în vieța Sf. Vasilie, având fiecare vamă inscripție în limba slavonă: 1. клеветниѣ — clewetirea; 2. (п)оржганняѣ ms. . . . 3. завистииѣ (zavistia); 4. лъживниѣ — minciuna; 5. (nu s'a putut descifra); 6. грѣдосноѣ — îngâmfarea; 7. празнословїѣ; 8. лихва и лѣсть . . . 9. (nedescifrabil) 10. сребролюбїѣ — iubirea de argint; 11. пилнѣство (beția); ș. a. m. d.

În aceste scene iconografice, vămile sunt numai 21. D. P. Henry, întemeindu-se pe redacțiunile moderne ale Vieții Sf. Vasilie, crede că au fost omise trei și anume: vămile desfrânării și a fardului, fiindcă aceste vami feminine n'ar fi putut interesa soborul de călugări și vama tabacului, fiindcă, explică d-l Henry, fumatul « est un péché humain par excellence, auquel, les moines en Bukovine se livrent assez volontiers ». Credem însă că zugravul n'a omis nicio vamă, pentrucă în vechile redacții grecești și slavonești și în unele versiuni românești ale Vieții Sf. Vasilie, vămile sunt în număr de 21. Zugravul vechilor mănăstiri bucovinene s'a conformat în această privință textului din literatura scrisă, pe care călugării mănăstirilor din acea vreme îl citeau probabil în limba slavă.

Vieța Sfântului Vasile cu cele 24 de vămi ale văzduhului, ilustrată în iconografia religioasă, a avut o puternică influență asupra imaginației populare și a lăsat urme adânci în ciclul de credințe și superstiții privitoare la înmormântare. Materiale culese din toate colțurile pământului românesc ne învederează cât de răspândită este credința în vămile văzduhului. Dracii, după ce au fost isgoniți din cer și au rămas în văzduh, « s'au apucat — ne spune T. Pamfil — de au făcut *vămile văzduhului*, unde opresc sufletele

oamenilor cari merg la cer; la vamă, sufletele morților dau fapte bune; dacă nu prea au fapte bune, dau hainele care li se dau de pomană până la patruzeci de zile și dacă nu li se plătesc nici cu atâta, mai dau și paraua dela deget care li se pune când mor. Și dacă nici cu acestea nu se pot răsplăti, sufletele se duc de-a-dreptul în iad »¹⁾.

În Țara Oașului se pune în palma mortului « o cruciță de ceară și câțiva lei ca să-și poată plăti *vămile*.

La groapă o rudă a mortului împarte copiilor mici « bani și *coci* — niște colăcei de-o palmă — peste groapă ». Aceasta pentru ca mortul să-și poată plăti *vămile* (Boirești)²⁾. Materialul cel mai bogat a fost însă cules din Bucovina, de Sim. Fl. Marian și cu mici variante el consună în totul cu datele legendei hagiografice³⁾.

Numărul *vămile* variază în credințele populare; cei mai mulți însă cred că sunt douăzeci și patru. Acestea sunt ca și în « Vieța Sfântului Vasile »: vama furtului, a uciderii, a omorului, a beției, a desfrânării, a lăcomiei, a neîndreptățirii, a învrăjbirii, a sudalmei, a fermecătoriei, a vrăjitoriei, a tutunului, a fumatului, a minciunei, etc.

La vamă, sufletul vine însoțit de îngerul conducător, pe care i l-a trimis Dumnezeu la botez. Acolo dracii scot, ca și în legendă o carte mare cu file negre în care au însemnat toate păcatele, chiar și pe cele mai mici și mai neînsemnate; îngerul conducător aduce și el o carte albă în care se găsesc scrise, cu litere negre, faptele cele bune. Fiecare vameș are « câte o cumpănă sau cântar » cu care cântărește într-o parte sufletul cu faptele cele bune, într-alta faptele cele rele; dacă binefacerile precumpănesc sufletul, trece la altă vamă, dacă nu, păcatele îl trag spre iad. Cu toată îndârjirea dracilor, totuș sufletul poate scăpa la vamă din ghiarele

¹⁾ T. Pamfile, *Povestea lumii de demult* (Acad. Rom., Din vieța pop. rom. Culegeri și studii, XVIII), p. 66. Cf. acelaș, *Văzduhul* (Academia Rom., aceeași colecție, XXVIII), București, 1916, p. 2; Cf. și Ovid Densușianu, *Graiul din Țara Hașegului*, București, 1915, p. 245; « Calea până la cer e lungă, lungă și cu *vămi*, pe care mortul o să le plătească cu bani ».

²⁾ *Anuarul Arhivei de Folklor* (Academia Română), II, publ. de I. Mușlea, București, 1933; P. V. Ștefănuță, *Folklor din județul Lăpușna*, p. 107: « Când aruncă țărână peste sicriu se aruncă bani în mormânt ca să aibă cu ce plăti *vămile* » (Nimoreni).

³⁾ Marian, *Inmorm.*, p. 448—456.

lor «dacă scoate câte un colac și câte un ban dintre colacii și banii ce s'au dat de pomană săracilor peste sălaș, când i s'a dus corpul la groapă, și le dă dracilor ca plată».

În jurul acestui moment hotărîtor din călătoria sufletului prin vămile văzduhului, s'au concentrat o mulțime de superstiții și rituri eterogene — unele de sigur transmise de-a-lungul vremurilor, tocmai din epocile păgânismului — toate puse în legătură cu credința în vămi. Astfel cocoșul, care se dă peste sălașul mortului, de sufletul lui, se dă pentru ca în lumea cealaltă să înspăimânte și să îndepărteze prin cântarea lui pe diavoli și pentrucă «va ține în ciocul său, cumpenele dela vămile văzduhului, și nu va lăsa pe diavoli să facă... vicleșug»¹⁾. Stâlpii pe care preotul îi citește în odaia mortului la lumina a două lumânări au de scop «ca cel răposat să poată mai lesne trece prin aceste vămi»²⁾. După credințele populare, vămile văzduhului sunt despărțite între ele prin râuri. Pentru ca sufletul să poată trece aceste ape, rudele răposatului aștern în diferite locuri: pe pragul casei, lângă poarta ogrăzii, la răspântii, în crucile drumului, peste poduri, la intrarea în curtea bisericii, câte o bucată de pânză curată de casă, sau o năframă, care se numesc *poduri* sau *punți*. Poporul crede că aceste bucăți de pânză, pe lumea cealaltă, se prefac în poduri ca sufletul să poată trece mai departe³⁾.

După ce mortul este scos din casă, în drumul spre biserică, este o datină, răspândită la noi pretutindenea, ca convoiul să se oprească de mai multe ori — în multe localități de 12 ori; cântăreții și bocitoarele încetează, sicriul se așează jos, preotul citește ectenia și după aceasta neamurile răposatului împart peste sicriu celor ce duc mortul, copiilor și uneori preotului colaci, bani, un cocoș și chiar animale mici. Aceasta se face cu scopul ca «sufletul să aibă cu ce plăti vămile din cealaltă lume»⁴⁾. Chiar și pomul cu care e condus mortul la biserică are menirea ca să umbrească sufletul, «după ce a trecut prin toate vămile, ostenit peste măsură»⁵⁾.

Un motiv cu rădăcini atât de adânci în superstițiile populare nu se putea să nu pătrundă și în ciclul poeziilor în legătură cu

¹⁾ *Ibidem*, p. 296.

²⁾ *Ibidem*, p. 225.

³⁾ *Ibidem*, p. 300—307.

⁴⁾ *Ibidem*, p. 297.

⁵⁾ *Ibidem*, p. 174.

ritualul înmormântării. Intr'un bocet din Banat — din așa numitele *zori*, fiindcă se strigă sau cântă la revărsatul zorilor și se invoacă în ele zânele *zori*¹⁾ — sufletul e sfătuit să nu se grăbească:

C'ai să mergi departe	Frică vei petrece;
Pe căi neumbrate;	Dar tu vei lua
Pe căi vei vedea	Și din sân vei da,
Și te-i spăimânta,	Te-i răscumpăra
Cete de tâlhari	Cu nouă crițari
Și de vameși mari.	De vameși tâlhari ²⁾ .
La vâni, când vei trece,	

Toate acestea aduc o nouă dovadă de strânsa legătură a literaturii scrise cu literatura orală a poporului!

Credința despre «vămile văzduhului» s'a înrădăcinat așa de adânc în concepțiile populare privitoare la vieța de dincolo de moarte, încât chiar marii noștri scriitori — ca bunăoară Coșbuc — o evoacă în cele mai frumoase creațiuni ale lor inspirate din vieța populară, în legătură cu sfârșitul vieții pământești:

Pe piept colac de grâu de-un an,
 Și 'n loc de galben buzdugan,
 Făclii de ceară ți-au făcut
 În dreapta cea fără temut,
 Și 'n mâna care poartă scut,
 Ți-au pus un ban.

Cu făclioara pe-unde treci,
 Dai zare negrelor poteci
 În noaptea negrului pustiu,
 Iar banu-i vamd peste râu.
 Merinde ai colac de grâu
 Pe-un drum de veci. (Moartea lui Fulger).

A treia parte din *Viața Sfântului Vasile cel Nou* o alcătuiește vedenia ucenicului acestuia Grigorie, care urcat la cer de un înger vede cetatea cea mare a raiului cu 12 porți ale ei, apoi învierea morților și sosirea lor, în cete, dinaintea scaunului de judecată al

¹⁾ *Zorilor*, surorilor,

Mândrelor zânelor. (E un refren ce revine adesea în cuprinsul bocetului).

²⁾ *Becineagă*, «*Zorile*», datine populare, în *Familia*, Budapesta, An. XI (1875), p. 568, 269. Cf. și Marian, *op. cit.*, p. 230.

Mântuitorului. Întâi vin: Ovrei cari au trăit înaintea Mântuitorului, apoi păgânii, Prea sfânta stăpână, cei 12 apostoli, sfinții mucenici, sfinții mărturisitori,... călugării... cei săraci cu duhul... judecătorii cari n'au luat mită; după aceștia vin cetele păcătoșilor: tâlharii, desfrânații ș. a. În versiunile dezvoltate această parte este expusă pe larg; în versiunile prescurtate multe capitole sunt omise.

Această parte din Viața Sfântului Vasile a avut și ea partea ei de influență asupra literaturii orale a poporului, dar ea s'a încrucișat aci cu alte texte: *Judecata din urmă*, *Semnele venirii lui Antehrist* ș. a.

BIBLIOGRAFIE. TEXTE TIPĂRITE: *Viața sfântului Vasile cel Nou și înfricoșatele vămi ale văzduhului și dreapta judecată, pre care le-au văzutu Grigorie prin rugăciunile sfântului Vasile cel Nou care s'au scris pre limba elinească de acelaș Grigorie, iar acum în zilele Prea luminatului Domnu Io Ioannă Georgie Caragea Voevodă tălmăcindu-se pre limba românească, s'au dat în tipăriu, cu blagoslovenia Prea Sfinții Sale iubitorului de Dumnezeu Kyru Galaction Episcopul Râmnicului, Râmnicu, leat 1816; alte ediții în Bibl. Academiei Române: din 1835 și 1838; titlul la fel cu precedenta până la acelaș Grigorie, după care urmează: *Iară din limba elinească, tradusă în limba noastră strămoșască românească, de un iubitoriu de neamul său românesc Rafail Protosinghel, și tipărită acum a patra oară cu oarecare îndreptări și addogări...* În josul copertei o notă care ne desvăluie câteva librării ale timpului: « Să află de vânzare în București la d. Iosif Romanov, la d. Gheorghie Ioan, ulița Brașovanilor; la d. Visarion Rus, de la Bărăție păste drum, la d. Dimitrachie Nica la Iaș, la d. Hrist Hagi Calču la Focșani, la d. Lilea Țac la Craiova »; ediția din 1847 Iunie 30, « acum tipărită de a șasa oară » cu cheltuiala « dumeleor Iosif Romanov și Iosif Popovici », mai indică o librărie « Steclari la Pitești ». *Cele 24 vămi și viața sfântului Vasile cel Nou și înfricoșatele vămi ale văzduhului și dreapta judecată a lui Dumnezeu...* tipărită de a unsprezecea oară », București, 1920; două ediții fără dată, în București, la Tipografia Națională.*

TEXTE VECHI RETIPĂRITE: M. Gaster, *Chrestomatie romând*, I, p. 301—304, după a. Codex Eminescu, no. 2, f. 86 b—124 [azi în Biblioteca Academiei Române, fond Gaster nr. 3, f. 101—110; data 1692 greșită, vezi mai sus p. 167]; după b ms. Gaster 1706 [azi în Biblioteca Acad. Rom. fond Gaster nr. 98] și după ms. Gaster 1805 [azi în Bibl. Acad. Rom. fond Gaster, nr. 7, f. 79—119]. Ovid Densusianu în *Anuarul Seminarului de istoria limbii și lit. române, Studii de filologie romând*, p. 59—106, după un ms. din Bibliothèque Nationale din Paris din sec. XVII, fond grecesc supl. 479.

MANUSCRIPTE ÎN BIBLIOTECA ACADEMIEI ROMĂNE: nr. 44: « Vămile Văzduhului », copiat de Stan Logofătul, pe la sfârșitul sec. XVIII (circa 1794);

nr. 292: « Viața Sfântului Vasilie și vămile văzduhului », secolul XIX, copie de pe un ms. din Biblioteca Națională din Paris, de T. G. Djuvara (cf. descrierea în I. B i a n u, *Biblioteca Academiei Române, Catalogul manuscrisurilor românești*, I, p. 637); nr. 938, f. 355 v., copiat în 1810, de Ioniță sin Șcitan în satul Turchești (cf. descrierea în I o a n B i a n u și G. N i c o l a i s a, *Catalogul manuscrisurilor românești*, III, p. 154); nr. 1301, copiat de Vasile Țintile « k. k. învățătoriu în Tereblece » v. f. 92, 93; nr. 1596, « Prea minunatele și înfricoșatele videnii »; sec. XVIII (cea mai veche însemnare din 1786); nr. 1630, f. 218—281, copiat în 1746 « în zilele bunului credințos Domnu Io Ioan Neculaie Voevod, la mazilie Mării sale și au venit luminatul Domnu Grigorie Ghica Voevod la vâlet 7255, iar de la Hs. 1747, Iulie 9 zile ». Manuscrisul are un interesant adaos la f. 281 r.: « Scrisu-s'au aceste minuni a Prea sfintei de Dumnezău Născătoare și Pururea Feçoarei Mariei adecă și Viața sf[ântului] și Prea cuviosului Părintelui nostru Vasilie cel Nou și să știți fraților și iubitorilor lui H[risto]s că acest sfânt are o carte țiparnică pre limba greăscă... că au făcut multe minuni, iar noi am scris numai aceste pre scurt »; nr. 1817, fragment (lipsește începutul); f. 1—17, copiat de Neculae Logofăt sin Ursache la 1789, August (v. f. 71 r.); nr. 1955, sec. XVIII—XIX (pe prima pag. pecetea mănăstirii Cernica); nr. 1973, fost al mănăstirii Cernica, anul 1812, cuprinde numai vămile nu și vieța Sfântului, f. 296 r—310 r; nr. 1996, « Viața și spunerea minunilor Prea Cuviosului Părintelui nostru Vasilie cel Nou, f. 1—102; fără însemnare de an sau copist; sec. XVIII; fost al mănăstirii Cernichii; nr. 2021, « Viața și spunerea minunilor Prea Cuviosului Părintelui nostru Vasilie cel Nou », f. 1—118 v., sec. XVIII, fost al mănăstirii Cernichii; nr. 2110 (la un loc cu Amartolon Sotiria), f. 191—249; nr. 2181, lipsește începutul, f. 1—71 v., copie de « Ioachim Ier<omonah> Schev<o> fil<ax> Bistrița[nu] Bărbătescul », la anul 1805; nr. 2338, « Poveste de minunile Prea Cuviosului Părintelui nostru Vasilie cel Nou de la Țarigrad », f. 187—280; sec. XVIII; nr. 2463, f. 137—183, la un loc cu Amartolon Sotiria (nota p. f. 183 la fel cu cea din precedentul nr. 1630; deosebire în final; nota se încheie cu: « în zilele bunului credințos domnă Ioan Constantin Neculai voevod la ... [restul șters]; nr. 1568, « Viața Prea Cuviosului Părintelui nostru Vasilie cel Nou », f. 46—114, scris de Toader Moțoc, la 1811, Moldova; nr. 3644, f. 183—280 de « Ioan, smeritul fiu al Preotului Theodor ot sat Paulești »; nr. 2775, f. 1—82 v., copiat la anul 1799, cu plata egumenului arhim. Chiril, fost al mănăstirii Râșca, dăruit Academiei de Titu Maiorescu; no. 3604, « Vieța și spunerea minunilor... », sec. XVIII (din colecția Cozma, arhiepiscop a toată Ungrovlahia); nr. 3613, f. 1—169 v. « Viața Prea cuviosului Părintelui nostru Vasilie cel Nou, scrisă de Grigorie ucenicul lui, celū din cetatea cea mare a Țarigradului, căruia pomenire să săvârșește în luna lui Martie în 25 de zile... s'au scos pre limba românească la anii dela facerea lumii 7272, (1764); nr. 3627, din Decembrie 1802, de Neculaiu sin Constantin Vrabie din Fundul Racovei: « Cuvânt pentru viitoarea judecată », fără viața; nr. 4209, « Vămile diavoleşti », fragment f. 19—26; copiat în 1830, Martie; nr. 4719, f. 1—31,

copiat în Ianuarie 1802; nr. 4928: «Viața cuviosului Părintelui nostru Vasilie cel Nou...»; sec. XVIII.

FOND GASTER: nr. 3, f. 178 v.—226 v., cu o notă la f. 226 v. din care reiese că a fost scris cu «osteneala robului vostru Cozma de la sfânta mănăstire Neamțul... în zilele bunului credinços Io Costantin Neculai Voevod al doile domnie, la vlet, a c 7250 = 1742: nr. 80, f. 170—191 scris de 2 mâini: până la f. 185 un scris mai ordonat și mai vechiu, restul mai grăbit și mai nou; fără nicio indicație de loc sau timp și fără nume de copist; circa 1750; nr. 92, f. 362—474, fără nicio însemnare; a doua jumătate a sec. al XVIII-lea; nr. 98, din 1706 (după o însemnare de la f. 219 r. și 290 v.) f. 223—290.

TEXTE GRECEȘTI. Tipărite: *Βιβλιον ὀνομαζόμενον Στόμα θανάτου εἰς τὸ ὅποιον περιέχει, τὸν βίον καὶ πολιτεῖαν, μὲ μερικὰ θαύματα τοῦ ἐν Ἀγίοις Πατρὸς ἡμῶν Βασιλεῖου τοῦ Νέου καὶ τὰς φοβερὰς καὶ ἐκστατικὰς ὀπασίας ὅπου εἶδεν ἡ Θεοδώρα εἰς τὸν θάνατόν της, τὰς ὀπας ἐξηγήθηκεν, δι' Ἀποκαλύψεως τοῦ Μαθητοῦ του Γρηγορίου, συγγραφεῖς παρ' αὐτοῦ εἰς τὴν τῶν Ἑλλήνων διάλεκτον, τὰ νῦν δὲ ἐξηγηθεῖς εἰς κοινὴν γλῶτταν διὰ τὴν τῶν πάντων ὠφέλειαν παρὰ Ἀθανασίου Ἱερομονάχου τοῦ Κρητὸς οἰκειοῖς αὐτοῦ ἀναλώμασιν, Venetia, 1693 (necunoscut lui Legend, vezi descrierea lui G. Pesenti în *Byzantinische Zeitschrift*, XXX 1929, p. 316—323, unde se face apropiere cu *Divina Comedie*). Textul se publică și azi în Grecia între cărțile populare o ediție apărută în Athena fără dată în biblioteca d-lui Prof. D. Russo din București, *Βίος καὶ πολιτεία καὶ θαύματα τοῦ ἐν Ἀγίοις ἡμῶν Βασιλεῖου...* Textul care a stat la baza acestei tipărituri pare să fi fost, după Pesenti, un ms. asemănător cu cel publicat de Bollandiști în *Acta Sanctorum Martie*, III. Append. 20—32 (p. 664—678); un fragment dintr'o redacțiune mai mare a publicat A. Veselovskij, *Сборникъ отдѣленія русскаго языка и словесности императорской Академіи наукъ* sec. II-a, p. 10—82.*

MANUSCRISE GRECEȘTI DIN MUNTELE ATHOS: Spyrid. P. Lambros, *Catalogue of the Greek manuscripts on Mount Athos*, Cambridge, 1895, I, p. 406, nr. 3827 (mănăstirea Dionisiat; sec. XVIII); p. 175, nr. 2057 (mănăstirea Esfigmenu; sec. XII).

STUDII ÎN LITERATURA ROMĂNEASCĂ: M. Gaster, *Literatura pop. rom.* P. 439—444; D. Russo, *Studii bizantino-române*, București.

LEGENDE LITURGICE DESCOPERIREA SFINTEI LITURGHII

Am cercetat în paginile precedente materialul legendelor apocrife privitor la persoanele Vechiului Testament, la Mântuitorul și familia sfântă, am urmărit apoi câteva din cele mai caracteristice legende hagiografice în care vieța martirilor și a asceților apare nimbata de o aureolă divină, scăldată în lumina miraculosului. Înainte de a trece la drama și la colindele religioase populare, ne vom opri puțin asupra câtorva legende apocrife, plătuite cu intenția de a explica maselor populare, în chip concret, simbolurile serviciului liturgic sau alte aspecte ale cultului, ca de exemplu motivele pentru care creștinii trebuie să cinstească, cu post și rugăciuni, Vinerele.

Cea mai interesantă este: *Tâlcul sfintei și dumnezeiești liturghii ce s'au arătat limbilor păgâne din dumnezeiasca strălucire precum scrie Baronius la anii dela Hr. 1009* (titlul după ms. 2152 B.A.R.).

Este o legendă extrasă, se spune în titlu, din Baronius.

După Sulzer ¹⁾, traducerea Analelor lui Baronius în limba română s'ar fi făcut de către Popa Ștefan din Brașov; traducerea ar fi fost apoi revăzută de cunoscutul cărturar și autor al primei gramatici românești Eustratievici. E posibil însă, întru cât nu cunoaștem o traducere a operei întregi a lui Baronius, ca referințele lui Sulzer să privească numai legenda noastră. Legenda vrea să explice într'o formă plastică fazele principale ale serviciului divin. Acțiunea se petrece în Orient pe vremea când domnea Sultanul Amurat în Vavilon și Amfiloh în Aravia. Evreii, care pismuiau pe creștini, s'au dus cu daruri, la curtea lui Amurat și au părît pe creștini înaintea Sultanului că s'au înțeles între ei să se răsvrătească și să-și întemeieze o împărăție a lor în Ierusalim.

¹⁾ *Geschichte des Transalpinischen Daciens*, III, Wien, 1782, p. 39, nr. 3.

Amurat, adânc turburat de această știre, trimite poruncă scrisă Împăratului Amfilog din Aravia ca să-și adune oștile și să porceadă de sânge asupra Ierusalimului pentru a-l preface în ruine și a distruge biserica de pe mormântul lui Hristos. Patriarhul Ierusalimului, Sfântul Metodie, aflând de venirea limbilor păgâne asupra Ierusalimului, a fugit la Antiohia. La biserica Sfântului Mormânt au rămas numai doi slujitori, fratele Ioanichie cu un preot. Amfilog, sosind cu oștile, dărâmă zidurile Ierusalimului, sfărâmă casele, dar nu putu împlini porunca împărătească, fiindcă ostașii săi nu găseau biserica Sfântului Mormânt. Dumnezeu o învăluise într'un nor de ceață și o ascunsese privirii lor. Amfilog chemă atunci pe credinciosul său, Musalip, și-l trimise să dărâme el biserica. Musalip intră în biserică tocmai când preotul, îmbrăcat în odăjdii, se pregătea să înceapă sfânta liturghie. Vrând să se arunce asupra preotului, Dumnezeu îi înțepeni mâinile « ca de fier și nu putea să le întoarcă către dânsul ». Atunci Musalip, pricepând minunea dumnezeiască, căzu în genunchi înaintea preotului și ceru iertare. Prin rugăciunea preotului, mulsulmanul își recăpăta sănătatea.

Sultanul, aflând aceasta, porunci să se introducă în biserica creștinilor caii și cămilele oștirii, dar preotul, care începuse slujba, se rugă lui Dumnezeu și îndată toate vitele căzură moarte, ca lovite de trăsnet. Amfiloh, turburat, veni la fața locului să vadă și el cum săvârșesc creștinii slujba lor religioasă. Și atunci luminează Dumnezeu ochii lui cei trupești și pe când preotul săvârșia diferitele faze ale liturghiei, ochii lui vedeau desfășurându-se aieva împlinirea celor ce preotul cuvânta. Astfel când preotul a zis: « Duhul sfânt să vie preste tine », atunci Sultanul a văzut duhul sfânt coborându-se din cer în chip de porumb și « odihnindu-se preste sfintele daruri și toată biserica s'a umplut de bună mireasmă a darului prea Sfântului Duh, iar sfântul altariu, s'a luminat mai mult decât razele soarelui ». Impresionat de cele văzute, Amfilohie cu toți ai săi, a cerut și a primit botezul dela Patriarhul adus din Antiohia. Dar Sultanul Amurat, mâniat de cele aflate, porunci lui Amfilog să se întoarcă la religia lui și să jertfească idolilor. Neofitul se opuse cu îndărătnicie și primi cununa de martir.

TEXTE TIPĂRITE: *Invățătura pentru preoți și diaconi*, Viena, Sibiu, 1789. Ed. III-a, Buzău, 1835, Dr. M. Gaster, *Chrestomatie română*, II, p. 55—57, fragment după 3 codice din ca. 1750, 1760 și 1777; msse Academia nr. 758: «Tâlcul Sfintei Liturghii care s'au arătat limbilor celor păgânești precum scrie Bermann, la anul 1009», copiat între 1823—1832; 1432, f. 43, r.-46: «Spunere de Sfânta Liturghie cum să stea oamenii cu frică în biserică, la Sfânta Liturghie», sec. al XIX-lea; 1631, f. 171—185: (titlul la fel ca în ms. 2152). Insemnare de altă mână, p. 1700: 1726; nr. 2152: «Tâlcul Sfintei și dumnezeștii Liturghii ce s'au arătat limbilor păgâne din dumnezeiasca strălucire precum scrie (Baronius) la ani dela Hs. 1009», f. 3—11. Insemnare, alt scris, f. 14: «1845»; nr. 2488: «Invățătură sfântă a dumnezeștii și Sfintei Liturghii tâlcuire și cercare», f. 2—20; însemnare, f. 223 v.: 1784; nr. 3202, f. 135—146 (titlul ca în ms. 2152), ms. legat la sfârșitul *Liturghiei* tipărită la Râmnic, 1759. (*Bibl. rom. veche*, II, 146, nr. 314); nr. 3862 din 1780, greșit: dosarul anului 1848; nr. 3162, f. 1—12 v.: «Descoperirea...». F. 1: anul 1780. Noemvrie 21; nr. 4649: «Tâlcul Sfintei Liturghii», copiat de Tudosie Dascălul dela Slamrâmnic, f. 92 v.: 1032, Insemnare, p. 103 r.: 20 Febr. 1764; nr. 5125, f. 13—22 r.: «Descoperirea Sfintei Liturghii...» anul 1808 (f. 22 r.); nr. 3518, f. 163—169 r.: «Descoperirea Sfintei Liturghii», sec. al XVIII-lea.

FOND GASTER: nr. 96 f. 5., nr. 95 f. 94 (ambele din prima jumătate a sec. al XVIII-lea); nr. 63 din 1750; nr. 91 f. 1; nr. 90 din 1777; nr. 102 f. 35, din 1800; nr. 97 f. 113 din sec. XIX.

DESCOPERIREA CELOR 12 VINERI

Spre latura apusului, în țara Alheilor, într'o cetate anume Drasna, erau veșnic certuri între jidovi și creștini. Pentru a curma aceste certuri, împăratul Karmil hotărî să se țină un sobor, care să desbată pricina. În sobor veniră bătrânii jidovilor, cari se plângeau că nu mai pot răbda răutatea creștinilor și propuseră să se aleagă câte «un filosof» dintre ai lor, care să discute cu un filosof ales de creștini și dacă filosoful lor va fi biruit, ei toți să primească botezul.

Propunerea fu primită. Ovreii aleseră pe Tarasie, care era însoțit de fiul său Malho, iar creștinii pe Elefterie «om înțelept și temător de Dumnezeu și învățat în sfintele scripturi» și câte trei intrară într'o casă mare. Aci cei doi bătrâni începură să se întrebe și să discute între ei «din adâncimea cărților și din tâlcurile Bibliei», dar Elefterie, ajutat de Domnul nostru Isus Hristos, răspundea la toate întrebările, pe când «vraciul de multe ori întreba și puțin tâlcuia».

În cele din urmă, Tarasie, înfundat, izbucni: « Acum cred că tu ești adevărat înțelept și într'adevăr m'ai biruit și legea voastră este adevărată... însă nici tu nu știi să-mi spui pentru cele 12 Vineri, care sunt de mare folos sufletelor voastre ». Și zicând acestea ovreiu, supărat, ieși puțin afară. Fiul său Malho, căruia îi plăcea legea creștinilor și voia să se boteze, rămas singur cu Elefterie, îi lămuri pe deplin întrebarea. Această taină fusese scrisă într'o carte pe care o păstra unul din apostolii Domnului, dar jidovii îl uciseră și, luându-i cartea, după ce învățară pe de rost cuprinsul ei, o aruncară în foc, astfel că afară de căpeteniile Ovreilor, care erau opriți de legea lor să o divulge, n'o mai cunoștea nimeni.

Când Ovreiu Tarasie se întoarse, Elefterie, lămurit de Malho, îi spuse pe de rost taina celor 12 Vineri. Tarasie « turba de mânie » și înțelegând că numai dela Malho putuse afla căpetenia creștinilor taina, « se repezi ca o fiară sălbatecă asupra fiului său, pe care-l ucise cu o lovitură de cuțit » și apoi se sinucise. Atunci « filosoful » Elefterie desvălui creștinilor rostul celor 12 Vineri, care sunt: 1-a Vineri, înainte de cei 40 de mucenici, « atunce scoase Dumnezeu pre Adam și pe Eva din raiu »; a 2-a Vineri, înaintea Blagoveștenilor, « atunce ucise Cain pe Avel »; a 3-a înaintea Sf. Paște, răstignirea lui Hristos; a 4-a înaintea pogoririi Sf. Duh, când « Agarenii robiră multe locuri și goniră pe împăratul Arcadie »; a 5-a în Iunie, când « Caldeii robiră Ierusalimul sub împăratul Nabucudonosor »; a 6-a înaintea zile Sf. Apostol Petru și Pavel în amintirea vremii când « Dumnezeu trimise 70 de rane (plăgi) pe pământ « pe mâna lui Moise și Aron »; a 7-a, în August, amintirea zilei când « Ismailitienii înarmați veniră pe mare în Galileia și robiră multe laturi »; a 8-a tăierea capului Sf. Ioan Botezătorul; a 9-a, înaintea înălțării Sf. Cruci, pentru ziua « când Dumnezeu a prăpădit Sodoma și Gomora și alte 7 orașe »; a 10-a « când Moise a despărțit Marea Roșie cu toiagul »; a 11-a, « când Prorocul Ieremia a închipuit chivotul legii Domnului și fu luat de îngeri și dus între 2 munți »; a 12-a, « când Irod a tăiat 14.000 de prunci ».

Apocriful se încheie cu recomandarea ca toți creștinii să păzească aceste 12 Vineri « cu post, cu rugăciune și cu milostenii Cine nu le va păzi, va avea de îndurat mânia dumnezeiască; cine la va păzi, « va fi ferit de orice boală; și casa și curtea lui îmbelșugată ».

Istoricul acestui text, care nu are decât o valoare teologică și folklorică, a fost întreprins de către istoricul literar și folkloristul rus Al. Veselovskij. Se știa că un text grecesc atribuit Papei Clemens, care cuprinde numai lista celor 12 Vineri, fără nicio altă explicare, a fost publicat de Cardinalul Pitra. Veselovskij a adăugat o serie de variante la această listă: germană, provensală (sec. al XVIII-lea) franceză, italiană și engleză; ultimele două cuprind însă și câte o mică explicare la fiecare Vineri.

Cu totul diferite de aceste texte occidentale se înfățișează grupul textelor slavice, care cuprind înaintea listei o întregă legendă despre disputa dintre Elefterie, « filosoful » creștinilor, și Tarasie, reprezentatul jidovilor, așa precum am văzut că se găsește și în versiunea românească. D-l Gaster întemeindu-se pe Veselovskij credea că această redacțiune pe care o numea « Elefteriană » se află numai la Slavi, de unde presupunea dânsul — care a semnalat și versiunea românească — a trecut și la noi. Catalogul de manuscrite grecești dela Muntele Athos al lui Sp. Lambros ne arată însă că legenda este cunoscută și Grecilor sub titlul de: « *Ἐμφυελα τῶν ἑβ' Παρασβῶν καὶ φιλάτωρε* ». Un asemenea ms., copiat în anul 1603, Ianuarie 22, de Mitrofan, ieromonahul și protosinghelul Samothracei, se păstrează în Mănăstirea Iviron. E sigur că textul grecesc stă la baza versiunilor slave și române.

BIBLIOGRAFIE. TEXTE ROMÂNEȘTI EDITATE: Gaster, *Literatura populară română*, p. 389 rezumă un ms. din 1750, în posesiunea sa. Cartea se publică și azi, dar nu putem ști de când a început publicarea ei. În Biblioteca Academiei Române am găsit numai următoarele tipăriri: « *Cele 12 Vineri din cursul anului care urmează a se ține de creștini și nu le poate știe care sunt și Originea Sf. Cruci și Rugăciunea către Prea Sf. Născătoare*, București, 1911; « *Cele 12 Vineri din cursul anului care urmează a se ține de creștini . . . și Originea Sfintei Cruci urmată de Cartea pentru deslegarea farmecelor* (dar aceasta din urmă lipsește din broșură), București, 1923; altă ediție, identică în titlu și cuprins cu precedenta, tipărită de Pr. G. Gladcowski, fost econom al Sf. Mănăstiri Frumoasa și Paroh la comuna Deleni, Constanța, Câmpulung, 1923. În câte 3 edițiile, textul *Cele 12 Vineri* se încheie cu următoarea notă: « Acestea de mai sus sunt traduse de un călugăr bătrân, arhimandrit, din limba elenă, și reproduse de Mihail Constantinescu Berechet din comuna Tâncăbești, plasa Znagov, județul Ilfov, ca să fie cunoscută creștinilor . . . S'a reprodus după o slovă foarte veche și aproape invizibilă ».

MANUSCRISE INEDITE ÎN BIBLIOTECA ACADEMIEI ROMÂNE: nr. 830, f. 122 v. « Tarasie jidovul pricea pentru lege cu Sfântu Elefterie și spunerea a celor 12 Vineri mari; (cf. B i a n u și G. N i c o l a i a s a, *Catalogul manuscriselor românești*, III, p. 81; nr. 3240, f. 102 v. — 110 « Cazania lui Lefterie Filosoful pentru cele 12 Vineri mari »; nr. 3248, « Cele 12 Vineri mari » copiate de dascălul Strătilă din Vălcotești la 1795; nr. 3561, « Cazania lui Elefterie Filosoful pentru cele 12 Vineri mari » copiată de Marco Romanescul Popovici dascălul, în satul Brebului din Gorjul de Sus pentru Părintele Mihaiu din Călnic, în 1773; 3570, din Banat « Învățătură și spunere pentru folosul creștinilor » f. 8 v.—12 începutul sec. XIX (1804); nr. 3004, f. 121 v.—123 v. copiat în 1814, Iulie 24 de « Gheorghe sãn Panait Șerban »; nr. 1432, f. 121—123 v.; pe f. 121—129 semnătură în caractere latine Ioseph Stephano vits 1814; no. 3605, f. 10 v. copiat de Calinic Boșan, arhimandritul mănăstirii Xeropotamul, la 1865.

FONDUL GASTER: nr. 63, din circa 1750 (fragment); nr. 96, din 1725—1750, nr. 100, din 1750, pp. 35—64; nr. 95, p. 94; nr. 91, din 1802; nr. 97, din 1813 și nr. 58, din 1830, p. 1—38.

PROTOTIP GRECESC păstrat în mănăstirea Iviron din Muntele Athos, copiat în 1603 la S p y r. P. L a m b r o s, *Catalogue of the greek Manuscripts on Mount Athos*, Cambridge, II, 1910 p. 205, nr. 4809, 33. *Ἐπιγραφεὶ τῶν ἱερῶν παραβῶν καὶ φιλάτωντε.*

DRAMA RELIGIOASĂ

VICLEIMUL

Mihail Kogălniceanu într'un articol publicat în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie* (I, 1882, p. 23), ocupându-se în treacăt și de Vicleim, spune textual că dascălii și diecii noștri, întocmai ca «les clerics de la Bazoché», erau actori reprezentând misterele religioase ce ni s'au păstrat în Irodul sau Betleemul nostru. «La începutul încă al acestui secol — adaogă el — irozii erau ținuți în onoare mai mare; fiii boierilor celor mai înalți, îmbrăcați în haine de stofă aurită, mergeau la curtea domnească și la casele boierești cele mai însemnate, de reprezentau slujbele religioase». Și Burada în *Istoria Teatrului în Moldova* ne dă, după spusele bătrânilor, date interesante. Erau ne spune el — în Iașii anului 1830 — mai multe tacâmuri de irozi, unele destul de numeroase, alcătuite din vreo 30 de persoane, care străbăteau călări ulițele orașului, îmbrăcați în «stihare cu cămeși de stofă roșie, împodobite cu fireturi albe, purtând pe cap mitre, făcute din hârtie poleită»¹⁾. Adesea plecau din Iași la moșiile boierilor unde erau bine primiți. În casele mari din Iași, jucau în odaia cea mare (în salon), unde boierii, cu o creștinească îngăduință, admiteau să ia parte și popor, mai ales copiii cari se țineau lanț după irozi.

Aceste știri despre strălucirea de odinioară a Vicleimului, transmise din bătrâni, au încurcat mulți cercetători cari au căutat să afle originile misterului religios la noi. «Steaua și Betleemul sau Vicleimul, cum se practică la noi — spunea G. D. m. Teodorescu — «de bună seamă că datează din primii timpi ai introducerii creștinismului în Dacia». Ne-au venit din Bizanț,

¹⁾ T. Burada, *Istoria teatrului în Moldova*, I, p. 7.

« ca mijloace sigure de lățire și înrădăcinare » a creștinismului ¹⁾. Mai aproape de realitate, M. Gaster, pornind dela faptul că misterul celor 3 regi magi apare în textele latine ale Galiei din veacul al XI-lea, că aceste texte latine au fost introduse în Germania, unde au fost traduse și prelucrate în limba poporului, că, împreună cu protestantismul, versiunile germane au pătruns în Transilvania la Sași, trage concluzia că dela « Sașii din Transilvania au venit irozii și la noi, cel mult în secolul trecut ». Burada însă, înlăturând părerea lui Gaster, crede că « aceste priveriști și jocuri vor fi fost introduse la noi, deodată cu creștinismul, sau de către călugării străini veniți în țara noastră în diferite timpuri » ²⁾. Gh. Adamescu caută să împace vechea părere a lui G. Dem. Teodorescu cu părerea lui Gaster, admițând că ne-a venit pe două căi: « 1. prin Bizanț, adică prin originalele slavone, prelucrate după bizantine »; « 2. prin Sașii din Transilvania » ³⁾.

Istoriile literare mai noi nu dau atenție Vicleimului. În sfârșit, într'o notă introductivă la niște texte culese în Gorj, d-nii C. Brăiloiu și H. H. Stahl cred în originea populară a Vicleimului: « *Vicleiul* », jucat azi în capitala județului Gorj, nu este de sigur o fală a *artei populare românești*. Vechiul *miez țărănesc*... a fost cu totul coplesit de tot soiul de adaosuri urbane și suburbane » ⁴⁾.

Cercetarea materialului de manuscrise din Biblioteca Academiei Române, precum și a mărturiilor interne și externe, duce la concluzia că Vicleimul apare la noi în ultimele decenii ale veacului al XVIII-lea. Nici misionarul catolic Marcus Bandinus, care petrece iarna anului 1647 în Moldova ⁵⁾, nici Paul de

¹⁾ G. Dem. Teodorescu, *Incercări critice asupra unora credințe, datine și moravuri ale poporului romanu, prefacia de d-lu Alexandru I. Odobescu*, București, 1857, p. 47.

²⁾ Dr. M. Gaster, *Literatura populară română*, p. 492.

³⁾ Gh. Adamescu, *Istoria literaturii române (Bibl. p. Toji.)* p. 50 (ediția III-a).

⁴⁾ Revista *Sociologie românească* (dir. D. Gusti), 1936 nr. 12, p. 15—32.

⁵⁾ Interesantă este descrierea Bobotezei la curtea lui Vasile Lupu și mai ales procesiunea pusă în scenă de el și de călugării iesuiți, între altele: 12 copii îmbrăcați ca îngeri, corul preoților, apoi *trei crai încoronafi*, reprezentând misterul festivității... soarele și luna, servitoare a prea fericitei Fecioare, țineau icoana ei... Fecioara Născătoare de Dumnezeu arăta *pe copilul Iisus*

Al e p, care, împreună cu Patriarhul Macarie, petrec sărbătorile de Crăciun la Iași și descrie în ziarul de călătorie alături de obiceiul preoților de a colinda noaptea cu icoanele ¹⁾ și datina colindelor, nici Dimitrie Cantemir care, în notele de folklor din a sa *Descriptio Moldaviae*, vorbește de călușei, de orațiile de nuntă, de drăgaică, de papalugă, de turcă, de colinde — niciunul din aceștia nu pomenește nimic despre Vicleim. Nici Gheorgaki Logofătul în *Condica ce are întru sine obiceiuri vechi și noi a Prea Înălțaților Domni* din 1767, în capitolul despre «obiceiurile din ziua Ajunului și ale Nașterii Domnului», nu știe nimic despre stea și Vicleim; și de sigur că dacă ar fi intrat în datina vremii — mai ales dacă ar fi fost primite la curtea domnească, cum aflăm dela Kogălniceanu — nu ar fi scăpat din vedere să menționeze aceasta.

Scrutarea materialului editat până acum și a manuscriselor inedite din Biblioteca Academiei Române vădește — cel puțin în parte — o desvoltare organică a acestei drame religioase pe pământ românesc și în marginile literaturii noastre. Forma cea mai veche, din care au ieșit prin prelucrare o bună parte din formele existente azi, se păstrează în manuscrise și a fost publicată de Anton Pann în colecția sa de *Cântece de stea sau versuri ce să cântă la Nașterea Domnului nostru Is. Hr.* (1848).

la magi spre a-l adora — de-asupra icoanei lui, strălucea o stea care se întorcea cu o mișcare circulară Domnul i-a primit în sala palatului, în picioare cu capul descoperit. Copiii au cântat în latinește și românește. De aci s'a iscat o ceartă între popi, călugări și dascălii români care pretindeau că copiii, ce au cântat românește, sunt din școlile românești (Cf. V. A. Urechia, *Codicele Bandinus în Analele Academiei Române*, tomul XVI (1893—94), *Mem. Secț. ist.*, București, 1895, p. 141 și 316.

¹⁾ În această țară, se obișnuiește, în seara spre Nașterea lui Hristos, ca toți preoții din diferite orașe, însoțiți de sârmani, de citeți și de coriști să se adune în cete, purtând icoane și umblând prin oraș toată noaptea, vizitând casele boierilor și dându-le bucurie în ziua de sărbătoare. Tot astfel făceau lăutarii, toboșarii, flautiștii și fluerașii colindând în bande toată noaptea dinspre Crăciun și în noaptea următoare, cu felinare, pe la casele boierilor celor mari, la casa arhierelui și la Patriarh». Emilia Cioran, *Călătoriile Patriarhului Macarie de Antiohia în țările române*, 1653—1658, București, 1900, p. 81—82.

« Intrebarea lui Irod și răspunsul maghilor:

« IROD. — Cine sânteți voi? De unde veniți și unde vă călătoriți? »

« MELHIOR. — Eu sânt craiul Melhior dela Răsărit, și după steoa ce s'au arătat, cunoscând că s'au născut împărat mare pre pământ, merg pân' la Vitteem să mă închin lui.

« BALTASAR. — Eu sânt craiul Baltasar dela Persida, carele, prin steoa ce s'au arătat și prin proroci înțelegând că s'au născut Impăratul Hristos, merg ca să mă închin și eu lui.

« GAȘPAR. — Eu sânt craiul Gașpar dela Răsărit și, văzând stéoa cea arătată pă ceru, am ispitit prorocii și scripturile și am cunoscut că s'au născut Hristos, Domnul Domnilor, craiul crailor și împăratul împăraților și merg până la Vitteem ca să mă închin și eu lui.

« Dar tu ce împărat mare ești? »

« IROD. — Eu sânt Irod împărat, care pre cal am încălicat, sabia în mână am luat, în Vitteem am intrat, patrusprezece mii de canoni mici am tăiat și tot pământul s'au cutremurat ».

Din această formă mumă, s'a născut o formă mai desvoltată, cu o introducere pe care o rostea la intrarea în casă « moșul »:

« Bună vremea, bună vremea la dumneavoastră cinstiți boeri, iată am venit cu acești trii crai filosofi de Dumnezău luminători și de mine purtători și voiu ca să-i întreb unde mergu și unde să călătorescu și cu aceste sâmne cui să arată și cui să închină ».

După această introducere, încep cântările Vicleimului, apoi dialogul magilor cu Irod, după care vin iarăși cântările stelii și reprezentăția se încheie cu o « aurație ce voește », pe care o spune Irod. Din aceste tipuri simple, care circulau în manuscrite la sfârșitul veacului al XVIII-lea, s'au desvoltat apoi prin prelucrarea cărturarilor mărunți — pe unii îi putem identifica — 3 tipuri principale de Vicleim, proprii celor trei regiuni românești: un tip muntean, un tip moldovenesc și un altul ardelean.

Versiunea munteană, cea mai veche, a fost culeasă în anul 1884, de G. Dem. Teodorescu, dela bucătarul Nae Roman, zis Papălână și dela Șerban Mușat, fost soldat, amândoi locuitori în Crucea de piatră din București. Textul înfățișează un fir de intrigă ceva mai desvoltat decât cel cunoscut din manuscrite și din ediția lui Anton Pann. Are două părți — am putea zice acte. În prima parte Irod, aflând dela « ofițerul » său că prin « străji și prin caraule », s'au prins trei oameni străini, cari pretind că sunt « crai și filosofi » din părțile Răsăritului și că merg să se

încine lui Hristos în țara Nazaretului, cere să-i fie aduși înainte. Magii se înfățișează și, la cererea lui Irod, fiecare se recomandă. Irod își pierde cumpătul, aflând dela ei că, potrivit cu vechile profeții, s'a născut în neamul Israelitenilor, un împărat sfânt care va distruge rosturile lui pământești și că ei călăuziți de steaua, ce li s'a arătat, au pornit în căutarea lui ca să i se închine. Turburat, Irod scoate sabia și amenință că va ucide copii din « Vicleim » mai mici de 2 ani. Magii, îndârjiți, aruncă blesteme: tunet, trăsnet, catran, smolă și pucioasă că cadă peste palatul lui. Tunetele se și aud și Irod, înfiorat, își cere iertare. Apoi, prefăcându-se că s'a pocăit, îi roagă, ca, după ce vor fi aflat locul unde s'a născut Mântuitorul, să se întoarcă pe la el să-i spună ca să se ducă și el la închinare. Magii purced la drum. Corul rămas pe scenă povestește cântând desfășurarea mai departe a acțiunii: plecarea magilor după stea, sosirea la Vicleim, adorarea Mântuitorului.

În partea a doua, Irod își chiamă ofițerul și-l trimite să-i aducă un prunc nevinovat — mai mic de șapte ani. Corul intonează un imn de slavă pentru nașterea Domnului. Copilul, adus și ispitit de Irod, îi desvăluie toate tainele: Nașterea Mântuitorului din Fecioara Maria, Botezul; apostolii « voitori de bine »: cei 4 evangheliști; și « voitorii de rău »: Irod, saducei și farisei. Răuvoitorii îl vor răstigni, dar a treia zi va învia, se va înălța la dreapta Tatălui pentru ca, la sfârșit, să judece vii și morții. Irod își iese din minți și poruncește să fie uciși copiii din Bethleem, în timp ce corul intonează din nou un cântec.

Prin structura sa, acest tip de Vicleim are legături vădite pe de o parte cu tipul Vicleimului care circula pe la începutul veacului trecut în manuscrise și pe de alta cu ciclul cântecelor de stea.

În factura sa, tipul Vicleimului muntean este o dezvoltare autohtonă a vechiului sâmbure de dramă religioasă pe care îl găsim în manuscrise și în versiunea publicată de Anton Pann. Axa o alcătuiește prezentarea magilor la curtea lui Irod, dar această prezentare nu este de fapt decât o parafrază în versuri a vechiului dialog în proză dintre Irod și crai, după cum se poate ușor vedea:

Textul lui A. Pann

Melhior

Eu sunt craiul Melhior dela Răsărit și, după steaua ce s'au arătat, cunosând cu s'au născut împărat mare pre pământ, merg să mă închin lui

Textul versificat

Melhior

Eu sunt craiul Melhior
L'al răsăritului cer:
Pre stea ce s'a arătat
În naltul înseninat
Și din prorocii aflând,
Că se va naște curând
Mare 'mpărat pre pământ,
Am plecat ca să-l găsec
Să mă 'nchin și să-i slujesc

Valtasar

Eu sunt craiul Valtasar dela Persida, carele prin steaua ce s'au arătat și prin proroci, înțelegând că s'au născut Împăratul Hristos, merg ca să mă închin și eu lui

Valtasar

Eu sunt craiul Valtasar;
Dela Persida-am pornit
Pre steaua ce s'au ivit,
Și prin prorocii cetind,
Că s'o naște pre pământ,
Cel mai tare împărat,
Mesia mult așteptat,
Am plecat ca să-l găsec...
Și să mă închin și eu lui.

Chiar abilitățile stilistice ca de exemplu apostrofa lui Irod către Gașpar, după ce află dela ceilalți doi Nașterea Mântuitorului, apostrofa care trădează neliniștea, sunt luate din vechiul text în proză:

Textul în proză

Dar tu ce împărat mare ești?

Textul în versuri

Dar tu care te uiți rău,
Privind la scaunul meu;
Ți-este rândul să vorbești,
Spune ce craiu mare ești?

Al doilea element al Vicleimului muntean — corurile — are, lucru ce nu s'a observat până acum, legături cu vechile cântece de stea. Construcția acestui tip de mister religios are de altfel ceva din factura dramei antice: corul sau trupa, un personaj colectiv, este continuu pe scenă, intervenind în desfășurarea acțiunii între acte, prin bucăți epice, dar mai adesea lirice, totdeauna cântate. Bucățile pe care le cântă corul sunt însă cântecele de stea din

vechile manuscrise. Astfel cântecul care desparte cele două acte ale *Vicleimului*: *Craii dacă au plecat* (rândurile 270—277 și 285—290 din colecția G. Dem. Teodorescu) este jumătatea a doua din cântarea a 9-a a colecției lui Anton Pann (ed. IV, 1848). Cântecul al II-lea al corului înainte de venirea copilului nevinovat: *In orașul Vitelem, veniți cu toți să vedem* (rândurile 300—324 din colecția G. Dem. Teodorescu) este cântarea a 4-a din Anton Pann.

Versiunea moldovenească. Al doilea tip de *Vicleim* este răspândit în Moldova și este reprezentat prin mai multe versiuni. Cea mai veche a fost publicată de T. Burada după un manuscris de pe la 1860, pe care i-l procurase Gh. Popovici, Baș-irodarul din Iași¹⁾. După informațiile pe care le căpătase dela tacâmurile de irodari, acest tip de mister religios se juca în Iași, încă înainte de 1830; alt text mai vechiu nu se cunoștea să fi fost în Moldova. O altă versiune înrudită a fost publicată de Elena Niculiță-Voronca²⁾ după o tradiție culeasă dela Iancu Glavan din Botoșani. O a treia versiune a fost publicată de G. Dem. Teodorescu după un manuscris prezentat Prefecturii Poliției din București, în anii 1870 și 1879, de către Luponii, care venise cu o trupă de irozi «de peste Milcov», precum și de Alex. H. Paulidi și N. C. Camelin.

Notele lui G. Dem. Teodorescu ne dau, pe lângă o indicație de circulația textelor dintr'o regiune într'alta, și un alt amănunt interesant: «Pe cât țin minte, una din aceste trupe a fost admisă la palat, într'o seară, *represintând drama religioasă în asistența M. S. Regelui*».

Tipul de *Vicleim* moldovenesc este ceva mai complicat decât cel muntean prin introducerea unor scene de umor. Irod, neliștit de un vis care-i desvăluise nașterea Mântuitorului și apropiata lui cădere, trimite un ostaș să afle unde este noul împărat, dar ostașul se întoarce fără să aducă nicio știre. Irod trimete din nou ostași să colinde țara și să întrebe pretutindeni de noul împărat. Ostașii pleacă și întâlnesc un cioban, pe care auzindu-l vorbind singur de împărați, de sabie, de cața (măciuca) lui, îl ispitesc, crezând că pot afla dela el taina după care umblă Irod.

¹⁾ *Istoria teatrului în Moldova*, p. 12—23.

²⁾ *Datinele și credințele poporului român*, Cernăuți, 1903, p. 85—102.

Dar ciobanul, deși știe că s'a născut «alt împărat mai priceput», nu vrea să destăinuie nimic și ostașii, crezându-l că e sărit din minte îl lasă — este aci o scenă cu elemente comice care se încheie cu un cântec de ironie pe care trupa îl aruncă ciobanului:

Frunză verde barlaboi,
 Măi ciobane măi,
 Tu n'ai grije nici nevoi;
 Tu mănânci un usturoi
 Și te culci pe pat de flori,
 Cu capul pe mușuroi.
 Du-te la oi, măi ciobane,
 Că-ți mor oile de foame;
 Nu vorbi de împărați
 C'ai să-ți pierzi oi și sălași.

În partea a III-a, Irod destăinuie «stratiotului» visul care i-a turburat liniștea și-l trimite să cerceteze unde s'a născut Mântuitorul.

Partea a IV-a cuprinde: înfățișarea magilor la curtea lui Irod, desvăluirea tainei despre nașterea lui Hristos, conflictul dintre magi și Irod și porunca acestuia pentru uciderea copiilor din Bethleem.

Partea ultimă, a cincea, este un episod secundar al uciderii copiilor din Bethleem și în același timp o împăcare a lui Irod cu divinitatea. Un arap, venit la scaunul lui Irod, se plânge că tatăl său, neguțator de vite, avea o roabă foarte frumoasă pe care voia să o ia în căsătorie, după ce-i murise soția. Într'o zi însă, împăratul lui, care înnoptase după vânat prin părțile locului, a cerut sălaş dela tatăl său. Acesta a gătit, după cuviință, masă mare, dar împăratul, văzând roaba pe când îl servea la masă, a îndrăgit-o, și a doua zi dimineața, a luat-o cu sila. Tatăl său, mâhnit, a căzut la «grea zăcare» și după trei zile a murit.

Fiul, după ce l-a îngropat, a venit în «Vitleim»; aci după un an, s'a însurat, a dobândit un fiu și acum a venit la curtea lui Irod să-l întrebe dacă a fost cu dreptate ca împăratul să răpească tatălui său:

Fără frică de păcat,
 Roaba ce el a iubit
 Și chiar vieța i-a răpit?

Irod, fără să bănuiască gândul arapului, se grăbește să răspundă că aceasta este « un lucru prost și neiertat și nevrednic de un împărat »:

De-aș fi fost în locul tău,
 Infigeam în pieptul său
 Un hanger înfricoșat,
 Deși era împărat.

Arapul, care abia aștepta acest răspuns, isbucnește:

Așa e! Ș'atunci am drept
 Să-ți înfig hangeru 'n piept,
 Ăst hanger înfricoșat,
 Deși ești tu împărat!

și se repede să-l înjunghie, dar îngerii întind sulițele și-l opresc. Irod poruncește « stratiotului » să închidă pe arap, dar, răzgândindu-se, îl chiamă înapoi să-l judece și-l întreabă pentru ce a încercat să-l omoare. Arapul lămurește că a avut un singur copil, care a fost ucis din porunca lui Irod, că soția sa, nemângâiată, plânge și se sbuciumă neconținut și că el venise aprins de gândul răzbunării, dar fiindcă îngerii l-au împiedicat, se socotește vinovat și cere să fie dat pe mâna gelatului sau dacă Irod crede că a avut dreptate, să-i dăruiască vieța și el îi va rămâne supus credincios. Irod recunoaște că arapul a avut dreptate și-l iartă. Această faptă bună îl împacă cu cerul și doi îngeri cu « sulițele ostășești » vin să-l servească. Trupa încheie cântând în cor:

Veniți cu toți dimpreună
 Să ne facem voie bună

după care începe jocul păpușilor.

Tipul acesta moldovenesc are și el rădăcini în literatura românească anterioară, fiindcă a încorporat în structura lui, într'o măsură mult mai mare decât tipul muntean, cântece de stea între care câteva bucăți din Psaltirea versificată a lui Dosofteiu și chiar fragmentul desprins din Cântecul lui Constantin Brâncoveanu despre care a fost vorba mai înainte. Astfel cântecul pe care-l cântă trupa la încheierea părții a treia: *Domnul stătu craiu 'n țară* (rândurile 251—274 din G. Dem. Teodorescu)¹⁾ este Psalmul

¹⁾ Prefer textul din ediția lui G. Dem. Teodorescu, pentru că are rândurile numerotate.

94 al lui Dosofteiu, cântarea 14-a din Anton Pann; cântecul cu care trupa deschide partea a IV-a *O pricină minunată di 'nceput din lumea toată* (rândurile 275—294 din G. Dem. Teodorescu) este începutul Cântecului lui Constantin Brâncoveanu, popularizat prin colinde și în Moldova și notat în colecția lui Anton Pann (ed. IV-a) la cântarea 10-a. Al doilea cântec al trupei în partea IV-a: *Trei crai dela răsărit* (rândurile 313—334) este cântarea 3-a din Anton Pann; cântecul imediat următor: *Iară Irod împărat foarte rău s'a supărat* (rândurile 378—385) este un fragment din cântarea 3-a a lui Anton Pann, rândurile 35—44; ultimul cor al trupei din partea IV-a: *Craii dacă au plecat, Steaua iar s'a arătat* (rândurile 451—462) este o jumătate din cântarea a 9-a la Anton Pann; corul pe care-l întonează trupa la începutul părții a V-a: *In orașul Vitleem, veniți, boieri, să vedem* (rândurile 476—505) este cântarea a 5-a din Anton Pann și, în sfârșit încheierea (rândurile 757—777) *Veniți cu toții dimpreună să ne facem voie bună* este psalmul 94 din Dosofteiu, (în colecția lui A. Pann: cântarea a 13-a). Aproape toate părțile cântate ale trupei, adică a șasea parte din urzeala Vicleimului moldovenesc sunt astfel cântece de stea preexistente.

Miezul conflictului dintre Irod și cei trei magi are și el legături cu vechile texte care circulau în manuscrise prin Moldova. Este aceeași prezentare a magilor la curtea lui Irod, aceeași mânie a acestuia când află de nașterea Mântuitorului; aceeași încercare de a-i amăgi: « Mergeți de-l aflați și, viind, mă 'nștiințați să merg să mă 'nchin și eu ca unuia Dumnezeu »; aceeași revoltă a crailor când află gândurilor ucigașe ale lui Irod; același blestem. Uneori textele se suprapun în chip surprinzător:

Textul în proză

Irod. Eu sunt Irod împărat carele pe cal am încălecat, sabia în mână am luat, în Vitleem am intrat, patrusprezece mii de coconi mici am tăiat și tot pământul s'a cutremurat

Textul versificat

Eu sunt Irod împărat
Ce 'n Vitleem am intrat
Sabia 'n mână am luat
Mulți coconi mici am tăiat
Pământul s'a tremurat

Versiunea ardeleană a fost publicată întâiaș dată de Petru Băncilă din Rășinari, la Sibiu, în 1875. În prefața cărții sale, Băncilă ne dă o indicație prețioasă: « În ziua nașterii lui Christosu —

ori după limbajul popularu la Crăciunu, este usitatu din vechime, ca tinerimea noastră scolară — și mai cu seama învetiaceii de pre la școlile populare — sa cõlînde pre la conlocuitorii loru cei avuti —».

Versiunea lui Băncilă, care are și ea o intrigă desvoltată, vădește mai clar decât celelalte factura cărturărească. Limba textului se resimte de influența direcțiunii latiniste, preconizată de intelectualii ardeleni ai timpului, în cuvinte ca: *servul, se preumblă, vigilia-caraula, întõrna, indignatu, finetia, delicatetia, fora...* Ca structură este degajat din formele de Vicleim anterioare. De altfel autorul însuș ne spune în prefață că a ales « la fiecare piesă de producțiune cânturile cele mai corespunzătoare și mai conforme cu însemnătatea acestor mari și strălucite sărbători » și că « producțiunea prezentă este o *imitațiune locală pe care parte o am mai îndreptat și pe alocurea parte o am compus din nou* ».

Drama începe cu cântecul de stea « O ce veste minunată în Vitfleem ni s'arată », în versiunea ardelenescă. Irod stă pe tron. « Malchu servul său se preumblă ca vigilia-caraula cu sulița pre dinaintea lui ». Se aude bătând cineva la ușe. Este Iosif și Maria, care, pornind din Nazaret să împlinescă porunca Cesarului, au poposit în Ierusalim, și, negăsind nicăiri sălaş, au venit la curtea lui Irod să-l roage a-i primi. Irod se înfurie de această îndrăzneală și-i ia la goană. Pe când aceștia pleacă, trupa cântă în cor « Azi nașterea ta Hristoase, Pre Adam din iadu' scoase ».

Actul al II-lea reprezintă peștera cu un prunc în iesle; lângă el: Iosif și Maria; în apropiere de peșteră, trei păstori culcați: Coridon, Acteon și Miron.

Îngerul cântă imnuri de slavă Mântuitorului, îndemnând păstorii să se deștepte și să pornească la « Vitfleemu ». Cel dintâiu trezit, Coridon, deșteaptă cu greu pe tovarășul său Acteon « cel somnosu » și pe Miron. Păstorii zăresc cu mirare scoborînd din ceruri cete de îngeri cu făclii aprinse, cântând versuri minunate. Hotăresc cu toții să plece spre peșteră că să se închine și să aducă și ei după rânduiala păstorească, daruri, fiecare după puterile lui: unul doi miei, altul un berbece, altul un caș. Cortina cade peste actul al II-lea și corul cântă: « In orașulu Vitfleemu, veniți creștini să vedemu ».

În actul al III-lea, Irod stă pe tron; « vigilia-caraula se preumblă cu sulița »; în stânga lui Irod arhiereul Ozia, având pe masă o carte mare. Ceva mai departe, magii cari pierduseră steaua ce le lumina calea, se sfătuiesc între ei să întrebe pe Irod: dacă știe unde se află Iisus. Dar acesta abia află că s'a născut o « față dumnezească » în împărăția lui și, înfuriindu-se, întreabă pe arhiereul Ozias despre aceasta. Ozias răsfoiește cartea de pe masă și aduce înaintea lui Irod vechile profeții ale Scripturilor despre Mesia. Irod, crezându-și amenințat tronul, se preface că s'a liniștit și roagă magii ca dacă-l vor afla, să se întoarcă pe același drum și să-i comunice și lui unde l-au aflat pentru a se duce să se închine și el. Magii îi înțeleg însă gândul și-l blestemă.

Irod se înfurie, scoate sabia repede și o învârtește deasupra capului lui Baltazar. Magii se înspăimântă și-l blastemă. Irod, și mai rău îndârjit, dă poruncă să se omoare pruncii.

Actul ultim, al IV-lea, înfățișează peștera cu pruncul în iesle; alături Iosif și Maria. Magii, călăuziți de stea, vin să se închine pruncului, aducând în dar: aur, smirnă și tămâie. După ce bătrânii crai se pornesc la drum, îngerul îndeamnă pe Iosif și Maria să fugă cu pruncul în Egipt pentru a-l feri de urgia lui Irod.

A doua piesă publicată de Băncilă în același volum, « corespondiatore pentru copii, cari se produc din casa în casa », este o simplificare a celei precedente. Spectacolul se deschide îngeneros. Îngerul, cu stema, pe cap intră în casă și întreabă gazda dacă primește « să facă pomenire pentru a lui Hristos venire »; apoi sună din clopoțel și întreaga ceată intră înăuntru, cântând în cor: « În orașul Vitfleem, veniți creștini să vedem ». Irod se așează pe tron, magii se înfățișează înaintea lui și-i aduc la cunoștință ivirea stelei și nașterea Mântuitorului. Irod întreabă pe arhiereul Ozias, care răsfoindu-și cărțile, întărește spusa magilor. Irod, ascunzându-și mânia, vrea să amăgească magii, dar, convins că aceștia nu vor mai da pe la curte, dă poruncă să se omoare pruncii. Îngerul se arată magilor pe care-i aduce la « Vitfleem », unde ei îngenunche și aduc daruri Mântuitorului.

Această piesă este nu numai o prescurtare a dramei celei mari, dar are cu ea și părți identice de ex. episodul dintre Irod și Ozias:

Drama în 4 acte

Drama într'un act

Irodu. Ozia ! Ştii tu undeva să scrie
Despre această prorocie ?

Ozia ştii undeva să scrie
Despre această prorocie ?

Ozia. Mie par'că-mi vinu aminte
Nesce prorocesci cuvinte
Ba eu sciu foaia şi locul
Că zice Valauam prorocul
Că o stea așa vestită
De el este prorocită

Mie par'că-mi vin' aminte
Nesce prorocesci cuvinte
Ba eu sciu foaia şi locul
Că zice Valaamu prorocul
Că o stea așa vestită
De el este prorocită

.....

Şi astfel întreg pasagul. La fel încheierea piesei a II-a (p. 45-46) adorarea magilor reproduce cuvânt de cuvânt textul respectiv din actul al IV-lea al primei drame:

Melchior. Eu Melchior mă numesc
(bis)
Cu aur 'l dăruiescu

Eu Melhior mă numesc (bis)
Cu aur 'l dăruiescu

Valtasar. Eu mă numesc Valtasaru
(bis)

Eu mă numescu Valtasar (bis)

Tămâia i aduc daru
.....

Tămâia i aduc daru.
ş.a.m.d.

În sfârşit, cântarea cu care se deschide drama religioasă aranjată pentru copiii mici *In oraşul Vitfleem* este cântarea 4-a din colecţia Anton Pann.

Forma cea mai dezvoltată a tipului ardelenesc o găsim în *Vitflaimul* cules în 1922, de Tache Papahagi, în Maramureş, în comuna Ieud, dela săteanul Gavrilă Pleş, de 49 de ani. Manuscriptul, un caiet de 33 de file, aparţinuse învăţătorului Petru Bîlţ, decedat în 1904. Textul are evidente legături cu versiunea precedentă, dar prezintă în acelaş timp interesante prelucrări şi amplificări. Este alcătuit din — nu mai puţin — 8 acte.

În actul I, îngerul Serafim prevesteşte Marici naşterea lui Iisus; în actul al II-lea Iosif cere mâna Mariei şi aceasta, cu sfatul lui Dumnezeu, trimis printr'un înger, primeşte; în actul al III-lea Iosif, aflând că Maria e «tăroasă», voeşte, în ascuns, să o părasească, dar îngerul îi destăinuie taina divină a concepţiei imaculate şi Iosif, uşurat, joacă, cântând:

Von der Fenster bis şium tir
Tanz der Iosif sion goadril

Dela fereastră la uşe
 Joacă Iosif rotiluşe
 Bine-mi pare, vai, vai vai !

În actul al IV-lea, urmând porunca Cesarului de a se înscrie în oraşul strămoşesc, pleacă cu Maria spre Viflaim. Actul al V-lea se aseamănă în linii mari cu actul I al versiunii precedente. Iosif şi Maria cer sălaş mai marelui sinagogii, lui Isahar, apoi judecătorului şi « altor neamuri de boieri », cari însă îi iau la goană. În actul al VI-lea apar cei trei păstori: Acteon, Coridon şi Miron. Păstorii ca şi în precedentă — dorm, când deodată se aude cântând corul îngerilor. Cel dintâi, Acteon, trezindu-se deşteaptă pe ceilalţi şi, văzând cu toţii îngerii scoborând din cer spre peşteră, pornesc într'acolo. Actul al VII-lea se petrece în iad. « Inspectorul » dracilor, « ispravnicul » lor, « înşelătorul » şi Sarsailă țin sfat cum să-l piardă pe Mântuitor şi hotărâsc să se ducă la Irod ca să-l amăgească. În actul al VIII-lea, sosirea magilor: Valtazar (craiu verde), Melchior (craiu roşu) şi Gaspar (craiu negru), cari, aducând vestea Naşterii Mântuitorului, se roagă de Irod să le vină în ajutor, fiindcă au pierdut steaua care-i conducea:

Noi în semn de mulţumită
 Ţi-om mai face o vizită

Irod, după ce-şi potoleşte mânia, îi roagă să se întoarcă pe acelaş drum şi să-i spună şi lui unde l-au găsit pe Hristos ca să meargă să se închine şi el. Le dă şi doi soldaţi care, chipurile, să-i călăuzească în ţara lui, dar care în realitate să ispitească lucrurile. Craii se despart însă pe drum de cele două unelte ale lui Irod şi merg singuri la peşteră, aducând Mântuitorului daruri. Îngerul se arată crailor şi-i sfătuieşte să se întoarcă pe alt drum. Irod, văzând că nu mai vin craii şi ispitit de diavoli, chiamă pe mai marii sinagogii dela care aflând că Hristos s'a născut în Bethleem, dă poruncă să seucidă toţi pruncii din « Viflaim ». În ultimul act, Irod este luat de diavoli, care nu vor să-l cedeze nici morţii, ci îl duc în Iad în timp ce îngerul mângâie mamele nenorocite, vestindu-le că pruncii lor, care au murit pentru Hristos, sunt în raiu, « fraţi buni cu îngerii ».

Această dramă religioasă, cea mai complexă dintre toate ne înfăţişează, după cum s'a văzut, misterul Naşterii în toate fazele sale. Ea are însă legături evidente cu opera lui Petru Băncilă.

Actul al V-lea al misterului maramureșan este identic ca acțiune cu actul I din drama lui Băncilă, cu deosebire că Iosif și Maria cer aci sălaş mai marelui sinagogii, lui Isahar, nu lui Irod ca în versiunea Băncilă. Actul II, deșteptarea păstorilor de către inger, este și el identic cu actul al II-lea din prima dramă a lui Băncilă — și ceea ce este și mai semnificativ: *numele păstorilor*, două neobișnuite în onomastica noastră, dar menite să aducă o notă de exotism, sunt identice: *Acteon, Coridon și Miron*.

Un Vicleim grecece la 1822, în Chișinău. Dela noi pare să fi împrumutat Vicleimul Grecii din Basarabia. În prețioasa bibliotecă a d-lui D. Russo, profesor de filologie bizantină la Universitatea din București, se află un interesant manuscript — unic în felul său până acum — intitulat: *Ἡρώδης εἰκοι πολιτικοὶ συντεθέντες ὑπὸ διδασκάλου Σταύρου Νικομηδέως, τονισθέντες δὲ ὑπὸ Ἰωάννου Μουνοικοῦ Βυζαντίου καὶ μελωδηθέντες κατὰ τὸ Κιονόβιον, τῷ 1822 ἔτει τῆ 25 Δεκεμβρίου* (Irod stihuri politice alcătuite de dascălul Stavros din Nicomedia, intonate de compozitorul Ioan Vizantios și puse în melodie în Chișinău, la anul 1822, în 25 Decembrie). Textul pe care d-l profesor D. Russo a binevoit a mi-l pune la îndemână, într'o copie făcută de d-șoara Ariadna Camariano, pentru care le aduc și aci mulțumirile mele, este ne-complet: lipsesc din manuscript ultimele pagini. În fragmentul pe care-l avem, persoanele care iau parte la acțiune sunt: Irod, cei trei magi, sfetnicii lui Irod și ostașii. Piesa începe cu ivirea stelei miraculoase care ațâța curiozitatea magilor. Aceștia, amintindu-și de vechile profeții, pornesc după stea în căutarea noului născut pentru a i se închina, aducându-i în dar: aur, smirnă și tămâie. Ajungând la curtea lui Irod, acesta îi ispitește și aflând că este vorba de un împărat nou născut al Iudeilor, îi roagă ca după ce-l vor afla să treacă pe la curtea lui și să-i spună unde l-au aflat ca să meargă să se închine și el. Magii însă nu se mai întorc și Irod, sfătuindu-se cu demnitarii săi, trimete ostași în Vicleim ca să ucidă toți copiii dela doi ani în jos.

În desfășurarea acestei drame religioase, se întretes însă și accente naționale grecești, ca de exemplu o odă pe care magii o cântă în cinstea Țarului Alexandru, protectorul eteriei și al lui Ypsilante.

Poate o influență românească să fie și în unele tipuri de Vicleim unguresc. D-l G. Popa-Lisseanu a studiat o versiune de Vicleim unguresc, unde apar ciobani care poartă numiri românești și grăiesc cuvinte românești ¹⁾.

În rezumat, Vicleimul apare la noi în ultimele două decenii ale secolului al XVIII-lea, într'o formă rudimentară, împletit în manuscripte cu cântările de stea. Singur nu apare niciodată. Din forma primă — prezentarea magilor și dialogul lor — încadrată în cântece de stea, s'au dezvoltat pe rând, prin activitatea cărturarilor mărunți ai neamului, trei tipuri, principale în cele 3 mari ținuturi: Muntenia, Ardealul, Moldova. Activitatea de prelucrare a Vicleimului nu s'a încheiat nici azi. Varianta publicată, de pildă, în zilele noastre, de Nicolae Ferr «cantor-docinte» a ieșit din combinarea versiunii muntene a lui G. Dem. Teodorescu cu versiunea ardeleană a lui P. Băncilă (compară de exemplu pp. 14—16 din Băncilă și Ferr și încheierea din G. Dem. Teodorescu); textul publicat de d. Victor Ion Popa — cel mai bun — se reazimă pe versiunea moldovenească publicată de G. D. Teodorescu și Burada.

De unde a venit ideea Vicleimului la noi? Nu este ușor de răspuns. Grecii, după informațiile pe care le datorez d-șoarei M. Ioanidu dela arhivele de folklor ale Academiei grecești din Atena și d-lui Dr. G. Megas, directorul Arhivelor, nu-l au — și nici Bulgarii după lămuririle pe care binevoește a mi le da d-l Arnaudov. Biserica ortodoxă, care a fost refractară la introducerea sculpturei în biserică, a socotit ca o impietate punerea în scenă a dramei evanghelice. Misterul religios e deci de obârșie apuseană și se leagă de misterul celor trei regi magi ai evului mediu. Dintre popoarele învecinate, îl au Rutenii care l-au primit dela Poloni și popoarele care au trăit în simbioază culturală în vechea monarhie habsburgică: Sașii care l-au luat dela Germani; Italienii care l-au moștenit din evul mediu, Ungurii care, după cercetările folkloriștilor și etnografilor, l-au primit dela Italieni și Sârbii din ținuturile adriatice și din Banat. Cercetări recente, asupra cărora îmi atrage atenția d-l profesor Dr. Peter Kolendič dela Universitatea din Skoplje, au dovedit că Sârbii din Banat au

¹⁾ *Graiul românesc*, VII, 1933, p. 27—31.

primit la începutul veacului al XVIII influențe rusești în jocul Vicleimului ¹⁾).

Este greu de spus de unde au luat ai noștri ideea de a introduce în cântecele religioase de Crăciun grupul celor trei regi magi. Un lucru este însă sigur după cercetările de mai sus că odată această floare a misticismului popular răsădită pe pământ românesc, ea a avut o dezvoltare a ei proprie. Influențe streine în dezvoltarea ei firește că au fost. Numirea pe care o poartă Vicleimul în Banat *vertep* (dela rus. *вѣртыя* peșteră) dovedește o influență rusească venită prin Sârbi. De altă parte cărturarii ardeleni au putut găsi sugestii și în materialul celorlalte popoare conlocuitoare. Așa de ex. într'un Vicleim săsesc, *Herodes*, întâlnim scenele pe care le cunoaștem din Vicleimul lui Băncilă: păstorii adormiți, pe care-i trezește cântecul îngerilor și scena în care Irod, după vizita magilor, cere marelui preot să cerceteze scripturile ²⁾).

MANUSCRIPTE INEDITE DIN BIBLIOTECA ACADEMIEI ROMÂNE: In msse. Vicleimul se găsește totdeauna amestecat laolaltă cu cântecele de stea; cf. bibliografia dela cântecele de stea, cf. mai ales mssele: 830 (din 1786), 842, 1603, 4153, 3565, 1868, 3241.

TEXTE ȘI STUDII: A. t. M. Marienescu, *Steu'a Maghiloru seu cantere la Nascerea Domnului Isusu Christosu*, Biserica Alba, 1875 (p. 4: «materiele de lipsa pentru cantece de Craciunu mi le-am culesu din evanghelie și mineului lui Decemvre, și le-am compusu în versuri folosindu-me catu s'au pututu mai strînsu de cuvintele evangheliei și de limb'a poporala»; Petru Băncilă, *Colindele Crăciunului și ale Pasciloru seu producțiuni cu cantece la Nascerea și învierea Domnului nostru Isusu Christosu la care s'au adausu și colacaritulul seu Vornicitulu usitatu la mės'a nunții adunate, îndreptate și întocmite astfelu*, Sibiu, 1875, p. 46—56; G. Dem. Teodorescu, *Poesii populare române*: a) tipul muntean, p. 102—109; b) tipul moldovenesc, p. 109—119; T. Burada, *Istoria teatrului în Moldova*, Iași, p. 7—26; Elena Niculiță Voronca, *Datinele și credințele poporului român*, Cernăuți, 1903, p. 85—102; Victor Ion Popa, *Vicleimul joc sfânt* (în colecția «Cartea satului» scoasă de Fundația Culturală Regală «Principele Carol I»), București, 1934 (cu așezarea pe muzică a melodiilor populare de G. Breazul); Iuliu Vuia, *Magii sau colinde pentru stea aranjate*, București, Cartea Românească s. d.; Dr. V. Stanciu, *Colinde* (Bibl. «Semănătorul»), Arad, 1922, p. 1—41; Nicolae E. Ferr, *Cântecele irozilor sau Vicleimul*, București, s. d. Tache Papahagi, *Graiul și folk. Maramureșului*, (ed. Ac. Rom.) p. 181—201.

¹⁾ Johann Carl Schuller, *Herodes. Ein deutsches Weihnachts-spiel aus Siebenbürgen*, Hermannstadt, 1859, p. 15 și urm.

²⁾ Dr. Edmund Schneeweis, *Die Weihnachtsbräuche der Serbokroaten*, Wien, 1925 (*Ergänzungsband XV zur Wiener Zeitschrift für Volkskunde*, p. 149, 217 și urm.); M. Land, *Sambobor. Narodni život i običaji în Zbonik*, XVIII, 1913, p. 89 și urm.)

CÂNTECE DE STEA

Culegerea de cântece de stea a lui A. Pann, apărută în 1830, căci o ediție din 1822 se pare că n'a existat, nu este întâia colecție publicată de colinde religioase. Cu o sută de ani aproape înaintea lui Pann, în 1747, apărea în tipografia de pe lângă scaunul eparhial din Râmnic, un Catavasier ¹⁾, tipărit cu cheltuiala Episcopului Climent și cu munca Popei Mihai Athanasie Popovici. La sfârșitul cărții după Pascalie, s'au adăogat și cântece de stea: «stihurile ce le cântă copiii când umblă cu steaoa în seara Nașterii lui Hristos, și pe care — spun tipografii — «*precum le-amă găsită, așa le-amă și tipărită, cumă s'au obicinuită, a să cânta*». Stihurile tipărite:

Steaoa de sus răsare
Ca o taină mare.
Steaoaa strălucéște,
Pre Hristos vestéște.
Steaoa își dă rază
Pre maghi îi luminează

este cântarea 2-a din Anton Pann. Printr'o circulație de un veac însă cântecul a fost prelucrat și a ajuns în colecția lui Pann într'o formă mai simplă, mai clară și mai artistică.

După aceste stihuri, Catavasierul publică și orația pe care copiii, rebegiți de frig, o recitau intrând în casele încălzite și luminate ale gospodarilor în noaptea Crăciunului: «Dumneavoastră, cinstiți boiari, aceasta iaste steaoa, de care au proorocit mai nainte verhovnicul Valaam, zicându că va răsări o stea din Iacovă...».

¹⁾ I. B i a n u și N. H o d o ș, *Bibliografia românească veche*, II (1910), p. 96—98, nr. 252.

După Catavasierul dela Râmnic, o sută de ani mai târziu, un « învățătoriu bănățean », Ioan Tincovici, publica la Buda în 1815, o *Carte de cântări dumnezești*. Aceste versuri, menite să fie cântate la praznice sau la masă, sunt alcătuite din o sumă de bucăți dintre care « unele cele mai puține sânt de alții alcătuite, dar altele mai multe, care să văd a fi și necunoscute, acélé sânt de mine întocmite și așazate ». În ciclul cântecelor rânduite pentru Nașterea Domnului, se găsesc multe care, fiind scrise în ritmuri lungi și greoaie, lipsite în același timp de farmecul adevărat al emoțiunii artistice, n'au ajuns până la sufletul maselor populare, ca de exemplu :

Toate limbile plesniți cu mâinile,
Laudați pre Hristos toate neamurile,
Cel ce astăzi din feçoară s'au născut,
Toată lumea de bucurie s'au umplut.

Dar alături de aceste flori artificiale, care n'au prins rădăcini în lirica populară, se găsesc și unele creațiuni fericite care au intrat în patrimoniul popular și se cântă până azi în tot lungul Ardealului :

O ce veste minunată
In Vithleem ni s'arată:
Că au născut prunc
Din Duhul Sfânt
Fecioara curată...

Mai târziu — trei ani înaintea lui Anton Pann — Proto-presbiterul Ioan Thomici, în cartea *Scurte învățături pentru creșterea și buna purtare a tinerimei română*, apărută în tipografia universității din Buda (1827), publică și el câteva cântece de stea și o versiune a Vicleimului. Dar niciuna din acestea n'a avut norocul pe care l-a avut colecția lui Anton Pann, apărută într'un mic volumaș în 8°, cu titlul: *Versuri musicești ce să cântă la Nașterea Mântuitorului nostru I < sus > Hs și în alte sărbători ale anului*. Cartea vestitului cântăreț bisericesc și autor de cărți populare, a avut un succes neobișnuit pentru vremea sa: în 1834 a apărut a doua ediție; în 1846 a treia ediție; în 1848 a patra ediție. Altele în 1852, 1854 etc. Ea se retipărește și azi de numeroase case de editură care prin colportori speciali o răspândesc în lumea satelor. De altă parte culegerile de colinde din diferite ținuturi românești

dovedesc cât de departe a răzbătut pe pământul românesc și cât de adânc a pătruns în sufletul popular culegerea lui Anton Pann. În Banat, în părțile Kohalmului, în munții Maramureșului, colindele cu steaua se cântă azi în forma statornicită de Anton Pann și poate cu melodia fixată de el.

Bogatul material de manuscrise din Biblioteca Academiei Române pune într'o lumină nouă nu numai opera lui Anton Pann, ci și unele laturi interesante ale problemelor pe care le ridică azi această grupă a colindelor noastre populare. Gaster, înaintea noastră, a arătat că șapte cântări din colecția Pann se găsesc într'un manuscript din biblioteca sa, copiat în 1782 și conchidea că Anton Pann nu este autorul colecției. Manuscrisele din fondul Academiei Române ne dovedesc într'adevăr că toate cântecele circulau în manuscrise anterioare — unele cu 80 de ani — colecției popularului profesor de muzică bisericească și autor de cărți populare. De altfel nici Anton Pann n'a revendicat paternitatea lor. Deși prima ediție purta titlul: *Versuri musicești...*, compuse de Anton Pann, totuși în prefața cu care însoțește volumul, după ce vorbește de vechea datină « de a se cânta versuri în seara Nașterii Mântuitorului nostru Is. Hs. și în alte sărbători », când oamenii se adunau pentru a se desfăta, el adaogă totuși: « Inșă aceste versuri neavându-le tipărite, din mână în mână și din auzite scriindu-le, atât le smintise din calea lor, încât mai niciun înțeles nu avea într'insele. Pre aceste într' acest chip eu văzându-le, m'am îndemnat și, pe cât am putut, culegându-le, le-am îndreptat. Și ca să nu rămâe puțina mea osteneală în deșert, le-am dat în tipar dinpreună cu glasurile lor ». Este deci clar. Profesorul de muzică al Școlii Naționale din București le-a cules, le-a îndreptat și le-a tipărit cu melodiile (în notație bisericească): « De prin lume adunate și iarăși la lume date ».

Poblemă cea mai interesantă pe care o pune studiul cântecelor de stea este cea privitoare la originea lor.

D-nul Gaster — amestecând colindele de Crăciun cu cântecele de stea (*Lit. pop. rom.*, p. 461) — conchidea că, precum la Germani cântecele de Crăciun derivă din cântece bisericești latine, compuse în secolul al IV-lea, « tot așa de origine bisericească sânt și cântecele de stea română, făcute de sigur de dascăli bisericești și de dieci, influențați mai mult sau mai puțin de cântecele analoage

slavone »¹⁾. Gaster n'a adus însă în sprijinul acestei teze nicio dovadă și nicio precizare. Karl Löpelmann²⁾, într'un articol despre cântecele de Crăciun la popoarele romanice, după ce arată că în Apus colindele de Crăciun derivă din cântecele liturgice, trecând la domeniul românesc afirmă dimpotrivă originea populară a colindelor noastre. Löpelmann cade astfel în exagerarea contrară, fiindcă ignorează complet colindele religioase și cântecele de stea. D-nul Al. Rosetti în *Colindele religioase la Români*, împărțind colindele religioase în tipuri, trage concluzia că întrucât își iau materia din Biblie și din apocrife, sunt de origine cărturărească.

Cercetările noastre ne-au îngăduit în sfârșit să descoperim prototipele literare al câtorva dintre ele, care vin din surse foarte diferite: unele din tradiția bizantină ortodoxă, altele din literatura latină medievală a Bisericii catolice, câteva — se pare — din literatura ungară de nuanță calvină și multe, după cum se va vedea, la locul său din chiar tradițiile de cultură ale neamului nostru.

Cântarea 17-a și troparele Invierii. Cântarea 17-a din Anton Pann — « Ingerul au alergat și Fecioarei au strigat... », care după indicația dată de editor însuși se cântă « la Răstignirea Domnului », este versificarea unui fragment din troparele care se cântă în biserică noastră chiar în ziua Paștelui, după cum se poate vedea lămurit din alăturarea textelor:

Troparele Invierii

(ediția primă din 1743, București)

[Cântarea IX, irmos 1.]

Ingerul au strigatū cei plină de daruri: curată Fecioară, bucură-te și iarăși zică bucură-te că Fiul Tău a înviat a treia zi din groapă și pre morți i-au ridicat.

Anton Pann

Ingerul au alergat

Și Fecioarei au strigat:

O! Tu cea plină de darū,

Nu te 'ntrista cu amar,

Că Fiul tău cel prea sfânt

Au înviat din mormânt

Și pre morți au ridicat,

Isbăvindu-i de păcat.

¹⁾ Confuzia este evidentă, când Gaster spune vorbind de *cântecele de stea* « acest obicei se află la mai toate popoarele creștine » (*ibidem*, p. 460). Se știe că obiceiul de a colinda cu steaua este astăzi în Europa mărginit la o zonă mai restrânsă.

²⁾ *Kritischer Jahresbericht über die Fortschritte der romanischen Philologie*, 1913.

Veseliți-vă noroade, luminează-te,
noule Ierusalime, că slava Domnului
spre tine au strălucit.

Cântați noroade cântați
Ș'în Domnul vă veseliți
Acum să ne veselim,
Noule Erusalime,
Că mărirea lui Hristos,
Ca un soare luminos,
Preste tine-a răsărit
Ș'au strălucit prea slăvit.

Saltă acum și te bucură Sioane,
iară tu curată Născătoare de Dum-
nezeu, veselește-te întru învierea
Nașterii Tale.

Saltă Sioane, glas dând
Și te bucură cântând,
Iar Tu curată ce ești
Maica luminii cerești,
Veselește-te curat
De al tău fiu înviat.

Cântarea 3-a din Anton Pann — Trei crai dela Răsărit —
înfățișează un curios paralelism cu un colind grecesc pe care l-a
publicat P. Aravantinos ¹⁾ după un manuscris vechiu, dar care
se găsește reprodus și în edițiile populare de cântece pentru
Nașterea Mântuitorului ce apar azi în Grecia. Iată pentru docu-
mentare textele față în față:

Anton Pann

Trei crai dela răsărit
Spre stea au călătorit
Ș'au mers, după cum citim
Pân' la Ierusalim
Acolo cum au ajuns
Stéoa 'n nori li s'au ascuns
Și le-au fost a să plimba
Prin oraș ș'a întreba
Unde s'au născut zicând
Iară Irod împărat
Auzind s'au turburat
Pe crai în grab a chemat
Ș'în taină i-au întrebat
Ispitindu-i vru setos
Să afle pentru Hristos
Și cu graiu adăogat
Foarte lor li s'au rugat,

Textul grecesc

Ἐκ τῆς Περούας ἔρχονται τρεῖς μάγοι
 μὲ τὰ δῶρα,
ἀστὴρ λαμπρὸς τοὺς ὁδηγεῖ χωρὶς
 νὰ λείπη ὄρα.
Ἐπάγουν εἰς τὴν Βηθλεὲμ μὲ πόθον
 ἔρωτοῦσι

ποῦ ἐγεννήθη ὁ Χριστὸς; νὰ πᾶν νὰ
 τὸν εὐροῦσι.
Διὰ Χριστὸν ὡς ἤκουσεν ὁ Βασιλεὺς
 Ἡρώδης
ἀμέσως ἐταράχθηκε καὶ ἔγινε θηριώδης.
Κράζει τοὺς μάγους καὶ ἐρωτᾷ, ποῦ ὁ
 Χριστὸς γεννᾶται;
Εἰς Βηθλεὲμ ἠξέωρομεν ὡς ἡ Γραφή
 διγᾶται.

¹⁾ Συλλογὴ δημοδῶν ἀσμάτων τῆς Ἡπείρου, Ατὴνα 1880, p. 151.

Zicând: mergeți de aflați
 Și viind mă'nștiințați
 Să merg să mă'nchin și eu
 Ca unuia Dumnezeu

Τοὺς λέγει, οεῖς ὑπάγετε διὰ τὰ τὸν
 εὐαγγέλιον
 καὶ ἀφοῦ τὸν προσκυνήσετε, ἐλάτε τὰ
 μοῦ εἰπήτε.
 Διὰ τὰ πάγη καὶ αὐτὸς τὰ τότε προσ-
 κύνησιν

Trebue însă să adaog că cu toată asemănarea de texte s'ar putea ca ambele cântece să fie independente, întru cât amândouă sunt o parafrazare în versuri a textului evanghelic.

Dar dacă unele cântece religioase se leagă de tradiția ortodoxă, altele au fără îndoială un prototip occidental și ne duc spre tradiția liturgică a Bisericii catolice.

Stabat Mater dolorosa. Cântecele din colecția lui Pann: *Jalea Maicii Domnului* nu este altceva decât celebra sequență din liturgia celor 7 dureri ale Sfintei Fecioare care se cântă în Biserica latină, în Dumineca Patimilor și la Adormirea Maicii Domnului (15 Septembrie), după cum se poate vedea din compararea textelor.

Anton Pann

Sta Maica amar plângând
 Lângă cruce lăcrămând
 Pre Fiul în chin văzând

Inima ei să rumpea
 Sabie o pătrundea
 De durere să rănea

O! cât mult să întrista
 Cât de jalnic să văita
 Și dintru adânc ofta

.....

O! Maica Celui ceresc
 Fă și eu să mă rănesc
 Și cu tine să jelesc

.....

Fă-mă lângă cruce-a sta
 Cu dureri a mă'ntrista
 Din chinul lui a gusta

Și când trupu-mi va muri
 Sufletul a-mi dobândi
 In Raiu de a lăcui!

Versiunea latină

Text Muratori

Stabat Mater dolorosa
 Juxta Crucem lachrymosa
 Dum pendebat Filius

Cujus animam gementem
 Contristantem et dolentem
 Pertransivit gladius

O quam tristis et afflicta
 Fuit illa benedicta
 Mater Unigenti

.....

Mater

Fac me vere tecum flere
 Crucifixo condolere
 Donec ego vixero

.....

Fac me cruce custodiri
 Morte Christi praemuniri
 Confoveri gratia...

Quando corpus movietur
 Fac, ut animae donetur
 Paradisi gloria. Amen.

Prototipul latin, *Stabat Mater*, este atribuit, în genere, de istoricii literari călugărului poet Jacopone da Todi, care l-ar fi scris în amurgul vieții sale, între 1302 și 1306. Inspirația înaltă, de un misticism pătrunzător, precum și melodia gravă și opacă, transmisă peste veacuri, a ispitit talentul multor muzicanți celebri: Palestrina, Pergolesi, Rossini, Verdi, Schubert, Dvořák cari au recompus muzica și au aranjat-o pentru cor și orchestră ¹⁾.

Pe ce cale a ajuns această floare a misticismului italian din evul mediu între colindele noastre? Nu văd decât una singură: contactul Românilor ardeleni cu Roma. Unele manuscrise din Biblioteca Academiei Române (nr. 4183 f. 14) ne dau indicația prețioasă că această cântare se obișnuște la «răstignirea Mântuitorului nostru», deci în aceeași zi ca și în Biserica apuseană.

Un alt izvor de cântece religioase din care s'au adăpat, pe vremuri, cărturarii mărunți ai neamului nostru pare să fi fost literatura ungară de nuanță calvină. Se știe că încă din veacul al XVI-lea, pe vremea lui Coresi, s'a tipărit în cercurile românești care steteau sub influența calvină, prima încercare de traducere a Psalmilor în versuri, traducere ce ne este cunoscută dintr'un exemplar descoperit în scoarțele unei cărți, tipărită în 1516 și legată în 1601, la un anticar din Budapesta, de Sztripszki Hiador Traducerea e făcută după un text unguresc, iar psalmii, așezați după normele obișnuite în bisericile calvine, erau destinați, se pare, a fi cântați. Obiceiul de a cânta în biserici — potrivit de altfel și cu vechea tradiție a creștinismului — s'a continuat și în veacul următor și era răspândit mai ales în Banat, unde reforma avea rădăcini mai adânci. Un document din 1657 ²⁾, prin care Susanna Lorantffy întărește regulamentul școlii reformate românești din orașul Făgăraș, glăsuște răspicat în această privință, vorbind de îndatoririle profesorilor: «îi învâța (pe copii) să cânte românește, după obiceiul bisericilor din Caransebeș și Lugoj cu

¹⁾ Vezi pentru această chestiune mai pe larg C. H. Bitter, *Eine Studie zum Stabat Mater*, Leipzig, 1883, p. 6 și urm.

²⁾ Publicat în traducere românească de I. Lupaș în *Revista generală a învățământului*, Iunie 1924, p. 442, după originalul unguresc apărut în *Magyar Protestanus Egyháztörténete Adattár*, Buda-Pesta, 1910, p. 112—118. Cf. și *Revista istorică*, 1923, p. 187.

adaosul că acestea — cântările — trebuie să le scrie cu litere românești ». « Să se ducă sârguincios la biserica românească, la deprinderea celor sfinte, în deosebi în Duminici și sărbători, apoi la înmormântări, dacă e poftit *cu întreaga școală și să cânte cîntările românești*, după obiceiul din Caransebeș și Lugoj, făcând el însuș pe cantorul sau ducând glasurile ».

Sub imboldul acestor preocupări s'a tradus în Banat alături de Psalmi și alte cântece religioase. Un manuscript din veacul al XVII-lea, descris de d-l N. Drăganu, în omagiul *Fraților Alexandru și Ion I. Lăpădatu la împlinirea vârstei de 60 de ani*, XIV, IX, MCMXXXVI, București, 1936, p. 279—301, cuprinde, în afară de psalmii versificați, un ciclu destul de important de cântece ungurești cu traducere românească, repartizate în următoarele cicluri: « laude de Crăciun, laude pentru anul nou, laude pentru patimele lui Hristos, laude pentru Paști, laude pentru înălțarea lui Hristos și laude pentru Rusalii ». Probabil că acest manuscript de imnuri religioase făcea parte din repertoriul muzical al profesorilor dela școlile reformate românești din Ardeal. Literatura aceasta nu ne este bine cunoscută; textele n'au fost încă publicate și poate nici descoperite, dar nu este exclus ca din aceste cântece de slavă pentru sărbători, să fi pătruns motive și imagini și în literatura colindelor populare.

Înainte de a trece la sursele românești, trebuie să observăm un lucru: Colecția lui Anton Pann este un mozaic de cântări disparate la prima vedere, căci în afară de imnurile de slavă pentru marea sărbătoare creștinească, pe care copiii o vestesc cu steaua luminoasă, ea mai cuprinde motive inspirate din Vechiul Testament, accente de adâncă tristețe pe care le trezește gândul morții, un fragment de vechiu cântec românesc cu caracter istoric. Anton Pann întitulase prima ediție: *Versuri musicești ce să cântă la Nașterea Mântuitorului nostru Is. Hs. și în alte sărbători ale anului*, iar în prefață spunea că a mai alăturat « și câteva *versuri politicești*, care socotesc că nimănui nu vor fi spre vătămare ». El avusese grija să indice la fiecare cântec și sărbătoarea când trebuie cântat. În edițiile ulterioare însă, el a șters aceste indicații și a schimbat titlul în *Cantece de stea*. Cartea lui, bucurându-se de o mare popularitate și fiind răspândită în toate ținuturile

românești, a alcătuit un fel de canon și constituie până azi repertoriul muzical al micilor colindători.

Colecția lui Anton Pann este astfel alcătuită din mai multe cicluri. Unele sunt cântece religioase, obișnuite la diferite sărbători. Astfel cântarea 9-a din Anton Pann: *Moise și Aaron, amândoi țineau d'un tron* sunt indicate în prima ediție și în msse ca trebuind să se cânte în ziua de 4 Septemvrie, când biserica noastră prăznuște vieța și faptele acestor patriarhi. Cântarea 7-a din Anton Pann: *Doamne Iisuse Hristoase, Tu ne ești zări prea frumoase* era destinată la Înălțarea Sfintei Cruci. Cântarea: *Slavă s'aibă nesfârșită Dumnezeirea 'ntreită* la Duminica Sfintei Treimi. *Astăzi cel prea lăudat, Ingerul marelui sfat* se cânta în « sfânta și marea Joi, după spălătul picioarelor »; *Iosif vândut de frații săi* se cânta în « sfânta și marea Luni la pomenirea sfântului și curatului Iosif cel prea frumos, fiul lui Iacov ». Câteva cântece de stea nu se leagă de nicio sărbătoare religioasă și apariția lor la Nașterea Mântuitorului pare curioasă la prima vedere.

Nunta din Cana Galileei. Cântarea 9-a din colecția lui A. Pann « Nunta din Cana Galileei » — în care se povestește cum Mântuitorul, invitat la nuntă, a venit cu « maica sa » și văzând vinul pe sfârșite, a cerut 6 buți cu apă pe care le-a blagoslovit și le-a transformat în vin — nu este nici ea o creațiune care la origine să fi resfrânt bucuria sufletului popular pentru sărbătorirea Nașterii Mântuitorului. Căci ce legătură logică putea stabili poporul între Nunta din Cana Galileei și între Nașterea Domnului? Este evident că versurile nunții trebuesc raportate la un alt eveniment din vieța poporului și într'adevăr în unele manuscrite din Biblioteca Academiei Române, ca de pildă nr. 3255, copiat de un Radu Trogeanu pe la 1863, « Nunta din Cana Galileei » se găsește, alături de « *Jalea turturicii* », între « cânturile ce se cântă la nuntă ». În alte manuscrite, ca de exemplu într'unul din Banat (nr. 3211, f. 3 v.) cântecul se încheie cu o strofă finală, care lipsește la Anton Pann, dar vădește caracterul ocazional al cântecului legat de atmosfera de voie bună și umor a nunții:

Să fiți cu toți sănătoși
A ne asculta bucuroși
Voi să zic acum amin
Să dea nun un vipt de vin.

În folklorul popoarelor slave sud-dunărene, cântecul acesta nu este cunoscut. În literatura populară neogreacă se găsește o creațiune de factură cărturărească, culeasă din gura poporului în ținutul Pontului, care se cântă la ceremonialul nunții și unde în 4 versuri inițiale se face aluzie la nunta din Cana Galileei:

*Ἀρχὴν ὅταν ἐνλόγησεν Κύριος ὁ Θεὸς μας
τὸν πρῶτον γάμον τίμιον τὸν ἐν Κανᾷ τῆ πόλει,
βάνει ὁ νοῦς μου νὰ εἰπῶ διὰ τοὺς νεονύμφους
αὐτὸ πρῶτον καὶ ἄξιον καὶ τίμιον τὸν γάμον¹⁾.*

dar după aceste versuri urmează rugăciuni către Domnul ca să aibă în paza lui pe tinerii căsătoriți; accente de preamărire a Mântuitorului și a tainei căsătoriei, și în sfârșit cântecul se încheie cu urări de noroc către tinerii căsătoriți. Deosebiri între textul grecesc, care, după cum se vede, are un caracter liric și între versiunea noastră, care are un caracter epic, sprijinit pe versetele Evangheliei, este prea mare pentru a considera cântecul grecesc ca prototip al versiunii românești.

Versuri de înmormântare în cântecele de stea. Și mai curioasă este, în zilele în care poporul sărbătorește Nașterea Mântuitorului, apariția între imnurile de slavă a unui ciclu de cântece care dau glas durerii adânci, trezită de gândul morții apropiate. Aceste versuri, prin cuprinsul lor, nu numai că sunt străine de atmosfera de voie bună și de veselie care învâluie sărbătorile Crăciunului, dar sunt la originea lor cântece de înmormântare, create și puse în legătură mai târziu, cu Nașterea Mântuitorului.

Cântările 18: *Adam dacă au greșit* (citez după ediția din 1848), 20: *Acum ceasul mi-a sosit și lumea am părăsit* cu viziunea Iadului și a Raiului și 22: *O amar și grea durere* — rămas bun în ceasul morții — sunt versuri cărturărești care făceau parte la origine din ritualul înmormântării și care au venit să se suprapună peste vechile bocete ale maselor populare. Materialul din depozitul Academiei învederează pe deplin aceasta: copiiștii unor manuscripte ca bunăoară al. nr. 4153, le copiază cu titlul: «versu la

¹⁾ D. I. Iconomidis. *Ἀρχαῖον Πόντου. Σύγγραμμα περιοδικόν, ἐκδοδόμενον ὑπὸ τῆς ἐπιτροπῆς ποντιακῶν μελετῶν*, I, Atena, 1928, p. 172—173. Cf. și *Λαογραφία*, IX, p. 255—257.

morți » sau « verș ce să cântă la morți » (nr. 836, f. 24 r. și v.) și ne dau indicații precise, ca acestea: « verșu ce s'au cântat la îngropăciunea preotesei Veronica Todea din Țapu ». Manuscriptul a fost chiar al unui membru din familia decedatei: preotul Ioan Todea din comuna Tăunii, comitatul Târnavei-Mici. Din ciclul acestor cântece obișnuite la înmormântare face parte și « cântecul sau verșul lui Adam », de care m'am ocupat în volumul întâiu și care e inspirat din legenda despre zăpăsul primului om cu Satana. Introducerea acestui cântec între colindele de Crăciun este explicabilă pentru mentalitatea populară formată într'o epocă de adâncă religiozitate și modelată de cercul legendelor apocrife. Adam este primul om care, după izgonirea din raiu, încheind pactul cu Satana pentru a lua în moștenire pământul, și-a juruit sufletul său și a celor ce se vor naște din sine, Satanei. Mântuitorul a sfărâmat pactul, izbăvind omenirea de păcatul primitiv. Era dar firesc ca, în ziua în care poporul sărbătorește Nașterea Domnului să-și poarte gândul și către strămoșul omenirii, scăpat din robia iadului prin jertfa Mântuitorului. Verșul lui Adam a început astfel să se cânte nu numai la înmormântări, ci și în zilele de Crăciun. Pătrunderea cântecului lui Adam în ciclul colindelor a atras după sine și alte « vierșuri » de înmormântare în care se pune în contrast frumusețile raiului cu chinurile grele ale iadului (cântarea 20) sau în care se exprimă neliniștea sufletului în ceasul morții și teama de a nu fi prăvălit în muncile infernului (cântarea 23). Această evocare a morții și a judecății din urmă este pentru mintea sănătoasă și echilibrată a poporului nostru, ca un îndemn instinctiv la cumpătare și înfrânare în zilele de praznic destinate petrecerilor.

Așa ne grăește Domnul
Să ascultăm cu tot omul
Că în lume este moarte
Grea, nemilostivă foarte...

(Prorocire).

Apropiată prin natura cuprinsului de acest ciclu este și cântarea 10-a din colecția lui Anton Pann: *O pricină minunată*.

Cântecul lui Constantin-Vodă Brâncoveanu. Cântarea a 10-a din colecția lui A. Pann *O pricină minunată* care aduce în atmosfera de voie bună a colindelor privitoare la Nașterea Domnului,

cântate de glasurile argintii ale copiilor, un ecou de tristețe al morții eterne, pare și ea o apariție curioasă la prima vedere. De fapt cântarea a 10-a în întregul său, precum am mai spus-o și la cursuri, se găsește a mai fi și începutul unui vechiu cântec bătrânesc, de origine cărturărească, privitor la tragedia lui Brâncoveanu, decapitat, împreună cu cei 5 copii ai săi, « Cântecul lui Constantin Vodă ». Textul a fost publicat într-o versiune din 1809, de I. Bianu în *Buletinul Comisiunii Istorice a României*, I (1915), p. 309—314. O versiune mai veche însă, din 1778, se păstrează în ms. nr. 1620 f. 50, tot din Biblioteca Academiei Române. Spre a învedera identitatea colindului cu începutul « cântecului lui Constantin Vodă » dăm mai jos în paralelă textele după versiunea lui A. Pann și după versiunea inedită care se apropie mai mult de textul lui A. Pann:

Anton Pann

O pricină minunată
D'inceput din lumea toată
D'inceput și din vecie
Precum și la carte scrie,

Că e lumea 'nșelătoare
Și foarte amăgitoare
Că 'nșeală și amărește
Și pre toți îi prilastește
Ales pre cei bogați foarte
De nu mai gândesc la moarte;
Că vorbesc din avuție
Și să țin în semeție
Ca când tot o să trăiască
Și lumea să moștenească
Și când în cea după urmă,
Viața dacă li să curmă,
Mor întocmai ca tot omul
Și bogatul ca și robul,
Că moartea nu va să știe
De averi și de bogăție

Ms. nr. 4730 f. 7.

O pricină minunată
Ce au fost în lumea toată
Di 'nceput și din vecie
Precum și la carte scrie
.....
Că îi lumea 'nșelătoare
Și foarte îi trecătoare
De-i face și-iamăgește
Și pre toți i prislăstește
Pre Domni și pre împărați
Și pre cei ce sunt mai tari
De-i vroeste în avuție
Și să țin în sumeție
Ca când n'ar ave moarte

Precum iată c'au privit
La Constantin Vodă ce-au domnit.

Dacă într'adevăr colindul este un fragment rupt din cântecul lui Constantin-Vodă — atunci suntem în măsură să reconstituim și muzica acestui cântec, alcătuit acum mai bine de 200 de ani, probabil chiar în anul morții lui Brâncoveanu, când tragedia de

pe țărmurile Bosforului a sguduit nu numai sufletele românești, ci și întreaga creștinătate. În colecția lui Anton Pann se găsește adăogată, în notație bisericească, și melodia colindului « O pricină minunată »¹⁾, (ed. 1848, p. 93) care transpusă în notația modernă de Sf. Sa Pr. I. D. Petrescu, este următoarea :

The image shows two staves of musical notation in a modern staff system. The first staff begins with a treble clef, a common time signature, and a tempo marking of ♩=126. The melody consists of eighth and quarter notes. Below the staff, the lyrics are written in a stylized font: "O pri - ci - nă mi - nu - nă - a - a - tă din". The second staff continues the melody with similar note values. Below it, the lyrics are: "ce - pu - u - ut din lu - mea loa - tă". There are some musical ornaments like a fermata over the first note of the second staff and a breath mark over the first note of the third staff.

Melodia era, în acest caz, a « cântecului lui Constantin-Vodă ». Dar aceste versuri elegiace — care au fost prelucrate și de Alecsandri în cunoscuta sa baladă despre Brâncoveanu Constantin « boier vechiu și Domn creștin » — se mai găsesc în vechile noastre manuscrise încadrate ca introducere și într'o elegie destul de răspândită și ea: *Țalea preotului rămas fără soție*, elegie care pare a fi, ținând seamă de proveniența manuscriselor, de origine ardelenă și care, în simplitatea ei, nu e lipsită de spontaneitate și duioșie. În forma pe care o are în cântecele de stea, inițialul cântecului lui Constantin-Vodă Brâncoveanu, a intrat după cum s'a văzut mai sus (p. 194) în construcția Vicleimului.

Psalmii lui Dosofteiu. Ciclul psalmilor este reprezentat în colecția lui A. Pann prin patru bucăți rupte din *Psaltirea în versuri* a marelui mitropolit Dosofteiu : cântarea 11-a este psalmul 48: *Auziți acestea toate neamuri, noroade și gloate* ; cântarea 12-a este psalmul 46: *Limbile să salte cu cântări înalte* ; cântarea 13-a este psalmul 94: *Veniți cu toți dimpreună să ne facem voe bună* și în sfârșit cântarea 14-a — psalmul 96: *Domnul stătu craiu în țară*.

¹⁾ Cf. și Gh. Cucu, 202 *Colinde populare*, p. 178.

Psalmii Mitropolitului moldovean, așezați pe muzică, se cântau, într'o vreme, la diferite praznice bisericești — au fost introduși de dascălii de pe vremuri în școlile din preajma bisericilor și astfel prin copii, vechile imnuri de slavă religioasă au pătruns mai departe în colindele de Crăciun. Opera lui Dosofteiu a avut însă o răspândire mai largă decât ne-o puteam închipui până acum, chiar și în Ardeal. Într'un manuscris¹⁾, copiat la Ibașfalău, în 1758, de logofătul Crăciun, găsim alături de cântecele de stea încă doi psalmi, care lipsesc din colecția lui A. Pann: al 46-lea: *Domnul iaste tare, lăudat și mare și* și al 147-lea: *La apa Vavilonului, acolo șezum și plânsem*.

Împreună cu alte cântece de stea, psalmii lui Dosofteiu au intrat și ei după cum vom vedea îndată, în țesătura Vicleimului.

Mustrarea sufletului. Regretatul Tudor Pamfile, publicând o serie de cântece de stea²⁾, adăoga încă un text scris, pe care-l considera pe nedrept ca sursă a întregului ciclu de asemenea colinde: *Mustrarea sufletului și a trupului*. E un dialog versificat, care pune față în față sufletul și trupul: sufletul cu gândul la cele veșnice, dojenind trupul, pentru că lăsându-se amăgit de ispitele deșarte ale lumii: avuție, slavă, uită moartea care-l pân-dește; trupul, la rândul său, revoltat împotriva sufletului pentru că-l constrânge la asperități în viață. Disputa se încheie firește cu triumful sufletului, care vestește sosirea apropiată a morții. Textul care, a stat la îndemâna lui T. Pamfile se afla într'un miscellaneu, copiat în 1842 de un N. Bărcilă, probabil în mănăstirea Secului. Se pare că textul a avut o circulație mai întinsă în literatura noastră veche. În Biblioteca Academiei Române se găsesc mai multe versiuni manuscrise (nr. 2120, f. 105, nr. 2135, 2743). O versiune mai dezvoltată a fost publicată în 1905, de Ieromonahul Paisie Lambriu, care pretinde că s'a găsit « în Biblioteca mănăstirii noastre *Prodromul românesc* din Sfântul Munte Athos », într'un « manuscris vechiu, cu slove chirilice, dela anul 1648 »³⁾.

¹⁾ Ms ne-a fost împrumutat de d-l profesor St. Pop dela liceul din Blaj, căruia îi aduc și pe această cale mulțumiri.

²⁾ *Sărbătorile la Români Crăciunul*, p. 149—150.

³⁾ *Vieța și petrecerea omului desmerdat sau Convorbirea sufletului cu trupul și alta mai la urmă Convorbirea omului păcătos cu Maica Domnului...*

Tema este însă foarte veche. Apare în literatura medievală a Occidentului într'o poemă anglo normandă din secolul al XII-lea: *Pe desputissoun bitwen pe bodi and pe soule*; a trecut apoi în literatura franceză medievală: *li dis dou cors et de l'ame le grant* ¹⁾, de unde a pătruns mai târziu în ciclul cărților populare, sub titlul: *Débat du corps et de l'âme* ²⁾. A colindat prin toate literaturile Occidentului: germană, flamandă, daneză, provensală, italiană și a ajuns până în neogreacă. O prelucrare grecească se păstrează și într'un manuscris din Biblioteca Academiei Române, nr. 156, cu titlul *Διάλογος ψυχῆς τε καὶ σώματος, διὰ στίχων ἀμέτρων καὶ ἰάμβων* ³⁾.

Povestea numerelor — cum a numit-o Hasdeu — sau cântec aritmetic, este un dialog în versuri între ucenic și dascăl. Ucenicul întreabă:

Dascăle prea învățate
 Cel ce 'nveși pe școlari carte
 Spune-mi mie cine-i unul?

la care dascălul răspunde:

Unul, fiul Mariei
 Cel ce 'n cer locuște
 Și pre noi ne stăpânește.

Și chestionarul ucenicului continuă astfel până la numărul 12 la care dascălul răspunde: două sunt tablele lui Moisi; trei fețe dumnezezești; patru evangheliștii; cinci rănile Domnului; șase crinii Precistei; șapte tainele Dumnezezești... pentru ca la sfârșit numerele și lămuririle să se înșirue din nou în ordine descrescândă:

— Doisprezece 's apostolii
 Unsprezece voscresnele
 Zece porunci dumnezezești

acum s'a dat în tipar pentru prima oară de Ieromonahul Paisie Lambru, București 1905. Stab. grafic Clemența-Smârdan.

¹⁾ Ambele publicate în colecția Erlangen, *Beiträge zur englischen Philologie: Pe desputissoun bitwen pe bodi and pe soule*, herausgegeben von Wilhelm Linow nebst der ältesten alt-französischen Bearbeitung des Streites zwischen Leib und Seele, herausgegeben von Hermann Varnhagen, Erlangen u. Leipzig, 1899.

²⁾ Charles Nisard, *Histoire des livres populaires...*, II-e éd., tome II, Paris, 1864, p. 315 și urm.

³⁾ C. Litzica, *Catalogul manuscrisurilor grecești*, ed. Acad. Rom. p. 119, nr. 246 (156), 2.

Nouă cete îngerești
 Opt sunt fericirile
 Șapte taine dumnezești...

Hasdeu, care a consacrat acestui cântec un studiu erudit în *Cuvente de 'n bătrâni* (II, p. 566—608), a citat variante provensale, languedociene, catalane, canadiene, portugeze, celtice, italiene, latine, germane, slavice: rusești, polone, cehe, bulgare și chiar evreești și încheie cu o versiune persană din primii secolii ai erei creștine și cu alta culeasă dela Turanii Kirghizi. Versiunea persană este un duel de enigme între vrăjitorul Akht și piosul Gösht-i Fryâno, duel care avea să decidă de viața sau moartea eroului. Între enigmaticele propuse de vrăjitor, cu intenția de a răpune viața adversarului, figurează și numerele: « Spune-mi ce este unul și nu sunt 2? Ghici gândul meu! » — Spune-mi ce sunt 2 și nu sunt 3?... la care răspunsul trebuia să fie: 1 este soarele; 2 suflul și răsufllul; 3: gândul, cuvântul și fapta... Hasdeu, întemeindu-se pe răspândirea geografică a temei și pe faptul că versiunea persană era pe vremea sa cea mai veche, ajunge la concluzia că prototipul a fost creat în atmosfera religioasă a Persiei, de unde l-a împrumutat Bogomilismul care l-a transformat și i-a dat forma pe care o are azi.

După Hasdeu, J o h a n n e s B o l t e, într'un articol publicat în *Zeitschrift des Vereins für Volkskunde* (XI, 1901, p. 376—406), întemeiat pe un bogat material nou — între altele pe versiuni engleze, daneze, suedeze, lituane și ebraice, încorporate din veacul al XV-lea în Pesach-Haggadah, ajunge la concluzia că variantele creștine sunt anterioare celor ebraice și că forma cea mai veche a acestei interpretări simbolice a numerelor se găsește în Occident, încă din veacul al V-lea, la Episcopul Eucherius de Lyon¹⁾. După Bolte, sâmburele acestei simbolice a numerelor trebuie căutat în speculația mistică a Pytagorenilor « care vedeau în numere nu numai predicătele unei alte substanțe, ci însăși substanța lucrurilor și socoteau lucrurile ca imagini ale numerelor ». S. Kyriakidis observă cu dreptate că acest cântec, în forma în care-l avem, a trebuit să fie compus în preajma bisericilor, în năzuința de a învăța copiii, în formă plăcută a cântecului, câteva

¹⁾ *Formulae spiritualis intelligentiae*; cap. X: de numeris (Migne, *Patrologia latina*, vol. 50, col. 769).

fapte fundamentale ale religiunii ¹⁾. Cântecul trebuie să fi fost foarte răspândit în lumea copiilor, mai ales în preajma anilor 1848, și astfel se explică pătrunderea lui în ciclul colindelor de Crăciun. Anton Pann îl introduce abia în ediția a IV-a a colecției sale (1848). În manuscrisele de colinde și cântece de stea nu se găsește.

BIBLIOGRAFIE: *Catavasîiartu, acum în acest chip tipărit în zilele prea luminatului Domn Io Constantin Nicolae Voevodă cu blagoslovenia prea Sînțitului Mitropolit Kyr Neofit și cu cheltuiala iibitorului de Dumnezeu Kyr Climent Episcop Râmnicului. în sfânta Episcopie a Râmnicului la anul 7115 [1747] S'au tipărit de cucernicul între preoți Popa Mihai Popovici tipografului Râmnicănilă; Ioann Tincovič, Cântări dumnezeesti la praxnicile Mântuitorului nostru Iisus Hristos și ale Născătoarei de Dumnezeu și ale altor sfinți ce se prăznuesc... și acum întâia oară la tipariu întru acest chip dat, Buda, în Craiasca tipografiei a Universității Ungariei, 1815; Ioan Thomici, Scurte învâdături pentru creșterea și buna purtare a tinerimei romand precum și niște alse cântări besericești și unele cuvioase și desfătăoare lumesti... cu cheltuiala de bun ghen născutului Domn, Athanasie Gabrovski, de Apadia, la Buda cu tipografia K. Universitate din Pesta (cf. descrierea cărților la I. Bianu și N. Hodoș, *Bibliografia românească veche*, II, p. 96—98; (Stilponos I. Bianu și Dan Simonescu, *Bibliografia rom. veche*, III, p. 130—131, nr. 892 și 554—556); A. Pann, *Cântece de stea sau versuri ce să cântă la Nașterea Domnului nostru Is. Hs.*, București 1830 (G. Dem. Teodorescu, *Operele lui Anton Pann*, II, București, 1891, p. 8, amintește după Dim. Iarcu, *Bibliografia cronologică romând*, ed. II, Buc. 1873, p. 26, o primă ediție a operei lui Pann din 1822, dar această ediție care n'a fost găsită până acum, probabil că n'a existat și este o confuzie a lui Iarcu). În Biblioteca Academiei Române se găsesc următoarele ediții ale operei lui Pann: 1834, 1846, 1848.*

MANUSCRIPTE PUBLIFICATE: M. Gaster în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, II, p. 313—336 după un ms. din 1782 și III (1884), p. 99—110; același în *Chrestomatie romând*, II, p. 139—144 după un ms. miscell. din 1784 și după un altul din 1821 Emil Turdeanu, *Un manuscris muscelaneu necunoscut*. Extras din *Arhiva pentru Știința și Reforma Socială*, revista Institutului Social Român, anul X, n-rele 1-4, București 1932 după un manuscris copiat de M. Giorgi Ero(monahul) Antonovici, descoperit de Profesor D. Gusti în campania de studii monografice, la un paroh din satul Ghiliceni, Basarabia. Textele în anexă la p. 12—23.

MANUSCRIPTE DIN BIBLIOTECA ACADEMIEI ROMÂNE: Nr. 438, scris de Costandin, copil de casă cu cheltuiala Dimii Stolnic de la dum. vel Ban, la anul 1746; cuprinde 2 cântece « Astăzi Hristos în Vitteem » și « Așa ne grăește

¹⁾ Stilponos Kyriakidis, *Ο εφταπαρθένος χορός* în *Ημερολόγιον της μεγάλης Ελλάδος*, 1925, p. 489.

Domnul » (cf. I. B i a n u și R. C a r a c a ș, *Catalogul manuscrisurilor românești*, II, p. 138—143); nr. 830 copiat la 1786 de Andrei Colțea și alții, f. 70 v.—74 v., 80 v.; nr. 842, copiat în 1819, Maiu 10, f. 24—36; nr. 869, copiat de Năstase Negrule în Iași, la 1790 (cf. N. C a r t o j a n, *Alexandria în lit. rom.* 1910, p. 79; nr. 2179, sec. XIX, f. 134—136; nr. 2803, copiat în Iulie 1842, la Monastirea Mărgineni, f. 125—127 v. Iosif vândut de frații săi; f. 128 « Psalmul 151 »; nr. 3196, Carte cu cântări lumești pentru Nicolae Tercea teolog, în cl. III, 1858, f. 2 v.; nr. 3241, fără dată precisă, sec. XIX, copiat de Sofronie Brânduș, f. 1—19; nr. 3497, Carte de cântece, cu note de Psaltichie, scrise de G. Ucenescu, elev al lui Anton Pann la 1852. (Pentru Gheorghe Ucenescu, fost cântăreț la biserica Sf. Nicolae din Brașov, decedat în 1896 cf. A n d r e i B ă r s e a n u, *Istoria școlilor centrale române din Brașov*, p. 598, f. 100—103, 176, 159, sec. XIX, 1875, f. 5—13, versuri, f. 159, 154 252, 256, 556—560, 613—618, 702, 703—705, 891, 935, cântece de stea dela Crăciun; nr. 3766, « Carte adevărată... scrisă de mâna mea și tipărită asemenea de M. Jipescu, la anul 1836 », în notă « sîntu născut dela leat 1822, Iulie în 8 », f. 7 v. și urm. și f. 25 v.—31 r.; nr. 3788, « Carte de cântări bisericesti la diferite ocaziuni copiate și adăogate de preotul N. Tărăbuș » (s. d.), sec. XIX; nr. 4153, copiat în 1858, 26 Martie, f. 1—22; nr. 4826, ardelenesc, copiat în Săliște, la 1847; nr. 4183, « Cântări de stea » și alte versiuni ce se cântă peste tot anul (începe cu cântarea a 5-a din A. Pann); nr. 4232, scris de Georgie Țăranu, Grănicer în Caransebeș, la 1825, f. 36 v., « Cântări cu steaua la nașterea lui Is. Hs. »; nr. 4245, sec. XIX, cumpărat din Banat (Caransebeș), cuprinde între versuri lumești și cântece de stea, f. 9, 10, 23—24; nr. 4279, scris de Rus Ioan din Cherchiș Vermegia-Dăbăcăi, în 1839, f. 60 și urm. vezi și f. 2; nr. 4268, copiat înainte de 1869 în Banat (note din Caransebeș, f. 32 v.), f. 28—32, « Cântări cu stea la zioa nașterii lui Is. Hs., unde e obișaiul »; nr. 4430, « Versuri sau cântece de stea ce să cântă la Nașterea Domnului nostru Isus Hristos, scrise de mine I. Ștefan, Bucuresci, 1864 » (după A. Pann), pe f. 72 v., versuri pentru Cuza-Vodă; nr. 4836 copiat în 1787, f. 261: « Stéo de sus răsare ». *Fond Gaster*: nr. 62, f. 2, sec. XVIII—XIX; nr. 180, f. 57 v.—58, jumătatea sec. XIX (v. f. 59 notă din 1844, datat greșit în Catalogul lui Gaster ca. 1750); nr. 94, copiat în secolul al XVIII-lea, f. 133 v.—138: « Cântările stelii ș'a Catavaselii »; nr. 103, « Cântici di Irod și di ste », copiat în 1821, f. 6 (și povestea numerelor, f. 18 v. O dicea prea învățate, care înveți la școală carte); nr. 68, copiat de Petrache Logofătul în 1831, f. 10 v.—17: « cântări de stea »; nr. 43, jumătatea sec. XIX.

CULEGERILE DIN POPOR sunt numeroase, dar aproape toate reproduc textul lui A. Pann.

STUDII: Cântecele de stea trebuiesc separate de colindele profane, pentru care vezi P. C a r a m a n *Obrzęd Kołędowania u Słowian i u Rumanów*. Studium porównawcze. Cracovia, 1933 (un referat al autorului în *Buletinul Institutului de filologie română «Alexandru Philippide»*, dir. Iorgu I o r d a n, Iași, I, 1934, p. 233—238); pentru colindele religioase: A. I. R o s e t ț i, *Colindele religioase la Români în Analele Academiei Române*, tom. XL, s. II 1920 Mem. s. lit.; D a n S i m o n e s c u, *Cântece de stea, înainte de A. Pann*, *Revista Soc. Tinerimea Română*, LI, 1932, p. 114—118 (despre Catavasierul din 1747 și despre Ioan Thomici).

MIRONOSIȚELE

Mironosițele sau *Invierea lui Hristos* este un altfel de mister popular religios, care se reprezintă și azi în părțile Sibiului. Deși este relativ recent, totuși ne ocupăm de el aci, fiindcă pe de o parte stă în strânsă legătură cu drama și colindele religioase, iar pe de altă parte ne desvăluie procesul de formațiune a acestui gen de literatură scrisă, continuat aproape subt ochii noștri, precum și procesul de asimilare în masele mari ale poporului.

Înainte de războiu, obiceiul de a reprezenta pe scenă această dramă populară în legătură cu învierea Mântuitorului era îndătinat în satele Galeș și Rod din plasa Săliște (județul Sibiu); astăzi obiceiul a rămas numai în Rod. Actorii sunt « copii nevinoși », băieți dela 12—15 ani, care joacă rolul Mântuitorului, sutașului, îngerilor, străjii lui Pilat, și fete care joacă rolul mironosițelor. Reprezentarea misterului popular începe în zilele înflorite ale Paștilor, în biserică sau în fața bisericii, după încheierea liturghiei și se continuă la casele gospodarilor, uneori chiar până la Ispas. Duminicile, ceata micilor actori, însoțită de un căraș și de instructorul și conducătorul ei, iau la rând satele din spre câmp, ajungând până la Blaj — în 1895 au jucat în prezența Mitropolitului — sau comunele din spre Sibiu, ajungând până în Poplaca și Rășinari.

După cercetările întreprinse de d. St. Petruțiu, drama aceasta religioasă s'a reprezentat pentru întâiași dată la Săliște, în 1853, unde s'a jucat regulat până în 1865. Din Săliște misterul a trecut în satele Galeș, unde a fost reprezentat până în preziua marelui războiu mondial, și în Rod unde se joacă și acum. Din Galeș, prin notarul Acilenescu, obiceiul a fost transportat, acum 50-60 de ani, în satul Cetea de unde actorii locului l-au dus până la Abrud. În satul Geomalul din județul Alba, unde a fost de asemeni împământenit, obiceiul se menține și azi.

Subiectul acestei drame populare în linii generale este următorul:

Sfânta Fecioară împreună cu mironosițele se duc, tânguindu-se pe cale, la Sfântul Mormânt, ca să ungă cu miresme trupul lui Iisus. Ajungând, văd cu multă uimire, că străjile puse de Pilat, ca să păzească mormântul au fost împrăștiate și că pecețile sunt rupte. Pe când stăteau nedumerite, apare îngerul Domnului, care le lămurește că Mântuitorul a înviat.

El se arată în chip de grădinar Mariei Magdalena și celorlalte mironosițe, care izbucnesc în cântece de slavă. Marele arhieru al Evreilor, aflând minunea învierii dela sutașul Loghin, care stătuse de strajă la mormânt, încearcă să-l cumpere cu bani ca să tănuiască învierea și să spună gloatelor că trupul lui Iisus a fost furat peste noapte, de ucenicii săi. Ostașul roman însă aruncă banii și propovăduiește minunea întâmplată sub ochii lui. Apostolul Petru, care se îndoie la început, auzind și mărturia lui Loghin și a mironosițelor, se convinge și el, cântând împreună cu mironosițele un « vers de mângâiere », pentru sfânta Fecioară. Drama religioasă se încheie cu « orația », în care mironosițele amintesc spectatorilor că :

Așa suntem călătore
 Și de Hristos vestitoare;
 De când de-acasă am pornit
 Până aici ne-am ostenit.
 Dumneavoastră bine știți,
 Că cam mult călătorești,
 Și cine mult călătorește,
 Cheltuială-i trebuiește.

Pentru care noi vom mulțumi,
 Tot binele vom pofti,
 Dumnezeu să vă trăiască,
 Cu mila lui să vă păzească
 Și-a lui Hristos înviere,
 Veselă mângâiere,
 Și cu mare bucurie
 Intru mulți ani să vă fie !

Drama este, firește, o înscenare naivă. Precum în pictura primitivă, unde lipsind perspectiva, persoanele și lucrurile sunt așezate pe același plan, tot astfel și aci fazele acțiunii, desfășurate în răstimpuri și locuri diferite, sunt prezentate fără întreruperi și fără decor, pe aceeași scenă și fără multă mișcare. Cântăreții, împărțiți în două grupe, sunt așezați față în față, de o parte băieții, de alta fetele. Singurul decor: o lădiță, « săcriiul » Mântuitorului în care se pun flori, o cruce și o lumânare. « Mișcarea, deplasarea interpreților în timpul jocului — ne încredințează d. St. Pătruțiu — se reduce la unul sau doi pași, făcuți în spre cel căruia se

adresează sau spre mormânt». Deși prin subiect și factură, «Mironosițele» se apropie de genul misterelor religioase germane *Osterspiele* sau *Die Maria am Grabe* sau *Marienklage*, cum arată d. Pătruțiu «acest poem popular este o creație recentă cărturărească, însușită de colectivitatea populară».

Autorul dramei religioase este Picu Pătruțiu (1818—1873), care a fost timp de 44 de ani crâsnic (țârcovnic) în biserica cea mare din Săliște. A fost cel mai neobosit autor al Ardealului pe tărâmul literaturii populare, lăsând peste 50 de volume de «stihuri» religioase.

BIBLIOGRAFIE: Opera lui Picu Procopie Pătruțiu a fost publicată, însoțită de un studiu detaliat de D. St. Petruțiu, *Mironosițele*, o dramă religioasă din ținutul Săliștei, în *Anuarul Arhivei de Folklor*, publicat de Ion Mușlea (ed. Academiei Române), IV, 1936, p. 13—29. Un fragment «îndreptat» fusese publicat mai înainte de P. Băncilă, *Colindele Crăciunului și ale Paștilor*, Sibiu, 1875. Despre Picu Pătruțiu, interesante date biografice la Onisifor Ghibu, *Scriptorul ascet Picu Procopie Petruț din Săliște* în ziarul *Telegraful Român*, 1905, nr. 80 și urm.

JOCUL DE PĂPUȘI

Dramă religioasă a Vicleimului se joacă azi la noi împreună cu farsa populară de origine turcească «jocul păpușilor». Sulzer, care pe la jumătatea veacului trecut a văzut-o încă în plină desvoltare, ne-o descrie astfel:

«Se făcea întunec în sală; într'un colț se întindea o pânză subțire în dosul căreia se puneau o masă cu câteva lumânări aprinse. În acest loc se așeza un singur ciauș, care începea a plimba și a mișca păpușile pe masă, potrivit cu vorbele pe care le spune în limba română și greacă și mai ales în limba turcească; așa că cei din întunec văd umbrele acestor figuri de carton jucând pe pânză și aud vorbele ce spune ciaușul ca și cum ar fi rostite de păpuși».

Această comedie populară, care odinioară alcătuiă distracția cea mai plăcută a boierimei noastre, își are originea în farsa populară turcească, cunoscută sub numele de «karagöz». La începutul veacului al XIX-lea, și chiar și în epoca regenerării noastre naționale, farsa românească purta același nume ca și prototipul

¹⁾ Sulzer, *Geschichte des transalp. Daciens*, 1872, t. II, p. 403, după Burada, *Ist. teatrului*, p. 45.

turcesc, după cum dovedesc câteva pasajii interesante din comedia lui Alecsandri: *Iașii în carnaval*. În actul III, scena a III-a, Alecsandri, introducând în piesă păpușile, pune în gura eroilor următoarea convorbire:

Leonil: Irod! Irod!

Alecu: Păpușile românești . . . tot să stai să le privești.

Turcu (lui Alecu): Hei banabak, nu jucam la mine *karaghioz*.

Sau:

Turcu: Ei banabak . . . haide joca la mine *karaghioz*.

Farsa turcească cu trăsături de satiră socială poartă numirea de *karagöz*, după numele propriu al eroului principal « Karagöz », un fel de bufon care înfățișează pe osmanliul ignorant și grosolan, dar fudul și dispus spre glume usturătoare. Ea a avut la noi pe timpuri un răsunet așa de puternic, încât numele propriu al bufonului, desprinzându-se din structura intrigei, a devenit numele comun « caraghioz », cu semnificația de « hazliu ». Turcii la rândul lor primiseră această farsă tocmai dela Chinezii, după cum dovedesc cercetările recente.

Introdus prin Turci — precum se poate întrezări chiar din pasajul comediei lui Alecsandri, pe care l-am citat — jocul păpușilor a circulat la noi ca un element de comedie de sine stătătoare; mai târziu, această farsă plină de săgeți la adresa societății contemporane și presărată — mai ales când era « fără perdea » — cu trivialități obscene, s'a contaminat, lucru ciudat, tocmai cu misterul religios al Vicleimului, în a cărui tovarășie dăinuiește până azi.

BIBLIOGRAFIE. TEXTE PUBLICATE: G. Dem. Teodorescu, *Poesii populare române*, p. 120-132; C. Brăiloiu și H. H. Stahl în revista *Sociologie Românească* (director D. Gusti), 1936, nr. 12, p. 15-32.

STUDII: Lazăr Șăineanu, *Influența orientală asupra limbei și culturii române*, București, 1900, p. CXX și urm. G. Dem. Teodorescu, *Încercări critice asupra unor credințe datine și moravuri ale poporului român*, București, 1857, p. 47; T. Burada, *Istoria teatrului în Moldova*, I. p. 10. Fr. v. Luschan, *Das türkische Schattenspiel* în *Internat. Archiv für Ethnogr.*, 1889; Dr. Georg Jacob, *Das türkische Schattentheater*, Berlin, 1900; J. Roussel, *Karagöz cu le théâtre d'ombres*, Athènes, 1932; Giulio Caïmi, *Karaghiozi ou la comédie grecque dans l'âme du théâtre d'ombres*, Athènes 1935 (jocul de păpuși introdus la Atena în 1860).

ORAȚILE DE NUNȚĂ

Nunta țărănească este în viața patriarhală a satului o adevărată dramă. Alaiurile mirelui — vorniceii, vătăjeii, chemătorii, diverii, vătavii sau frații de mireasă — cari străbat călări ulițele satului; stegarii cari poartă flamurile; druscele care însoțesc pretutindeni mireasa; vătăjițele și tarafurile de lăutari, toate dau nunții un caracter de măreție epică.

În tipicul după care se desfășoară ceremonia, fazele principale ale ei sunt subliniate prin *orații*: când sosesc colăcarii la casa socrilor (conăcăria), când tinerii pleacă la biserică (de iertăciune), când se dau darurile (schimburile) la ospete, în toate momentele principale ale nunții vornicul se ridică pentru a cuvânta nuntașilor.

Cea mai veche și, în orice caz, mai frumoasă dintre toate este fără îndoială conăcăria. Închipuirea că ginerele este un tânăr împărat și că tovarășii săi sunt toți «ghinerari»; atitudinea lor de mândrie voinicească ce le îngăduie să ia de sus pe socri; glumele care țâșnesc la fiecare pas — toate acestea aduc o notă de veselie și voie bună în atmosfera solemnă a nunții. Alegoria prin care fata este comparată cu o «floare din raiu», care se ofilește și pe care ei — colăcarii — sunt trimeși să o ridice ca să o răsădească în grădina «împăratului», pentru ca până la anul să înflorească și să rodească este plină de gingășie. Celelalte orații aduc unele o notă de duiosie, ca de exemplu orația de iertăciune, altele susțin până la sfârșit nota de umor, ca de exemplu orația când se face schimbul sau când «socăcița» aduce nunilor găina.

Cuvântul *orație* cu sensul de cuvântare este vechiu în limba noastră; îl găsim și în *Invățăturile lui Neagoe către fiul său Theodosie*, în pasajul privitor la aducerea oaselor mamei sale Neaga

în ctitoria dela Curtea de Argeș: «că voiu să îndrăznesc să fac orație către oasele tale cele ostenitoare» (ediția I o r g a, p. 160). În ceremonialul nunții orațiile sunt vechi la noi; le găsim pomenite de Dimitrie Cantemir în *Descrierea Moldovei* la cap. XVIII: «Despre obiceiurile logodnelor și nunților în Moldova» (ed. P a s c u, p. 158—164). Interesant este faptul că ceremonialul, care se obișnuște azi la nunta țărănească, era pe vremea lui Dimitrie Cantemir generalizat și în clasa boierească. Fazele logodnei și ale nunții — așa cum ni le descrie învățatul Principe moldovean — corespund cu cele obișnuite azi în pătura țărănească: cererea în pețit; ospățul, cernutul, sosirea conăcarilor și orația, întrecerea cu alergarea cailor, orația de iertăciune, etc. D. Cantemir ne dă în rezumat chiar textul orației de pețit care — zice el — mai în tot locul obișnuște să se facă în aceste cuvinte:

«Mai marii noștri, moși și strămoși, umblând la vânat în păduri, au nimerit țara aceasta pe care o locuim noi azi și în care trăim și suntem hrăniți și desfățați cu laptele și mierea ei. Ispitit de pilda acestora, prea nobilul domn N. N., umblând la vânat pe șesuri, în păduri și în munți, a dat peste o ciută, care fiind rușinoasă și tenace la onoarea ei, nu i-a dat nicio privire, ci a luat fuga și s'a ascuns în ascunzișul ei. Noi ne-am luat pe urmele ei și, duși de ele, am ajuns în această casă. De aceea trebuie ca acest vânat, pe care noi l-am găsit cu muncile și sudorile noastre în locuri pustii, ori să ne arătați încotro a trecut». «La aceste cuvinte — spune D. Cantemir — oratorul adaugă dela dânsul alte alegorii și metafore pe care i le sugerează spiritul său». (Ed. P a s c u, p. 159).

Este cred orația cea mai veche care, în forma în care o avem noi, nu se găsește nici la Greci, după cum mă informează d. G. M e g a s, directorul arhivei de folklor N. Politis din Atena și d-șoara M. I o a n i d u, nici la Bulgari. G a s t e r în *Literatura populară română* (p. 488) afirmă că «mai cu aceleași cuvinte regăsim această orațiune împreună cu toate celelalte obiceiuri de nuntă atât la Sârbi cât și la Albanezi; la textele unde trimete (H a h n, *Albanesische Studien*, Jena, 1854, p. 144 și urm.), se descriu într'adevăr obiceiurile de nuntă, dar nu se dă niciun text de orație.

Un al doilea strat de orații pare ceva mai nou și stă în legătură cu literatura scrisă. Am arătat în primele capitole pătrunderea elementelor apocrife în literatura orațiilor de nuntă, dar aceasta nu poate constitui o dovadă concludentă despre originea cărturărească a orațiilor. Dovada hotăritoare ne-o aduce însă și aci tot scrutarea textelor vechi.

Orații de nuntă în proză. În bogatul depozit de manuscrise ale Academiei Române se găsesc o serie de texte care cuprind forme mai vechi de orații, în proză, ca de exemplu în ms. nr. 2338, intrat în Biblioteca Academiei Române dela mănăstirea Ghighiu din județul Prahova, ms. neinventariat. Între foile 280 r.—292 v. se află următoarele orații în proză: «Orație care să citește când să iartă fata de către părinții ei»; «altă orație tot pentru ertăciunea fetii», f. 281 v.; «această orație să zice când ar mărita cineva vreo fată dă casă», f. 282 v.—283 r.; «orație iar de ertăciunea fetii de către părinții ei», f. 283 v.; «orație la nuntă, când o să ia pe mireasă», f. 286; «orația când merge ginerile cu plocon la nun Sâmbătă seara», f. 288; «alta iar asemenea ca ceialaltă» f. 288 v.; «altă orație asemenea», f. 289; «altă tot de nun», f. 289 v.; «orație în zioa de nuntă la daruri», f. 290; «altă orație asemenea», f. 290 v.; «orația ce să zice când dau măhrămile la călțunari», f. 291; «tot de călțunari», f. 291; «orații ce să zice în zioa de nuntă când să dau darurile la masă», f. 291 v.; «orație când duce ginerile daruri la nun», f. 292.

Cuprinsul acestor orații este în genere greoiu, încărcat de citate biblice; dar ele sunt interesante pentru că avem impresia că aici este forma primă, din care prin înlăturarea părților greoaie, s'a degajat câteva din formele versificate pe care le găsim și în manuscrisele din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și care au intrat apoi în patrimoniul popular.

Iată de pildă «orația la nuntă, când o să ia pe mireasă», f. 286 r.—287 v.:

Înțeleptul Solomon cu înțelepciunea sa cea de Dumnezeu dăruită, cinstiților dumneavoastră socri, înțelepții cei vechi văzându-o, să mira de zidirea cea frumoasă a omului și au strigat cu glas de mirare, zicând: mare lucru și cinstit iaste omul, căci că din câte zidiri au făcut Dumnezeu, niciuna nu iaste asemenea omului, pentru că toate celelalte zidiri când s'au făcut, numai au zis cu cuvântul și s'au făcut, iar pe

om l-au zidit, iar n'au zis numai cu cuvântul, ci cu mâinile sale luând din pământ, l-au zidit și l-au însuflețit cu dumnezeiască suflarea sa pe carele și împărat tuturor zidirilor sale l-au făcut pre om, după cum grăește Davidu: Toate au supus supt picioarele lui cinstite, pentrucă nicio zidire nu iaste asemenea întru cinste ca acesta, după cum iarăș grăește David: micșoratu-l-ai pre el cu puțin oarece decât îngerii; cu mărire și cu cinste l-ai încununat pre dânsul. Deci dar, după ce au săvârșit Dumnezeu această minunată și frumoasă zidire, au socotit cu înțelepciunea sa | (f. 287 r.) cea desăvârșită, grăind: că nu iaste bine a fi omul singuru pre pământ, ci să-i facem lui soție; și adormind pre strămoșul nostru Adam, și au luat din coastele sale o coastă și au făcut pre stremoșa noastră Eva; și sculându-se strămoșul nostru Adam din somn, au văzut lui soție, mirându-se și zicându: această iaste din oasele mele și din trupul meu (deci după cum zice sfânta scriptură) împreunându-i pre amândoi cu blagoslovenia cea dumnezeiască la care și noi cei din Adam am rămas supuși aceștii împreunări, după cum astăzi o vedem la iubita fiica dumneavoastră pe care din pruncia ei o ați crescut cu multă grijă și o ați împodobit cu toate faptele cele bune până acum la vârsta cea după lege, care, vrând să se despartă acum din sânurile dumneavoastră cele părințești și să meargă la cel de Dumnezeu orânduit al ei soțu, să roagă dintru adâncul inimii ca să le dați părinteasca dumneavoastră blagoslovenie. De | (f. 27 v.) vreme ce precum lumea fără de soare nu poate, așa nici fiii fără de blagoslovenia părinților nu pot. Pentru aceia cu plecăciune cer la dumneavoastră ertăciune și părinteasca blagoslovenie și cu această blagoslovenie va câștiga roada ceriului și bunătățile pământului spre care și dumneavoastră, cinstiților părinți, întorcându-vă, cu cea dela inimă milosârdie, îi blagosloviți.

.....

Din această lungă și greoaie orăție în proză — din care noi am omis totuși partea finală — au ieșit se pare treptat variantele care au circulat și circulă și azi în toate ținuturile românești, ca de exemplu următoarea din colecția lui G. Dem. Teodorescu, reproducă după un ms. al lui Radu Zugravu din sec. al XVIII-lea:

Marele și puternicul Dumnezeu
 Din ceput a făcut cerul și pământul
 Și a înfrumusețat cerul și pământul
 cu soarele și cu luna
 și cu stelele ce luminează ziua și noaptea.
 Mai pe urmă, a luat Dumnezeu din pământ
 și a zidit pe strămoșul nostru Adam.

Și, văzând Dumnezeu că nu este bine
 să fie omul singur,
 l-a adormit cu somnul firesc
 și, luând o coastă dintr'însul,
 a zidit pe strămoașa noastră Eva.

Iar dacă s'a pomenit Adam din somn, a zis:
 «iată os din oasele mele
 și trup din trupul meu!»

Drept aceea zise Evei că va lăsa omul
 pe tată-său și pe mamă-sa
 și vor fi amândoi cu trup.

Din acel cuvânt, rămase și se trase
 din neam în neam, până ajunse vremea
 și la vârsta acestor doi tineri,
 care și-au plecat genunchii la pământ,
 și se roagă Dumneavoastră cinstiți socri
 ca să-i iertați și să-i blagosloviți,
 precum a blagoslovit Dumnezeu Pre Avraam cu Sara.

.....

Sau ca în următoarea variantă din colecția S. F. I. M a r i a n
 (*Nunta la Români*, p. 796—798), mai apropiată de factura vîoiaie
 a ritmului popular:

Stați d-voastră cinstiți
 Părinți
 Și d-voastră nuntași
 Imprejurași

Ca să roagă fii dumnia-voastră,
 Cu genunchile plecate,
 Cu lacrimile vărsate...

Ca să vă 'ndurați
 Și să-i iertați
 Să vă miluiți
 Și să-i blagosloviți...

.....

Inceputul nu-i dela noi,
 Că-i dela bunul Dumnezeu
 Care-a făcut cerul și pământul
 Numai cu cuvântul.
 Și-a împodobit Dumnezeu
 Cerul cu soarele
 Și cu stelele
 Și cu luceferii de zi

Și cu sfânta lună
 Și-a împodobit Dumnezeu
 Și pământul cu pomi roditori
 Și cu tot felul de flori
 Cu izvoare de ape reci

 Și-a socotit Dumnezeu sfântul
 că n'ar fi bun pământul
 Fără de stăpân
 Și-a săpat lut
 Din țărna pământului
 Și și-a zidit
 Pe strămoșul nostru Adam

 Iar a socotit Dumnezeu
 In gândul său
 Că n'ar fi bun
 Omul singur pe pământ
 Și-a mai trimis un înger sfânt
 Și pe Adam l-a adormit...
 Și-a rupt lui Adam o coastă
 Și-a zidit pe Eva
 Pe strămoșa noastră.

Astfel din materialul sec și amorf al vechilor texte în proză, spiritul inventiv al poporului a ajuns la marea varietate de forme noi, vioie ca ritm și însuflețite de imagini plastice și colorate ¹⁾.

Cercetarea materialului păstrat în manuscrise oferă un interes deosebit, nu numai pentru că proiectează o lumină vie peste legăturile dintre literatura scrisă și folklor, dar și pentru că scoate

¹⁾ În afară de aceste orații în proză, obișnuite la nunțile obștești, depozitul de manuscrise al Acaiei Române ne mai desvăluie și un alt ciclu de orații obișnuite la nunțile domnești. Într'un ms. din Biblioteca Academiei Române (4123) asupra căruia îmi atrage atenția d-l D a n S i m o n e s c u, căruia îi aduc și pe această cale mulțumiri, găsim orații când se mărită « cocoană de boiari » (f. 150); orații la *călțunari*, când se mărită « fata de Domn » (f. 17 r.); « orații ce să zice când să mărită Domnița » (f. 17 v.); « când se dau darurile la masă » 15 v.; « la călțunari » 15 r. Ceremonialul era aproape același la nunțile boierești și domnești ca și la cele țărănești. Orațiile sunt însă pline de citate grecești, ca de exemplu: « cu inima veselă laudă *τὴν ἡμετέραν πατρικὴν κηδαιμονίαν* care ați arătat către dumneaei *ἐξ ἀγαλῶν ὀνύχων*, pe care din vârsta prunciei dumneaei crescându-o în sânul cel părintesc al Dumneavoastră ați hrănit-o *μὲ τὸ ἄδολον γάλα τῶν ἡθικῶν ἀρετῶν* (f. 16 r.). D. Simonescu prepară un studiu asupra lor.

la iveală forme necunoscute pe care culegătorii de azi nu le-au înregistrat, încă dar care nu sunt lipsite de umor și poezie ca următorul fragment pe care-l găsim într'un manuscript (nr. 1629, f. 66 r.) copiat în Moldova la 1778 de Ioniță Popa — este probabil răspunsul socrilor la orația colăcarilor:

.
 Și doisprezece crăstei,
 În loc de berbeci;
 Și doisprezece țăncari,
 În locu de lăutari;
 Și opt ciocârlani,
 În loc de curcani;
 Să fie pentru conăcari.
 Păsați de descălecați;
 Alt conac ce mai cătați?

În timpurile vechi, alături de orații, se obișnuiau la nuntă și cântece.

Unele dintre ele ca de exemplu « Nunta din Cana Galileei » a ieșit din ciclul lor firesc și a trecut după cum s'a văzut mai sus (p. 210) în ciclul cântecelor de stea. În vechile manuscripte, « Nunta din Cana » se găsește trecută între « cânturile ce să cântă la nuntă », iar adaosul final din unele versiuni: « Să dea *nun* un ivt de vin » nu lasă nicio îndoială asupra acestui fapt. Colecția de cântece publicate de Ioan Thomici în cartea sa: *Scurte învățături pentru creșterea și buna purtare a tinerimei române* (Buda, 1827) ne indică și momentul din ceremonial când se începea cântarea: « la un ospăț sau *nuntă* după cântarea de binecuvântare a Preotului « Cela ce ai strălucit pre noroade în pustie, și apă din piatră le-ai isvorit și la Cana Galileei apa în vin o ai prefăcut... », pag. 86). Prin natura cuprinsului său și prin momentul când intervenea în desfășurarea nunții, în trecere dela solemnitatea religioasă la ospăț, cântecul acesta pare să fi plăcut foarte mult, fiindcă dela nuntă a trecut la ospețe, fie la început, fie la sfârșit, între « irmoasele vesele ce se cântă după masă ». De aci, dela ospețele familiare, l-au învățat copiii cari l-au introdus apoi în cântecele de stea. Anton Pann, culegându-l din gura copiilor, și fixându-i melodia, l-a introdus în prima ediție a colecției sale de cântece de stea. Prin colecția vestitului profesor bucureștean de muzică bisericească,

retipărită și în Ardeal de editura Ciurcu, cântecul s'a răspândit în tot largul ținuturilor românești din Alunișul județului Olt ¹⁾ până în părțile Cohalmului (județul Târnava-Mare) ²⁾, din părțile Crișanei și ale Banatului ³⁾ până la Moleștii județului Lăpușna ⁴⁾. În unele părți însă, « Căna Galileei » se cântă încă până azi la nunți (vezi de exemplu *Colăcărițul sau Vornicitul uzitat pe alocurea la nuntă și câteva versuri ce se cântă la masa nunții* de P e t r u B ă n c i l ă, Sibiu 1929, o retipărire din vechea ediție dela 1875).

Un alt cântec interesant, obișnuit la nunți, pare să fi fost Amărîta turturică pe care-l găsim în unele manuscrise după « Nunta din Căna Galileei » între « cântece ce se cântă la nuntă », precum și unele cu caracter hazliu și chiar satiric (v. ms. 3241, f. 11 v.):

Ascultați ...

Să vă mai spun o minciună.

Oamenii în vreme de nuntă,

Toată supărarea uită...

BIBLIOGRAFIE. CULEGERI: G. Dem. Teodorescu, *Poesii populare române*, București, 1885, p. 162, reproduse din Ioan Mîrza, *Regulile nunților (căsătoriei) care în vechime se păziau cu nestrămutare și care de către bunii locuitori săteni să păzesc încă până astăzi*, precum și altele din *Albina Pindului*, 1869, din I. C. Fundescu și a.; Elena Sevastos, *Nunta la Români* (ed. Academiei Române), București, 1889, cu deosebire anexele, p. 351—406, unde se reproduc bucăți și din G. D. Teodorescu, Alecsandri, Fundescu, Pann, Kogălniceanu, Benedict Vîcini, Melshisedec ș. a.); S. Fl. Marian, *Nunta la Români* (edițiunea Academiei Române, București, 1890, cu deosebire adausu p. 785—849; Gr. G. Tocilescu, *Materialuri folkloristice*, vol. I, București, 1900, p. 401—412; Tache Papahagi, *Graiul și folklorul Maramureșului* (ed. Academiei Române), colecția « Din viața poporului român », XXXII, București, 1925, p. 65—68; N. Georgescu-Tistiu, *Folklor din județul Buzău* (ed. Academiei Române), « Din viața poporului român », XXXIV, București, 1928, p. 16—18; N.

¹⁾ Gh. Cucu, *200 colinde populare... ediție postumă îngrijită de Const. Brăiloiu*, București, 1936, p. 234, nr. 189.

²⁾ Gheorghe Cernea, *Cântări religioase din regiunea Cohalmului, județul Târnava-Mare*, București, 1931, p. 15—16. Textul lui Anton Pann cu greșeli: Și vrând triști a nu-i lăsa, a devenit: Și vrând toți a nu-i lăsa ș. a.

³⁾ Dr. V. Stanciu, *colinde* (Biblioteca « Semănătorul »), Arad, 1922, p. 47.

⁴⁾ P. V. Ștefănuță, în *Anuarul Arhivei de Folklor*, II (publicat de Ion Mușlea, Acad. Română), București, 1903, p. 128, nr. 81.

Păsculescu, *Literatură populară românească*, ed. Academiei Române, «Din vieța poporului român», V, București, 1910, p. 68—71; Victor Păcală, *Monografia comunei Rășinariu*, Sibiu, 1915, p. 169—178, 231,3; G. Fira, *Nunta în județul Vâlcea* (ed. Academiei Române), «Din vieța poporului român», XXXVII, București, 1928; N. I. Dumitrașcu, *Orații sau carte de vornicit*, București, 1937 (după un manuscris al lui Iosif Ivașcu, zis «Cătranu», muncitor bine văzut în Orăștie și vornicul chemat la toate nunțile de seamă, atât din oraș cât și din împrejurimi); Gheorghe Cernea, *Obiceiuri de nuntă din județul Hunedoara*, București, 1929, 1935; Valerian Dugan-Opaț, *Vătăjdlul sau orațiuni ținute la nunțile țărănești și doine*, Brașov, 1906; Justin Ilieșu, *Colăcările și starostie care se zic la nunți*, Gherla, 1922; Benedict Vianu, *Colăcaritul, obiceiurile țaranilor Români la nunți* (Biblioteca populară a «Tribunei», nr. 8), Sibiu, 1885; Axente Bilețchi-Oprișanu, *Din comorile neamului nostru* (datine, orațiuni, cântece și strigături de nuntă), Cernăuți, 1930.

MANUSCRIPTE DIN BIBLIOTECA ACADEMIEI: nr. 1804 f. 30 și urm. din sec. XIX; nr. 3255 f. 3 «Cântări ce să cântă la nuntă», cu note muzicale, copiat în anul 1863 de Radu Proșteanu f. 96 v.; nr. 3241, copiat de Sofronie Brânduș f. 3 v. și 11 v.; nr. 3570 din 18c4 f. 30—39 v.; nr. 3204 «Orațiile de afară ce urmează la adunare de căsătorie», copiat în 1838 de Ilie Logofătu; nr. 2338 sec. XVIII f. 28c—28z v. în proză. Pentru nr. 160 (scris la 1793 de Dumitru Dragoș văt.) și 830 (dela sfârșitul sec. XVIII) cf. Ioan Bianu și colaboratorii săi, *Catalogul manuscrisurilor românești*, (Acad. Rom.) I p. 353; III p. 79 și 81.

STUDII: Dr. M. Gaster: *Literatură populară română*, p. 487—489; El. Sevastos, S. Fl. Marian, operele citate mai sus.

FOLKLOR MEDICAL

Este unul din capitolele pe cât de interesante pe atât de obscure. Culegătorii noștri de material popular au adunat și publicat în broșuri și mai ales în reviste de folklor un material foarte bogat de leacuri populare pentru diferite boli. De altă parte în Biblioteca Academiei Române s'au adunat peste 70 manuscrise conținând rețete copiate din diferite vremuri și locuri. Între literatura aceasta medicală scrisă și între matrialul cules astăzi din gura poporului sunt adesea asemănări izbitoare, ceea ce indică firește o întrepătrundere a acestor două domenii.

O altă lature interesantă în cercetarea acestui capitol de cultură veche românească și de folklor actual sunt asemănările semnalate de elevul nostru d. I. C. Cazan, între un text care a circulat la noi în veacul al XVIII-lea și între textele din literatura evului mediu francez, texte carea par uneori și versificate. Explicarea acestor asemănări stă în faptul că textul românesc *Curioznicu*, tipărit la Iași în 1785, de protoiereii de origină polonă Mihail și Policarp Strébițkij, este o traducere după un text rusesc, care la rândul său avea la bază un original german. Pe această cale elemente din folklorul medical al Occidentului au putut pătrunde în masele noastre populare. Nu este însă exclus, ba e chiar probabil să se găsească în domeniul folklorului nostru un ciclu vechiu de rețete populare, care să vină din moștenirea latină, după cum iarăși e probabil că un alt ciclu, care înfățișează asemănări cu rețetele culese din neogreacă, să se lege prin folklorul slavo-bizantin și grec modern cu anticitatea elenică. Cercetătorul care va *vroi* să lămurească aceste interesante probleme, ce depășesc granițele noastre, trebuie să se extindă nu numai asupra folklorului bizantino-slav și romanic, ci să caute mai departe rădăcinile până în antichitatea clasică greacă și latină.

În mentalitatea populară, leacurile, pentru a aduce însănătoșire, trebuie să fie însoțite de descântece. Acestea sunt supra-viețuiri din vechile formule și ritualuri ale magiei popoarelor vechi. Desgropările făcute pe ruinele lumii antice, mai ales în Asia-Mică și Egipt, au scos la lumină o mulțime de tablete cuneiforme și de papirusuri, menite să împlânzească sau să alunge demonii aducători de boale. Din Haldeea au pătruns în iudaism și din iudaism au intrat în creștinism. Evanghelia lui Marcu (IX) ne arată pe Mântuitor alungând cu ajutorul Tatălui, diavolul din trupul unui bolnav. Eiserica, neputând lupta împotriva superstițiilor maselor populare le-a tolerat, dându-le o formă noă: în locul vechilor divinități păgâne, a introdus pe Dumnezeu, Maica Domnului și sfinții. Despre procesul acesta de transformare a exorcismelor păgâne în legende și formule creștine pentru alungarea diavolului am vorbit mai pe larg în vol. I (p. 145 și urm.) când ne-am ocupat de legenda Sf. Sisinie și de rugăciunea respectivă copiată de Popa Grigore pe la 1550 în Codex Sturdzanus. Descântecele se fac cu obiecte specific (plante, obiecte uzuale, insecte resturi de animale, apa specială, etc.) și sunt însoțite de ritualuri.

BIBLICGRAFIE. Pentru mss-ele de rețete din *Bibl. Acad. Rom.* și tipăriturile începând cu a lui G a v r i l V i n e ț k i «tălmăcită după limba leșască», 1806, au cf. de I. C. C a z a n, *Texte de folklor medical în Cercetări literare* publ. de N. Cartoian, II, 1936, p. 55-78; cel mai vechiu ms. a fost publicat de Dr. P o m p e i S a m a r i a n, *Medicina și farmacia în trecutul românesc*, Călărași; Dr. V. B o l o g a *Inceputurile medicinii științifice rom.*, Cluj, 1930; cf. și bibliografie la I. C. C a z a n art. cit. Pentru descântece. Pentru domeniul românesc cf. studiu și bibliografie bogată (inclusiv mss-e din *Bibl. Acad. Rom.*) la Artur G o r o v e i, *Descântecele Românilor, studiu de folklor* (ed. Acad. Rom.) București p. 193-208; texte p. 209-419; Dr. M. G a s t e r, *Lit. pop. rom.* p. 535-543. O traducere de descântece rom. în franceză: Marie Holban, *Incantations*, Bucarest, Geuthner, 1937. Pentru limba descântecelor: O. D e n s u ș i a n u în *Grai și suflet* IV p. 351-376. Pentru domeniul grec: St. P. K y r i a k i d i s, *Ελληνική Λαογραφία*, Atena, 1923 p. 106 și urm.; F. K u k u l e s în *Λαογραφία* IX, 1926; G. M e g a s *ibidem*, VI, 1923, p. 465 și urm. Fr. Pradel, *Griechische und süditalienische Gebete, Beschwörungen und Rezepte des Mittelalters*, Giessen, 1907.

LITERATURA DIDACTICĂ

Literatura didactică nu este nici ea slab reprezentată în epoca influenței grecești. În primul rând, se retraduc cărțile din epoca precedentă, care circulau în lumea cărturarilor noștri cu un cuprins mutilat, din cauza defectuoșității originalelor slavone.

Fisiologul, acel bizar tratat de zoologie, în care animalele și păsările sunt înfățișate cu obiceiurile lor caracteristice — uneori reale, alte ori imaginate — pentru ca apoi să fie interpretate ca simboluri ale ideilor morale și religioase, circula în literatura noastră încă din secolul al XVII-lea, dar manuscriptele, care ne-au păstrat această primă versiune, sunt pline de lacune: multe capitole din originalul bizantin au fost lăsate afară; de altă parte traducătorul român a găsit în textul slavon, pe care l-a avut la îndemână, cuvinte neînțelese de el, precum *vips*, corespunzător grecescului *γύψ* (= vultur), și *endropu*, corespunzător grecescului *ἕδραβη*, pe care le-a lăsat netraduse.

Profesorii și călugării greci, veniți în țările noastre în epoca Fanarioșilor, au adus cu ei copii după manuscripte mai complete ce se păstrau în bibliotecile marilor mănăstiri din Orient și în special în mănăstirile muntelui Athos. Printre multele manuscripte grecești, aduse în țările noastre, se afla și o versiune a *Fisiologului*, care fusese prelucrată de către Damaschin Studitul, fost arhimandrit al Naupactei, între 1566—1570.

Această versiune grecească a fost apoi tradusă în secolul al XVIII-lea cu titlul: «A lui Damaschin, arhierul Studitului, adunare dela Filosofii cei vechi pentru firea osebirilor oarecărora vietăți».

Traducerea aceasta este cu mult superioară celor derivate după texte slavone, nu numai prin claritate, dar și prin faptul că ne dă o versiune mai completă, având nu mai puțin de 86 de capitole față de 30 cât aveau cele dintâi.

Floarea Darurilor. După cum s'a văzut în volumul întâiu al publicației de față (p. 195 și urm.), sub numele de *Floarea Darurilor* se ascunde una din cele mai răspândite opere ale literaturii italiene din evul mediu: *Fiore de virtù*. Această operă a călugărului benedictin Tommaso Gozzadini din veacul al XIII-lea, este un interesant mozaic literar în care se îmbină într'un tot unitar, definiții de virtuți și viții, cu reprezentarea lor simbolică prin câte un animal; maxime și istorioare cu conținut moralizator.

Cartea cuprinde în originalul italian 34 de capitole referitoare la virtuți și viții, așezate astfel încât după fiecare virtute să urmeze viciul corespunzător. Fiecare capitol la rândul său este alcătuit din patru secțiuni: 1. definiția virtuții sau a viciului; 2. asemănarea virtuții sau a viciului cu un animal real sau mitic împrumutat din *Fisiolog*; 3. o serie de maxime în legătură cu ideea morală a capitolului și 4. o istorioară morală, care pune în lumină avantajele virtuțiilor sau nenorocirile aduse de vicii.

Acest text circula în literatura secolului al XVII-lea după o traducere făcută din limba slavă, dar aceste traduceri erau și ele pline de defecte: capitole întregi lăsate la o parte, definițiile adesea suprimate, istorioarele morale tăiate sau deplasate dela un capitol la altul, așa că toată acea simetrie care alcătuiește farmecul literar al acestei antologii morale era distrus.

De aceea în epoca lui Brâncoveanu s'a făcut o nouă traducere, de data aceasta după un original grecesc. Acest original a fost adus dela muntele Athos, de către fiul unui doctor grec dela curtea lui Brâncoveanu, Paharnicul Constantin Sărăchinu, fiul lui Gheorghe Doctor Criteanu (din Creta).

Paharnicul Sărăchin, ducându-se spre închinare la muntele Athos, a găsit «în acea grădină a Maicii Precistii», între «multe cărți de înțelepciune», și un exemplar din cartea numită *Floarea Darurilor* și, aducându-l cu sine în țară, l-a încredințat ieromonahului român Filotheiu din Muntele Athos, care l-a tradus într'o limbă destul de bună pentru timpul său.

La începutul veacului al XIX-lea, în 1807, preotul Ioan Stefanovici din Bolgarseghiul Brașovului a pus sub tipar un manuscris al acestei vechi cărți despre virtuți și vicii, în năzuința de a da contemporanilor săi o lectură morală în care, cum zice el:

O altă carte puțin înrudită cu Floarea Darurilor dar cuprinzând numai sentințe este *Pilde filosofoști* tipărită la Târgoviște în 1713, Del Chiaro în *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia* (p. 44) ne spune că are un original francez care fusese tradus de el în limba italiană; din limba italiană a fost tradus în limba greacă de predicatorul creștin Avramie, iar textul grecesc tipărit și el în 1713 a fost tradus în limba română de Antim Ivireanul (cf. I. BIANU și N. HODOȘ *Bibl. rom.* v. I, p. 489).

Această carte a avut răsunset în lumea românească dela începutul veacului trecut, deoarece a avut mai multe ediții: 1808, Brașov; 1814, Sibiu; 1864, București.

În afară de aceste traduceri nouă după texte complete, care prin claritatea lor au înlăturat cu totul din uz vechile tălmăciri de pe izvoade slavonești, literatura didactică se îmbogățește în secolul al XVIII-lea cu texte necunoscute încă literaturii noastre până la această epocă.

Multe sunt mici istorioare morale, extrase din paterice și lavsaicuri, menite să servească o pildă de virtute creștinească ori cazuri de intervenția miraculoasă a divinității la timpul prielnic. Altele cuprind mai mult sfaturi menite să întărească sufletul omenesc pe calea grea a virtuții, în mijlocul ispitelor amăgitoare. Este un gen de literatură pioasă, care s'a continuat până târziu, la începutul secolului al XIX-lea, când a fost pusă sub tipar și care își găsește și azi editori și cetitori. Din acest gen, sunt de menționat: cartea a I-a și a II-a din *Amartolon Sotiria*. Acestea au circulat și ele, independent de cartea a III-a care cuprinde *Minunile Maicii Domnului* (vezi mai sus pag. 117). Cartea I-a și a II-a din *Amartolon Sotiria* alcătuiesc împreună, oarecum, un întreg aparte, tratând despre păcate și despre lucrurile de care omul trebuie să se ferească în viață, despre datoriile către Dumnezeu, către aproape, și către noi înșine, apoi despre mărturisire și împărtășire, care pregătesc calea către viața viitoare și se încheie cu câteva capitole despre venirea Domnului, despre Raiu și despre iad. Aceste două cărți, despărțite de a III-a cea cu *Minunile Maicii Domnului* — au circulat în literatura noastră, încă din vremea lui Brâncoveanu, după cum s'a văzut mai sus, p. 121 — O versiune a fost tipărită la Ploiești în 1893, după o copie, adusă dela schitul românesc Prodromul din Muntele

Atmos. Ea ar deriva, după cum se pretinde în prefața textului tipărit, după o traducere făcută în 1726, de scriitorul domnesc Pavel, din însărcinarea Doamnei Ana, soția lui Racoviță. O carte asemănătoare este *Alfavita sufletească* în care, după ce se stăruie asupra înțelepciunii în viață, se arată primejdiile pe care le aduc mândria, slava deșartă, iubirea de arginți, pisma, lenea și se încheie cu sfatul ca să punem toată nădejdea în Dumnezeu și « cu dragoste să ne lipim de dânsul ». A fost tipărită la Iași în 1803.

Mai popular decât acestea este *Oglinda omului celui din lăuntru*, o carte cu 10 figuri în text, menite să arate cum păcatele, înfățișate sub diferite animale (lăcomia prin porc, mândria prin păun, lenea prin broasca țestoasă) năpădesc însoțind pe diavol, în inima omului, când acesta se îndepărtează de Dumnezeu și cum diavolul și păcatele fug, când omul intră în puterea lui Hristos. Cartea a fost tipărită cu cheltuiala Mitropolitului Veniamin al Moldovei, la Mănăstirea Neamțu, în 1834, după o traducere făcută de ieromonahul Chiriac, din mănăstirea Neamțu, de pe un original rusesc tipărit la Petrograd, în 1819. Prototipul acestei naive cărți de pietate este însă occidental. E cunoscuta carte populară franceză: *Le Miroir du Pêcheur, composé par les R.R. P.P. Capucins, missionnaires; très utile à toutes sortes de personnes: le tout représenté par figures*. Autorul este un misionar numit le Noble t z, născut la Plouguerneau, în Bretania, în 1577 și mort la Conquet în vârstă de 65 de ani (v. Charles Nisard, *Histoire des livres populaires*, II, ed. II, 1864, p. 23—34).

Din literatura didactică, așa de bogată și variată a secolului al XVIII-lea, ne ocupăm aci de două texte care au avut mai mult răsunet: *Istoria poamelor și Hristoitia*.

BIBLIOGRAFIE. Pentru FISILOG, vezi N. Cartoian, *Cărțile populare în literatura românească*, I, București, 1930, p. 188—194.

Pentru FLOAREA DARURILOR, N. Cartoian, *Fiore di Virtù în literatura românească*, Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Literare, Seria III, tom. IV, mem. 2, București, 1928; în *Archivum Romanicum*, XII (1928), p. 508—514; *Cărțile populare în literatura românească*, I, p. 195—208.

Pentru AMARTOLON SOTIRIA, ALFAVITA SUFLETEASCĂ și OGLINDA OMULUI CELUI DIN LĂUNTRU; cf. Arhimandritul Scriban, *Cărți de pietate*, în *Biserica Ortodoxă română*, 1926, p. 525-529, 594-599.

ISTORIA POAMELOR (PORIKOLOGOS)

Este povestea plină de haz a unui proces care se debata în lumea fructelor și care are un scop moral: să atragă atenția asupra consecințelor periculoase ale vinului, dar care cuprinde în același timp și o satiră vioasă și spirituală a aparatului complicat de funcțiuni și titluri dela curtea împăraților bizantini aparat introdus și la noi.

Acțiunea se petrece pe vremea «când împărăția preaslăvita gutuie și oblăduia cinstitul chieдру, iară săborna rodie era paharnic mare, mărul era logofăt mare, cireașa comis mare, căpșuna cliucer mare, scorușa postelnic mare, zarzăra stolnic mare».

În această vreme, merse strugurele la curtea împărătească să pârască pe boierii divanului, înaintea împăratului, zicând:

«Cinstite împărate, fac știre împărăției tale cum întâiu credinciosul piper și chimerul cel mare și cu cimbru, spatariul cel mare, și cu știrul, armașul cel mare, încă și cu nucșoara mirositoare și galbiniciosul șofran și alte multe... nici unul nu ascultă de porunca împărăției tale, ci cu vicleșug se sfătuiesc între ei împotriva împărăției tale».

Pentru încredințarea perei lui, strugurele aduce ca mărturie: întâiu pe «mălina doamna și pre starețu linte și maica strafida călugărița», nohotul, bobul gheonoaie, «mazărea, cap fără de trup și bobul înecătoriu... și pe egumenul fasole».

«Între acestea, auzind bunul ceapă că a pârît strugurele la împărat pe boierii divanului, îndată s'a îmbrăcat în douăsprezece haine mohorâte și cu barba târându-se pe pământ, veni înaintea împăratului și, căzând în genunchi, zise:

— Să n'aib parte de frate-meu usturoiu, de socru-meu hrean, de cuscră-mea prazul, de soru-mea ridiche și de nepoții mei morcovi, pătrungel și postârnac și de nepoatele mele capere, că minciuni a grăit strugurele înaintea împărăției tale».

Și porunci ispravnicilor ei, ce ședeau pe lângă dânsa, « preaslăvitei liubenița și castravetelui și anghinarului și șezătoarei la masă lăptuci », să deschidă cărțile și să grăiască cu dreptate cele ce știu.

Pe când ispravnicii cepei se spovedeau împăratului de cele ce știau, sosi și piersica dela Persida, care aflase de pâra strugurelui, aducând vestea că după întetirea strugurelui, zarzâra dela India vine să înfigă acul ei cel ascuțit în grumazul împăratului.

Atunci împăratul, lămurit de complotul strugurelui, plin de mânie, îl blestemă, zicând:

« Să fii, strugure, blestemat, de lemn strămb spânzurat, de cuțit cărn tăiat, de voinici tineri călcat; sângele tău să-l bea bărbații, mintea lor să li se învăluiască, fețele să li se rumenească, ochii să li se împăinjenească, din picioare să șubăiască, păreții să-i bată și într'o parte și într'alta, în tină să se tăvălească, bărbile să-și muruiască, câinii să le lingă... ».

Atunci se sculară toți boierii cei mari în picioare și ziseră: « amin să fie cuvântul deplin ».

Această poemă satirică a fost alcătuită în imperiul bizantin probabil prin veacul al XII-lea căci, Krumbacher, în versiunea bizantină, când împăratul dă verdictul, chiamă în sala procesului pe lingă arhonți și eghemoni, și garda împărătească a Varengilor — ori se știe că Varengii apar în garda împăraților bizantini în secolul al XII-lea. De altă parte, și fructele care vin pe scena acestui proces ar putea aduce o lumină interesantă asupra datării acestei curioase opere. Krumbacher, întemeindu-se pe cercetările lui V. Helm, notează în a sa *Geschichte der byzantinischen Literatur*, că lămâia este cunoscută în Europa abia dela 1240, deși datele aduse au valoare mai mult pentru Occident.

Autorul ei se pare că este cunoscutul poet satiric bizantin Prodromos, căruia i se atribue și alte poeme alegorice cu caracter satiric.

Poema a avut o întinsă circulație; ea a fost tradusă în literatura sârbească încă din sec. al XVI-lea¹⁾ și se cunosc tălmăcirii până și în limba turcească.

¹⁾ Jagiç, în *Archiv für slavische Philologie*, I (1876), p. 611 și urm.

Istoria poamelor a fost tradusă în literatura noastră pe la jumătatea veacului trecut, după textul neogrec, tipărit la Veneția, pe la jumătatea veacului al XVIII-lea, la un loc cu vieța lui Esop, după cum dovedește d-șoara Camariano (v. bibliografia) și, judecând după numeroasele copii ce ni s'au păstrat, a fost mult gustată în societatea noastră, care copiase complicatul aparat al boieriiilor și ceremonialului dela curțile împăraților bizantini. Lumea a făcut haz și de finalul parodiei în care a găsit învățături morale contra beției, ceea ce a îndemnat pe Anton Pann să o versifice și să o intercaleze în *Povestea vorbei*.

Poema a avut răsunet și peste munți, în Ardeal, unde în vremurile apropiate de noi s'a cules o variantă interesantă dela un țăran din Boroș-Ineu (Arad) ¹⁾.

Gaster, întemeindu-se pe câteva manuscrise de proveniență moldovenească, credea că textul a fost tradus în Moldova. D-ra Ioana Andreescu, într'un studiu făcut în Seminarul nostru dela Facultatea de litere din București, a arătat că cele mai vechi copii au fost făcute în Țara Românească sau într'un punct de graniță așezat în lungul mării căi de comunicație a Țării Românești cu Ardealul—Timișul, pe unde se perindau continuu către Brașov chervanele negustorilor și rădvanele boierilor noștri. Copiile moldovenești sunt mai noi, căci toate trec dincoace de pragul veacului al XIX-lea. Această constatare indică întrucâtva că centrul de difuzare al textului a fost Țara Românească, unde poate s'a făcut traducerea.

BIBLIOGRAFIE. TEXTE ROMÂNEȘTI PUBLICATE: Dr. M. Gaster, *Chrestomatie romând*, II, p. 97—98 (după un ms. din 1810, aflat atunci în Biblioteca Centrală, azi în Biblioteca Academiei Române), M. Gaster, *Șezătoarea*, XXXVI (vol. XXIV), 1928, p. 114—116, după o copie făcută în 1809 de Ion Luca; N. Mateescu, *Ion Creangă*, IV (1922), p. 376—378, după o copie făcută de Hristea M. Șărbătoiu ot Mățău, în 1821—1827; N. Mateescu, *Ion Creangă*, V, (1912), p. 289—290, după un ms. rămas dela Anton Pann, în Mănăstirea dintr'un lemn. Textul versificat de Anton Pann a fost republicat de Gaster cu traducerea germană, în *Zeitschr. f. rom. Phil.*, III, p. 399—407.

¹⁾ G. Alexici, *Texte din literatura poporand romând*, t. I, *Poesia tradițională*, Budapesta, 1899, p. 225.

MANUSCRISE DIN BIBLIOTECA ACADEMIEI ROMÂNE: Nr. 284, f. 103 v., copiat în 1784, Lăzăret Timiș; nr. 3518, f. 6, sec. al XVIII-lea; nr. 2889, din m-sele Mănăstirii Râșca, începutul sec. al XIX-lea; nr. 5210, f. 37, începutul sec. al XIX-lea; nr. 575, f. 132 v., copiat la 1780 de Ștefan Dascălul pe când învăța carte la Mănăstirea Colții, București, dela Ion Dascălul; nr. 830, f. 72, de Andrei Colțea, între 1780—1786; nr. 3320, f. 274 și 282 pe la începutul sec. al XIX-lea nr. 4756, f. 31—32.

TEXT CRITIC, editat pe baza m-selor indicate mai sus, având ca bază m-sul 284 (din 1784), din *Bibl. Acad. Rom.*, a editat cu facsimile d-șoara Ioana M. Andreescu, în *Cercetări literare*, publicate de N. Cartoian (Facultatea de Litere din București, 1935, p. 89—96, textul; p. 97—101, facsimile). *Ariadna Camariano* (versiunea românească în legătură cu prototipul grecesc), *Condamnarea strugurelui și a țărului în limba greacă și răsunet lor în slavă, turcă și română cu o introducere despre Povestea păsărilor și Povestea patrupezelor*, în *Cercetări literare*, III (Fac. de Lit. din Buc. Sem. de ist. lit. rom. epoca veche), București, 1938.

TEXTE GRECEȘTI W. Wagner, *Carmina graeca medii aevi*, Lipsiae, 1874, p. 199—202, după o tipăritură venețiană, vezi și p. 380—382, variante; K. Krumbacher, *Das mittelgriechische Fischbuch*, München, 1903; Paul Marc, *Byzantinische Zeitschrift*, XV (1906), p. 139, semnalează un ms. după ed. venețiană din 1783; A. Papadopoulos-Kerameus, *Byzantinische Zeitschrift*, XX (1911), p. 137—139, după un codex al *Bibl. Imp.* din Petersburg, adus de P. Uspenskiĭ, din Orient; Dr. Nik. A. Bees (*Beĭs*), *Neue Version mittelgriechischer Vulgartexte aus Handschriften der Meteorenklöster, Sonderabdruck aus den Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen*, Jahrgang XV (1912). Abteilung I, Westasiatische Studien, Berlin, 1912, o versiune din sec. al XVII-lea, mai înrudită cu textul venețian tipărit. Tot aci menționează și două versiuni ale tradiției orale: una din Pelopones, alta din Smyrna, comunicată de Hamudopulos. A. Camariano *op. cit.*

DESPRE LIMBA ȘI TIMPUL TRADUCERII: J. Psichari, *Essais de Grammaire historique néo-grecque*, Paris, 1886—1889, I, p. 18, II, p. 175—176; Despre Teodoros Prodromos, ca autor al poemei, vezi în timpul din urmă, S. D. Papademitriu, Θεοδωρ Προδρομῆς, Историко-литературное исследование, Одесса, p. 304—397.

STUDII ÎN LITERATURA ROMÂNĂ: D. Russo, *Elenismul în România*, p. 32—33; Ioana M. Andreescu, *Istoria poemelor redacțiunile românești*, în *Cercetări literare* (Fac. de Lit. din Buc., Sem. de ist. lit. rom. epoca veche), publicate de N. Cartoian, II, București, 1936, p. 78—88; pentru istoricul complet al textului în lit. bizantină, neogreacă, slavă, turcă și română, pentru clasificarea ms-elor românești și legăturile cu textul neogrec: Ariadna Camariano, *operă citată* publicată în *Cercetări literare*, III, 1938.

H R I S T O I T I A

Hristoitia este o operă care, în forma ei grecească, a fost mult răspândită și citită în școlile din țările noastre pe vremea domniilor fanariote. Este așa numita *Hristoitie* (grec. *Χρηστοθήεια* = bună cuviință). Această carte pe care generații întregi de școlari greci și români au învățat norme de bună cuviință: cum să stea la masă, cum să se îmbrace, sau se poarte în societate, etc. — este — după cum a arătat d. D. Russo¹⁾ (*Studii și critice*, pp. 27—50) o prelucrare după vestita scriere a lui Erasmus (1469—1536): *De civilitate morum puerilium*. Cartea savantului olandez, scrisă pentru Enric, fiul Principelui Adolf de Veere: a apărut pentru întâiași dată în 1526, la Anvers și a fost curând tradusă în limbile engleză, germană și franceză.

După textul latin, un anonim a tradus-o în limba greacă apla. Antonie Vizantios, profesor la școala patriarhală din Constantinopol — care a semnat trei epigrame¹⁾ în ediția *Panopliei dogmatice* a lui Zigadinos, ce s'a tipărit la noi, în Târgoviște, pe vremea lui Brâncoveanu (1710) — neputându-se împăca cu greceasca vulgară a textului, a transpus-o în greaca veche, suprimând câteva pasagii și adăugând altele, ca să o adapteze la obiceiurile Grecilor din timpul său.

Cesarie Daponte, care a trăit la curtea lui C. Mavrocordat, a versificat unul din numeroasele manuscrise ale Hristoitiei lui Vizantios, care circulau în școlile grecești dela noi.

Ambele versiuni grecești au fost mult răspândite în societatea noastră din secolul al XVIII-lea și s'au resfrânt și în literatura noastră.

Protosinghelul Naum Râmniceanu (circa 1764 — circa 1838) a luat textul grecesc al lui Vizantios și a tradus și el, după modelul

¹⁾ E vorba de epigramă în sensul clasic (poezie lirică), nu în cel modern (poezie satirică).

lui Daponte, în versuri românești, « în limba noastră a Dachilor », zice el, nu în limba « logofeșilor patriei, « ci după cea vie răspundere a limbii noastre, cum obișnuim mai vartos aicea la București ». Traducerea aceasta, semnalată de d-l D. Russo, cuprinde alături de textul grecesc în versiunea Vizantios, și versurile lui Naum Râmniceanu. Ea se păstrează acum într'un manuscris, inedit, din Biblioteca Academiei Române.

Versiunea grecească a lui Daponte a fost și ea prelucrată în limba română de două ori: întâia dată de un anonim și a doua oară de Anton Pann, care a publicat-o la Sibiu, în 1834, sub titlul: *Hristoitie, au școala moralului*...

Anton Pann, precum a arătat d-l D. Russo în studiul citat, nu numai că a tradus liber originalul grecesc, dar a amplificat textul cu adăogiri proprii ca de pildă următorul sfat dat tinerilor:

Ține-ți gura 'n depărtare

.....

Când știi c'ai mâncat la masă

Ceapă, usturoi, au prasă,

Ș'alte legumi puturoase

Care foarte greu miroase.

BIBLIOGRAFIE. TEXTE ROMĂNEȘTI: Prelucrarea versificată a lui Naum Râmniceanu în limba greacă și română se păstrează în Biblioteca Academiei Române, depozitul m-selor românești, nr. 1487 (168 fol.). Traducerea lui Anton Pann a apărut la 1834, cu titlul: *Hristoitie au școala moralului care învață toate obiceiurile și năravurile cele bune. Compuse în versuri de Anton Pann, profesorul de muzică vocală al școalelor naționale din București, 1834* (Sibiu), o retipărire modernă în *Biblioteca pentru toți*.

STUDII: D. Russo, *Studii și critice*, București, 1910, p. 41—55, unde se dă și bibliografia completă a traducerilor grecești și unde se analizează originalul lui Erasm.

LEGENDE ISTORICE BIZANTINE

Hronografele, acele mari repertorii de istorie universală care povesteau istoria lumii dela creațiune până în zilele autorului, cuprind întreșute în urzeala lor istorică un bogat material de elemente folklorice. Am studiat în primele capitole ale lucrării de față legendele religioase ale Vechiului Bizanț, care, și pe cale scrisă și pe cale orală, s'au revărsat asupra întregii lumi ortodoxe din Balcani și din Răsărit.

În afară de acest strat folkloric, hronografele mai cuprind un bogat zăcământ de legende populare profane cu caracter oarecum istoric.

Istoria Troadei ¹⁾. Unele din aceste legende veneau din vremurile de amurg ale antichității clasice, cum e de pildă întregul ciclu de povești în legătură cu mitul troian. Aceste legende se sprijină pe două plăsmuiri apocrife din veacul al II-lea al erei creștine: Dictys Cretanul și Dares Frigianul, doi preținși martori și părtași la războiul troian, de care ne vom ocupa mai pe larg la romanul Troiei. În aceste legende războiul troian este înfățișat într'o lumină cu totul diferită decât în poemele homerice. Ciclul acestor legende a pătruns în literatura noastră prin hronografele lui Cigala și Dorothei de Monembasia, traduse pe la jumătatea veacului al XVII-lea. Versiunea lui Dorothei de Monembasia este mai ștearsă, mai sumară, pe când versiunea lui Cigala, tradusă de Pătrașco Danovici, este mai amplificată, mai vie, mai colorată. De aceea versiunea lui Pătrașco Danovici, s'a

¹⁾ Textul a fost publicat de Gaster, în *Byzantinische Zeitschrift*, III (1894), pp. 528—552 în traducere germană. Textul românesc din *Codicele Matei Voileanu*... publicate de Mateiu Voileanu, asesor conistorial, Sibiu, 1892, p. 25—44; Leca Morariu, *Războiul Troiadei. după cod. Const. Popovici* (1796). Cernăuți 1923.

desprins din cuprinsul hronografului ca o operă de sine stătătoare și s'a răspândit în numeroase copii, în tot cursul veacului al XVIII-lea. Ea satisfăcea curiozitatea lumii privitoare la mitul troian.

Alte legende din hronografe stau în legătură cu istoria bizantină și religioasă sau profană. Unele au fost chiar localizate la noi.

Împăratul Theodosie cel Mic și mărul. Contaminări cu folklorul Orientului arab. Lucrul nu trebuie să ne surprindă, fiindcă luptele de veacuri purtate de Bizantini împotriva Arabilor nu au putut împiedeca schimburile de idei și de teme folklorice. Chiar marea epopee populară bizantină, *Digenis Akritas* — a cărei acțiune se desfășură în cadrul luptei dintre Bizantini, ca reprezentanți ai creștinătății și Arabi ca reprezentanți ai păgânilor — dovedește azi, în urma cercetărilor recente ale d-lui H. G r é g o r i e, elemente împrumutate din Orientul musulman. Un motiv folkloric oriental se găsește încorporat în hronografele bizantine, la domnia lui Theodosie cel Mic, a cărui soție a murit la Ierusalim, în 460. Hronografele explică astfel plecarea împărătesei la Ierusalim. Împăratul dobândise dela un supus al său un măr « prea mare și frumos » și, admirându-l, îl trimise soției. Aceasta, minunându-se și ea, îl trimise nașului său Pavlin, care neștiind că mărul fusese în mâna împăratului, i-l aduse acestuia în dar. Împăratul, primind mărul, intră la gânduri bănuitoare și chemându-și soția o întrebă: unde e mărul? Femeea se jură că l-a mâncat. Împăratul, arătându-i atunci mărul, îi « scoase minciuna în față » și, îndârjit, porunci să i se taie capul lui Pavlin, iar pe împărăteasă o izgoni. Amărită, ea se duse la Ierusalim, unde făcu multă milostenie.

Această legendă bizantină se regăsește tocmai în *O mie și una de nopți*.

Un tânăr, însurat, trăia fericit cu soția sa, când, după nașterea celui de al treilea copil, femeia cade greu bolnavă. Zadarnic încearcă tot felul de doctorii; femeia nu se poate însănătoși. Într-o zi, se pomenește că soția sa pofteste să-i aducă mere. Tânărul colindă tot orașul și, negăsind nicăiri mere, se întoarce, întristat, acasă. Dar aci femeia îl roagă din nou: « jertfește orice pentru

¹⁾ Bulletin de la Classe des Lettres... de l'Acad. royale de Belgique XIII, 1931 p. 463—493.

mine, și-mi adu mere, că nu mai pociu răbda». Tânărul pornește din nou în oraș. Un grădinar bătrân, căruia îi povestise întâmplarea, îi spune că nu poate găsi mere decât tocmai la Balsora, în grădina împăratului. Tânărul, încălecând, porni întins acolo, de unde se întoarse acasă după 15 zile cu 3 mere frumoase, pe care le dete soției sale. Apoi, văzându-și soția înviorată, se duse și el voios, la prăvălie. După câteva ceasuri, șezând în ușa prăvăliei, văzu un arap având în mână unul din cele 3 mere. Întrebându-l de unde îl are, arapul răspunse că i l-a dăruit drăguța lui, care e bolnavă și la, care ducându-se chiar atunci, a găsit trei mere pentru care bărbatul ei călătorise 15 zile, ca să i le aducă. Cuprins de gelozie, tânărul pleacă într'un suflet acasă, unde gă-sind numai 2 mere, întrebă pe soția, care tocmai scria o scrisoare, unde e al treilea. Femeia nu-i poate răspunde ce s'a făcut al treilea măr, și atunci soțul, infuriat, o înjunghiă cu hangerul, o ciopărții o vâri într'o ladă și o aruncă într'un râu. Pe când se întorcea acasă supraexcitat, întâlni pe fiul său cel mare, care, îi povesti cu lacrimi în ochi, cum a luat unul din cele trei mere ca să se joace, cum a trecut un arab și i l-a luat, cum el s'a luat după arab și l-a rugat zadarnic să i-l dea înapoi, deși îi povestise cu câtă trudă îl adusese tatăl său pentru mamă-sa. Tânărul rămâne încremenit și hohotind în plâns, intră în casă unde găsește scrisoarea plină de dragoste pe care i-o scria soția ca să-i mulțumească pentru aducerea merelor.

G a s t e r, care credea că legenda a trecut din Bizanț în Orient a adus la această legendă o paralelă indică din vestita colecție *Vetala panciavinsati* alcătuită în sec. VI—VII ¹⁾, dar tocmai paralela indică dovedește că drumul a fost invers.

Legende localizate la noi. Impărăția lui Tiberiu. Alte legende pe care le cetim în hronografele bizantine le găsim localizate în ținuturile noastre. Astfel la împărăția lui Tiberiu, ni se povestește că pe timpul acela, se afla un om bolnav cu o rană, «plină de puroiu împutit», pe care se așezase muștele de-l chinuiau cu mușcăturile lor. Un trecător vroi să le gonească; dar bolnavul îl împiedcă: «Lasă-le că sunt sătule acestea de nu mănâncă rău,

¹⁾ G a s t e r, *Literatura populară română*, p. 102.

numai ce ling, iară de vor încăpea nişte flămânde, mai rău vor mânca ». Cronica lui Moxa încheie cu această reflexie: « Aceasta grăi Tiverie de boiari, să fie în vreme multă pre meserere până se satură; deci nu mai mănâncă rău pre săraci ». D-nul A. I. Ciorănescu ¹⁾ a arătat că această legendă se găseşte localizată la noi în judeţul Tecuci şi pusă pe seama lui Conachi. O versiune culeasă din gura poporului de T. Pamfile ²⁾ ne povesteşte că marele logofăt Conachi — pe care alte tradiţii populare ni-l înfăţişează ca pe un om rău la inimă, « prinzând pe unul din slujitorii săi cu o vină ce trebuia pedepsită, a poruncit ca vinovatul să fie « legat gol în lunca Bârladului, sub căldura soarelui de vară ». Făcându-i-se milă de el, fiindcă-l vedea chinuit de Țânțari, trimitea din când în când un om să-i alunge. Dar sluga, după câțva timp, începu să se roage ca să i se lase Țânțarii în pace. Intrigat, marele boier, veni să afle pricina acestei neașteptate rugăciuni: « Pentrucă, -răspunse sluga, dacă fug de pe mine Țânțarii sătui, vin alții flămânzi, și așa suferința mi-i de două ori mai mare ». Încheierea este că hapsânul boier « opri la curte pe sluga cea deprinsă în rele, dar veche, căci era mai bine așa, decât s'o dea afară și să aducă alta nouă, dar flămândă ».

D-nul G. Călinescu ³⁾ a observat cu dreptate că nu se poate susține că « anecdota a fost localizată, în sens personal de însuși Conachi, » care ar fi pus-o în circulație într'un cerc restrâns familiar, de unde a răzbătut apoi în raza moșiei marelui boier moldovean Țepu-Tecuci. Nu se poate admite această ipoteză, fiindcă legenda se găseşte localizată la fel și în Basarabia, unde însă este pusă pe seama boierului Calmuțki « care era tot așa de puternic în Basarabia ca și Țarul dela Petrograd » ⁴⁾. De altfel Ciorănescu însuși a arătat că legenda este mai veche. Ea se

¹⁾ *Vieța Românească*, XXV, 1933, p. 112.

²⁾ *Firișoare de aur* (Biblioteca pentru toți), București, p. 19—20.

³⁾ *Adevărul literar și artistic*, anul XV, seria 2, nr. 835 (6 Decembrie, 1936), p. 9, la Cronica literară.

⁴⁾ Vezi *Cultul Patriei*, 8 Mai, 1933, anul II, nr. 13,

găsește pentru întâiaș dată pomenită la scriitorul evreu elenizant din secolul I, Flavius Josephus ¹⁾ în legătură cu domnia lui Tiberiu. Dela Flavius Josephus, legenda a trecut pe de o parte în literatura latină a evului mediu occidental²⁾, pe de altă parte în istoriografia Bizanțului, la alcătuirii hronografelor.

¹⁾ *Antiquitatum Judaicarum*, I, XVIII, cap. VI, § 5 (ed. Dindorf, Paris, Firmin Didot, 1845, vol. I din Opera, p. 710).

²⁾ *Gesta Romanorum*, ed. Herm. Osterley, Berlin, 1871, p. 348, cap. LI.

ROMANUL POPULAR

Până la sfârșitul secolului al XVII-lea, romanul popular — ale cărui origini și trăsături distinctive le-am examinat în primul volum al acestei lucrări (pag. 209—211) — este reprezentat la noi, după câte știm până acum, prin 3 exemplare: *Alexandria*, *Varlaam și Ioasaf* și *Archirie și Anadan*.

Influența grecească a deschis și pe acest tărâm o poartă largă prin care a pătruns în literatura noastră o mulțime de texte venite unele, ca *Sindipa* bunăoară, din îndepărtatul Orient al brahmanilor indieni; altele, ca *Halima*, din Orientul arab; altele, ca *Vieața lui Esof* ori *Theagen și Haricleia*, din epoca de decadență a literaturii clasice grecești și în sfârșit câteva ca *Romanul Troiei*, *Erotocrit*, *Imberie și Margarona* din evul mediu occidental sau chiar — ca *Bertoldo* — din literatura italiană a veacului al XVII-lea.

Este o literatură bogată, care a adus în cultura strămoșilor noștri o neobișnuită varietate de concepții și de forme ale vicții sociale din cele mai pitorești: dela poveștile mucalite despre viclenia și răutatea femeilor, puse în circulație de asceții brahmani pentru a deștepta repulsiunea față de căsătorie, până la romanele «courtois» ale evului mediu occidental, cu luptele de «tournois» și cu concepția cavalească a dragostei ideale, altoită pe cultul onoarei și al bravurii; dela feeria fantastică a fermecătoarelor basme arabe și persane cu palate și grote vrăjite, cu haremuri și cadâne, cu Bagdadul lui Harun-al-Rașid și cu Cairo al califilor arabi până la farsele și glumele uneori vulgare, dar totdeauna sănătoase ale bunului simț popular. Această literatură complexă a stimulat imaginația și simțirea și a contribuit și ea la pregătirea societății românești din pragul veacului al XIX-lea pentru acceptarea preromantismului și mai târziu a romantismului francez.

ROMANE GRECEȘTI

VIEȚA LUI ESOP

Costea Dascălul dela biserica Șcheilor din Brașov, care-și îndulcea vremea transcriind pentru sine și alții romanul cu anecdote hazlii și adesea piperate al lui «Sindipa filosoful», ne-a transmis în același manuscris, copiat în anul 1703, și versiunea *Vieței lui Esop*.

Romanul a fost alcătuit în Grecia antică și înfățișează, după cum vom vedea îndată, o interesantă problemă de întrepătrundere a literaturii clasice grecești cu literaturile străvechiului Orient semitic.

Esop, pe care anticitatea greco-latină îl socotea ca părintele fabulei, este un personaj a cărui realitate istorică este învăluită în negură.

Scriitorii vechi nu sunt de acord în ceea ce privește locul nașterii lui. Frigia, Lidia, Grecia și Tracia își disputau onoarea de a fi considerate ca patria fabulistului. Cele mai vechi știri le aflăm în secolul al V-lea la Erodot, care în cartea a II-a, cap. 134 al istoriei sale, ne spune despre Esop că a fost un Frigian, rob al unui filosof Iadmon, că a trăit pe vremea lui Cresus, că a avut ca tovarășe de sclavie pe vestita curtezană de origine tracă, Rhodopis, și că a pierit ucis de Delfieni. Heraclid din Pont, discipolul lui Platon și Aristotel, numește ca stăpân al lui Esop pe filosoful Xantus și adaugă apoi că fabulistul, eliberat din sclavie, ar fi călătorit prin Egipt, Babilon, Lidia, unde la curtea lui Cresus ar fi cunoscut pe înțeleptul Solon și în sfârșit că ar fi fost ucis de Delfieni, sub învinuirea că ar fi furat o cupă de aur. Plutarh îl așează la «Banchetul celor 7 înțelepți» alături de Solon pe un scaun mai mic.

Fabulele esopice; legăturile cu Orientul. Precum viața lui Esop a fost alcătuită din elemente legendare, adăogate dela scriitor la scriitor și din veac în veac, tot astfel și fabulele atribuite lui au crescut din straturi literare de diferite epoci și proveniențe: ciclul de fabule din lumea greacă — unele tot așa de vechi ca și poporul grec — s'a amalgamat cu elemente aduse din Egipt sau din Orientul semitic.

Spre a se vedea mai bine ce probleme interesante de folklor și literatură comparată a deschis cercetarea fabulelor esopice, mă mărginesc — întemeindu-mă numai pe materialul pe care-l avem în literatura noastră — să indic câteva legături între fabula greacă și literatura Orientului.

La sfârșitul *Vieții lui Esop*, în manuscrisurile și tipăriturile noastre, se află adăogată și o colecție de fabule atribuite legendarului fabulist. Câteva din aceste fabule se află povestite sumar în *Archirie si Anadan*, precum: fabula cu toporul și pădurea, care a fost prelucrată și versificată de La Fontaine și Grigore Alexandrescu — se vede și de aci cât de relativă este noțiunea de originalitate în materie de fabulă — sau gaița mândră și păunii, sau cănele care, după ce este încălzit de brutari, se repede apoi la ei să-i muște (la Ahikar cănele este înlocuit cu șarpele).

Foarte multe însă se regăsesc într'o colecție de fabule arabe atribuite lui Loqman, un mitic înțelept, pomenit în surata XXXI din Coran. Legenda pe care ne-au transmis-o comentatorii arabi ai Coranului spune că Loqman a fost un sclav negru, născut în Etiopia sau Nubia, că se trăgea din seminția Patriarhului Abraham și că a fost vândut Evreilor pe timpul lui David și Solomon.

Sub numele lui circula în literatura arabă un ciclu de fabule, dintre care unele înfățișează o asemănare izbitoare cu fabulele esopice, ca bunăoară:

<u>Esop:</u>	<u>Loqman:</u>
20. Bătrânul și moartea	XIV
33. Leul și ursul	XXI
38. Pisica	XXVIII
49. Iepurii și vulturii	X
59. Boii	I
69. Porumbelul	XXVII

<u>Esop:</u>	<u>Loqman:</u>
77. Doi câni	XXXIX
85. Leul și vulpea	VI
90. Copilul și scorpiea	XXVI
98. Corbul și vulpea	II
100. Cânele	XLI
103. Cocoșii	XXXV ¹⁾

Aceste legături între fabula esopică, de o parte, și între vechiul roman asirian și fabulele atribuite lui Loqman în literatura arabă, de altă parte, au dat naștere la interesante discuții privitoare la centrul de plecare al acestor fabule, la migrațiunea lor, la căile de răspândire și la influențele reciproce dintre literatura elenică și literaturile vechiului Orient. Precum fabulele esopice s'au încrucișat cu elemente din Orientul semitic ori poate chiar cu altele din vechiul Egipt, tot astfel și biografia lui Esop este contaminată cu romanul asirian Archirie și Anadan, a cărei redacție cea mai veche a fost descoperită — după cum s'a văzut în vol. I, p. 257 — de o misiune arheologică germană cu prilejul săpăturilor făcute pe ruinele vechii cetăți Elefantina dela cataractele Nilului, în niște suluri de papirus, datând din secolul al V-lea înaintea erei creștine. Această curioasă întretesere a romanului grecesc cu cel asirian deschide și ea o serie de nedumiriri cu privire la istoricul textelor, dar pentru urmărirea și înțelegerea lor vom expune mai întâiu subiectul.

Vieța lui Esop. Esop, născut în orașul Amorion din Frigia, era sclav în stăpânirea unui agricultor, dar din pricina firii sale dârze, stăpânul său l-a vândut unui neguțător de robi cu 3 bani, pe care cumpărătorul i-a achitat voios, zicându-și: «nimic am dat, nimic am luat». Curând după aceasta, negustorul a dat poruncă sclavilor să se pregătească de drum. Esop a cerut tovarășilor săi de robie să-i lase lui sarcina cea mai ușoară, ca unui sclav neputincios, cumpărat de curând și neînvățat încă cu purtatul poverilor. Tovarășii se învoiesc și Esop se repede la un sac încărcat cu pâni și atât de greu încât au trebuit doi inși să-i ajute ca să-l poată ridica pe umeri. Când au văzut isprava lui

¹⁾ Pentru raporturile dintre Archirie, Esop și Loqman cf. mai pe larg François Nau, *Histoire et sagesse d'Ahikar*.... Paris, 1509, p. 119—133.

Esop, robii au început să râdă de prostia lui, căci pe drum Esop încovoiat sub greutatea poverii sale, mergea în urma tuturor, gâfâind.

Dar când au ajuns la nămiază și s'au așezat la masă, sacul cu pâni s'a golit pe jumătate, iar seara sacul a rămas gol. A doua zi, Esop cu sacul gol pe umăr, mergea voios înaintea tuturor, care se mirau acum de istețimea lui.

Ajungând în Efes, negustorul își vinde robii, afară de Esop, un grămatic și un cântăreț, cu care pleacă spre insula Samos. În Samos negustorul își scoate robii la târg. Îmbracă pe grămatic și cântăreț în haine nouă, iar pe Esop, pe care nicidecum nu-l putea împodobi, cu un sac. Esop sta mândru în mijlocul tovarășilor și se uita cu îndrăzneală la cei ce-l batjocoreau. Trece filosoful Xantus, care dorea să-și cumpere un rob și întrebă pe cântăreț ce știe să facă. El răspunse: « toate ». La acest răspuns Esop a râs. Neînvoindu-se din preț, Xantus se întoarce spre grămatic și-l întrebă și pe el ce știe. Acesta răspunde și el la fel: « toate ». Esop pufnește din nou în râs. Aflând prețul scump al sclavului, Xantus voiește să plece, dar discipolii săi, văzând că maestrul lor are nevoie de un rob, îl sfătuiesc să-l cumpere pe cel urît și se oferă să plătească ei prețul. Xantus intră atunci în vorbă cu Esop și dela început este atras de răspunsurile vioae și glumețe ale sclavului. — « Dar ce știi face ? » îl întrebă Xantus. — « Nimic » răspunde Esop. — În ce chip ? întrebă din nou Xantus. — Dacă răspunde Esop, aceștia — și arată spre cei doi tovarăși — zic că, știi toate mie nu mi-au lăsat nimica ». Xantus, văzându-i mintea isteță, se hotărăște să-l ia și atunci discipolii plătesc neguțătorului prețul de 60 de « carași ».

Esop dovedește în toate împrejurările un spirit pătrunzător, vioi, îndrăzneț, predispus spre glumă. Deși își servește stăpânul cu credință, totuși ori de câte ori Xantus îi dă prilej, nu se dă la o parte să-l înfunde cu glumele și poznele sale. Dar îl scapă și de necazuri.

Într'un rând, Esop, văzându-și stăpânul întristat din pricină că-l lăsase soția, în urma unei neînțelegeri în care-și avea și el partea sa de vină, se hotărăște să restatornicească armonia casnică. Ia bani, se duce în târg și umblă din casă în casă, cumpărând toate cele trebuitoare pentru ospăț. Trecând, ca din întâmplare,

pe lângă casa unde se aflau părinții stăpânei sale și făcându-se a nu ști cine stă acolo, întreabă pe unul din ai casei: dacă n'au ceva bun de vânzare pentru nuntă, căci stăpânul său Xantus voiește să se însoare a doua zi. Atât i-a trebuit femeii ca să se întoarcă la casa sa și să-i spună bărbatului: « Cât timp voi fi eu vie, Xante, nu vei putea lua altă soție ».

La câteva zile după aceasta, Xantus, de bucurie, voiește să dea masă mare prietenilor și dete lui Esop să-i cumpere ce e mai bun din toate. Esop, hotărît să-și învețe stăpânul să nu mai poruncească « nebunește, cumpără numai limbi de porc și le gătește. Oaspeții vin, se așează la masă și li se servește limbă fiartă. Oaspeții începură a mânca bucuroși, laudând că a pus mai întâiu « bucate filosofești » pentru că limba este uncalta vorbirii. După aceea vine al doilea fel tot cu limbi; apoi al treilea fel: tot limbi ș.a.m.d. Mesenii uimiți, că tot același fel de bucate li se servește, ziseră: « Până când tot limbi, că noi astăzi tot limbi mâncând ne vor durea limbile noastre ».

Xantus, supărat, chiamă pe Esop la explicare:

— « Nu ți-am zis, nemernicule, să cumperi ce e mai bun și mai frumos de mâncat? »

Esop răspunde:

— « Îți mulțumesc, stăpâne, că mă ocărești înaintea atâtor oameni filosofi, pe cari îi rog să-mi spue ce e mai bun și mai frumos în viață. Nu este oare limba, căci toată știința și filosofia prin ea se arată?.. Neguțătoria, rugăciunile, laudele, muzica. Prin ea se fac nunțile, se zidesc cetățile, se mântuesc oamenii; și mai pe scurt: în ea toată viața noastră stă ».

A doua zi, Xantus, pentru a pune la încercare istețimea servitorului său, își invită din nou discipolii la masă și poruncește sclavului să ia din piață ce e mai prost și mai rău. Esop cumpără din nou limbi, le gătește și le aduce la masă. Oaspeții murmură. Xantus chiamă din nou pe sclav:

— « Ce e aceasta, Esoape? Ți-am poruncit să gătești de mâncare ce e mai bun și mai frumos? Nu ți-am zis să cumperi ce-i mai prost și mai rău? »

Esop răspunde:

— « Și ce este vreodată mai rău decât limba, stăpâne? Nu se strică prin ea cetățile? nu se omoară prin ea oamenii? au »

toate minciunile, blestemele și jurămintele strâmbe nu se fac prin ea? căsătoriile, domniile și împărățiile nu se strică prin ea? pe scurt: prin ea toată viața de nenumărate răutăți se umple».

Filosoful se face a se mânia, dar școlarii îi dau dreptate lui Esop.

Esop îndeplinește cu credință serviciul, dar de câte ori are ocazie își înfundă stăpânul cu poznele lui. Totuși, în câteva rânduri, îl scapă cu devotament din încurcăturile în care filosoful se vârîse singur.

Astfel într'o zi, Xantus, împreună cu alți filosofi, luase parte la un banchet la care vinul cursese din belșug. Xantus începuse să se turbure. Esop, care sta lângă el, îi aminti că Bachus are trei temperamente: «cel dintâi al voiei, al doilea al beției, al treilea al certei. Drept aceea și voi, fiindcă sunteți acum voioși, cele ce mai urmează, lăsați-le». Dar Xantus, necăjit, îl trimite să învețe pe cei din iad. — «Și tu te vei târî în iad», îi zise Esop. Și într'adevăr în timpul banchetului, tot deșertându-se cupele și încălzindu-se discuția, unul din discipoli, observând starea lui Xantus, îl întreabă: «Oare, dascăle, poate vreun om să bea marea?». Iar el se grăbi să răspundă: «Vezi bine că poate, căci eu însumi o pot bea». Școlarul întreabă din nou: «Dar de nu vei putea, ce dai?». — Casa mea toată o dau». Și într'o clipă se face legământul, scoțând după obiceiul vremii inelele. A doua zi Xantus, spălându-se pe față și nevăzându-și inelul, întreabă pe Esop de el. — «Nu știu ce s'a făcut, îi răspunde Esop, dar una știu că ți-ai pierdut casa». Xantus, care uitase cu desăvârșire ce se petrecuse în ziua precedentă, întreabă nedumerit: pentru ce? Și când află isprava pe care a făcut-o, îl roagă umilit, dacă are vreo înțelepciune, să-l ajute să biruiască sau să strice legământul. — «A învinge nu poți, îi răspunde Esop, dar ca să strici legătura voi face». Și îl învătă mijlocul, pe care îl cunoaștem din romanul lui *Archirie și Anadan*: «Când vă veți aduna astăzi la un loc, să nu te arăți nicidecum că te-ai teme, ci să poruncești să se pue masa la marginea mării și să stea slugile gata cu paharele ca să-ți aducă apă din mare. Când vei vedea că oamenii s'au strâns să vază, șezi și poruncește să-ți umple paharul cu apă din mare, și, luându-l în auzul tuturor, zi celui cu care ai făcut rămășagul:

« Ce legătură am făcut înaintea voastră? ». Și când își va răspunde că te-ai legat să bei marea, atunci, întorcându-te către poporul adunat, zi-i așa:

« Bărbați Samieni, știți și voi foarte bine cât de multe râuri intră în mare, iar eu m'am legat ca numai marea să o bea, iar nu și apele care se varsă în ea. Drept aceea, filosoful acesta mai întâiu meargă să oprească toate apele să nu între în mare și atunci eu îndată voi bea numai marea singură ».

Este un răspuns pe care îl va da mai târziu și Tilu-Buh-Oglindă.

Xantus face precum l-a învățat Esop, în admirația poporului, iar școlarul, căzând la picioarele lui Xantus, se dă învins și se roagă să strice rămășagul.

După acesta și alte asemenea servicii, Esop se roagă de Xantus să-i dăruiească libertatea, dar Xantus nu se mai îndură să se despartă de el. Cu multă greutate numai, prin intervenția poporului samian, adunat în agora, căruia fabulistul îi tălmăcise o prevestire misterioasă a zeilor, izbutește să dobândească libertatea. Rămas liber, Esop pleacă în Lidia la regele Cresus, pe care îl împacă cu Samienii dela care pretindea tribut și de acolo în Babilonia, la împăratul Lichir, unde capătă încrederea tuturor, devenind mare sfetnic.

De aci înainte viața lui Esop este identică cu viața lui Archirie, cu deosebirea că *Anadan se numește aci Enos, Archirie—Esop, Senacherib—Lichir* (în redacția grecească Lykeros), iar faraonul Egiptului *Nectenav*. Pentru ca să se vadă până unde merge identitatea și pentru ca pe temeiul acestei identități să putem înțelege interesanta problemă literară privitoare la istoricul cărții, voi rezuma pe scurt și viața lui Esop în Babilonia și călătoria lui în Egipt.

Esop adoptă pe fiul unui nobil, anume Eniu, pe care-l înfățișează împăratului ca fiu legiuit al său. Nu mult după aceasta, Eniu, certându-se cu Esop, acesta voiește să-l scoată din casă. Eniu, ca și Anadan, plâsmuiește o scrisoare de trădare fățarnică, pe care o dă împăratului. Acesta osândește pe Esop la moarte, dar Ermip, cel însărcinat cu înfăptuirea osândeii, îl ascunde într-o peșteră, răspândind vestea că Esop a murit. Când faraonul

Nectenav, aflând de moartea lui Esop, cere împăratului Lichir să-i trimită meșteri arhitecți, ca să-i zidească un turn care să nu atingă, nici cerul nici pământul, Ermip, văzând încurcătura stăpânului său, scoate pe Esop din peșteră. Esop cere răgaz până la primăvară. În acest răstimp, se dă pe față intriga lui Eniu. Împăratul dăruiește lui Esop înapoi averea și-i dă în seamă pe Eniu, ca să facă ce va vrea cu el. Esop îl dojenește cu sfaturi în fiecare zi până ce, sub povara lor și a muștrărilor de conștiință, Eniu își dă sufletul. Venind primăvara, Esop pleacă în Egipt, unde desleagă problema lui Nectenav în același fel ca și Archirie. Rezolvă, de asemenea, toate celelalte enigme pe care i le pune Nectenav. Faraonul, îngrijat că Esop îi desleagă toate întrebările și că, prin urmare, este amenințat să plătească el tribut împăratului Lichir, își chiamă prietenii la sfat și hotărăsc ca Esop, la rândul său, să le pună întrebări de care ei n'au mai văzut, nici n'au mai auzit. Esop amână răspunsul său pe a doua zi. În dimineața zilei următoare, Esop se întoarce cu o scrisoare pecetluită, pe care o întinde lui Nectenav și în care sta scris: « Nectenav mărturisește că e dator o mie de talanți lui Lichir împărat ». Sfetnicii împăratului știind rămășagul, înainte ca acesta să deschidă scrisoarea, se grăbesc să spună într'un glas: « Am văzut și am auzit ce este scris ». Esop, vesel, le mulțumește pentru dovada pe care o dădeau. Nectenav, cetind însă scrisoarea, se întoarce către sfetnicii săi zicând: « Eu nimic nu sunt dator lui Lichir și voi toți sunteți mărturii pentru această datorie ». Sfetnicii, fără să se mai gândească, se grăbesc să tăgăduiască: « Nici n'am văzut, nici n'am auzit ». Dar Esop, care aștepta acest răspuns, îi lămurește: « Dacă așa stau lucrurile, atunci propunerea pe care mi-ați făcut-o este deslegată ».

Nectenav, recunoscând că a fost rămas de Esop, îi dă cei 1000 de talanți, pe cari înțeleptul îi duce împăratului Lichir din Babilonia.

Curând după aceasta, Esop capătă dela împăratul Lichir învoirea de a purcede în Grecia, legându-se însă prin jurământ, că după ce va termina, să se întoarcă înapoi. Călătorind însă prin orașele Greciei și ajungând la Delfi, intră în conflict cu locuitorii, pentru că, nefiind primit cu cinste de ei, i-a batjocorit prin fabula sa. Delfienii, temându-se că Esop, mergând prin alte orașe să

nu-și bată joc de ei, s'au înțeles să-l omoare prin viclenie. Luând un vas de aur din templul lui Apolon, l-au ascuns în hainele lui, pe când el se pregătea să plece din cetate. Invinuit că este hoț de vase sfinte, Esop este aruncat în temniță. Toate rugămințile, pildele și fabulele prin care el încerca să-și înduplece dușmanii sunt zadarnice. Fabulistul este scos din temniță, urcat pe o râpă înaltă și aruncat într'o prăpastie.

Esop și Archiric. Unii orientaliști ca Nöldeke, Smend, Rendel Haris, François Nau au ajuns la concluzia că Grecii au împrumutat din Orient romanul asirian a lui Achihar — Archirie și Anadan — și că fabula esopică își are originea ei în lumea semitică. Eduard Meyer, analizând însă structura romanului grecesc distinge trei părți deosebite: prima cuprinde povestirea despre viața și faptele lui Esop în Samos; ultima povestește, după legende locale, uciderea lui Esop de către preoții din Delfi. Intre aceste două părți ale romanului, care se pot îmbina într'o unitate deplină, este intercalată în mod nedibaciu, ca un episod eterogen, o a treia parte: acțiunea lui Esop la curtea împăratului Lichir din Babilon și la Faraonul Egiptului. Nicăieri însă în cuprinsul romanului nu se văd clar motivele care l-au îndemnat pe Esop să plece în Asia, dorul care-l apucă acolo între străini, după un copil și în sfârșit pricina care l-a determinat să părăsească pe împăratul Lichir, la curtea căruia trăia așa de bine, pentru a se întoarce în Grecia, unde-și găsește moartea. Toată această parte, observă cu dreptate Meyer, este străină de restul romanului. De altfel între această parte și între viața lui Esop este o deosebire fundamentală de concepție. Archir și Anadan este un fel de roman de curte (Hofroman), care pune în lumină, alături de înțelepciune, credința unui vasal asirian. Deși prigonit de soartă, Archirie aduce totuși regelui, ce-l condamnase la moarte, omagiile lui și-l servește mai departe, cu același devotament și credință. Esop vădește dimpotrivă o luminoasă concepție a libertății individuale, căci sclavul, după ce joacă stăpânilor săi tot felul de feste, este în cele din urmă pus în libertate pentru înțelepciunea și agerimea spiritului lui.

Partea dela mijloc din viața lui Esop a fost dar intercalată, neorganic, ulterior, în opera elenică. Precum romanul lui Esop, — conchide E. Mayer, tot astfel și fabula grecească « în care

circulă un străvechiu simț de înaltă poezie, cu adâncirea ei plăcută în vieța naturii... cu plasticitatea ei dramatică — nu poate deriva din fabulistica Orientului, care abia folosește morala». Dar dacă nu se poate nega simțul pentru natură și artă al Grecilor, totuși nu se poate nici tăgădui că narațiuni cu ingenioase observări asupra vieții animalelor, au fost aduse în Grecia prin călători, prin negustori și mai ales prin sclavi, din Egipt din Frigia din India, din Karia. Eschil și Aristotel (Retorica II, 20), chiar pomenesc, pe lângă fabulele esopice și pe cele libiene¹⁾ și indiene. Dar sufletul elenic și-a apropiat aceste povestiri și a pus pe ele pecetia geniului său.

În cele mai multe manuscrise grecești biografia lui Esop este atribuită pe nedrept lui Maxim Planudes — un călugăr din secolul al X-lea, reprezentant al curentului umanist în Byzanț, trimis de mai multe ori de împăratul Mihail Paleologul în misiuni diplomatice în Italia.

Istorieul textului. Tradiția msselor. De fapt romanul lui Esop a fost «stilizat» în primele veacuri ale erei creștine, în perioada de înflorire a culturii elenistice. Cele mai vechi urme ale textului sunt niște foi de papirus din secolul al IV-lea al erei noastre, descoperite la El Fajum — păstrate pe vremuri în colecția lui Golenișev din Petersburg — și publicate de elenistul Henri Weil în *Revue de philologie*, 9 (1885), p. 19—24. Odată stilizat, romanul acesta s'a răspândit în toată lumea elenistică și a trecut ca moștenire în literatura bizantină și în cea neogreacă.

Cercetările întemeiate pe studiul comparativ al celor mai vechi msse dovedesc că *Viața lui Esop* trebuie hotărît despărțită de fabulele atribuite lui și care se găsesc în msse posterioare, adăogate la sfârșitul *Vieții*.

Viața lui Esop ni s'a păstrat într'o sumedenie de msse răspândite prin diferite biblioteci ale Europei, dar după studiul lui P. Marc, toate se pot grupa în două mari familii: 1) unele, cuprinzând numai partea biografică, înfățișează redacțiunea cea mai veche și se apropie de versiunea publicată de Anton Westermann

¹⁾ Cf. și Wilhelm Christ, *Geschichte der griechischen Literatur bis auf die Zeit Justinians*, IV. Aufl., München, 1905, pp. 142—143.

în 1845, la Brunswig, « *Vita Aesopi ex Vratislav. ac partim Monac. et Vindob. codicibus...* »

A 2-a grupă de m-sse este mai nouă; cuprinde adăugate la sfârșitul *Vieții lui Esop* și fabulele lui, și se apropie de redacțiunea publicată pentru întâiași dată într'un incunabul, apărut în tipografia lui Bonus Accursius, la Milan în 1479 și republicată de Eberhard.

Fabulele atribuite lui Esop ni s'au transmis și ele în mai multe redacțiuni făcută în epoca alexandriană, probabil pe timpul lui Plutarh, dar având un nucleu mai vechiu de pe timpul lui Demetrios Faleros. Chambry le-a clasat în 5 grupe una, așa numită *Augustana*, este o prelucrare literară cu caracter retoric cuprinde 300 de fabule, începând cu un Prooimion, atribuit lui Aptonios; a 2-a, cu totul independentă de cea dintâi, a rezultat din prelucrarea în proză a fabulelor esopice, versificate de Babrius în secolul al III-lea, din nou transpuse în versuri în timpurile vechi bizantine și în cele din urmă prelucrate în proză; o a treia redacțiune, care se află adăogată la sfârșitul *Vieții* apărute în ediția lui Bonus Accursius făcută după un codex *Laurentianus*; o a patra reprezentată prin codex *Casinensis*, a fost alcătuită în școlile retoricilor probabil în sec. al IV sau al V-lea, și în sfârșit, o ultimă redacție alcătuită din amestecul grupelor precedente.

Din combinarea părții biografice așa cum se păstrează în ediția Westermann, cu fabulele babrinice, la care s'au adăugat câteva din colecția *Augustana*, s'a alcătuit cartea populară grecească, care dela invenția tiparului s'a tipărit de mai multe ori în marile centre de cultură ale Occidentului, adesea cu traducere latină în față, și care stă la baza traducerii românești. O asemenea ediție greco-latină tipărită în Veneția, se afla în biblioteca lui Mavrocordat, alături de o ediție greco-latină din 1709; și de alta apărută la Londra, 1682¹⁾.

Esopia în literatura românească. Fabulele esopice au fost socotite în toate vremurile și în toate țările ca cel mai prețios material pentru învățământul și educația morală a tineretului. În vechile școli grecești, ele serveau ca exerciții de retorică și erau când desvoltate, când prescurtate, când trecute dela stilul direct

¹⁾ N. Iorga, *Pilda bunilor Domni din trecut*, pag. 26 și 30.

la cel indirect. Chiar în zilele noastre, pildele vechiului fabulist elen au păstrat valoarea lor educativă, fiind utilizate în toate țările în cărțile de citire pentru tineret; ba ele sunt introduse de europeni și în colonii, unde traduse în limbile băștinașe și tipărite în ediții bilingue, servesc adesea pentru introducerea în studiul limbii metropolei, ca de pildă edițiile tipărite de Englezi în urdu, în Pandjab sau de Francezi în limbile africane.

Nu trebuie dar să ne surprindă faptul că pe vremea lui Brâncoveanu, când se întemeiază o academie grecească în București, alături de sfințele scripturi și de sfinții părinți, alături de Homer, de Pindar și de tragicii greci, alături de Plutarh, Xenofon și alții, fabulele esopice își au locul de cinste¹⁾.

Cel mai vechiu ms. românesc, cunoscut până acum, a fost copiat în anul 1703, de Costea Dascălul dela biserica Șcheailor din Brașov și cuprinde numai vieața lui Esop. Un alt manuscris copiat în anul 1717 de « Resețe logofătului Staicului sină Vasilie Ieromonah » când a fost « năstavnîc » la mănăstirea Aninoasa, cuprinde numai o parte din fabule. Se mai află încă vreo 10 mss. în Biblioteca Academiei Române, dintre care unele cuprind numai vieața, altele numai fabulele, iar câteva și vieața și fabulele. De altă parte numărul fabulelor diferă dela un ms. la altul. Avem, fără îndoială, în literatura noastră mai multe traduceri: unele par a fi făcute după vechea versiune bizantină — poate în epoca lui Brâncoveanu, altele mai noi traduse după versiunea neogreacă. Un studiu amănunțit asupra acestei chestiuni pregătește d-șoara Ariadna Camariano.

Gaster nu cunoștea în *Lit. pop. rom.* decât ediția din 1812. În biblioteca profesorului N. Ionescu din București, am găsit prima ediție tipărită a Esopiei — din 1795 — pe care *Bibliografia românească veche* a regretaților N. Hodoș și I. Bianu o amintesc sumar după o notă. Fiindcă titlul din monumentală operă a lui Bianu și Hodoș e incomplet, îl reproducem în întregime mai jos în bibliografie. Reținem aci numai afirmația editorului Petru Bart din Sibiu că Esopia este acum « întâiaș dată tipărită ». O altă ediție — necunoscută în *Bibliografia românească veche* — având același

¹⁾ Hurmuzachi, XIV, I, p. 392—394 și *Biserica ortodoxă*, XV, p. 492.

titlu, dar reprezentând o redacțiune diferită, ceva mai prescurtată și mai clară, a apărut într'un format mai mic, tot la Sibiiu, în tipografia lui Ioannū Bart, la 1807 (exemplar în bibl. prof. N. Ionescu). Această ediție este aceea care a avut mai mult noroc de răspândire. Ea a fost reproducă de Gheorghe de Kloziu la Sibiu în 1834 și în 1844. Ea se află și la baza edițiilor populare din zilele noastre, între care se așează în primul rând ediția dată de d-l M. S a d o v e a n u în colecția « Casei Școalelor ». Fabulele n'au fost însă toate traduse; vreo 50 de bucăți din mijlocul textului popular grecesc au fost omise în traducerea românească.

Între numeroasele texte ale Esopiei, tipărite la noi în a două jumătate a secolului al XIX-lea, unul ese din rândul celorlalte întrucât înfățișează o variantă. Este versiunea publicată în 1857 de Episcopul de Buzău Filoteiu, în tipografia Episcopiei, cu titlul: *Vieța și 183 de fabule ale lui Esop... urmate și de alte câteva fabule dintr'alți autori elini*. Este de fapt o remaniere, după cum însuși editorul mărturisește că a încercat « să le prelucreze după original și să le compue după o construcție mai dreaptă în care și Românii au început să scrie de vreo 40 de ani dela publicarea primei ediții ». În afară de cele circa 100 de fabule, cunoscute din ediția transilvăneană, autorul a mai tradus încă 50, între care una din « Prodie », alta din Stisihor, 4 din Gavria, 4 din Aftonie, 4 fabule din « *Fântâna* » (La Fontaine) și 3 parabole din Biblie.

Versiunea lui Vartolomeiu Măzăreanu. O altă versiune mai veche, cu totul deosebită de cele cunoscute până acum,— dar nu mai puțin interesantă — derivă dintr'un izvor rusesc și este opera harnicului arhimandrit Vartolomeiu Măzăreanu.

Răposatul Dimitrie Dan, într'un studiu despre Măzăreanu ¹⁾, publică un izvod de « câte cărți au tălmăcit și au scris arhimandritul Vartolomeiu Măzerean de când au venit din Țeara Moshicească și unde sunt acele cărți ». În acest izvod se găesc înregistrate și două exemplare din « Ezop », unul împrumutat Mitropolitului Iacov, altul Spăt. I. Cantacuzino. Întemeiat pe această notiță, Dan enumeră între operele lui Măzăreanu și « cartea Ezop, tradusă din grecește de două ori ». Dar fiindcă

¹⁾ *Arhimandritul Vartolomei Măzăreanu Analele Acad. Rom. Seria II, tom XXXIII (1910—1911), p. 283.*

până acum nu se cunoștea încă niciun exemplar din această traducere, iar de altă parte afirmațiunea izvodului nu este tocmai categorică — « au tălmăcit și au scris » (care poate însemna și a copiat) — istoricii noștri literari s'au îndoit de existența ei.

O întâmplare fericită m'a ajutat să găsesc această traducere în biblioteca fostului meu profesor dela liceul Sf. Sava, d-l N. Ionescu, într'un manuscript, copiat în anul 1798, în Iași, de Toma Andrei. O notiță de două rânduri, adăogată pe prima pagină, ca o continuare la titlu, ne încredințează că « este tălmăcită de pe limba *moshițască* pe moldovenie de arhimandritul Vartolomei la leat 1763 ». Se știe că Vartolomei Măzăreanu a călătorit de două ori în Rusia: odată în 1757 la Kiev, când a fost trimis de Mitropolitul Iacov Putneanul, împreună cu starețul Calistrat, ca să ceară milostenii pentru mănăstirea Putna; a doua oară în 1770, când a făcut parte din solia moldovenească, trimisă de generalul Baron de Elmpt ca să închine Moldova, ocupată de armatele rusești, împărătesei Caterina a II-a. Cu prilejul primei călătorii, căci traducerea, după cum s'a văzut mai sus e din 1763, Măzăreanu și-a procurat o versiune rusească a fabulelor esopice pe care de altfel o și trece în diata de lucrările pe care le lasă după moartea sa, mănăstirii Putna: « *Carte Esopū tipărită în Sanctpiterburg cu slovă .. statiskaia* ». Această versiune rusească trebuie să fie originalul după care neobositul arhimandrit al Putnei a tradus Esopia, păstrată în copia din 1798 a Bibliotecii Prof. N. Ionescu. Că textul acestui ms. românesc este într'adevăr, după cum ni se spune în titlu, o « tălmăcire de pe limba moschi-cească », ne-o dovedește fonetica slavă a numelor proprii și unele cuvinte rusești păstrate în contextul românesc precum: Ksanfū, Criz, Aziia; *basnă* (cu înțeles de fabulă); *samoderžanie* (autocrație), *primičanie* (învățătură).

Versiunea lui Vartolomeiu e cu totul deosebită de versiunile anterioare traduse din grecește. Este o versiune complet refăcută. Chiar din viața lui Esop s'au suprimat episoadele care aveau un caracter prea vulgar sau care, întemeiate pe jocuri de cuvinte, posibile numai în limba greacă, pierdeau farmecul umorului în traducere. « Eu socotescu — spune textul — să nu mai scriu aice în carte ačasta basmile cele multe cari au eșit din început din carte lui Esop cum: pentru linte, pentru piciorile porcului,

întrebare cu ce mânăște căinele și alte șază, asemenea acestora, pentrucă nu sânt alcătuite cu orânduială bună și nici un folos nu au spre învățătura firii».

Deosebirea cea mare este însă la fabule; versiunea lui Măzăreanu are numai 58 de fabule dintre care numai câteva se găsesc în vechile manuscrise românești; cele mai multe însă sunt noi. Unele chiar nu sunt esopice de ex.: *cocoșul și diamantul*; *muntele naște*; *trupul și mădularele* accasta pomenită și în papi-rusurile egiptene, *boul și broasca* povestită și de Horațiu.

În expunerea fabulelor, partea de învățătură morală «primiçania» este cu mult desvoltată față de versiunea neogreacă. Nu am putut găsi până acum originalul rusesc, dar el se resemă fie direct, fie indirect printr'un intermediar german, pe o prelucrare franceză făcută de Bellegarde, pe la jumătatea veacului al XVIII. Această versiune franceză a fost tradusă în limba germană și publicată sub titlul: *Aesopus des Phrygiens Leben und Fabeln... mit des Herrn Abts von Bellegarde moralischen und hist. Anmerkungen... Übersetzung aus dem Französischen, Copenhagen und Leipzig, 1781*. Ea se apropie de textul nostru.

Esopia în folklor. Era de așteptat ca o carte așa de răspândită cum a fost și la noi Esopia să lase și ea urme în literatura orală a poporului. Culegătorii noștri de folklor n'au dat până acum prea multă atenție fabulelor, totuși în materialul cules, am identificat și câteva fabule esopice. Astfel fabula *Soarele și guzganul* publicată în revista *Ion Creangă*, VI (1913, p. 240) este o fabulă a lui Babrius, versificată și de Horatius (Sat. II, 6); o altă fabulă populară *Iepurele și broaștele*, apărută în revista *Ion Creangă*, VI (p. 178) este fabula esopică *Δαλός και βάρραχοι* (ed. Venețiană din 1782, p. 79). *Un mare păcat* din *Ion Creangă*, VIII (p. 200) este *Toporul și pădurea*.

De un deosebit interes este pătrunderea fabulelor esopice în arta noastră religioasă. În anul trecut, d-ra Golescu a izbutit să identifice pe zidurile exterioare a două biserici din Oltenia ilustrarea unei scene din *Vieța și pildele* lui Esop. Este fabula *Bătrânul și moartea*. Scena este reprezentată în dreptul pridvorului bisericii cu hramul Sfântului Nicolae din cătunul Peritu, comuna Drăgănești, județul Olt. Biserica a fost zidită și zugrăvită la 1805,

cu cheltuiala preoților Marin și Scarlat a lui Barbu Șerbănescu, Dobre și Marin Onescu, Radu Untaru. Aceeași temă mai este zugrăvită și în biserica din Dozești, pe peretele exterior din spre miază-noapte. Biserica a fost zugrăvită în 1844 de « Diaconu Anghel Zugrafu Doz<e>scu cu ocnicii (sic) săi ». Deasupra picturii, următoarea inscripție, lămurește în chip neîndoelnic identificarea cu fabula esopică:

« Înfricoșata moarte, când s'au arătat la uncheș:

— Oh moarte grăbește să mă iei.

— Ce ziseși?

— Zisăiu să mă ajuți să iau ale lemne ».

BIBLIOGRAFIE. MANUSCRIPTE ROMĂNEȘTI DIN BIBLIOTECA ACADEMIEI ROMÂNE: nr. 65, din 1799 (lipsește indicația de localitate și numele copistului), f. 1—72, vezi descrierea în I. Bianu: *Cat. mss. rom.*, I, p. 152—154; nr. 149, din 1797, copie de pe ed. Petru Bart din 1795, de Dimitrie Blagovici Das. Remetê « bătrânul cel slab ». I. Bianu, *ibid.*, p. 340—341; nr. 830 « Spunere pentru Isop filosof », f. 1—9, copiată de « Tudorache, dascălul gospod ot, Plocești, 1796, Iulie 21 »; cf. I. Bianu, *ibid.*, vol. III p. 78; ms. 1318, f. 145; « Pildele lui Esop, câte, sânt ca de folos cine va vrê să cetească, va putê mult să se folosească (fără viața); 1436, f. 122—145, « Incepuiu a scrie istoriia lui Isop » (fără fabule), copiat în 1703 de Costea Dascălul (v. f. 121 v.); nr. 1867, f. 158: « Pildele lui Isop cu toate jiganiile », copiat în 1717 « de Reșețe logofătului Staicului sințu Vasilie Ieromonah, când a fost năstavnîc la mănăstirea Aninoasa » (cf. descrierea ms. în N. Carțoian, *Alexandria în lit. rom.*, București, 1910, p. 35); 2456, « Cartea lui Isop înșăleptul », vicața, p. 1—23, urmează fabulele « tâlcuiri ale lui Isop »; 3355, f. 133—161, v., Istoria a lui Isop filosoful: « Viața pre luminatului și înșăleptului Isop carile au fost din loc din Țara Frighică, viața și petrecerea lui și vrem să arătăm pre limba noastră » (fără fabule), scris la 1800 de Ifteni Crăciun, 3365, f. 73-97; nr. 3195, din 1783 « Istorie cu minunatele pilde a minunatului Isop », fragment din viață, (fabulele lipsesc), f. 74, până la sfârșit. Un ms. din viața și pildele lui Esop dela Elie, loghiotatul Postelnicului Andohi la 8 Septemvrie 1760, cumpărat de Enache Kogălniceanu la Constantinopol, unde urmasa în mazălie pe Const. Racoviță, cf. A. D. Xenopol și C. Erbiceanu, *Serbarea școlară dela Iași*, p. 269, (cf. și *Buletinul Comisiunii Ist. a României*, II, 1916), p. 155.

TIPĂRITURI: *Viața și pildele prea înșăleptului Esop, acum întâiași dată typărite, în zilele prea luminatului și prea înălțatului împărat Franșiscus al doilea, și cu slobozenița înălțatului crădescului Gubernă a tot Ardealului.* În Sibiu, la Petru Bart, 1795. (Academia Română n'o are; trecută sumar în I. Bianu și Nerva Hodoș, *Bibliografia veche rom.*, II, p. 376); exemplar în Biblioteca Prof. N. Ionescu din București. *Viața și pildele prea înșăleptului*

*Esop, typărite în zilele prea luminatului și prea înălțatului împărat Franțiscus al doilea, Sibii, în tipografia a lui Ioann Bart, 1807 (redacție diferită de precedentă). Academia n'o are; Bibliografia veche rom., n'o cunoaște; exemplar complet în Biblioteca Prof. N. Ionescu din București). Această ultimă ediția reproducă în: la Buda, 1812. (Viața și pildele lui Esop prin acest tipariu mai îndreptate), (Bibl. veche rom., III, p. 70—71, nr. 816); 2) la Sibiu, 1816, 1831 (Tipogr. Gheorghe de Kloziu, 1834 (*ibid.*), 1843, 1848, 1856; la București, Tipografia I. Romanov, 1852, 1858. Tipăritura din Buda, 1812, reproducă în Biblioteca pentru toți, nr. 466 și M. Sadoveanu, *Esopia sau Vicața și Pildele Prea înțeleptului Esop*, ediție revăzută și îngrijită Tip. M. Saidmann, 1909.*

REPUBLICĂRI MODERNE: M. Gaster, *Chrestomatie română*, I, p. 350—354, după un manuscris din Biblioteca Centrală (azi în Academia Română) din 1705. Se reproduce din Vieța lui «Isop»: «povestea cu smochinele» și «omul necurios», din fabule: «leul, măgariul, vulpea, glava 1», «carbunariul și pânzariul», cap. 6, «vulpea și maimuța», cap. 25; *ibidem*, II, p. 207—211, după tipăritura din Buda, 1812: Isprăvile lui Esop la Nektenav, împăratul Eghiptului; fabule: vulturele și vulpea, doi bozi, găina și rânduraoa. Leca Morariu, *Isopia brașoveană din 1784*, Cernăuți, 1924. («Reproducere din ziarul «Glasul Bucovinei», an. VII, 1924), după manuscriptul păstrat în «Muzeul limbii române» din Cluj, reproduce: «Cumpărarea sclavului Esop de către filosoful Xanthos»; același, Un nou manuscris vechiu: *Isopia Voronețeană*, 1922; cf. *Revista Moldovei* (Botoșani), II din (1922—1923), nr. 5, p. 7—9. Cuprinde viața și 111 «pilde» copiate de Ieronim Stoleriu din Mănăstirea Voroneț la 1801; D. Furtună, *Esopia dascălului Ștefan* (Raireț sau Rahireț) *dela Putna, ms. cam din 1776*, în revista *Tudor Pamfile*, Botoșani, nr. Mai—Decembrie, 1924, p. 49—56, reproduce primele două capitole; C. N. Mateescu, *Din lucrările dascălului N. Duma*, în *Cuvânt Românesc*, II, p. 101, cuprinde viața lui Esop și 128 de «pilde», copiat în 1772 de N. Duma.

EDIȚII GRECEȘTI: Prima ediție a vieții și fabulelor a fost tipărită pe la 1479 de Bonus Accunsius Pisanus. Traducerea latină a lui Rimicis sau Rimuccio d'Arezzo (1448) a avut și ea succes, fiind retipărită și tradusă în multe limbi. Se cunosc apoi numeroase ediții bilingue cu textul grecesc pe o coloană și cel latin pe coloana alăturată (V. Brunet, *Manuel du libraire*, col. 83—104). Prima ediție neogreacă: *Αλώρον Μῦθοι*, Veneția, 1543 (Nicolini da Sabio ad instantia di M. Damiano di Saneta Maria). Traducătorul în greacă vulgară a fost Andronic Nucius sau Nuntias, originar din Corfu. (Cf. Émile Legrand, *Bibliographie hellénique*, I, Paris, 1885, p. 241—243. Această ediție s'a retipărit apoi în numeroase ediții, precedată de viață. Vezi de exemplu la Émile Legrand, *Bibliographie hellénique*, ediții din 1610, I, p. 70, 1644; *ibid.*, p. 27, din 1699, II, p. 77.

REEDITĂRI MODERNE ale textului clasic.

FABULELE: Cea mai bună ediție critică e azi Émile Chambry, *Aesopi Fabulae*, Paris, 2 vol., 1925—1926; Émile Chambry, *Ésope*,

Fables, texte établi et traduit (textul ediției precedente, fără aparatul critic), Paris, 1927, ambele în *Collection des Universités de France (Association Guillaume Budé)*, Paris, 1927. Dintre edițiile mai vechi, D. Korais, *Μύθων Αἰσωπέων συναγωγή*, Paris, 1810; Halm, *Fabulae Aesopicae collectae*, în Biblioteca Teubner, Lipsca.

VIATA LUI ESOP: Anton Westermann, *Vita Aesopi ex Vratislaviensi ac partim Monacensi et Vindobonensi codicibus, nunc primum edidit...* Brunzvigae-Londini, 1845; Alfred Eberhard, *Fabulae romanenses graece conscriptae ex recensione et cum adnotationibus. Volumen prius quo continentur de Syntipa et de Aesopo narrationes fabulosae partim ineditae*, Lipsca, B. G. Teubner, 1872, p. 225. O a treia versiune apropiată de a lui Westermann păstrată în papyrus-ul Golenișev a fost publicată de H. Weil, *Un fragment sur papyrus de la vie d'Espe*, în *Revue de Philologie de litterature et d'histoire ancienne. Nouvelle série continuée sur la direction de O. Riemann et Em. Chatelain*, IX (1885), p. 19—24, Weil datează papyrusul din sec. al VI-lea al erei noastre; Reinach însă îl datează din sec. al IV-lea.

STUDII: Émile Chambry, introducere la ediția amintite mai sus; Bruno Meissner, *Quellenuntersuchungen zur Haikargeschichte in Zeitschrift d. Deutschen Morgenländ. Gesellschaft*, XLVIII (1894), p. 171—197; Hausrath, *Das Problem der aesopischen Fabel*, în *Neue Jahrbücher für das Klassische Altertum*, I (1898); Hausrath, în Pauly-Wissowa, *Real Encyclopedie*, cuvântul: *Fabel*, col. 1707—1736; Paul Marc, *Die Überlieferung des Esoproman*, în *Byzantinische Zeitschrift*, XIX (1910), p. 383—421; F. Ribezzo, *Nuovi studi sulla origine e la propagazione delle favole indo-elleniche comunemente ditte Esopiche*, Napoli, 1901; Marchiano, *L'origine della favola greca e i suoi rapporti con le favole orientali*, Trani, 1900; François, Nau, *Histoire et sagesse d'Ahikar l'Assyrien (fils d'Anaël, neveu de Tobie)*... Paris, 1909, Letouzey et Ané (în *Documents pour l'étude de la Bible*, publicat sub direcțiunea lui François Martin); Rudolf Smend, *Alter und Herkunft des Achikar-Romans und sein Verhältnis zu Aesop*, în *Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft*, Beiheft, XIII, Giesen, 1908, p. 55—125, conchide că fabulele esopice pornesc de la fabulele romanului asirian.

STUDII ÎN LITERATURA ROMÂNEASCĂ: M. Gaster, *Lit. populară romând*, București, 1883, p. 181—196; Dr. I. Negrescu, *Influențele slave asupra fabulei Românești în literatura populară scrisă*, I. Fabule esopice, Chișinău, 1925; N. Iorga, *Livres populaires dans le Sud-Est de l'Europe et surtout chez les roumains* (în *Bullet. de la Sect. hist. Acad. Roum.*), 1928, p. 23. Th. D. Speranția, *Fabula în genere și fabuliștii români în specie*, în *Analele Academiei Române, Seria II*, tom. XIV, Mem. Sec. Lit., București, 1893 în deosebi, p. 24—30.

ROMANUL EROTIC GRECESC AETHIOPICA

Romanul de dragoste, ca gen de sine stătător, apare în cultura greco-latină târziu, în așa numita epocă de decadentă, când celelalte genuri, care înfloriseră în perioada clasică, intraseră în agonie. Elementele constitutive ale romanului se găseau cuprinse în germen în celelalte genuri literare preexistente. Astfel arta de a urzi o intrigă susținută și de a ațâța curiozitatea în jurul unei aventuri de dragoste — notă proprie romanului grecesc — se regăsește în parte în câteva episoade din poemele homerice, în idila din perioada alexandrină, în poveștile milesiane și în acele parabole alegorice, plăsmuite de imaginația filosofilor pentru a expune o doctrină metafisică și morală, în forma plăcută a ficțiunii. Totuși, ca gen literar deosebit, având în sine o individualitate distinctă de celelalte, romanul își face apariția la începutul erei creștine. Cel mai vechiu, cunoscut până acum, este un fragment de roman istoric, *Ninus și Semiramida*, scris, pe cât se pare, la anul 50 al erei noastre și descoperit într'un papirus din Egipt.

Dacă acest roman a fost sau nu precedat de altele nu se știe, dar către sfârșitul primului secol, apare un al doilea roman: *Minunățiile de dincolo de Thule* — povestirea fabuloasă a unei călătorii în lume, având ca punct central o idilă de dragoste.

În a doua jumătate a veacului următor, un Grec, de origine siriacă, a alcătuit romanul *Babilonicele*, care însă, ca și cele precedente, n'a ajuns până la noi. Apoi apare romanul lui Xenofon din Efes: *Povestirile efesiace privitoare la Anthia și Avrocom*, care a fost tradus și în literatura noastră, dar târziu, în 1846, de Nicolae Pauleti ¹⁾, preotul Făgetului (ms. nr. 198 B. A. R.)

¹⁾ I. Bianu, *Catalogul manuscrisurilor*, I., p. 442. Despre el vezi nota la I. Bianu, *Nicolae Pauleti, popă românesc unit de stat și om de literă în Ardeal...* în *Inchinare lui Nicolae Iorga...*, Cluj, 1931, p. 38—41.

Cel mai reprezentativ roman grecesc după *Dafnis și Hloe* este însă *Aethiopica*. El a pătruns în literatura română, cu titlul: *A lui Iliodor istorie ethiopicască*, sau *Ethiopica*, cu subtitlul: *Amorul lui Theaghen și Haricleea*.

Autorul romanului este, după cum reiese dintr'o notă finală, Iliodor, pe care unii l-au identificat cu episcopul de Tricea, un oraș din Tesalia, și care, după Nichifor Calist, ar fi renunțat pentru romanul său la episcopat. Această știre ridică însă îndoeli, deoarece călugărul Nichifor Calist a trăit târziu, în secolul al XIV-lea.

În orice caz, *Aethiopica* este anterior secolului al V-lea, deoarece este pomenit în acel veac de doi scriitori: Socrate și Sozomen.

Multă vreme, romanul s'a răspândit în copii manuscrise. El a fost imprimat pentru întâiași dată la Basel, de către Vincenzo Obsopoeus, după un manuscris furat din biblioteca din Buda a lui Mateiu Corvinul, de un soldat din armata markgrafului Casimir de Brandenburg, în timpul războiului din 1526.

Limba greacă era însă puțin cunoscută la începutul secolului al XVI-lea, în Occident. De aceea la vreo 20 ani dela apariția ediției grecești, umanistul polon Stanislas Warszewicki, care făcuse studii temeinice în Wittenberg, Padova și Roma, a tradus, la 25 de ani, romanul în limba latină și l-a tipărit la Basel, în 1552¹⁾. În această formă latină, romanul s'a răspândit în toate țările catolice, fiind retipărit în numeroase ediții, în diferite orașe de cultură: Paris, Anvers, Heidelberg, Frankfurt ș. a., până în pragul veacului al XVIII-lea, adesea cu textul grecesc în față.

Înainte de apariția traducerii latine, *Aethiopica* pătrunsese în literatura franceză, prin traducerea lui Jacques Amyot²⁾, episcop de Auxerre și preceptor al fiilor lui Henric al II-lea. Traducerea lui Amyot a făcut atâta vâlvă încât, ani de zile mai târziu, Torquato Tasso, adus la Paris de cardinalul d'Este, a văzut la curtea

¹⁾ Cf. edițiile la Estreicher, *Bibliografia*, XVIII, p. 86. Gen'ru Warszewicki: Jan Korytkowski, *Pralaci i kanonicy katedry metropolitanej gnieźnienskiej*, IV, p. 226 și urm.

²⁾ J. Amyot, *L'histoire éthiopique traitant des loyales et pudiques amours de Théagène et Chariclée*, Paris, 1547, reimprimată adesea în cursul timpului; ediția din 1822, revăzută și corectată de M. Trogonon, cu note de D. Koray.

regelui, în reuniuni de seară, doamne și cavaleri ascultând cu viu interes lectura romanului în limba franceză. Prin traducerea lui Amyot, precum și prin alte traduceri ulterioare ¹⁾, Heliodor a devenit foarte popular în Franța: a fost prelucrat în versuri ²⁾, transformat în dramă ³⁾; a încântat tinerețea lui Racine ⁴⁾ și a avut o influență apreciabilă asupra romanului francez din secolul al XVIII-lea, împrumutându-i nume de eroi, procedee literare, aventuri cu piraiți și cadru mediteranean pentru desfășurarea acțiunii ⁵⁾. Un contemporan, Guez de Balzac — vorbind de romanele timpului său — spunea textual că nu sunt în cea mai mare parte decât *Heliodori deguizați* sau: « comme disoit feu M. l'evesque: des enfans qui sont venus du mariage de Théagènes et de Cariclée, et qui ressemblent si fort à leur père et à leur mère, qu'il n'y a pas un cheveu de différence ».

Nu mai puțin norocoasă a fost soarta romanului și în celelalte literaturi ale Occidentului. În Spania ⁶⁾ a inspirat lui Calderon dela Barca comedia sa *Los hijos de la fortuna* și lui

¹⁾ Jehan de Montlyard, Paris, 1623; Thiboust, 1623; Maulnoury de la Bastille, Amsterdam, 1716, traducere liberă; *L'ablé Fontenu* (după alții Fontenelle), Paris, 1727; N. Queneville, Pierre Vallet.

²⁾ *Les adventures amoureuses de Théagène et Cariclée sommairement descrites, et représentés par figures*, Paris, 1613.

³⁾ A. Hardy, *Les chastes et loyalles amours de Théagène et Chariclée reduites du grec de l'histoire d'Heliodore en huit poèmes dramatiques ou théâtres consecutifs*, Paris, 1623.

⁴⁾ Cf. Louis Racine, *Oeuvres de Jean Racine, précédées des mémoires sur sa vie*, Paris, 1838, p. 4: « (Jean Racine) trouva par hasard le roman grec des amours de Théagène et Chariclée. Il le dévorait lorsque le sacristain Claude Lancelot qui le surprit dans cette lecture lui arracha le livre et le jeta au feu. Il trouva le moyen d'en avoir un autre exemplaire qui eût le même sort, ce qui l'engagea à en acheter un troisième et pour n'en plus craindre la prescription, il l'apprit par coeur et le porta au sacristain en lui disant: Vous pouvez brûler encore celui-ci comme les autres ».

⁵⁾ Cf. pe larg: Maurice Magendie, *Le roman français au XVII-e siècle de l'Astrée au grand Cyrus*, Paris, E. Droz, 1932, pag. 16—23.

⁶⁾ A fost tradus pentru întâia dată, după versiunea franceză a lui Amyot, în castilână « por un secreto amigo de su patria » și tipărit la Anvers, la 1554. Altă traducere de F. M. Castillejo a apărut la Madrid, în 1722 cf. D. M. Menéndez y Pelayo *Origenes dela novela*, I, Madrid, 1925, p. VIII.

Cervantes elemente pentru întriga romanului său *Persiles y Sigismunda*. În Italia, unde, între alte traduceri, romanul a fost prelucrat într'o epepee de 20.000 de versuri, a împrumutat lui Torquato Tasso episodul Clorindei din *Gerusalemme liberata*. Chiar geniul lui Shakespeare s'a desfătat cu lectura acestui roman, la care de altfel face direct aluzie în *Twelfth Night, or What you will* (V, 121)¹⁾. Aethiopica, tradus, după cum s'a spus mai sus, în limba latină de Stanislas Warszewicki, a avut un mare succes și în Polonia, unde a fost tipărit nu numai în latină, ci și într'o traducere polonă făcută de Andrei Zacharzewski, după versiunea germană a lui Zschorn și tipărită pentru întâiaș dată la Wilno, în jurul anului 1590²⁾.

Aci, în mediul polon, romanul a ajuns și la cunoștința alor noștri. El pare să fi alinat, într'o vreme de mari suferințe, sufletul sbuciumat al fiicei lui Ieremia Movilă, măritată cu nobilul polon Horețki. Răscumpărată împreună cu fiul ei, de către agentul polon din Constantinopol, pe când soțul ei se sbătea încă în feroasa temniță a celor 7 turnuri, ea îi scria, vorbind de romanul lui Theagen și Hariclea — pe care-l citise de curând — aceste rânduri înduioșate: « Fasse donc le ciel... que vous recevez, après tant d'accidens et de peines, autant de contentemens qu'eut enfin le dernier < Teagen > ayant été non seulement delivré des prisons, mais rendu et conjoint par mariage à sa belle et vertueuse Chariclea, pour passer, comme ils firent, le reste de nos jours avec nostre commun surjon, jouyssances des plaisirs que les fideles espoux savent recueillir dans leurs paisibles et gracieux menages »³⁾. Ca și eroina romanului grecesc, în nădejdea altor vremuri mai bune, ea purta la sine — spune M. J. Baret — ca aducătoare de noroc, o panterbă.

¹⁾ Michael Oefterding, *Heliodor und seine Bedeutung für die Literatur*, Berlin, 1901, p. 58 și urm.

²⁾ Dr. Juljan Krzyżanowski, *Romans Polski wieku XVI*, Lublin 1934, p. 227.

³⁾ M. J. Baret, *Histoire sommaire des choses plus memorables advenues aux derniers troubles de Moldavie... composée par M. J. Baret sur les mémoires de Charles de Ioppecourt*, Paris, du Bray Tcussain 1620, 328—329, reproduș și de Papiu Ilarian, în *Tesauru de monumente istorice*, București, 1863, tom. II, p. 115.

În țările noastre, romanul a fost tradus pe la jumătatea secolului al XVIII-lea, din « limba cea aleasă elinească », după « osârduitoarea dorință » a Episcopului de Roman, Leon Gheuca, de către « loghiotatul Kyr Toma vel Logofăt ». Originalul s'a pierdut sau, mai exact, nu s'a găsit până acum. Copia cea mai veche a fost făcută în 1772—1773, de Grigore Ilievici, pisarul Mitropoliei Moldovei.

Romanul era însă cunoscut încă de la sfârșitul veacului al XVII-lea, căci este pomenit de Dimitrie Cantemir, în prefața cu care însoțește opera sa *Istoria ieroglifică*, în chipul următor:

« Așijderea în minte să-ți fie, te rog, că <întocmai> ca mai-muța omului, așa cu urmele lui Iliodor, scriitorului istoriei ethiopicești, călcând, mijlocul istoriei la început și începutul la mijloc; iară sfârșitul, scaunul său păzindu-și; precât slăbiciună mé au putut pre picioare, mijlocul și capul să ste am făcut ».

În aceste cuvinte înflorite, D. Cantemir vrea să ne spună că și-a alcătuit planul operei sale după planul romanului grecesc. Și într'adevăr, precum autorul grec, ne introduce de-a-dreptul în mijlocul acțiunii principale, pentru ca apoi în confesiunea unuia din eroii principali, să ne desvăluie peripețiile anterioare, tot astfel și D. Cantemir în opera sa, potrivit de altfel și cu predilecția romancierilor contemporani din Occident¹⁾, nu respectă firul cronologic al faptelor, ci ne introduce în mijlocul desfășurării lor, pentru ca mai târziu, cu prilejul unui incident, să ne redea capătul intrigii.

Pentru a se vedea mai bine construcția specifică și atât de mult gustată a romanului grecesc și pentru a se înțelege mai precis aluzia lui D. Cantemir, vom expune subiectul în ordinea în care ne este înfățișată acțiunea în cele 10 cărți.

¹⁾ Procedul acesta de compoziție era așa de prețuit pe vremea aceea în Occident, mai ales în Franța — unde, după cum s'a văzut mai sus « Aethiopica » a avut un mare răsunet — încât unul din principalii reprezentanți ai romanului realist, Sorel, spunea: « Il y a quelque grâce à commencer un roman par le milieu, mais il faut que cela se face avec un tel artifice qu'il semble que ce milieu soit le vray commencement » (*Antiroman*, III, p. 84 și urm.).

Romanul începe prin a ne povesti, într'o atmosferă de mister, cum, într'un revărsat de zori, o ceată de pirați, iscodind de pe creasta munților ținuturile dela gurile Nilului, zăresc o corabie ancorată la mal, iar pe țarm zăcând cadavre însângerate, alături de rămășițele unui ospăț copios. Coborîndu-se de pe munte, briganzii află în mijlocul cadavrelor un tânăr, greu rănit, și lângă el o fecioară care-l îngrijea cu afecțiune. Tocmai se pregăteau să pună mâna pe corabie și pe tineri, când deodată se năpustește asupra lor o altă ceată de corsari, care le smulge prada și târăște pe cei doi captivi — Theagen și Haricleea — prin niște locuri mocirloase, acoperite de trestii, într'un ostrov îndepărtat și singuratec. Aci, prinșii sunt încredințați în paza unui rob grec, Cnemon, dela care află că se găsesc în ținuturile numite ale Bucoliei, că au căzut în mâna piraților și că șeful bandei, Thyamis, este fiul marelui preot al Egiptului. Acest Thyamis, îndârjit împotriva fratelui său mai mic, care-i uzurpase drepturile după plecarea misterioasă a tatălui lor din Memfis, se refugiase între bandiți și aștepta acolo momentul prielnic răzbunării.

A doua zi, pe când Thyamis împărția prada tovarășilor și pune la cale căsătoria sa cu tânăra captivă, se răspândește șvonul că se zăresc venind asupra lor, din depărtare, cete de oameni înarmați. Primii pirați, pe care i-am văzut că fuseseră fugăriți la îmbucătura Nilului de Thyamis și de banda lui, furioși că li se smulsese prada din ghiare, chemaseră la arme pe toți corsarii din satele învecinate și se năpustișeră asupra Bucoliei. Lupta este crâncenă. Năvălitorii pun foc păpurișului; flăcările învăluie din toate părțile insula și prefac în cenușe locuințele piraților. Thyamis însuși cade viu în mâinile lor.

Theagen și Haricleea, cari rămăseseră singuri în insula puștie, sunt prinși peste câteva zile de o trupă de soldați egipteni. Aceștia fuseseră trimiși de guvernatorul persan al Egiptului pentru a distruge cuiburile piraților, după cererea unui bogat neguțător grec, care suportase cheltuelile expediției. Grecul Cnemon, care se înțelesese cu Theagen și Haricleea să se întâlnească într'un oraș apropiat, izbutise să se strecoare la vreme. Îndreptându-se pe țarmul Nilului spre locul de întâlnire, găsește pe cale un bătrân egiptean, Calasiris, care îl conduce în casa lui

Nafsicles, neguțătorul ce pusese la cale expediția contra piraților, și unde se afla și el adăpostit.

Abia acum, dintr'o lungă povestire pe care, în timpul mesei, la lumina opaițului, o face bătrânul Calasiris lui Cnemon, aflăm peripeziile vieții lui și enigma celor doi tineri Theagen și Hariclea, pe care i-am văzut la începutul romanului capturați de pirați.

Calasiris fusese mare preot în templul din Memfis; soția îi murise și el trăia resemnat cu cei doi fii ai săi, când o fatală întocmire a zodiilor îi prevesti apropiate nenorociri în familia lui. Ca să nu fie martor, Calasiris părăsise Egiptul și, colindând din țară în țară, ajunsese la templul din Delfi. Aci oracolul pe care i-l dă Pythia îi aduce alinarea. Inviorat de oracol și îmbiat de mulțimea venită la templu, Calasiris se stabilește în preajma altarului. Acolo face cunoștință cu un bătrân preot al templului, Haricles. Acesta, mai de mult, ca să-și uite durerile vieții — îi murise fiica în ziua nunții — călătorise în Egipt. După ce văzuse toate minunățiile de pe valea Nilului, când se gândea să se întoarcă în patrie, este vizitat de un preot gymnosofist, Sosimitres, trimis în ambasadă la guvernatorul Egiptului, de către Hydaspe, regele Etiopiei. Sosimitres, după ce sondase în deajuns pe preotul grec și se convinsese de seriozitatea caracterului său, îi încredințase, împreună cu o comoară de pietre prețioase, o fetiță de 7 ani, ca să o crească.

Copila era chiar fiica lui Hydaspe și a soției sale, Persina. Fiindcă se născuse albă ca și Andromeda, strămoașa și protectoarea Etiopiei, copila fusese părăsită de mama sa, Persina. Aceasta, temându-se de gelozia și furia soțului, o încredințase unui servitor devotat ca să o părăsească împreună cu un colier de pietre prețioase, cu un inel, pe care-l avea ca dar din partea lui Hydaspe și cu o bandeletă în care scrisese, cu lacrimi în ochi, pentru copilă, dacă va supraviețui, și pentru muritorul binefăcător care va salva-o, motivele care au silit-o să-și părăsească odrasla. Când Hydaspe s'a întors dintr'o lungă expediție, ea l-a amăgit spunându-i că copila se născuse moartă.

Grecul Haricles luase copila, o adoptase, o dusese cu el la Delfi, și o creștea acolo cu intenția de a o hărăzi nepotului său ca soție. Hariclea — cum o numise — fusese însă aleasă la templu

ca preoteasă a Dianei și refuza cu îndărătnicie să se căsătorească, ca și zeița ei protectoare. Haricles cere prietenului său Calasiris, a cărui înțelepciune și putere mistică îl ridicase în vaza confrăților săi, sfatul și ajutorul pentru a hotărî pe Haricleea la căsătorie.

Așa stăteau lucrurile, când într'o zi, sosesc la templul din Delfi trimeșii Eneenilor, conduși de mândrul Theagenes, ca să aducă sacrificii la mormântul strămoșului lor Neptolem, fiul lui Ahile, răpus chiar în acel loc de mâna ucigașe a lui Oreste. Ceremoniile se desfășoară cu o pompă strălucitoare. După ce se pregătise rugul celor 100 de tauri și berbeci ce urmau să fie jertfiți, corul fecioarelor, îmbrăcate în alb, cu coșuri de fructe și flori și «cu tipsii de mirodenii și miresme», ocolesc de 3 ori mormântul; apoi cortegiul se oprește pentru ca preoteasa Dianei, Haricleea, să ofere căpeteniei Eneenilor torța cu care să aprindă rugul. În clipa în care Haricleea întindea facla lui Theagen, își pironesc ochii unul asupra altuia: nu se grăbește nici ea să dea, nici el să primească; se privesc îndelung, ca și cum s'ar mai fi văzut undeva și s'ar fi recunoscut; o roșată ușoară se furișează pe obraji lor. Sunt primele tresăriri ale dragostei.

A doua zi, Haricleea, deși obosită de neodihnă, totuși prezidează jocurile pytice, învesmântată în alb, ținând în mâna stângă facla aprinsă, în mâna dreaptă ramura de măslin. Theagen, înviorat de dragoste, se avântă și el în arena luptelor, își birue adversarul, primește din mâna Haricleei ramura de măslin și este încoronat învingător, în fanfara crainicilor și în aclamațiile mulțimei. Această victorie fu fatală. Ea întete și mai mult dragostea celor doi tineri, care se destăinuiesc fiecare lui Calasiris.

Calasiris, sfătuit de oracol, se folosește de sosirea unor neguțatori tirieni pentru a pune la cale răpirea Haricleei și fuga în ascuns, pe mare, a celor doi îndrăgostiți. Corabia cu fugari poposește în cele din urmă la Zakint, unde urma să petreacă iarna. Dar teama de niște pirați — cari se pripășiseră în apropiere și care puseseră ochii pe Haricleea, interesându-se de plecarea corăbiei, — îi silesc să pornească pe neașteptate, într'un revărsat de zori.

Tocmai se apropiau de coasta Libiei, când se văd deodată atacați de ceata piraților, cari le luase urma dela Zakint. Banda de tâlhari opresc corabia feniciană în largul mării, silesc călătorii,

sub amenințare de moarte, să treacă în luntrile lor și rețin pe corabie numai pe Haricleea și pe ai săi.

Pirații îndreaptă corabia spre țărmurile Nilului. Ajunși la mal, ancorează, debarcă, aduc un sacrificiu lui Neptun că le-a fost prielnic și, cu merindele și vinurile aflate în corabie, pregătesc un ospăț bogat, în timp ce comandantul lor pune la cale căsătoria sa cu Haricleea. Calasiris însă aprinde gelozia în sufletul ajutorului de comandant al piraților și, împărțindu-i în două tabere vrăjmașe, atâță vrajba între ei și deslănțue măcelul din care supraviețuiesc numai Haricleea, Theagen rănit — fiindcă se amestecase în luptă — și el, bătrânul Calasiris, care se retrăsese mai departe, pe coasta muntelui, ca să privească desfășurarea lucrurilor. Pe când se credeau astfel scăpați de primejdie, năpădesc asupra celor doi tineri și asupra corăbiei încărcate cu aur, argint și stofe, pirații bucolieni, despre cari a fost vorba la începutul romanului.

Calasiris nu încheiase aci încă firul povestii sale, când sosește gazda lor, Nafsicles, aducând vestea că pirații au fost nimiciți și că el a primit dela comandantul trupei egiptene, din prada dobândită, o fecioară frumoasă. Era Haricleea, din nou despărțită de Theagen, care, din porunca învingătorului fusese trimis la Memfis lui Oroondat, guvernatorul Egiptului. După stăruințele bătrânului Calasiris, Nafsicles se înduioșează și, în cele din urmă, dăruște libertatea Haricleei.

A doua zi Calasiris și Haricleea, liberată, îmbrăcați în haine de cerșetori, pornesc singuri mai departe spre Memfis. Sosesc tocmai în clipa când, în jurul zidurilor, care întăreau cetatea Memfis, și, în fața poporului adunat, fiii lui Calasiris se fugăreau unul pe altul. Cel mai mare nu era altul decât piratul Thyamis. Scăpat din captivitate, răsculase satele dela gura Nilului și se îndreptase spre reședința satrapului, pe care o înconjurase. Era vorba să răzbune în sânge nedreptatea făcută de fratele său mai mic, care-l înlăturase cu viclenie dela funcția de mare preot ce-i revenea lui, după dispariția tatălui. Soția satrapului, Arsachia, aflând pricina răsvrătirii, propune ca cei doi frați să se lupte între ei și ca biruitorul să rămână cu misiunea de mare preot al Egiptului. Calasiris, sosit la timp, împiedecă măcelul între frați, dându-se pe față. Copiii îl recunosc. Poporul îl aclamă.

Bătrânul se îndreaptă spre altarul templului, ca să aducă libătuini zeiței Isis. Aci lămurind că el, copleșit de bătrânețe, nu mai poate îndeplini misiunea de preot, își ia coroana și o depune pe capul lui Thyamis, recomandându-l ca succesor. Poporul consacră alegerea, dar peste noapte bătrânul își dă suflul.

Haricleea și Theagen, care se regăsiseră, sunt găzduiți în acest timp în palatul guvernamental. Cercul suferințelor lor nu era încă încheiat. Soția satrapului, Arsachia, o femeie perversă, care în lipsa soțului său ce se afla în războiu cu Etiopenui, se îndrăgostise de Theagen, voia să-l despartă de logodnica lui. Theagen însă rezistă cu tărie la toate ispitele și amenințările ei. Arsachia, îndârjită, dă ordin să fie pus în lanțuri. Haricleea împărtășește și ea soarta lui, ba este chiar condamnată să moară pe rug, dar scapă ca prin minune.

În acest timp, Oroondates, aflând cele ce se petrec în palatul său, trimite o poruncă strașnică șefului eunucilor săi, ca să-i trimită numai decât în tabără pe captivii greci. În drum însă, pe când Theagen și Haricleea erau conduși pe cămile spre lagărul satrapului, cad în mâna unei patrule de troglodiți etiopeni — un trib nomad, cum explică autorul — și sunt astfel duși în tabăra lui Hydaspe, care, după ce înfrânsese pe Oroondates, se întorcea în triumf spre capitala sa, Meroe, așezată într'o insulă ocolită de apele Nilului. Curierii încununați cu flori de lotus, purtând în mână ramuri de palmieri, răspândesc ca fulgerul vestea victoriei. Poporul întreg, cu preoții gymnosofiști în frunte, se grămădește să iasă înaintea regelui.

După rugăciunile aduse în templu, mulțimea se îndreaptă spre o câmpie, unde se ridicau trei mari altare: unul închinat soarelui, altul lunii și altul lui Bahus. După cererea poporului, care pretindea să se respecte datina strămoșească și să se jertfească sânge omenesc, regele hotărăște să se sacrifice soarelui și lunii primii prinși de războiu: Theagen și Haricleea. Dar frumusețea, strălucirea și tinerețea captivilor înduioșează pe regină și pe rege. Haricleea, luând cuvântul înaintea regelui și a mulțimii, desvăluie enigma vieții sale, aducând ca mărturie bandelea scrisă de chiar mâna mamei sale, colierul de perle și inelul tatălui cu care fusese părăsită în pustiu. Marele preot al gymnosofiștilor, Sosimitres, care o crescuse până la vârsta de 5 ani,

o recunoaște. Regina, înduioșată până la lacrimi, se aruncă în brațele fiicei sale. Haricleea, recunoscută, cere mântuirea logodnicului. Sosimitres, marele preot, intervine în sprijinul tinerilor și, interpretând în această întâmplare voința zeilor, cere poporului renunțarea la sacrificiul uman. Și astfel în loc de a fi arși pe rug, tinerii sunt conduși înaintea altarului: Theagen, alături de Hydaspe, într'un car tras de cai, Haricleea, alături de mama sa, într'un car tras de boi albi.

Romanul se încheie cu o notiță, care în manuscriptele noastre sună astfel:

« Sfârșit ca acesta au luat alcătuirea întâmplărilor celor ethiopești a lui Theagen și a Haricliei care o au alcătuit bărbat fenician Emesinean, la neam din cei despre răsărit, fiul lui Theodosie Iliodor ».

Alcătuit în epoca în care romanul grec începea să se degajeze de epopee ca gen literar de sine stătător, *Theagen și Haricleea* suferă de defecte inerente începuturilor.

Acțiunea este o înlănțuire de incidente multiple și complicate, vădind un gust pronunțat pentru aventuri, o preocupare constantă de a izbi imaginația cititorilor prin situațiuni și conflicte neașteptate, prin evenimente stranii: părăsirea unei copile de rege în locuri pustii, salvarea ei, trecerea în țări străine, fugă, atacuri repetate de pirăți, cădere în captivitate, liberare, despărțirea logodnicilor, regăsirea lor, aruncarea în temniță, condamnarea la moarte, scăparea, iarăși căderea în robie, rugul și în cele din urmă, la capătul atâtor încercări, căsătoria.

Prin această întreșere de situațiuni bizare, precum și prin interminabilele monologuri și dialoguri, ca și prin reflexiunile morale, care amintesc ceva din influența școalelor de retorică ale timpului, progresiunea acțiunii este neconținut stânjenită și încetănată.

De altă parte, impresia de neverosimilitate, pe care ne-o dă extravaganta combinare a situațiunilor neprevăzute, este sporită prin introducerea elementului miraculos, împrumutat din epopee, și care se împletește neconținut în urzeala romanului. Deși autorul este un creștin, totuși acțiunea eroilor este călăuzită după oracole, visuri și aparițiuni; ba într'un loc aflăm și oracolul pe

care este silit să-l dea un mort, chinuit de mama lui, o bătrână vrăjitoare.

Dar cu toate aceste defecte inițiale ale genului, totuși romanul acesta este socotit, alături de *Dafnis și Hloe*, ca cel mai bun dintre romanele grecești, prin planul său și prin abilitatea cu care Heliodor știe să lege episoadele multiple și variate de acțiunea principală. Ceea ce a făcut însă popularitatea lui este suflul moral. Autorul a știut, cu multă îndemânare, să înfățișeze episoadele secundare astfel încât perversitatea unora dintre eroii săi să-și găsească totdeauna răsplata cuvenită. De altă parte, în ciuda întâmplărilor atât de multiple și de stranii și a suferințelor atât de dureroase ale logodnicilor, a scos într'o lumină duioasă iubirea lor castă și credința lor statornică, învăluind într'un nimb de poezie sfințenia căsătoriei, așa cum a înțeles-o creștinismul.

Tocmai această lature a romanului a atras la noi pe episcopul de Roman, Leon Gheuca și l-a îndemnat să pună pe «loghiotatul Kyr Thoma, Vel-Logofăt», să traducă romanul pentru desfătarea sufletească a boierimii noastre. Tălmăcitorul însuși mărturisește această intenție în versurile, de altfel prozaice, pe care le adaugă la sfârșitul tălmăcirii sale.

« Pofta, dulceața și libovul și se pare că pornește,
 Inșă pre Theagen și Hariclie ca soarele curajii îi păzește,
 Bucurie și întristare grabnice prifaceri prin alcătuire le numește
 Cele adevărate pentru nestatornicie stării omului grăiește,
 Cunună răbdătorilor și înțelepților mai înainte procește,
 Care după multă pătimire și adevărate răbdări o și dăruiește ».

Traducerea nu este însă reușită.

Limba textului oferă câteva particularități interesante. Traducătorul nu găsea cu ușurință în limba literară a timpului său echivalentul românesc pentru unele noțiuni din originalul grecesc. În aceste cazuri, el a păstrat cuvântul grecesc pe care l-a subliniat, dar a adăugat pe marginea textului lămurirea lui prin perifrază. Astfel, pentru noțiunea de *echipament* el folosește neogrecescul *katuna*, pe care îl explică astfel: « *katuna* se numește vasele și cele trebuincioase de drum și de războiu, ce se zice cli-nește *aposkevi* (ἀποσκευή) ». Pentru *duel* păstrează pe grecescul *monomahia* (μονομαχία): « lupta unul cu altul ». Pentru noțiunea

de *pubertate* folosește pe grecescul $\eta\beta\eta$, pe care îl lămurește astfel: « *ivii* se numește vârsta cea copilandrică în carea vârstă scot perii atât la musteță cât și la barbă »; pentru *episod* întrebuintează forma greacă *episodion* ($\acute{\epsilon}\pi\epsilon\iota\sigma\acute{o}\delta\iota\omicron\nu$) pe care o explică: « episodion se numește tot lucrul sau voroava ce se aduce la comediile ceale jelnice, pentru răs »; iar *drama* o definește astfel: « drama se numește facerea <am zice mai exact: alcătuirea> cortului <*cort* înseamnă în limba veche teatru> și cea jelnică și cea de bucurie ».

Alte cuvinte prezintă pentru stadiul limbii literare a vremii un interes deosebit, fiindcă fac parte din primul strat de cuvinte din limbile romanice occidentale pătrunse la noi prin intermediul limbii neogrecești. Astfel este de pildă cuvântul *pomvă*, din grecescul $\rho\omicron\mu\pi\eta$, derivat la rândul său din francezul *pompe*. Din aceeași familie face parte și cuvântul *lambă* și altele, care se mai aud și azi — în aceeași categorie intră și cuvântul *bangă*, — și care nu sunt etimologii populare, ci forma mai veche a cuvintelor occidentale, pătrunse în limba noastră, prin filiera greacă. Mai târziu, către mijlocul secolului al XIX-lea, când se întărește la noi influența franceză, aceste cuvinte, înlocuite cu corespondentele franceze, dispar din circulația limbii literare, dar multe din ele viețuiesc încă în agonie în vorbirea bătrânilor, în orașele de provincie ale vechiului Regat și la sate.

BIBLIOGRAFIE. TEXTE PUBLICATE: M. Gaster, *Chrestomatie română*, II, p. 88 după 2 msse: unul în Bibl. Centrală dela sfârșitul sec. al XVIII, altul în posesiunea lui M. Eminescu din circa 1813 reproduce: cuvânt III, descrierea jertfei; cartea IX: împresurarea cetății Siinii.

MANUSCRIPTE ROMÂNEȘTI INEDITE DIN BIBLIOTECA ACADEMIEI ROMÂNE: Ms. nr. 355 cu titlul « A lui Iliodor istorie ethiopicăscă » pe foaia întâia sus în mijlocul unei flori, data 1772 April » când s'a început copierea. Pe f. 87, v. următoarea notiță — reproducă cu lacune și în celelalte manuscrise: « Tălmăcitu-s'au accastă istorie ce să deosăbêște în zece capete și în doao tomuri din limba cea aleasă ellinească de dum(nealui) loghiotatul *Kyr Thoma vel Logofăt* prin oserduitoare dorire a Pré Sfințitului Episcop a Romanului *Kyrio Kyr Leon*, spre cé după puțință a limbii moldovenești deșchidere și adăogire, și s'au scris cu condeiu și prin osteneala mâinii, de mine Grigoriî Ilievici, pisariul Sfintei Mitropolii a Moldovei, isprăvindu-să de scris la anul de la Hristos 1773, Mart.» vol. II copiat pentru Ioniță Sturza vel Stolnic, de dascăjul Alexandru Athanasie; Ms. nr. 506, sec. XVIII; titlul: « A lui Iliodor, istorie ethiopicăscă »; deasupra de altă mână: « Etiopica sau Amorul

lui Teagenes și a Eraclei »; conține numai primele 5 cărți; Ms. 3581 « A lui Iliodor istorie ethiopenească », 1804; nr. 2868 « Istoria lui Iliodor istorie ethiopicească », 1792; nr. 4837 « Istoriia ci să numești Iliodoros ». scrisă « cu toată cheltuiala dumisale Nicolaiu Canta biv-vel. — Paharnic » în Iași, de Alexandru Ciohodariu, 1784; nr. 3531, f. 72, numai primele 5 cărți: « Istoria ethiopiăscă a lui Costandin Paladie spătar mare, scrisă în târgul Neamțului de Andristaztul cucernic dascăl ot Neamțu 1782 Iuni 24 »; nr. 347 jumătatea sec. al XVIII-lea « Iliodor, istorie ethiopiăscă », copiată în 2 tomuri, având fiecare câte 10 cărți; nr. 2605 « A lui Iliodor istorie ethiopiăscă », de pe la sfârșitul sec. al XVIII-lea; nr. 2769, f. 38—109, copie făcută de Grigorie Cumpănă cântărețul, la anul 1811, April, în Episcopia Hușului, copie de pe textul scris de Grigorie Ilievici la 1773 (vezi nr. 355); nr. 2774, dăruit Academiei de Titu Maiorescu, la 28 Mai, 1904, scris de Grigori Hudeci pisar ot Episcopia Romanului », la 1784. Pe f. 1 o notă din 1821 din care reese că textul a trecut și prin mâna lui Dumitrache Beldiman cartea 6—10; nr. 60, are numai cărțile 6, 7, 8 9 și 10 scrise « cu toată cheltuiala lui Ilie Carp fiul dumisale Vasile Carpă sulger » de Constantin Borghele « fiind în Episcopia Romanului la velet 1781 Mart. 20 ». Titlu: « Iliodor »; nr. 57 din 1786 scris de Toader Jora biv vel pitar « de pe o carte a d-lui Sulgerului Carpu »; nr. 5946, Ale lui Iliodor « Cuvinte », sec. al XVIII-lea. Pentru nr. 60, 57, 347, 355 cf. (I. B i a n u, *Catalogul manuscrisurilor*, I, p. 134, 143, II, p. 62, 70).

TEXTE GRECEȘTI: *Ἡλιοδώρον Αἰθιοπικῆς ἱστορικῶν βιβλία δέκα. Heliodori libri decem, nunquam antea in lucem dedit*, Basileae ex officina Hervagiana an. 1533 mense Februario, cu o scrisoare a lui Obsopoeus către « clarissimis atque amplissimis Reipublicae Novimbergensis senatoribus ». Traducerea latină: *Heliodori Aethiopiae Historiae libri decem, nunc primum e graeco sermone in latinum translati*. Stanisław Warszewiczki Polono, *interprete adiectum est etiam Philippi Melanlthonis de ipso autore, & hac eiusdem conuersione indicium; item locuples rerum ac uerborum memorabilium index*. Basileae per Ioannem Oporinum, 1552. *Ἡλιοδώρον Αἰθιοπικῶν βιβλία δέκα, Heliodori Aethiopicorum libri X* Jo Bourdeliotius *emmendavit, supplevit libros decem animadversionum adiecit* Lutetiae Parisiorum apud P. L. Februrier, 1619, în 8° (text grecesc și latinesc), *Ἡλιοδώρον Αἰθιοπικῶν βιβλία δέκα ἃ χάριν Ἑλλήνων ἐξέδωκε μετὰ σημειώσεων προσθεῖς καὶ τὰς ὑπὸ τοῦ Ἀμύδιου συλλεγεῖσας, τῶς δὲ ἀνεκδότους, διαφόρους γραφάς, προτροπῇ καὶ δαπάνῃ Ἀλεξάνδρου Βασιλεῶς δ Δ. Κοροῦης*. Paris, Everart, 1804. O altă ediție bună: *Heliodori Aethiopicorum libri decem ab Immanuel Bekkerō recogniti*, Lipsiae, 1855, în 8° (*Biblioteca scriptorum graecorum et romanorum Teubneriana*).

STUDII. La noi: Dr. M. Gaster, *Literatura populară română*, p. 126—128; N. Iorga, *Livres populaires dans le Sud-Est de l'Europe et surtout chez les Roumains*, Académie Roumaine, *Bulletin de la Section Historique*, București, 1928, p. 34—35. Asupra romanului grec: Ervin Rohde, *Der griechische Roman und seine Vorläufer*. Dritte, durch einen zweiten Anhang vermehrte Auflage, Leipzig, Breitkopf und Härtel, 1914, publicat prin

ingrijirea lui W. Schmidt. (Cuprinde și o prețioasă punere la punct în: «Vorbemerkungen zur dritten Auflage» și în «Anhang»); Nicolai, *Über Entstehung und Wesen des griechischen Romans*, II. Auflage, Berlin, 1867; E. Schwartz, *Fünf Vorträge über den griechischen Roman*, Berlin, 1896; Michael Oefterding, *Heliodor und seine Bedeutung für die Literatur* (in *Literarhistorische Forschungen*, herausgegeben von Dr. Iosif Schick, o. o. Prof. an der Univ. München und Dr. M. Frd. v. Waldberg, a. o. Prof. an der Univ. Heidelberg), Berlin, E. Febber, 1901; Dott. Francesco de Carlo, *Eliodoro e le Etiopiche con un saggio bibliografico*, Avelino, 1907; O. Schissel v. Fleschenberg, *Entwicklungs — geschichte des griechischen Romans im Altertum*, Halle, 1931.

ROMANE ORIENTALE

SINDIPA

Este un ciclu de snoave, cele mai multe mucalite, menite să scoată în relief viclenia, nestatornicia și necredința femeilor — toate însă încadrate în rama unei intrigi generale cu proporții de roman.

Colecția aceasta de povești hazlii și răutăcioase ne vine, ca și romanul Varlaam și Ioasaf, din vechea literatură indică. Până acum nu s'a descoperit prototipul indian, dar faptul că unele snoave din acest roman își găsesc paralele în literaturile vechii Indii, precum și faptul că numele filosofului care joacă rolul principal în versiunile cele mai apropiate de prototipul pierdut, — *Sintipa* în versiunea grecească, *Sendabar* în cea arabă — are la bază o rădăcină indică *Sidhapati* (conducătorul sidelor, al înțelepților), presupun această origine.

Din India romanul a trecut în Persia, unde a fost tradus în pehlvi, limba vorbită în timpul regilor sasanizi, și din Persia, romanul a călătorit mai departe în Siria, care în primele veacuri ale creștinismului era un puternic focar de cultură, luând parte activă la marea mișcare spirituală a lumii greco-latine. Din Siria romanul a trecut în veacul al XI-lea în literatura bizantină.

Versiunea cea mai apropiată de prototipul pierdut este — după cercetările de până acum — versiunea grecească și după ea cea spaniolă.

Versiunea grecească a fost tradusă, după cum s'a dedus dintr'un manuscris păstrat în Biblioteca sinodală din Moscova, de către Mihail Andreopoulos, din îndemnul lui Gabriel din Melitene (1086—1100). Acest dinast bizantin avea ca vecin un cumnat, Theodoros Thoros, care guverna în numele Bizanțului Edessa, pe atunci un puternic centru de cultură siriacă.

După toate probabilitățile, originalul textului, tradus de Andreopoulos în limba greacă, venia din Siria. Traducerea spaniolă a fost făcută în Castilia, după un original arab, în anul 1253, din porunca Infantelui Don Fabrique, vărul regelui Alfonso cel Înțelepti.

Aceste traduceri n'au avut însă în literaturile vremii noroc, fiindcă a întâmpinat dela început concurența unei traduceri latine. Un călugăr din sec. al XII-lea, Jehan de Alta-Silva (de Haute-Selve), a prelucrat versiunea ebraică cu destulă libertate, în limba latină, sub titlul: *Dolopathos sive Historia septem sapientium Romae*, dedicând-o episcopului Bertrand de Metz (1179—1212).

Această prelucrare latină stă la baza traducerilor și prelucrărilor în proză și versuri—în limbile franceză, italiană, germană, olandeză, daneză, engleză, ungară, rusă și polonă,—care au invadat literaturile medievale și au avut o influență considerabilă în procesul de evoluție al novelisticii europene din Occident.

Versiunea grecească a pătruns numai în literaturile slave ortodoxe și la noi. Ea s'a răspândit multă vreme în copii manuscrise și a fost pusă sub tipar, în mediul comunității grecești din Veneția. Înainte însă de apariția tipăriturii grecești, romanul circula în literatura noastră.

Dar să vedem mai întâi subiectul acestui roman:

A fost odată un împărat în Persia, anume Kira, care, deși avea 7 soții, totuși nu dobândise niciun moștenitor. După multe și îndelungate rugăciuni către Domnul, dobândește în cele din urmă un copil. Împăratul, dorind să-și instruiască fiul cu învățatură aleasă, îl dă pe mâna unui cărturar, care însă se trudește zadarnic cu copilul 3 ani. Văzând că fiul nu are niciun folos dela dascălul său, împăratul îl ia și-l duce la filosoful Sindipa, despre a cărui faimă auzise pe mulți. Filosoful face legământ cu împăratul, ca dacă în 6 luni nu va scoate din tânărul prinț un filosof desăvârșit, să i se taie capul. Sindipa, luând pe fiul împăratului, îi construiește o casă mare cu pereți albi, iar pe pereți zugrăvește toate învățăturile pe care voia să i le arate. Filosoful petrece toată ziua cu fiul împăratului, învățându-l cele zugrăvite pe pereți — am zice: un învățământ intuitiv — așa încât, înainte de a se împlini sorocul hotărât, copilul și-a încheiat învățătura.

Sindipa vestește pe împărat că a doua zi se va înfățișa cu copilul la curte, dar curând după aceasta, scrutând tainele zodiilor, află cu groază că o mare primejdie amenință pe copil, dacă va vorbi înainte de vremea rânduită. Filosoful împărtășește tânărului prinț temerile și pentru a înlătura primejdia, hotărâsc împreună ca fiul să se înfățișeze înaintea împăratului a doua zi, singur, dar în curs de 7 zile să nu scoată nici un cuvânt.

A doua zi de dimineață, împăratul iese voios înaintea copilului său, îl îmbrățișează, îi vorbește, dar la toate întrebările copilul rămâne mut. Împăratul, crezând că poate copilul e stăpânit de emoție, roagă sfetnicii să încerce ei cu blândețe a ispiti învățătura copilului, dar nici ei nu izbutesc să-i scoată o vorbă din gură. Nedumeriți își dau cu părerea că poate filosoful, în dorința de a ajunge la scop, să fi dat copilului niscaiva ierburi, ori că străduindu-se să vâre prea multă învățătură în capul lui, i s'a legat limba.

Împăratul, înfuriat, trimite ostași să caute pe filosof, dar nu-l găsesc, căci Sindipa, prevăzând cele ce aveau să se întâmple, dispăruse.

Pe când împăratul se afla cuprins de o mare mâhnire, una din cele 7 soții ale sale, aflând cele petrecute, cere să i se trimeată ei copilul spre a-l întreba singură, a parte, pricina tăcerii, întrucât și mai înainte ei îi spunea toate tainele sufletului, pe care nici mamei lui adevărate nu îndrăznea să le mărturisească. Împăratul primește, iar femeia, luând pe copil în casa ei, încearcă cu cuvinte mângâioase să-l facă să vorbească. Dar toate sunt zadarnice. Atunci femeia, ispășită de gânduri criminale, fâgăduiește tânărului prinț că va căuta ea un meșteșug prin care să pună capăt zilelor bătrânului împărat, cu condiția însă ca prințul, urcându-se pe tron, să o ia de soție. Tânărul, îngrozit de această propunere, s'a turburat și s'a mâniat într'atât, încât uitând sfatul dascălului său, mai înainte de a trece cele 7 zile, a rupt tăcerea cu aceste cuvinte: « Să știi, muiere, că aceasta ce ai zis acum, nu va avea niciun răspuns până nu vor trece cele 7 zile ».

Femeia, auzind aceste cuvinte și dându-și seamă de nesocotința ei, de frică, își rupe îndată hainele, își zgărie fața și începe să strige. Împăratul, auzind țipetele ei, o chiamă, o întreabă ce s'a întâmplat și ea acuză pe print de intenții nelegiuite.

Stăpânit de groază și de scârbă, împăratul își osândește copilul la moarte. El avea însă la curtea sa 7 filosofi, al căror sfat îl cerea totdeauna în împrejurări grele. Aceștia, văzând că stăpânul lor, fără să le fi cerut sfatul, ca de obicei, și-a osândit copilul la moarte, se tem, ca nu cumva împăratul, căindu-se mai târziu, să-și verse mânia asupra lor că n'au fost în stare să-l împiedece. De aceea se hotărăsc să meargă fiecare dintre ei la împărat, câte unul într'o zi, și să-l convingă să renunțe la osândă sau, în orice caz, să suspende execuția până îi va asculta pe toți.

A doua zi, pe când urma să se înfăptuiască osânda, se înfățișează înaintea împăratului întâiul dintre filosofi și se închină până la pământ, zicându-i: «O, împărate, nu este cu dreptate și cu cuviință să se facă un lucru ce acesta până nu se va cerca mai întâiu să se afle adevărul». Și îi povestește două pilde, una menită a dovedi că nu se cade a se da crezare părilor, până nu se isvodește adevărul, alta tinzând să dovedească răutatea și viclenia femeiei. Împăratul înclină spre iertarea copilului, dar îndată se înfățișează femeia, care printr'o altă pildă dovedește nerecunoștința copiilor și fățarnicia sfetnicilor. Împăratul amână execuția pentru a doua zi. Dar a doua zi, se înfățișează al doilea filosof și astfel se petrec lucrurile 7 zile de-a-rândul: filosofii căutând să suspende osânda prin pilde țintind să dovedească viclenia femeilor; împărăteasa sbătându-se să grăbească înfăptuirea condamnării prin pilde menite a întări temeinicia acuzării sale. Șapte zile de-a-rândul împăratul șovăiește: după pildele filosofilor hotărîrea lui își pleacă cumpăna spre iertarea tânărului prinț; după pildele împărătesei hotărîrea își înclină cumpăna spre executarea condamnării. Dar cele șapte zile fatale trec și a opta zi, copilul își desleagă limba și în fața tatălui și a boierilor adunați, el povestește pricina tăcerii sale și destăinue gândul criminal al soției necredincioase.

După cum se poate vedea din expunerea de mai sus romanul are o construcție destul de simetrică: fiecare filosof povestește câte două istorioare. După povestirile fiecărui filosof urmează o povestire cu tendință contrară a soției împăratului. În versiunea română și greacă sunt dar 14 povestiri ale filosofilor, 7 ale

femeii la care se adaogă drept încheiere 2 ale tânărului prinț și una a lui Sindipa, în total 24.

Această particulară structură a romanului îngăduie dezvoltarea sau prescurtarea lui. Astfel, în redacțiunea arabă intercalată în « O mie și una de nopți », unde vizirii au luat locul filosofilor, numărul lor a fost sporit la 40 și în aceeași proporție și povestirile.

În versiunile occidentale fiecare, filosof povestește numai o singură snoavă, la care mama vitregă răspunde în fiecare zi prin câte una. La aceasta se adaogă în încheiere o ultimă istorioară, așa încât versiunile occidentale au numai 15 povestiri.

În versiunile occidentale, istorioarele au fost substituie; în locul vechilor snoave orientale — care cuprindeau aluzii mitice și elemente de viață socială orientală, necunoscute Occidentului, s'au introdus snoave din cele gustate de societatea timpului, precum una din ciclul romanelor arturiene, în care se vorbește despre Merlin; alta de origine clasică — povestită de Phedru și Petronius — matrona din Efes¹⁾. Prelucrarea vechiului text al romanului a mers așa de departe în Occident încât numai patru snoave au rămas comune cu versiunile orientale.

Afară de aceasta, grupa occidentală a romanului se mai deosebește de cea orientală și în ceea ce privește intriga ce alcătuiește rama snoavelor, care încadrează materialul anecdotic.

În versiunile occidentale, tânărul prinț este instruit de toți cei șapte înțelepți dela curtea împăratului, cari sar apoi în ajutorul lui — de aci și numirea romanului de: « Cei șapte înțelepți »: « les sept sages », « i setti savi », « the seven sages », « die sieben Weisen ».

În versiunile orientale, fiul împăratului este instruit de un singur filosof, care, deși absent în timpul desbaterii procesului, intervine totuși la sfârșit, grăbind desnodământul. El este dar figura centrală în rama romanului, asupra căruia se concentrează interesul; de aci și numirea pe care o poartă opera în Orient: cartea lui Sindipa.

¹⁾ Phedru, *Appendix, XV, Petronius, Satiricon*, § III. Cf. și Joseph Bédier. *Les fabliaux, études de littérature populaire et d'histoire littéraire du Moyen Age*, V-c éd., Paris, Champion, 1925, p. 120.

În versiunile occidentale, începând cu sursa comună, Dolopathos, romanul capătă un colorit occidental și creștin. Eroii sunt când Dolopathos, regele Siciliei, când împăratul Dioclețian, când Vespasian, când « Stephano figliuolo di un imperatore di Roma »; filosoful indian a fost înlocuit în aceste prelucrări occidentale cu poetul Virgilius, iar acțiunea se desfășoară la curtea din Roma, Bizanț sau Sicilia.

Versiunea românească face parte din familia versiunilor orientale și se apropie deci de cea greacă, siriacă, spaniolă, persană (Sindabad-nâmeh din 1375); de prelucrarea cunoscută sub titlul « Cei 7 viziri » păstrată în câteva versiuni din « O mie și una de nopți » și în a 8-a noapte a lui Tûti-nameh scrisă de persanul Nashischibi.

D-nul Gaster în *Literatura populară română* și după dânsul d-l N. Iorga cred că romanul lui Sindipa s'a tradus în literatura noastră de 2 ori și că cea mai veche tălmăcire are la baza ei versiunea neogreacă tipărită în Veneția, la 1744. Aceasta nu este însă prima ediție a textului, fiindcă în titlul chiar se spune: *νεωστὶ μετατυπωθῆν* (retipărit de curând).

Numărul însemnat de manuscrite din Biblioteca Academiei Române ne îngăduie să privim mai clar în problema privitoare la originalul versiunilor românești și la circulația lor. Cu mult înainte de apariția tipăriturii neogrecești din 1744, romanul circula în literatura noastră.

Cea mai veche versiune românească se află în manuscriptul nr. 1436, din Biblioteca Academiei Române, copiat în anul 1703 de Costea Dascălușul dela biserica Șcheailor din Brașov, după cum se poate vedea dintr'o notiță: Ispisah az mnog grěšny Kostě Dascal ot S<ven>taia Crkov ot Škěi. Măca Noem. 25 dñ v< let >skı (7212 = 1704).

Manuscriptul lui Costea Dascălușul este o copie după un altul mai vechiu, după cum se poate vedea aceasta din numeroasele lacune ale textului. Prototipul venea probabil din Țara-Românească și fusese tradus în a doua jumătate a veacului al XVII-lea, când în limba noastră se încrușișă influența slavă, în agonie, cu influența grecească și cu cea turcească. Limba textului — așa cum ni-o resfrânge copia lui Costea Dascălușul — înfățișează într'adevăr un curios amestec de elemente slave, azi dispărute din

circulație (ca de exemplu: *pocitanie*, titlul pe care îl poartă pildele: pocitania al cincilea filosof...; *dodei*, (din vechea slavă *dodějati*, sârbă *dodejati*; *iuboste*, dela *ljubiti* = iubire; *procler*; *ciudă*, cu sensul de mirare), alături de unele elemente grecești, precum: *mustopita*, o mâncare fiartă în must (*μυστόπιτα*); papagalul (ngr. *παπαγάλος* din ital. *pappagallo*) și chiar câteva turcisme ca: *gealat* (în vers. neogreacă: *τζελάτης*) *mozavirie* = vicleșug.

Textul nu a fost tradus din limbile sud-slave, unde romanul a pătruns târziu¹⁾. Nu ar fi însă exclus ca prima traducere românească să se fi făcut nu după tipăritura venețiană, ci după un manuscript grecesc necunoscut, mai ales că versiunea românească din ms. lui Costea Dascălul nu se suprapune totdeauna exact peste textul tipăriturii neogrecești. Celelalte manuscripte, cu mult mai noi decât al lui Costea Dascălul, indică însă, în chip neîndoelnic, un original grecesc din cele tipărite la Veneția. După un asemenea manuscript s'a făcut prima tipăritură²⁾.

¹⁾ Se știe după cercetările lui M. Murko că acest roman oriental a pătruns în literaturile bulgară și sârbă abia pe la începutul secolului al XIX-lea. Cunoscutul luptător din epoca regenerării culturale a Bulgariei, Sofronie Vračansky, în vremea bătrâneței sale petrecute la Vidin, a tradus în bulgărește romanul Sindipa, care s'a răspândit prin copii manuscripte. Maitârziu, profesorul Christachi Pavlović a făcut o nouă traducere care s'a tipărit în 1844, în Biblioteca universității din Pesta. În literatura sârbească a pătruns prin traducerea tipărită în Tipografia Universității din Pesta, în 1809 și închinată unui neguțător sârb din Aradul mare, de către un oarecare G. M. pe care Safarik l-a identificat cu Georg Mihaljević. (M. Murko, *Die Geschichte von den Sieben Weisen bei den Slaven*, în *Sitzungsberichte der Kais. Akademie d. Wissensch. in Wien*, Phil.-hist. Kl., 1880).

²⁾ Iată ca dovadă o mică pericopă din a doua povestire a filosofului întâiu (punem în paranteză lecțiunile mai bune din ms.).

Ediția neogreacă 1744:

Και ἄλλην διήγησιν ἀκουσόν μου,
ὦ Βασιλεῦ, καὶ διηγήθῳ τῷ σὺ Κράτει.
" Ἀνθρώπος τις εἶχεν ὄρνεον, ὅπου ἐλάλει ἀνθρωπίνην φωνήν, τὸ ὅποσον
καλοῦσιν Ἕλληριστὶ Ψιττακόν, Ἰταλιστὶ
δὲ Παπαγάλλον.

Ediția rom. tipărită

Și altă pildă mai ascultă o împărate < să spui Puterii tale, ms. 830 > un om (oarecare) avea o pasăre ce grăia cu graiu omenesc, carele să chiamă *elineaște* (*psitacon*) iară *italineaște papagal*.

Numele pasărei este corupt în msse: unele dau *psidacon*, altele *racosol*; tipăriturile *jipacon*, iar ms. 3184, f. 12, v.: îi zic elinii *psidacon*, iar frâncii îi zic *papagal*, iar Turcii îi zic *duducusu*.

Interesant e faptul că această colecție de povești mucalite, cu tot caracterul ei indecent, a fost mult mai răspândită în lumea preoților și călugărilor noștri și se găsește până târziu în secolul al XIX-lea copiată laolaltă cu viețile de sfinți sau cu Minunile Maicii Domnului! Cea mai veche copie — cunoscută până azi — a fost făcută, după cum s'a spus, de către dascălul bisericii Șcheilor din Brașov; alta a fost copiată pe la începutul secolului al XIX-lea « după alte foițe ale dumnealui Kesaric dela mănăstirea Aninoasa », de către un cărturar mărunț, ce se afla și el « slujind în sfânta mănăstire »; o alta, din 1780, de către « Tudorache dascăl gospod ot Ploești »; în fine, o alta, semnalată de către d-l Leca Morariu, a fost copiată de « Constantin Popovici cleric din clasul V » în 1796.

După unul din numeroasele manuscrise care circulau în Ardeal, Sindipa s'a tipărit pentru întâia dată la noi în 1802, la Sibiu, cu cheltuiala cunoscutului editor de cărți poporane: Simeon Pantea, din satul Selcioa-de-sus, pe Arieș, sub titlul:

« Istoria Sindipii Filosofului, care mai întâiu s'au întors din limba persască în elinească, iară acuma din limba elinească, prefăcută în românească, dată în tipariu cu cheltuiala lui Simeon Pantea din satul Selcioa-de-sus de pe Ariași. Sibiu, Ion Bart, 1802 ».

Cum se vede din titlul acestei ediții, Simeon Pantea este cel ce a suportat spesele de tipar, iar nu traducătorul, după cum crezuse greșit Gaster la 1883¹⁾.

Cartea este însoțită de o prefață prin care editorul recomandă această « istorie plină de înțelepciune și minunată, de a căreia cetire foarte se vor îndulci » cititorii, văzând « minunata înțelepciune a filosofului Sindipa », din care multe vor avea de învățat.

A doua ediție s'a tipărit la 1834, tot la Sibiu, cu o « înainte cuvântare » care, cu mici modificări, este reproducerea prefeței din ediția dela 1802, la care s'au adăugat următoarele rânduri introductive: « Iubite cetitoriu! Cartea ce o ții în mână, intitulată: Istoria Syndipii Filosofului, care mai întâi s'au fost tradus din limba persiească (sic) în cea elinească, iară la anul 1802, tradusă din elineaste în limba românească de Symeon Pante, de care s'au

¹⁾ *Literatura populară română*, p. 65; vezi însă și rectificarea din Gröber's *Grundriss der rom. Philologie*, II, 3, (1901), p. 385.

şi fost tipărit atuncea..... ». Acest adaos a indus în eroare pe Gaster, care de sigur nu cunoscuse în 1883 prima ediţie.

Succesul mare de care s'a bucurat această carte în toate literaturile lumii stă nu atât în intriga ce-i serveşte de ramă, cât în snoavele hazlii care scot în relief, adesea cu cinism, răutatea şi viclenia femeilor necredincioase.

Pentru a da o idee de caracterul acestor snoave — « Decameronul strămoşilor noştri » cum l-a numit d-l Leca Morariu — voi prezenta una din ele, care a avut un răsunet mai puternic în literatura şi folklorul nostru. E pilda a 2-a povestită de filosoful al şaptelea.

Un tânăr pleacă în lume, hotărît să nu se însoare până nu va afla toate vicleşugurile femeilor. Pe drum, un om îl învaţă să se retragă în pustie 40 de zile şi 40 de nopţi, ca să scrie necentenit vicleşugurile femeilor. După 40 de zile, tânărul, crezând că nu i-a scăpat nimic nescris, se întoarce spre căminul său. Pe cale, poposeşte într'un sat, undă rămâne peste noapte. A doua zi, un sătean făcând masă mare îl invită şi pe el la ospăţ. Tânărul se aşează la masă, dar din felul cum se purta se cunoştea că este străin. Gazda, mirat, îl întreabă de unde este? şi unde a fost? El spune că vine de departe şi că a ieşit în lume ca să afle vicleşugurile femeilor. Atunci omul spuse soţiei sale acestea şi îi ceru să-l ia înăuntru şi să-i rânduiască de mâncare aparte. Femeia făcu precum i-a zis bărbatul şi se aşeză cu străinul la masă. În timpul mesei, nevasta îl întreabă: dacă într'adevăr a scris în cartea lui toate vicleşugurile femeilor, şi la răspunsul lui că nicio viclenie nu i-a scăpat, ea îi povesti una inedită.

A fost un om — începe ea — care avea o femeie cinstită şi înţeleaptă. Bărbatul însă ponegrea într'una toate femeile şi se lăuda că numai pe el nu-l poate amăgi niciuna. Femeia, văzându-l aşa, se hotărî să-l cumiţească şi într'o dimineaţă, pe când el pleca cu plugul la ţarină, se duse la târg, cumpără peşte, îl pregăti şi-l duse la prânz bărbatului. Întorcându-se spre casă, femeia aruncă peşte viu pe brazdele ogorului. Bărbatul se scoală să are şi, găsind peştii pe brazdă, îi culege şi-i duce nevastei să i-i gătească. Femeia, prefăcându-se că nu ştie nimic de ei, îl întreabă unde i-a găsit. Bărbatul răspunde: « pe brazdele plugului ». Când bărbatul se aşeză seara la masă şi ceru să-i aducă

peștii, ea, sgâriindu-se pe față, începu să strige și să țipe până ce se strânseseră vecinii. Atunci femeia se plânse că bărbatul ei are pe dracul în el, că a sărit la ea să o omoare, că tot vorbește de peștii găsiți pe brazdă și se roagă de ei să-l lege, că altfel este în stare să facă crimă. Bărbatul o ține într'una cu ceea ce știa el: «peștii de pe brazdă». Atunci vecinii, văzând că femeia are dreptate, îl legară de mâini și de picioare cu lanțuri. Dimneța, venind din nou vecinii să vadă ce s'a întâmplat. Omul spunea tot adevărul, femeia striga: «omul acesta este îndrăcit». După ce-l ținură astfel trei zile legat, nevasta îl întreabă dacă vrea să mănânce pește prăjit. Bărbatul isbucni: «ăștia sunt peștii pe care i-am găsit pe brazdă». Femeia, la rândul ei, adresându-se vecinilor: «Boieri creștini, încă tot îl ține pe el dracul». Omul, înțelegând în sfârșit de unde-i vine pacostea, se hotărî să nu mai pomenească nimic de peștii de pe brazdă. Și când femeia îl întrebă din nou, el răspunse că nu știe ce pești sunt aceia. Atunci nevasta, mulțumită, îl deslegă și-i spuse să nu mai sudue femeile și să nu se mai laude că le va birui pe toate.

După ce sfârși povestea, femeia, începând a se plânge că ea e frumoasă și tânără, pe când bărbatul ei e bătrân, se prefăcu a fi cuprinsă de mare dragoste pentru el. Tânărul căzu în cursă și abia începu să asculte de vorbele viclene ale femeiei, că aceasta strigă: «Vai mie! Ce este aceasta?» Tânărul încremeni de frică. Bărbatul femeii și oaspeții năpădiră în casă. Atunci soția lămuri că tânărul pe care-l ospătează se înecase cu un os de pește în gât și-i era teamă să nu moară, dar că acum i-a trecut. După ce plecară toți, femeia întreabă pe tânăr: «Oare toate câte ți-am spus și le-am făcut le ai scrise?» Și, la răspunsul lui că nu le are scrise, ea adaogă: «în deșert te ostenești, că nimic n'ai isprăvit și nici ai aflat vicleșugurile femeilor». Străinul, ridicându-se, și-a ars toate câte le scrisese și, mirându-se, a zis: «că nimeni din oameni nu poate să cunoască răutățile și vicleșugurile muierilor».

Miezul acestei snoave circulă și azi în gura poporului nostru. Ea a fost culeasă, cu modificări în partea finală—femeia, în loc să cheme vecinii să-i lege bărbatul, chiamă preotul să-i citească sub patrafir—de Părintele D. Furtună, în satul Săveni din

județul Dorohoi, dela moșul C. Chipăruș¹⁾. O altă versiune redusă la proporții mai verosimile a fost culeasă în vara trecută, în satul Sonț din județul Năsăud, dela femeia Elisabeta Gușe, de d-l I. Cazan și publicată în revista *Sociologia românească* (anul II, 1937, nr. 2—3, p. 137—138)²⁾. De altfel snoava are o largă răspândire în folklorul european: a fost culeasă pe teritoriul francez și pe cel german, la Sicilieni, la popoarele nordice, la Ruși, la Bulgari, în Albania de Sud³⁾.

Anecdota cu filosoful care vrea să cunoască viclenia femeilor a pătruns la noi și în literatura claselor culte. Ea a fost publicată — fără snoava intercalată la mijloc: peștii pe brazdă și refăcută în partea finală — în cea dintâi revistă literară a Moldovei: *Alăuta Românească* sub titlul o «istorisire orientală: Edeș»; a fost refăcută ca stil și republicată mai târziu de Heliade în *Curierul de Ambe-sexe* (Periodul IV, nr. 1, 1842—1844, p. 398) sub titlul *Un filosof și o femeie*. De aci și-a împrumutat apoi Al. Macedonski, în 1882, «nodul final al intrigii» din comedia sa *Iadeșul*⁴⁾ — după cum de altfel o mărturisește singur.

Pătrunderea culturii occidentale la noi, a înlăturat din gustul publicului această carte de povești mucalite, scrise într-o limbă mai mult sau mai puțin arhaică. Ediția românească din 1834 pare să fie ultima; alta nu se mai cunoaște. În literatura neogreacă a avut și are o vitalitate mai mare. În Biblioteca Națională (Valiani) din Atena, am găsit ediții venețiene din 1849, 1851, 1875, 1881.

¹⁾ D. Furtună, *Cuvinte scumpe, povestiri și legende*, p. 18.

²⁾ Altă variantă la N. A. Bogdan, *Povești și anecdote din popor*, p. 28—34. Cf. pentru altele, Adolf Schuller, *Verzeichnis der rumänischen Märchen und Märchenvarianten nach dem System der Märchentypen Antti Aarnes*, Helsinki, 1928 (F. F. Communications No. 78), p. 72, nr. 1381.

³⁾ Victor Chauvin, *Bibliographie des ouvrages arabes...* VIII, *Syntipas*, Liège, Leipzig, 1904, p. 69; Joseph Bédier, *Les fabliaux*, ed. V (1925), p. 197; J. Bolte und G. Polivka, *Anmerkungen zu den Kinder- u. Hausmärchen der Brüder Grimm*, I. Leipzig, 1913, p. 527; Stith Thompson, *The Types of the Folk-tale a classification and bibliography Antti Aarne's Verzeichnis der Märchentypen*, Helsinki, 1928 (F. F. Communications No. 74), p. 171, nr. 1381; André Mazon, *Bibliothèque d'études balkaniques. V. Documents, contes et chansons slaves de l'Albanie du Sud*, Paris, E. Droz, 1936, p. 217, nr. 58.

⁴⁾ Reprezentată pe scena Teatrului Național la 15 Noemvrie, 1880 și publicată în volumul *Poesii*, București, 1882.

BIBLIOGRAFIE. Până acum romanul lui Sindipa nu a fost republicat într-o ediție științifică. Fragmente din Sindipa au publicat: M. Gaster, *Chrestomatie română. Texte tipărite și manuscrise (sec. XVI—XIX) dialectale și un glosar româno-francez*. Vol. II, București, Socec, 1891, p. 188—190, după tipăritura sibiană din 1802: începutul și « pilda I a filosofului al cincilea »; Leca Morariu, în *Omagiu lui I. Bianu*, București, 1927, p. 231—240, reproduce cu o introducere și note (sub titlul *Decameroanele strămoșilor noștri*) după un manuscris copiat de Constantin Popovici « cleric » din « clasul al trileea » în seminarul teologic din Cernăuți, la anul 1796: pilda filosofului al 7-lea. « Pentru un om ce poftie să afle meșteșugurile și răutățile muerești deplin toate și apoi să se însoare ». Despre « Codicele Popovici » a se vedea informațiuni de același, în *Glasil Bucovinei*, VII (1924), numerele 1683, 1684 și 1686; în *Războiul Troadei după Codicele Const. Popovici* (1796), Cernăuți, 1923.

MANUSCRIPTE ROMÂNEȘTI INEDITE DIN BIBLIOTECA ACADEMIEI ROMÂNE: Nr. 1436 copiat de Costea Dascălul din Sfânta biserică din Scheai în 1703, f. 79: « Cuvânt și pocitanîia Filosofului Sintipa cu împăratul de Țara Persiei anume Kira (cf. N. Cartoian, *Fiore di Virtù în lit. rom.* Acad. Rom., Mem. secț. lit., s. III, t. IV, mem. 2, p. 101 (—17) în notă); nr. 3203, f. 14—70, sfârșitul sec. al XVIII-lea; lipsesc primele pagini; pe scoarța finală o însemnare din 1802 (cf. și *Acad. Rom., Creșterea colecțiilor*, 1906, p. 93); nr. 4364, 24 foi; romanul pe foile 3—24v., scris « după alte foite ale duhovnicului Chesarie de la Mănăstirea Aninoasa care aflându-mă și eu la sfânta mănăstire slujind la trebile casei... la leat 1802 când stăpânia sfinția sa părintele egumen Dositheu. Să să știe că aceste foite sânt ale lui Constandin copilului; mi le-au dat dumnealui logofătu Grigorie » (însemnarea dela sfârșit); nr. 4104, miscellaneu copiat de Enaki sin Hagi ot Tighine în dughiana jupânului Theodor Dorobățul; Sindipa la f. 70 r, copiată în anul 1785 (cf. și N. Cartoian, *Alexandria în lit. rom.*, București, 1922, p. 8); nr. 5115 copiat la Brașov în 1783 (cf. nota p. 85 r.); 830 copiat în 1786 de Nicolae (sic) (cf. I. Bianu și G. Nicolaiasa, *Catalogul mss. Acad. Rom.* III, p. 78—81); nr. 5296, sec. XVIII—XIX, cumpărat din Athena; nr. 1432, sec. XIX f. 1—4Iv.; nr. 3191, f. 178—230 (lipsește sfârșitul), sec. XVIII—XIX; nr. 4811, după lexic și fonetism, moldovenesc, sfârșitul sec. al XVIII-lea; nr. 3184, f. 1—74, scris la 1805 de Meletie Dascăl ot Popești (cf. și *Creșterea colecțiilor Acad. Rom.*, 1907, p. 39); nr. 4378, din 1805, f. 148 r—163 v.; lipsesc sfârșitul; împăratul e numit Cuprosu ca în ms. nr. 4364 (cf. și *Acad. Rom., Creșterea colecțiilor*, 1915, p. 349); nr. 1506, f. 2—39, « scrisă de pe ce de tipariu în acest curgător an 1843 » de Ierodiamonul G. Aliopescu (f. 39); nr. 154 copiat în 1837 de Gheorghe Iconomu în școala din Ruginoasa (I. Bianu, *Catalogul mss. Acad. Rom.*, I, p. 349).

VERSIUNI DIN GRUPUL ORIENTAL. a) VERSIUNI GRECEȘTI PUBLIFICATE: Jo. Fr. Boissonade, *Συνταξ De Syntipa et Cyri filio Andreopuli Narratio e codd. Paris. edita...* (după 2 manuscrise din Bibl. Regia, azi Bibliothèque Nationale: n-rele 2919 (B) și supl. 105 (B)); Alfred Eberhard, *Fabulae romanenses graece conscriptae...* Vol. I (la un loc cu Esop), Lipsca, B. G. Teubner, 1872

(după 5 msse: Monac, (525) din sec. al XIV-lea; Vindob. (hist. gr. 120) din sec. al XV-lea și 2 Parisi. (utilizate și de Boissonade); unul din Berlin și altul din Dresda scris în 1626); V. Jernstedt și D. Nikitin, *Mich. Andreopuli Liber Syntipae. Accedit exemplum codicis Mosquensis phototypicum*, în *Записки Императорской Академіи наукъ—Mémoires de l'Académie Impériale des Sciences de St. Petersburg, VIII-e série. Classe historico-philologique*, vol. XI; nr. 1, St. Petersburg, 1912. Cea mai veche tipăritură neogreacă necunoscută lui Legrand (un exemplar în Biblioteca Academiei Române): *Μυθολογικὸν Σύντιστα τοῦ φιλοσόφου, τὰ πλείστα περὶ ελεγγων, ἐκ τῆς περικοχῆς γλώττης μεταφρασθέν. Νεωστὶ μετατυπωθὲν καὶ ἐκ διαφόρων σφαλμάτων ἀνακαθαρθέν*. Veneția, Antonio Bortoli, 1744.

MANUSCRIPTE GRECEȘTI: În *British Museum*, un ms. grec modern, copiat în 1667 de Mihail Lampinos din Galata (ms. Harley 5560. Vezi H. L. D. Ward, B. A. *Catalogue of Romances in the Department of Manuscripts in the British Museum*, vol. I, London, 1883, p. 190 și urm.) *Speculum a journal of mediaeval studies*, vol. II, 1927, p. 473—475; *The Urbana Manuscript of Syntipas* (descrierea și colajunea parțială a unui ms. aflat în Biblioteca Universității din Illinois).

VERSIUNEA SPANIOLĂ: « *Libro de los engannos et los assayamientos de las mugeres, de arduigo en castellano trasladado por el Infante Don Fabrique, fijo de Don Ferrando et de Donna Beatris* », a fost publicată de Dom. Comparetti, în *Ricerche intorno al Libro di Sindibad (Estratto dalle Mem. del R. Istituto Lombardo di Scienze e Lettere*, 11, 2 della serie III, p. 37—54.

VERSIUNEA PERSANĂ: *Sindibad Nâmeh*, publicată întâiaș dată de Falconer, în 1841, a fost republicată împreună cu « *Cei 7 viziri* » și un studiu prețios de W. A. Clouston, *The Book of Sindibad; or, Story of the King, his Son, the Damsel, and the Seven Vizirs. From the Persian and Arabic, with Introduction, Notes and Appendix*, Glasgow, Cameron, 1884.

O ALTĂ VERSIUNE PERSANĂ: *Tûti-Nâmeh*, a lui Nachschabi († 1329) conținând numai 6 povești și derivând dintr'o veche prelucrare persană a fost publicată cu traducere germană într'un număr foarte restrâns de exemplare — 12 — de H. Brockhaus, *Die sieben weisen Meister von Nachschabi*, Leipzig, 1845. Textul lui Brockhaus a fost tradus și în limba italiană de E. Teza, *I sette savj nel Tûti nâmeh di Nakhshabi del prof. Ermanno Brockhaus, traduzione e giunte di E. Teza* și publicat în D'Ancona, *Il libro dei sette savj di Roma. Testo del buon secolo della lingua*, Pisa, 1864, p. XXXVII—LXIV.

Pentru versiunea arabă cunoscută sub numele de « *Cei 7 viziri* » și cuprinsă în O mie și una de nopți, vezi mai jos la « *O mie și una de nopți* ».

Textul siriatic cu traducere germană a fost publicat de Friedrich Baethgen, *Sindban oder Die sieben weisen Meister. Syrisch und deutsch*. Leipzig, 1879; după un papirius din Berlin, copiat, după o notă, în 1560, după alta, în 1579. Textul siriatic tradus și în limba franceză de Frédéric Macler, *Contes syriaques. Histoire de Sindban mise en français par... d'après le texte syriaque édité par le Professeur Fr. Baethgen*, Paris, E. Leroux, 1903 (în *Collection de contes et chansons populaires*, tome XXVI).

Versiunea ebraică: Paulus Cassel, *Mischle Sindband Secundus-Syntipas. Edirt, emendirt und erklärt. Einleitung und Deutung des Buches der sieben weisen Meister*, Berlin, 1888 (text ebraic și traducere germană). Pentru traducerile mai vechi ale lui Sengelmann (în limba germană), Halle, 1842 și E. Carmoly (în limba franceză), Paris, 1849, vezi Victor Chauvin, *Bibliographie des ouvrages arabes ou relatifs aux Arabes publiés dans l'Europe chrétienne de 1810 à 1885*, VIII, Liège, Leipzig, 1904, p. 8. La traducerele șrnalate de Chauvin este de adăugat acum și o versiune ebraică tradusă în limba latină și copiată în Italia de Nord (Bergamo), în 1407, de un german, publicată după un manuscript din Kgl. Bibliothek din Berlin de Alfons Hilka, *Historia septem sapientum, I. Eine bisher unbekante lateinische Übersetzung einer orientalischen Fassung der sieben weisen Meister (Mischle Sendabar)*, în colecția *Sammlung mittellateinischer Texte*, nr. 4, Heidelberg, 1912.

VERSIUNEA LATINIĂ: Dolopathos, H. Oesterley, *Johannis de Alta Silva Dolopathos sive de rege et septem sapientibus*. Strassburg, 1873 ed. critică după 6 msse Alfons Hilka, *Historia septem sapientum. II. Iohannis de Alta Silva Dolopathos sive de De rege et septem sapientibus nach den festländischen Handschriften kritisch herausgegeben*, Heidelberg, 1913 (în colecția *Sammlung mittelat. Texte*, nr. 5).

STUDII ÎN LITERATURA ROMÂNĂ: M. Gaster, *Literatura populară română*, București, Haimann, 1883, p. 54 și urm.; N. Iorga, *Livres populaires dans le Sud-Est de l'Europe et surtout chez les Roumains*, Académie Roumaine, Bulletin de la Section Historique, București, 1928, p. 35—37.

Pentru istoricul cărții în literatura universală studiile de căpetenie sunt ale lui D. Comparetti, *Osservazioni intorno al libro dei sette savj di Roma*, Pisa, 1865, și *Ricerche intorno al libro di Sindibad*, Milano. *Estratto dalle Memorie del R. Istituto Lombardo di Scienze e Lettere*, XI, 2 della serie 3. Tradus și în limba engleză, 1869; Mussafia, *Beiträge zur Literatur der Sieben weisen Meister in Sitzungsberichte der Wiener Akad.* phil-hist., Cl. LVII, p. 37; Killis Campbell, *The seven sages of Rome*, Boston, New-York, Chicago, London, 1907; Schmidt, *Neue Beiträge zur Geschichte der Sieben weisen Meister*, Köln, 1928; Alexander Haggerty Krappe în *Archivum Romanicum*, VIII.

Pentru domeniul slav: M. Murko, *Die Geschichte von den sieben Weisen bei den Slaven*, în *Sitzungsberichte der Kaiserl. Akademie*, Wien, 1890, (122).

Vezi și studiile care însoțesc publicațiile de texte amintite mai sus. Pentru studii mai vechi, cf. Victor Chauvin, *Bibliographie des ouvrages arabes... publiés dans l'Europe chrétienne de 1810 à 1885*, VIII, *Syntipas*, Liège, 1904.

Pentru versiunile occidentale, care nu au legătură cu textul nostru și anume pentru cele franceze, italiene, spaniole, germane, engleze, neerlandeze, suedeze, ungurești, galice, precum și pentru cele armene, vezi Victor Chauvin, *Bibliographie des ouvrages arabes...*, Liège, 1904, vol. VIII, p. 23—29. Adaogă la bibl. lui Chauvin: Jean Misrahi, *Le roman des sept sages*, Paris, E. Droz, 1933 (cuprinde singura versiune franceză completă a romanului în versuri).

HALIMA

Halima este una din cele mai frumoase colecții de povești pe care Răsăritul musulman, culegându-o dela popoarele Asiei, a transmis-o literaturilor europene. E un ciclu de basme ferme-cătoare, în care, în lumina miraculosului oriental, apare lumea împăraților din India și din Persia, a sultanilor din Cașmir și a califilor din Bagdad, cu palate aurite, cu viziri, cu derviși, cu haremuri și eunuci, cu hogi și moschee, cu lampa fermecată a lui Aladin și atâtea alte minunății.

În forma în care o avem în literatura noastră, Halima este alcătuită din două colecții de povești cu totul diferite: « O mie și una de nopți » și « O mie și una de zile ».

Originea primei colecții de basme trebuie căutată în Extremul Orient.

Încă din anul 987 al erei noastre, cărturarul arab Mohamed ibn Ishâk en-Nadîm, într'o importantă operă bibliografică *Kitâb el-Fihrist* (Cartea catalogului) vorbind de *O mie și una de nopți* ne dă detalii foarte interesante în această privință. De la el aflăm că Perșii cei vechi au fost cei dintâi cari au plăsmuit basme și le-au adunat în cărți; câteva din basmele lor erau puse în gura animalelor. Afghhanienii din a treia dinastie și după ei Sasanizii < cari au domnit între anii 226—652 ai erei noastre > au avut o parte largă în dezvoltarea acestei literaturi, care a găsit și traducători arabi. Traducerile fură culese de cărturarii arabi cari le deteră în vileag și le imitară. Cea dintâi dintre cărțile de acest fel a fost: « Hézâr Afsâneh » (1001 basme) a cărei origine e următoarea:

Un rege persan obișnuia să-și ucidă soțiile în dimineața zilei care urma căsătoriei. Odată însă se căsătorii cu o principesă isteasă și insruită anume Shahrâzâd, care petrecu noaptea

nunții povestindu-i un basm fermecător. Ajunse cu povestirea până în zorii zilei, la un punct atât de atrăgător, încât regele o cruță și în a doua noapte îi ceru continuarea basmului. Așa se petrecură lucrurile timp de 1001 nopți, până când Shahrâzâd avu un fiu și atunci destăinui soțului său vicleșugul ei. Acesta se minună de înțelepciunea ei, o îndrăgi, și-i dăruie viața. În toate acestea, Shahrâzâd fusese ajutată de doica regelui, Dinarzad ¹⁾.

Din mărturia istoriografului arab reiese clar că această vestită colecție de basme a fost împrumutată de Arabi dela Perși.

Cercetările recente ale orientaliștilor și ale folkloriștilor au dus la concluzia că Perșii, la rândul lor, au împrumutat nucleul acestei opere — după cum vom vedea de altfel îndată — din vechea literatură indiană.

Halima este cea mai reprezentativă operă din familia textelor, caracteristice vechii literaturi indiene, numite de francezi « roman à tiroir », iar de germani « Rahmenerzählung ». Este o colecție de povești fantastice, fabule, anecdote chiar, încadrate în rama unei intrigi comune, care la rândul ei este prinsă și ea împreună cu alte povești de care se leagă, în rama unei acțiuni mai mari, întocmai — ca să folosesc o comparație a lui Gaston Paris — ca acele cutiuțe de lac lucrate artistic de către meșterii Orientului îndepărtat și vârate cu meșteșug una într'alta și toate laolaltă într'o casetă mare. Basmul se desfășoară într'o atmosferă de vis și de mister până la punctul culminant, când se găsește înnodat cu acțiunea altui basm care începe a fi istorisit până aproape de încheiere, când este și el întrerupt, fiindcă se află împletit într'un alt basm care trebuie și acesta povestit și în felul acesta desnodământul este mereu amânat, iar când aflăm sfârșitul primului basm atenția noastră este prinsă în vraja altor povești a căror încheiere o așteptăm cu curiozitatea trează. Această particulară construcție a făcut ca numele colecției de basme, *Halima*, printr'un proces semantic, ușor de înțeles, să devină în limba noastră nume comun, cu sensul de « poveste lungă și încurcată ».

¹⁾ Textul citat și de M. Henning, în trad. sa germană vol. XXIV, p. 212—214.

Iată, de pildă, povestea pescarului și a duhului uriaș, pe care o alegem într'adins fiindcă variante ale ei au fost culese și din literatura noastră populară de P. Ispirescu ¹⁾ și alții și fiindcă este destul de cunoscută și în folklorul altor popoare, ba chiar și în Africa (la Hotentoti Kaffiri, în Angola) ²⁾.

Un pescar, aruncând de mai multe ori plasa în mare, scoate în cele din urmă un vas închis bine cu dop de fier. Desfăcând cu greutate dopul, vede cu surprindere ieșind ca un fum gros, care încetul cu încetul se încheagă până ce se plămădește din el forma unui duh uriaș. Duhul fusese închis în vas de către împăratul Solomon și aruncat pe fundul mării. El voiește să omoare pe pescar, căci făgăduise atunci când a fost aruncat pe fundul mării, ca pe cel care-l va elibera în primul veac dela închisoarea sa din vas, să-l facă bogat; celui ce-i va da libertatea în al doilea veac, să-i deschidă toate comorile pământului; în al treilea veac, să-l facă rege și să-i împlinească în fiecare zi trei dorințe; dar în cele din urmă, văzând că atâtea veacuri s'au scurs și nimeni nu l-a pus în libertate, de desnădejde și mânie a jurat să omoare pe cel ce-l va mântui, dându-i o singură grație: dreptul de a-și alege singur felul morții. Pescarul, văzându-se în cum-păna morții, se făcu a nu putea înțelege cum un uriaș ca el a încăput într'un vas așa de mic și îi ceru să-i arate cum a fost posibil aceasta. Duhul se prefăcu din nou în ceață și intră în vas; pescarul, care atâta aștepta, astupă vasul și răspunde duhului, care se ruga să-i dea drumul, că nu va mai face prostia pe care a făcut-o la început, căci dacă îi va da drumul, duhul se va purta cu el cum s'a purtat regele grec cu doctorul Duban. Și începe a-i povesti istoria unui rege, care, vindecat de lepră de doctorul Duban, îl încarcă cu toate onorurile și cu toate darurile bogate. Vizirul său însă, cuprins de invidie, încearcă, țesând intrigi, să-l piardă pe doctor, dar regele înțelegându-i planurile, îi amintește de

¹⁾ *Povești morale adunate din gura poporului*, București, 1886, p. 42. Pentru alte variante cf. Adolf Schuller, *Verzeichnis der rumänischen Märchen und Märchenvarianten nach dem System der Märchentypen Antti Aarne's* (F. F. Communications No. 78), Helsinki, 1928, p. 125.

²⁾ *The Types of the Folk-Tale a classification and Bibliography* Antti Aarne's *Verzeichnis der Märchentypen* (F. F. Communications No. 3) translated and enlarged by Stith Thomson, Helsinki, 1928.

păţania regelui Sindbad — şi astfel şi povestea aceasta se întreprinde ca să se intercaleze acum *romanul lui Sindipa*.

În ediţia lui Barac însă împăratul Persiei se numeşte Sindbad, fiul său Nurgehan, «ce să talmăceşte: Lumina lumii», dascălul — Sindipa — Abuşamar, iar în loc de cei şapte înţelepţi, apar 40 de viziri. Intriga se desfăşoară întocmai ca în romanul de origine indiană pe care l-am examinat într'un capitol precedent.

Copilul împăratului, învinovăţit pe nedrept de mama sa vitregă, este condamnat la moarte, dar intervin cei 40 de viziri, care se străduiesc să amâne executarea, povestind fiecare împăratului în câte o zi o istorie; la rândul său mama vitregă se sileşte să grăbească executarea, povestind la rândul ei o altă snoavă. Cele 40 de zile fatale trec şi copilul, câpătând grai, desvăluie cele petrecute şi este iertat, iar femeia nelegiuită este condamnată la moarte.

Povestirile pe care le spun împăratului vizirii sunt însă diferite de cele pe care le istorisesc cei şapte înţelepţi din Sindipa.

Toate poveştile acestea şi altele asemănătoare sunt, la rândul lor, cuprinse în cadrul unei intrigi generale, ale cărei linii mari sunt următoarele:

Istoriile familiei Sasanizilor — vechi împăraţi ai Persiei care întinseseră hotarele stăpânirii lor până la India şi până la China — povestesc despre unul din cei mai destoinici şi mai viteji regi, care la moartea sa a lăsat doi fii: Aidin şi Shazinan.

Aidin, urcându-se în scaunul tatălui său, a domnit la început singur, dar după câţiva timp, mişcat de dragostea cu care îl servea fratele său, a împărţit cu el moştenirea, dându-i în stăpânire împărăţia Tătariei celei mari, cu curţile din Samarcand.

Trei ani trec — în alte versiuni zece — fără ca fraţii să se vadă. În cele din urmă Aidin, dorind să-şi vadă fratele, trimite pe vizirul său să-l cheme. Shazinan primeşte bucuros, îşi găteşte împărăţia şi îşi ia rămas bun dela împărăteasă. Iese astfel spre seară cu tot alaiul din cetate şi, întovărăşindu-se cu vizirul fratelui său, poposesc peste noapte la marginea cetăţii. În miez de noapte, împăratul, voind să-i facă o surpriză soţiei, se întoarce tiptil în cetate să-şi mai ia odată rămas bun dela ea. Dar, ajuns acasă, îşi surprinde soţia în tovărăşia unui sclav şi atunci, cuprins de gelozie şi furie, îi ucide pe amândoi şi-i prăvăleşte pe fereastra

palatului. Apoi, fără să spună nimănui nimic, se întoarce la cor-turile sale.

A doua zi de dimineață, pornește cu tot alaiul spre fratele său și după un drum îndelungat, ajunge în India.

În curtea fratelui său, unde este primit cu deosebită dra-goste și cinste, Shazinan este veșnic îngândurat și trist. Tot fastul, toată veselia și serbările curții îl lasă indiferent. Într-o zi însă, pe când fratele său se afla cu demnitarii curții la vânătoare, Shazinan zărește dela fereastra camerei sale, care dădea în grădinile pala-tului, cum, printre niște tufe de flori, se deschide o poartă ascunsă a palatului, prin care intră împărăteasa Indiei cu prietenele sale, ținând fiecare de mână, câte un arap îmbrăcat femeiește. Shazinan, văzând că fratele său este mai nenorocit decât el, își recapătă dis-poziția lui obișnuită. Aidin, întorcându-se dela vânătoare și sur-prins de schimbarea bruscă a fratelui său, stăruiește să afle dela el pricina acestei schimbări și atunci Aidin află crudul adevăr. Adânc sguduit de cele aflate, Aidin, după ce se convinse el însuși de necredința soției, propune fratelui său să plece în lume. Shazinan primește cu condiția că, dacă vor găsi undeva o altă nelegiuire feme-iască mai mare decât aceea pe care o săvârșiseră soțiile lor, să se în-toarcă fiecare la scaunul său. Astfel învoiați, amândoi frații, tra-vestiți, încălecă pe cai și apucă pe un drum lăturalnic. După cale de o zi și jumătate, ajung la marginea mării, într-o livadă, unde poposesc ca să se odihnească puțin, sub umbra unui copac. Pe când stăteau ei acolo și vorbeau despre nenorocirile lor, aud deodată un urlet groaznic ca o vijelie, și zăresc despicându-se marea într-o parte și într'alta, ca doi munți mari de cristal, iar, în mijloc, înaintând spre țarm, o nălucă neagră. Cuprinși de frică, drumeții se urcă în copac. Năluca înaintează, spintecând cu mare iuțeală valurile, se apropie de țarm și se oprește sub copacul în care se urcase cei doi împărați. Năluca era un ifrînt — un duh necurat al văzduhului — care purta pe cap o ladă de sticlă, încuiată la cele patru capete, cu patru lacăte mari de fier. Așe-zându-se la rădăcina copacului, ifrătul scoate din ladă o femeie de o frumusețe răpitoare, se așează cu capul pe genunchii ei și adoarme. Femeia, ridicând ochii în sus, zărește cocoțați în vârful copacului pe cei doi împărați și, sub amenințarea că deșteaptă smeul, îi silește să se coboare. Atunci femeia, așezând ușor

capul «smeului» pe iarbă, le povestește că a fost răpită de duh în noaptea nunții, închisă în lada de cristal și ascunsă pe fundul mării. Apoi, după ce se îndrăgește cu ei, le cere inelele, pe care le înșiră la alte 98, luate dela alți bărbați, în împrejurări asemănătoare și îi sfătuește să plece îndată până nu se deșteaptă «smeul». Cei doi frați pornesc călări pe același drum pe care veniseră și incredințați că nimic nu se poate asemana pe lume cu viclenia femeilor, că soția smeului întrecuse în viclenie cu mult pe soțiile lor, se întorc în India la scaunul împărătesc. Aici Aidin dă poruncă să se ucidă împărăteasa, tovarășele sale și sclavii și face lege ca în fiecare seară să se căsătorească cu o femeie, care a doua zi, în revărsatul zorilor, trebuia să fie ucisă. Astfel se petrec lucrurile trei ani. Lumea începe să murmure, orașul să se pustiască; vizirul care împlinea porunca e desnădăjduit, când se ivește o femeie care îmblânzește inima sângerului sultan.

Vizirul lui Aidin avea două fiice: una mai mică, Medina și alta mai mare, Halima, de o frumusețe încântătoare, foarte isteată, «care citise multe lucruri și care oricâte le citise și le auzise povestindu-se, pe toate le ținea minte, ca și cum le-ar fi avut scrise». Halima cere tatălui său să o înfățișeze și pe ea împăratului. Vizirul încearcă să o abată dela hotărîrea ei, dar văzând că toate stăruințele sale sunt zadarnice, îi împlinește voia. Prezentată împăratului, Halima, cu lacrimile în ochi, îl roagă să-i îngăduie a aduce în palat pe sora ei cea mai mică, pentru ca a doua zi, înainte de moarte, să-și poată lua dela ea ziua bună pentru totdeauna. Împăratul îi împlinește dorința și a doua zi, înainte de revărsatul zorilor, pe când împăratul se deșteaptă ca să se ducă la divan, Medina se adresează sorii sale rugând-o ca acum, în ceasul cel de pe urmă al vieții sale, înainte de despărțirea cea veșnică, să-i povestească cu glasul ei plăcut una din povestire ei cele frumoasă. Halima începe a povesti un basm. Împăratul ascultă fermecat; dar tocmai când vraja povestirii era mai puternică, povestitoarea întrerupe, pentru ca împăratul să se poată duce la divan, având însă grija să spună că povestirea următoare este cu mult mai minunată și, dacă împăratul îi va dărui viața numai până a doua zi, va povesti restul în noaptea ce vine. Împăratul îi dăruiește viața și astfel se petrec lucrurile o mie și una de nopți.

Decedatul folklorist francez, Emmanuel Cosquin, dezbătând tema lui De Goeje, care susținuse originea arabă a povestirilor, a studiat amănunțit acest prolog ce servește de cadru colecțiunii de basme. El a descompus prologul în motivele sale alcătuitoare și a dovedit că atât temele secundare cât și tema principală își găsesc variante și paralele în vechea literatură indiană și că, prin urmare, opera își are rădăcinile în literatura indiană. Din India colecția aceasta a trecut la Perși și dela Perși la Arabi.

O mie și una de nopți a pătruns în Europa occidentală în secolul al XVIII-lea, prin traducerea orientalistului francez Antoine Galland (1646—1715), publicată între anii 1704—1708. Deși orientalistul olandez De Goeje pretindea că traducerea lui Galland a înlăturat coloritul oriental al originalului și că lasă de dorit în ceea ce privește exactitatea traducerii, totuși ea a avut o mare răspândire în Franța. Revăzută și completată prin traducerea unei noi serii de povești — făcută de către un arab ajuns membru al congregației Sf Vasile, Dom Denis Chavis, care și-a asociat pentru munca de redacție, un scriitor de talent al timpului său, M. Cazotte, membru al Academiei din Dijon — opera lui Galland a fost editată din nou și sporită cu un alt ciclu de povești de Caussin de Perceval și mai târziu de Edouard Gauttier.

O mie și una de zile. A doua operă care a intrat în urzeala Halimei noastre este colecția: *O mie și una de zile*, care a fost alcătuită în limba franceză de Petis de la Croix, colegul lui Galland, secretar și profesor la Collège Royal (azi Collège de France)¹⁾. În prefața pe care o pune în fruntea traducerii sale, Pétis de la Croix spune că autorul acestor basme este un vestit derviș persan Mocles. «Era, ne spune traducătorul, căpetenia sofiilor (călugări *sofi*) din Ispahan și avea 12 ucenici, care purtau rase lungi de lână albă. Poporul avea pentru el o venerație deosebită, pentrucă era din rasa lui Mahomet și îl temeau pentrucă trecea drept un savant cabalist. Însuși regele Șah Soliman îl respecta într'atât

¹⁾ În drumurile lui spre Orient, a lăsat și două relații privind țările noastre. Cf. N. Bănescu, în *Drum Drept*, I, 1913, p. 43—45; P. P. Panaitescu, *Revista Arhivelor*, I (1925), p. 291—292 și Franz Babinger, *Analele Acad. Rom. secț. ist.*, Seria III, tom. XIX, mem. 8, 1937: *O relațiune neobservată despre Moldova sub domnia lui Antonie-Vodă Ruset*, (1676), p. 113.

încât, dacă-l întâlnea în drumul său, se dedea jos de pe cal și se ducea să-i sărute poalele. Mocles, pe când era încă tânăr a tradus și prelucrat în limba persană vechi comedii indiene, pe care le-a unificat și imitând «O mie și una de nopți» a intitulat colecția sa «O mie și una de zile». Dervişul Mocles ar fi încredințat manuscriptul său, îngăduindu-i să scoată o copie, lui Pétis de la Croix, pe când acesta se afla la Ispahan, în 1675. Chemat mai târziu în Franța, ca interpret al Regelui pentru limbile orientale: arabă, persană și turcă și, ispășit de succesul traducerii lui Galland, a transpus pretinde el, în limba franceză colecția dervişului Mocles. Manuscriptul după care spunea Pétis de la Croix că a făcut traducerea franceză nu s'a găsit însă, cu toate cercetările întreprinse. Orientalistul german v. Hammer cel dintâiu a exprimat părerea că poveștile sunt «apocryphas ab autore solummodo ex variis fontibus congestas». După el alți orientaliști ca Loiseleur-Deslongchamps, James de Rothschild, Burton, Kirby și alții au ajuns la convingerea că o colecție de povești intitulată *O mie și una de zile* nu există nici în literatura persană, nici în literatura arabă; că titlul a fost imaginat de Pétis de la Croix, dar că poveștile au fost unele împrumutate din diferite izvoare — mai ales din colecția *Al farag ba'da alsidda* — altele plătuite de el sau poate de colaboratorul său, Lesage. Cartea a fost tipărită la Paris, în 5 volume, între 1710—1712, sub titlul: *Les Mille et un jour, contes persans traduits en français* par M. Pétis de la Croix.

O mie și una de zile are un cadru definit și o tendință contrară aceleia pe care o găsim la temelia celor *O mie și una de nopți*¹⁾. Pe când în cea dintâi colecție toată acțiunea se grupează în jurul unui erou principal, care este un dușman înverșunat al femeilor, în cea de a doua avem o eroină care nutrește ură și dispreț împotriva bărbaților. Este frumoasa principesă Farrukhnaz, fiica lui Togrulbey, regele Cașmirului. Ea își

¹⁾ Cu toată rivalitatea dintre cei doi orientaliști, totuși la moartea lui Pétis de la Croix, Galland notând în ziarul lui intim moartea colegului său (4 Decembrie, 1711) în vârstă de 60 de ani, adaugă: «Jusqu'à lui aucun européen n'avoit possédé ces trois langues aussi parfaitement soit pour les interpréter et pour les parler, soit pour la composition». H. O m o n t, *Journal parisien d'Antoine Galland*, Paris, 1919, p. 131.

pusese în gând să nu se mărite niciodată, fiindcă văzuse în vis o scenă care o sguduise adânc: cum un cerb, care fusese scăpat din cumpăna morții de căprioară, și-a părăsit nepăsător soața când a căzut și ea într'o cursă asemănătoare. Locul Halimei îl ține în această nouă colecție *Sutlumeme*, doica Principesei, care în fiecare dimineață, când stăpâna sa intra în baie, avea grijă să-i povestească câte un basm, pe care îl întrerupea la un moment interesant, când o sclavă venea să anunțe stăpânei că trebuie să se ducă la rugăciunea de prânz, pentru ca apoi să reia povestirea în ziua următoare. Basmele doicii au toate aceeași tendință, anume să dovedească principesei că se găsesc și bărbați credincioși și astfel să-i vindece îndoielile. Se împliniseră tocmai o mie și una de zile, când fratele Principesei Farrukhnaz, greu bolnav, este vindecat de un preot din Kesaya. Principesa se duce la preot să-i mulțumească, dar preotul după ce mai întâi o înfruntă că nu se supune legilor divine, o primește într'o sală pe ai cărei pereți erau zugrăviți în 3 locuri un cerb ajutând căprioara să-și mântuie viața și într'un al patrulea loc o căprioară lăsându-și soțul în cumpăna morții. În cursul convorbirii, preotul, care în realitate era un demnitar persan, îi destăinuie că fiul regelui din Persia se îndrăgostise de ea în vis și, după ce află că și ea îl văzuse tot în vis într'o lumină simpatică, o hotărăște, lucru la care se învoește și tatăl ei, să meargă la curtea regelui din Persia. După un drum plin de peripecii miraculoase, fiindcă tânărul prinț fusese prefăcut de o vrăjitoare în cerb și a trebuit să fie mântuit de vrajă, căsătoria se face și tânăra Principesă cu soțul ei se urcă pe tronul regilor persani.

În ceea ce privește structura intimă, *O mie și una de nopți* de-o parte și *O mie și una de zile* de altă parte, se aseamănă: o întretesere de basme; dar ambele colecții se deosebesc între ele și în privința prologului care încadrează ca o ramă poveștile și în ceea ce privește tendința lor diferită.

Din capul locului, se impune dar întrebarea: cum s'a putut alcătui versiunea grecească din fuziunea a două opere atât de deosebite ca intrigă generală și ca tendință a părților. Traducătorul grec a păstrat prologul din «*O mie și una de nopți*», a tăiat însă prefața lui Pétis de la Croix din «*O mie*

și una de zile », în care ni se dau lămuriri despre originea operei și despre dervișul Mocles; a suprimat mai departe pasagiile din această operă — precum părțile din cadru ¹⁾ — care nu se armonizau cu primul prolog, a renunțat la împărțirea materiei pe nopți sau pe zile, cum se afla în originalele franceze și italiene; a înlocuit peste tot în partea tradusă din « O mie și una de zile » pe Sutlumeme, doica Farrukhnazei, cu Halima; și, în sfârșit, pus în loc de finalul colecției, atribuit dervișului Mocles, încheierea din « O mie și una de nopți ». În chipul acesta s'a alcătuit o operă oarecum unitară. Traducerea grecească a apărut întâiași dată la Veneția în 1757 — după cum aflăm din Legrand ²⁾. Din prefața edițiilor ulterioare aflăm că prima ediție a avut 4 tomuri, dar că dela a treia ediție s'a suprimat un tom, așa că s'a ajuns la trei tomuri. Nu cunosc primele două ediții; în bibliotecile Veneției unde s'a tipărit prima ediție, nu le-am găsit. Traducerea românească însă s'a făcut după ediția prescurtată, fiindcă manuscriptele românești care cuprind întreaga materie a Halimei, într'un singur volum, păstrează totuși și ele împărțirea poveștilor pe 3 tomuri: « istoriile tomului I-ii... istoriile tomului al 2-lea; istoriile tomului al III-lea », iar poveștile se succed la fel. Traducătorul român urmează de aproape intermediarul grecesc, pe când traducătorul grec prescurtează adesea originalul.

Iată aci o mică pericopă din care se poate vedea cum traducerea greacă se îndepărtează de prototipul francez (subliniem cu litere cursive părțile omise în traducerea grecească):

PÉTIS DE LA CROIX:

Le Royaume de Caschmire a étoit autrefois gouverné par un Roy nommé Togrulbey. Il avoit *un fils* et une fille

TEXTUL GRECESC (¹Αραβικόν
Μυθολογικόν):

Τὸ Βασιλεῖον τῆς Κασμυρίας ἦτον μίαν φεράν κυβερνημένον ἀπὸ ἓνα

¹⁾ De la « La nourrice de Farrukhnaz fut interrompue en cet endroit par l'arrivé d'une esclave qui avoit soin tous les jours d'avertir la Princesse, lorsqu'il falloit aller à la prière du midi. D'abord que cette esclave parvissoit, Farrukhnaz sortoit du bain et s'habilloit; la nourrice de son côté cessoit de parler et reprenoit le fil de son discours le jour suivant, lorsque la maîtresse étoit rentrée dans le bain... » *pând la*: « Le lendemain Sutlumemé reprit donc ainsi la parole ».

²⁾ *Bibliographie hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés par des Grecs au dix-huitième siècle*, I, Paris, 1918, p. 470.

qui faisoient l'admiration de leurs temps: Le Prince appelé Farukhrouz étoit un jeune héros, que mille vertus rendoient recomandable et Farrukhnaz sa soeur pouvait passer pour un miracle de beauté.

βασιλέα ὀνομαζόμενον Τοχρούμπεη. Αὐτὸς εἶχε μίαν θυγατέρα μονογενῆ ὀνόματι Φαρουχνάς, ἣ ὅποια ὑπερέβαινε τὴν πλεον ὥρασαν τοῦ κόσμου εἰς τὴν εὐμορφάδα, μὲ τὸ νὰ ἦτο αὐτὴ ἕνα θαῦμα τῆς ὠραιότητος.

Trad. rom.: Impărăția Cazimiriei era odată supt chivernisirea unui împărat ce să numiia Tohrulbei. Acesta avea o fată una născută, numele ei Farukhnaz, caré covârșiia la frumusețe pre cea mai frumoasă a lumii, fiind o minune de frumusețe...

Această versiune neogreacă a pătruns și în țările noastre în epoca de înflorire a culturii grecești din ultimele decenii ale veacului al XVIII-lea și s'a răspândit repede până și în lumea călugărilor, dornici să se desfăteze și ei cu încântătoarele povești ale Halimei.

Traducerile românești. Din lumea clerului pare să fi pornit prima traducere românească, deoarece cel mai vechiu manuscris cunoscut poartă următoarea indicație prețioasă: « Aravicon Mithologicon a lui Rafail, egumenul Horezului *tălmăcită* și scrisă cu a sa cheltuială, 1783 ».

Rafail egumenul venise în Oltenia din mănăstirea Dragomirna, reînviată la o nouă viață religioasă de către Paisie Velickovskii, venit dela muntele Athos. O notiță contimporană ne spune despre Rafail că « un an de zile s'a aflat supt epistasia acestui sfânt stareț ». În 1781, a fost numit, după recomandarea lui Nicolae Brâncoveanu, ca egumen al mănăstirii Hurez. Hrisovul de numire al lui Alexandru Ipsilante ne spune că « a fost cerut de toată mănăstirea și arătat domniei mele de vrednic iconomu bun și cucernic, cu viață fără de prihană »¹⁾. Înainte însă de a lua asuprași conducerea soborului de călugări din mănăstirea Hurez, Rafail petrecuse vreo 20 de ani pe lângă scaunul eparhial din Râmnic, unde murcise în tipografie, ca « diorthositoriu » (corector) al cărților bisericești imprimate din inițiativa Episcopilor timpului: Grigorie, și Chesarie. Il găsim astfel lucrând ca « diorthositoriu » în 1763 la publicarea Octoihului; în 1764 la Psaltire; în 1777 la Mineele pe

¹⁾ I. Ionașcu, *Contribuții la istoricul Mănăstirii Hurez*, Craiova, 1935 (Extras din *Arhivele Olteniei*), p. 18 și 63—64.

Ianuarie și pe Martie; în 1779 la Psaltire; în 1780 la Mineiul pe Mai—Septemvrie. La toate acestea are grijă să semneze la sfârșit că s'a tipărit « prin osteneala diorthosirii mai micului între monași, Rafail monahul, dela sfânta mănăstire Hurez ». Are și un ajutor în munca lui, pe Anatolie ierodiaconul din Episcopia Râmnicului¹⁾. Rafail, egumenul Horezului, era dar un cărturar al timpului său, dar nu cred că el cunoștea așa de bine limba greacă, încât să se fi încumetat a traduce singur *Ἀραβικὸν Μυθολογικόν*. Aceasta fiindcă în munca de publicare a textelor bisericești dela Râmnic el nu se vedește niciodată a fi tălmăcitor. Dimpotrivă elenistul este altul. La Mineele traduse de Episcopul Filaret și apărute în 1780 se spune că « s'au îndreptatū tălmăcirea acestui Mineiu din limba ellinească pre limba rumânească de dumnealui Iordanū biv vel grammaticeū Cappadochianulū »²⁾. E posibil dar ca acesta să fi purtat greul traducerii și ca Rafail, plecând dela Episcopie pentru a lua în primire stăreția dela Hurez, să fi adus cu el un manuscris al traducerii, pe care l-a răspândit în mănăstirea Hurez.

Traducerea românească păstrează întocmai titlul ediției grecești: *Ἀραβικὸν Μυθολογικόν*; basmele se succed în aceeași ordine; eroii poveștilor au aceleași nume ca și în ediția grecească — deosebite însă de acelea care se găsesc în versiunea franceză, precum:

<i>Vers. franceză</i> (Galland)	<i>Vers. neogreacă</i>	<i>Vers. rom.</i>
Scheherazade	Χάλιμᾶ	Halima
Schahriar	Σοφῆ Ἀϊδῆν	Sofi Aidin
Voyage de Sindbad	Σεβᾶχ Θαλασσιωός	Sevah Talasino
Schahzenan	Σχαζηνᾶν	Shazinan
Dinarzade	Μεδινᾶ	Medina

Această traducere, revăzută după originalul grecesc, a fost apoi prelucrată în ceea ce privește stilul de către călugărul Gherasim Gorjan, profesor la școala națională din Văleni. Gorjan și-a însoțit traducerea de o serie de note interesante prin vioiciunea

¹⁾ Ioan Bianu și Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche*, II p. 161, 163, 233, 244, 245, 256, 267.

²⁾ *Ibidem*, p. 256.

și naivitatea lor, care vădese preocuparea călugărului dascăl de a folosi orice prilej pentru moralizarea societății contemporane.

Traducerea lui Gorjan a apărut în 1835. Un an după aceasta, apare o nouă traducere în Ardeal, făcută de cunoscutul scriitor poporan, Ion Barac, « profesor normalicesc și translator magistratual la consiliul orășenesc din Brașov ».

Textul după care a tradus Barac a fost indicat de regretatul G. Bogdan-Duică. Este traducerea germană de Habicht, Von der Hagen și Schall, tipărită la Breslau (vezi mai jos bibliografia). Barac a păstrat, precum a arătat Bogdan-Duică, ordinea capitolelor din Habicht, dar a cuprins în text notele explicative care în originalul german se aflau în josul paginei precum: *Şahriar, ce se tâlmăcește din limba persească. Prietenul cetății*; *Şahsenan ce se tâlmăcește împăratul femeilor*. Limba lui Barac este însă și ea departe de a reda atmosfera aceea de vis și de mister care învăluie povestirile fantastice din *O mie și una de nopți*. Pe alocurea chiar este noduroasă și neclară, fiindcă traducătorul la întâlnit cuvinte germane pe care le-a înțeles greșit sau nu le-a înțeles deloc. Nici « Cuvânt înainte », pus de Barac în fruntea primului volum, nu este original, ci este alcătuit din traducerea a două prefețe: una a lui Galland, pe care Barac a cunoscut-o din traducerea germană a lui Vos, a doua a lui Eduard Gauttier, pe care traducătorul român a găsit-o în chiar versiunea lui Habicht. Barac a combinat ambele prefețe, omițând pasagii întregi și intervertind ordinea paragrafelor ¹⁾.

În 1908, textul lui Barac a fost revăzut după traducerea franceză a lui I. C. Mardrus și refăcut ca stil, într'o limbă românească îngrijită și vioaie, de Em. Gârleanu. Din munca lui Gârleanu a văzut însă lumina tiparului numai 8 nopți, publicate în două volume din *Biblioteca românească enciclopedică « Socec »* (nr. 7 și 8), cu o introducere de conducătorul colecției, (M. Dragomirescu).

În anii din urmă, d. Liviu Rebreanu a început o nouă traducere a Halimei, după textul german al lui Max Henning și după traducerea engleză a lui Sir Richard Burton, într'o limbă românească bogată și armonioasă.

¹⁾ G. Bogdan-Duică, *Ion Barac* în colecția *Academiei Române, Studii și Cercetări*, XXII, București, 1933, p. 66—72.

După cum se vede, din numeroasele traduceri, Halima a fost una din cărțile care s'a bucurat de mai multă simpatie în poporul nostru. Ea a încorporat dela început snoave populare, care se găsesc și azi circulând în popor și care au fost adesea prelucrate de scriitorii populari.

Mortul ucis de mai multe ori. Unul din episoadele care a avut răsunet în literatura noastră este istoria ghebosului celui mic, povestită în a o suta douăzeci și șaptea noapte din Halima. În linii mari subiectul este următorul:

În Cașgar, cetatea de căpetenie a Tartariei, se afla odinioară un croitor, care avea o nevastă frumoasă la care ținea foarte mult. Într'o seară, pe când lucra în prăvălia lui, se pomenește cu un cocoșat care începuse să-i cânte din tambură la ușe. Dorind să-și înveselească și soția cu cântece, își închide prăvălia și-l ia pe ghebos cu sine. Acasă se așează la masă și femeia aduce un blid cu pește. Pe când mâncau, cocoșatul se înneacă cu un os mare de pește și moare. Soțul și soția înspăimântați, temându-se de osânda judecății, îl duc în apropiere la casa unui doctor evreu și-l sprijine de ușe. Doctorul ieșind din casă pe întunec, se lovește de cocoșat și-l prăvălește pe trepte până jos. Cerând să i se aducă lumină, doctorul vede cu groază că cel căzut a murit și, sfătuindu-se cu soția sa, se înțeleg cum să scape de el; îl urcă pe acoperișul casei și, legându-l cu sfoară, îi dau drumul încet, pe urloiul vecinului lor.

Acesta, întorcându-se acasă și crezând că are de a face cu un hoț, îl lovește țapăn cu un lemn până îl trânteste jos. Când bagă de seamă că nu se mai scoală și e mort, cuprins și el de spaimă, îl ia în cârcă, îl scoate pe uliță alăturată și-l reazimă de o prăvălie. Un negustor creștin, trecând cam băut în zorii zilei pe lângă prăvălie și atingând mortul, se pomenește cu el în spate și crezând că este un hoț, începe să-i care la pumni și să strige după ajutor. La țipetele lui, sare în ajutor paznicul de pe o uliță învecinată și văzând mahomedanul pe care-l bătuse negustorul — căci cocoșatul se vedea după îmbrăcăminte că e mahomedan — înhață pe negustor și-l duce la judecător, care-l condamnă la moarte.

Pe când negustorul, cu funia de gât, era gata să fie urcat în furci, sosește, cuprins de remușcări, vecinul doctorului în casa

căruia fusese aruncat cocoșatul: «Stai, stai! nu te grăbi cu el, că eu am omorît pe ghebos! Destul că am omorît un mahomedan, nu-mi mai trebuie să se omoare și un creștin pentru mine». Creștinul e pus în libertate și noul sosit îi ia locul sub furci. Însă când să-l ridice cu funia sus, sosește doctorul evreu, care pretinde că el e vinovatul. Se atârnă ștreangul de gâtul doctorului, dar în acea clipă sosește, gâfâind, croitorul, care povestește cum s'au petrecut lucrurile.

În literatura noastră o variantă a acestei anecdote a fost versificată și încorporată de Anton Pann în poema sa *O șezătoare la țară* sau *Povestea lui Moș Albu*. Moș Albu, plecând într'o toamnă din București la un drum lung, este prins de ceață și nevăzând încotro calcă, nimerește într'un puț părăsit, de unde este scos la ziuă de niște săteni și după câteva peripeții hazlii nimerește seara într'o casă de țară, la șezătoare. Aici între cântece, jocuri, ghicitori și povești, Moș Albu povestește anecdota cu mortul, pentru a cărui ucidere se învinovătesc la Anton Pann: un cârciumar, un măcelar, un pescar care se ducea cu pește la târg, niște plugari, un drumeț călare, un vânător, niște pescari care îl pescuesc din apă și care, în cele din urmă, aducând pe zapciu și pe ispravnic la «arătare», aceștia găesc vinovat pe mort, fiindcă:

«După atâtea omoruri, de rău tot nu s'a lăsat».

La Anton Pann această anecdotă este însă întreșesută cu o variantă a temei «cei trei gheboși», care a avut un mare răsunet în folklorul și literatura evului mediu, căci se găsește în fabliaux-urile franceze (*Les Trois bossus ménestrels*), în două povești germane din evul mediu, într'o nuvelă a lui Sercambi (*De vitio lussuriae in prelatiis*, ed. Rennier, app. 2), într'o nuvelă de Straparola, într'o serie de farse franceze de pe la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul celui de al XVIII-lea, într'o farsă italiană, într'o poveste franceză în versuri, din secolul al XVIII-lea asupra căroră nu mai stăruim, fiindcă au fost studiate amănunțit de Joseph Bédier¹⁾. În literatura noastră tema a fost versificată, sub titlul *Trei gheboși*, de Ion Barac, traducătorul Halimei, și publicată în 1843; retipărită în 1844 și 1878.

¹⁾ Joseph Bédier, *Les fabliaux, études de littérature populaire et d'histoire littéraire du Moyen-Age*, V-e éd., Paris, Champion, 1925, p. 236—250.

Tema mortului, ucis pe rând de mai multe persoane, temă care se găsește intrată în literatura medievală încă din secolul al XIII-lea, are încă o largă circulație în masele populare. Antti Aarne și Stith Thompson ¹⁾ au adunat în catalogul de tipuri de povești o mulțime de variante. Walther Suchier, care a studiat pe larg răspândirea și originea temei ²⁾ a ajuns la concluzia că snoava a fost născocită în Orient — probabil în India — că de acolo a călătorit spre Apus către Asia Mică, de unde a trecut pe de o parte în Africa, pe de altă parte în răsăritul, nordul și apusul Europei. În secolul al XIII-lea, snoava este prinsă din gura poporului și fixată în scris în două lumi deosebite: în Picardia, în fabliaux-ul *Du prestre comporté* ³⁾ și în Egiptul arab, în colecția de basme: *O mie și una de noști*.

La noi a fost culeasă apoi pe la jumătatea veacului trecut, dela un țăran român, de Franz Obert (1828—1908), preot și profesor la gimnaziul din Mediaș și publicată pentru întâiași dată în publicația *Das Ausland* a lui Cotta, care apărea ca anexă la foaia *Augsburger Allgemeine Zeitung* în 1856, 1857, 1858 ⁴⁾. Textul lui Obert simplifică liniile anecdotei la următoarele incidente: popa ucis de argatul său; de un vecin care-l prinde furând mere; de un sătean, care se ducea cu miere la târg; de niște vânători de rațe sălbatice. O altă versiune a fost culeasă de Elena Sevastos (*Povești*, Șaraga, p. 148—151) și alții ⁵⁾. Dintr'o versiune asemănătoare cu cea publicată de Obert, snoava a fost împrumutată de d-l P. Dulfu, care a însuflețit-o cu dialoguri pline de naturalăță și vioiciune și a intercalat-o în cântul al IV-lea din epopeea sa: *Păcală*.

¹⁾ *The types of the Folk-tale a classification and bibliography* Antti Aarne's *Verzeichnis der Märchentypen*, translated and enlarged by Stith Thompson, Helsinki, 1928, p. 183, nr. 1537.

²⁾ Walther Suchier, *Der Schwank von der viermal getöteten Leiche in der Literatur des Abend- und Morgenlandes*, Halle (Saale), 1922.

³⁾ Montaiglon et Raynaud, *Recueil général et complet des fabliaux*, tom. IV, 1880, p. 1—40, nr. LXXXI.

⁴⁾ Republicată de Adolf Schullerus, în *Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde*, Neue Folge, vol. 42, 2, 3. Heft, 1925, p. 390: 7, *Der getötete Pope*.

⁵⁾ Alte versiuni vezi la Schullerus *Verzeichnis der rumänischen Märchen*, Helsinki, 1928, p. 75, nr. 1537.

Păcală ucisese, printr'o lovitură nenorocită, pe popa din sat, care îi împrumutase banișta ca să împartă cu frații săi comoara găsită la rădăcina stejarului, fiindcă acela împins de curiozitate și lăcomie, se luase pe urma lui. Înainte de a fugi din sat, Păcală ia pe popa mort în spinare și îl duce în grădina unui vecin « arțăgos și rău la suflet ». Aici îl așează pe o cracă:

....într'un măr ce stă să cadă
De atâtea mere coapte, ce erau pe el grămadă.

A doua zi, când să iasă, omul, zărind printre pomi pe popa cocoșat în măr și crezând că-i fură merele, după ce îl înfruntă zadarnic:

A! părinte! precum văd îți fac plăcere
Fructele din pomul ăsta. Dimineața ai venit
Să le guști dacă sunt bune Nu știai că e oprit
A intra 'n grădina asta? Tocmai dumneata, părinte,
Care din altar într'una dai la toți povețe sfinte,
Trebuia să faci o faptă ca aceasta de rușine?
Jos din pom, îți zic, pe dată, că de nu... o pați cu mine...
Bietul popă, ași l de unde să se miște?... Stă pre loc.
— Ce, te faci că n'auzi încă? Vrei să-ți bați de mine joc?
Stăi dar că te 'nvăț eu minte...

și, necăjit, svârle în el cu o scurtătură și îl lovește drept în frunte. Popa cade lungit jos. Omul crede, înspăimântat, că el l-a omorât. Il ia, îl ascunde într'o clăie și pe înserate îl ridică, îl duce tiptil în curtea vecinului, care se pregătise să ducă cu căruța la târg o puțină cu miere, și îl așează astfel încât să pară că-i mănâncă mierea. Pe drum omul, prinzând de veste că cineva s'a așezat la stupul cu miere, îi cară cu ciomagul câteva pe spinare. Popa cade jos, căraușul crede că el l-a omorât. Și trecând cu căruța pe lângă un râu, îl așează într'o luntriță, îi pune un ciomag în mână și-i dă drumul pe râu. Despre ziuă niște vânători, care ieșiseră de cu zori să împuște rațe sălbatece, văzând pe popa plutind, îi fac semn să se dea la o parte, ca să nu le sperie vânatul. Popa însă plutea înainte; rațele se sperie și zboară, iar vânătorii, înfuriați, împușcă spre el, îl răstoarnă cu luntrea și-l înneacă.

Prin Păcală al lui Dulfu, tema a călătorit mai departe încrușiindu-se cu varianta lui Anton Pann și, în această formă contaminată, a fost culeasă în comuna Ciurești, județul Tutova de Gh. Sușnea¹⁾. Eroul este aci «Nătăfleş», fratele lui Păcală, care deși, după cum spune povestitorul, era «prost de dădea în gropi, dar avea noroc», dovedește totuși multă îndrăzneală și istețime. După ce omoară pe preotul satului dela care împrumutase banița ca să împartă banii cu frații săi, rămas singur, izbutește să scape de mort, spânzurându-l la o cârciumă, de coarda casei. În schimbul unei sume de bani, când se luminează de ziuă, Nătăfleş se oferă cârciumarului ca să-l scape de bucluc. Îl atârnă în căruța cu pește a unui pescar — ca în versiunea lui Anton Pann — și apoi, pentru bani, îl scapă și pe el de necaz, așezându-l într'o luntre, în calea unor vânători de rațe sălbatece. După ce aceștia uciseră și ei pe popă cu un foc, Nătăfleş, care era ascuns într'un tufiș, își îndesă cușma pe-o ureche și porni spre casă. În această variantă populară, care în punctul ei de plecare vădește apropierea de versiunea lui Dulfu, au pătruns incidente din versiunea lui Anton Pann: cârciumarul și pescarul.

Omul care cunoaște limba animalelor. Iată acum altă poveste din Halima care se găsește și în folklorul nostru. Este apologul: *Asinul, boul și țăranul*, pe care vizirul o povestește fiicei sale, când află hotărîrea acesteia de a fi trimisă ca soție sângerului sultan. Un negustor, care avea darul de a înțelege limba dobitoacelor — dar nu trebuia să destăinuie nimănui cele aflate — auzi într'un rând cum asinul său sfătuia pe bou, care se plângea de greutatea traiului, să se prefacă bolnav, dacă vrea să scape de muncă. Fiindcă boul urmasse sfatul asinului, negustorul porunci servitorului său să pună pe asin în locul boului. Asinul, regretând sfatul dat, ca să scape de povară, amăgi pe bou că a auzit pe stăpân poruncind servitorului, că dacă boul nu se va înzdrăveni până a doua zi, să-l taie. Stăpânul, aflând acest nou sfat al asinului, începu să râdă cu hohot. Soția, mirată, ceru să-i spună și ei pentru ce râde. Zadarnic omul stăruia de ea să nu-l mai întrebe, căci îi pune vieța în primejdie, femeia nu se da bătută. Bărbatul ceru atunci să i se aducă copiii ca să-i mai vază odată înaintea morții și să cheme și pe părinții ei. Pe când

¹⁾ Revista *Ion Creangă*, III, p. 267—298.

copiii plângeau, iar bătrânii stăruiau de femeie să se liniștească, bărbatul, care stătea îngândurat în pragul ușii, auzi deodată pe cocoș vorbind cu dulăul din ogradă și văicărindu-și stăpânul: «ce om becisnic e și stăpânul nostru; el are o muiere și n'o poate stăpâni și eu am cincizeci și fac ce vroi... Să puie mâna pe-un ciomag... și să o bată bine. Și-o să-și vie femeia în mințile ei». Negustorul, cum auzi, puse mâna pe o scurtătură și repezindu-se la femeie o bătu până când aceasta îi ceru iertare și-i făgădui să nu-l mai întrebe altădată.

Incidentele principale ale acestui apolog: omul care înțelege limba animalelor, râde de cele auzite, curiozitatea nestăpânită a femeii și intervenția cocoșului, care, amintind că el are 50 ori 40 de găini și că pe toate le stăpânește, îndeamnă pe bărbat să pună mâna pe ciomag și să-și bată femeia, apar și în câteva snoave populare românești — de exemplu într'o snoavă din culegerea Ovid Densușianu (*Din popor*, p. 125. *Bibl. pentru toți*, nr. 351—2) sau la Victor Păcală (*Monografia satului Rășinariu*, p. 149—155); la C. Rădulescu-Codin (*Ingerul Românului*, p. 106, notă); la Românii din Craina sârbească (G. Giuglea și G. Vâlsan, *Dela Românii din Serbia*, p. 363—365)¹⁾ ș. a. Acest apolog destul de răspândit și în folklorul nostru vine dintr'o mare adâncime de vreme și, trecând peste frontiere de timp și de spațiu, circulă astăzi în tot largul lumii. Bolte și Polívka²⁾ au notat variante din vechea literatură indică (Munipaticaritam, Harivamça, Râmâyana, Vetâlapancavimçati), din literatura turcă a sec. al XV-lea, din persană, din siberiană, din grusină, din armeană, din Africa de Nord, din italiană, franceză, germană, polonă, din întreg teritoriul rusesc, din slovacă, serbocroată, bulgară, albaneză, greacă. Alte variante din estonă, din finlandeză, din Africa centrală și de Sud (Coasta de Aur și Angola), din Jamaica Negro, au fost adăogate de Stith Thompson la catalogul de tipuri de povești al lui Antti Aarne³⁾.

¹⁾ Pentru una dela Scheii dela Cergau cf. I. Mușlea în *Dacoromania*, V, p. 48 și 31. Vezi și Schulleurs, *Siebenbürgisches Archiv*, 33, 149.

²⁾ *Anmerkungen zu den Kinder- u. Hausmärchen der Brüder Grimm*, I, p. 132 notă.

³⁾ *The types of the Folk-tale a classification and bibliography*, Antti Aarne's... translated and enlarged by Stith Thompson, p. 108, nr. 670. O variantă veche ebraică la M. Gaster, *The exempla of the Rabbis*, Leipzig, London, Probsthain, Harrassowitz, 1924, p. 145—146, nr. 381.

BIBLIOGRAFIE. TEXTE TIPĂRITE. M. Gaster, *Chrestomatie română. Texte tipărite și manuscrise (sec. XVI—XIX) dialectale și populare*, vol. II, Leipzig, București, 1891, p. 128, după două manuscrise din 1783, aflătoare pe atunci în Biblioteca Centrală: Călătoria a V-a a lui Sevah; Peșterea și tronul lui Solomon. Barac Ion, *O mie și una de nopți, Istorii arabești sau Halima, întâiași dată tradusă din nemțește* vol. I—VIII, Brașov, 1836—1840; *Halima sau O mie și una de nopți, traducere de Ion Barac* de Em. Gârleanu (cartea I), București, 1908 în *Biblioteca română enciclopedică Socec*, nr. 7; Gherasim Gorjan, *Halima sau povestiri mitologhicești arabești* s. l. tom. I—IV, 1835—1838; ed. II-a, București, 1857; Liviu Rebreanu, *O mie și una de nopți, opera completă*, traducere de... (după « Max Henning, consultând și traducerea lui Sir Richard Burton-Leonard C. Smithers » București, I (41 de nopți). Traducătorul a « comprimat sau prelucrat unele mici epizoade, fără însă ca prin aceasta » să altereze « înțelesul sau farmecul povestirilor »; a suprimat versurile din povestiri și a ortografiat numele proprii « așa încât să se poate citi mai cu ușurință ». ed. M. Sadoveanu, *Povestiri din Halima*, partea I—, în colecția Casei Școalelor: *Biblioteca pentru popor*, nr. 11, București, fără dată. Alte tipăriri în Bibl. Academiei Române: I. Ralet, *Halima, povestiri traduse după Galland*, București, 1894; Anton Marcu, *Halima sau povestiri din O mie și una de nopți*, trad. din limba germană, București, fără dată.

MANUSCRISE DIN BIBLIOTECA ACADEMIEI ROMÂNE: nr. 2636, *Aravicesc Mythologhicon care cuprinde povestiri și întâmplări foarte iscoditoare și frumoase, alcătuite întâi pe limba aravicescă prin prea învâțatul și înțeleptul derviș Ampumbekir, iară acum întâi din italienește tâlmăcite pe limba grecească și tipărită. care cu multă osârdie s'au îndreptat precum... cealelalte tomuri așa și acesta, nu după talienește, ci după grecește rumânește, precum cealelalte două tomuri așa și tomul al treilea, la anul 1782, Iul(ie) 27, în Schieul Brașovului. Primele două tomuri pierdute; are 254 de file, începe cu: « Urmarea istorii Impăratului Inpedefrilor și a vizirului Talmuk »; nr. 2587, alcătuit din 3 tomuri (întâiul cuprinde 22 de povești din « O mie și una de nopți »; al II-lea și al III-lea: 45 povești din « O mie și una de zile »); pe prima pagină, pe un carton, titlul adăugat ulterior: « *Arabicon mythologhicon. Povestiri mitologhici arabești, Halima*, a lui Rafail igumenul Hurezului, tâlmăcită și scrisă cu a sa cheltuială »; 1783, Avgust 10; nr. 2432: « *Istoria arabești întru care să cuprinde povești și întâmplări foarte frumoase și vrednici de ascultare tâlcuite pe limba arabească de înțeleptul derviș Abumbekiru, iar acum după limba grecească s'au tâlcuit în limba rumânească, în zilele Domnii Mării Sale Constantin Alexandru Ipsilant Voevod, fiind Domnu și purtătoru de grijă asupra armii rosești, ce să afla în pământul Valahii veniți asupra Othomanilor. Tomos protos, la leatu 1808, Martie în 28 » (cuprinde 22 de basme), se oprește la călătoria a 7-a a lui Sivah.; nr. 2861, f. 24, un fragment din Halima: « *Istoria înțeleptului Andin împăratul Indii* ». Manuscriptul copiat pe la sfârșitul secolului al XVIII-lea, după cum se poate vedea din notițele adăugate la sfârșit, privi-**

toare la evenimente din anii 1790—1795; nr. 4136, «Aravicesc mitologic», sfârșitul sec. al XVIII-lea.

FONDUL GASTER: nr. 6, copiat în 1779 (fragmente), f. 74 r. — 134 v.: Istoria lui Abulcasim din Bagdad și altele.

TRADUCERI FRANCEZE: Bibliografia completă a textelor și a studiilor până la 1885 se află în Victor Chauvin, *Bibliographie des ouvrages arabes ou relatifs aux Arabes publiés dans l'Europe chrétienne de 1810 à 1885*, vol. IV, V, Liège (H. Vaillant-Carmanne), Leipzig, 1900. Notăm aci numai textele cele mai importante și în special acelea care stau în legătură directă cu versiunile noastre. Prima traducere europeană este *Les Mille et une nuits, contes arabes, traduits en français par M. Galland*, membre de l'Académie des inscriptions et belles-lettres, professeur de langue arabe au Collège royal, Paris, 1704—1717, în 12 volume (ultimele două, publicate după moartea traducătorului. Opera lui Galland a fost tradusă în mai toate limbile europene: italiană, greacă, română, spaniolă, portugheză, germană, iudeo-germană, americană, rusă, polonă și ungară; ba s'au făcut și ediții speciale pentru tineret (cf. Chauvin, *op. cit.*, IV, p. 25—81). *Continuation des Mille et une nuits, contes arabes traduits littéralement en français par Dom Denis Chavis, arabe de nation, prêtre de la congrégation de St. Basile, et rédigés par M. Cazotte*. Membre de l'Académie de Dijon. În prefață se spune că Galland tradusesse numai un sfert din *O mie și una de nopți*, deoarece restul manuscriselor arabe, care încheiau opera, nu se găseau în Biblioteca Regelui Franței, dar că aceste manuscrise au fost aduse de Dom Denis Chavis, «Arabe de nation, prêtre à la Congrégation de St. Basile, appelé à Paris par le Gouvernement et sous les auspices d'un ministre éclairé» (în notă Mr. le Baron de Breteuil), că Dom Chavis a făcut traducerea asociindu-și la munca sa: «pour rédiger l'ouvrage sur la version la plus exacte, M. Cazotte, auteur connu du poëme d'Olivier, du Diable amoureux, du Lord impromptu et de beaucoup d'autres productions goûtées du public»; *Les Mille et une nuit, contes arabes traduits en français par M. Galland, Membre de l'Académie des inscriptions... continués par M. Caussin de Perceval, Professeur de langue arabe au Collège Impérial*, Paris, Le Normant, 1806, în 12°, 9 vol.; *Les Mille et une nuits, contes arabes traduits en français par Galland. Nouvelle édition, entièrement revue sur les textes originaux, accompagnée de notes et augmentée de plusieurs nouvelles et contes traduits des langues orientales*, par M. Destains, précédée d'une notice historique sur Galland, par M. Charles Nodier, Paris, chez Gaillot, 1822. Nici el nu respectă textul. Singur mărturisește în prefață că a prescurtat și că a suprimat nuvele «peu intéressantes, ou de nature à blesser le goût français»; *Les Mille et une nuits, contes arabes, traduits en français par Galland. Nouvelle édition revue sur les textes originaux, accompagnée de notes, avec les continuations et plusieurs contes, traduits pour la première fois du turc et de l'arabe, etc.*, par M. Edouard Gauttier, Paris, 1822, 7 vol. în 8°.

O MIE ȘI UNA DE ZILE. *Les Mille et un jours, contes persans, traduits en français par M. Pétis de la Croix, Docten des Secretaires — Interpretes du Roy, Lecteur et Professeur au Collège Royal*, Paris, 5 vol., 1710 — 1712.

Alte ediții: Amsterdam, 1711—1713, în 12°, 5 vol. Paris, 1729, în 12°, 5 vol.; Utrecht, 1732, în 12°, 5 vol.; Paris, 1766 în 12', 5 vol.; Lille, 1783, în 12°, 5 vol., Lille, 1784, *Le Cabinet des Fées*, t. XIV—XV, Amsterdam, 1785; Paris, 1826, în 8°, 5 vol. (cu adaose din Galland, Cardonne, Chavis și Cazotte, cu desenuri și gravuri « par nos premiers artistes ». Stilul revăzut de Lesage), cf. Chauvin, *op. cit.*, IV, p. 123 — 127; *Le cabinet des Fées*, t. XIV, Genève, 1786, t. XVI—V.

TRADUCERI ITALIENE; *Novele arabe, divise in mille ed una notte, tradotte d'all idioma francese nel volgare italiano*, Venezia, 1722, în 12°, 12 volume (v. Chauvin, *op. cit.*, IV, p. 46, notă, și Burton, VIII, p. 104). Venezia, 1816—1817, Milano, 1839—1843, în 8°, 4 vol., Milano, 1852, Napoli, 1867 etc.

O MIE ȘI UNA DE ZILE. Menționate de Victor Chauvin: *Novelle persiane divise in 1001 giornata tradotte in volgare italiano*, Venezia, 1803, Falconetti, Venezia, 1833, în 8°, 13 vol.; Napoli, Grimaldi, 1856, și *I Mille e un giorno: novelle persiane; traduzione di Armando Dominicis*. Firenze, A. Salani, 1885 (singurele cunoscute lui Chauvin, IV, p. 130).

TRADUCERI GERMANE interesante pentru noi: Max Habicht, F. H. von der Hagen und Karl Schall, *Tausend und eine Nacht; arabische Erzählungen, zum ersten Male aus einer Tunesischen Handschrift ergänzt und vollständig übersetzt*, Breslau, 1825, 15 vol. După Rückert sunt: « Neu übersetzt aus dem Französischen des Galland, mit Aufnahme der Ergänzungen desselben durch Caussin, Gauttier und Scott und mit Vervollständigung aus einer Tunesischen Handschrift », cf. Chauvin, *op. cit.*, p. 96). Această ediție e prototipul lui Barac. Max Henning, *Tausend und eine Nacht, aus dem arabischen übertragen*, Leipzig, Philipp Reclam jun. s. d. (1895—1899), întemeiată pe textul arab dela Bulâq și pe traducerile anterioare; de această traducere germană s'a servit d-l L. Rebreanu.

TRADUCERI INTEGRALE: Dr. J. C. Mardrus, *Le livre des Mille nuits et une nuit; traduction littérale et complète du texte arabe*, Paris, Charpentier; Traducerea este făcută după un manuscript arab dela sfârșitul sec. al XVII-lea, aflat în posesiunea sa, « cel mai complet și mai bine conservat, acelaș după care s'a făcut ediția arabă, imprimată la Bulâq ». Richard F. Burton, *Plain and literal translation of the arabian Nights entertainments now entitled The Book of the Thousand Nights and a Night with introduction explanatory notes on the manners and customs of moslem men and a terminal essay upon the History of the Nights*, vol. I—X. Printed by the Burton club for private subscribers only.

TEXTE GRECEȘTI: Ἀραβικὸν μυθολογικὸν περιέχον διηγήσεις καὶ συμβεβηκότα πλὴν περιεργα καὶ ὥραια. Συντεθὲν εἰς τὴν ἀραβικὴν διάλεκτον παρὰ τοῦ πολυμαθοῦς Δερβῆδος Ἀμπουμπεκίηρ, νῦν πρῶτον ἐκ τῆς ἰταλικῆς εἰς τὴν ἡμετέραν διάλεκτον μεταφρασθέν, καὶ μετὰ πλεστοῦς ἐπιμελείας διορθωθέν. Venezia, Ant. Zatta, 1757 (Legend, *Bibliogr. hell. XVIII-e s.*, I, p. 470); în 8°, 4 vol.; Νέα Χαλιμὰ ἤτοι μυθολογικὸν ἀραβικόν... tipărită la Venezia, 1791, de Polyzois Lampanitziotis din Ianina, în 8°, 4 vol. După indicațiile lui Chauvin, *op. cit.*, p. 48, primele două volume cuprind povești din ciclul

O mie și una de nopți », ultimele două volume din ciclul « O mie și una de zile ». « Incepând dela ediția III-a — spune Chauvin — colecția a fost diminuată cu al doilea volum din « O mie și una de nopți ». Alte ediții menționate la Chauvin: din Venezia, 1803, Viena, 1837, Venezia, 1846. Ediții nemenționate de Chauvin: traducere directă din limba arabă de K. Trikoglidis, *Χαλιμά επιλογή από τις Χίλιες και μία νύκτες, μετάφρασις; από τὸ ἀραβικὸ κείμενο* (în două tomuri), Atena, Elefterudakis (s. a.); *același* în colecția *Βιβλιοθήκη Ἐκλεκτὰ ἔργα*, nr. 31—35, Atena, 1921, 5 volume, în-8°, cu o prefață în vol. I de Il. Vou-tieridis, p. 5—15.

Pentru MANUSCRIPTE ȘI EDIȚII ORIENTALE. Vezi Victor Chauvin, *Bibliographie des ouvrages arabes ou relatifs aux Arabes*. IV, Liège, 1910 p. 15—24.

STUDII: Victor Chauvin, *Bibliographie des ouvrages arabes ou relatifs aux Arabes...* cu deosebire vol. IV (unde se dă bibliografia publicațiilor și traducerilor din « O mie și una de nopți » p. 1—122 și « O mie și una de zile », pag. 123—132), vol. V—VII (unde se găsește un rezumat al tuturor poveștilor din colecțiile notate mai sus, cu o indicație a manuscriselor și textelor arabe în care figurează povestea, cu notarea traducerilor în limbi străine a poveștii respective și cu paralele din alte colecții de folclor); Richard F. Burton, *Alf-Laylah wa Laylah, Plain and literal translation of the arabian Nights...* (vezi titlul complet mai sus p. 319). Studiul se află în vol. VIII; Felix Paul Greve, *Die Erzählungen aus den 1001 Nächten, auf Grund der Burtonschen englischen Ausgabe*, 12 volume, Leipzig, 1907—1908 (în vol. XII: K. Dyroff, *Zur Entstehung und Geschichte des arabischen Buches 1001 Nacht*); Enno Littmann, *Die Erzählungen aus den 1001 Nächten, nach dem arabischen Urtext der Calcuttaer Ausgabe vom Jahre 1839 übertragen*. 6 vol., Leipzig, 1921—1928, în vol. VI, p. 681—771: despre originea și istoricul poveștilor; Enno Littmann, *Tausend und eine Nacht in der arabischen Literatur*, Tübingen, 1923; J. Horowitz, *Die Entstehung von Tausend und eine Nacht*, în *The Review of Nations*, 1927 (p. 85—111). Un rezumat al cercetărilor în Johannes Bolte und Georg Polivka, *Anmerkungen zu den Kinder- u. Hausmärchen der Brüder Grimm*, vol. IV, Leipzig, 1930, p. 397—410.

Pentru cadru vezi și bibliografia dată de Victor Chauvin în *op. cit.*, V, 188—191.

În ciclul poveștilor orientale trebuie așezată și Istoria lui Skinder (ms. 2623 din 1791, 1514 din 1837, nr. 1055 sec. XIX toate din Bibl. Acad. Rom. și nr. 130 și 149 fond Gaster) pentru care cf. acum: Dr. M. Gaster, *Die Geschichte des Kaisers Skinder, ein rumänisch-byzantinischer Roman in Texte und Forschungen zur byzantinisch-neugriechischen Philologie*, herausg. von Prof. Dr. Nikos A. Bees (Béης), nr. 22, Athen, 1937.

ROMANELE CAVALEREȘTI

ROMANUL TROIEI

Unul din cele mai interesante aspecte ale literaturii noastre vechi cu caracter poporan este apariția așa numitelor romane « courtois », care se născuseră în literatura franceză a veacului al XII-lea, în urma unor mari transformări sociale, sub influența vechilor « chansons de gestes », a unor elemente ce veneau din tradiția clasică ¹⁾ și a unor idei literare aduse din Provența.

Prefacerile săvârșite în structura societății medievale în cursul timpului, prin instituirea cavalerismului și prin frământările cruciatelor, pe de o parte, iar pe de alta prin rafinarea clasei conducătoare, trebuiau să aibă răsfrângeri și în literatura timpului.

În același timp, povestirile despre frumusețea feerică a Orientului, puse în circulație de cruciați și pelerini, au deșteptat curiozitatea, au ațâțat imaginația și au trezit gustul pentru aventuri.

Aceste idealuri nouă ale societății cavaleriești urmau să-și găsească și ele expresiune în domeniul literaturii și acei cari au îndeplinit această operă au fost o generație de truveri culți, ieșiți din școalele clericale ale secolului al XII-lea.

Vechile *chansons de gestes*, care încălziseră imaginația unei societăți războinice și care erau cântate în sunetul violelor în fața catedralelor, în piețele târgurilor, nu mai erau pe placul societății feudale din secolul al XII-lea, care avea acum alte idealuri. În epoca aceasta, care a precedat și a pregătit renașterea, se răs-pândise în Franța un adevărat cult pentru antichitatea clasică.

¹⁾ Vezi despre aceasta pe larg: Edmond Faral, *Recherches sur les sources latines des contes et romans courtois du moyen âge*, Paris, E. Champion, 1913.

În școalele întemeiate între Loira și Somma, se cultivau cu multă stăruință și însuflețire în ciclul superior, în așa numitul « trivium », poeții antici. Din rândurile tineretului ieșit de pe băncile acestor școale și care nu mai găsea loc în clasa clerului, s'au recrutat truverii timpurilor nouă, care, hrăniți cu scrierile clasice, cu *Ars Amandi* și *Metamorfozele* lui Ovidiu, cu *Aeneida* lui Virgiliu și cu *Thebaida* lui Statiu, s'au străduit să satisfacă năzuințele spre o nouă viață literară a lumii elegante din castelele feudale. În dorința de a încânta imaginația și simțirea acestei lumi rafinate, ei au transpus în literatură idealul cavalerismului și sentimentul curtoasiei. Astfel și-au luat naștere acele lungi epopee cu subiecte din lumea antică, din îndepărtatul Orient sau din legendarele tradiții ale Britaniei, cunoscute sub numele de *romane courtois*. Temele acestor epopei pun în relief nu numai vitejia cavalerescă — ca în *chansons de gestes* — ci și o pasiune de dragoste sinceră și puternică.

O influență hotărâtoare în procesul de creație al noii producții epice a avut-o și moda literară a trubadurilor cu divinizarea femeii și a dragostei, modă adusă în Nordul Franței cu prilejul căsătoriei Aliénor-ei de Aquitania cu Ludovic al VII-lea. Dela curtea regală, această modă literară s'a răspândit în castelele marilor feudali și s'a impus în literatura timpului, mai ales prin prestigiul operei lui Chrétien de Troyes¹⁾.

Acest gen de producție epică, început în secolul al XII-lea, s'a prelungit până în secolul al XV-lea când, adaptat vremii și transformat în proză, a luat numele de romane de aventură.

Din această complexă și bogată producție epică, unele exemplare s'au bucurat de atâta vază, încât au supraviețuit peste veacuri și, după ce au desfătat clasele aristocrate, s'au răspândit în masele adânci ale poporului, intrând, cum a arătat Nisard, în cercul literaturii de colportaj²⁾.

Una din cele mai de seamă producții ale romanelor « courtois », intrată și în literatura noastră, este epopeea cunoscută sub numele de *Roman de Troie*. Romanul se păstrează în ms. nr. 2183 din

¹⁾ G. Cohen, *Un grand romancier d'amour et d'aventure au XIIe siècle: Chrétien de Troyes et son œuvre*. Paris, Fournier, 1931.

²⁾ Charles Nisard, *Histoire des livres populaires ou de la littérature du colportage*, II-e éd., tome II, Paris, 1864, p. 395 și urm.

Biblioteca Academiei Române fără titlu și fără început și a fost identificat și studiat de noi într'un memoriu prezentat Academiei¹⁾. Tema acestui roman o formează luptele și peripețiile petrecute sub zidurile Troiei și soarta tragică a eroilor greci, după întoarcerea dela Troia, povestite însă în cu totul altă lumină decât în Iliada și Odiseea.

Dictys și Dares. Se știe că în tot cursul evului mediu epopeele homerice, în care apăreau pe primul plan divinitățile elenice cu mitologia lor plină de poezie, au fost combătute de biserica creștină.

Locul poemelor homerice în cultura timpului l-au luat două plăsmuiri apocrif, atribuite lui Dictys Cretanul și Dares Frigianul, care ar fi fost martori oculari ai războiului troian.

Dictys este un pretins tovarăș al regelui Idomeneu din Creta, care, după întoarcerea în patrie, ar fi scris faptele petrecute sub ochii săi ori pe care le-a auzit din gura lui Ulisse, Menelau și Neoptolem. Povestirea se începe cu împrejurările în care a fost răpită Elena de către Paris și se încheie cu întoarcerea spre căminuri a eroilor greci. Opera lui Dictys este însoțită, în manuscrisele evului mediu și în tipărituri, de o scrisoare plăsmuită, atribuită traducătorului latin, Lucius Septimius. În ea ni se spune că Dictys și-ar fi scris memoriile cu litere feniciene și că, la capătul vieții sale, ar fi lăsat cu limbă de moarte ca să fie îngropat împreună cu opera lui, ceea ce s'a și făcut. În timpul unui cutremur însă, mormântul a fost ruinat și niște păstori au găsit opera pe care au dus-o la stăpânul locului. Acesta la rândul său a trimis-o la Roma împăratului Nero, iar el, Lucius Septimius, a tradus-o în limba latină pentru ca lumea să afle adevărul asupra celor petrecute la Troia.

Dares este un Troian din ceata lui Antenor care, scăpat cu Enea din dezastrul Troiei, a scris după aceea, nenorocirile rasei sale, începând cu prima ciocnire a Grecilor Argonauți cu Frigienii și încheind cu arderea și năruirea Troiei. Opera lui Dares este și ea însoțită de o scrisoare apocrifă a lui Cornelius Nepos către Sallustius Crispus, în care cel dintâi ne spune că pe timpul

¹⁾ Vezi mai jos în bibliografie.

studiilor sale la Atena, ar fi dat peste istoria veridică a lui Dares, scrisă chiar de mâna lui, și că pentru restabilirea adevărului asupra distrugerii Troiei, el o traduce în limba latină.

În ambele scrisori, și a lui Dictys Cretanul și a lui Dares Frigianul, se străvede destul de limpede intenția bisericii creștine de a compromite opera lui Homer. Ambii preținși traducători spun în scrisorile lor că nu trebuie să se dea crezare lui Homer, care este cu mult posterior războiului troian, pe când Dictys și Dares sunt contemporani cu evenimentele la care chiar au luat parte și că, în sfârșit, Homer trebuie socotit ca un rătăcit — «pro insano haberetur» — pentru că a descris zeii, cari n'au existat niciodată, luptându-se cu oamenii.

Aceste două falsificate, care erau mult prețuite în evul mediu, au avut norocul să ție încordată vreme îndelungată asupra lor atenția savanților din Occident. Cei mai de seamă reprezentanți ai clasicismului au luat parte la desbaterea problemei, desbatere care a durat mai bine de două veacuri și care tindea să lămurească dacă aceste două opere au fost plăsmuite în lumea latină a Occidentului, sau dacă dimpotrivă au venit din Răsăritul grec.

Discuția a durat până în anul 1907, când cu prilejul unor săpături în Egipt, pe ruinele vechiului Tebtunis, s'a descoperit un papirus, datând din secolul al II-lea și conținând un fragment din Dictys în limba greacă. Această descoperire a închis discuția. Astăzi sunt de acord toți clasicii că amândouă apocrifele au fost plăsmuite în literatura greacă și că își au sursele îndepărtate în tradițiile vechilor poeți ciclici, din care s'au alimentat în cursul veacurilor logografii și istoricii, filosofii și retorii, gramaticii și comentatorii greci.

Benoit de Sainte-Maure. Din lumea greacă, ele au pătruns în literatura latină încă din secolul al IV-lea și au găsit, sprijinite de cler, un adânc răsunset în cultura teologică a evului mediu, înlocuind aproape cu totul poemele homerice. Ele erau destul de răspândite în Occident, când în veacul al XII-lea, truverii francezi, pentru a reînnoi materia epică a ciclului carolingian, încep să-și caute inspirația în marile acțiuni ale antichității. În preajma anului 1165, în Normandia, lângă Poitiers, un truver, *Benoit de Sainte-Maure*, a alcătuit, întemeindu-se pe Dictys și

Dares, o lungă epopee de 30.000 versuri în octosilabe. Dar cum materialul lui Dictys și Dares era prea sumar, Benoit, cu imaginația lui fecundă, a înflorit povestirea, după gustul publicului rafinat pentru care scria, cu aventuri de dragoste galantă — bunăoară cea dintre Troil și Cresida sau dintre Diomed și Briseis — sau cu descrieri mărețe în care strălucesc lumina și bogăția feeriei orientale, ca de exemplu acea miraculoasă «cameră a frumuseților» construită numai din aur și din pietre prețioase. Deși tratează un subiect antic, truverul normand a imprimat totuși epopeei sale un pronunțat colorit al vremii și al societății în mijlocul căreia trăia. Așa, bunăoară, planul de reconstruire al Troiei, rezidită din cenușe de Priam, evocă în totul arhitectura cetăților medievale: este înconjurată de ziduri, prevăzute din distanță în distanță cu turnuri și porți. În jurul zidurilor sunt săpate șanțuri adânci, umplute cu apă, peste care, în dreptul porților, sunt așezate punți ce se lasă sau se ridică, după nevoile celor din cetate.

Viața pe care o trăiesc eroii, obiceiurile lor, luptele chiar, respiră atmosfera vieții medievale. Primirea cu alai a Elenei la Troia, purtarea Grecilor față de femei, au ceva din curtoasia obișnuită la curțile cavalerilor din veacul de mijloc. În descrierea luptelor, războinicii nu se luptă din care, așa precum îi vedem în Iliada, ci călări, îmbrăcați în zale și armuri de fier, ca în timpurile de înflorire ale cavalerismului. Ba, într'un loc, Palamed, conducătorul Cretanilor, pentru a-și dovedi nevinovăția, este gata să se lupte într'un duel judiciar cu rivalul său. Asemenea transpuneri în timpurile homerice, de obiceiuri și costume ale vremii în care trăia truverul, abundă în opera lui Benoit și s'au păstrat cu toată depărtarea de spațiu și de timp, până în versiunea noastră românească.

Astfel, într'un loc, truverul normand, povestind omorul lui Agamemnon și vorbind de legăturile nelegiuite ale Clitemnestrei cu Egist, spune textual:

Car Clitemestra ot amé
Un vasal riche e renomé
Qui n'esteit *reis*, *ne cuens*, *ne dus*;
Apelez esteit Egistus...

ceea ce în textul românesc s'a resfrânt astfel:

«nici era împărat, nici domn, nici *comit* »¹⁾.

¹⁾ Comit, conte, în oastea grecească a Troiei!

Într'alt loc, ni se povestește chiar că Pirus, fiul lui Achile, venind în tabăra grecească, spre a răzbuna moartea tatălui său, înainte de a se amesteca în vârtejul luptelor, a fost făcut, după datina din evul mediu, mai întâiu cavaler:

Des armes son père Achilles
 Ça me rencontre e dit Dares
 Le firent en *l'ost chevalier*,

ceea ce în romanul românesc a devenit:

« Iar împăratul Agamemnon corturile și celelalte unelte ale tătâni-său îndată au poruncit de i le-au dat lui, și așa l-au cinstit pre el, cât doi din domnii cei mari grecești cu mâinile sale i-au pus *cavaleri de aur* ».

Versiunea românească a romanului Troiei nu derivă însă direct din opera lui Benoit, ci prin mijlocirea unui intermediar italian.

Guido delle Colonne. Se știe că în Italia, reminiscentele despre legenda troiană, sprijinite și de tradiția virgiliană a fundării Romei de către eroul troian, au avut un puternic răsunset în masele populare. În imnurile latine, cântate de popor — ca de pildă în cel pe care îl cântau în 924 cetățenii din Modena, urcați pe ziduri, dinaintea invaziei maghiare — eroii troieni erau luați ca pildă pentru vitejia și virtuțile lor; în rândurile nobilimii italiene din veacul de mijloc se întâlnesc mulți inși purtând numele lui Hector și Troil; familii și cetăți pretindeau că descind din eroii scăpați din năruirea Troiei; la Padova se arătau chiar ruinele zidurilor ridicate de Antenor; pe flamurile cetăților italiene se găseau insignele care se credea că aparținuseră unuia sau altuia dintre principii troieni. Legendele despre Troia trăiau așa de viu în gura poporului, încât, atunci când Dante a voit să immortalizeze, în *Divina Comedie*, viața patriarhală a familiei florentine din evul mediu, ne-a înfățișat pe tinerele căsătorite, una plecată asupra leagănului și alta torcând și povestind în cercul familiei:

« *De Troiani*, de Fiesole e di Roma ».

Această largă popularitate a materialului legendar, privitor la Troia a făcut ca romanul lui Benoit să găsească în Italia admiratori pasionați. Dintre aceștia unul, *Guido delle Colonne*,

fost judecător în Messina, între 1257—1280, poet liric, în orele sale de răgaz a prelucrat în latinește, după dorința mecenatului său Matheo della Porta, arhiepiscop de Palermo, opera lui Benoit.

Prelucrarea lui Guido delle Colonne este unul din intermedierele prin care plămuirea lui Benoit a trecut în literatura noastră, fiindcă prelucrarea lui Guido se apropie de versiunea românească tocmai în acele trăsături caracteristice, în care ambele se îndepărtează de epopeea lui Benoit.

Benoit, ca mai toți jongleurii, este plin de vervă scânteitoare și simte o deosebită plăcere să lungească povestirea prin descrieri minuțioase și digresiuni, introducând în urzeala romanului ceva din acea știință clericală, de care erau mândri cărturarii evului mediu. Guido, dimpotrivă, este stăpânit de preocuparea constantă de a prescurta povestirea lui Benoit. Ceea ce truverul francez povestește în zeci de versuri, Guido redă numai în câteva cuvinte. Ba, uneori omite pasagii întregi, aducând prin aceasta prefaceri importante în însăși structura romanului, ceea ce se resimte și în împărțirea materiei pe capitole.

Romanul românesc urmează de aproape, în această direcție, pe Guido.

Dar deși Guido rezumă pretutindeni opera lui Benoit, totuși în vreo câteva locuri el desvoltă povestirea și aceste amplificări personale ale lui Guido scot în lumină deosebirea de concepție dintre truverul francez și judele messinian. Benoit, care trăiește în plină înflorire a romanului courtois, creiază opera lui pentru a fi recitată la zile de sărbătoare, în sălile mărețe ale castelelor. El se străduiește să placă seigneurilor din vremea sa; de aceea prelucrând în versuri textul lui Dictys și Dares, născoceste scene tumultuoase de războiu, pline de avânt eroic, idile de dragoste insuflă de galanterie rafinată; evocă ținuturi exotice din Orientul îndepărtat, plin de palate fantastice, cu turnuri aurite și săli de marmoră, împodobite cu pietre prețioase.

Guido, judele messinian, care prelucrează după sfatul unui episcop, este stăpânit cu deosebire de preocuparea de a instrui, și de a moraliza. Deși prescurtează narațiunea lui Benoit, totuși ori de câte ori are prilejul, adaogă informațiuni instructive și mai ales sfaturi de moralizare.

Benoit vorbește cu mult respect despre Homer:

« clers merveilleos e sages e escientos... »

pe când Guido, pătrunzând mai adânc în miezul concepției lui Dares cu părținirea pentru rasa troiană, când ajunge la episodul în care se povestește cum Ahile ucide pe Hector prin surprindere, izbucnește deodată într'o aprigă apostrofă împotriva lui Homer care în versiunea românească vine astfel:

« Ci tu Omire, făcătoriule de verșuri, care în cărțile tale cu atâtea laude ai scris pe Ahileus, ce socoteală iscusită te îndeamnă ca să împletești lauda unui tiran, atâta de rău și fără de omenire și să încoronezi cu flori de laude acel cap de fiară sălbatecă, iar nu omenesc. Pentru care lucru iaste foarte cu rușine unui bărbat înțelept să facă așa fără de socoteală... »

Ia aminte, o ticăloase Omire, că niciodată Ahileus n'au ucis pe vreun bărbat viteaz cu dreptate, fără de numai cu vicleșug și cu înșelăciune ».

Traducerea românească. Prelucrarea lui Guido se încheie cu câteva capitole în care ni se dau notițe despre durata războiului troian, despre numele eroilor uciși, împrumutate din Dares Phrigius. Aceste notițe, care lipsesc din opera lui Benoit, se regăsesc numai în versiunea lui Guido și în cea românească.

Textul românesc corespunde cu cel italian de cele mai multe ori, aproape verbal; chiar imaginile plastice, care înviorează și colorează stilul lui Guido, se regăsesc în versiunea românească.

Versiunea românească este însă, după cum am arătat amănunțit în memoriul prezentat Academiei, mai simplificată chiar decât a lui Guido, căci înlătură episoadele oarecum străine de subiectul principal, după cum într'alte părți, are episoade dislocate.

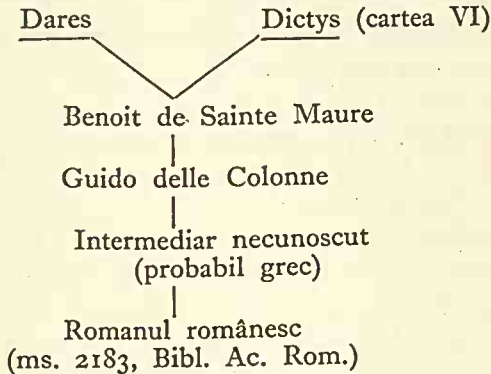
Aceste deosebiri ne-au făcut să admitem că între prelucrarea lui Guido și versiunea românească au fost redacțiuni intermediare.

Fiindcă până la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui al XIX-lea contactul între cultura italiană și cea română este redus, cred că traducerea s'a făcut după un original grecesc, căci Grecii au cunoscut și ei romanul lui Benoit. Încă din anul 1866, Gidel a semnalat o traducere grecească în versuri a lui Benoit.

Pe lângă aceasta, Grecii vor fi avut și o versiune prelucrată după Guido, care însă nu se cunoaște până acum.

Versiunea românească se păstrează în manuscriptul Nr. 2183 din Biblioteca Academiei Române. Textul nu are titlu. Primele foi, care conțineau titlul și începutul operii, s'au pierdut. Pe foaia dela sfârșitul textului (f. 127), se află următoarea notă a copistului: « S'au prescris această istorie de mult păcătosul *Ioan Grămătic, sin Popii Mirii ot Bărbătești*, Fevr. 24, dni 1766 ».

Satul Bărbătești este poate — orientându-ne după limbă — cel din județul Vâlcea sau Gorj. Textul e o copie după un original care poate se urcă până în secolul al XVII-lea. Iată o schemă a drumului pe care l-au străbătut tradițiile legendare ale lui Dares și Dictys din Occidentul latin și a intermediarelor prin care au trecut până au ajuns în literatura noastră:

Spuneam la început că romanul acesta ne înfățișează războiul în cu totul alt aspect decât cel cunoscut din poemele homerice. Cauza războiului nu-i aci răpirea Elenei, ci măsura de precauție luată de regele Frigiei în contra expediției Argonauților.

O altă caracteristică a romanului este înlăturarea elementului mitologic și înlocuirea lui cu elemente creștine. Chiar când sunt elemente mitologice, ele au fost preformate prin prisma concepției creștine. Astfel este de exemplu episodul consultării oracolului din Delfi de către Ulise:

« În ostrovul Delfon era o capiște făcută de Elenii cei vechi, în care era un idol al lui Apolon dumnezeu, căruia îi aduceau nebunii Eleni jertfe și tămâie, numindu-i spre peirea

Benoit vorbește cu mult respect despre Homer:

« clers merveilleux e sages e escientos... »
 pe când Guido, pătrunzând mai adânc în miezul concepției lui Dares cu părtinirea pentru rasa troiană, când ajunge la episodul în care se povestește cum Ahile ucide pe Hector prin surprindere, izbucnește deodată într'o aprigă apostrofă împotriva lui Homer care în versiunea românească vine astfel:

« Ci tu Omire, făcătoriule de versuri, care în cărțile tale cu atâtea laude ai scris pe Ahileus, ce socoteală iscusită te îndeamnă ca să împletești lauda unui tiran, atâta de rău și fără de omenire și să încoronezi cu flori de laude acel cap de fiară sălbatecă, iar nu omenesc. Pentru care lucru iaste foarte cu rușine unui bărbat înțelept să facă așa fără de socoteală... »

Ia aminte, o ticăloase Omire, că niciodată Ahileus n'au ucis pe vreun bărbat viteaz cu dreptate, fără de numai cu vicleșug și cu înșelăciune ».

Traducerea românească. Prelucrarea lui Guido se încheie cu câteva capitole în care ni se dau notițe despre durata războiului troian, despre numele eroilor uciși, împrumutate din Dares Phrigius. Aceste notițe, care lipsesc din opera lui Benoit, se regăsesc numai în versiunea lui Guido și în cea românească.

Textul românesc corespunde cu cel italian de cele mai multe ori, aproape verbal; chiar imaginile plastice, care înviorează și colorează stilul lui Guido, se regăsesc în versiunea românească.

Versiunea românească este însă, după cum am arătat amănunțit în memoriul prezentat Academiei, mai simplificată chiar decât a lui Guido, căci înlătură episoadele oarecum străine de subiectul principal, după cum într'alte părți, are episoade dislocate.

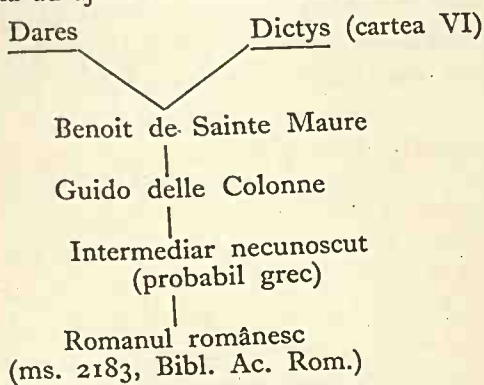
Aceste deosebiri ne-au facut să admitem că între prelucrarea lui Guido și versiunea românească au fost redacțiuni intermediare.

Fiindcă până la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui al XIX-lea contactul între cultura italiană și cea română este redus, cred că traducerea s'a făcut după un original grecesc, căci Grecii au cunoscut și ei romanul lui Benoit. Încă din anul 1866, Gidel a semnalat o traducere grecească în versuri a lui Benoit.

Pe lângă aceasta, Grecii vor fi avut și o versiune prelucrată după Guido, care însă nu se cunoaște până acum.

Versiunea românească se păstrează în manuscrisul Nr. 2183 din Biblioteca Academiei Române. Textul nu are titlu. Primele foi, care conțineau titlul și începutul operii, s'au pierdut. Pe foaia dela sfârșitul textului (f. 127), se află următoarea notă a copistului: «S'au prescris această istorie de mult păcătosul *Ioan Grămătic, sin Popii Mirii ot Bărbătești, Fevr. 24, dni 1766* ».

Satul Bărbătești este poate — orientându-ne după limbă — cel din județul Vâlcea sau Gorj. Textul e o copie după un original care poate se urcă până în secolul al XVII-lea. Iată o schemă a drumului pe care l-au străbătut tradițiile legendare ale lui Dares și Dictys din Occidentul latin și a intermediarelor prin care au trecut până au ajuns în literatura noastră:

Spuneam la început că romanul acesta ne înfățișează războiul în cu totul alt aspect decât cel cunoscut din poemele homerice. Cauza războiului nu-i aci răpirea Elenei, ci măsura de precauție luată de regele Frigiei în contra expediției Argonauților.

O altă caracteristică a romanului este înlăturarea elementului mitologic și înlocuirea lui cu elemente creștine. Chiar când sunt elemente mitologice, ele au fost preformate prin prisma concepției creștine. Astfel este de exemplu episodul consultării oracolului din Delfi de către Ulise:

«În ostrovul Delfon era o capiște făcută de Elenii cei vechi, în care era un idol al lui Apolon dumnezeu, căruia îi aduceau nebunii Eleni jertfe și tămâie, numindu-i spre peirea

sa Dumnezeu, în care intrând dracul da răspuns celor ce întrebă ».

Un alt aspect al concepției creștine, care stă la baza romanului, se vede și în tendința de a desprinde din desfășurarea faptelor elementul moral, atât de scump scriitorilor medievali. Caracteristică este în această privință moralizarea privitoare la nenorocirile aduse de dragoste, cu care se încheie romanul (f. 127 v.):

« Vedeți, fraților, ce a făcut spurcata Elena și cu necuratul Paris. Acestea agonisesc dragostele muierești și încă muierea cu bărbat și cu copii pre cum au fost aceea. Iată ce bine și ce cinste au adus Paris lui Priam împărat tătăni-său și maică-si Ecubei și tuturor fraților și nu numai lor, ci s'au pricinuit din fapta lor moarte și pierzare la o lume de oameni despre amândouă părțile. . . . ».

Cea mai interesantă caracteristică a romanului acestuia este însă prezentarea poporului troian într'o lumină foarte simpatică. În cursul războaielor, Paris nu-i înfățișat, așa cum este în Iliada, ca un om molatec, fără energie, laș, ci ca un erou care, după moartea lui Hector și Troil, devine sufletul și reazimul Troienilor. Achile, care în Iliada apare viteaz, mândru și generos, în romanul nostru este înfățișat într'o lumină puțin simpatică. Ori de câte ori se întâlnește cu Hector, acesta îi este superior. Odată Hector îl trânteste pe Ahile jos de pe cal și îl bate cu paloșul în coif. La încheierea păcii, după războiul al cincilea, Hector propune lupta individuală lui Ahile, nu lui Menelau, ca în Iliada. Toți principii greci intervin însă înlăturând lupta, de teamă ca să nu fie învins Ahile.

Subiectul. În linii mari, subiectul romanului, așa cum ni-l povestește redacțiunea românească, este următorul:

Pelias, regele Peloponesului, temându-se de popularitatea nepotului său Iason, îl îndeamnă să se ducă în depărtata țară a Colchidei ca să aducă de acolo legendara piele a berbecelui de aur. Iason se îmbarcă pe corabia Argos cu tovarășii săi și pornește în largul mării.

În drum ajung la țărmurile « Frighiei » și aici aruncă odgoanele ca să poposească puțin. Dar abia debarcară și regele Frighiei

trimite soli, prevenindu-i că dacă până a doua zi nu vor ridica ancorele și nu vor pleca din limanurile lui, vor pieri toți de «sabia mâniei sale». Grecii, îndârjiți împotriva lui, pornesc în largul mării; ajung în Colchidia, cuceresc lâna berbecului de aur cu ajutorul Medeci și se întorc în patria lor, cu izbândă și cu cinste mare.

Curând după sosirea Argonauților în Grecia, Hercules, care nu uitase jignirea pe care le-o adusese Laomedon, «cutreeră curțile împăraților și principilor greci», adună oștiri și pornește cu 50 de corăbii spre Troia. Aici debarcară pe întunerecul nopții și în revărsatul zorilor se năpustesc pe neașteptate asupra cetății, îi dau foc, o distrug, o jefuesc,ucid pe Laomedon și se întorc luând cu ei, captivă de războiu, pe sora regelui Laomedon, pe Esiona.

Priam, urcându-se pe tronul tatălui său, rezidește Troia din cenușe și trimite soli în Grecia să răscumpere pe Esiona. Grecii refuză și atunci, după cererea lui Paris, care povestește promisiunea ce i-a făcut-o Afrodita în vis (romanul se deosebește aici de tradiția antică), acesta este trimis în Grecia ca să-și împlinească visul și să răzbune răpirea Esionei.

Răpirea Elenei nu este povestită ca o călcare a legilor de ospitalitate, ci ca o răzbunare pusă la cale de întregul neam troian.

Paris, mergând în Grecia, debarcă în ostrovul «Sitarilor», unde se afla «o capiște» a Afroditei. El vine încărcat de bogății și stârnește admirația Grecilor, prin înfățișarea și mărinimia sa. Atrasă de svonul frumuseții lui Paris, Elena vine în insulă împreună cu jupânesele sale. Paris o îndrăgește și cu ajutorul tovarășilor săi o răpește, o urcă pe o corabie și pornește în largul mării, spre Troia.

Urmează asediul Troiei din partea Grecilor care vin să se răzbune. Asediul se desfășoară în 25 de războaie, întrerupte prin armistiții de 2—3 luni și se sfârșește cu povestirea soartei tragice a eroilor greci, întorși la căminurile lor. Agamemnon este ucis de Clitemnestra și Egist. Diomed este izgonit de soția sa, Egheia, care voia prin aceasta să răzbune moartea fratelui ei Asandru.

Ulise rătăcește zece ani pe mare și după ce ajunge, în sfârșit, la vatra strămoșească, este ucis de Felagon, fiul său natural.

BIBLIOGRAFIE. Romanul românesc se păstrează în manuscrisul nr. 2183 din Biblioteca Academiei Române, prescris de « Ioan Grămătic sin Pop(ii) Mirii ot Bărbătești, Fevr. 24, dni 1766 » (f. 127). Pentru identificarea textului și studiul versiunii românești în legăturile ei cu Guido delle Colonne și Benoit de Sainte-Maure, cf. N. Cartoian, *Legendele Troadei în literatura veche românească*. Extras din Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Literare, Seria III, tomul III, mem. 3, p. 95 (a mem.), 39 (a extrasului) și urm.

Prototipul francez a fost studiat și publicat într-o bună ediție critică de Leopold Constans, *Le roman de Troie par Benoit de Sainte-Maure, publié d'après tous les manuscrits connus*. (*Société des anciens textes français*), 6 vol., Paris, 1904—1912.

Romanul francez a fost prelucrat în proză pe la jumătatea sec. al XIII-lea. Textul acestei prelucrări a fost publicat de Leopold Constans et E. Faral, *Le roman de Troie en prose (Les classiques français du moyen âge)*, Paris, 1922. Despre o traducere italiană, în versuri, a operei lui Benoit, vezi Giulio Bertoni în *Romania*, XXXIX (1910), p. 570—579 și XLIV (1915—7), p. 494—602. Traducerea grecească în versuri politice nerimate a fost semnalată după un ms. păstrat în *Biblioteca Imperială (azi Națională)* din Paris, de Charles Gidel, *Études sur la littérature grecque moderne*, Paris, 1866, p. 197 și urm. Extrase din acest ms. au fost publicate de I. Mavrofrides, *Ἐκλογή μνημείων τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς γλώσσης*, p. 183: *Ὁ πόλεμος τῆς Τρωάδος* (publicația mi-a fost cunoscută prin amabilitatea d-lui D. Russo în a cărui bibliotecă se găsește un exemplar din această rară publicație). Pentru alte detalii bibliografice, vezi studiul meu citat mai sus: *Legendele Troadei în literatura veche românească*.

Prelucrarea latină a lui Guido delle Colonne a fost publicată, încă din sec. al XV-lea, sub titlul: *Historia destructionis Trojae*.

Această prelucrare a fost studiată împreună cu celelalte legende despre Troia, în literatura italiană, de Egidio Gorra, *Testi inediti di storia Trojana preceduti da uno studio sulla leggenda trojana in Italia*, Torino, Loecher, 1887.

Pentru bibliografie mai amănunțită vezi studiul meu, menționat mai sus.

IMBERIE ȘI MARGARONA

(PIERRE DE PROVENCE ET LA BELLE MAGUELONNE)

În manuscriptul cu nr. 1817 din Biblioteca Academiei Române — nestudiat până acum ¹⁾ — se păstrează la un loc cu câteva texte religioase și o poveste romantică: *Istoria lui Imberie fecior împăratului Provenției*. Sub acest titlu se ascunde de fapt prelucrarea celui mai frumos roman cavaleresc al Franței medievale: *Pierre de Provence et la belle Maguelonne*, care prin grația lui naivă a trecut de timpuriu peste granițele literaturii franceze, a fost tradus în vreo 14 limbi și a răzbătut până în vremurile noastre, devenind o adevărată carte populară în Franța, în Germania, în Grecia chiar, unde a fost prelucrată în versuri.

Autorul acestui roman cu atâta răsunset nu este cunoscut. Un scriitor francez, Pierre Gariel îl atribuie unui canonic din Maguelona, Bernard de Tréviez (acum Treviers), din secolul al XII-lea, și adaugă știrea că Petrarca pe timpul studiilor sale la Montpellier, unde a petrecut 4 ani, l-ar fi cizelat dându-i o nouă grație. Gaston Paris însă, într'o notiță publicată în *Romania* (XVIII, 1889, p. 510), a înlăturat aceste aserțiuni, arătând că romanul are toate caracterele veacului al XV-lea. Romanistul finlandez Werner Söderhjelm, urmând pe drumurile deschise de Gaston Paris, a ajuns la concluzia că autorul a fost într'adevăr un meridional, dar un meridional care trăise ca atâția alții la curtea strălucitoare a Burgundiei, într'o vreme când înfloreau acolo literele și când tatăl lui Carol Temerarul, Philippe le Bon, caută să reînvie, prin fast și lupte de «tournoi», vremurile cavalerismului.

¹⁾ Câteva note sumare am dat în cursul universitar din 1929 (exemplar litografiat în Bibl. Acad. Rom.).

Oricine ar fi însă autorul, romanul se distinge prin armonia cu care teme multiple și disparate la prima vedere sunt întesute într'un tot unitar, prin motivarea logică a acțiunii, prin finețea cu care este adâncită psihologia eroilor și mai ales prin luminoasa evocare a idealului cavalerilor din evul mediu.

Strămoșii noștri n'au cunoscut însă romanul într'o traducere directă — sau măcar credincioasă originalului —, ci după cum aflăm din chiar nota copistului, printr'un intermediar grecesc, iar acest intermediar suferise, precum vom vedea îndată, transformări din acelea care au alterat însăși concepția primitivă a operei. Dar pentru o mai clară înțelegere a lucrurilor, vom expune mai întâiu pe scurt subiectul romanului așa cum îl avem în versiunea românească.

«Regele și regina» Provenței dobândiră la o vârstă înaintată un copil, pe care-l creșteau cu cea mai mare luare aminte. Când copilul a împlinit patru ani, «l-au pus de au învățat carte a lui Aristotel și a lui Omir și a lui Efrigid (*sic*) și ale tuturor filosofilor și ajunsese la 12 ani fecior înțelept și smerit». După ce și-a încheiat învățătura, s'a apucat de meșteșugul armelor. Era înalt, cu părul galben, cu «ochii negrii răzători», voinic, viteaz și loial, bucurându-se de stima și iubirea supușilor.

Într'o zi însă, vine la curtea din Provența, un cavaler străin, care propune regelui să-i îngăduie a se lupta cu cei mai viteji supuși ai săi. Regele primește propunerea și trimite crainici să vestească provocarea. În ziua sorocită pentru luptă, când străinul intră în arenă, nimeni nu îndrăznește să-l înfrunte. Numai Imberie, fiul regelui, care ardea de dorința gloriei, își îmbracă pe ascuns armura, pune «șaua de aur» pe calul său aprig «ca un fulger» și, fără știrea nimănui, intră în arenă. Trâmbișele și tobele încep să sune, lupta începe, curtea privește însuflețită și, în uralele mulțumii adunate, tânărul provensal își înfrânge adversarul. Încântat de succesul obținut, Imberie se descopere spre admirația tuturor. Regele însă, care văzuse primejdia de moarte prin care trecuse fiul său, îl chiamă la sine și îl dojenește, căutând să-i înfrâneze pornirile războinice: «Suntem fericiți — îi spune el — că ai ieșit învingător, dar dacă te omora, singuri ne omoram, decât să trăim fără tine în lumea aceasta... Îți poruncesc de astăzi înainte, nimic fără știrea mea să nu faci».

Imberie nu răspunde, ci, urcându-se în «cămara» sa, se pornește pe un plâns amar. Regele, aflând desnădejdea lui, trimite doica, profesorii și prietenii din copilărie ca să-l liniștească, dar nimeni și nimic nu-l poate mângâia. El cere libertatea de a colinda lumea pentru a câștiga glorie. Zadarnic încearcă părinții, cu lacrimile în ochi, să-i schimbe gândul, punându-i dinainte toată tristețea bătrânețelor lor. Imberie rămâne neînduplecat și atunci împăratul, văzând sbuciumul lui, îi îngăduie să plece, dându-i sfaturi părintești, bani și cai. Maică-sa, binecuvântându-l, îi dăruiește și ea în clipa despărțirii un engolpion de aur pe care să-l poarte ca pază împotriva primejdiilor.

Imberie, luându-și rămas bun, pleacă, fără să ia cu el niciun curtean — de teamă să nu îl cunoască lumea că este de viță împărătească — ci numai o singură slugă credincioasă, anume Scuterie. În urma lui, părinții și întreaga «Provență» rămân îndurerăți.

În tovărășia lui Scuterie, Imberie colindă lumea câștigându-și faima de cavaler frumos, viteaz și înțelept. Străbătând pentru lupte și glorie țări și orașe multe, ajunsese în sfârșit și în Moreea, al cărei crai avea o fată frumoasă, Margarona. Un fiu de crai venise să-i ceară mâna, dar ea nu voia să se căsătorească decât cu un cavaler care să se fi distins cu glorie în lupta armelor. Regele, văzând că nici el, nici înțelepții dela curtea lui nu pot să-i schimbe gândurile, sfătuindu-se cu soția sa, trimite crainici în toată țara ca să invite la curte într'o luptă de tournoi, pe toți vitejii cavaleri cari doresc mâna fiicei sale.

La ziua sorocită, sosesc din toate părțile lumii cavaleri hotărâți să-și măsoare vitejia; poporul se adună în jurul arenei; craiul și crăiasa privesc din palatul lor, alături de Margarona, care «strălucea ca soarele în fereastră, cu un inel de safir verde în deget». Între cavaleri se distingea un voinic «cât nu avea preț», iute și mănios, din «țara arăpească». Doi adversari, care încearcă să-l atace, fură repede doborâți și nimeni nu mai avea curajul să se măsoare cu el. Margarona privea cu întristare lupta, căci ea nu zăria încă în arenă pe Imberie, pe care-l îndrăgise în ascuns, când deodată acesta își face apariția îmbrăcat într'o armură sclipitoare, și, în sunetul surlor și al tobelor, se năpusti asupra arapului. Lupta fu crâncenă. În cele din urmă, Imberie răsturnă pe arap de pe cal, ridică sabia ca să-i taie capul,

dar, la stăruința craiului și a curtenilor, îi cruță viața. Margarona, încântată, ceru tatălui ei să-și țină făgăduiala dată și craiul, văzând hotărîrea nestrămutată a fetei sale, chemă pe Imberie la palat, îl îmbracă în caftan de aur și de pietre scumpe și-i cunună.

După un an, Imberie, cu sufletul neastâmpărat, cuprins de nostalgia părinților și a soarelui patriei sale, fuge noaptea pe ascuns împreună cu soția sa și cu servitorul Scuterie.

A doua zi dimineața, regele, băgând de seamă fuga tinerilor, trimise călăreți pe urma lor, dar zadarnic aceștia îi căutară pe drumuri și coclauri 12 zile, căci nu-i putură găsi și se întoarseră singuri la palat, spre marea jale a părinților. În acest răstimp, fugarii, călătorind mai mult noaptea pe lună, prin păduri, prin munți și prin pustietăți, ieșiră din hotarele Moreei.

După treizeci de zile de rătăcire, credinciosul servitor moare de prea mare oboseală și soții, după ce-l îngropară, își continuară drumul prin pustietăți. În sfârșit, după o cale lungă, ajunseră într'o pajiște înflorită, la un izvor de apă limpede, de unde se vedea în zare nesfârșita mare albastră. Aici descălecară la umbra unui chiparos, și Margarona, cu gândul la părinții ei, adoarme cu capul pe genunchii lui Imberie.

Imberie însă, auzind o privighetoare cântând, își scoase engolpionul, care era îmbrăcat în tafta roșie, îl puse pe pieptul Margaronei și se luă după pasăre. Un vultur, care tocmai trecea în zbor, zărind engolpionul și crezând că este o bucată de carne, se scoboară, îl smulge în cioc și se oprește într'o insulă de lângă țârm, pentru a-și dumica prada.

Imberie, zărind în ostrov vulturul ciugulindu-i engolpionul, se urcă într'o luntre pe care o găsi la țârm, dar abia ajunse la jumătatea drumului și o furtună se deslănțui pe mare. Împins de valuri către largul mării, se sbate trei zile și trei nopți până când în cele din urmă, căzu în mâinile piraților, care-l luară rob. Văzând neașteptata întorsătură a soartei, Imberie izbucni într'un plâns amar, dar — spune textul — «nu plângea de el că este rob, ci plângea de luminata Margarona, căci ea rămăsese singură în munți și în pustietate».

Pirații îl duc tocmai la Marea Roșie și îl vând sultanului din Cairo.

În acest răstimp, Margarona, văzând că bărbatul ei s'a pierdut, pleacă, plângând, pe jos, singură, pe o potecă care o scoase tocmai la o mănăstire de călugărițe. Aici își povesti pățania ei călugărițelor, care începură să plângă de nenorocirea ei; apoi o ajută să plece, îmbrăcată într'o rasă neagră, cu niște neguțatori către Provența. Acolo se duse la curtea regelui și fără să se destăinuiească, cu învoirea lui, ridică aproape de țărmurile mării o mănăstire, în care se închise pentru tot restul vieții.

Trecuse vreme la mijloc de când Margarona se stabilise la mănăstire, și, într'o bună zi, trei corăbii de pescari, abătându-se spre acele limanuri, aruncară mreșile în mare și le scoseră încărcate de pește. Din belșugul dobândit, pescarii trimiseră și egumenei trei mreșe mari. Într'una din mreșe Margarona găsește engolpionul lui Imberie. Cum îl văzu, izbucni în plâns, convinsă că soțul său a murit.

În acest timp Imberie, care intrase ca îngrijitor de cai la curtea Sultanului din Cairo, se ridicase repede, prin istețimea lui, la rangul de mare vizir; câștigase simpatia poporului și dobândise o avere frumoasă. Trei ani petrecuse între străini și dorul după țara și părinții lui îl muncea din ce în ce mai mult. Într'o zi, își strânge averea în trei butoaie, așezând la cele două capete sare, le suie într'o corabie și, fără ca nimeni să bănuiească ceva, pleacă pe ascuns în Provența. După 14 zile de mers, corabia se oprește la o insulă și Imberie se scoborî pe uscat. Acolo, dând peste o pajiște înflorită, se așază la umbra unor rodii, dar, copleșit de amintirea Margaronei și de mireasma florilor, adormi adânc. Când sosi vremea să se ridice ancora, corăbierii îl căutară pretutindeni, dar nu-l putură găsi și porniră fără el. Imberie, deșteptându-se din somn, se pomeni singur și sărac în mijlocul insulei pustii.

În răstimp, corăbierii ajung la țărmul Provenței și duc butoaiele cu sare la mănăstirea Margaronei. La un parastas, pe care îl făcură călugărițele, având nevoie de sare, o luară din butoaiele aduse și, spre mirarea lor, dădură peste averea de galbeni a lui Imberie. Stareța, luând banii, puse la cale să zidească cu ei un spital de roo de chilii.

În vremea aceasta departe, în insula pustie, Imberie sta toată ziua la țărm, doar va zări pe mare pânzele unei corăbii. După

trei zile de foamete și chin, trecând pe acolo o corabie, îl salvă, ducându-l până la mănăstirea Margaronei, unde fu primit și îngrijit cu multă dragoste creștinească. După ce se întremă, într'o amiază, stareța se duse la patul său și, fără să-l recunoască, îl rugă să-i spună cine este, unde-i sunt părinții, ce s'a întâmplat cu el? Atunci Imberie începu să-și povestească, mișcat, viața lui sbuciumată, dar când ajunsese cu povestea la despărțirea de Margaronă, la dorul care l-a urmărit între străini și l-a făcut să părăsească Egiptul, glasul i se înmoaie de durere: «Doamna mea, lumea toată o să umblu până să găsesc pe Margaronă». Margaronă, înduișată de această statornică credință și dragoste, izbucnește în lacrimi. Soții se recunosc; se duc la curtea împărătească, unde se răspândește voia bună și veselia. Toate clopotele din cetate vestesc fericita întoarcere a lui Imberie și regăsirea celor doi soți, cari se urcară, în locul bătrânilor, pe tronul împărătesc.

Intermediarul grecesc, după care s'a făcut traducerea românească este poema *Ἰμπέριος καὶ Μαργαρώνα*, care a fost semnalată pentru întâiași dată de Charles Gidel, după un manuscris grecesc din Biblioteca Națională din Paris. Poema a fost imprimată în nenumărate rânduri în tipografiile grecești din Veneția între anii 1553 și 1812; dar a circulat și în manuscrise răspândite azi în diferite biblioteci din Europa. O asemenea versiune manuscrisă aflată în Biblioteca imperială din Viena a fost publicată în 1874, de V. Wagner; o alta, aflată la Biblioteca Bodleiana din Oxford, a fost editată în 1880 de Spyr. P. Lambros; o a treia a fost publicată de Legrand. (vezi detalii mai jos în bibliografie).

Poema grecească este o prelucrare a romanului francez Pierre de Provence et la belle Maguelonne și vedește aceleași procedee de remaniere pe care le-am observat mai înainte în poema Erotocrit, adaptată și ea după un roman medieval francez. Fiindcă n'au fost încă cercetate, vom stăruia aici, puțin asupra lor. Prelucrătorul grec a suprimat aproape o pătrime din originalul francez și prin aceasta a modificat însăși psihologia eroilor. Zece capitole inițiale din romanul francez — omise în poema grecească — zugrăveau pe un fond de un viu colorit cavaleresc, caracterul «courtois» al eroului, care venind neștiut la curtea din Neapole, nu vrea să se destăinue nimănui — nici chiar regelui care

trimete pentru aceasta un paj în arena luptei — decât numai Maguelonnei și numai după ce prin vitejia lui strălucită i-a cucerit inima. Câștigase izbânda în lupta de tournoi, când toți spectatorii fuseseră mișcați de ținuta și purtarea lui nobilă, care trăda o obârșie înaltă. Regele îl pofteste la un ospăț — alături de Maguelonna — ca să sărbătorească victoria lui. La plecare, rămas singur cu Pierre, regele încearcă din nou să afle cine este, dar el răspunde cu modestie că este « un povre chevalier françois qui cherche le monde pour voir les belles dames et damoiselles et conquerer honneur et pris ». Maguelonna, însăși, neputându-și stăpâni sbuciumul, se destăinue doicei, pe care o roagă să-l iscodească. Doica îl află în biserică rugându-se și îi transmite dorința Maguelonnei. El stă o clipă pe gânduri: de când a părăsit țara lui nimănu nu s'a destăinuit, dar cum nu poate refuza nimic Maguelonnei, răspunde că este de spiță nobilă, « de haute lignage », și spre încredințare îi trimite un inel de preț din cele 3, dăruite de mama lui, în clipa despărțirii. La a doua întâlnire cu doica, Pierre trimite Maguelonnei al doilea inel și răspunde că numai Maguelonnei va putea comunica numele și țara lui. A doua zi, seara, are loc, în camera Maguelonnei, întâlnirea dintre cei doi tineri, după ce mai întâiu eroul jurase doicei în biserică, pe cruce, că nu se va abate din calea datoriei și a onoarei. Abia acum, Pierre desvăluie iubitei sale că este fiul contelui de Provence și nepotul regelui Franței și că a venit la curtea din Neapole atras de faima frumuseței sale. Maguelonna, înduișată, îi dăruiește atunci ca chezășie a dragostei un lanț de aur, iar Pierre — al treilea și cel mai de preț inel. Îndrăgostiții își jură credință și se despart.

Urmează în originalul francez o nouă jută în care tânărul provensal înfruntă cu bravură loviturile tuturor adversarilor și câștigă iarăși izbânda spre gloria iubitei sale. Aceasta exaltă și mai mult pasiunea eroinei și Pierre, după ce se încheie sărbătorile în cinstea lui, caută prilejul să pună la încercare dragostea și devotamentul iubitei sale și astfel la prima întâlnire îi comunică hotărârea de a se întoarce la părinții lui. Maguelonna, nevoind să se despartă de el, și temându-se că părinții ei se vor pune de-a-curmezișul căsătoriei, se hotărăște să-l urmeze. Astfel are loc în romanul francez fuga. Psihologia eroilor, întreaga lor atitudine pune în lumină idealul romanelor courtois: dragostea sinceră și

statornică care nu cunoaște nicio stavilă în lumea pământească, dar care, îmbinată cu un sentiment de misticism, este altoită pe cultul bravurei și al onoarei. Această iubire spiritualizată sub influența ideilor platonice, odată transpusă din cadrul și timpul ei în ținuturi și vremi cu totul diferite, nu putea fi înțeleasă. Autorul grec a tăiat toate aceste scene, suave prin gingășia lor naivă, care în structura originalului ocupă aproape un sfert din întreg. Sufletul lui ponderat și educația lui ortodoxă nu admiteau dragostea decât în limitele cerințelor etice ale vieții de familie. De aceea el modifică firul intrigei în prelucrarea sa: după strălucita izbândă a lui Imberie, părinții fetei văzând hotărîrea ei nestrămutată de a avea ca soț pe viteazul cavalier, îl chiamă la curte, aduce mitropolitul și-i căsătoresc. Numai după aceasta are loc, în poema grecească, fuga.

Maguelonna nu mai apare în prelucrarea poetului grec ca o tânără romanțioasă, care, iluminată de dragoste și încrezătoarea în cinstea cavalerului străin, rupe legăturile cu căminul părintesc, ci ea devine o aci-soție devotată, care dacă își părăsește părinții, îi părăsește pentru a urma cu credință soțul; dar prin aceasta concepția eterată a dragostei «courtoise» a dispărut.

O altă modificare interesantă, adusă de prelucrătorul grec, este suprimarea scenei din romanul francez în care se povestește în două capitole succesive (24 și 25, ed. Biedermann) cum Maguelonna, rămasă singură pe țărmul mării, după o noapte de sbucium, iese a doua zi din pădure, își schimbă hainele cu o pelerină și pornește întins spre Roma, pentru ca acolo, îngenunchiată dinaintea altarului Sfântului Petru, să se roage 15 zile pentru logodnicul ei și apoi să plece cu un convoi de călugărițe, spre Provența.

De aci înainte, poema greacă urmează în linii mari romanul francez, de care se deosebește în câteva locuri prin prescurtări și ușoare modificări. Astfel în versiunea greacă mrenele cu inelele sunt aduse Margaronei, pe când în versiunea franceză: părinților lui Pierre. În versiunea greacă, Imberie pleacă pe ascuns din Cairo, nu cu învoirea și ajutorul Sultanului, ca în originalul francez.

În sfârșit, în versiunea grecească a fost suprimat finalul originalului francez, în care se povestește că, urcându-se pe tronul

Provenței Pierre și Maguelonna, au reunit într'o singură stăpânire regatul de Neapole și comitatul Provenței, și că, după moartea lor, au fost îngropați în biserica Maguelonnei.

Insula Maguelonna în care, după romanul francez, se întâlnesc eroii, se află așezată la 15 km spre Sud de Montpellier, pe o stâncă vulcanică, în mijlocul lacurilor formate de limanurile Mediteranei, într'un cadru din cele mai pitorești.

Romanul francez se încheie povestind că, după ce Pierre și Maguelonna au domnit « en sainte et honeste vie », au murit și că « ils furent ensevelis en la dite église dedans un mesme sepulcre, de la quelle église la dite Maguelonne avoit este (= avait été) fonderesse, la quelle se garde encore aujourd'huj ».

Într'adevăr, în această insulă se află până astăzi o mănăstire, cu o biserică a Sf. Petru și Pavel, restaurată în timpurile din urmă. În această biserică se afla un sarcofag de marmoră, pe care călugării îl credeau că este — după legendă — « lou tombeau de la belle Maguelouno », dar care s'a dovedit că era al unui episcop.

S'a stabilit apoi că biserica, a cărei fundare romanul o atribuie eroinei, a fost de fapt întemeiată în 1504, de episcopul ținutului, care-și avea reședința în insulă?

De altă parte, intriga romanului își are rădăcinile sale în folklor. Motivele din care se întretese acțiunea circulaui anterior, parțial sau total, în legendele evului mediu sau în literatura populară. Astfel motivul principal, care alcătuește urzeala intrigei: doi îndrăgostiți, cari despărțiți pe neașteptate prin fatalitatea împrejurărilor, se regăsesc, păstrându-și credința unul altuia, după vreme îndelungată, este un motiv ce dela vechiul roman grecesc al lui Eliodor la legendele hagiografice (romanul *clementin*, legenda *Sf. Eustațir Plachida*) și la romanele medievale (*Aucassin et Nicolette* ș. a.) a fost neconținut folosit. Nodul central al intrigii, răpirea unui giuvaer de către o pasăre de pradă, ceea ce atrage după sine despărțirea iubiților, apare și în alte poeme și romane medievale (de pildă în l' « *Escoufle* », în poema germană « *Der Búsant* », în *Guillaume d'Angleterre* a lui Chrétien de Troie, în poema *Giulia e Ottinello* din Italia meridională sau, în sfârșit, într'o poveste din *O mie și una de nopți*: « Prințul Kamaralzaman

și Prințesa Badur ». Din asemenea materiale literare și folklorice, autorul romanului a alcătuit intriga care a fost pusă în legătură cu fundarea mănăstirii din insula Maguelonna.

Romanul a fost tradus în literatura noastră în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

Manuscriptul din Biblioteca Academiei, care ni l-a păstrat, singurul cunoscut până acum, încheie textul cu următoarea notiță interesantă: « Aceasta este scoasă românește de pe *elinica* care și eu *am scris-o de la cel ce au scos* această. Nic<olae> Log<ofătul> 1789. Septemvrie 15 ». Într'o notă de pe f. 71 r. numele copistului apare mai complet: *Niculae logofăt sin Ursache*. Nicio altă notiță nu ne destăinuie pe traducător și nici data sau localitatea unde a fost tradusă poema. După caracterele limbii textul a fost tradus în Muntenia.

Traducerea românească, care localizează acțiunea în Morea, urmează de aproape textul grecesc pe care îl prescurtează și-l parafrazează. Are și câteva stângăcii pe care însă întrucât nu avem la îndemână toate versiunile grecești nu știm în ce măsură trebuiesc puse pe seama traducătorului român. De pildă în textul publicat de Lambros, Imberie și Margarona sunt însoțiți în fuga lor de un *σχορτάτος* (scutier). În traducerea românească apare un nume propriu: Scuterie.

BIBLIOGRAFIE. VERSIUNE ROMÂNEASCĂ ÎN BIBLIOTECA ACADEMIEI:
Ms. nr. 1817. *Istorița lui Imberie fecior împăratului a Provenții*, f. 132—144, paginația de mână, copiat de Nic<olae> Log<ofăt> sin Ursache, 1789, Septemvrie 15, f. 71-144 v.

TEXTE GRECEȘTI: Cea mai veche ediție din Veneția: 1553. (Cf. Dr. Phil. Nikos A. Bees (Béns), *Der französisch-mittel-griechische Ritterroman *Imberios und Margarona...* Berlin, 1924, p. 35; Gustav Meyer, *Imberios und Margarona ein mittelgriechisches Gedicht*, după o tipăritură venețiană din 1770, Prag, 1876; G. Wagner, *Histoire de Imberios et de Margarona*, în Legrand, *Collection de Monuments pour servir a l'étude de la langue néohellénique*. Nouvelle série, nr. 3, Paris, 1874, după cod. theol. 244 din Biblioteca Curții din Viena; Spyr. P. Lambros, *Collection de romans grecs en langue vulgaire et en vers, publiés pour la première fois d'après les manuscrits de Leyd et d'Oxford*, Paris, 1880, p. 239—288, după un ms. din Oxford.

Emile Legrand în *Bibliothèque grecque vulgaire*, I Paris, 1880, p. 283-320 pupă o ediție din 1638.

ORIGINALUL FRANCEZ: *Pierre de Prouence*. Inceput, *Au nom de nostre seigneur cy commence l'histoire du vaillant chevalier pierres fils du conte de provence et de la belle Maguelonne fille du roy de Naples...* Lyon, Barthélemy Buyer către 1480 (ediția gotică). Pentru alte ediții tipărite la Paris, 1492, Rouen (s. d.) Avignon, 1542, etc. cf. J. Ch. Brunet, *Manuel du libraire*, IV, p. 643—648 și Supl. II, p. 235; Adolphe Biedermann, *La belle Maguelonne*, Paris (Champion), Halle (Niemeyer), 1913, după ms. fr. 1501, din Bibliothèque Nationale, sec. al XV-lea, colaționat cu alte 4 msse, toate din sec. al XV-lea, aflate la Paris. Pentru celelalte msse, cf. notele lui Biedermann dela p. 111—114; o refacere în franceza modernă; G. Michant, *L'histoire de Pierre de Provence et de la belle Maguelonne, renouvelée, par...* Préface de Mario Roques, Paris, Bocard, 1926.

STUDII: In afară de prefețele la textele amintite mai sus: H. Michlant et P. Meyer, *Introducerea la ediția romanului: l'Escoufle, (Société des Anciens textes français, Paris, 1894)*; Gaston Paris, în *Romania XVIII* (1889), p. 510: D'Ancona, *Poemetti popolari italiani, raccolti ed i illustrati*, Bologna, Zanichelli, 1889; W. Söderhjelm, *Pierre de Provence et la belle Maguelonne*, în *Mémoires de la Société néophilologique de Helsingfors*, VII, 1924. Pentru raporturile cu folklorul Orientului G. Huet, *Le thème de Camaralzaman en Italie et en France au moyen âge*, în *Mélange Picot*, 1913, I, p. 113 și urm. Jeanroy, *Annales du Midi* t. XXVI, 1914, p. 96 și urm. Despre versiunea grecească: Ch. Gidel, *Etudes sur la littérature grecque moderne*, Paris, 1866, p. 411—415; Nikos A. Bees, *Der französich-mittelgriechische Ritterroman «Imberios und Margarona» und die Gründungssage des Daphniklosters bei Athen (Texte und Forschungen zur byzantinisch-neugriechischen Philologie, nr. 4)*, Berlin, Wilmersdorf, 1924.

Pentru versiunea franceză populară: Ch. Nisard, *Histoire des livres populaires ou de la littérature du colportage*, II, Paris, 1864, p. 411—415. Pentru versiunea germană Simrock, *Die deutschen Volksbücher* I, p. 41, Goerres, *Die deutschen Volksbücher*, 152.

EROTOCRITUL

Erotocritul este cea mai frumoasă poemă dela începuturile literaturii neogrecești, și, deși tradusă în ultimele decenii ale secolului al XVII-lea, a avut, după cum vom vedea, un adânc răsunet în societatea românească a timpului. A fost scrisă, după cum cred cei mai mulți istorici ai literaturii neogrecești, în Creta, și este în chip neîndoelnic ca și Imberie și Margaronă prelucrarea unuia dintre vestitele romane courtois ale Occidentului medieval.

Aceste influențe occidentale au pătruns în teritoriile grecești după căderea imperiului bizantin sub latinii cari au pus la cale cruciada a IV-a.

În împărțirea imperiului bizantin, Venețienii au luat partea cea mai importantă, ceea ce le-a asigurat o mare dezvoltare a comerțului lor în Răsărit. Chiar după restaurarea imperiului bizantin și invazia Turcilor, Venețienii au rămas încă până târziu stăpâni în Albania, Moreea, Negroponte, Lemnos, Cipru și Creta. Stăpânirea lor în insula Creta a dăinuit până în anul 1669, când Turcii, cucerind-o, au distrus complet dominațiunea venețiană în insulele grecești.

Până la ruinarea domeniului lor colonial, Venețienii, preocupați mai mult de prosperitatea comerțului, au fost niște stăpânituri buni; au menajat susceptibilitățile locale, recunoscând peste tot aristocrația greacă, pe care însă au căutat să o întărească cu elemente devotate. În acest scop alcătuiseră o carte de aur, în care înscriseseră nobilii localnici, aristocrați sau proprietari de pământuri întinse, dar în rândul cărora treceau și pe funcționarii superiori ce se distingeau prin credința și serviciile aduse Republicei.

Această nobilime greacă din orașele insulare, care trăia alături de Venețieni, având aceleași drepturi și privilegii ca și ei, atrasă de strălucirea artistică și culturală a Veneției, își trimetea adesea copiii la studii în universitățile mari ale Italiei.

Prin aceste legături politice, economice și culturale, influența italiană a pătruns așa de puternic în teritoriile grecești încât, la orașe, populațiunea devine bilingvă; limba greacă primește numeroase infiltrații italiene, iar băștinașii încep să-și scrie limba în alfabetul latin. În acest mediu de interpătrundere a vieții politice și culturale grecești cu cea occidentală, a fost plasmuită și poema *Erotocritul*.

Erotocritul a fost publicat pentru întâiași dată la Veneția, în 1713, de către cunoscutul tipograf italian Antonio Bortoli. În prefața care însoțește textul poemei, tipograful venețian, după ce amintește cărțile publicate de el — din calda prietenie și marea considerație pe care o nutrește pentru națiunea greacă — explică apoi « că pentru recreare și desfătare, urmând sfatul oamenilor savanți » a tipărit:

« Erotocritul, poemă veche, atât de lăudată și răspândită în insulele Adriatice, Pelopones și mai ales în ilustra cetate a Zantei, unde se găsesc ca și aiurea urmașii nenorociților Cretani. Acolo au găsit un adăpost prielnic, după cucerirea patriei lor de către Turci; prin ei a devenit publică această poemă, care este compusă în idiomul cretan; s'a răspândit în insulă și în alte locuri, unde face farmecul și desfătarea tuturor cititorilor ».

Poema se sfârșește la versul 1502, după care se află un epilog de 14 versuri. În aceste stihuri finale, după o figură stilistică obișnuită și în vechile noastre tipărituri — autorul încheindu-și opera, se simte ca și corăbierul ajuns în portul liniștit — ni se dau următoarele destăinuirii prețioase privitoare la autor:

« Văd mulți oameni cari doresc — și aceasta mi s'a spus — să afle cine a lucrat ce s'a scris mai sus; de aceea nu mă voiu ascunde, ci voiu să mă dau pe față pentru ca toți să mă cunoască: Vincențiu este poetul și familia sa Kornaros, — fie ca să se afle fără păcat când Haron îl va lua. La Sitia s'a născut;

la Sitia a crescut; acolo a plăsmuit opera pe care v'o transcrie aci; la Candia s'a însurat, după cum a voit firea, și sfârșitul său va veni unde Dumnezeu va hotărî».

Învățații greci, cercetând documentele timpului, au dat peste familia Kornaros pomenită în insula Creta încă din anul 1476 și au încercat să identifice pe autorul poemei cu Vincențiu Kornaros, al cărui nume se găsește scris pe zidul unei capele venețiene din provincia Sitia, sub data 1677.

Dar regretatul folklorist grec Politis — plecând dela considerația că este cel puțin curios ca identitatea autorului unei poeme așa de importante să rămână necunoscută compatrioților și contemporanilor săi — și după el și alți savanți, între cari și elenistul francez Hubert Pernot — și pe de altă parte constatând că și în alte poeme și texte medievale, redactate în greaca vulgară, remaniatorii se dau în notițe finale drept autori, pun la îndoială paternitatea lui Kornaros.

După cercetări începute în 1824—1825 de C. Fauriel și Dr. Karl Iken și continuate de C. Gidel, A. N. Ghiannaris, Theotokis, St. Xanthudidis, P. E. Pavolini și alții, care au subliniat influențele lui Pulci, Boiardo și Ariosto, marele folklorist grec Politis a arătat că influențele semnalate sunt de mică importanță și că se reduc la câteva analogii de imagini. Adâncind cercetarea sursei în domeniul folklorului, el se opri se la un basm popular grecesc — cunoscut însă și în alte literaturi populare — din care ar fi crescut poema Erotocrit. Părerăa lui Politis a fost admisă și de Hubert Pernot.

Într'un memoriu prezentat Academiei Române în 1936 și completat printr'un articol publicat în *Revue de littérature comparée* (1936, April), am arătat că basmul popular indicat de Politis a servit lui Kornaros numai pentru plăsmuirea unui episod din partea finală a poemei, dar că adevăratul izvor este un roman cavaleresc dela sfârșitul evului mediu francez: *Paris et Vienne*.

Romanul a circulat multă vreme în copii manuscrite, dintre care cea mai veche, din 1432, a fost publicată în ediție critică de Dr. Robert Kaltenbacher, *Der altfranzösische Roman, Paris et Vienne*, Erlangen, 1904.

În introducerea acestui manuscript, ni se spune că romanul a fost «*extrait de langaige provincial en françoys*» de către

marseillezul Pierre de la Cypède. Textul a fost tipărit pentru întâiași dată la Anvers, în 1487, și a avut un extraordinar răsunet în vremea sa, pentru că până la sfârșitul veacului următor a avut vreo 11 ediții franceze și a pătruns în 9 literaturi: italiană, spaniolă, catalană, engleză, flamandă, suedeză, latină și armeană. În literatura italiană, romanul a pătruns de timpuriu, prin două traduceri; a fost tipărit pentru întâiași dată la Treviso în 1482, sub titlul: *Historia de li nobilissimi amanti Paris e Vienna* și a avut o vitalitate mai mare decât chiar în Franța: a fost retipărit în cel puțin 22 de ediții până la sfârșitul secolului al XVII-lea, în diferite orașe ale Italiei (Venezia, Milano, Verona, Treviso ș.a.) și a fost prelucrat în stihuri de doi versificatori ai secolului al XVII-lea: *Mario Teluccini* și *Angelo Albani Orvietano* supranumit și *Il Pastor Poeta*. Poema lui Mario Teluccini apărută la Genova în 1571 înfățișează însă o intrigă mai complicată cu personaje noi și episoade accesorii; poema lui Angelo Albani, publicată la Roma, în 1621, sub titlul *Innamoramento di due fedelissimi amanti*, se ține mai strâns de textul în proză, a cărui acțiune o concentrează adesea. Soarta acestor două adaptări a fost cu totul diferită: pe când opera lui Mario Teluccini n'a cunoscut decât două ediții și a fost apoi acoperită de uitare, opera lui Angelo Albani s'a răspândit în principalele orașe ale Italiei, a înfruntat victorioasă vremurile și a ajuns până la noi sub forma unei cărți populare care se publică și azi chiar în dialectul sard¹⁾, după cum am arătat pe larg în articolul menționat mai sus din *Revue de littérature comparée*. Ea era destul de populară în Italia, și a fost cunoscută în forma italiană chiar și în lumea românească din Principate, deoarece catalogul Bibliotecii Mitropoliei din București, întocmit de Petrarhe Poenaru în 1836 și de care am vorbit în al doilea capitol (ms. nr. 2683 din B. A. R.) menționează la f. 143 și *Innamoramento di due fidelissimi amanti Paris e Vienna*, într'o ediție venețiană din 1721. Dacă poema lui Albani Orvietano găsise cetitori până în țările noastre, cu atât mai mult trebuia să fie gustată în coloniile venețiene de pe la jumătatea secolului al XVII-lea, când

¹⁾ F. S. Cagliari. *Los amores de Paris e Vienna in poesia sarda ottava rima tradusia*, Tipografia ditta G. Dessi, 1905.

poetul Vicențiu Kornaros, scoborîtor dintr'o familie venețiană stabilită în Creta, a prelucrat-o în versuri grecești, în dialectul cretan.

Poetul grec, care era om de gust și de talent, a urmărit de aproape intriga poemei, dar a prelucrat-o într'o formă originală. În primul rând el a transpus acțiunea de pe țărmurile Viennei franceze pe scena Orientului balcanic, localizând-o în ținuturile grecești, după cum vom vedea îndată. Această naționalizare a motivului francez a atras după sine în chip firesc și alte transformări, de ex. elementele de intrigă din romanul francez și din poema italiană care pregătesc desnodământul — o cruciată pusă la cale de Papă, sarcina încredințată Delfinului Franței de a spiona în haine de pelerin drumurile spre Sfântul Mormânt, căderea acestuia în mâinile Saracinilor și închiderea lui în temnița din Alexandria — toate acestea nu numai că nu cadrau cu Orientul balcanic și cu Atena clasicismului păgân, dar puteau jigni susceptibilitatea ortodoxă a poporului grec într'o vreme în care fruntașii clerului său duceau lupta contra Scaunului papal. De aceea poetul grec a înlocuit aceste episoade din partea finală a acțiunii, dar numai aici, cu elemente împrumutate dintr'un basm popular grecesc — cel indicat de Politis. Pentru aceleași motive Kornaros a trebuit să modifice puțin și psihologia eroilor. Concepția platonice a dragostei « courtoise » smulsă din epoca cavalerismului medieval francez — unde se formase sub influența traducerilor și a ideilor platonice venite din Provensa — și transpusă peste două veacuri mai târziu într'un mediu social, cu totul diferit, nu mai putea fi înțeleasă. Kornaros a tăiat, astfel, din prelucrarea sa scenele care i se păreau de un romanesc exagerat. Dragostea așa cum o zugrăvește el, mai puțin subtilă, dar mai sinceră, are un caracter mai general omenesc și în orice caz mai accesibilă masselor populare, mai puțin în curent cu codul courtoisiei occidentale. În forma care a cizelat-o Kornaros și în care a răsbătut în literatura noastră, Erotocritul are următorul subiect:

Fondul poemei îl alcătuiește romanul de dragoste dintre Aretuza, fiica regelui Iraclie al Atenei și dintre Erotocrit, fiul lui Pezostrat, sfetnic de taină al regelui. Erotocrit, tot ducându-se

cu tatăl său la curtea împărătească, se îndrăgostește de fiica împăratului. Ne mai putând înăbuși în sufletul lui dragostea, se destăinue prietenului său, Polidor, care-i era ca și un frate și care, punându-i în față primejdiile unei asemenea dragoste nenorocite, îl sfătuește să nu mai calce pe la curtea împărătească. Erotocrit ascultă sfatul prietenului său și, pentru a-și liniști durerea, își ia lăuta și trece în fiecare seară, în tovărășia lui Polidor, pe lângă palatul împărațesc, revărsându-și focul dragostei în cântec. Toți cei din palat ascultă plini de admirație. Aretuza, vrăjită de farmecul cântecului, se simte tot mai mult atrasă de către cântărețul necunoscut, pe care-l vedea într'o lumină ideală. Împăratul însuși e curios să afle cine este și, în acest scop, dă o masă mare la care invită pe toți cântăreții să-și arate iscusința, dar toate încercările lui rămân zadarnice, fiindcă Erotocrit, deși ia parte la ospăț, nu cântă. Împăratul, împins din ce în ce mai mult de curiozitate, trimite 10 slujitori să prindă pe cântăreț, dar acesta, care era mascat, îi bate și-i pune pe fugă. Aretuza, aflând isprava cântărețului și vitejia lui fără seamăn, se aprinde și mai mult de dragoste.

În acest răstimp, Erotocrit, muncit de chinurile unei dragoste pe care o credea nenorocită, se hotărăște, după sfatul prietenului său, să plece în Egipt, în nădejdea că poate depărtarea va aduce alinarea sufletului său. La plecare el încredințează mamei sale cheile micului palat, cu rugămintea ca să nu lase pe nimeni înăuntru, în lipsa lui, căci în saltare are hârtii pe care nimeni nu trebuie să le vadă.

Aretuza, la rândul său, neputând înțelege de ce cântărețul ei nu mai dă semne de viață, slăbește din ce în ce, și tatăl, necunoscând pricina pentru care tânjește fata, ca să o învioreze, pune la cale o mare serbare de luptă cu lancea între vitejii veniți din toate părțile. În răstimp însă, survine o întâmplare care desvăluie Aretuzei cine este cântărețul necunoscut. Pezostrat, tatăl lui Erotocrit, cade greu bolnav și împărăteasa merge să-l cerceteze cu Aretuza. Încântată de această vizită neașteptată, mama lui Erotocrit, uită făgăduiala dată fiului său, și arătând cinștilor oaspeți grădina, îi conduce la locuința lui Erotocrit. Aretuza, cercetând palatul, dă într'una din odăi peste textul cântecelor pe care le

auzise în nopțile de primăvară dela misteriosul cântăreț, precum și peste portretul ei zugrăvit de Erotocrit.

În această vreme, Erotocrit, care fusese chemat de tatăl său când se credea pe patul morții, aflând de serbarea pusă la cale pentru desfătarea Aretuzei, se hotărăște să ia și el parte.

Ziua sortită pentru marea luptă de tournoi sosește. Din revărsatul zorilor, crainicii împăratului vestesc începutul luptei. Prăvăliile sunt închise; de pretutindeni lumea năvălește în piața publică, pe terasele mărețe, la ferestrele și pe coperișurile caselor. Regele, regina și Aretuza iau loc pe estradă și cavalerii, sosiți în taină din ajun, defilează înaintea regelui îmbrăcați în costumele lor bogate și în arme sclipitoare. Fiecare dintre ei poartă pe cască o emblemă și o deviză amoroasă. Cel mai impresionant este Haridimos, prințul Cretei. « Calul negru, veșmintele negre și negre sunt armura și lancea ». Coloarea neagră a doliului, pe care și-o alesese, simboliza tragedia vieții sale.

El se căsătorise din dragoste cu o tânără și frumoasă fată; dar, într'o zi, pe când se afla cu ea la vânătoare, a adoarmit lângă un izvor. În răstimp, soția chinuită de gelozie, pentru fiica unui păstor din apropiere, se ascunde într'un tufiș spre a ispiți lucrurile. Prințul, visând că un leu se repede asupra lui, se ridică, ia arcul și, văzând în apropierea lui o tufă mișcându-se și crezând că acolo se află o fiară, îndreaptă arcul și trage săgeata. Un țipăt sfâșietor se aude și soția lui cade moartă. De atunci ia parte la toate luptele de tournoi și singura lui mângâiere este să depună pe mormântul soției sale trofeele câștigate. Emblema lui este o făclie stinsă de o vijelie puternică, deviza: « Facla care-mi lumina calea nu-mi mai dă lumină; vijelia mi-a stins-o și acum rățesc în întuneric ».

Erotocrit apare și el pe un cal negru, înveșmântat în alb. Pe cască era zugrăvit un fluture prins în flacăra focului; cu următoarea deviză: « Am dorit și am privit flacăra focului; m'am apropiat și m'am aprins. Nu mă mai pot îndepărta ».

Prințul moștenitor al Bizanțului, îndrăgostit de o tânără fată pe care ar fi dorit să o ia de nevastă, însoțit de un alai măreț de scutieri și de ostași cu arme strălucitoare de aur, are ca emblemă o mlădiță de viță cu foi și o ciorchină de aguridă iar ca deviză: « Cu timpul nădăjduesc să pot mânca dulce, agurida verde pe

care acum n'o gust» — deviză inspirată din proverbul popular grec: «Încetul cu încetul strugurele verde se preface în miere».

În lupta care se desfășoară cu îndârjire, Erotocrit învinge pe toți adversarii săi și câștigă coroana biruinței, spre marea bucurie a Aretuzei.

Dragostea, înăbușită prea multă vreme, izbucnește din nou. Erotocrit și Aretuza se întâlnesc în taină, noaptea, în grădina palatului, și-și destăinuiesc dragostea prin gratiile ferestrei. Aretuza îndeamnă pe Erotocrit să trimită pe tatăl său la împărat, ca să o ceară de noră. Împăratul însă rămâne surprins de atâta îndrăzneală și poruncește ca Pezostrat să rămâie toată viața închis în casele sale, iar Erotocrit în cel mult patru zile, să plece în pribegie.

Împăratul, bănuind că trebuie să fie ceva între Aretuza și Erotocrit, hotărăște să o mărite în grabă cu fiul împăratului din Bizanț, dar Aretuza refuză și atunci împăratul îndârjit o aruncă în temniță împreună cu dădaca ei, Frosina.

În acest răstimp, Erotocrit se străduiește să-și înăbușe durerea pe țărmurile insulei Eubeea, gândindu-se neconținut la logodnica lui. Servitorul său credincios, Pistentis, bate drumurile spre Atena, prefăcându-se că se duce să afle știri dela stăpânul său Pezostrat, — în realitate ca să poarte corespondența între Erotocrit și Polidor. Astfel Erotocrit află cu amărăciune suferințele iubitei sale, în timp ce aceasta din închisoare, prin dibăcia doicei sale și cu ajutorul paznicilor, află și ea noutăți dela Erotocrit.

Trei ani trec și într'o bună zi regele Atenei este atacat de regele Vlantistratos (citește Vladistratos) al Vlahilor care ajunge cu oștile până sub zidurile Atenei. Lupta este sângeroasă, regele Atenei este în mare primejdie, când deodată intervine în luptă un erou necunoscut. Era Erotocrit, care aflând cele întâmplare și cuprins de nostalgia țării sale și de dragostea Aretuzei, se hotărî să intre în vălmășagul luptei. Dela o vrăjitoare bătrână dobândise 2 sticlute cu apă miraculoasă, una prin care putea să devină negru ca un arap, alta prin care putea să-și curețe negreala și să-și recapete înfățișarea cu albeața și frumusețea lui obișnuită.

Cu ajutorul primei sticlute, Erotocrit își înegrește fața astfel, încât nici mama sa nu-l mai putea recunoaște și pornește călare

întins spre Atena. Văzând în depărtare cele două oștiri înșirate pe câmpul de luptă și zăbind pe culmi albind casele Atenei în care zăcea în temniță aceea pe care o iubea, Erotocrit este stăpânit de o puternică emoție. Își alege un loc ascuns sub un copac bătrân, departe de oraș și de câmpul de luptă și de acolo, în revărsatul zorilor, când auzia sunând cornul de luptă, se avânta în tabără, intra în primele rânduri și da vâlvă oștirilor ateniene, punând pe fugă pe vrăjmași. Nimeni nu-l cunoștea, deși toți erau curioși să afle cine este. Când soarele apunea după culmi, se retrăgea în grabă din tabără și se întorcea neștiut la locul său tănuit. Regele Vlantistratos, înspăimântat de ravagiile pe care le făcea în oștirile sale acest necunoscut, hotărăște să reînceapă a doua zi lupta înainte de revărsatul zorilor, prin surprindere. Atenienii atacați pe când erau încă cufundați în somn, sunt înfrânți. Regele însuși și Polidor sunt grav răniți; zarurile armelor păreau hotărâte, când deodată intră în luptă eroul misterios. Dar în această cumplită încăerare, eroul — Erotocrit — este și el rănit.

Transportat în palatul imperial, e așezat în camera Aretuzei, pe patul ei, și îngrijit cu multă atențiune. Totuși el nu se dă pe față. Regele îi oferă coroana lui, dar străinul o respinge. Singurul lucru pe care îl cere este mâna Aretuzei. Iraclie, știind îndărătnicia Aretuzei, se întristează și caută să-i îndepărteze gândurile dela ea. Dar străinul voiește să vorbească el însuși cu Aretuza. I se trimit condamnatei în acest timp haine mărețe, dar ea le calcă în picioare și răspunde eroului necunoscut: «că mai curând soarele își va pierde strălucirea, pădurea frunzișul, pajștea iarba, marea apa și țărnul nisipul, decât să se hotărască să se mărite». Erotocrit e încântat în sufletul său de această strălucită dovadă de credință, dar totuși dorește să mai ispitească iubirea Aretuzei pentru el. De aceea la plecare îi trimite prin doiică inelul pe care Aretuza i-l dăduse în clipa despărțirii lor. Tânăra prințesă, la vederea inelului, rămâne înmărmurită; nu știe ce să mai creadă, chiamă pe străin și îl întreabă de unde are acel inel pe careea l-a pierdut cândva în zorii tinereții sale. El amână însă răspunsul pentru a doua zi, când venind din nou în temniță, îi povestește cum a primit acel inel dela un tânăr necunoscut pe care l-a găsit dându-și sufletul lângă un izvor; «Aceste mâni pe care le vezi

— adaugă el — i-au săpat mormântul și l-au îngropat ». La auzul acestor cuvinte, Aretuza nu-și mai poate stăpâni sbuciumul sufletesc. Ea izbucnește în lacrimi și regretă că n'a fost la căpătâiul iubitului ei ca să-l însoțească în călătoria spre lumea cealaltă. Înduioșat până în adâncul sufletului, Erotocrit nu mai poate rezista, își spală negreala feței, își recapătă chipul lui obișnuit și se destăinuie. Cei doi îndrăgostiți sunt în culmea fericirii și părinții, lăsând la o parte toate animozitățile trecutului, îi unesc.

Tipăriturile grecești din Veneția ale *Erotocritului* au ajuns și în țările noastre, unde s'au răspândit mai întâiu în familiile fanariote care gravitau în jurul curților domnești din Iași și București și dela care au trecut apoi și în societatea românească.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, poema a fost tradusă în limba română de două ori, și aceste tălmăciri românești au avut o largă răspândire, după cum dovedește, pe lângă numeroasele copii și încercări de prelucrare, și mărturia lui Anton Pann, care vorbind de *Erotocrit* spune:

Numa 'n rumînește până astădată
Nu s'a văzut încă în tipărire dată.
Dar tradusă în proză la mulți se găsește
Și la alți în versuri ca și în grecește.

Prima traducere românească a fost făcută între 1770—1780, de un oarecare Hristodor Ioan Trapezontu, pe care d. Vasile Grecu înclină a-l identifica cu un anonim călugăr din mănăstirea Sumela, care pe la 1779—1780, scria la Constantinopol, o culegere de citate din diferite cărți. Traducerea lui Hristodor este corectă, dar făcută într'o limbă românească plină de grecisme — de altfel destul de numeroase în limba literară a vremii, ca: *a parigorisi*, *a paraclinisi*, *a pliroforisi*, etc.

A doua traducere a fost făcută de un Român — până acum necunoscut — care deși în general se ține destul de fidel de original, totuși pe alocurea prescurtează părțile ce i se păruse prea amplificate, adaugă în alte locuri reflecții personale, redă în versuri părți cu caracter mai pronunțat, la care se adaugă și inspirațiile sale proprii. Traducerea aceasta împetriștată cu grecisme,

totuși nu e lipsită de valoare literară, traducătorul nimerind adesea imagini neașteptate și puternice.

Această nouă traducere românească a fost apoi prelucrată de un copist cu inclinații literare, care după d. Grecu ar fi fost Vasile Vârnav din Botoșani. Prelucrătorul a înlăturat versurile monotone; a prescurtat sau a suprimat chiar dialogurile lungi și plictisitoare; a adăugat elemente nouă și a încercat să adapteze oarecum acțiunea la mediul românesc. Modificarea acțiunii se vede chiar dela început. Erotocrit și Aretuza sunt tovarăși de copilărie, căci ei sunt crescuți la olaltă în « harem », învățând carte la același dascăl. La vârsta adolescenței sunt despărțiți. Erotocrit, care se deprinsese cu tovarășa sa, încearcă într'o zi să pătrundă în harem, dar este oprit. Aceasta îl îndurerează și, întorcându-se acasă, își dă seama că o iubește. Străduințele lui de a o revedea rămânând zadarnice, el își caută liniștea în grădina părintească, într'un « chioșc » frumos din mijlocul unui « havus ». Acolo — și nu într'o cameră din palat — se ducea « în toate zilele singur » și « se pedepsea (chinuia) făcând stihuri de dragostea Aretuzei ».

Pe alocurea se întâlnesc elemente de vieață socială care au un colorit românesc. Astfel, când Erotocrit cântă sub ferestrele palatului din gură și din tambură, împăratul chiamă pe « zapcii curții », întrebându-i: « Sub săraiurile mele, crăsmă este de nu pot să mă odihnesc de cântările bețivilor? » și pentru a-i prinde trimite « un căpitan cu 8 străjeri ». Când tatăl lui Erotocrit cade bolnav, sunt trimiși pentru a-l aduce « călărași din moșie în moșie ». Nunta dela sfârșit cu masă mare și veselie are și ea ceva din specificul mediului din care se ridică traducătorul. « În genere — ne încredințează d. Grecu — nu mai poate fi vorba de o traducere a Erotocritului, ci de o repovestire și prelucrare a poemei. Povestirea — curățită de grecismele fanariote — devine astfel mai sglobie și mai vioae și se citește ușor și cu plăcere ».

Cât de populară a fost la noi poema cretană se vede și din faptul că pe pământ românesc s'a făcut și o prelucrare grecească în « catharevusa » *Νέος Ἐρωτόκριτος*. Autorul acestei prelucrări grecești este serdarul Dionisie Fotino, născut la Palea Patra în Pelopones, autor al mai multor cărți de muzică bisericească și profesorul lui Anton Pann, care vorbește cu admirație despre el:

« a făcut și alte versuri originale care-l vădesc că a fost un bun istoric, poet și ritor ».

Fotino a parafrazat originalul, a dat poemei un colorit clasic, comparând pe Erotocrit cu vechii eroi, Achile, Hercule, Odiseu; a transpus textul cretan în « catharevusa »; a înlocuit epilogul lui Kornaros cu felurite coruri imitate fără succes după corurile tragediei antice; și, în sfârșit, a introdus în diferite părți ale textului cântece de dragoste, care nu se găseau în original, dar care au fost, probabil, împrumutate din romanțele grecești, ce desfătau societatea greacă contemporană din București. Opera lui Fotino a avut un mare răsunet în țările noastre. Abonații erau din toate treptele ierarhiei boierești, dela beizadelele domnești și dela marii bani și marii vornici, până la pitari și vătăfi, în total 164 de prenumerați în Muntenia și 28 în Moldova. Iată câțiva dintre aceștia: alături de beizadelele Grigore Sutz, G. Ghica, Const. Caragea, Văcăreștii, Brâncovenii, Filipeștii, Goleștii, Const. Câmpineanu, Alecu Beldiman, Dinu Negruzți, tatăl scriitorului Constantin ¹⁾, care și acesta nota pe exemplarul părintesc în grecește: *Και τὸδε Κορσάρτινον Νεγροῦτῆ, Μαγῆλον 12 (1820)* (Și acesta al lui Costandin Negruzți).

Prelucrarea lui Dionisie Fotino a fost și ea tradusă în versuri românești de Anton Pann și tovarășul său Tudorache Iliad. Această traducere românească a fost tipărită la Sibiu, în anul 1837, în 5 tomuri, subtitlul: *Noul Erotocrit, compus în versuri de Anton Pann* și a găsit, la rândul ei, în lumea boierinașilor mai mărunți și a burgheziei cetitori pasionați ca: Marin Serghiescu, Stolnicul Stanciu, Pitarul Mihai Rusescul, Maiorul Goleșcu întâiu, Dimitrie Solacoglu; « librieri » din București: Iosif Romanov, Iosif Popovici, Visarion Russu; « muzici eclesiastici » din București ca: Costache Steleanu, Dobre Tântăveanu, Grigorie Engheorliu ș. a., precum și câțiva profesori și admiratori sau sprijinitori ai lui A. Pann: Ioan Poenaru dela colegiul Sf. Sava, Nifon Bălășescu dela seminarul Mitropoliei, alături de câteva fețe mai simandicoase ca: Mărele Paharnic Costandin Olănescu, Marele Pitar

¹⁾ Cf. lista prenumeraților necompletă în *Revista istorică*, XIII (1927), p. 427—28 și completă la N. C a r t o j a n, *Poema cretană Erotocrit în literatura românească și izvorul ei necunoscut*, p. 52—53.

Matache Piersiceanu, Marele Serdar Costache Oteteleşanu, cârmuitorul județului Râmnicul-Vâlcea, «cucoana» Zamfira Geanoulu Lezviodax, ș. a. 1).

O carte cetită cu atâta pasiune în toate straturile societății românești dela sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui de al XIX-lea nu se putea să nu lase urme în poezia românească. Poeții Văcărești: Ienăchiță, Alecu și Iancu s'au inspirat în creațiunile lor din fragmentele lirice ale prelucrării lui Dionisie Fotino 2). Câteva cântece în traducerea lui Anton Pann, însoțite de melodie, au fost purtate de lăutarii vremii în lumea satelor până la Vâlcea, de unde au fost culese prin anii 1884 și introduse în colecția lui Gh. Dem. Teodorescu 3). Alecsandri însuși vorbește în *Boieri și Ciocoi* despre Erotocrit, ca de o carte de căpătâi a generației care l-a precedat 4). Chiar Eminescu pare să se fi desfătat cu lectura lui. După un ms. din biblioteca marelui liric, a publicat Dr. M. Gaster un fragment în a sa *Chrestomatie română* II (p. 178 și urm.) 5).

Pătrunderea culturii apusene la noi în prima jumătate a secolului al XIX-lea a înlăturat din circulație poema cretană. În Grecia însă, ea este încă de actualitate. În 1922, dramaturgul Th. N. Synadinos a adaptat Erotocritul la cerințele scenei, iar un compozitor Albertis, îndemnat de succesul lui Synadinos, a încercat pe livretul acestuia o operă, care a fost cântată în zilele de Crăciun ale anului 1935, pe scena teatrului Olympia din Atena 6). Astfel romanul cavaleresc dela sfârșitul

1) Vezi lista de prenumerații la sfârșitul tomurilor.

2) Ariadna Camariano, *Influența poeziei lirice neogrețești asupra celei românești: Ienăchiță, Alecu, Iancu Văcărescu, Anton Pann și modelele lor grecești*, București, Cartea Românească, 1935 (Inst. de Ist. lit. și folklor), p. 24, 30.

3) N. Cartoian, în *Revista Filologică*, I, 1927, Cernăuți, p. 124.

4) Act. II, scena VIII:

Tarsița. — Trebuie numaidecât să te declarisești, astăzi s'o uimești cu cuvinte de amoriu... să-i rostești una din *Erotocrit*. Ai cetit pe *Erotocrit*? etc.

5) Vezi și D. Murărașu, *Eminescu. Literatură populară*, în colecția *Clasicii români comentați*, p. 32.

6) Datorz aceste informații amabilității d-lui. D. Russo, căruia îi aduc și aci mulțumirile mele.

evului mediu francez, uitat de mult în patria sa, trăește încă în masele populare italiene și renaște acum la o nouă viață în Orientul balcanic.

BIBLIOGRAFIE. TEXTE ROMÂNEȘTI PUBLICATE: M. Gaster, *Chrestomatie română*, București, 1891, vol. II, p. 178—183, după: a) ms. Eminescu, fragment 6 foi, ca 1800; b) ms. Bibl. Centrale, nr. 325, copiat în 1818 (azi în Biblioteca Academiei Române, sub nr. 2606) publică următoarele fragmente: nașterea lui Erotocrit și a Aretuzei; plecarea lui Erotocrit dela părinți; jalea Aretuzei; N. Cartoian, *Poema cretand Erotocrit în literatura românească și izvorul ei necunoscut*, în *Academia Rom. Mem. Secț. Lit.*, Seria III, tom. VII, mem. 4, p. 109 (27 a mem.) — 131 (49), se reproduce scenele aubade-lor, a invitării cântăreților la palat, a luptei lui Erotocrit și Polidor cu cei 10 ostași ai împăratului în originalul francez al romanului « Paris et Vienne » (versiunea lui Robert Kaltenbacher) în versiunea italiană a lui Angelo Albani Orvietano, în prelucrarea grecească și în traducerea românească după ms. nr. 3514, din Biblioteca Academiei Române, copiat de logofătul Ioniță, la 1787, în București. Tot aci 12 planșe în facsimile reprezentând scene din roman, lucrate de Petrache Logofătul, în ms. logofătului Ioniță, menționat mai sus (2 colorate).

Versiunea lui Dionisie Fotino a fost tradusă și publicată de Anton Pann, *Noul Erotocrit compus în versuri*, Sibiu, 1837, în 5 tomuri.

MANUSCRIPTE ROMÂNEȘTI DIN BIBLIOTECA ACADEMIEI ROMÂNE: nr. 145. « Aastă cartea foarte iscusită și frumoasă s'au scos și s'au talmăcit de pî eliniască pe limba moldoviniască de Hristodoru Ioanu Trapezontu ». A fost copiat dela 22 Martie 1800 până la 15 Iulie 1800, « pe apucate » de « Alecsandru logofăt al sărării domnești, ce am fost și taingiu » de pe « niște te-traji ce era iscălit Vasile ot Botoșani, cini a fi, că nu știu » (identificat cu Vasile Vârnab de N. Iorga, *Ist. lit. rom.*, II, p. 439); nr. 158 copiat la 1785 August 15 de Ioniță Tăutul (pe f. 124 r. cu litere latine: Teutu) « în zilele prea lumina-tului Domnul nostru Io Alexandru Ioan Mavrocordat Voevod » pe când era « comandir Bucovinii Ințânberg gheniral-maior »; nr. 2606, (8 Oct. 1818) copiat « la Târgul Pietrii, ținutul Niamțului », din porunca sulgerului Simion Oprișan, de Simion Popa, care era « slugă în casă la d-lui »; ms-ul a aparținut înainte Bi-bliotecii Centrale din București, de unde a trecut apoi în Biblioteca Academiei Române; nr. 3514, copiat în București, « în zilele Mării-Sale Nicolae Petru Mavrogheni Voevod, let 1787 Iuli 10 » de logofătul Ioniță și « zugrăvit de Petrache logofăt », cu 132 ilustrații în culori și cu un autopoortret. Pentru descrie-rea manuscrisurilor, nr. 145, 158, cf. I. Biau, *Biblioteca Academiei Române, Catalogul manuscrisurilor românești...*, tom. I, n-rele 1—300, București, 1907; Vasile Grecu, *opera citată* mai jos; adaogă și ms. nesemnalat la Grecu, nr. 2769, f. 110—115 v. (anul 1825). Fond Gaster: ms. nr. 72, copie din anul 1806.

O copie ms. de pe traducerea lui Anton Pann, *Noul Erotocrit*, făcută de Dimitrie Iancovici la Brașov în 1842, în mss. nr. 3205-3208 din Bibl. Acad. Rom.

MANUSCRIPTE ROMĂNEȘTI DIN ALTE DEPOZITE: Un ms. ilustrat păstrat în *Muzeul limbii române* din Cluj; circula mai înainte în Bucovina; lipsesc 14 foi dela început « care cuprindeau povestirea din cele dintâiu o mie de versuri », « ca la vreo 80 de pagini » rupte; n'au mai rămas decât 136 foi. Lipsesc însemnările copistului; « cetit toată această carte la Iulie 1821 »; semnătura indescifrabilă. Cf. V. Grecu, *op. cit.* mai jos, la studii, p. 19. În *Biblioteca « V. A. Urechia »* din Galați: un ms. sub cota 5747, copiat de Săndulache Lăpușneanu la 1834, vezi Ion M. Gane, *Romanul popular « Filerot și Antusa »* în *redacțiunea lui Radu S. Cămpiniu*, Brăila, 1936, p. 3, nota 3. *Biblioteca d-lui Vespasian Erbiceanu*, București: ms. moldovenesc, fără nici o indicație de loc sau dată (lipsesc ultimele pagini). Pe ultima copertă în interior, o notă în limba rusă din 23 Iunie 1913, atestând proprietatea lui Victor Nicolaievici Serba, de la soția căruia d-l Erbiceanu a achiziționat ms. în Chișinău.

STUDII: M. Gaster, *Literatura populară română*, p. 129—131 (se face însă confuzie între Erotocrit și Filerot); studiu temeinic: Vasile Grecu, *Erotocritul lui Cornaro în literatura românească*. Extras din *Dacoromania*, anul I (1920), Cluj. Despre Vlahii din Erotocrit: N. Bănescu în *Byzantinische Zeitschrift*, 24 (1932), p. 145; V. Grecu, *Codrul Cosminului I* (1924), Cernăuți, 1925, p. 575—576. Despre originalul grec: Dr. Karl Iken, *Leucothea*, Leipzig, 1825, I, p. 185—207; Charles Fauriel, *Chants populaires de la Grèce moderne*, Paris, 1824—1825, tom. II; Nicolai, *Geschichte der neugriech. Literatur*, Leipzig, 1876, p. 232 și urm. Ch. Gidel, *Erotocritos, poème en grec moderne, du XVI-e siècle* în *Nouvelles Études sur la littérature grecque moderne*, Paris, 1878, p. 477—532; A. N. Giannari, *Περὶ Ἐρωτοκρίτου καὶ τοῦ ποιητοῦ αὐτοῦ ἱστορικῆ καὶ γλωσσικῆ μελέτη μετὰ γλωσσάρου*, Athena, 1899; G. Sotiriadis, *Ἐρωτοκρίτος*, Athena, 1909 și în revista *Παναθήναια*, Athena, 1909, p. 202—217; N. G. Politis, *Ὁ Ἐρωτοκρίτος* extras din *Λαογραφία I*, p. 19—70; G. N. Hatzidakis, *Zum Erotokritos*, în *Mitteilungen des Seminars für Orient. Sprachen*, Jahrg. XIII, II, 1910, Berlin, 1910; Hesselring, *Erotokritos en Aretousa*, în *Uit Byzantium en Hellas*, Haarlem, 1911, p. 82—116; Stefanos A. Xanthoudidis, *Βυζαντίου Κορνάρου Ἐρωτοκρίτος. Ἐκδοσις κριτικῆ...* Athena, 1910, cu un studiu de 180 pagini; P. E. Pavolini, *« L'Erotokritos », di Vicenzo Cornaro e le sue fonti italiane Estratt' dalla « Rassegna »*, Anno XXV (1917), nr. 1. Napoli, F. Perrella, 1917; Hubert Pernot, *Le roman crétois d'Erotokritos*, în *Études de littérature grecque moderne*, II-e série, Paris, 1918, p. 1—92; Alexander Haggerty Krappe, *Über die Quelle des Erotokritos*, în *Byzantinische Zeitschrift*, 1925, p. 313—321; John Mavrogordato, *The Erotokritos with an introduction by Stephen Gaselee* (traducere în limba engleză cu studiu: p. 55—59). Oxford University Press, London Humphrey Milford, 1922.

Adevăratul izvor occidental, romanul francez medieval « Paris et Vienne », prin intermediarul italian Angelo Albani Orviantano, a fost semnalat și analizat de N. Cartoian, *opera citată* mai sus și în *Revue de littérature comparée*, Paris, Boivin, 1936, nr. april—juin, p. 265—293 și extras unde se arată mai clar raporturile intermediarului grecesc cu poema cretană. Articolul din «Revue de littérature comparée» a fost tradus în grecește și publicat în revista *Τὸ νέον Κράτος*, I, 4, Atena (1937), p. 362 și II, 1, (1938); G. Zoras *Ἐρωτόκριτος καὶ Θυσία τοῦ Ἀβραάμ* în *Νέα Ἔσθλα* 1937, t. XXII, p. 1605—1614; Em. Kriaras, *Μελετήματα περὶ τὰς πηγὰς τοῦ Ἐρωτοκρίτου*, Atena, 1938 în *Texte und Forschungen zur byzantinisch-neugriechischen Philologie* herausgegeben von Prof. Dr. Nikos A. Bees (Βέης).

FILEROT ȘI ANTUSA

În strânsă legătură cu poema cretană, atribuită lui Kornaros, este romanul *Filerot și Antusa*, o prelucrare, o imitație, a romanului Erotocrit.

Ațiunea se petrece pe vremea vechilor Elini. Periandros, împăratul Eladei, de a cărui putere se dusesse vestea în toate țările, avea o fată, Antusa, dobândită cam în același chip în care Olimpiada născuse pe Alexandru.

La curtea împăratului se afla un curtean bătrân, Agathon, venit din Teba, care își servea stăpânul cu cel mai mare dovotament, și care, murind, lăsa un copil, Filerot, pe care Periandros îl aduse la curte. Aci Filerot face cunoștință cu fiica împăratului, Antusa.

Tinerii se îndrăgostesc și Filerot, întocmai ca și Erotocrit, trimite pe prietenul său Alexandru la Periandros să ceară mâna fiicei sale. Împăratul, aflând de această cerere a tânărului său curtean, se mânie și trimite pe Filerot în surghiun, iar pe Antusa, care refuza să se căsătorească cu fiul regelui din Atena, fiindcă iubea pe Filerot, o trimite într'o « capiște elinească » dintr'o pustietate.

În această vreme, împărații ai căror fii petrecuseră la curtea lui Periandros, trimit soli ca să-i ceară fiica în căsătorie pentru copiii lor. Periandros alege pe fiul regelui din Macedonia, dar ceilalți feciori de împărați refuzați se îndârjesc și pornesc cu războiu împotriva Eladei. Pentru a înlătura măcelul, se hotărăște să lupte din partea fiecărei împărății câte un viteaz. Periandros trimite crainici în toate părțile ca să întrebe ce viteaz primește să lupte pentru gloria și onoarea țării sale. Vestea sosește până la Filerot, care era atunci în India, și care, cuprins de nostalgia țării sale, pornește în grabă spre Elada. Pe drum însă, dând peste un

izvor fermecat, se spală cu apa lui și se preface, ca și Erotocrit, într'un arap. Astfel travestit, sosește la curtea lui Periandros și-i cere ca răsplată pentru biruință mâna Antusei. Periandros primește, logodna se face, dar la schimbul inelelor, Filerot dăruiește logodnicei sale un inel minunat pe care era gravat numele: Filerot. Întrebat de unde îl are, arapul răspunde că l-a primit dela un tânăr pe care l-au sfâșiat fiarele. Antusa, care ținea încă la Filerot, este cuprinsă de o adâncă întristare.

Ziua sorocită pentru luptă sosește. Feciorii de împărați vin însoțiți de mare alai. În ziua luptei intră luptătorii pe rând în arenă, îmbrăcați în zale și armuri lucitoare, având fiecare zugrăvit pe coif câte o emblemă. Filerot este îmbrăcat în haine albe, care contrastau cu înfățișarea neagră a chipului său prefăcut. Emblema lui era: două păsări în preajma unui foc: una sbura deasupra, alta, prinsă cu o aripă în gura unui șarpe uriaș, se sbătea din răspuțeri să scape. Versurile imprimate dedesubt dădeau cheia alegoriei care simboliza aspirațiile lui:

Cu tovarăș am venit, vrând să 'ncălzim la foc.
 Dar șarpele cu simțit și ne-au apucat pe loc.
 Tovarășul a scăpat, iar eu tot mă chinuiesc.
 Dar cu o aripă mă lupt și gândesc să biruiesc

În lupta care durează două zile, Filerot învinge pe toți rivalii. Se face nuntă mare. Împăratul îl întreabă cine este și atunci Filerot, povestind toate peripețiile lui după plecarea în exil, scoate o sticlă cu apă fermecată, își spală negreața și-și recapătă înfățișarea lui de odinioară, așa că toată lumea îl recunoscuse.

Romanul se încheie cu descrierea veseliei și măreției nunții împărătești la care autorul adaogă:

«Iară eu privindu-i de departe și râvnind la petrecerea vieții lor cei de către toți amurezații vrednică de laudă, m'am îndemnat de am scris istoria vieții lor. Dar rog cu umilință pe cel cititor, gășind vreo greșală întru alcătuirea cuvintelor acestei istorii, de va fi pățimaș, să o treacă cu vederea și să-mi dea iertăciune, pentrucă un pățimaș nu poate cunoaște greșalele unei acestei istorii, ca unul ce într'această grădină desfătându-se și printr'insa plimbându-se, poate să vază măărăcini, ce se va fi pripășit printre flori. Iar de nu va fi pățimaș, să nu mă ocărăscă, că mă supăr. Sfârșit ».

După cum s'a putut vedea din expunerea cuprinsului, *Filerot* și *Antusa* este o prelucrare a romanului *Erotocrit*. Chiar numele eroilor — observă d. Grecu — este format prin analogie, după numele *Erotocrit* și *Aretuza*, căci precum *Aretuza* înseamnă în grecește «cu virtute», tot astfel *Antusa* înseamnă «cea ca o floare înflorită» și precum *Erotocrit* înseamnă în grecește «cel pus la încercări de Eros», zeul iubirii, tot astfel *Filerot* înseamnă «cel ce iubește pe Eros».

Intriga generală, numeroase incidente și scene sunt aproape identice, numai că motivele din *Erotocrit* sunt în *Filerot* amplificate și sporite prin altele nouă (rătăcirea pe mare în foisorul lui Solomon, de unde iese înnegrit; întoarcerea eroului, prefăcut în doctor, la curtea lui Periandru, ca să vindece pe *Antusa* ș. a.).

Cine este autorul acestei prelucrări nu se știe. D-l V. Grecu, care a studiat-o în paralelă cu *Erotocrit*, n'a ajuns în această privință la nicio concluzie.

Romanul apare în literatura noastră în primele decenii ale secolului al XIX-lea. În Biblioteca Academiei Române se păstrează mai multe manuscrise dela începutul secolului al XIX-lea, din anii: 1810, 1811, 1813, 1819, 1828.

El a plăcut mult străbunilor noștri, fiindcă în afară de numeroasele copii, a fost și tipărit — după câte știm până acum — pentru întâia dată în 1857, la Brăila, de către un fost primar și deputat R. S. Câmpiniu, după un manuscris dela 1810 al lui Nae Stăncescu. Editorul însă, neîmpăcându-se cu limba bătrânească a manuscrisului, a crezut mai nimerit să transpună textul în jargonul timpului său, după cum se poate vedea din următorul specimen în care eroina se plânge împotriva soartei sale vitrege:

Ah, destinație vrăjmașă,
Spune-mi ce sunt eu culpașă
Să-ți rămân îndatorată
A-ți sluji ca o servantă.

Romanul a găsit cetitori pasionați și în a doua jumătate a veacului trecut. La 1878 Ecaterina Jantil tipărea la Buzău o nouă ediție prescurtată și prelucrată, mai ales în partea finală.

Versuri din *Filerot* și *Antusa* au fost retipărite după un ms. din 1813 al lui Nicolae Hagi Gavriil Ciurcu, chiar în vremurile

noastre la 1900, de cunoscuta casă de editură din Brașov, Ciurcu, sub titlul destul de expresiv pentru masele populare: « *Infocata și nenorocita dragoste a lui Filerot și Antusei, o povestire foarte frumoasă în versuri...* ».

BIBLIOGRAFIE. TEXTE TIPĂRITE: R. S. C â m p i n i u, *Duoi amanți: Filerot și Antusa, estragere și compunere*, Brăila, tipogr. D. Samollada, 1857; o altă ediție *Filerot și Antussa* de Ecaterine Jantil, Buzău, 1878; *Infocata și nenorocita dragoste a lui Filerot și Antusei, o povestire foarte frumoasă în versuri păstrată din bătrâni*, Ciurcu, Brașov, 1900.

MANUSCRIPTE INEDITE DIN BIBLIOTECA ACADEMIEI ROMÂNE: nr. 197: « *Istoria lui Filerot cu Antusa* ». Pe f. 1 o notă din 1837 Martie 25 a lui G. Plăvian, atestând că ms. a fost « luat de la mătușa noastră Ilinca Vistereasa, hălăduitoare în orașul Bucureștilor » (cf. descrierea în I. B i a n u, *Catalogul manuscrisurilor*, I, p. 439—441); nr. 582: « *Istoria lui Filerot. Partea a doua. Tomul al 2-lea* », ms. dela jumătatea sec. XIX (cf. descrierea în I. B i a n u și R. C a r a c a ș, *Catalogul manuscrisurilor*, II, p. 336); nr. 4766 copiat de Matei Piersiceanu biv-logofăt în anul 1829; nr. 1718 fără nicio indicație de dată și copist, sec. XIX; nr. 1843, copiat în 1893, de Nicolae Hagi Gavriil Ciurcu (numai versurile) și publicat în 1900 de librăria Ioan I. Ciurcu.

FONDUL GASTER: nr. 181 copiat în 1826.

Pentru alte msse v. G a s t e r, *Lit. pop. rom.*, p. 131; G r e c u, *opera citată*, p. 54 (ms. Lahovari din 1819; Al. Odobescu și H. Sihleanu din 1826.

STUDII: M. G a s t e r, *Literatura populară română*, București, 1883, p. 129—131 (confuzie cu Erotocritul); lucrare temeinică: V a s i l e G r e c u, *Erotocritul lui Cornaro în literatura românească*. Extras din *Dacoromania*, « *Buletinul Muzeului Limbii Române* », anul I (1920), Cluj, p. 36—47. I o n M. G a n e, *Romanul popular « Filerot și Antusa »* în redacțiunea lui Radu S. Căpiniu, Brăila, 1936.

ROMANE POPULARE ITALIENE

BERTOLDO

Autorul acestui roman popular este Giulio Cesare Croce della Lira, născut în anul 1550, la S. Giovanni în Persiceto. La vârsta de 20 de ani, Croce s'a stabilit la Bologna, îndeletnicindu-se cu adunarea și prelucrarea materialului poporan în poeme și romane pe gustul claselor de jos. El a scris peste 300 de opere, dar aceea care a avut mai mult răsunset și i-a stabilit renumele este *Le sottilissime astuzie di Bertoldo*. Văzând succesul pe care l-a avut eroul romanului său, Croce a adăugat o urmare în care povestește năstrăvăniile fiului lui Bertoldo: *Le piacevoli e ridicole semplicita di Bertoldino figliolo dell'astuto ed accorto Bertoldo, con le sottili ed argute risposte della Marcolfa sua madre e moglie di esso Bertoldo*¹⁾.

Mai târziu un alt scriitor, Cammillo Scaligeri della Fratta, a lărgit ciclul snoavelor și duelului de întrebări și răspunsuri glumețe, introducând în scenă și pe fiul lui Bertoldino într'o nouă operă: *Le buffonate di Cacasenno, figlio del semplice Bertoldino* — astfel că avem reunit un bogat material de farse, proverbe și enigme, cu răspunsuri epigramatice, împletite în jurul a trei generații de bufoni populari: Bertoldo, Bertoldino și Cacasenno.

Din acest ciclu, a pătruns în literatura veche românească numai primul roman, Vieța lui Bertoldo; celelalte două

¹⁾ « Plăcutele și ridiculele naivități ale lui Bertoldino, fiul șiretului și istețului Bertoldo, cu subtilele și spiritualele răspunsuri ale Marcolfei, mama sa și soția zisului Bertoldo ».

au fost rezumate mai târziu laolaltă cu Bertoldo, într'o preluare apărută la 1799, în tipografia lui Petru Bart din Sibiu, cu titlul: *Vieța lui Bertoldo și a lui Bertoldino, feciorul lui, dimpreună și a lui Cacasio nepotul lui.*

Manuscrisul cel mai vechiu al *Vieții lui Bertoldo*, scris la 1774, păstrat în biblioteca lui Zabelin a fost semnalat mai de mult de regretatul Ion Bogdan. Mă folosesc în capitolul de față de un manuscris din Biblioteca Academiei Române, copiat la 1813, care cuprinde însă următoarea notă interesantă de pe un manuscris anterior:

« Acest Bertoldo este al meu; l-am scos și eu cu slova me de pi altul a Protopopului Ioan, a mănăstirii Bodescului, 1781, Ghenarie, 22 ».

Eroul acestui roman popular este un țăran, care, ca și prototipul său grec, Esop, este de o urâțenie fantastică. Are însă în felul său de a fi o îndrăzneală de o vulgaritate sănătoasă și se distinge printr'o sprinteneală și istețime rară, cu care surprinde și pe regele și pe regina Longobarzilor, jucându-le tuturor, cu un haz răutăcios, farsele cele mai neașteptate.

Iată cum ni-l descrie, ca înfățișare, textele noastre:

« Era cu capul mare, lungăreț, ca un ou, cu părul roșu și rătunzat... Nas avea mare, roșatec ca sfecla, nările largi; gura se vedea largă mai până la urechi; în fălcile dinainte i se vedea doi dinți strâmbi pe din afară, ca niște colți...; picioarele strâmbe și mâinile scurte ».

Acest țăran urît, dar plin de duh, se pripășise — fără să ni se spună cum — la curtea din Verona a regelui Longobarzilor, Alboin, pe vremea când acesta stăpânea întreaga Italie.

Într'una din zile, Bertoldo, intrând în sala tronului, se furișă printre baroni și fără să își scoată pălăria din cap și fără să facă niciun act de reverență, se așează pe scaun lângă rege. Acesta, știind că natura nu este totdeauna darnică și că adesea în fapăturile cele mai disgrațioase sădește darurile cele mai alese, îl lasă să șează și apoi îl întreabă (citez, în forma în care a circulat textul la noi, după manuscrisul Academiei):

« Împăratul zisă: Cine ești, când te-ai născut și din ce loc ești? »

Bertoldo răspunsă: Sunt un om; m'am născut când m'au făcut mumă-mea și locul îmi esti, de când m'au făcut Dumnezeu, într'astă lume.

— Ai tată, mamă, frați, surori?

— Am tată, mamă, frați, surori, dar au murit toți.

— Cum dar ai tu, de vreme ce au murit toți?

— Când am purces de acasă, i-am lăsat pe toți dormind și pentru aceasta zicu că toți au murit, căci eu puțină despărțire fac între cel adormit până la cel ce au murit.

— Ce lucru este mai iute?

— Gândul.

— Ce vin este mai bun?

— Cel ce se be în casa altuia.

— Care este ace mare care niciodată nu să satură?

— Nesațul scumpului și a iubitorului de bani.....

— Care este mai mare foc și vrajbă în casă?

— Muere ră și gura ce mare a slugilor.

— Care iasti acel copil care ardi limba mamei sale?

— Feștila candilei».

Mai pe urmă însă, Bertoldo, dându-se la o serie de invective privitoare la cârmuire și curteni, fu izgonit de rege, dar țăranul amenință că el este ca muștele, pe care deși le gonești, ele tot se întorc. Regele, supărat, îl amenință că, dacă va îndrăzni să intre în curte altfel decât în tovărășia muștelor, atunci unde-i stau picioarele, îi va sta și capul. Bertoldo, ducându-se în satul lui și prinzând un măgar bătrân și răpănos, cu spinarea și coastele roase, încât insectele se lipiseră de el, se întoarse la palat, însoțit de un nor de muște din care abia se zărea.

În acest hal se înfățișează înaintea regelui, tocmai când două femei mândroase veniseră să ceară dreptate. Cearta dintre cele două cumetre era pentru o oglindă de cristal, pe care una o furase dela cealaltă. În ciuda plânsurilor și a motivelor aduse de ambele părți, judecata urmează după formula lui Solomon. Regele poruncește ca oglinda să fie spartă în două și fiecare rivală să ia câte o jumătate. Dar una din ele cere ca oglinda să rămână neatinsă, chiar dacă ar fi să fie dată celeilalte. Regele, înțelegând că aceasta este adevărata stăpână, poruncește să i se încredințeze ei oglinda întregă.

Pe când femeia mulțumea regelui pentru înțelepciunea și judecata cea dreaptă, Bertoldo, răsând, se amestecă și el în pricină, spunând că hotărîrea nu e bună, fiindcă femeile sunt viclene, că ele, deși plâng cu ochii, cu inima rîd, că lacrămile și schimbarea feții lor sunt toate amăgeli, și-și luă sarcină să-l facă pe rege, care spusese că femeile sunt un « diamant dela Răsărit », să-și tragă cuvîntul înapoi chiar a doua zi.

După ce dormi în grajd cu măgarul său, Bertoldo, dis-de-diminează, se duce la femeia care își redobândise oglinda și, după ce o ațâță cu minciuna că regele, în urma plîngerii rivalei sale, a hotărît să spargă oglinda ca să se curme cearta între ele, îi strecoară în suflet ideea, lipsită de temeii, că regele ar avea intenția să vină cu o lege prin care fiecare bărbat să aibă dreptul de a lua șapte neveste. Atât i-a trebuit femeicii că, uitând de oglindă și de tot, să alerge la vecinele sale și să le aducă la cunoștință planurile regelui — lucru pe care abia îl aștepta Bertoldo.

Vecinele, la rîndul lor, înștiințează pe celelalte cumetre și în curînd se face atîta zarvă în cetate, că peste două mii de femei se strîng la palat, manifestînd sgomotos și cerînd înlăturarea legii. Regele, care nu avea nicio cunoștință de uneltirile lui Bertoldo, rămîne uimit și, pierzându-și răbdarea, începe să blesteme femeile, izgonindu-le.

Regina, aflînd de farsa jucată femeilor, cere regelui să-i trimeată pe Bertoldo. În camera crăiesei însă, îl așteptau doamnele de curte cu câte un baston în mână ca să-l lovească. Dar Bertoldo, prevăzînd cele ce i se pregătea, scapă de bătaie, spunînd femeilor care așteptau porunca reginei: « aceea dintre voi care s'a gândit să otrăvească pe rege la masă, aceea mă va lovi cea dintâi ».

Femeile se privesc una pe alta; niciuna n'a gândit așa ceva; bastoanele se așează la locul lor și năzdrăvanul Bertoldo rămîne neatins.

Crăiasa, de ciudă că a fost păcălită, trimete poruncă străjilor dela palat că, atunci când va ieși Bertoldo pe poartă, să-l bată bine. El se prefăcu că primește pedeapsa, dar ceru să i se cruțe cel puțin capul. Crăiasa se învoi și Bertoldo se îndreaptă spre poartă, urmat de un alai de servitori. Când ajunse alaiul în dreptul străjerilor, sosi și noua poruncă a împărătesei,

și garda, după tălmăcirea lui Bertoldo, crezând că el este capul, îl lasă să treacă nevătămat și snopi în bătaie pe servitorii curții.

Craiul, aflând de posnele pe care Bertoldo le jucase crăiesei, îl pune la încercare cu bufonul său, Glomez.

Bufonul îl întreabă:

«— Cum ai face să aduci apa într'o sită?

— Eu aș aștepta până ar îngheța, răspunde Bertoldo în aplauzele adunării.

— Cum ai socoti, nealergând, să prinzi un iepure? întreabă din nou bufonul.

— Eu aș aștepta până ar fi în frigare, îi dete răspunsul Bertoldo.

— Ce buruiană este care o cunosc și orbii? la care Bertoldo răspunde:

— Urzicile, căci urzicând la mâini sau picioare, simte și orbul că arsura e de urzică».

După disputa cu Glomez, din care ieșise biruitor, Bertoldo primi din partea regelui poruncă să se întoarcă a doua zi la palat, nici îmbrăcat, nici desbrăcat. Bertoldo se întoarce, ca și în atâtea incidente din basmele noastre, îmbrăcat într'o plasă.

În acest răstimp, femeile din cetate cer regelui ca să le dea și lor aceleași drepturi ca și bărbaților: să facă și ele parte din divanul craiului și să-și dea și ele părerea cu privire la conducerea statului.

Bertoldo, care se afla în discuție cu regele, când auzi această cerere neașteptată, hohoti în râs și se offeri să scape pe crai de această pretenție.

Ducându-se în piață, ia o colivie închisă, în care pusese o păsărică și o dete regelui ca să o încredințeze uneia din doamnele curții, împreună cu cheia coliviei.

Regele porunci să nu umble nimeni la colivia care, după 24 de ceasuri, urma să fie adusă în sala tronului. Atunci se va deschide cutia și ceea ce se afla înăuntru va hotărî despre cererea lor.

Abia plecară dela curte, și femeile, neputându-și stăpâni curiozitatea, deschiseră cutia și pasărea sbură, repede ca fulgerul, fără ca ele să fi putut prinde de veste măcar ce fel de pasăre era.

Cu ajutorul lui Bertoldo, împăratul rămăsese astfel biruitor :

« Vedeți voi înșivă unde a dus pripirea și curiozitatea voastră de a ști mai de vreme cele ce nu s'au căzut a le ști » încheie regele discuția cu ele ».

După atâtea pozne pe care i le făcuse, crăiasa, îndârjită, cere soțului să o scape de Bertoldo. După ce încearcă zadarnic să-l înece vârandu-l într'un sac, craiul poruncește ca nădrăvanul țaran să fie spânzurat într'o pădure, dar Bertoldo cere și obține favoarea ca să-și aleagă singur copacul. Plecând cu străjerii, Bertoldo nu găsește nicăeri copacul pe placul lui. Pe drum însă le spune atâtea povești și snoave, încât aceștia îl lasă în plata Domnului. În răstimp, craiul și crăiasa, care-i simțeau acum lipsa, aflând cele petrecute, îl chiamă la curte, dar Bertoldo, neputându-se împăca cu hrana ce i se servea la palat, se îmbolnăvește și moare.

Elementele constitutive ale operei. În alcătuirea operei sale, Croce s'a servit de elemente venite din două surse: din folklorul scris al vechiului Orient și din tradițiile populare italiene ale veacului al XVI-lea. Savantul rus Veselovskij, și mai târziu folkloristul francez, Cosquin, au arătat că dialogul hazliu — duel de întrebări și răspunsuri — care alcătuiește miezul operei lui Croce, apare încorporat și în vechile legende indiene ale Brahmanilor. Din India, poveștile acestea au emigrat către Asia Mică și au dobândit o formă scrisă în legenda lui *Solomon și Așmedai*, încorporată în haggada Talmudului din Babilon.

Solomon, care avea în puterea sa miraculoasă demonii, voind să construiască templul din Ierusalim, a trimis un general al său să-i aducă pe Așmedai, regele demonilor, pentru ca prin el să găsească pe Șamir — Sfărâmă-Pietre. Acesta avea darul de a sfărâma cu ușurință blocurile de piatră de care Solomon avea nevoie pentru construcția templului. Așmedai este aflat cu multă greutate și prins printr'o stratagemă: s'a umplut cu vin puțul unde demonul venea să bea și astfel, îmbătându-se, a adormit. Pe când era dus la Solomon, pe drum plânge, trecând pe lângă o nuntă; râde auzind pe un om că își comandă o pereche de cisme, care să-l ție șapte ani; îndreaptă pe cale un om orb, care era să cadă într'o groapă și râde de un vrăjitor, care spunea altora norocul.

Întrebat la curtea lui Solomon de ciudata sa purtare, Așmedai dă următoarele lămuriri: a plâns când a văzut nuntă, căci mirele urma să moară chiar în seara acelei zile; a râs de cel ce își comanda cisme pentru șapte ani, căci el avea să moară peste șapte zile și a râs de vrăjitor, fiindcă spunea tuturor norocul lor și nu știa că sub picioarele sale se află îngropată o comoară.

Urmează o serie de întrebări enigmatice și de răspunsuri spirituale.

Această legendă este o haggada din Talmudul Babiloniei a cărei formă cea mai veche se găsește într'un text aramean de prin veacul al III-lea ¹⁾. În această formă primitivă, ea s'a păstrat, de-a-lungul veacurilor, în Paleele rusești, care au la baza lor — prin intermediare sudslave — un prototip bizantin. În textele rusești însă demonul Așmedai este înlocuit prin centaur — Kitorvas — substituție, care, după cum presupune cu dreptate André Mazon, s'a petrecut la sudul Dunării, într'un mediu slav mai mult sau mai puțin elenizat ²⁾.

Din lumea bizantină, legenda a trecut și în Occident. E probabil că aci era cunoscută încă din secolul al V-lea, căci se pare că la ea face aluzie canonul Papei Gelasius despre cărțile apocrife, când pomenește o « *Contradictio Salomonis* ».

În Occident, sâmburele legendei a găsit tărâmul prielnic pentru dezvoltare. El a fost prelucrat în lumea anglo-saxonă, unde Așmedai a fost înlocuit prin Saturn, în Franța unde eroul principal este « *Merlin l'enchanteur* » și cu deosebire în Germania, unde dialogul a căpătat o notă de umor și de grotesc și unde partenerul lui Solomon poartă numele de Marcolf. În această primă formă, legenda se găsește în vechi manuscrite latine, care apoi au fost puse sub tipar și care au fost traduse de timpuriu în limba germană. Ea a avut o mare răspândire și în Italia unde a fost tradusă și tipărită.

Această versiune italiană a legendei marcolfine a fost folosită într'o largă măsură de Croce. Confruntarea prelucrării lui Croce cu textele medievale făcută de Gina Cortese Pagani,

¹⁾ Cf. Israël Lévi, *L'orgueil de Salomon*, în *Revue des études juives*, XVIII (1888), p. 59 și urm.

²⁾ André Mazon, *Revue des études slaves*, VII, 1927, p. 42—62.

dovedește că Croce s'a străduit însă să naționalizeze, să localizeze și să învieze legenda germană, făcând-o accesibilă maselor populare din timpul său. Această tendință de a împământenii în Italia, vechea legendă se vede clar din primul capitol. În izvorul lui Croce, Solomon sta pe tronul lui David în Ierusalim, când Marcolf apare la curtea lui. Croce în prelucrarea sa așează acțiunea la curtea regală din Verona, înlocuind pe împăratul biblic prin regele Alboin al Longobarzilor. Această primă substituție l-a împins pe Croce să suprimă o serie de episoade din legenda germană, care nu se mai potriveau pentru regele longobard. De pildă: în redacțiunea latină Solomon începe prin a-și pomeni cei 12 patriarhi biblici din care se scoboară, ceea ce dă prilej lui Marcolf să-l parodieze, evocând la rândul-i genealogia celor 12 triburi de țărani din care se trage. Croce, renunțând la Solomon, a suprimat întreg acest pasagiu.

Alte modificări introduse de Croce în structura legendei i-au îngăduit să scoată într'o lumină mai vie psihologia isteată a eroului popular. În textul latin, ca și în traducerile germane și italiene, Marcolf își face apariția în tovărășia soției sale Policana, care nu scoate un cuvânt și despre care nu se mai vorbește nimic în restul legendei, dar care, introdusă în această fază inițială a legendei, mărește, prin urâtenia și vulgaritatea ei, grotescul situației. Croce a omis-o complet — pomenind-o doar, cu o notă de umor, în testament. În schimb, a introdus un personaj necunoscut versiunii latine, regina Isicratea, care stând pe tron alături de Alboin și amestecându-se uneori în acțiune, complică situațiile, dar dă posibilitatea de a se spori episoadele comice care pun în relief lupta dintre curiozitatea și susceptibilitatea feminină și dintre istețimea și răutatea bărbătească.

Aceste episoade de care Croce s'a servit în prelucrarea sa au fost împrumutate din folklorul italian al veacului al XVI-lea. Prin asemenea amplificări cu elemente populare, prin omisiuni și prin înlocuiri Croce a izbutit să întinerească vechea legendă marcolfiană și să schimbe caracterul eroului, care, dacă a păstrat ceva din vulgaritatea rustică, a pierdut însă din implacabila misoginie a prototipului său și a dobândit un spirit de independență care-l îndeamnă să-și îndrepte tot ascuțitul vervei sale satirice, împotriva artificialității și servilismului vieții de curte. Prin

această nouă trăsătură psihologică — alături de istețime și umor — Bertoldo a devenit reprezentantul tipic al maselor rurale în literatură. Astfel prelucrată, străvechea legendă a dobândit o putere de vitalitate cu care a înfruntat veacurile și a dobândit o popularitate la care nici Croce nu s'a așteptat.

Romanul s'a tipărit pentru întâiaș dată în 1592 și de atunci s'a retipărit în nenumărate ediții în diferite părți ale Italiei unde a făcut populară — mai ales în Piemont — zicătoarea: *sapere più che Bertoldo*.

În secolul al XVIII-lea, episoadele romanului au inspirat pe vestitul pictor al vremii *Crespi* — zis Spaniolul — care a dat unui talentat gravor în aramă, Lodovico Mattioli, subiectul unor scene pline de viață și umor. Stampele lui Mattioli au ațâțat ambiția a 23 de poeți ai *Accademia della Crusca* — doctori, preoți și abați — din Bologna și Ferrara, Genova și Cremona — cari adunați și stimulați de editorul Lelio dalla Volpe — s'au așezat la lucru și au prelucrat într'o lungă poemă, «in ottava rima», ciclul celor trei bufoni populari. Opera, tipărită cu gravuri frumoase, a avut un mare succes, căci s'a bucurat de numeroase ediții. Totuși ea n'a putut scoate din circulație vechea operă a lui Croce. Curățită de unele vulgarități, ea se publică și azi de diferite case de editură din Italia, uneori chiar în ediții elegante ¹⁾. Subiectul lui Bertoldo a trecut și în muzică și a inspirat două operete comice: una compusă de Gellio Benvenuto Coronaro pe libretul lui Maurizio Basso, în 1913 ²⁾; alta alcătuită de maestrul Luigi Ferrari Treccate pe libretul *Le astuzie di Bertoldo*, scris de Carlo Zangarini și Ostilio Lucarini ³⁾.

Circulația. Traducerile românești. Cât de bine a nimerit Croce cu această operă gustul mulțimii se vede și din faptul că opera lui a trecut peste granițele literaturii italiene: în 1743 a fost

¹⁾ Vezi de ex. ediția publicată «a cura di Nicola Lisi con xilografie di Pietro Parigi», în colecția «*Classici del ridere*». A. F. Formiggini editore, Roma, s. d.

²⁾ Giovanni Luigi Biagioni, *Marcolf und Bertoldo und ihre Beziehungen*, Köln 1930, p. 29.

³⁾ Giacomo Osella, *Un classico del riso: Bertoldino*, în *Convivium, rivista bimestriale di lettere, filosofia e storia*, Torino, VI, 1934, nr. 4.

tradusă și tipărită în limba portugheză la Lisabona; în 1745 în limba spaniolă; în 1750 în limba franceză după care derivă o versiune germană, după cum vom vedea îndată.

Cu mult înainte de a pătrunde în literaturile apusene, opera lui Croce intrase în literatura neoeolenică, prin mijlocirea coloniei grecești din Veneția. În British Museum am găsit o ediție anterioară cu aproape o jumătate de veac celui mai vechiu exemplar cunoscut Bibliografiei lui Legrand. Ediția din British Museum a fost publicată în 1646, la Veneția, în tipografia lui Ioan Antonio Iulianos. Ea a fost urmată de multe altele care se înșirue până în vremurile noastre, publicate nu numai în Veneția, ci și în Atena.

Asemenea ediții grecești au ajuns până în Principatele noastre, și în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în plină epocă fanariotă, Bertoldo a fost tradus în limba noastră. Originalul nu s'a descoperit până acum, iar copiile cunoscute până azi nu ne dau nicio lămurire asupra traducătorului și asupra localității în care trăia, dar judecând după faptul că mai toate aceste copii vin din Moldova, putem deduce că în această parte a țării s'a făcut traducerea. Părerea răposatului I. Bogdan că avem în literatura noastră și o traducere făcută din « franțuzește sau din italienește » nu este întemeiată. Bogdan pleca dela faptul că un manuscris aflat de dânsul în biblioteca lui Zabelin — fost pe vremuri directorul Muzeului din Moscova — cuprindea expresiunea: « *i-a suflat un purice în ureche* », care este improprie limbei române, dar care traduce cuvânt de cuvânt un idiotism francez și italian. Expresiunea aceasta se găsește în toate manuscrisurile românești, pe care le cunoaștem. Ea corespunde într'adevăr pasajului din textul italian: *avendo cacciata questa pulce nell'orechia*; dar ea revine întocmai și în intermediarul grecesc: *ἔβαλε τοῦτον τὸν ψύλλον εἰς τὸ αὐτίον*.

În afară de această traducere integrală, a mai circulat însă la noi, mai mult în Ardeal, o versiune prescurtată, care a fost tipărită la Sibiu, în 1799, în tipografia lui Petru Bart cu titlul: *Vieța lui Bertoldo și a lui Bertoldino feciorul lui, dimpreună cu a lui Cacasio nepotul lui*. Această versiune a fost retipărită la București în anul 1836. În ea scenele cu caracter vulgar au fost înlăturate; dialogurile au fost transformate adesea în orație indirectă, iar acțiunea redusă. Vieța lui Bertoldo se termină

cu 12 versuri, despre care ni se spune că ar fi inscripția de pe mormântul său. Se povestesc apoi pe scurt nădrăvăniile lui Bertoldino, după ce a murit tatăl său, și se sfârșește cu faptele lui Cacasio, feciorul lui Bertoldino, care a murit mândrind când cleiu.

Ea este tradusă, după cum vom arăta mai jos, după un text german, care avea la baza lui traducerea franceză amintită mai sus.

Prelucrarea franceză. Versiunea franceză, neluată până acum în seamă de istoricii literari, merită astfel în cadrul cercetării noastre puțină atenție, nu numai pentru că este o prelucrare, dar și pentru că este începutul unei ramure, care s'a întins prin literatura germană până la noi.

Opera este, după cum ni se spune și în titlu, o parafrazare, nu numai după textul lui Giulio Croce, dar și după amplificarea Academicienilor dalla Crusca. Ea vădește o pronunțată tendință de a reduce elementul vulgar, căci spune traducătorul: « il y a des beautés de goût... qui plaisent à certains nations et qui ne plairoient pas à d'autres... il y a des choses qui ont beaucoup de grace dans une certaine langue et qui dans une autre seroient des plus communes, souvent triviales et quelquefois même grossières et impertinents ».

Călăuzit de această idee, traducătorul modifică unele întrebări, suprimă altele ¹⁾; reduce la proporțiile unei întrebări și a unui răspuns episoade grotești pe care Croce le descrie pe larg, ca de pildă scena în care Bertoldo vine la curte nici îmbrăcat, nici desbrăcat. Traducătorul nu s'a putut libera complet de ideile timpului său, pe care le introduce pe nesimțite în textul lui Croce ca de ex. întrebarea regelui: Qui sont ceux qui en apparence font beaucoup de bien dans un état et qui, dans la réalité, y font beaucoup de mal? » și răspunsul lui Bertoldo: *Les moines*.

¹⁾ Iată o întrebare modificată: Întrebarea din textul italian: R(e) Qual'è quella gatta, che dinanzi ti lecca, e di dietro ti graffia? Bertoldo: La « La puttana » a devenit în textul francez: Quelle est la personne qui ordinairement nous fait le plus de caresse? Celle qui a dessein de nous tromper, ou qui l'a déjà fait.

O întrebare suprimată: Re.: Quali sono quelle cose, che l'huomo cerca, e non le vorrebbe trovare? Bertoldo: I pedocchi nella camicia, i calcagni rotti, e'l necessario brutto.

Traducerea germană și versiunea românească. După această prelucrare franceză s'a făcut apoi o traducere germană care a fost tipărită în 1751, sub titlul: *Der italienische Aesopus oder Bertholds satyrische Geschichte*. Această traducere germană la rândul său a fost cu timpul prescurtată într'o ediție populară de format mic, in-8¹. Data când a apărut prima ediție nu ne este cunoscută. Ne folosim însă aci de o ediție apărută în 1802, la Elbing, în librăria Hartmann, cu titlul *Geschichte des berühmten gewordenen Bauersmannes Bertoldo, genannt Aesop II., neue rechtmässige Ausgabe*, singura care ne-a fost accesibilă, mulțumită amabilității d-lui N. Georgescu-Tistiu, Directorul Bibliotecii Facultății de litere și filosofie din București și a d-lui Krüss, directorul general al Bibliotecii de Stat (Staatsbibliothek) din Berlin, cărora le aduc, și pe această cale mulțumirile mele. Această versiune germană prescurtată trebuie să fi fost răspândită și în Transilvania printre Sașii care aveau legături comerciale cu Germania și ea se află la baza versiunii românești tradusă și tipărită la Sibiu, în 1799. Iată, ca dovadă, o pericopă:

P. 3. Im sechsten Jahrhundert beherrschte König *Alboni* die Lombardey, und hatte seinen Hofstaat zu Verona; ein guter sanftmüthiger und gerechter Fürst, ob er gleich ganz Italien besiegt hatte. Zu gleicher Zeit lebte in einem veronischen Dorf ein Bauer, Namens Bertoldo, von einer sehr lächerlichen Gestalt.

În suta a șasa de ani stăpâna în Longobarda craiul *Alboni*, carele avea rezidența sa în cetatea Verona; acest Domn era bun, blând și drept, și toată Italia au fost stăpânirii sale supusă. Pre acea vreme în ținutul Veroniei, într'un sat Bretagnana ¹⁾, era un țăran anume Bertoldo născut cu o statură a trupului foarte urită.

Iată un alt pasagiu din disputa lui Bertoldo cu « măscăriciul » regelui, Fagotti:

P. 22. Der Geschichtschreiber hat uns nur einige Fagotti's albernen Fragen an Bertoldo'n, und den feinen Antworten darauf, überliefert ²⁾.

Scriitorii au semnat numai unele întrebări de Fagotti pusă să le răspundă Bertoldo, că celelalte le-au aflat mai toate prostatece și nevrednice de

¹⁾ În versiunea germană numele este pomenit ceva mai jos: « Dorfe Bretagnana ».

²⁾ Iată versiunea corespunzătoare a textului italian: Nel tempo che *Alboino*, dei Longobardi, si era insignorito di quasi tutta l'Italia, tenendo il seggio reale nella città di Verona, capitò nella sua Corte un villano chiamato per nome Bertoldo, il quale era un uomo di deforme e brutissimo aspetto.

P. 23. — Wie würdest — du es anfangen, um Wasser in ein Sieb zu tragen? — Ich würde warten, bis es gefroren wäre. — Bravo, bravo, rief der ganze Hof. — Wie dächtest du wohl, einen Hasen zu fangen, ohne zu laufen? — Ich wartete, bis er am Spiesse stecket. — Bravissimo! — Wie würdest du dich kleiden, um weder nackt noch angezogen zu seyn? — In ein Fischnetz würd' ich mich wickeln. — Was ist das für eine Pflanze, die auch die Blinden kennen? — Die Brennessel, denn sie brennt sie an die Füße, wenn sie darauf treten, und an die Hände, wenn sie sie anrühren.

tipariu¹⁾ Destul că Fagotti întrebă: cum ai face să aduci apă într'o sită? Bertoldo răspunde: eu aş aştepta până ar îngheța. — Bravo striga carii auzisă. — Cum ai socoti, nealergând să prinzi un epure? — Eu aş aştepta până ar fi în frigare? — Bravissimo. — Dar cum te-ai îmbrăca să nu fii nici îmbrăcat, nici desbrăcat? — Eu m'aș vălui într'o mreage (sic) care prinde pești. Și iară întrebă Fagotti: Ce buruiană este, care o cunosc și orbii? Bertoldo răspunde: Urzicile că urzicându-să orbul ori la mâni sau la picioare, le simte arsură că-i de urzică.

In textul italian întrebările și răspunsurile acestea fac parte din discuția regelui cu Bertoldo și sunt așezate în capitolul venirii lui Bertoldo la curtea din Viena²⁾. A treia întrebare: să se îmbrace astfel încât să nu fie nici îmbrăcat nici desbrăcat, în textul italian e dată, în forma unei porunci a regelui către Bertoldo după disputa cu Fagotti și povestită într'un capitol aparte: «Astuzia galante di Bertoldo nel tornare innanzi al Re nel modo che gli aveva detto». In acest capitol se găsește încadrată — în textul italian — și întrebarea a 4-a, care aci este pusă în gura regelui: Qual'è l'erba che tutti gli orbi conoscono? B. — L'ortica.

¹⁾ Textul italian se îndepărtează și aci cu totul de versiunea germană prescurtată și de cea română. Reflexiunea că scriitorii au «semnat» numai câteva din întrebările lui Fagotti lipsește. Iată seria întrebărilor: F. — Che dici tu, barbaggiani caduto dal nido? B. — Con chi parli tu, alloco spennacchiato? F. — Quante miglia ci sono dalla luna ai bagni di Lucca? B. — Quante ne fai tu dalla caldaia con la broda alla stalla. Punctul de plecare al modificărilor din versiunea germană prescurtată îl formează versiunea germană tradusă din limba franceză: *Der italienische Aesopus oder Bertholds satyrische Geschichte* de care am vorbit mai sus (cf. p. 375): Die Chroniken des Landes melden uns weiter nichts... și p. 83 întrebarea: cum va veni nici îmbrăcat nici desbrăcat; p. 85 întrebarea: ce buruiană o cunosc și orbii.

²⁾ «Ragionamento fra il Re e Bertoldo»: R. — Come faresti a portarmi dell'acqua in un crivello, e non la spandere? B. — Aspetterei il tempo del ghiaccio e poi te la porterei. R. — Come faresti a pigliare una lepre senza cane? B. — Aspetterei che fosse cotta, e poi la piglierei.

O prelucrare. În timpurile apropiate de noi, la 1875, editura *Nebunelli* din Galați ne-a dat o prelucrare după textul italian, încercând să localizeze acțiunea în Moldova, în cadrul domniei lui Sas-Vodă. Prelucrarea lui Nebunelli poartă titlul: *Vicleniile meșterului Perdaf* și are ca urmare prelucrarea lui Bertoldino: *Guguțul fiul vicleanului Meșter Perdaf*.

Motive folklorice. S'a văzut mai sus că o sursă importantă a romanului lui Bertoldo este folklorul italian al veacului al XVI-lea, din care Croce a împrumutat numeroase materiale pentru amplificarea subiectului său. Având astfel bazele în comora legendelor și tradițiilor populare, nu este surprinzător că găsim între Bertoldo și între folklorul nostru, numeroase elemente comune, fără să putem conchide totdeauna la o influență directă a lui Bertoldo.

Un interesant element comun este motivul folkloric al întrebărilor: « ce face tatăl tău, mama ta, fratele tău, sora ta? », pe care regele le pune lui Bertoldo și la care acesta răspunde:

« Tatăl meu dintr'o pagubă face două; mama mea face unei vecine <o treabă> pe care nu o va mai face niciodată; fratele meu câți găsește, pe toți îi ucide; soru-mea plânge de ceea ce a răs tot anul acesta ».

Cerându-i-se tâlcul acestor enigme, Bertoldo îl dă astfel:

« Tatăl meu la câmpu, poftindu să închiză o cale, au pus mărăcinii, și cei care aveau obicei să treacă pe ace cale, trecând pe dincoace și pe dincolo de mărăcini, unde era un drum, s'au făcut două. Mumă-mea închide ochii unii vecine care murisă, lucru pe care nu-l va mai face altă dată. Frate-meu șezându, ucide câte insecte găsește în cămeșe; soru-mea a fost mireasă, iar acum plânge durerile nașterii ».

Acest motiv folkloric îl găsim în numeroase snoave populare și a fost prelucrat în versuri — după cum a arătat înaintea noastră Gaster — de Anton Pann în *Povestea vorbii*, în legătură cu proverbul: « Unde e minte multă, e și nebulie multă »¹⁾. Motivul s'a dovedit însă a fi mult mai răspândit decât se știa acum 50

¹⁾ Anton Pann, *Povestea vorbii*, ed. Dr. M. Gaster în *Clasicii români comentați*, Craiova, p. 198; « Fata cea isteasă » nr. 64.

de ani, fiindcă el se găsește nu numai în basme franceze, ci și în legende orientale, ca de ex. într'o legendă tibetană tradusă din sanscrită despre frumoasa Viçâhkâ și Mahausadka, într'o legendă arabă, al cărui erou este marele poet din epoca preislamică Imriolkais Ben Hodschr el-Kindi, unde motivul pune în lumină iscusița unei fete, cerută în căsătorie¹⁾. În sfârșit, într'o legendă populară din Germania, culeasă în Sanskow, întrebările sunt puse unui tânăr chiar de Frederic cel Mare²⁾.

Nu insist asupra enigmei pe care regele i-o propune lui Bertoldo: «să vină la curte nici îmbrăcat, nici desbrăcat» și pe care acesta o rezolvă venind îmbrăcat într'o plasă. D-l Gaster a arătat că motivul se regăsește în *Gesta Romanorum*, în basmele fraților Grimm, în basmul lui Ispirescu *Fata săracului cea isteasă*. Adaog numai, că acest incident apare foarte des în multe alte basme populare ca de pildă: în *Impărăteasa înțeleaptă* din colecția Stăncescu; în *Fata jitarului* de O. Teodorescu; în *Fata pe care n'o întreba nimeni în vorbă* de Sbiera; în *Isteasă și pace* de Ion Pop Reteganul³⁾ ș. a.

Omul în sac. Mă opresc mai pe larg asupra motivului cu sacul în care sunt puse față în față șiretenia și credulitatea și care este, în literatura scrisă, anterior lui Bertoldo. El apare pentru întâia dată într'o poemă latină din secolul al X-lea sau al XI-lea *Versus de Unibove*, scrisă probabil de un cleric anonim (olandez, francez, lotaringian), în rime împerechiate. Este vorba de un oarecare Unibos, condamnat să fie închis într'un butoiu și aruncat în mare. Obținând învoirea să bea la cârciumă ultimii gologani pe care-i avea în buzunar, izbutește să-și schimbe locul din butoiu cu un cioban pe care-l face să creadă că a fost închis înăuntru, fiindcă nu voiește să se facă primar. Motivul a trecut apoi în literatura italiană unde apare într'o redacție anonimă de pe la 1500: *Storia di Campriano*

¹⁾ F. Pullè, *Un progenitore indiano di Bertoldo*, în *Studi editi dall' Università di Padova*, III, 1888, p. XXIII—XXIV. Hammer-Purgstall, *Literaturgeschichte der Araber*, Wien, 1850, Abt. I, Band 1, p. 300, apud Giovanni Luigi Biagioni, *op. cit.*, p. 51; Cosquin, *Études folkloriques*.

²⁾ *Zeitschrift für Volkskunde*, Leipzig, 1890, II, p. 237; cf. și Biagioni, p. 52.

³⁾ Lazăr Șăinénu, *Basmele Române*, p. 925—929.

contadino ¹⁾ în care un țăran, fiind închis într'un sac, ca și Bertoldo pentru a fi înneecat și rămânând câțva timp liber, izbuteste să pună în locul lui un cioban pe care-l convinge că l-au vârit în sac pentru a-l duce cu sila în Spania ca să-l căsătorească cu fiica regelui. Ciobanul credul ia locul lui Campriano, căruia îi lasă în schimb turma. Tema a fost folosită, înaintea lui Croce, de *Straparola* (noaptea 1-a, novella 3-a), unde eroul este un preot *Scarpacificos*, care, legat într'un sac de 3 flăcăi spre a fi înneecat într'un râu, pretinde că a fost vârit acolo pentru că, fiind preot, nu voește să se căsătorească, și, cu această minciună profitând de faptul că flăcăii îl lăsaseră liber, păcălește tot pe un cioban care-i ia locul. Croce a cunoscut însă, după cum a arătat Gina Cortese Pagani, versiunea anonimă a lui Campriano, pe care o citează în «*Indice universale della libreria o Studio del celebratissimo arcidottore Gratian Furbson de Franculin*». Motivul este însă, după cum se știe, foarte răspândit în folklorul popoarelor apusene.

Bolte și Polivka, în adnotările lor la basmele fraților Grimm, au adus mai multe variante și au publicat o poemă latină medievală, *Raparius*, după câteva m-sse, dintre care cel mai vechiu e dela începutul veacului al XIV-lea. În această poemă se găsește încorporată tema «salvării din sac» ²⁾. Această temă este foarte răspândită și în folklorul balcanic, cu deosebire în cel grecesc. În afară de cele 4 versiuni cunoscute până acum ³⁾, se păstrează în colecția Arhivei de folklor N. Politis a Academiei grecești din Atena, încă o sumă de variante pe care a binevoit să mi le comunice Directorul Arhivei, d-nul Dr. G. Megas — căruia îi aduc și pe această cale mulțumirile mele — și anume: 1 variantă din Nissyros (Dodecanes); alta din Kyrikes (Asia Mică); 2 din Eurytania; 3 din Pelopones; 1 din Creta; una din Tracia; una din Volos (Tesalia) și probabil că vor mai fi și altele neculese.

¹⁾ *Storia di Campriano contadino a cura di Albino Zenatti*, Bologna, 1884, în *Scelta di curiosità letterarie. Dispensa C. C.*

²⁾ Johannes Bolte und Georg Polivka, *Anmerkungen zu den Kinder- u. Hausmärchen der Brüder Grimm*, III. Band, Leipzig, 1918, p. 169—193.

³⁾ Hahn, *Griech. und alban. Märchen*, I, p. 249, nr. 42; Legrand, *Recueil des contes populaires grecques*. Paris, 1881, p. 177; Kretschmer, *Neugriechische Märchen*, nr. 22; *Νεοελληνικά Ἀνέκδοτα*, vol. II, p. 93, nr. 31.

Motivul a pătruns și în literatura noastră cultă. A fost versificat de d. P. Dulfu și introdus în epopeea sa comică: *Păcală* (cântul ultim: 24). Păcală își bătuse joc de prostia consătenilor săi și îi făcuse să rămâie fără vaci. Aceștia înfuriați îl vără într'un sac, îl leagă bine cu-o sfoară, mai atârnă și un pietroi greu, și îl duc să-l arunce într'un lac dela marginea satului. Pe malul lacului, unul își dă cu părerea să caute o prăjină și să-l arunce unde este apa mai adâncă. Pornesc cu toții în sat după prăjină. În răstimp, trece un văcar, care mâna o cireadă spre târg, și dă peste Păcală în sac. Crucindu-se cum de se găsește un om, într'un sac legat, Păcală îi răspunde că vor să-l înnece consătenii săi, fiindcă nu primește să le fie primar.

— Ce spui frate? zise iar,

Și de ce n'ai vrut tu oare să te faci primar în sat?

— Pentru ce? Fiindcă satul nostru, de! e cam ciudat:

Sunt neveste multe 'ntr'însul, tinere, frumoase toate,

Iar bărbații duși de-acasă, fiecare p' unde poate

A munci să-și scoață pâinea — și primarul, vai de el,

Cu nevestele rămâne mai tot anul singurel,

Ca un cuc în sat... ».

— Aceasta-i pricina? Bre dar prost ești zău

Cum aș mai primi eu frate, când aș fi în locul tău.

Păcală, care atâta aștepta primește târgul: vără pe văcar în locul lui, iar el pleacă cu cireada de vite. Țăranii, întorcându-se și auzind pe cel din sac că primește să le fie primar, cred că Păcală vrea să-și bată din nou joc de ei, mai ales că își schimbase și vocea ca să-i amăgească, și aruncară pe văcar unde era apa mai adâncă.

BIBLIOGRAFIE. TEXTE ROMÂNEȘTI TIPĂRITE: *Vitața lui Bertoldo și a lui Bertoldino fișorului lui dinpreună și a lui Cacasino nepotului acum întâiu culeasă din cărți istoricești foarte desfătătoare*, Sibii în tipografia lui Petru Bart, 1799. (I. B i a n u și N. H o d o ș, *Bibliografia românească veche*; o a doua ediție publicată în 1836 cu acelaș titlu, dar fără indicație de localitate, se află în Biblioteca Academiei Române; exemplarul a venit din Biblioteca Colegiului Sf.-Sava).

TEXTE RETIPĂRITE: M. G a s t e r, *Chrestomatie romând*, II, p. 169—171, după un ms. miscell. din 1779, publică următoarele capitole: Chipul lui Bertoldo p. 118; Vicleșugul lui Bertoldo, p. 119; Invățăturile lui Bertoldo, p. 120, iar după tipăritura sibiană din 1799, următoarele capitole: a) Chipul

lui Bertoldo, b) Întâlnirea lui Bertoldo cu craiul, c) Întrebările lui Bertoldo cu Fagotti.

MANUSCRIPTE INEDITE ÎN BIBLIOTECA ACADEMIEI ROMÂNE: nr. 2189 «Istorie lui Bertodor»; lipsesc paginile dela început; textul începe cu: «Întrebare între Bertodor și între împăratul»; pe f. 41 se află nota reprodușă mai sus la pag. 365.

Nota continuă: «Și eu acest Bertodor l-am scos cu slova me di pe altul al dumn. Iordan Mihălescu ot Corlăteștii țăn[u]ț[ului] Tutovii în zilele Pre înălțatului Domn Scarlat Calimah V[oe]vod la velet 1813 Oct. 30 și Mitropolit Chiriu Chir Veniamin al Moldovii, scrisu- s'au acest Bertodor în oraș Tecuciului...». *Fond Gaster*: nr. 6 f. 34—70 v: «Începutul vieții și a faptelor lui Bertold de ce au făcut și lucrat în viața lui»; prima jumătate a sec. al XIX-lea pe f. 70 nota unui cititor din 1836; pe f. 114 v. a altuia din 1810.

Biblioteca Universității din Iași: nr. 275 «prescris de Gheorghie Buzila, 1819» (v. f. 79 după numerotația de pagini a manuscriptului). Lipsesc primele foi; începe cu «Curajul lui Bertodor».

ORIGINALUL ITALIAN: *Astutie sottilissime di Bertoldo dove si scorge un villano accorto, e sagace, il quale dopo vari, e strani accidenti a lui intervenuti, alla fine per il suo raro, et acuto ingegno vien fatto huomo di Corte, et regio Consigliero. Opera nova et di grandissimo gusto*, di Giulio Cesare Croce, a apărut în 1592. De atunci s'a republicat și se publică încă în nenumărate ediții populare. O ediție îngrijită, în *Classici del ridere*, cu titlul: Giulio Cesare Croce, *Bertoldo, Bertoldino e Cacaseno a cura di Nicola Lisi con xilografie di Pietro Parigi*, Roma, ed. A. F. Formiggini, 1929. *Bertoldo con Bertoldino e Cacaseno in ottava rima, con argomenti, e figure in rime Bologna, Lelio dalla Volpe*, 1736, 1737, 1740—41, 1782, Venezia, 1738, 1739, 1782. Aceeași versiune în versuri (cu traducerea bolognesă) în colecția: *Parnasso italiano ovvero Raccolta de' poeti classici italiani d'ogni genere, d'ogni età, d'ogni metro, e del più scelto fra gli ottimi...* Tomul LV și LVI, Bologna, 1741.

TRADUCERI DUPĂ TEXTUL ITALIAN: *Historia della vida hechos y astucias sutillissimas del rustico Bertoldo, la de Bertoldino, su hijo... y la de Cacaseno su nieto... obra de gran diversion, y de suma moralidad... traducida del idioma toscano al castellano por Don Juan Bartholome, agente de la Refaccion del Serenissimo Señor Infante Cardinal, etc. quien la dedica al excellentissimo Señor Marques Scoti*, Madrid, Phelipe Millan, 1745 (necunoscută lui Biagioni, care menționează edițiile din Madrid, 1797 și 1864, p. 28). O versiune portugheză necunoscută nici lui Guerini, nici lui Biagioni, se găsește în *Bibliothèque Nationale din Paris* (R. Y² 2858). Titlul complet este: *Astucias subtilissimas de Bertoldo villaõ de agudo engenho, e sagacidade, que depois de varios accidentes, extravagancias, foy admittido a Cortezão, e Conselheiro de Estado. Obra de grande recreyo e divertimento. Traduzida do idioma italiano no Portuguez. Lisboa.*

Na Regia officina Sylviana, e da Academia Real; anno 1743. Conține numai versiunea completă a lui Bertoldo (nu și Bertoldino). Aprobarea pentru tipărire «licenșas do Santo officio» este din 17 Decemvrie. 1743. *Histoire de Bertholde, contenant ses aventures sentences, bons-mots, réparties ingénieuses, ses tours d'esprit, l'histoire de sa fortune et son testament, traduite et paraphrasée de l'italien de Giulio Cesare Croce et de messieurs les Académiciens della Crusca à la Haye, 1750; Der italiänische Aesopus oder Bertholds satyrische Geschichte, darinnen seine sonderbaren Begebenheiten, sinnreiche Einfälle und kluge Aufführung bei Hofe usw. nebst seinem Testamente enthalten. Aus dem Französischen ins Deutsche übersetzt. Frankfurt und Leipzig, 1751.*

EDIȚII GRECEȘTI: *Cea mai veche tipăritură* (1646) — necunoscută lui Legrand — se găsește în «*British Museum*», sub titlul: *Πανουργία ὑψηλόταται τοῦ Μπερτόλδου. Εἰς ταῖς ὁποῖαις φανερῶνεται ἕνας χωριότηης πανουργος, καὶ δέξινους ὁ ὁποῖος ὕστερα ἀπὸ διάφορα, καὶ δυσβάστακτα παθήματα ὁποῦ τοῦ ἐσυνέβησαν, τέλος πάντων διὰ τὸν πολὺν δέξυτάτων του νοῦν, γίνεται ἀν- [θρωπος] τῆς Βασιλικῆς αὐλῆς, καὶ Βασιλικῶς σύμβουλος. Ὅμοῦ δὲ καὶ ἡ διαθήκη τοῦ αὐτοῦ, ὁποῦ εἰς τὸ τέλος τῆς ζωῆς του ἔκαμεν, καὶ ἄλλα ἑστὰ ἀποφαισιτικὰ κατὰ πολλὰ ὠραιώτατα. Πόλημα νέον, καὶ πολλὰ χαριέστατον συνθεμένον ἰταλικῶς ἀπὸ τὸν Ἰούλιον Καίσαρα δαλλὰ Κρότζε. Καὶ τώρα νέα μεταγλωτισμένον εἰς τὴν τῶν ἐλλήνων ἀπλήν γλώσσαν, εἰς χάριν τῶν πάντων. Con licenza de Superiori, & Privilegio. Venetia 1646. εἰς τὸν Γ' Ἰωάννου Ἀντωνιον Γ'ουλιανον, 1646. Pentru alte ediții; vezi E. Legrand, *Bibliographie Hellenique ou Description raisonnée des ouvrages publiés par des Grecs au XVII-e siècle*. O nouă traducere în *Βιβλιοθήκη ἐκλεκτὰ ἔργα ἀριθ., 7*: Ἰουλιον Κ. Κρότσε, *Οἱ ἐξυπνότατες πονηριες τοῦ Μπερτόλδου. Μετάφρασις ἐκ τοῦ ἰταλικῶ Κώστα Καιροφύλα. Ἐκδοτικὸς οἶκος Γεωργίου Ι. Βασιλεῶν* Athena, 1923. Are un prolog semnat de Costas Kerofilas, Roma, 1923. Volumul cuprinde 2 părți. Partea I-a: *Μπερτόλδου ἔργα καὶ ἡμέραι*; partea II-a: *Τοῦ Μπερτόλδου τὰ καμώματα*.*

STUDII: Olindo Guerrini, *La vita e le opere di Giulio Cesare Croce. Monografia*. Bologna, Nicola Zanichelli, 1879; Gina Cortese Paganì, *Il Bertoldo di Giulio Cesare Croce ed i suoi fonti*, în *Studi medievali*, vol. III, 1911, Ermano Loescher, Torino, p. 588—602; se dă în apendice și traducerea lui Marcolf italian: *Dialogo dove si ragiona di molte sentenze notabili intitulado Salomone e Marcolpho di nuovo ristampato e alla sua sana letione ridotto*. In Venegia appresso di Agostino Bindoni. L'anno 1550; originalul în «*Biblioteca Marciana*»; Giovanni Luigi Biagiòni, *Marcolf und Bertoldo und ihre Beziehungen, Ein Beitrag zur germanischen und romanischen Marcolf-Literatur, als Inaugural-Diss. zur Erlangung der Doktorwürde*, Köln, 1930.

Studiul lui Veselovskij despre legenda lui Solomon și Kitovras a apărut pentru întâiaș dată la Petersburg, în 1872; a fost republicat cu note complimentare găsite în hârtiile autorului în *Собрание сочинений, Александра Николаевича Веселовскаго* tom. VIII, Petrograd, 1921.

Cercetările lui au fost întregite și completate de: Vogt, *Die deutschen Dichtungen von Salomon und Markolf*, Halle, 1880; Hermann Varnhagen, *Ein indisches Märchen auf seiner Wanderung durch die asiatischen und europäischen Literaturen*, Berlin, 1882; și de André Mazon, *Le centaure de la légende vieux-russe de Salomon et Kitovras*, în *Revue des études slaves*, VII (1927), p. 42—62; Em. Cosquin, *Etudes folkloriques, Recherches sur les migrations des contes populaires et leur point de départ*, Paris, 1922, p. 403 și următoarele. Despre intermediarul grecesc: Olindo Guerrini, *La vita e le opere di Giulio Cesare Croce*, Bologna. Nicola Zanichelli, 1879, p. 330; Spyrid. P. Lambros, *Tá άγανώματα τών παπών μας: 'Ο Μπερτόλδος*, conferință în care se scoate în relief subiectul și tendința operei, publicată întâiu în periodicalul *'Εστία*, tom. XIII (1882) și republicată în *Μικτά Σέλδες*, Atena 1905, p. 572—578.

STUDII DESPRE BERTOLDO IN LITERATURA ROMÂNEASCĂ: M. Gaster, *Literatura populară română*, București, 1883, p. 78—92; I. Bogdan, *O traducere moldovenească a Vieții lui Bertoldo din veacul al XVII-lea*, în *Convorbiri Literare*, XXVI 1881, p. 315; N. Iorga, *Livres populaires dans le Sud-Est de l'Europe et surtout chez les Roumains*, Académie Roumaine, *Bulletin de la Section Historique*, București, 1928, p. 35—37.

INCHEIERE

Din paginile precedente s'a putut vedea că literatura epocii fanariote — cel puțin pe tărâmul poporan — prin bogăția de texte prin conținutul variat, prin legăturile ei îndepărtate cu literaturile vechiului Orient și ale Occidentului medieval, s'a ridicat pe o culme mai înaltă decât aceea a epocii slavone. Un orizont mai larg care îmbrățișează o cuprinzătoare perspectivă de loc și vreme caracterizează în această direcție literatura noastră din secolul al XVIII-lea. Aproape tot ceea ce Bizanțul a acumulat la răspântia de loc dintre lumea Occidentului medieval și lumea Răsăritului asiatic, cu pitorescul unei literaturi atât de vechi și variate a trecut prin intermediul limbii neogrecești în literatura noastră. Această literatură de legende religioase pline de grație, de romane cu aventuri războinice și cu dragoste puternică și sinceră, de fermecătoare povești ale Orientului învăluite în lumina miraculosului a desfundat, cu tot caracterul ei naiv, în masa cetitorilor din toate păturile noastre sociale — nivelate sub raportul culturii — izvoarele sentimentalității și ale imaginației. Ea a stimulat în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea traducerea din literaturile străine și, împreună cu acestea, a pregătit sufletul românesc pentru acceptarea preromantismului și a romantismului francez.

Când spre sfârșitul veacului al XVIII-lea și începutul celui de al XIX-lea straturile societății noastre încep să se diferențieze sub raportul culturii, cărțile poporului rămân mai departe aproape singura lectură a păturii țărănești. Citite și răsцитite veacuri de-a rândul, ele au lăsat urme adânci în tradițiile poporului nostru, în creațiile lui literare, în bocete, în descântece, în colinde, în orații de nuntă, în basme, în snoave — și mai departe chiar: în arta religioasă și în cea poporană. Zugravii chemați să împodobască zidurile mănăstirilor și bisericilor și să coloreze icoanele, au

introdus între scenele biblice și hagiografice, fie din proprie inspirație, fie după modele străine, elemente împrumutate din legendele apocrife, din viziunile apocaliptice, din romanele populare chiar. Cu materialul puțin ce ne-a stat la îndemână, am putut constata că pretutindeni, pe zidurile din afara și din tinda mănăstirilor și a bisericilor de sat, pe icoanele păstrate în vechile case boierești, pe troițele ridicate la răspântia drumurilor de țară, arta veche românească stă sub influența puternică a ciclului de legende apocrife și al celor populare. Oricâte cunoștințe tehnice ar avea cineva, oricât simț al colorilor și al perspectivei, nu va pricepe niciodată nimic din sensul intim al scenelor zugrăvite, din mentalitatea celui care a lucrat, dacă nu cunoaște și literatura care a inspirat această artă.

Materialele pe care le dau la lumină azi culegătorii de folklor învederează în de ajuns, după cum s'a văzut mai sus, cât de intim s'au contopit elementele venite prin tradiția scrisă cu cele păstrate prin tradiția orală. Acolo unde nu te aștepti, găsești în straturile de material folkloric, transmis pe cale orală, filoane din literatura scrisă.

Motive și concepții din literatura scrisă trăesc deci astăzi în sufletul popular, în folklorul și în arta păturii țărănești.

Un aspect, nu mai puțin interesant, al cărților populare din veacul al XVIII-lea ni-l înfățișează și limba lor. Se știe că în epoca influenței fanariote limba noastră literară, năpădită de numeroase infiltrații grecești și turcești, s'a abătut dela matca pe care i-o crease vlădicii cărturari ai veacurilor anterioare și marii boieri cronicari. Prin alaiurile de boieri care se vânturau pe lângă Inalta Poartă, prin tineretul care-și făcuse studiile pe țărmurile Bosforului, prin neguțătorii greci și turci, stabiliți în țările noastre, elemente lexicale orientale pătrunsese în limbă, înainte chiar de epoca fanariotă. În Alexandria, tradusă după toate probabilitățile în Ardeal, pe la jumătatea veacului al XVI-lea, se găsesc, după cum am arătat în altă parte ¹⁾, și vreo 15 elemente turcești, unele aflate în prototipul sârbesc după care s'a făcut traducerea românească, altele intrate în graiul ardelean din limba ungară sau sârbă, ori din Banatul aflat atunci sub stăpânire turcească. În Moldova la

¹⁾ *Alexandria în literatura românească. Noi contribuții*, 1922 p. 65—67.

Grigore Ureche, Șăineanu abia a găsit vreo 20 de cuvinte de origine turcească; la Miron Costin recolta a fost ceva mai bogată. Inscăunarea domnilor fanarioți în Principatele noastre deschide larg zăgazarile pentru influența orientală asupra limbii noastre literare. La Neculce, care-și scrie cronica în primele decenii ale domniilor fanariote, numărul turcismelor este simțitor. După el, « curențul orientală — spune Șăineanu — începe să se reverse în largi pârae la Cantemir și Gheorgache logofătul și amenință să potopească limba la Văcărescu și Beldiman ». (Șăineanu, *Influența orientală*, I, CXLIX—CCL). Chiar în traducerile dela sfârșitul veacului al XVIII-lea, ca de exemplu în traducerea operei lui Voltaire *Istoria lui Carol al XII-lea*, turcisme ca: *edec* (cai de edecuri, de poștă), *cauc*, *ciambur*, *fetfal*, *hadâmb*, *maden*, *nagarale*, *nasar*, *tabie*, *urdie* ș. a. viețuesc în bună vecinătate cu grecisme ca: *a afanisi*, *a afierosi*, *apraxie*, *crasis*, *diastimă*, *diadohie*, *epistimie*, *filonichie*, *ipochimen*, *ipolipsis*, *peristasis*. Iar alături de acestea, printr'un curios capriciu al soartei, se întâlnesc și câteva neologisme romanice intrate unele prin limba greacă, altele prin oștirile de ocupație rusească ori austriacă precum: *anteșesor*, *aghent*, *bagneturi* (baionete), *comandarisi*, *corespondenție*, *curiozită*, *novtale*, *enteres*, *reghiment*, *sărgant*, *parolă*, *pașport*, *rezidenție*, *țeremonie* ș. a. ¹⁾ Ba până și în începuturile literare ale lui Costache Negruzzi, creatorul nuvelei istorice în literatura noastră, elementele grecești și turcești sunt covârșitoare. Iată de pildă în *Memnon* a lui Voltaire, tradus de el în versuri, în 1823, la vârsta de 16 ani, după versiunea grecească a lui Evghenie Vulgaris, ²⁾ pe o singură pagină de 14 versuri, găsim grecisme și turcisme ca: *sofa*, *prothimie*, *evghenistă*, *prochimen*.

Limba literară din epoca fanariotă este astfel o limbă împetritată cu elemente orientale, neînțeleasă nu numai de masele adânci ale poporului, dar și de cărturarii de azi, care pentru a o descifra au nevoie de dicționare turcești și grecești.

¹⁾ Vezi mai pe larg studiul d-rei Olga Cosco, *Primele cărți franceze traduse în românește în Cercetări literare*, publicate de N. Cartoian, I, 1934, p. 110—113.

²⁾ N. Camariano, *Primele încercări literare ale lui C. Negruzzi* . . . (Institutul de ist. lit. și folklor condus de D. Caracostea, 4) București, 1935, p. 22.

Cu totul diferită de aceasta, este limba scrierilor apocrife și a cărților populare. Cărturarii ieșiți din pătura poporului, luându-și sarcina de a traduce și prelucra pentru gustul mulțimii, au folosit, în opera lor, limba curată și vie a poporului, ferită în bună parte de valul grecismelor și al turcismelor.

Pentru a învedera aceasta vom da aci câteva exemple culese la întâmplare. Iată bunăoară un fragment din *Istoria Troadei*, după manuscriptul 2183 al Academiei Române (f. 106 v.), copiat în anul 1766, de Ion Grămatic sin Popii Mirii, din satul Bărbătești (Gorj sau Vâlcea), fragment în care se povestește cursa întinsă de Naul oștirilor grecești, la întoarcerea dela asediul Troiei:

«Atuncea socotiră cu acest chip de vicleşug asupra lor ca să-i piarză pre dânșii, că trebuia Grecii, întorcându-să la <ca> sele sale, prin împărăția lui Naul să treacă. Și pentru ačasta prin întunecatele nopți, aproape de petroșii munți ai locurilor iuți, pentru înșelăciune, au poruncit să aprinză focuri mari, ca să poată înșela pre Greci, întru întunerecul nopții părîndu-li-să a fi acolo limanuri de odihnă și vor pleca acolo corăbiile sale fără de toată grija și acolo vor pieri de istov, precum au și fost că mai mult de doao sute de corăbii cu oameni cu tot s'au înecat, iar celălalte ce urma lor, auzind la acest loc prăpădeniia ce era înainte, departe de la acel loc abătându-să, au fugit, întru care era împăratul Agamemnon și Menelau și Diomid, și de sfărâmarea corăbiilor și de cumplita înecare au izbăvit, și la împărățiile sale cu bună întregime au ajuns ».

Iată acum și un portret, al Medeei, din același roman (f. 3 v. 4):

«Această fiică a împăratului, anume Medeia, era foarte frumoasă, care din pruncia sa să nevoie în toate învățăturile ceale slobozi: învățasă măsura pământului și astrologhiia și alte măestrii, ca să cunoască cele viitoare caré, cu puterea vrăjilor și cu a farmecelor, lumina o întorcea întru întunec, și îndată scotea vânturi și fulgere și tunete și înfricoșate cutremuri de pământ. Iară râurile apelor care mergea peste locuri strâmbe, le întorcea de curgea înapoi; vara scutura frunzele pomilor și iarna, pre ger, făcea pomii de înfloria și rodia; pre oamenii cei tineri îi făcea bătrâni, iară pre cei bătrâni îi făcea tineri ».

Imberie și Margaronă nu este de sigur o traducere izbutită. Autorul nu era un cărturar de seamă, dar cu toate acestea fraza lui e cursivă și limba curată, după cum se poate vedea și din acest un mic pasagiu:

«Și... porunci înfricoșatu împărat ca să trâmbițeze cu toate surlile în țara lui, ca să strângă toți voinicii ca să bată cu sulile și care va birui, cucoana lui îi va da-o. Și auziră toți voinicii și vitejii și să adunară toți la împăratu și să fi văzut voinici frumoși din toată lumea cuconi de domni!... Și Margaronă luminată strălucia ca soarele, și sta în fereastră, și avea un inel în deget de zamfir verde».

Am spus mai sus că romanul lui Iliodor nu este nici el o traducere bună, fiindcă autorul nu găsea totdeauna în limba română termenii corespunzători. Cu toate acestea iată și în acest roman cum este povestită scena în care pirații egipteni, iscodind de pe vârful munților gurile Nilului, zăresc la mal cadavre însângerate, alături de rămășițele unui oaspăt bogat (ms. 5046 A. R.):

«Când zio<a> zimbie și soarele cu totul lumina vârfulile munților, bărbați cu arme tâlhărești, ivindu-să din munte (carile să înalță cătră eșirea Nilului și cătră gura ce să numește Eracliu) și puțin apropiindu-să, petrece cu ochii lor mare ce era supt munte. Și întâi slobozind vedere preste luciul, fiindcă nici o corabie nu să veste lor spre vânat tâlhăresc, să pogoria cu privirea la țăr murile mării celii de aproape, unde aceste s'au văzut: O corabie sta legată de funii, care era lipsită de cei ce călătoresc și plină de povară — și aceasta putea să o sămăluiască și cei de departe, căci povara fiind până la al treilea brâu al corăbiei, îngreoaia apa. Iar țăr murile avea toate părțile lor pline de trupuri junghiate de curând, din carea unile să vedea moarte, cu desăvârșită pierzare, iar altele abia vii și altele încă mișcându-să și văzând cum că atuncea de curând contenisă războiul, însă seamnile ce să vedea nu era numai seamne de războiu curat, ci să amesteca și cum plite rămășițuri de veselie nu norocită... Era mease pline de bucate și altele în mâinele celor ce zăcea la pământ, care unora le-au fostu în loc de arme la războiu ce făr de gătire să începuse, iar altele ascundea pre alții ce s'au supus, după cum să socotea». Cred că exemplele aduse mai sunt suficiente; publicarea tex-

telor, pe care dorim să o punem acum la cale, va fi concludentă. Prin aceste cărți populare s'a păstrat, ca și prin textele bisericești, limba curată a veacurilor precedente, apropiată de limba vorbită a poporului.

Eminescu, cu geniala lui intuiție, în căutarea formelor de « limbă veche și înțeleaptă », a simțit că în aceste texte de literatură populară trebuie căutată limba literară a secolului al XVIII-lea. Din cele 61 de manuscripte pe care d-l Gaster le-a avut la îndemână, când a început, în 1883, studiul său de sinteză despre *Literatura populară română*, câteva din cele mai interesante erau din colecția lui *M. Eminescu*, precum: *Varlaam și Ioasaf* într'o copie din 1814; două msse din *Aethiopica* lui Iliodor; un *Erotocrit* într'o copie din 1812; un *hronograf* din 1757 sau 1760; cel mai vechiu manuscript din *Minunile Maicii Domnului*; *Viața și minunile Preacuviosului Părintelui nostru Vasile cel Nou* din 1742; *Cuvânt pentru viitoarea giudecată și pentru sfârșitul lumii* din 1815; *Descoperirea sfintei și dumnezeieștei liturghii* într'un ms. de la sfârșitul sec. al XVIII-lea; *Scrisoare de învățătura preacuviosilor și de Dumnezău purtătorilor părinți č-au viețuit la pustie* din 1692. Asupra legăturilor cu *Eminescu*, d-nul *Gaster* într'o scrisoare din 11 Ianuarie 1934, a binevoit să ne transmită câteva informațiuni prețioase, din care îmi iau voia a transcrie aci partea care privește interesul lui *Eminescu* pentru literatura populară scrisă. Marelui poet locuia atunci într'un « hotel sau han », peste drum de Grădina Episcopiei (azi Atheneul Român). D. M. *Gaster* îl găsea pe la ora 10, îmbrăcat în halat, pregătindu-și cafeaua.

« El care stătea întotdeauna — scrie textual d. Gaster — ca și cum ar fi visând și urma cu ochii gânduri îndepărtate, vorbind alene cum îi era obiceiul, îmi spunea: Hai să vedem ce scrie ». După ce începeam să citesc, el ca parcă își venea din nou în fire și asculta cu un viu interes. Când îi plăcea vreo frază îmi spunea: « Ia mai citește odată, că tare îmi place! », sau « Știi că zice bine! ». Și din când în când lua câte o fițuică de pe masă și copia sau o frază sau un cuvânt care-i plăcea mai mult. Nu mă îndoesc că pe urmă aș fi putut ușor să le găsesc în poeziile sau scrierile lui. El avea obiceiul de a copia des cecece a scris odată și a tot schimba și netezi cuvintele și nu am nicio îndoială că frumusețea limbii sale se da-

torește citirii textelor vechi, *pe care se vede că el le citise odinioară* ».

Din lectura textelor vechi, a luat Eminescu cuvinte și forme arhaice de limbă dintre care unele trăiesc și azi în limba poporului și care se îmbină admirabil în urzeala versurilor sale. Cuvinte ca *limbă* cu înțelesul de neam: « Un sultan dintre aceia ce domnia peste vreo *limbă* »; *carte* cu înțelesul de scrisoare: « Sta zimbînd de-o amintire pe genuchi scriind o *carte* »; *isvoade*: « In isvoadele bătrâne pe eroi mai pot să caut »; *stihuri*: « Beldiman vestind în stihuri de războiul inamic » ș. a., sau forme verbale vechi ca: « Din clipa în care ne *văzum* »; « Părea că printre nouri *s'a fost deschis o poartă* » precum și citate din texte (*îndreptarea legii, cronica lui Moxa* etc.) dovedesc cât îi erau de familiare literatura și limba veche.

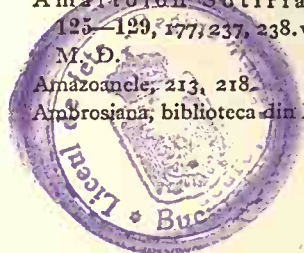
INDICE DE NUME PROPRII ȘI DE MATERIE

Trimeterile precedate de cifra romană II se referă la volumul II; celelalte la volumul I. Cifrele mari indică paginile; cele mici notele. Titlurile de cărți au fost tipărite spațiat.

- Aarne, Antti, II, 154, 300², 313, 316.
 Aaron, exorcist dela Curtea lui Emanuel Comnenul, 150; — din Biblie, II, 210; — Petru Pavel, 22, 79.
 Abanam, Archirie.
 Abboth, G. F., II, 81.
 Abel, v. Avel.
 Abgar, v. Avgar.
 Abraham, v. Avraam.
 Abrocom și Anthia, II, 153.
 Abrud, II, 220.
 Abumbekiru, derviș din Halima, II, 317.
 Abușamar (Sindipa în Halima), II, 301.
 Academia della Crusca, II, 372, 374; — din Atena, II, 200, 379; — grecească din București, II, 8; — teologică din Iași, II, 7. Academiiile grecești din Principate, II, 9.
 Acbarus, v. Avgar.
 Accursius, Bonus Pisanus, II, 261, 267.
 Achellidis (cucon din Efes), II, 145.
 Achihar, v. Archirie.
 Achillia, orașul, II, 88, 90.
 Acilenescu, Notarul, II, 220.
 Aclit, împărat, în leg. Sf. Vineri, 158.
 Acrâm Tătaru, marea, 220.
 Acta Pauli, 21.
 Acta Pilati, II, 16, 80.
 Ateon, personaj în Vicleim, II, 195, 198, 199.
 Adalbert, preot, 101.
 Adam, apocalipsul apocrif al lui —, 17; legende bogomilice despre — 35—37, 95; în Călătoria Maicii Domnului la Iad, 74; — în cântece de Vicleim, II, 195; căpățâna lui Adam, 9, 12, 127, 133, 267; II, 89; creat în ziua de Luni, 269; — în Epistolia Domnului, 102; — și Eva, legendă, 7, 47, 48, 49—59; — găsit în pustie de Alexandru Machedon, II, 44; — într'un text din analele inchiziției din Carcassone, 95, 96; — în indice de cărți oprite, 269; isgonit din raiu, 36; în Lemnul Crucii, 122, 123; numele lui —, II, 38; părțile din care a fost creat trupul lui, 44, 270; — în poarta raiului (v. Moartea lui Avraam), 83, 84, 86, notă; în legenda lui Lilit, 151; liberarea lui din Iad în Evanghelia lui Nicodim, II, 77—80; — în Cele 12 Vineri, II, 182; — în Visul Maicii Domnului, II, 104; Verșul lui Adam, II, 212, — strămoșul Blajenilor, 228; Testamentul lui — 267. Zapisul lui — cu Satana 53—59.
 Adamescu, G., II, 186.
 Addaeus (Tadcu), II, 138.
 Adgar, II, 116 V. Avgar.

- Adormirea Maicii Domnului, II, 62, 104, 120, 127.
- Adrian, împăratul, 134.
- Adrianopole, 25.
- Aelian, naturalist, 209, 213.
- Aesopus, v. Esop.
- Aethiopica, II, 19, 270, 272, 273¹.
- Afrodita, 134; II, 331.
- Afrodițian, II, 62, 82—83.
- Agamemnon, II, 325, 326, 331.
- Agapia, m-rea, 248.
- Agapie, II, 126; — fiul lui Plachida, II, 149, 155; — Landos, II, 117, 118.
- Agapii, Nicolai, copist, II, 128.
- Agatanghel, Prorociaa lui-II, 133, 134¹.
- Agaton, din legenda Sf. Vineri, 157.
- Agathon, în romanul Filerot, II, 360.
- Agripiei, via, — în Dără marea Ierusalimului, II, 50.
- Agristeu, sat, 105¹.
- Aheea, II, 16.
- Ahikar, 256, 257, 261, 262; II, 252, 253¹, 268, v. și Archirie și Anadan.
- Achile, în romanul Troiei, II, 276, 326, 328, 330, 355.
- Ahriman, 39.
- Ahuramazda, v. Ormuzd.
- Aidin, împărat din Halima, II, 301, 302, 303, 309, 317.
- Aiere, 7.
- Akht, vrăjitor, într'o legendă persană, II, 217.
- Αλωπουν Μυθοι*, II, 267 v. și Esop.
- Akhmim, v. Panopolis din Egipt.
- Aladin, din O mie și una de nopți, V; II, 298.
- Alana (alas = sare), II, 114.
- Alas, v. Alana.
- Alba-Iulia, 178, 179, 180, 185; — Mitropolia, 183; — tipografia chirilică, 178.
- Albani Orvietano, Angelo, II, 347, 357, 359.
- Albéric de Besançon sau Briançon 215.
- Albert Argentinensis, cronicar, 102.
- Albertis, compozitor atenian, II, 356.
- Albigena, localitate, II, 123.
- Albigensii, 25, 28, 33, 47, 69, 94, 96—97.
- Albina (Melissa), 195¹, 199.
- Albinașă (Floarea Darurilor), II, 175, 195, 206, Pl. V; II, 119, v. Fiore di virtù.
- Alboin, regele Longobarzilor din Bertoldo, II, 365, 371, 375.
- Abulcasim, din O mie și una de nopți, II, 318.
- Alecsandri, V., 128, 129; II, 214, 223, 231, 356.
- Alés, Adhémar d', 249.
- Alexă cel cald, v. Sf. Alexie.
- Alexandrescu, Grigore, 223; II, 252.
- Alexandria, romanul, 7, 11, 13, 76, 98, 112, 133, 148, 175, 190, 198, 211, 212, 213—229; originea 213—214; răspândirea 214—215; versiunea sârbească 215—216; traducerea românească 216—217; traducerea rom. și originalul sârbesc 217—218; cuprinsul 218—223; influența asupra cărturarilor 223—225; influența asupra artei și literaturii populare 225—229; bibliografia 229—231; 241, 247, 257, pl. IX—XII; II, 17, 44, 250, 295.
- Alexandria, orașul, 213, 220; II, 12—14, 46, 348; — patriarhia, II, 12.
- Alexandra, împărăteasa din leg. Sf. Gheorghe, II, 158.
- Alecsandru, logofăt, 1800, II, 357.
- Alexandru, Athanasie, II, 281; — Basarab, 4; II, 5; — cel-Mare, 6, 8, 31, 133, 172, 182, 198, 209, 210,

- 213—232, 262, pl. XIII; II, 17, 44, 76, 360; — Coconul, II, 18, 25; — dascăl polon, II, 75, 125; — Lăpușneanu, 201, 229; — prietenul lui Filerot, II, 360; — ȣarul Bulgarilor, 30; — ȣarul Rusiei, II, 199.
- Alexe Comnenul, 25, 29; — Sfântul—141, 144, 164—171: subiectul legendei 164—166, originea și circulația 165; în literatura românească; în literatura populară rom. 167; contaminată cu motivul fluerul fermecat 168; colinda—169; superstiții 169, Alexe și leg. cocostărcului 169—170, bibliografie 170—171.
- Alexici, G., II, 241¹.
- Alexie Eremita, obărlaitenant, copist, 1835, 185.
- Al farag ba'da alsidda, II, 305.
- Alfaric, P., 34.
- Alfavit asufletească, II, 238.
- Alfons al X-lea, cel-Înțelept, II, 116; 285.
- Alheii, țara lor în leg. Cele 12 Vineri, II, 181.
- Ali, sabia credinței, într'o legendă din Candahar, II, 160.
- Aliénor d' Aquitaine, II, 322.
- Aliopescu, G., ierodiacon, copist, 1843, II, 295.
- Allgeier, Arthur, II, 146, 148.
- Alpha, II, 113.
- Alunișul, sat în jud. Olt, II, 231.
- Amann, Émile, II, 72.
- Amărită turturică, în Fisiolog 192, 193, și lit. veche rom. 192—194; în E. Văcărescu și Asachi 193, în Fiore di Virtù 206; II, 231.
- Amartolon Soțiria, II, 121, 125—129, 177, 237, 238. v. Minunile M. D.
- Amazoancle, 213, 218.
- Amprosiana; biblioteca din Milano, 23.
- Amfiloh sau Amfilog, în Descoperirea Sf. Liturghii, Sultan în Arabia, II, 179, 180.
- Amiaud, Arthur, legenda Sf. Alexe, 171.
- Amira, loc. în leg. Sf. Gheorghe, II, 166.
- Ammianus, 173.
- Amon, zeul, în Alexandria, 219.
- Amorion, oraș în Frigia v. Esop, II, 253.
- Ampumbekir, derviş, în Halima, cf Abumbekir.
- Amurat, Sultan în Vavilon, în Descoperirea Sf. Liturghii, II, 179, 180.
- Amyot, Jacques, II, 270, 271.
- Ana, arhiereul, II, 76, 78, 79.
- Ana Comnena, 25; II, 24; — de Veneția, 6; — sfânta, 20; II, 64, 65, 68—70; — soția lui Racoviță, II, 238; — soția lui Sracimir, 4.
- Anadan, în romanul Archirie, 251—254, 258—259, 260—261; II, 257, 259.
- Anaël, tatăl lui Archirie (în romanul—), 261; II, 268.
- Analecta Bollandiana, 144.
- Anania, cancelarul lui Avgar, II, 135, 136, 138.
- Anarhos, împăratul, din romanul Alexandria, 219.
- Anastasiu, traducătorul leg. Melhisedec, 113.
- Anastasios Vrontis despre Sf. Gheorghe, II, 163.
- Anatolie, ierodiacon, II, 309.
- Ancona, D', Alessandro, vezi D' Ancona *poeme populare italiene*, II, 343; Paolo 245¹.
- Andin, împăratul Indiei, din Halima, II, 317 vezi și Aidin.
- Andohi, postelnicul (1760), II, 266.
- Andreescu, Ioana, II, 241, 242.
- Andrei Cretanul, 109; — Sfântul, 17.

- Andreopulos, Mihail, II, traducătorul
 Sindipei grec., II, 284, 285.
 Andristaztul, dascăl, 1782, II, 282.
 Andromeda, în romanul Aethio-
 pica, 142; II, 161, 275.
 Anei din Văleni, 185.
 Angelov M. (și Genov), 81, 90, 98,
 239¹, 261; II, 54.
 Anghira, soborul dela —, 174.
 Angra Mainyu, v. Ahriman.
 Aninoasa, m-rea, 259, 260; II, 262,
 266, 291, 295.
 "Αρθος τῶν χαλκῶν, I, 204.
 Antagonismul dintre Dumnezeu și
 Satana, 37, 38, 39.
 Antenor, din romanul Troieii, II,
 323, 326.
 Antihrist, 93—94, 96—98.
 Antologhioane, II, 132.
 Antim Ivireanu, 205, II, 8; *Ceasloave*,
 II, 140; *Predici*, 193—194.
 Antina, cetate, din Alexandrie,
 219, 226, 229.
 Antioh, împăratul, din leg. Sf. Vi-
 neri, 157, 158, 221.
 Antiohia, 157, 190; II, 13, 14, 180.
 Antipat, guvernator, în Cei 7 co-
 conii din Efes, II, 143, 144.
 Antolghion, II, 147; — *din*
 1733, II, 155, 165.
 Antonie, monahul biz., 195¹; — *Vodă*
Ruset, II, 304¹.
 Antonina, 229.
 Antonio Iuliano, II, 17, 20.
 Antoniu, v. Antioh.
 Antoniu, Sfântul, 190.
 Antonovici, M. Giorgi Eromonahul,
 copist, II, 218.
 Antusa, Filerot și —, II, 360, 361, 362,
 363.
 Anvers, II, 243, 347.
 Apa vie, 209.
 Apelles, Evanghelia apocrifă a lui, 18.
 Apocalipsul lui Adam, 17; — *Avraam*,
 133; — *Sf. Ioan*, 27, 63, 92,
 97; — *Sf. Ioan Bogoslovul*, 3, 92; —
 98. *Sf. Ioan Teologul*, 21; — *Maiții*
Domnului, v. *Călătoria—la*
ia d; — *Moise*, 122; — *Sf. Pavel*, 3,
 6, 12, 45, 61—63, 73; — *Petru*, 21,
 23; — *Varuh*, 47.
 Apollo, 116; II, 259, 329.
 Apollonius din Tir, II, 153.
 Apostolii, 17, 18, 20, 29; II, 120; —
bogomili, 30.
 Aptonios, II, 261.
 Arabi, 145, 211¹, 238¹; II, 39, 40,
 139.
 Arătare despre al doilea
 lemn pe care a fost
 răstignit tâlharul cel
 drept, 9, 124—125.
 Arătare despre al treilea
 lemn, pe care a fost
 răstignit tâlharul cel
 necredincios, 9, 125.
 Aravantino, P., poezii populare din
 Epir, II, 206.
 Aravicon Mithologicon, II,
 308, 317, 318 v. Halima.
 Araviteni, în *Gromovnic*, 180.
 Arbore, m-rea, II, 172.
 Arcadeii, în *Prorocirea Sa-*
vilei, 117.
 Arcadie, împăratul, în *Cele 12*
Vineri, II, 182.
 Archirie și Anadan, 3, 212, ediția
 lui A. Pann 251; cuprinsul 251—
 254; elementul didactic: proverbele
 și fabulele 254—255; originea
 256—258; papyrusul aramean din
 sec. VI, (*Elefantina*); romanul în
 literatura românească 258—259;
 — la C. Negruzzi, Anton Pann și
 lit. populară 259—260; bibliografie
 260—262; Errata; contaminări cu
 Esopia. II, 257—259.
 Arcina, 229.
 Ardeal, 53, 56, 79, 105, 118, 143, 175,
 178, 203, 216, 220, 228, 230.

- Arepo (formulă), II, 110 v. Sartor.
 Aretuza, din Erotocrit, II, 348-354, 357, 362.
 Argonauții, II, 329, 331.
 Argos, II, 163, 330.
 Arhanghelul Mihail, 82, 83, 84, 85.
 Ἀρχαῖον Πόριον, revistă, II, 211.
 Arhipa, Ioniță, copist, 1784, II, 106.
 Arimaspii, din Erodot și *Alexandrie*, 209, 221.
 Arion, legenda lui, II, 168.
 Ariosto, L., II, 346.
 Aristides, Apologia lui, 211, 249.
 Aristobul, 16, 213.
 Aristoclis, filosof în Alexandria sârbească, 218.
 Aristotel, 214, 219, 222; II, 14, 251, 260, 334.
 Armitage Robinson, J. cf. Robinson.
 Arnaudov, M. II, 200.
 Aron, patriarhul, 130; II, 182;—Vodă, 143¹.
 Aron, Petru Pavel, 22, 79.
 Arrian, 213.
 Ars amandi, II, 322.
 Arsachia, în Aethiopia, II, 277, 278.
 Asachi, G., 193.
 Asan al II-a, 4.
 Asanagrip, împărat din romanul *Archirie*, 261.
 Asandru din romanul *Troiei*, II, 331.
 Asăneștii, 3, 30.
 Assarhadon, 256, 257.
 Asclapie, împăratul din leg. Sf. Vineri, 158.
 Ascoli, G. I. 193.
 Asineta, legendă, II, 57—60.
 Asinul, boul și șăranul, apolog., II, 315.
 Asir, *neamul lui*, în *Blestemul celor 12 neamuri jidovești*, II, 98.
 Asiria, 211; Asirienii, 111; II, 24, 102; Asiro-Babilonieni, 151.
 Așmedai, II, 369, 370, 382.
 Astrologul, carte eretică, 174, 268.
 Astronomia, 268.
 Ataliates, Mihail, II, 24.
 Atena, 229, 257²; II, 9, 13, 16, 163, 223, 225, 324, 348, 351, 352.
 Athanasie, sfântul, 111, 112; II, 170.
 Atizma, împăratul, din leg. Sf. Vineri, 158.
 Athos, muntele, 4, 58, 81, 91, 114, 154, 186, 192, 194, 205, 239, 248, 249; II, 6, 10, 15, 27, 31, 72, 84, 89, 90, 117, 157, 178, 183, 184, 215, 235—238, 308.
 Aucassin et Nicolette, II, 341.
 Aufhauser, Joh. B., II, 166.
 August, împăratul, 44, II, 66, 80, 92.
 Augustin, Sfântul, 63; II, 60.
 Ausfeld, Adolf, 231.
 Avari, II, 160.
 Avel, 49, 51, 57, 84, 86; II, 41, 42, 79, 182.
 Avenir, împăratul Indiei, în romanul *Varlaam*, I, 232, 233, 235, 242¹, 247.
 Avestița, aripa Satanei, 148—149, 151—152, 154.
 Avgar, 15, 45, 164, 270; II, 99¹, 107, 108, 123, 135—141;—al IX-lea, II, 138.
 Avgar și Mântuitorul, II, 134.
 Avikena, 197.
 Avimeleh, unul din cei 7 cuconi din Efes, II, 49—51, 146.
 Avraam, II, 43, 52, 64; apocalipsul (și moartea lui), 7, 44, 61, 82—91, 118, 133;—și Lot, 124;—în leg. Manca tâlharul, 129;—și Melhisedec, 110—112, 114; distruge bozii tatălui său, II, 44—45, în orații de nuntă, 228; strămoș al lui Loqman, 252.
 Avramie, predicator, la curtea lui Brâncoveanu, II, 237.

- Baba Cloanța, 183.
- Babilon, 52, 172, 210, 220, 221, 257.
267; II, 49, 50; Babilonia, 222, 256,
257, 262; II, 257, 258; Babilonieni,
257.
- Babilonicele, II, 269.
- Babinger, Franz, II, 304¹.
- Babrius, II, 261, 265.
- Bahus, II, 256, 278.
- Badur, prințesa, din O mie și una
de nopți, II, 342.
- Baethgen, Friedrich, II, 296.
- Bagdad, V; II, 14, 250, 298, 318.
- Băjești (Muscel), 245.
- Bălăceni, 229.
- Bălășel, Teodor, 133; — *versuri popu-
lare*, II, 28.
- Bălășescu, Nifon, II, 355.
- Balauhar, v. Varlaam.
- Balaurul, v. Sf. Gheorghe.
- Balș, G., *artă românească*, 119.
- Balsora, în O mie și una de
nopți, II, 247.
- Baltasar, magul, II, 188, 190, 196, 197.
- Balzac, Guez de, II, 271.
- Banat, 31, 53, 106, 175; II, 139, 163,
164, 200.
- Băncilă, Petru, II, 231, 194—196,
198—201, 222.
- Bănescu, N., II, 304¹, 358.
- Bauit, m-rea din —, 148.
- Barac, Ion, II, 301, 310, 312, 317,
319.
- Bărbătescul, Ioanichie, monah, 248.
- Bărbătești, satul, II, 329.
- Bărbulescu, Ilie, 9, 194, 249; II, 113.
- Bărcilă, N., II, 215.
- Bardenhewer, Otto, 23, 70.
- Baret, M. J., II, 272.
- Barnaba, Evanghelia apocrifă a lui —,
18.
- Bârlea, *biserici din Maramureș*, 230.
- Baronius, II, 179, 181.
- Bârseanu, Andrei, II, 219
- Bart, Ioană, II, 263 267.
- Bart, Petru, editorul, 224; II, 262
266, 373.
- Bartholome, Don Juan, II, 381.
- Bartolomei, Evanghelia lui —, 18.
- Bortoli, Antonio, II, 19—20.
- Basarabia, 184.
- Basilide, Evanghelia apocrifă a lui —, 18.
- Basoche, les clerics de la —, II, 185.
- Bassarabu, Manolache, 1777, 193.
- Basset, René, 147, 148; — *apocrife
etiopiene*, 107, 155.
- Basso, Maurizio, II, 372.
- Bati, Hanul tătareșc, II, 123.
- Batiffol, Abatele, II, 59, 60.
- Bătrânul și moartea, fabulă, II, 265.
- Baumstark, Dr. Anton, *literatură si-
riacă*, II, 20.
- Baziaș, II, 162.
- Beauvais, Vincent de, v. Vincent
- Becineagă, II, 175².
- Bédier, Joseph, II, 288¹, 294³, 312.
- Bees, Nikos A., II, 242, 320, 342, 343.
- Begemann, M. E., II, 166.
- Bekkerus, Immanuel, II, 6¹, 282.
- Beldiman, Alecu, II, 355; — Dumit-
trache, II, 282.
- Belianii, sat, 31.
- Bellegarde, Abatele de —, II, 265.
- Belle Hélène (La), II, 153.
- Belle Maguelonne (La), II,
333, 338—343.
- Belzebut, v. diavolul.
- Benares, 199²; II, 153.
- Benedictinii Mekhitaristi din Veneția,
II, 59.
- Benešević, V. N., II, 15, 21.
- Benfey, Th., II, 154.
- Benoist, *istoria Albigensilor*, 47, 99.
- Benoit de Sainte-Maure, II, 324, 325,
326, 327, 328, 329, 332.
- Berar, Ioan, 106.
- Berechet, Șt., 120, 230.
- Berger, Ernst, II, 31.
- Berheceanul, Andronache, copist, 1777,
193.

- Berivoiul Mic, Ardeal 12.
 Bernard de Tréviez, II, 333.
 Bernay, Alexandre de, 215.
 Bersavia, v. Veronica.
 Bertoldo, II, 17, 20, 250.
 361-383: autorul Giulio Cesare Croce 364; Cammillo Scaligeri della Fratta și continuarea romanului 364; tipărituri și msse românești 365; subiectul 365-369; elementele constitutive ale operei: tradiția scrisă 369-371; folklorul 371; prelucrarea lui Croce 371; prelucrarea versificată a Academiei dalla Crusca 372; circulația romanului în literaturile străine 372-373; versiunea greacă; și trad. rom. 373; o prelucrare franceză 374; trad. ei în germană și versiunea rom. de la Sibiu 375; o prelucrare rom. 377; motive folklorice ale romanului și paralele în lit. noastră pop. 378; snoava *omul în sac* și paralele ei în lit. medievale, în folklorul balcanic și la noi 378-380; bibliografie 381-383
 Bertoldino fiul lui Bertoldo, 364.
 Bertoni, Giulio, II, 332.
 Bestiarii, 190, 197.
 Bertrand de Metz, II, 285.
 Bethania, 103; II, 104.
 Betleem, 44, 107; II, 66, 70, 77, 82, 97, 104, 185-192, 201, 203, 218.
 Beza, Marcu, II, 12.
 Bezdad, sat, Dâmbovița, 1717, II, 53.
 Bezold, Carl, 187.
 Bezsonov, 57, 243.
 Biagioni, Giovanni Luigi, II, 372², 381.
 Bianu, Ioan, 14, 57, 80, 90, 98, 110, 114, 155, 170, 229; II, 53, 101, 106, 124³, 128, 140, 155, 165, 177, 184, 202¹, 213, 218, 219, 232, 237, 295, 309¹, 357, 262, 266, 269¹, 282, 363; — *Bibliografie veche românească*, 8³, 177¹, 184, 185, 207; II, 57², 79².
 Biblia, 257; II, 23, 33, 44, 46, 169; 181, 205, 263; — *historiale*, 115; — *Pauperum*, 115; — *scholastică*, 115.
 Biblioteca Academiei din Zagreb, 203; — *Ambrosiana*, 23; — *Bodleiana*, 171; — *Marciana din Veneția*, 99, pl. VII; — *Mitropoliei din București*, II, 21.
 Biedermann, Adolphe, II, 343.
 Bilețchi-Oprișanu. Axente, II, 232.
 Bilț, Petru, II, 197.
 Birch, Andr., II, 93.
 Biserica cu sfinți din București, 119; — din Căineni (Argeș), 119; — din Doicești, 76; — din Pietroșița, 76; — din Dozești, II, 266; — din Pieve Tersagni, II, 109; — *Domnească din Târgoviște*, 267; — *Santa Maria Magdalena din Verona*, II, 109; — *Scheilor din Brașov*, 12; II, 219, 251, 289, 291, 295; — *Sf. Mormânt*, II, 180; — *Sf. Nicolae din Peritu, Olt*, II, 265; — *Sf. Petru din Roma*, II, 340; — *Sf. Petru și Pavel din insula Maguelonne*, II, 341; — *Sf. Paul din Londra*, II, 116; — *Vlaaherne din Constantinopol*, II, 139.
 Bistrița, m-rea din jud. Neamț, 123; II, 75.
 Bitter, C. H., II, 208¹.
 Bittner, M., 102, 107.
 Bizanț, 2, 3, 6, 28, 109, 166, 174, 190, 200, 211, 212; II, 5, 6, 13, 14, 16, 24, 32, 51, 113, 133, 139, 185, 186, 247, 249, 289, 350, 351.
 Blagovici, Dimitrie, II, 1797, 266.
 Blajinii, din Alexandria și trad. pop., 227, 228.
 Blau, Max Friedrich, 171.
 Blestemul celor 12 neamuri jidovești, II, 62.
 Boboteaza, 77; II, 6³.
 Bobulescu, C., 8, 89¹, 242¹; II, 57, 60.

- Boccaccio, 235; *Decameronul*, 245, 246.
- Bodescu, m-rea — II, 365.
- Bodhisathva, 238¹; II, 152.
- Bodleiana, bibliotecă, 171.
- Bogdan, I., 123; II, 365, 373, 382; — *cultură veche românească*, 9 — *cronici*, 9, 90. — N. A., II, 292².
- Bogdan-Duică, G., II, 310; — *istoria literaturii române*, 80¹.
- Boghici, Costandin, 205; — Ioan, 205.
- Bogomilism, 24—27, 30—36, 39, 43—48, 68, 69, 73, 74, 94, 97, 107, 156, 263; II, 34, 86, 113.
- Bogrea, V., 91, 107, 229², 230, 231; II, 48¹, 140, 141, 162, 164.
- Boiardo, M. II, 346.
- Boieri și Ciocoi, II, 356.
- Boissonade, J. Fr., 248; II, 113, 114, 295, 296.
- Bolgarseghiul Brașovului, 205; II, 236.
- Bolintineanu, D., 184.
- Boll, Franz, 187.
- Bologa, Dr. V., II, 234.
- Bonnet, M., 23.
- Bolte, Johannes, II, 40⁴, 217, 294³, 316, 320, 379.
- Bonus Accursius Pisanus, II, 267.
- Bonvetsch, VIII.
- Borcilă, Neculai, 105.
- Bordeiul verde (Brăila), 228.
- Borghelle, C-tin, II, 282.
- Boril, țarul Bulgarilor, 30, 31, 32.
- Boris, țarul Bulgarilor, 2.
- Boroș-Ineu, II, 241.
- Bortoli, Antonio, 204, 207; II, 345.
- Borsipenieni, 257.
- Boțan Calinic, II, 184.
- Botca Ioan, 128¹.
- Botoșani, II, 95, 354.
- Bezsonov, I, 243.
- Bottari, I., 207.
- Boțulescu, Vlad, 241.
- Boul și broasca, fabulă, II, 265.
- Bousset, W., 256; II, 156.
- Brădiceni, 31.
- Brăescu, M., 106.
- Brahma, 39; brahmani, 228, 236; II, 369; — *gymnasofiști*, 216, 221.
- Brahmadatta, regele, II, 153.
- Brăila, II, 362.
- Brăiloiu, C., II, 186, 223¹, 231¹.
- Brâncoveanu, C., 179, 181, 182, 186, 187, 203, 205, 224, pl. IV; II, 7, 8, 12, 18, 193, 194, 212—214, 236, 237, 243, 262; — Nicolae, II, 308; — Radu, II, 8; — Ștefan, II, 8; Brâncovenii, II, 355.
- Brandes, H., 70.
- Brânduș, Sofronie, II, 219, 232.
- Brașov, 10, 174, 176, 179, 184, 186, 192, 194; II, 47, 48, 237, 310; biserica Șcheilor, (Sf. Nicolae) 12; II, 219, 251, 289, 291, 295.
- Brătulescu, Victor, II, 156.
- Brezul, G., II, 201.
- Breb, 106.
- Brescia, II, 117.
- Bretagnana, sat, în romanul Bertoldo, II, 375.
- Breteuil, Baron de, II, 318.
- Brigita, Sf., II, 119.
- Briseis, în romanul Troiei, II, 325.
- Brockhaus, H. II, 296.
- Brudie, II, 45.
- Brudiu, II, 45.
- Brumariu, 175.
- Brunet, G., *evangelii apocrife*, 22; — J. Ch., II, 267, 343; — *cataloge de librărie*, 207.
- Buceag, 142.
- Bucovina, 53, 152, 192, 224, 228.
- Bucur, popă, 155.
- București, 30, 31, 57, 78, 106, 118, 146, 174, 186, 193, 206, 240; II, 9, 10, 95, 134, 188, 219, 237, 353—355, 363, 373, 375; Academia grecească, II, 10; Arhivele Statului, II, 27; biserica cu sfinți, 119; școli grecești, II, 9; Seminarul central, II, 16.

- Bud, Tit., *poezii populare...*, II, 80.
- Buddha, 3, 210, 236—238; II, 154.
- Budasatf, 238¹.
- Budhaghosha, *parabolele lui*, 199.
- Budge Wallis, E. A., *despre Alexandru-cel-Mare*, 231.
- Bujoreanu, Ioan M., *legiuiri românești*, 163¹.
- Bulâq, ms. arab al colecției O mie și una de nopți, II, 319.
- Buna Vestire, II, 66.
- Bunea, Augustin, *despre Petru Pavel Aron și Dionisie Novacovici*, 22², 79¹.
- Burada, T., 89; II, 185, 186, 191, 200, 201, 223.
- Burton, Richard F., II, 305, 307², 310, 317, 319, 320.
- Bûsant (Der), II, 341.
- Buză, Grigore, dascălul, III, II, 25, 132, 147.
- Buzău, II, 362.
- Cabala, II, 112.
- Cacasenno, bufon din ciclul Bertoldo, II, 364, 365, 373, 374, 380, 381.
- Cacavela, Eremia, II, 7.
- Cagliari, F. S., II, 347¹.
- Caiafa, II, 76, 78, 79, 86.
- Caïmi, Giulio, II, 223.
- Cain, fiul lui Satanail, 36; nașterea lui —, 49, 51; II, Cain ucide pe Avel, 40—43; — în hronografe, II, 52; în Cele 12 Vineri, II 182.
- Căineni (Argeș), *biserica*, 119.
- Căini, legendă, II, 42.
- Cairo, 148; II, 250, 336, 337, 340.
- Caladrinon, pasăre mitică, 197.
- Calendar ce se chiamă Folețul Novel (Foglietti novelli) pe anul 1693*, 187.
- Calasiris, din romanul *Aethiopia*, II, 274, 275, 276, 277.
- Călătoria Maicii Domnului la Iad, 3, 12, 44, 61, 71—81, subiectul, 71—72; plăsmuită subt influența Apocalisului lui Pavel, 73; în contradicție evidentă cu dogmele Bogomiliilor, 73—74; originea ei ortodoxă, 74—75; versiunile românești, 75; în iconografie, 76; în colinde și în cântece de stea, 76—77; în credințele populare, 77—78; circulația ei azi, 78—79; contaminată cu Epistolia, 79; amulet, 79; condamnată de Episcopul Petru Pavel Aaron, 79; — și Eliade Rădulescu, 80; bibliografie, 80—81.
- Călătoria lui Sith în raiu, 14.
- Caldeii, II, 182.
- Calderon, dela Barca, 122; II, 271.
- Calendar, 181, 184; — din 1733, 178; — din 1816, 178; calendarele lui Brâncoveanu — din 1829, II, 140.
- Calendar scos de pe limba ungurească după acest an, 185.
- Calendar, scos după limba ungerescă pă limba rumânească pă acest an, 185.
- Calendarele... urmate după calendarul vestitului Cazamia, 184.
- Calendari acum întâi rumânesc alcătuit de cel sârbesc, 176, 184.
- Calendaru pe 12 anis scos dintr multe felluri de cărți, 184.
- Calendaru pe șapte planelete așăzat, 184.
- Calinderus, 219.
- Călinescu, G., II, 248.
- Călinic, sat în Gorj, 1773, 106.
- Calinic, arhimandrit, II, 129.
- Calist, Nichifor, II, 270.
- Calistrat, starețul, 1757, II, 264.
- Callerghi, II, 17.
- Callisthenes, 213, 214; Pseudo-Callisthenes, 214.

- Calmuschi, Vasile, din Suceava, copist, 1784, 229.
- Calmușki, II, 248.
- Calomena, sora lui Cain, 36.
- Calomfirescu Radu, 232.
- Camaralzaman, II, 343.
- Camariano, Ariadna, II, 199, 241, 242, 262, 356².
- Camelin, N. C., II, 191.
- Campbell, Killis, II, 297.
- Campers, Pr., 136.
- Câmpineanu, Const., II, 355.
- Câmpiniu, Radu S., II, 358, 362, 363.
- Câmpia Mierlei, 203.
- Campriano Contadino, Storia di, II, 379.
- Câmpul Pânci (Hunedoara), 161.
- Câmpulung (Muscel), 245, pl. III; — biserica Sf. Gheorghe, 76; — mănăstirea, II, 53, 124.
- Cana Galileei, Nunta din—, cântec de stea și de nuntă, II, 210, 211, 230, 231.
- Candachia, împărăteasa, din Alexandria, V, 222, 229.
- Candarcus, solul lui Darie împărat în Alexandria, 219.
- Candrea, I. A., 226³; *Iarba fiarelor*, 37, 41, 42.
- Canello Ugo Angelo, II, 130.
- Canon al Noului Testament, 23; — al scripturilor sfinte, 21.
- Canta, Nicolae, Pah., 1784, II, 282.
- Cantacuzino, Constantin 241; Stolnicul, 224; II, 5, 8, 18, 21; — G. G., 173¹; — Ion Iordachie, II, 26; I. Spătarul, II, 263; — Ioan, împ. Bizanțului, II, 24; — Mihai, 170, 191; — Răducanu, II, 18; — Șerban, II, 8, 12, 124; — Ștefan, II, 5, Toader Iordachie vel vist, 26.
- Cântece de stea în structura Vicleimului, II, 194, 195, 197, 200, 202—219; anterioare lui Anton Pann, 202—203; colecția lui A. Pann și succesul ei, 203—204; originea cântecelor de stea, 204—205; Prototipe literare, 205—209; materiale eterogene în cântece de stea (Nunta din Cana, 210—211; versuri de înmormântare, 211—212; Cântecul lui Constantin Vodă Brâncoveanu, 212; Psalmii lui Dosofteiu, 214—215; Mustrarea sufletului, 215—216; Povestea numerelor, 216—218); bibliografie, 218—219; Cântecul (sau versul) lui Adam, I, 55—56.
- Cântecul lui Constantin Vodă Brâncoveanu, II, 213.
- Cantemir, Constantin, Domnul, II, 7, 52, 167¹; — Dimitrie, II, 8, 187, 225; *Istoria ieroglifică*, II, 273.
- Căpcâne, căpcâanii, 142, 209, 217 225;
- Caracaș, Remus, 14, 57, 80, 98, 110, 114, 155, 170, 186, 260; II, 53, 155, 219, 363.
- Caragea Vodă, 31; — Constantin beizadea, II, 19, 355; Ion Gheorghe, II, 176.
- Caraman, P., II, 219.
- Caransebeș, 106; II, bisericile din (1657), 208, 209, 219.
- Carcassonne, 47, 94, 99.
- Cardonne, II, 319.
- Carlo, Francesco de, II, 283.
- Carinus, din Evanghelia lui Nicodim, II, 78.
- Carmoly, E., II, 297.
- Carol cel Mare, 214; II, 152; — Temerarul, II, 333.
- Carp, Ilie, 1781, II, 282; — Vasile, copist, tatăl lui Ilie, II, 282.
- Carraroli, Dario, *legenda lui Alexandru cel Mare*, 231.
- Carrière, A., II, 141.
- Cartea cea detaină, 47; 94-96.
- Cartea de samcă, 152. v. și Sisinie.

- Carte de cântări dumnezești alui Tincovici II, 203.
- Cărțile cele mincinoase carele nu să cade a le ceti dreptu, credințioșii (indice) 174, 266—271.
- Carte istorică cuprinzând în rezumat diferite și importante istorii, II, 25.
- Carte românească de învățătură, II, 165.
- Cărțile lui Sith, 17.
- Cartoian, N., VII, 164¹, 193², ³, 230, 250, 261; II, 11¹, 41¹, 53, 96, 141, 234, 242, 295, 356³, 357, 359; — *Alexandria*, 14, 217, 218, 219, 226¹, 229, 230, 260; II, 44¹, 266; — *Zodiac românesc*, 14, 183; — *Eroticit*, II, 19¹; — 355¹, —357, 359; *Fiore di virtù*, 14, 194, 199³, 200¹, 206⁴, 207, 208; 238, — *Legenda Troadei*, 212¹, 332; — *Paleografie românească*, 106.
- Casia, 200; — legenda ei, 263, 200³.
- Casiodor, utilizat în *Fiore di Virtù*, 198.
- Casiopea, regina Etiopienilor, II, 161.
- Cassel, Paulus, II, 297.
- Castillejo, F. M., II, 271⁶.
- Catavasier, din 1747, Cântările steli ș'a Catavasellii, II, 219; dclă Râmnic, II, 202, 203, 218;
- Catechismul luteran, 107.
- Caterina II, solie moldovenească la —, II, 264.
- Cathari, 25, 33, 34.
- Causin de Perceval, II, 304, 319.
- Cavadinești-Horincea, sat în jud. Covurlui, 228.
- Cazan, I. C., II, 233, 234, 294.
- Cazamia, calendarele lui —, 184.
- Cazania lui Coresi, 143².
- Cazimir de Brandenburg, II, 270.
- Cazimiria, Impărăția, II, 308.
- Cazotte, Jacques II, 304, 318.
- Ceaslovul lui Antim Ivireanul, II, 140.
- Cedrenus, III.
- Cefa [Muncacianul], 1732, 106.
- Cei 7 viziri, II, 289.
- Cei șapte cuconi din Efes, II, 134; 142—147: subiectul 142—144; substratul istoric, 145—146; originea legendei, 146; — în literatura românească, 147; bibliografie, 147—148.
- Cei tocmiți Psalmi ai lumii, trecuți în indice de cărți oprite, 22, 267.
- Cele douăsprezece fete de împărat și palatul cel fermecat, basm, colecț. Ispirescu, 183.
- Cele 12 Vineri, Descoperirea celor, — II, 181—184: subiectul 181—182; istoricul textului, 183; prototip grecesc, 183; bibliografie, 183—184.
- Cele 24 de vâmi ale văzduhului, originea credinței, II, 169; — în vicața Sfântului Vasile cel Nou, 170—171; sursa grecească, 168; în iconografie, 172; în credințele și datinele populare, 172—174, în literatura cultă, 175.
- Cele 72 de nume ale lui Hristos, II, 103.
- Cele 72 de nume ale Precistei, II, 103.
- Celsius, II, 63.
- Centaur, 190.
- Ceriani, 58.
- Cerigo, II, 16.
- Cernea, Gh., II, 231², 232.
- Cernica, m-rea, 248; II, 72, 121, 157¹, 177.
- Cervantes, Persiles y Sigismunda, II, 272.
- Cetatea Albă, Sf. Ioan cel Nou din —, 141.
- Cetea, satul, II, 220.

- Cezar, 202.
- Chambry, Émile, II, 261, 267, 268.
- Chansons de geste, II, 321, 322.
- Châteaudun, Lambert le Tort de, 215.
- Chatelain, Em., II, 268.
- Chauvin, Victor, II, 294³, 297, 318, 319, 320.
- Chavis, Dom Denis, II, 304, 318, 319.
- Cheia înțeleșului, a lui Galatovski КАРЮН ПАЗСМЪКІА, II, 124.
- Cheile Turdei (infl. Alexandriei în toponimie), 228.
- Cherchiș Vermegia-Dăbăcăi, 1839, II, 219.
- Cherciu, Gh., 260².
- Chesarie-duhovnicul, II, 295; — episcopul Râmnicului, II, 308.
- Chevalier Ysebrance, II, 153.
- Chiaro, Antonio Maria del, 224; II, 237.
- Chinon, castelul din, II, 109.
- Chipăruș, C., II, 294.
- Chiriac - ieromonahul, din m-rea Neamțu, II, 238; — Ion Șătrarul, 1845, 185.
- Chiril, 2; — din Hios, II, 31; — arhimandrit la m-rea Râșca, II, 177.
- Chiriță, Popa din Craiova (1756), II, 75, 80.
- Chiscani (sat, jud. Brăila), 229.
- Chișinău, 1790, 230, 1784, II, 54, 1822, 199.
- Choroï, legenda lui —, II, 51.
- Chrétien de Troyes, II, 153.
- Christ, Wilhelm, II, 260¹.
- Christensen, H., *Alexandria*, 231.
- Christofor, sfântul, 142.
- Ciașianu, F., *superstiții*, 183².
- Cicero, utilizat în *Fiore di Virtù*, 198; — despre Callisthenes, 214.
- Cigala, hronograful lui — și material apocrif, 109, 111, 263; II, 17, 20, 25, 26, 38, 39, 51—53, 132, 140, 245,
- Cinnamome, (scoarțioară), II, 114.
- Ciobanu, Șt., 120; II, 73, 126, 127, 130.
- Ciohodariu, Alexandru, copist, Iași, 1784, II, 282.
- Cioplea, sat de Bulgari pavlichieni, lângă București, 30, 31.
- Cioran, Emilia, II, 187¹; — Gh., *Legăturile Românilor cu Muntele Athos*, II, 12.
- Ciorănescu, Al., II, 11,¹ 28, 29, 41¹, 53, 54, 96, 248.
- Cipariu, T., 179; *Principii de limbă*, 183, 259.
- Ciprovăț, 1688, sat în Bulgaria, 30, 31.
- Cirus, — Kir sau Țirus — în *Povestea lui Afrodițian*, II, 83.
- Ciurcu — editura, II, 231; Ioan I., II, 363; — Nicolae Hagi Gavriil, II, 362, 363.
- Ciurești, II, 315.
- Claudiu, împ. Rom., *Scrisoarea lui Pilat către* —, II, 91.
- Clédat, Jean, 34, 148.
- Clemens, Papa, II, 183.
- Clement din Alexandria, 189—190, 257.
- Cleofila, împărăteasa, din *Alexandrie*, 226, pl. XI, XII.
- Cleopa, ieromonahul (1847), II, 128.
- Cletemiștera, împărăteasa din *Alexandrie*, în iconografia pop., 225.
- Climent, — Episcop de Râmnic, II, 202, 218; — eromonah ot Pârscoveni (1825), II, 99, 101.
- Climentu, al Anchiriei (muncirea lui), apocrif pomenit în indice de cărți oprite, 268.
- Cliternestra, din romanul *Troiei*, II, 325, 331.
- Clorinda, din *Gerusalemme liberata*, II, 272.
- Closerer, Fritsche, cronica lui —, 102.
- Clouston, W. A., II, 296.
- Clovis, regele — și cerbul, II, 152.

- Cluj, 105.
 Cluny, m-rea, II, 123.
 Cnemon, din romanul *Aethiopia*; II, 274, 275.
 Cocorul, în *Fisiolog*, 189.
 Cocosul și diamantul, fabulă, II, 265.
 Codicile — Const. Popovici, II, 291;
 — dela Cohalm, 14, 119, 120, 144, 166, 170; II, 131, 165; — dela Tulcea, 9, 123; — Eminescu, II, 128, 167¹, 176; — Martian, 12, 14, 65, 66, 70, 92, 93, 97, 98; — Neagoeanus, 11, 14, 88, 176, 199, 202, 206, 207, 216, 226¹, 229, 230, pl. V; II, 44¹, 119; — Sinaiticus, 256; — Sturdzanus, VI, 7, 11—13, 24, 33, 44, 61, 65, 66, 68, 70, 71, 75, 80—83, 85, 87, 105, 144, 147, 155, 156, 163; II, 131, 234; — Taurinensi, II, 93; — Todorescu, 11, 14, 65, 66, 70; — Voronețean, 10, 33; Mateiu Voileanu II, 245.
 Codin, Rădulescu, 159, 249.
 Cohalm, 12, 144; II, 231.
 Cohen, G., II, 322¹.
 Coliadnicul, 186.
 Colonia, 102.
 Colonne, Guido delle, 212¹, II, 326—329, 332.
 Colțea, 106; Andrei, II, 219, 242; — mănăstirea, II, 242.
 Comnena, Ana, 25, II, 24.
 Comnenul, Emanuel, 150; — Ioan, II, 8.
 Comoara satelor, revistă, VII.
 Comparetti, Dom., II, 296, 297.
 Conachi, II, 248.
 Concorezio, *Secretum haereticorum de* 47, 94.
 Conev, B., 120, 230.
 Congregația Sf. Vasile, II, 304.
 Cononov, N. N., 187.
 Constans, Léopold, II, 332.
 Constantin copilul, copist, Bucovina, 178; II, 295.
 Constantin, din Efes, II, 145; — împăratul, 214; — cel Mare, 101, 133—135, 138, 144, 190; II, 138; — vezi Ojog blănariul, copist, 1805, II, 156; — Paleologul, II, 53; Sfântul — II, 132¹, 135, 141, 144.
 Constantinescu Berechet, Mihail, II, 183.
 Constantinopol, 2, 6, 24, 25, 28, 45, 166, 204, 220; II, 5—9, 12, 14—16, 18, 52, 102, 134, 139, 140, 144, 266, 353; — biserica Vlaherne, II, 139; — Patriarhia, II, 5, 7, 14, 15.
 Constantinus, împăratul, 173.
 Conte de Provence, în romanul *Pierre de Provence et la belle Maguelonne*, II, 339.
Contradictio Salomonis, II, 370.
 Conybeare, F. C., *istoria lui Așikar*, 261.
 Copilăria lui Iisus v. Protoevanghelia. Coranul, II, 42, 252.
 Coresi, 10, 143²; II, 17, 208.
 Coridon, păstorul, din *Vicleim*, II, 195, 198, 199.
 Corint, Cornilie, sutașul, în *Sentița lui Pilat*, II, 89.
 Corintieni, *Epistola Apostolului Pavel*, 62, 264.
 Cornaro Vicențiu, II, 345, 346, 348, 355, 358, 363.
 Cornelius Agrippa, II, 109; — Nepos, II, 323.
 Coronaro, Gellio Benvenuto, II, 372.
 Corso, Raffaele, II, 164.^e
 Cortese Pagani, Gina, II, 370, 379, 382.
 Coșbuc, G., 247, II, 175.
 Cosma, Sf., 143.
 Cosmescu, II, 160.
 Cosmogonii bogomilice 34—38, iranice, 39; — orientale, 41.
 Cosquin, Em., 199, 249, 261; II, 160, 304, 369.

- Cosroes, rege din legenda lui Agvar, 137; Cosroes cel Mare, 238.
- Costandin, copist 1836, 106; — copil de casă, copist 1746, II, 218.
- Costea Dascălul, dela Biserica Șcheilor din Brașov, copist 1693—, 12, 119, 179, 192, 194, 202, 207, pl. VIII; II, 251, 262, 266, 289, 290, 295.
- Costescu, G., 247.
- Costin, Miron, 224; — Nicolac, 224.
- Costomarov, N., 261 v. și Pypin.
- Cotigleatiu, sat, 1676, 106.
- Cotroceni, m-rea, II, 21.
- Cotta, II, 313.
- Cozma, presbiterul bulgar și Bogomilii, 29, 32; — arhiepiscop al Ungrovlahiei, II, 177; — ierodiacon, la m-rea Neamțu, sec. XVIII, II, 121, 128, 129, 167, 178.
- Crăciun, Iftemi, copist pe la 1800, 261; II, 165, 266; — sin Costo ot Tetiuvo, copist, 1805, 106; — logofătul din Ibașfalău, 1758, II, 215.
- Crăciun, soțul Crăciunesei, legendă, 132, II, 70, 71, 73; sărbătorile, 187, 195; colinde de —: cântecele de stea 56, 243, II, 201—219; Vicleimul, 185—201; Crăciunecasa, legenda, II, 70, 71, 73.
- Craiova, 31, 106; II, 10.
- Crasna, diacul din varmeghia — în Pecei, 1733, 106.
- Creangă, Ion, 247; II, 265.
- Creația lui Adam; — albinci, 40; — bufniței, 40, 44; — calului, 40; — carului, 40; — grâului, 40; — liliacului, 40; — omului, 41; — lupului, 39, 42; — oaiei, 40; — pământului, 41; — pisicii, 37, 40; — porumbelului, 40; — privighetoarei, 40; — racului, 40; — rândunicii, 40; — scaiului, 40; — strugurelului, 40; — viespei, 40.
- Cresida, II, 325.
- Crespi, zis Spaniolul, II, 372.
- Cresus, pp. Criș, 221, 226; II, 251, 257.
- Creta, 205; II, 7, 15, 16, 117, 146, 163, 168, 344, 346, 348, 350, 379.
- Crețulescu, Iordache, vel dvornic, 1724—1726, II, 125, 129.
- Cristea, Elie Miron, Patriarhul, *iconografie*, 142; II, 55, 138⁸, 140.
- Criș, v. Cresus.
- Criteanul, Gheorghe Doctor, în epoca lui Brâncoveanu, 205; II, 236.
- Croați, 4, 5, 43; Croația, 6, 202, 215.
- Croce della Lira, Giulio Cesare, II, 17, 364, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 377, 379, 380, 381, 382.
- Cronia, Arturo, 33.
- Crucea, 69, 156, 269; II, 55, 92, 101, 182; 183, 210; — *legenda*, II, 51.
- Crum, W. C., II, 110.
- Ctesias, 209.
- Cucu, Gh., II, 231¹.
- Cugetare, lucreroasă din inimă pentru multa mulțime a Patimilor Mântuitorului, de Dimitrie al Rostovului 154.
- Cugetări în ora morții, (în Codex Sturdzanus) 24, 45.
- Cumont, Fr., *manicheism*, 34.
- Cumpănă, Grigorie, cântărețul, copist 1811, Huși, II, 282.
- Cuproșu, împărat din Sindipa, II, 295.
- Cutremur, vezi Vrontologhion, Gromovnic.
- Çuddhodana, 236.
- Curioznica, II, 233.
- Curtea de Argeș, II, 225.
- Curtius, 214.
- Cuvântu de înblare pre la munci: sfânta Maria voia să vadză cum se mun-

- cescu rodulă creștine-
scu, 71. v. Călătoria.
- Cuvânt despre cei doi tâl-
hari..., 9v. Lemnul crucii.
- Cuvânt despre capul lui
Adam, 9.
- Cuvântul lui Grigorie teo-
logul despre crucea cea
curată a Domnului no-
stru Iisus..., 9.
- Cuvântul lui Metodie al
Patarilor, 3.
- Cuvânt pentru Adam și
Eva, 57.
- Cuvânt pentru cinstita
cruce, 135. pentru cele două
cruci ale celor doi tâlhari
135.
- Cuza-Vodă, (versuri), II, 219.
- Coincy, Gautier de, II, 116.
- Colegiul Sf. Sava, II, — *catalogul
bibliotecii*, II, 19 19³, 355.
- Cypède, Pierre de la, II, 347.
- Daditan, «muncirea lu Gheorghe de —
împăratu» în indice de «cărți oprite»,
268.
- Dafnis și Hloe, II, 270, 280.
- Dähnhardt, Oskar, 38—42, 132², 153;
II, 42, 44, 56.
- Dalfionul, ostrovul, din Alexan-
drie, 219.
- Damaschin Arhiereul Stu-
ditului (A lui) adunare
dela filosofii cei vechi
pentru firea osebirilor
oarecăror vietăți, 194.
- Damaschin—episcopul din Râmnic,
II, 28, 54, 132, 155;—Sf. Ioan,
235, 236;—*Studitul*, 191—194;
II, 17, 235.
- Damian, Sf., 143.
- Damiano di Santa Maria, M., 204,
207; II, 267.
- Dan, Dimitrie, II, 263;—*Codicele
dornean*, II, 129.
- Dan, neamul lui —, II, 98;
- Daniel, 17; Daniil, împărat, în Ale-
xandrie, 219.
- Daniil Monahul, copist în m-rea Cer-
nica, 1806, II, 72.
- Danovici, Pătrașcu, traducătorul hro-
nografului lui Mateiu Cigala, 111;
II, 52, 131, 140, 147, 245.
- Dante, 63, 71, 80¹; II, 326.
- Daponte, Chesarie, II, 243, 244, Con-
stantin, II, 10.
- Darab, v. Darie.
- Dărâmarea Ierusalimului
49—15.
- Dares Frigianul, II, 245, 323—329.
- Darie, împărat, 210, 219—222, 225,
226, 228, 229, pl. XIII; II, 44.
- Darovania, v. Fiore di
virtù.
- Daschian, Ț., 256.
- Daulu, Teodoru, *colinde*, 250.
- David împăratul, 16; II, 76, 252; — și
Sibila, I, 8; 117; 16; în Apocalipsul
Apostolului Pavel, 64; în Apoca-
lipsul Sf. Ioan Bogoslavul, 97; Evan-
geliile lui apocrife, 268; — în Evan-
ghelia lui Nicodim, II, 78; — în
iconografie, 79; în orații de nuntă,
227.
- David, R. O., 153³.
- Dealu, m-rea, 192; II, 124.
- Decameronul, 245, 246; v.
Boccacio.
- Dechie împărat, v. Decius.
- Decius, împărat, din Ceicuconi
din Efes, II, 142, 143, 143.
- Decretul Gelasian, 21, 23.
- De Goeje, II, 304.
- Delehaye, Hippolyte, 101, 102, 107,
144; II, 151, 152, 153, 154, 156;
II, 166.
- Delfi, templul dela, 116; în Esopie,
II, 258, 259, în Aethiopica,

- II, 275, 276; în romanul *Troiei*, II, 329.
- De libris recipiendis et non recipiendis, 22.
- Democrit, 257.
- Denghine, monetă rusească, II, 75.
- Denis, Ernest, 43.
- Densusianu, Aron, 57; — Nicolae., 229¹; — Ovid, 13, 14, 41, 57, 120, 129, 136, 193², 226³; II, 173¹, 176, 234, 316.
- De propaganda fide, institutul din Roma, II, 7.
- Descensus Christi ad Inferos, II, 80, în lit. rom., 78.
- Descrierea Moldovei, II, 225.
- Destains, II, 318.
- De vitio lussuriae in prelati, II, 312.
- Dhrtarâstra, regele, din Mahâbhârata, 244.
- Diable amoureux, II, 318.
- Διάλογος ψυχῆς τε καὶ σώματος*, II, 216.
- Diana, II, 276.
- Diavolul, v. Satana.
- Dictys Cretanul, II, 245, 323, 324, 325, 327, 329.
- Didahiile*, 193, 194; v. Antim Ivireanu.
- Diehl, Charles, 200¹; II, 24.
- Diels, Herm., 186, 187.
- Digenis Akritas, 5, 8 II, 246.
- Dillman, 59.
- Dillon, E. J., 261.
- Dima, Gh. A. 247.
- Dima Stolnic, 1746, II, 218.
- Dimitrie, dascălul din Vidin, II, 36; — mitropolitul Rostovului, 154, II 147; II 155.
- Dimitriu Pappa, Gheorghe, copist, Colșea, 1826.
- Dinarzad, din *O mie și una de nopți*, II, 299, 309.
- Dinescu, Maria, 260¹, ²; — N. G., 260¹, ².
- Diné Stanovici Voinescul ierei, fratele dascălului Ștefan din Craiova, dascălul ot Căpânaș, copist 1748, II, 27, 53.
- Dioclețian, împăratul, din *Cei 7 înțelepți*, II, 289.
- Diomed, din *Istoria Troadei*, II, 331.
- Diomedis, cucon din Efes, II, 145, 325.
- Dionsiat, m-rea, 192; II, 178.
- Dionisie, II, 145; — din Furna, II, 31, 32, 33, 55, 101; Novacovici, 79¹.
- Disputa lui Hristos cu Diavolul, în lit. slavă, 47, II 86, 87; în lit. românească: II 85—87: originea, subiectul, 85—86; original slav, 86; prototip bizantin, 86; bibliografie, 87.
- Divina Comedie, 63; II, 178, 326.
- Djuvara, T. G., II, 177.
- Dobrogea, 229.
- Dobschütz, Ernst von, 23; II, 81, 139, 141.
- Docetism, 19.
- Doctrina Addaei, II, 138.
- Doicești, biserica, iconografie, 76.
- Doico Copilul, copist 1727, 170.
- Dölger, F. J., II, 111.
- Döllinger, Ign. v., 33, 47, 94, 99.
- Dolopathos sive Historia septem sapientum Romaniae, II, 285, 289, 297. v. și *Sindipa*.
- Dominicis, Armando, II, 319.
- Domnul, v. Isus.
- Don Fadrique, Infantele, II, 285.
- Dorobățul, Theodor, negustor din Iași, 1777, 260.
- Dorohoiu, 104.
- Dorotheiu de Monembasia, 109, 111, 263; II, 17, 18, 20, 25, 26, 38, 39, 53, 132, 140—141, 147, 245.

- Dordević, Tihomir, II, 163⁴.
 Dositheu, egumen, II, 295.
 Dositheiu, Patriarhul Ierusalimului, II, 8.
 Dosofteiu Mitropolitul, despre legenda Sf. Alexe, 170; despre Avgar, II, 140; Cei 7 cuconi, II, 147; despre Eustatie Plachida, II, 149, 154, 155, despre Sf. Gheorghe, II, 158, 165, 166; despre Ieremia și dărâmarea Ierusalimului II, 49; Iosif și Asineta, 8, II; 57 fragmente din Protoevanghelie în Viețile Sfinților, II, 72; isvoarele V.S., II, 132;—și naționalizarea serv. divin, 264; Psalmii lui—în Vicleim, 193, 194; Psalmii lui—în cântece de stea, 214, 215.
 Dosotei, ierodiacon ot Hurez, 248.
 Dossios, N. G., *relații greco-române*, II, 11.
 Dozescu, Anghel diaconul, Zugrav, Olt, 1844, II, 266.
 Dozești, biserica, (din Olt) 1844, iconografie populară, II, 266.
 Dracul, v. Satana.
 Dracul în capcană, 153³.
 Drăganu, N., VII, 12, 14, 32¹, 58, 80, 92, 94, 96, 98, 105, 107, 120, 180, 183, 249, II, 130, 165, 184, 209.
 Dragomanov, Lydia, 41, 42; II, 70¹; — M., 42, 106, 107; II, 36, 56 v. și Schischmanoff, L.
 Dragomirescu, M., II, 310.
 Dragomirna, m-rea, 154; II, 308.
 Dragoș, Dumitru, văt. copist, 1793, II, 232; — Vodă, 223; II, 152.
 Drăguș, satul, II, 95.
 Drasna, cetate din Cele 12 Vineri, II, 181.
 Drinov, N. S. II, 36, 56.
 Drugescu, Filip, 57, 120, 136.
 Duban, doctorul din Omie și una de nopți, II, 300.
 Dubrovnik, v. Ragusa.
 Duca, Constantin, Domnul, 8; II, 7.
 Duca, cronicar bizantin, II, 5, 6¹.
 Ducipal, calul lui Alexandru Machedon, 219, 226, 227.
 Dugan — Opaif, Valerian, II, 232.
 Duhul sfânt, II, 40, 55, 63, 182, 203.
 Duhul rău, v. Satana.
 Dulfu, P., 167², 246; II, 313, 315, 380.
 Duma, dascălul, copist în 1774, 193; — N., II, 267.
 Dumahus, unul din tâlharii între care a fost răstignit Mântuitorul (v. *Evangelhia copilăriei*), 133.
 Dumineca, legenda —, 44, 100—107: originea legendei, 100—101; istoricul ei, 101—102; subiectul, 102—103; în literatura românească, 103—104; influența în lit. populară, 104—105; bibliografia, 105—107.
 Dumitrașco, biv-vel serdar, circa 1673, 240.
 Dumitrașcu, N. I., II, 232.
 Dumitrescu, Al. T., 249, 250; — Iorgu din Răcari, II, 128.
 Dumitrovici Zugrav, Vasile, copist în 1786, 217, 230.
 Dumitru, Popa din Stănești (Prahova), circa 1754, II, 129.
 Dunărea, 147; II, 6, 24.
 Dundal, v. Tundal.
 Duval, Rubens, *literatură siriacă* II, 20.
 Dvořák, A. L. II, 208.
 Dyroff, K., II, 320.
 Ebeling, Erich, 262.
 Eberhard, Alfred, II, 261, 268, 295.
 Ebers, Georg, II, 32.
 Ecaterina, Doamna lui Ioan Ștefan Voevod, II, 57.
 Ecuba, în romanul *Troiei*, II, 330.
 Edem, 50, 127.
 Edip, mitul lui într'o legendă pop. română, 129.
 Efrem, Sf., II, 60; — Sirul, II, 169.

- Ἐρταπάρθενος (ὁ) χορός, II, 218¹.
 Eftimie sin Gheorghe Șvedul, căpitan, copist, 1803, 80.
 Egheia, în romanul Troiei, II, 331.
 Egist, în romanul Troiei, II, 325, 331.
 Ehrhard, A. 144.
 Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια (revistă), II, 20.
 Elam, împăratul Elamului din legenda Melhiscedec, 110.
 Elbing, II, 375.
 Elefantina, 257, 262; II, 253.
 Elefteric, Sfântul, II, 181—184.
 Elemlele, unul din cei 3 regi magi în leg. Afrodițian, II, 83.
 Elena, de Valois, 6; — sfânta, 134, 135; — soția lui Matei Basarab, 232; — soția lui Menelau, în rom. Troiei II, 323, 325, 329—331.
 Eliade Rădulescu, 80, 193, 223; II, 134, 294.
 Eliav, unul din cei 3 magi în legenda lui Afrodițian, II, 83.
 Elie, loghiotatul, 1760 II, 266.
 Eliezer, midrash-ul lui, II, 59.
 Eliodor, vezi *Iliodor*.
 Elisabeta a Portugaliei, Sf., 199.
 Elisur, unul din cei trei magi în Povestea lui Afrodițian, II, 83.
 Elmpt, Baron de, II, 264.
 Eloisul; țărnișurile—, în Lemnul crucii, 124.
 Elone Mamre (stejarii lui Mamre), în Moartea lui Avraam. 87.
 Elpinikis Stamuli Saranti, II, 163¹.
 Eminescu, M., manuscriptele lui de literatură populară scrisă, VI, 248, II, 51, 121, 129, 167¹, 281, 356, 357, 389, 390.
 Enăceanu, Ghenadie, 195¹; II, 101, 140.
 Enachi sin Hagi Dragul ot Tighina, copist în Iași, 1777, 170, 260; II, 295.
 Endropu, ἡδρόψ = cal de mare, 191; II, 235.
 Enaș = argat, 119.
 Endura (sinucidere), la Albigensi, 34.
 Eneea, 73; II, în romanul Troiei, II, 323, II, 322.
 Encenii, în Aethiopica, II, 276.
 Encida, 73.
 Enescu, V., 260².
 Engheorliu, Grigore, 1837, II, 355.
 Eniu, din Esopie, II, 257, 258.
 Enoch, apocrife, 17,—47, în Apoc. Sf. Pavel, 64; în Ascensiunea lui —, 73; — în Moartea lui Avraam, 86, 88, 96; în Apoc. lui Ioan Bogoslav, 97, 98; în indice de cărți oprite, 267.
 Enos, fiul lui Cain, II, 42; — fiul vitreg al lui Esop, 257;
 Epicur, 257².
 Epifanie, călugăr bizantin (sec. XII), II, 82, 89; Sf. Epifaniu, lit. apoc. și sectele eret., 17, 18; — și Fisiologul, 189, 191, 194; — și Protoevanghelia, II, 68.
 Epimenidis, filosof, II, 146.
 Epir, II, 9, 163; — *poezii populare*, II, 206.
 Epistola sobornicească a Sf. Apostol Iuda, II, 33.
 Epistolia Domnului nostru Isus Hristos, 45, 61, 78, 79, 100—107; originea, 100—101; istoricul ei, 101—102; subiectul, 102—103; circulația în lit. veche rom., 103—104; influența asupra maselor populare, 103—105; bibliografia 105—107; contaminat cu Visul Maicii Domnului și Călătoria la iad, 106; II, 103, 105.
 Epistolia Maicii Domnului, 106. v. Călătoria...
 Epistolic de învățătură ce au trimes Domnul Dumnezeu din ceriu, 105.

- v. *Epistolia Domnului nostru Isus Hristos*.
- Epistolii ale Sf. Marii*, 79.
- v. *Apocalipsul Maicii Domnului*.
- Epitome*, al lui Iulius Valerius, 214.
- Erasm, II, 243, 244.
- Erbiceanu, C., 75, 81, 90; II, 9¹, 11, 21, 266; — Vespasian, II, 358.
- Ereticii, 32.
- Ereziile, 17.
- Erezia bogomilică, 24, 25, 32, v. și *Bogomilii*.
- Ἐρημὴ τῶν Ἰβ' Παρασκευῶν*, II, 183.
- Erminii, 76³, 119; II, 30—33, 68, 69, 100, 101.
- Ermip, din *Esopie*, II, 257, 258.
- Erneanul, Logofăt Ion, copist pe la jumătatea sec. XVIII, II, 156.
- Erodionii = «pășări albe...».
- Erodot, II, 251.
- Erotocrit*, *Ἐρωτόκριτος (δ)*, II, 14, 250, 338; text. grec. în bibl. Colegiului Sf. Sava, II 20; prenumerații, 20, II, 355-6; 344—353: originea, 345; autorul, 345—346; sursa, 346; prototipul francez și intermediarele italiene, 346—348; subiectul, 348—353; Versiunile românești, 353—356; bibliografie 357—359; 360—363.
- Esdra, *Lucrarea Proorocului* (Теорія вадрк пророка...), 186.
- Eschil, II, 260.
- Esci, din *Lemnul crucii*, 126.
- Esfignenu, M-rea, II, 73, 178.
- Esiona, din romanul *Troiei*, II, 331.
- Esop*, 3, 262; II, 8, 16, 17, 19, 241, 251—268: fabulele esopice, legăturile cu Orientul, 252—253; Vieața lui Esop, 253—261; contaminare cu Archirie și Anadan II, 257—258. *Esopia* în lit. rom., 261; *Esop și Archirie*, 259—260; *Istoricul textului*, 260—261; Vartolomeiu Măzăreanu, 263—265; *Esopia* în folklor, 265—266; bibliografie, 266—268.
- Esopia*, v. *Esop*.
- Estatievici sau *Estatovici D.*, 224.
- Este, Cardinal d', II, 270.
- Ἔστια* (revistă), II, 134¹.
- Estreicher, II, 270¹.
- Esrei, II, 46.
- Ethiopica*, II, 20, 153, 269—283 istoricul v. *Iliodor*.
- Eubecia, insula, în *Erotocrit*, II, 351.
- Eucherius de Lyon, Episcopul, II, 217.
- Eufimian, tatăl Sf. Alexe, 164, 165, 166.
- Eufrat, 220; II, 108, 111.
- Eugenius, unul din *Cei 7 cuconi din Efes*, II, 145.
- Euripide, II, 8, 334.
- Eurytania, II, 379.
- Eusebiu de Cesarea, 137; II, 138.
- Eustatiu Plachida*, II, 134, 149—156: versiuni românești, 149, 154—155; subiectul, 149—151; structura legendei, 151—152; isvoare și paralele, 152—154; versiuni rom. și isvoarele lor, 154—155; bibliografie, 155—156; 341.
- Eustatievici*, II, 179, v. și *Estatovici*.
- Eutyches, II, 43.
- Eva*, 7, 17, 36, 37, 47—53, 56—58, 95, 96, 122, 123, 125; în ic. II, 31; în or. 38, 41; legată cu verigi de fier, 44; leg. cu lanțuri 47; în evang. lui Nicodim, 79; în *Vis. 104*, 182, 227, 228, 229; — *Evanghelia ei*, 17; — *Adam și Eva*, poema, pl. I.
- Evangheliile*, 7, 27, 73; II, 102; — apocrife, 19, 20, 22; — apocrifă a lui Nicodim, II, 86; — lui Andrei, 17; — lui Apelles, 18; — lui Barnaba, 18; — lui Bartolomeiu, 18;

- lui Basilide, 18; — canonice, 19, 20, 56; — copilăriei, 20, 23, 132, 133; II, 62, 74; — lui Filip, 18; — lui Iacob, 19, 20 II, 62; — învățătoare, 192; — Sf. Ioan, 29; — lui Iuda Iscarioteanul, 18; — lui Luca, II, 66, 69; — lui Marcion, 18; — lui Matei, 18; II, 33, 69, 82, 85; — lui Nicodim, 18, 19, 122; II, 61, 74, 75, 79, 91, 92; — lui Petre, 18, 19; — lui Toma, 3, 19, 23; — lui Tadeu, 18; — lui Valentin, 18.
- Evant, împărat, din Alexandrie, 221, 227.
- Evdochia, împărăteasa Byzanțului și merele, II, 51.
- Evstratie, « a lui — municire » apocrif 268; — logofătul, 174, 265.
- Evthimie, patriarhul bulgar, 2, 32.
- Ewald, 107.
- Evhologii, II, 170.
- Eydoma, « șarmurile ce să chiamă — », în *Vieața Sf. Vasile-cel-Nou*, II, 168.
- Fabricius, I. A., 22, 59, 107, 112, 115, 136; I, 60, 88, 92.
- Facerea lumii, 47.
- Făgăraș, II, 208.
- Făget (1846), II, 269.
- Fagotti, măscăriciul, din Bertoldo II, 375, 376.
- Falconer, Fr. II, 296.
- Falconetti, A. F., II, 319.
- Faleros, Demetrios, II, 261.
- Familia sfântă, 19, 20; II, 61, 179.
- Fanar, II, 7, 15; Fanarioți; II, 5, 11, 18, 19, 105, 235.
- Fantin, *vieața lui*, II, 152.
- Faptele apostolilor, 27.
- Faptele Apostolului Pavel, 150.
- Faral, E., 231; II, 321¹, 332.
- Farisei, 16, 29; II, 29.
- Fârliug, sat, 170.
- Farrukhnaz, Principesă din O mie și una de zile, II, 305, 307, 308.
- Farrukhrouz, principe din O mie și una de zile, II, 308.
- Fata jitarului, basm, II, 378.
- Fata moșneagului cea cuminte, basm, 246.
- Fata moșului și fata babei basm, 247.
- Fata pe care n'o întreba nimeni în vorbă, basm, II, 378.
- Fata săracului cea isteată II, basm, 378.
- Faust, II, 120.
- Fauriel, Ch., II, 346, 358.
- Fecioara Maria, v. Maica Domnului
- Felagon, fiul lui Ahile din romanul *Troiei*.
- Félix de Valois, *vieața lui*, II, 152.
- Fenix, pasărea, 197.
- Ferr, Nicolae, E., II, 200, 201.
- Ferrari Trecate, Luigi, II, 372.
- Ferreri, Francisc, 31, 34.
- Ficker, G., 32.
- Fierești, 232, 240, 248.
- Filaret, Episcopul, 163; II, 140, 309.
- Filerot și Antusa, II, 358, 360—363: subiectul, imitație după Erotocrit, circulația, bibliografie.
- Filimon, A., II, 79².
- Filip, 270; — regele Macedoniei, 182, 210, 219; — evanghelistul, 18; — IV cel Frumos, 25; — prezviterul, II, 82, 83; — vraciul lui Alex. Macedon, 222.
- Filipeștii, boierii, 1818, II, 355.
- Filipi, sat, lângă Trotuș (1646), 143.
- Filipuscetate din Alexandria, 218.
- Filoteiu, episcop de Buzău, II, 263.
- Filotheiu, ieromonah la Muntele Athos, circa 1700, 205; II, 236.
- Finixul, 188.

- Fiore di virtù, (Floarea Darurilor, Albinușă) 6, 12, 13, 175, 195, 195—208 autorul și istoricul cărții, 195—196; cuprinsul și sursele, 196—198; istorioarele: împăratul și călugărul, 198—199; îngerul și sihastrul, 199; Casia și Teodora, 199—200; traduceri românești din italiană, 201; din slavă, 202—203; din greacă, 203—206; influența asupra literaturii populare, 206; bibliografie, 206—208; pl. V, VI, VII, VIII.
- Fira, G., II, 232.
- Fiziologul, 188—191: cuprinsul, 188—189; originea, 189—191; trad. rom., 191—192; influența în lit. rom., 193; bibliogr., 193—194; 197, 206, pl. VIII, Errata; II, 17, 235, 236, 238.
- Fison, râul, în amulete, II, 111.
- Flagelanții, 102.
- Flămânda, sat, Pavlichenii în — 31.
- Flanghini, orator grec din Veneția, II, 17.
- Flangini, colegiu în Veneția, 201.
- Flavius, Iosef, 109; II, 74, 249.
- Flecte, Ferd. F., II, 93.
- Floarea Darurilor, 194, 201, 205, 207; II, 236, 237; v. Fiore di virtù.
- Floire et Blanchefleur, 190.
- Florilegii, 5, 8, Maxim Confesorul, Albina (Melissa), 195 și nota 1, v. și Fiore di virtù.
- Florină, cartea lui — (calendaristică), 184.
- Foamete împărat, basm, 153.
- Foglietti novelli, 181, 187.
- Fontaine de jouvence, la 210.
- Fontenelle, II, 271¹.
- Fontenu (Fontenelle), L'abbé, II, 271¹.
- Fota, grămăticul, 240, 248.
- Fotino, Dionisie, II, 19, 354—357.
- France, Marie de 256².
- Francisc II, II, 266.
- Franck, C., 150.
- Franco, Ivan, 58, 81, 90, 107, 114, 120; II, 81, 83, 84, 87.
- Frangos Cattelanos, II, 31, 32.
- Franzes, George, II, 16.
- Frați, C., 208.
- Frazer, James, G., II, 23.
- Frederic-cel-Mare, II, 378.
- Fries, 147.
- Frontistirion, colegiu grec în Veneția, II, 17.
- Fruniolo 181, 187.
- Frumoasa, M-rea, II, 183.
- Fuchs, C.
- Fulgeralnicul, carte de poezie, oprită de biserică, 174.
- Fundescu, I. C., 247; II, 160, 231.
- Furtună, D., 41; 104, 129; II, 267, 294¹.
- Gad, *neamul lui*, II, 98.
- Gaidoz, H., 199³.
- Galaction, episcop de Râmnic (1816), II, 176.
- Galeatovski, Ioanichic, II, 75, 121—130: Minunile Maicii Domnului, 122—123; Cheia înțeleșului, 124; Cernou, 124; traduceri românești, 124—125; Galeatovski contaminat cu Agapie Landos, 125; influența pop., 127; bibliografie, 129—130.
- Galeri, Gavril, copist, 1787, 185.
- Galeș, sat, II, 220.
- Galland, Antoine, II, 304, 305, 309, 310, 317—319.
- Gallu, demon babilonian, 150.
- « Gamaleit » (Gamaliel), II, 76.
- Gane, Ion M., II, 358, 363.
- Gano, Duccio da, II, 117.
- Garbe, II, 152.

- Gârboveni, sat, (Ialomița), 80.
- Garkavi, A., 231.
- Gârleanu Emil, II, 310, 317.
- Gariel, Pierre, II, 333.
- Gașpar, unul din cei trei regi magi, II, 188, 190, 198.
- Gaster, M., VI, VII, 12, 14, 24, 33, 45, 49, 55, 57, 58, 59, 66, 68, 70, 76, 81, 83, 85—91, 105, 107, 110, 112, 114, 115, 118, 120, 123, 128, 135, 136, 147, 154, 155, 170, 171, 174¹, 175, 177, 178, 179, 183, 185, 187, 188¹, 191—194, 199³, 207, 229—231, 243¹, 247—249, 251, 259, 260, 262, 263; II, 25, 41, 45, 46, 49, 51, 54, 61, 62, 80—82, 88, 90, 91, 99—101, 106, 107, 111, 112, 114, 121, 129, 130, 149, 152, 154¹, 155, 156, 166, 167¹, 176, 178, 181, 183, 184, 186, 204, 205, 218, 219, 225, 228, 232, 234, 241, 245¹, 247, 262, 267, 268, 281, 282, 289, 291, 292, 295, 297, 316³, 317, 318, 320, 356—358, 363, 377, 378, 382, 389.
- Gatt, Ioane, tipograf Brașov (1859), 184.
- Gauttier, Edouard, II, 304, 310, 318, 319.
- Gavojdia (Banat), 1825, 261.
- Gavril, arhanghelul, 93, 102; II, 35, 37, 70, 205.
- Gavril Diiac ot Balșătești, copist, 1689, II, 26, 52, 140; — Protul, 247.
- Vieața Patriarhului Nifon, 247.
- Gabrovski Athanasie, de Apadia, 1815, II, 218.
- Geanoglu-Lesviodacs, Pahar. A., II, 90, 92, 101; — Zamfira, II, 356.
- Gelasius, papa, decretul Gelasian, 21, —23, 190; II, 370.
- Γελλώ* sau *Γυλλοῦ*, demon, 150, 151.
- Gelzer, H., 144.
- Genilie, I., profesor și bibl. la colegiul Sf. Sava din București, II, 19.
- Geomalul, sat, în județul Alba, II, 220.
- Georgescu-Tistu, N., *folklor*, II, 29, 30, 231, 375.
- Georgios Monahos, 117, v. Hamartolos.
- Genov, M., 81, 90, 98, 239¹, 261, II, 54.
- Germanos II, Patriarhul, 32.
- Gesta Romanorum*, 198, 199, 244, 245; II, 153, 378.
- Ghélci, (cartea) 151 v. și *Γελλώ*.
- Ghenadie, Gheorgh., II, 9; — episcopul Râmnicului, 76³; II, 55; — mitropolitul Ardealului, 178.
- Ghenoviev, Domnul Brabanției, (Genovev de Barbant) II, 123.
- Gheon, în amulete, râu din Paradis, II, 111.
- Gheorgaki Logofătul, II, 187.
- Gheorghe, diaconul, 80, copist, 1784; — erci, 1775, 155; — Logofăt, za divan, 1726, II, 126, 129; — monahul (Georgius Pater), 225; — de Kloziu, II, 263; — mitropolitul Moldovei, II, 125; — sin Panait Șerban, copist, 1814, II, 184; — sin popa Vasile ot Târgoviște, copist, sec. XVIII, 248; — Șarban, copist, 1814, II, 155; — sfântul, 141, 142; II, 131, 134, 157—166; — Ștefan, Domnul Moldovei, II, 128.
- Gheorghie Ioan, librar, București 1847, II, 176.
- Gheorghiu, Const. D., 77³; — Ioan, copist, sec. XIX, 80.
- Gherasim Ierodiacon, Ceaslovul, II, 140.
- Gherman Vlahul, traduce din italiană sec. XVI, 201.
- Gheuca, Leon, Episcop de Roman, II, 273, 280, 281.
- Ghiannaris, A. N., II, 346.
- Ghibănescu, G., II, 54.
- Ghibu, Onisifor, II, 222.

- Ghica, Grigore, beizadea, II, 19, 355;
 Grigore Voevod, II, 177; — Pan-
 tazi, 184.
- Ghighiu, M-rea, II, 226.
- Giannari, A. N., II, 358.
- Gidel, Ch., 81; II, 20, 328, 332, 338,
 343, 346, 358.
- Giganții, în lit. scrisă și populară,
 26.
- Ginzberg, 52, 256.
- Giuglea, G., II, 316.
- Giulești, sat, II, 48.
- Giulia e Ottinello, II, 341.
- Giurescu, C., 143¹; — C. C., 217,
 230; — Ioniță, logofăt, Prahova,
 copist, 1799, 183, 184, 185, 186.
- Gladcowski, Pr. G., II, 183.
- Glasia, mama Sf. Alexie, 164.
- Glavacioc, M-rea, 1665, II, 75, 124.
- Glebkovič, Ivan, II, 124.
- Gligoriu, popa din Remetea; — Po-
 gonici, sec. XVIII, 170.
- Glomez, bufonul din Bertoldo,
 II, 368.
- Glavan, Iancu, din Botoșani, II, 191.
- Glușac, Dr. Vaso, 33.
- Glykas, Mihail, 111; II, 43, 46, 47.
- Glykis, Nicolae, tipograf, venețian,
 163, II, 17—20.
- Goerres, II, 343.
- Goldstaub, Max, 194.
- Golenișev, II, 260; papirusul, II, 268.
- Golescu, Maria, II, 166, 265; — ma-
 iorul, II, 355; Goleștii, II, 355.
- Golgotha, 134; II, 89.
- Golumbaș, II, 162.
- Gomora, 83; II, 182.
- Gorgonia, 188.
- Gorj, 106; II, 186.
- Gorjan, Gherasim, II, 309, 310, 317.
- Gorovei, Artur, 77³, 104, 153³, 159;
 II, 234.
- Gorra, Egidio, II, 332.
- Gôsht-i Fryânô, II, 217.
- Govora, M-rea, tipografia, II, 124.
- Gozzadini, Tommaso, 195; II, 236.
- Graal, Sf., *legenda lui*, 3.
- Il Gran Pescator di Chia-
 ravallo, 187.
- Il Gran Cacciator di La-
 goscuoro, 187.
- Gratian Furbson de Fran-
 culin, II, 379.
- Greceanu, Radu, 163, 173; II, 132,
 140, 155; — frații, II, 147.
- Grecu, V., 120; II, 32, 34¹, 54, 55,
 68, 69², 79¹, 100, 148, 156, 353,
 354, 357, 358, 362, 363.
- Grégoire de Tours, II, 145, 152.
- Grégoire, Henry, II, 246.
- Grenfell, M., II, 72.
- Greve, Félix Paul, II, 320.
- Grigoraș, Em. C., II, 51, 147.
- Grigore Bogoslovul, 124, 270; das-
 călul, tipograful Mitropoliei, 1752,
 154 II, 39; — Dascălul Buză, 111; II,
 25, 53, 132, 141, 147; — episcopul
 Râmnicului, II, 308; — logofăt,
 1801, II 295; — mitropolit, 7, 216,
 230; II, 140, 147; — popa din Mă-
 hăciu, 11, 45, 61, 69, 90, 102, 531,
 156, 163; II, 131, 234; — sfântul,
 197; — Sf.-de Nissa, II, 68; — Teo-
 logul, 44, 109, 124; — ucenicul Sf.
 Vasile cel nou, II, 168, 170, 175.
- Grigoriev, A., 258.
- Grimm, frații, II, 294³, 316², 378, 379.
- Gröber, G., 120, 185, 187, 249; II, 61,
 80, 82, 90, 106.
- Gromovnicul, în indice de cărți
 oprite 174; traduceri din slavă și
 greacă, 178 — 180; — București,
 1795, 185; *a lui Iracție...*, 184.
- Grosser, Felix, II, 110, 111.
- Grosseteste, Lincoln Robert de, epi-
 scop de Lincoln, II, 59.
- Grui-Sânger, *legenda lui Alecsandri*
 și sursele populare, 128, 129.
- Guarrini, Olindo, II, 382.
- Gudev, P. T., 212¹.

- Guidi, I., II, 145.
 Guido delle Colonne, II, 326, 327, 328, 329, 332.
 Guillaume d'Angleterre, II, 153, 341.
 Günther, H., 140, 144, 238, 249.
 Guiraud, Jean, 34.
 Gura Humorului, M-rea, II, 172.
 Ćurguveanu, Ionu sin Stan, copist, 1797, II, 106.
 Gușe, Elisabeta, II, 294.
 Gusti, D., II, 95, 186⁴, 218, 223.
 Gymnosofiști, 210, 213.
 Gabriel din Melitene, II, 284.
- Habicht, Max, II, 310, 319.
 Hagen, F. H. von der, II, 319.
 Hahn, J. G. von, II, 225, 379³.
 Hajascher, Sefer, II, 45.
 Halévy, Joseph, 117, 256, 262.
 Haliciul, II, 123.
 Halcocondil, Dumitru, II, 16.
 Halima, II, 250, 298—320: O mie și una de nopți, originea, 303; subiectul, structura, 305; trad. franceză, 306; contaminată cu O mie și una de zile în versiunea greacă, 306—307; versiunea franceză, greacă și română, 307—308; traducerea românești, 308—311; snoave din — în lit. orală: mortul ucis de mai multe ori, 311; omul care cunoaște limba animalelor, 316; bibliografie, 317—320.
 Halm, II, 268.
 Hamartolos, 117.
 Hammer — Purgstal III, 305, 378¹.
 Hamudopulos, II, 242.
 Hango, Pr., II, 141.
 Hardy, A., II, 271³.
 Hariclea, din romanul *Aethiopica*, II, 271, 272, 274—280, 282.
 Haricles, din romanul *Aethiopica*, II, 275, 276.
- Haridimos, din *Erotocrit* II, 350.
 Haritina (Felicitas), mama celor 7 coconi din Efes, II, 145.
 Harivamșă, II, 316.
 Harnack, A., VIII, 52.
 Hărnicești (sat în Maramureș), 230.
 Harris, Rendel J., 256, 261.
 Harun-al-Rașid, II, 250.
 Hasdeu, B. P., VI, 7, 13, 24, 33, 44, 45, 57, 58, 65, 66, 68, 69, 78¹, 79, 80, 81, 82, 85, 89, 90, 91, 92, 94, 105, 107, 118, 146, 147, 153—156, 163, 171, 183, 184, 187, 193¹, 229, 263; II, 25, 100, 106, 112, 114, 216, 217.
 Hatzidakis, G. N., II, 358.
 Hausrath, II, 268.
 Hector, din romanul *Troiei*, II, 326, 328, 330.
 Heisterbach, Cesar de, II, 116, 117.
 Heliodor, II, 271, 272¹, 280, vezi și *Aethiopica*.
 Heller, B., II, 147.
 Helm, V., II, 240.
 Hemmer, Hippolyte, 23; II, 72.
 Hennecke, E., 23; II, 72.
 Henning, Max, II, 310, 317, 319.
 Henric al II-a, II, 270.
 Henry, P., 53², 54, 55; II, 172.
 Heraclid din Pont, II, 251.
 Hercule, 171; II, 165, 331.
 Herfurt, Friederich, tipograful, 206.
 Herman, Vasile, 79.
 Hermas, 23. Pastor al lui —
 Herodes, II, 201.
 Herofila din Erythrea, sibila, 116.
 Herodot, 225.
 Hero și Leandro, II, 19.
 Herr, Jeanne Lucien, 121.
 Hesseling, D. C., II, 20, 358.
 Hezăr Afsăne (1001 basme), II, 298.
 Hieronim, II, 43.
 Hilandar, m-re la Athos, 4.
 Hilka, A., 231; II, 156, 297.

- Hillel, 16.
 Hipocentaur, 190.
 Hipolytus, 150.
 Historia Alexandri Magni regis Macedoniae, de proeliis, 215, 218.
 Historia scholastica, II, 43.
 Hodoș, E., II, 165; — Nerva, 8³, 177¹, 184, 185, 207; II, 57², 79², 101, 124³, 202¹, 218, 237, 262, 266, 309¹.
 Hofbibliothek din Viena, 241.
 Hoffman, Georg, 256.
 Holban, familia, 230; — Marie, II, 234.
 Homer, 202; II, 262, 324, 328, 334.
 Honorus, împăratul, 173.
 Horațiu, II, 265.
 Horeșki, II, 272.
 Horovitz, J., II, 320.
 Hrisant Notara, II, 9.
 Hrist Hagi Calcu, librar în Focșani la 1838, II, 176.
Χρησμοὶ τοῦ Ἀγαθᾶγγελου II, 134.
 Hrismos, v. Agatanghel
 Hristide, tipogr., Buc. 1838, II, 134.
 Hristoitia, II, 238, 243—244, Originalul latin al lui Erasm, De civilitate morum puerilum 243; traducerile grecești 243; traducerile românești (Naum Râmniceanu și Anton Pan) 244.
 Hristodor Ioan Trapezontu, II, 353, 357.
Χριστοῦ (τοῦ) τὰ Πάθη, I, II, și prelucrarea românească 106¹.
 Hristopulos, Athanasie, II, 10.
 Hristos, v. Isus.
 Hronografe, 4; II, 23—25, 34, 51; bizantine, II, 34, 42; — românești, II, 25, 38; — lui Cigala, II, 132, 140, 245; — II, 92¹; — lui Dorotheiu de Monembasia, II, 92¹; 132, 245;
 Huber, O. S. R., II, 147, 148.
 Huet, G., II, 343.
 Hunedoara, 79; vărmeghiia — 1748, 80; Sânpetru din —, 216.
 Hurez, m-rea, 76, 241, 248, pl. II, XV; II, 21, 120¹, 121, 125, 129, 308, 309.
 Huși, episcopia, II, 129.
 Hydaspe, regele Etiopiei, din romanul *Aethiopica*, II, 275, 278, 279.
 Hyrcan, 16.
 Iachint, episcopul Vicinei, II, 5, 12.
 Iacimirskii, A., VIII, 8⁴, 9, 22¹, 23, 58, 90, 114, 120, 239, 240, 242, 248; II, 27, 57.
 Iacob, 3, 19, 20, 23; II, 38, 63, 68, 70, 70, 72, 73, 82, 100; — episcop la Huși, II, 129; — fratele Domnului, 127; II, 61, 62, 64, 67; — Mitropolitul, II, 99, 263; — Patriarhul, 64, 91, 267; II, 31, 51, 202, 210; — Putneanul, II, 264; — sfântul, apostolul II, 123.
 Iacov, logofătul, copist, 1784, 80.
 Iacov, dousprezece scări ale lui —; apocrif citat în indice de cărți oprite, 268.
 Jacopo da Varagine, (Varazze) 122.
 Jacopone da Todì, II, 208.
 Iadesu I, dramă de Macedonski, II, 294.
 Iadmon, filosoful, II, 251.
 Iamvlich, unul din cei 7 coconi din Efes, II, 143, 144.
 Iancovici, Dimitrie, II, 358.
 Iancu Sasu, II, 18.
 Iarcu, Dimitrie, II, 218.
 Iași, 113, 118, 146, 174, 178, 184; II, 21, 99, 101, 131, 133, 156, 185, 187, 191, 233, 238, 266, 353; — Academia grecească, II, 10; — Academia teologică, II, 7; — Mitropolia, 174, 178, 184, 185; — școli grecești, II, 9.
 Iason, din romanul *Troie i*, II, 330.

- Iașimirski, v. Iacimirski.
- Ibașfalău, 1758, II, 215.
- Icoane, 7; iconografie, 76³; II, 30—32, 172.
- Iconomidis, Pitaru Dimitrie, 1854—1861, II, 120¹.
- Iconomidu, D. I., II, 211¹.
- Iconomu, Gheorghe, copist II, 295.
- Idomeneu, regele Cretei, din romanul Troiei, II, 323.
- Iepurele și broaștele, fabulă, II, 265.
- Iercovici, Dimitrie, 224.
- Ieremia, II, 79; — Bogomil, 25, 43, 45, 146, 147, 268, 270, 271; — patriarh în Țarigrad, II, 88; — proorocul, 214, 220, 222, 267; II, 49—52, 146, 182.
- Ieronim, sfântul, 190, 206; II, 60.
- Ieșan, Isidor, 33.
- Ieud, sat în Maramureș, 103, 107; Vicleim în —, II, 197.
- Iftimii sin Gheorghii Șfedul Căpitan, copist, 1803, 106.
- Iken, K. II, 20, 346, 358.
- Ilarion, episcop din Moglena, 32; episc. de Râmnic II, 121; — ieromonah în m-rea Bistrița, II, 75, 80, 100, 125, 129.
- Iliă, gravor rutean, II, 165.
- Iliad, Tudorache, II, 355.
- Iliada, II, 325, 330.
- Ilič, Iordan A., 33.
- Ilie, Logofătul, 1838, II, 232.
- Ilie, Sf., în luptă cu Satana, 37, 54; II, 37, 55; cu Antihrist, 98; în concepția Bogomililor, 96, 97; «a lui Ilie descântare», apocrif, 267;
- Ilieșu, Justin, II, 232.
- Ilievici, Grigore, pisarul Mitropoliei din Iași, 1772, II, 273, 281, 282.
- Ilinca Vistereasa, Buc. 1837, II, 363.
- Iliodor (a lui) istorie ethiopicească, II, 270; istoricul și circulația în literaturile streine 269—272; în lit. rom., 272; subiectul, 273—279; caracterul romanului, traducerea românească, 279—281; bibliografie, 281—283.
- Imberie și Margaronă, (*Ἰμπερία καὶ Μαργαρόνα*) II, 250. II, 333—344 originalul francez 333—334; subiectul 334, romanul franc. și poema greacă 338—341, substrat istoric 341; elem. folklorice 341—342; trad. rom. 342; bibliogr. 342—343.
- Impărăteasa înțeleaptă, II, 378.
- Imriolkais Ben Hodschrel-Kindi II, 378.
- Impăratul și călugărul, apolog., 198.
- Inceperé acești povești a lui Archirie filosoful...
- Invățătura lui Archiria cumă învăța pre nepotu său Anadanu..., 260.
- Invățătura și înțelepciunea lui Archirie pré înțeleptul, pentru nepotul său Anadan, 260, v. *Archirie*.
- Inceputul a 12 zodiacii pentru tunet și cutremur, 185.
- Inceputul Tripidnicului dă sămni omenești, 186, vezi și Trepetnic.
- Inchinăciune către Prea Sfânta Născătoare de Dumnezeu, 154.
- Indrele (Decemvrie), 175.
- Infernul lui Dante, 80¹.
- Ingerul și sihastrul, 199.
- Inorogul, 197.
- Inpedefrilor, împăratul—din Halima, II, 317.
- Intâmpinarea lui Isus, II, 69.
- Înșanberg, gheniral-maior, II, 357.
- Intrebări filosofesti dela Adam și dela Hristos și răspunsurile, II, 27.

- Intrebări pentru zidirea lui Adam, II, 27.
- Intrebările Sfântului Vasilie cu Grigorie Bogoslovul, II, 27, 39.
- Intrebări și răspunsuri, II, 26—28, 32, 33, 39—41, 53, 94.
- Intrebări și răspunsuri filosoferi, când s'au întrebă împăratul Leon cudascălii și cu filosofii, II, 27.
- Invățăturile lui Neagoe, 144, 192, 194, 224, 247; II, 224.
- Invățătura Părintelui Theodosie la Joi mari, 12.
- Invățătura și arătarea sfântului și marelui apostol Pavel dintru eșitul sufletului (din Codicele dela Cohalm), 70.
- Invățătura și jitiia mamei noastre Pelaghia, 12.
- Invierea lui Hristos, II, 220.
- Ioachim Ieromonah Schevofilax Bistrițanu Bărbătescul, copist, 1805, II, 177.
- Ioachim, sfântul, 20; II, 64, 65, 68—70.
- Ioan al VIII-a, II, 5; — apostolul, 63, 92, 97, 98; II, 69, 94, 95, 113, 145; — Antonio Iulianos, II, 373; — arhiepiscop al Myralichiei, 28, 113, 114; — Bogoslovul, (Teologul) 3, 12, 21, 22, 61, 92, 97, 267; — Botezătorul, 96, 132; II, 75, 182; — Călugărul, 238; — Calybitul, 166; — cel Nou, 141; II, 131; — Comnenul, II, 8; — Damasceanul, 235, 236; II, 68, 117; — din Cefa Muncacianul, copist, 1732, I 106; — din Efes, II, 145; — episcop al Novgorodului, II, 123; — fiul preotului Theodor ot sat Păuleștii, copist, 1811, II, 129, 177; — Grămătic, sin
- Popii Mirii ot Bărbătești copist, 1766, II, 329, 332; — Hrisostomul, 28, 44, 109, 173; II, 14, 60, 82, 102, 170; — ieromonahul, din m-rea Bistrița, sec. XVII, II, 125; — Patriarhul Antiohiei, II, 117, 118; — Protopopul, 1781, II, 365; — Romanul, 187; — sfântul, II, 37; — Ștefan fiul lui Duca Vodă, II, 57.
- Ioanichie din Humor, II, 130; — fratele dela Sf. Mormânt, II, 180; — monah Săon, copist, 1786 I 248; — Patriarhul Ierusalimului, 104.
- Ioanidu, Maria, II, 200, 225.
- Ioannis et Apostoli et Evangelistae Interrogatio in coena sancta regni coelorum de ordinatione mundi, et de Principe et de Adam, 99.
- Ioasaf, 4, 167, 168, în romanul Varlaam și — 232 — 233, 240, 241, «cântecul lui Sfeți Ioasaf», «cântecul pustiei» 242—3, 249; 247—250, pl. XIV, XV; — egumen la Neamț, 242.
- Ioasafat, Sf., v. Ioasaf.
- Iog, împăratul, 8.
- Ioil, Arhimandrit, Mitropolia Buc. 1863, 114; — ingerul, în leg. A dam și Eva 50.
- Ion Românul, popa — din Sânpetru, 1620 II, 175, 181, 202, 216, Ion, Romanul 181 V.
- Iona, II, 79.
- Ionașcu, I., II, 308¹; 21.
- Ion Buburuzăi, II, 25; — Dascălul, 1780, II, 242; — David, II, 95; — Ion Eordachie Cantacuzino, II, 52; — Trapezunțiu, II, 8.
- Ionescu, D., 260¹, 2.
- Ionescu, N., Profesorul, II, 262, 263, 264, 266, 267.
- Ioniță Copilul, 1756 248, 250, pl. IX; — Logofăt (1787), II, 357; — sin

- Costandin Logofăt din Star-Chiojd (1799), II, 53; — sin Șeitan, din Turcheș, 1810 II, 53, 177; — Sturdza II, 281; — Tăutul, 1785, II, 357.
- Ioppecourt, Charles de, II, 272^s.
- Iordăchescu, Pr. Cicerone, II, 155.
- Iordan, Iorgu, II, 219; — L., II, 156.
- Iordanu biv vel gramaticu Cappadochianulu, 1780, II, 309.
- Iorga, N., VII, 9, 12—14, 34, 119, 133, 163, 184, 187, 216¹, 224², 225¹, 229², 230, 231, 239, 247, 249, 262, pl. X, XI, XII; II, 11, 12, 19², 21, 22, 54, 130, 132², 225, 261¹, 268, 269, 282, 289, 297, 357, 382.
- Iosif, 57—60; — din Arimathea, 78; — din Biblie, II, 210, 219; — episcop al Argeșului, II, 133; — ieromonahul, II, 121; — neamul lui, II, 98; — sfântul, 3, 20, 23, 127; II, 66—69, 71, 77, 127, 195—199.
- Iov, 270.
- Ipatie, a lui — muncire, apocrif, 268
- Ἡπειρωτικὰ Χρονικὰ*, (revistă), II,
- Ipolit Tebanul, II, 82.
- Ipsilante, Alex., II, 308; — Constantin Alexandru, II, 317.
- Iraclie (regele), II, 348, 352.
- Irinaeus, 150.
- Iris, templul, II, 83.
- Jacob, Georg, II, 223.
- Iagič, V., 8, 58, 70, 80, 90, 98, 114, 135, 170, 194, 207, 212¹, 215², 218, 230, 258, 261; II, 240.
- Inștiințarea lui Lentul Proconsulul Iudeei către Senatul Romei pentru chipul Mântuitorului, II, 99—100.
- Isus, 3, 12, 15, 17—22, 27—29, 33, 44, 45, 47, 50, 53, 54, în Cântecul lui Adam 56, 61, 67, 69, 71, 72, 74—79, 84, 89, 93, 94, 96, 97, *Epistola Domnului nostru Is. Hristos* 100 în *Lemnul crucii* 106, 117, 122 —136, 140, 141, 146, în exorcisme 150, 154, 157, 158, 164, 175, 186, 189, 224, 232—238, 240—242, în indice de cărți oprite 267, 268, 270; II, 34—37, 44, 51, 60, 61, Celsius despre Isus 63; — în Protoevanghelie; 67—72; în *Evanghelia lui Nicodim* 74 — 81; — în *Povestea lui Afrodițian* 82—83; *Disputa lui Satana cu* — 85—87; — în *Ședința lui Pilat* 88—90; — în *Condamnarea lui Pilat* 91—92; — în *Proclamația și Vița de vie* 94—96; în *Moartea lui Irod* 97; în *Blestemul celor 12 neamuri* 98; chipul lui 99—101; în *Visul Maicii Domnului* 104—106; în formula *Sartor—arepo* 110; în *Cele 72 de nume ale lui Hristos* 112—113; 114; în *Minunile Maicii Domnului* 118; și nota, 120, 127, 129; — și *Avgar* 135 141; în *Eustatie Plachida* 149, 150; în *Vicleim* 188 — 191, 192, 196—198, în *cântece de stea* 201—203, 205, — 207, 209 — 212, 216, 218 — 219, în *Mironosițele* 220 — 221; 238.
- Irod, 64, 131, 132, 147, 270; II, 64, 83, 93, 97, 182, 185, 188, 189, 191—200, 206, 219, 223; *Irozii*, II, 185; v și *Vicleim*.
- Isac, 64, 82—87, 91; II, 31, 64; — *Angelos*, 139.
- Isăcescu, Petrache, copist în 1828, 185.
- Isaia, 17, 44, 73, 151, 267; II, 51, 78, 79; *ascensiunea lui* —, 3, 44, 47.
- Isahar, II, 98, 198, 199.
- Iseult, Tristan și — 142.
- Isicratea, regina din Bertoldo, II, 371.
- Isidor, sfântul, 245.

- Isis, zeița din romanul Aethiopia, II, 278.
- Iskender, v. Alexandru-cel-Mare.
- Isocrate, Panegiricul lui—II, 9.
- Ispirescu, P., 182, 183, 246, 260; II, 160, 300, 378.
- Ispolinii, din Alexandrie, 221, 225.
- Istoria apostolilor, 22.
- Istoria Genovevei de Brabant, II, 123.
- Istoria poamelor—II, 239-242. Subiectul 239—240; originea ei și autorul 240; traducerea românească și pătrunderea ei în literatura populară 241; bibliografia 241—242.
- Istoria lui Sindipa, 13; II, 291, vezi Sindipa.
- Istoria arăpești, II, 317, vezi Halima.
- Istoria lui Archirîta pre înțeleptul; 261; Istoria lui Anadan cu unchiașul Archirîta; Istoria lui Archirîta cum au pățit cu nepotu-său Anadan...; Istorie lui Arghiri ci au dat ūpenepotulsău Anadan să slujască la împăratul V. Archirîta și Anadan.
- Istoria lui Imberie, II, 342, vezi Imberie și Margarona.
- Istoriografia bizantină, II, 24.
- Istorisire orientală: Edeș, II, 294, v. și Sindipa.
- Istratie Logofătul, 143¹.
- Istrin, V., 109, 215¹, 231.
- Isus Sirah, 197.
- Iuda, 131; II, 33, 76; — Iscarioteanul, 18; — neamul lui, II, 98.
- Iudita, II, 65.
- Iulian, sfântul, 141; II, 152.
- Iuliano, Antonio, tipograf venețian 1637, II, 17, 20.
- Justinian, II, 260¹.
- Ivan Iorgovan și legenda Sf. Gheorghe, II, 161—166.
- Ivanov, Iordan, 33, 38, 39, 41, 42, 47—49, 58, 59, 99; II, 27, 36, 54, 55, 56, 86, 87.
- Ivașcu, Iosif zis Cătranu, vornic la nunți în Orăștie, II, 232.
- Iviron, m-rea, 192; II, 183, 184.
- Jalea Maicii Domnului, (Stabat mater dolorosa) versiune populară, în colecția lui Anton Pann II, 207—208.
- Jalea preotului rămas fără soție, cântec vechiu, II, 214.
- Jalea turturicii, cântec de nuntă, II, 210, 230, 231.
- James, Montague Rhodes, 23, 52, 70, 81, 91, 99; II, 59, 72, 92, 93.
- Jantil, Ecaterina, II, 362, 363.
- Jean de Maltha, *vieța lui*, II, 152.
- Jean le Jeune, 199.
- Jeanroy, II, 343.
- Jernstedt, V., II, 296.
- Jerphanion, Guillaume de, II, 111.
- Jipescu, M., II, 106, 219.
- Jireček, C., 9, 33.
- Jitîia sfântului cuviosului Antonie Pusnicul, 12; Jitîia sfântului Theodor, 12; Jitîia sfântului mucenic Gheorghie, 12, II, 165 v. și Sf. Gheorghie; Jitîia Sfântului Alexie, 12; 164—171. v. și Sf. Alexie.
- Joca Monacorum, II, 27.
- Jehan de Alta-Silva, II, 285.
- Jocul păpușilor, II, 222.
- Johannes de Alta Silva, II, 297.
- Johannes Junior, II, 127.
- Jora, Toader, biv. vel pitar, copist în 1786, II, 282.
- Jorăști (Covurlui), 228.

- Josephus Flavius, II, 45, 46.
 Journal, Rouët de, 23.
 Judecata din urmă, II, 176;
 în Apocalipsul Sf. Ioan
 Bogoslovul 93—94; în Viața
 Sf. Vasilie cel Nou 175—
 176; în Evanghelia lui Ni-
 codim II, 78; în Condam-
 narea lui Pilat II, 92; în
 Cei 7 cuconi din Efes II,
 142; în Vieața Sf. Vasilie
 cel Nou II, 175.
 Justin, Sfântul, II, 74.
 Juvenal, 197, 204.
- Kačić, Andrija, II, 163.
 Kerofilas Costas II, 381.
 Kaltenbacher, Robert, II, 346, 357.
 Kalužniacki, E., 32.
 Kalvarion, muntele, II, 79.
 Kamaralzaman, prințul, din O mie
 și una de nopți, II, 341.
 Kambanis, A., II, 20.
 Karađiđ, Vuk, II, 36, 56.
 Karagöz, farsă populară turcească,
 (*jocul de păpuși*) II, 222, 223; con-
 taminată cu Viceimul II, 223.
 Karasek, Josef, 43¹.
 Karmil, împăratul, din Cele 12
 Vineri, II, 181.
 Karnejev, A., 194.
 Kautzsch, Dr. Emil 23, 49¹, 52, 58, 59.
 Kedrenos, II, 25, 26.
 Kefeu, regele Etiopiei din mitul An-
 dromedei, II, 161.
 Kehaioglu, Sofronios, 248.
 Kerameus, II, 7.
 Kesarie, de la m-rea Aninoasa II, 291.
 Kesaya, din Halima, II, 306.
 Kécsa (Banat), 90.
 Kira Vale, 181.
 Kira, împărat, din Sindipa, II,
 285, 294.
 Kirileanu, S. T., II, 41.
- Kirpičnikov, A., II, 166.
 Kitovras, 44, 268, 270; II, 370, 382.
 Klingsor, 237.
 Koch, John, II, 147.
 Kogălniceanu, Enache, II, 266; — Mi-
 hail, 223; II, 185, 187, 231.
 Kolendič, Petar, 203, 207; II, 200.
 Köhler, Reinhold, II, 40⁴.
 Korais, D., II, 267, 268; — *fabule*
esopice, II, 270².
 Kornaros, II, 360; — Vincentiu, II,
 345, 346, 348, 355; — familia, II, 346.
 Korytkowski, Jan, II, 270¹.
 Kozack, E., VIII.
 Krappe Alexander Haggerty II, 297,
 358.
 Krasnoselgcevü, N. Th., II, 54.
 Kraus, Samuel, 121.
 Kretschmer, P., II, 379³.
 Kriaras Em. II, 359.
 Kroll, 231.
 Krumbacher, K., VIII, 144, 186, 200²,
 232, 249; II, 20, 166, 240, 242.
 Krusch, Bruno, II, 145³.
 Krüss, H., II, 375.
 Krzyżanowski, Julien, II, 272².
 Kuhn, E., 238, 249, 256.
 Kukules, F., II, 234.
 Kukuljevič, 90, 207, 261.
 Kulin, banul, 30.
 Kurilas Evloghios, *despre Agathan-*
ghel, II 134¹.
 Kutlumus, M-rea, II, 73.
 Kutneinski, m-rea, 240.
 Kynokefalii, v. căpcâanii.
 Kyriakidis, S. P., II, 217, 218¹; — *fol-*
klor grecesc, II, 234.
- Laboulaye, 238.
 La Fontaine, II, 235, 245, 252, 263.
 Lagerlöf, Selma, II, 67.
 Lahovari, II, 363.
 Lake, K., II, 81.
 Lalitavistara, 236.

- Lambros, Spyr. P. L., 58, 81, 91, 114—115, 186, 192, 194, 249; II, 15, 20, 21, 27, 60, 72, 84, 89, 90, 130, 183, 184, 338, 342, 382.
- Lameh, II, 42, 43.
- Lampa lui Aladin, V.
- Lampinos, Mihail (din Galata), II, 296.
- Lancelot, romanul, 6, errata.
- Lancelat, Claude, II, 271^a.
- Land, M., II, 201^a.
- Landinski, Marcu, II, 123.
- Landos, Agapie, II, 17, 62, 120, 121, 125, 130, 132, 133, v. și *Amar-tolon Sotiria*.
- Λαογραφία* (revistă), II, 106, 163, 211, 234.
- Laomedon, din romanul *Troicii*, II, 331.
- Lăpădatu, Al., II, 21, 130, 132², 209; — Ion I., II, 209.
- Lascaris, Constantin, II, 16.
- Latini, Bruneto, 122.
- Lauchert, Fr., 194.
- Lauriotes, Alexandros E., II, 15; — *contribuțiunilitergice și istorice*, II, 20.
- Lavsauri, 8.
- Lazăr Sf., 141, 161.
- Leclerque, H., II, 110, 111.
- Lefâsa Ședek, II, 110.
- Legende apocaliptice, 10, 12, 60; — apocrife, 7, 10, 11, 13, 20, 24; II, 14, 15, 23, 25, 30, 32, 34; — biblice, 11; — bogomilice, 15 populare bogomilice 35—40; — ale creațiunii omului, 35; — bosniace despre facerea lumii, 47; — Casiei, 263; — cocostârcului, 169; — creării racului, 40; — crucii, 3, 9; — celor 7 «cuconi» din Efes, II, 51; — de martiri, II, 131; — despre Adam și Eva, 37; — Avraam Patriarhul, 3; — crearea animalelor, 39; — căderea îngerilor, II, 33; — crearea fîntelor bune și rele, 40; — crearea lupului, 39; — copilăria lui Isus, V; — familia sfântă, V; — Iacob patriarhul 3; — împărăteasa Savila, 3; — lui Manea tâlharul și Grui-Sânger, 129; — Patriarhi, 3; — Melhisedec, 3; — Moise, 3; — hagiografice, 5, 12, 137, —144: obiectul lor și originea lor 137—139; influența tradițiilor populare 139—140; a misticei neoplatonice 140—141; elementul miraculos și motive folklorice —141—143; influența hagiografice asupra sufletului românesc în trecut 143—144; legende hagiografice în Codex Sturdzanus 146—163; în epoca influenței grecești 131, —178, 158; — icoanelor, II, 51; — liturgice (descoperirea Sf. Liturgii 179 — 181; — a celor 12 Vineri 181 — 183. — despre: moartea lui Avraam, 7, 82—91; — Noul Testament, 3 — Solomon, 3; — plante, 39; — unelte casnice, 39, 40; — din vicața Mântuitorului, 3; — Duminicii, 44, 61, 100 — 107; — lui Avgar, 15, 45; II, 140; — prea frumoșului Iosif și a prea frumoasei Asineta, 8; — despre facerea lumii, 47; — lui Avraam, 44; — nașterii căinilor, II, 43; — lui Sampson, II, 164; — pentru scoaterea dracului, 44; — Sf. Cruci, II, 51; — Sf. Graal, 3; — Sf. Georghie, II, 134, 165; lui Evstatie Plachida 149; — Sf. Vineri, 12, 44; — Sibilei, 8; — Sf. Sisinie, 44; II, 234; — Sf. Sofii, II, 51; — Vasilie cel Nou, II, 134; — și viziuni apocaliptice, 12, 17; — talmudice, II, 42; — Troici, 6, 7.
- Leggenda dello Sclavo Dalmatina, II, 127.
- Legrand, Émile, II, 18², 22, 53, 130, 141, 168, 178, 267, 296, 307, 319, 338, 342, 373, 379², 381.
- Lejay, Paul, 23; II, 72.
- Lelio dalla Volpe, II, 372.

- Lemnul crucii, 122—127, originea legendei; versiuni occidentale, 122; versiunea slavă și română, 123—124 și nota; subiectul, 123—127, 267; II, 39, 46.
- Lentul, Proconsulul Iudeei, II, 99—101, vezi Inștiințarea a lui—)
- Leo, Archipresbyterul, 214, 215.
- Leon Isauricul, Împăratul, II, 140, 168.
- Leonardo da Vinci, 190, 194.
- Lesage, Alain-René II, 305, 319.
- Letopisețul dela Bistrița, 9, 123.
- Leucius (în mssle românești Luchion) în *Evangelia lui Nicodim* II, 78.
- Leucadios, Steph., II, 88.
- Leucipp și Chitofon, II, 153.
- Levi, Ezio, II, 117¹, 127², 130.
- Lévi Israël, 42, II, 370¹.
- Levi, neamul lui, II, 98, în Bles-temul celor 12 neamuri.
- Lexiconul dela Buda, II, 48.
- Libro del Cavaliere, II, 117, 126.
- Libro dei cinquanta miracoli, II, 117, 118.
- Liceul « Gh. Coșbuc » din Năsăud, 105; II, 165; — « Mihail Eminescu » din Satu-Mare, 79; Colegiul Național Sf. Sava din București, biblioteca lui, II, 19—20.
- Lichir, împăratul, din Esopie, II, 257—259.
- Licinianus, episcopul Cartaginei, 101.
- Lidzbarski, M., 256, 261.
- Liebrecht, Félix, 238, 249; II, 43.
- Ligaridis, Pantelimon, II, 7.
- Lilea Țac, librar din Craiova, 1847, II, 176.
- Lilith, legenda lui, 148, 151.
- Linow, Wilhelm, II, 216¹.
- Lipsius, R. A., 23; II, 81, 141.
- Lisandru, ce! Mare v. Alexandru, 227.
- Lisaveta (Elisabeta), mama Sf. Ioan Botezătorul, 132.
- Lisi, Nicola, II, 372¹, 380.
- Liste de cărți apocrif, 21, 267—271.
- Littmann, Enno, II, 320.
- Litzica, C., 81, 186, Errata; II, 16, 21, 90, 216².
- Liutprand, 2.
- Livanul (Libanul), în *Fisiolog*, 188; II, 159.
- Loghin, sutașul, în misterul popular *Mironosițele*, II, 221.
- Loiseleur-Deslongchamps, II, 305.
- Lombard, P., 33.
- Löpelmann, Martin, II, 205.
- Loqman, II, 252, 253.
- Lorantffy, Susanna, II, 208.
- Lord impromptu, II, 318.
- Lot, desrobirea lui —, 110; ispășirea păcatului său și crucea primului tâlhar, 124—126, 269; « muțarea » lui —, 270.
- Luca, evanghelistul, 44, 56; II, 66, 69.
- Lucarini, Ostilio, II, 372.
- Lucaris, Chiril, II, 7.
- Luceafărul, II, 33, 34, 52, cf. și Lucifer.
- Luchian, v. Luchil.
- Luchil, din *Condamnarea lui Pilat*, II, 92.
- Luchion v. Leucius.
- Lucia, Sf., II, 119.
- Lucian, scriitorul antic, 213.
- Lucifer, II, 35, 55.
- Lucius Septimius, II, 323.
- Ludescu, Stoica, 224.
- Ludovic al VII-lea, II, 322; — sfântul, II, 120.
- Lüdtke, W., II, 156.
- Lugoș, (1657), II, 208, 209.
- Luizi-Călugăra (Bacău), 228.
- Lukie Pizoniul, din *Sentința lui Pilat*, II, 89.
- Lupaș, Ioan, II, 130, 208².
- Lupescu, M., 153².
- Luponi, II, 191.

- Lupul Agurii ot Episcopia Hușului, copist în 1787, II, 125, 129.
- Luschan, Fr., v., II, 223.
- Lusel, F. M., 129⁶.
- Luther, 199.
- Lykeros (Lichir), din Esopic, II, 257.
- Lythostroton, movila — și capul lui Adam, 127; v. și Kalvarion.
- Macarie, arhimandritul Mitropoliei din București, 1805, II, 32, 55; — Patriarhul Antiohiei, 134, 135; II, 187; — pustnicul, legenda lui apocrifă, 268.
- Macedonski, Al., II, 294.
- Macler, Frédéric, II, 296.
- Magdalena, «surorile lui Lazăr —» în descântec, 161; Maria — în misterul Mironosițele, II 221.
- Magendie, Maurice, II, 271⁵.
- Magii, în povestea lui *Afrodițian*, II, 83; în bisericile rupestre din Capadocia II, 108; în *Vicleim*, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 196, 197, 198, 199, 200, 201; în *cântece de stea* 206—207.
- Magoun, Francis Peabody, 231.
- Maguelonne, insula, II, 333, 341, 342; Maguelonne din *Pierre de Provence et la belle Maguelonne*, II, 338—341, 343.
- Mahābhārata, 244—245.
- Măhaciu, 44, 61.
- Mahausadtkā, II, 378.
- Maica Domnului, Precista, Sfânta Maria, Sfânta Fecioară, Prea Sfânta Născătoare de Dumnezeu, *Călătoria — la Iad a* — 3, 12, 44, 61, 71—81; în indice de cărți oprite 266,⁵ 267; — în concepția Bogomililor 27; în Erminii și pictura religioasă 75 — 76, II 68 — 69; în credințe și tradiții populare românești 77—78; în legende populare românești II, 69—71, 126—127; în bocete, 78; *Stabat Mater Dolorosa* în literatura rom. 207; *Ὁ Θεῆ-υος τῆς Παναγίας* în literat. rom. (Povestea Maicii Domnului sau Povestea lui Hristos) II 106¹; — în *Secretum haeticorum* 96; în descântece 105; *Maica Domnului și cei 2 tâlhari* 127—128, 130, 132—133; — în legenda Sf. Sisinie 146, 155 în *Vieța Sfântului Alexie* 164, 165; *Protoevanghelia lui Iacov*, (*Evanghelia Copilăriei*), 3, 19, 20, 62 63—73; în *Evanghelia lui Nicodim* 78, 79, 80; în *Povestea lui Afrodițian* 82, 83; *Chipul Prea Sfintei Născătoare de Dumnezeu* 100—101; *cele 72 de nume ale Precistei* 113—114; *Minunile Maicii Domnului* 115—130; în *Mântuirea păcătoșilor (Amartalon Sotiria)* 62 121—212; *Cer nou*, (Hebo Hooe) 122—125; în *Adormirea Maicii Domnului*, 62 127—1 *Visul* — 103, 104—106; în *Vicleim* 189, 195—199; în *cântece de stea* 76 — 77 203, 205, 208, 210, 216, în *Mironosițele*, 221.
- Maica Precista, v. Maica Domnului
- Maiota, Gheorghe, dela curtea lui Brâncoveanu, II, 7, 8.
- Maiorescu, Titu, II, 177, 282.
- Mălăești (Dolj), 1743, 241.
- Malalas, cronică lui — 109; II, 25, 34.
- Malaxos, II, 25.
- Malchu, personaj din *Vicleim*, II, 195.
- Malho, personaj din *Descoperirea celor 12 Vineri* II, 181, 182.
- Malmersbury, Wilhelm de, II, 116.
- Mamant Voevod, 220.
- Mamas, Sf., 141.
- Mamvri, Copaciul lui —. 88.

- Manasses, hronograful lui—II, 19, 25.
 Mănăstiri, v. Agapia, Aninoasa, Arbore, Bistrița, Bodescului Câmpulung, Cernica, Cluny, Colțea, Cotroceni, Dealu, Dionisiat, Dragomirna, Esfigmenu, Frumoasa, Ghighiu, Glavacioc, Govora, Gura Humorului, Hilandar, Hurez, Ivron, Kutlumuz, Mărgineni, Neamțu, Sf. Nicolae Grigoriat, Pecerska, Prodromul, Protaton, Putna, Râșca, Sf. Saba, St. Germain-des-Près, St. Médard de Soisson, Secu, Sinaia, Snagov, Sucevița, Sumela, Tismana, Văcărești, Văratec, Vatra Moldoviței, Voroneț, Xenofon.
 Mandei, secta — 39, 52.
 Manea tâlharul, legenda lui —, 129.
 Mangra, V., II, 85, 87.
 Manicheii, 33, 34, 39; II, 86.
 Manolache Barbu din Bârlat, Ardeal, 1859, 184.
 Mântuirea Păcătoșilor, (A martolon Sotiria) II, 20, 120, 130, vezi și Minunile Maicii Domnului.
 Mântuitorul, v. Isus.
 Mara, demonul, 237.
 Maramureș, 6, 10, 60, 103; II, 204.
 Marc, Paul, 262; II, 242, 260, 268,
 Marchiano, II, 268.
 Marchian, episcopul, 165.
 Marchus, unul din Cei 7 cuconi din Efes, II, 145.
 Marcian, «fratele», despre martirul Sf. Policarp, 138.
 Marciana, biblioteca din Veneția, 99, pl. VII.
 Marcion, Evanghelia lui, 18, 156¹.
 Marcolfa, soția lui Bertoldo, II, 364.
 Marcu, Anton, II, 317; — Evanghelistul, II, 69; — Pisoniu, II, 89.
 Marcus Bandinus, 143, 159; II, 186.
 Mardrus, J. C., II, 310, 319.
 Marca Albă, 220; — Adriatică, 211, 215; — Neagră, 40; — Roșie, 96; II, 182, 336; — Tiberiană, 38, 41, 47.
 Mărgăritariul, 173.
 Margarona, II, 333—343, 344, vezi și Imberie și —.
 Mărgineni, M-rea, II, 219.
 Margunios Maximos, Viețile sfinților, II, 132, 140, 141, 147, 154, 158.
 Maria Sf. v. Maica Domnului.
 Maria (Die) am Grabe, II, 222.
 Maria Magdalena, II, 221.
 Marian, Sim. Fl., 41, 53¹, 2, 76¹, 77², 3, 78¹, 2, 130¹, 131, 141, 152, 153⁴, 154, 168, 169¹, 2, 170¹, 193¹, 206¹, 227; II, 40³, 48², 70, 71, 73, 126, 127², 130, 161, 164, 173, 228, 231, 232.
 Marienescu, At. M., II, 166, 201.
 Maricnklage, II, 222.
 Marinescu, C., II, 12.
 Mărioara Adorno Vallarga, 201.
 Marțian, 12, 13, 65, 66, 70, 92, 93, 97, 98, 107.
 Martin, Francois, 261; II, 268.
 Martinian, unul din Cei 7 cuconi din Efes, II, 145.
 Martodoi, (Astrologul) 268.
 Măslinilor, muntele, 71, 112, 113, 146, 154; II, 76, 85, 104.
 Mateescu, C. N., 114, 191, 193, 194; II, 98, 241, 267.
 Matei Basarab, 179, 232, 264; II, 18, 79, 123, 124; — Corvin, II, 270; — Evanghelistul, 18, 56; II, 33, 61, 69, 74, 82, 85, 94.
 Matheo della Porta, II, 327.
 Matthes, K. A., II, 141.
 Mattioli, Lodovico, II, 372.
 Matzke, J. E., II, 166.
 Maulnoury de la Bastille, II, 271¹.
 Mavrogheni, Nicolae Petru, V. v., II, 10, 357.

- Mavrocordat, Alexandru Ioan, 184, 185; II, 357; — Constantin, II, 10, 167¹; 178, 218, 243; — Ioan, II, 53, 177, 358; — Nicolae, II, 9, 19, 21, 167¹; — *biblioteca*, II, 21, 261;
- Mavrofrides, I., II, 332.
- Maxim-Confesorul, 195¹; — Planudes, 3.
- Maximele și înțelepciunea lui Aḥikar, 256.
- Maximilian, unul din Cei 7 cuconi din Efes, II, 143, 145.
- Maximos, episcopul Citerei, *Viețile sfinților*, 163.
- Mayer, Paul, II, 30.
- Măzăreanu, Vartolomei, arhimandritul, II, 264.
- Mazilu, D., 184.
- Mazon, André, II, 56, 294³, 370.
- Medeea, II, 331.
- Mediaș, tâlharul (legenda lui) 130, 131.
- Mediaș, orașul, II, 313.
- Medina, II, 303, 309.
- Meedia, II, 165.
- Megas, G., II, 200, 225, 234, 379.
- Meinulphe, Sf., II, 152.
- Meissner, Bruno, 256; II, 268.
- Mekhitariștii din Veneția, II, 59.
- Melanhton, Philipp, II, 282.
- Meletie Macedoneanu, II, 123—124.
- Meletie dascăl ot Popești, copist 1805 II, 295.
- Melhi, III, I, 112, 113.
- Melhior, din Vicleim, II, 188, 190, 197, 198.
- Melhisedec, 12, 110—115; II, 46.
- Melhisedec Episcopul — 231.
- Melintia, sora Sf. Sisinic, 145.
- Memfis, II, 274, 275, 277.
- Menandru, 218, 257².
- Mendes, Petru, în *Minunile M. D.* II, 123.
- Menelau, în romanul *Troiei*, II, 323, 330.
- Menéndez y Pelayo, D. M., 211¹; II, 271⁴.
- Mercati, G., II, 145.
- Merlin, l'enchanteur II, 288, 370.
- Merlo, Pietro, 193.
- Meroe, capitala Etiopiei în *Aethiopica*, II, 278.
- Merra, apa, 125, 126.
- Mersidonul, din Alexandria, 221.
- Mertzios, C., II, 22.
- Mesalianism, 25.
- Mesia, v. Isus.
- Metafrast, II, 117, 147.
- Metamorfozele, II, 322.
- Metanie Mîslenicul, (carte oprită) 268.
- Methonii, 268.
- Metodie al Patarilor, *Cuvântul lui*—, 3; II, 16; — Sfântul, Patriarhul Ierusalimului, II, 180.
- Methodiu, 2, 109.
- Meyer, Eduard, 258, 262; II, 259; — Paul, 231; II, 54, 343; — Wilhelm, 49², 136; II, 156.
- Micha Josef bin Gorion, II, 46.
- Michael, P., II, 147, 148.
- Michaut, G., II, 343.
- Michel, Charles, 23; II, 72.
- Michelant, H., II, 343.
- Micu, Emilian, 90; — Samuel, 241.
- Micul cocoșat, basm, II, 160.
- Midrash, II, 59.
- Midrașim, 52.
- Mielu blând, II, 112, v. Isus.
- Miercuri, Sf., 104.
- Migne, 32, 35, 36, 59, 69, 73³, 74, 1, 2, 3, 4, 107, 115, 191, 194, 195¹, 248; II, 54, 147, 156, 217¹.
- Mihai Viteazul, 224, 232; II, 18.
- Mihail, arhanghelul, 27, 71—73, 93, 97, 101, 111, 146, 147, 154, 155, pl. III; II, 33—35, 37, 55, 85; — *Părintele*, 106.
- Mihaiu Vodă, m-rea, 7, 57, 90, 118.

- Mihăilescu, S., II, 48.
 Mihailov, A., 109, 115.
 Mihaiu Logofețelul Cernătescu ot Sud-Mehedinți, copist, 1725 II, 126, 129; — Părintele din Călnic, 1773, II, 184.
 Mihalache, D., 159, 249.
 Miklosich, Fr., 212¹.
 Mihaljević, Georg, II, 290¹.
 Mihălcescu, Pr. I., 247, 250.
 Mil, Sfântul, 156¹.
 Milano, 241; II, 117, 123.
 Milcov, II, 191.
 Milescu, Nicolae, II, 7.
 Miletich, L., 8, 31, 34, 118, 119, 120.
 Millet, Gabriel, 231, 262; II, 12.
 Mille (Les) et un jours, II, 319, vezi O mie și una de zile.
 Mille (Les) et une nuits, II, 318, 319. Vezi O mie și una de nopți.
 Mincu, Gheorghie Gligorie, 186.
 Minea, I., 230.
 Mince, 142, 156, 170; II, 72, 147; — dela Buda (1805), II, 133; — dela Buzău, II, 165; — grecești, 156, 170; — dela Râmnic (1780), 163; II, 133, 165.
 Miniatură, Ilie, II, 17.
 Minne, Iohann, II, 114.
 Minunățiile de dincolo de Thule, II, 269.
 Minunile Maicii Domnului, 265; II, 62, 115—130: originea și principalele colecții în lit. străine, 115—117; Agapie Landos, 117; izvoarele lui, 118—120; traduceri românești, 120—122; Galeatovski, 122; traduceri românești, 124—125; tip contaminat (Landos Galeatovski), 125; circulația în lit. rom., 126; influența în folklor, 126—128; bibliografie, 128—130; 167, 237; — Sf. Sisoc, 154; II, 88, 90.
 Miracle dela fille du Roy de Hongrie, II, 119.
 Miracle de Théophile II, 120.
 Miracoli della Gloriosa Vergine Maria, II, 118, 126¹.
 Mircea-cel-Bătrân, II, 5.
 Mircev, D., 44.
 Miron logofătul, 1788, 261; — păstor din Vicleim, II, 195, 198, 199.
 Miroir (Le) du Pêcheur, II, și versiunea ei românească, 238.
 Mironosițele sau Invierea lui Hristos, II, 220, 222.
 Mîrza, Ioan, II, 231.
 Misciatelli, Piero, II, 126.
 Misrahi, Jean, II, 297.
 Mistirio (sacrament), 264.
 Mithridate, 16.
 Mitrofan, episcopul, 170; — ieromonahul Samothracei, II, 183.
 Mitru Logofătul, copist, 1700, 170.
 Mitul troian, 8. Vezi și romanul Troiei.
 Moartea lui Avraam, 3, 61, 82. Vezi și Avraam.
 Moartea lui Irod în cazanii românești II, 62. 97—98.
 Mocles, dervișul, II, 304, 305, 307.
 Moçyl'skiî, II, 54.
 Moglena, 32.
 Mohamed Ishâk en-Nadîm, II, 298.
 Moinești, târgul, 1845, 185.
 Μοιρολογία (τὸ) τοῦ Χριστοῦ τῆς Σταύρωσις sau Τὰ πάθη τοῦ Χριστοῦ sau ὁ Θρῆνος τῆς Παναγίας sau Θρῆνος Μεγάλης Παρασκευῆς în literatura pop. românească II, 106.
 Moise, 17, 22, 27, 44, 74, 96, 108, 125—127; II, 45, 52, 182, 210, 216; — Apocalipsul lui, 122; — cronica lui, II, 45.
 Moise de Aggel, II, 59.

- Moise de Khorène, II, 141.
- Moldova, 37, 53, 105, 143, 152, 159, 184, 201, 216, 224, 250, 264; II, 25, 121, 186, 187, 191, 194; — *descălcarea*, II, 152.
- Moldovan, Silvestru, II, 157¹; — Victor, II, 130.
- Molești, (jud. Lăpușna) II, 231.
- Molitta Sfântului Sison de coconii cei omoriți dă diavolul, 154. Vezi și Sf. Sisoe.
- Molitvenice, 179; II, 170.
- Molnar Doftorul, 224.
- Mommsen, Th., II, 81.
- Montaignon, II, 313³.
- Montelatici, Giovanni, *literatură bizantină*, II, 20.
- Monteverdi, Angelo, II, 156.
- Montyard, Jehan de, II, 271¹.
- Morariu, Leca, VII; II, 130, 245, 267, 291, 292, 295.
- Moreca, în romanul *Imberie și Margorona*, II, 335, 336, 342.
- Mormântul lui Iisus, II, 21, 221.
- Mortul ucis de mai multe ori, II, 311; v. și Halima.
- Musulmani, v. Turci.
- Μυθολογικὸν Συναγμάμα*, II, 296.
- Moș Albu, II, 312.
- Moscopolis, II, 17¹.
- Moșoc, Toader, copist moldovean, 1812, II, 177.
- Movilă, Ana, 1665, II, 122; — George, mitropolitul, II, 18; — Ieremia, II, 122, 272; — Petru, 240; II, 122—124, 133, 165; Movileștii, II, 122.
- Moxa, Mihail, 263; II, 25; — *cro-nica*, II, 248.
- Müller, 218, 230; — Friedrich, II, 48; — Max, 238.
- Municipicaritram, II, 316.
- Muntele Măslinilor, 71, 103; II, 78.
- Muntenia, 31, 192.
- Murărașu, D., II, 356.
- Muratori, L. A., 23, II, 207.
- Murko, Dr. M., 4, 9, 33, 43; II, 290, 297¹.
- Mussafia, A. II, 127.
- Nabucodonosor, II, 182. Caldeii ro-biră Ierusalimul sub —, în *Cele 12 Vineri*.
- Nabuzardan, Nabu-žer-iddin, din romanul *Archirie și Anadan*, 258.
- Načev, N., 90.
- Nadab, nepotul lui Archirie, în cartea lui *Tobie*, 256, 257.
- Nachschari, poet persan, II, 289, 296.
- Nachtigall, R., II, 54.
- Nadan, fratele lui Anadan, din romanul *Archirie*; — rădăcina asir. Nadin, 252, 257, 258.
- Nafsicles, din romanul *Aethiopia*, II, 275, 277.
- Naftalim, neamul lui — în *Blestemul celor 12 neamuri jidovești* II, 98.
- Nahor, vrăjitorul din romanul *Varlaam și Ioasaf*, 234, 235.
- Nagomodrii, din *Alexandrie*, 216, 217, 221, 227, 228.
- Naid, țara — în *hronografe*, II, 42.
- Nandriș, Gr., II, 12.
- Năsăud, 78; II, 165, 294.
- Nașterea Mântuitorului, 63—72, 82, — 83, 188—199; cântece de stea 202—218; v. și Iisus.
- Nastratin Hogeia, 260.
- Năsturel, G-ral P. V., 240, 247—249; — Udriște, 232, 239, 240—242, 248; II, 124.
- Nătăfleş, II, 315.
- Nau, Fr., 256, 257¹, 2, 258, 261, 262; II, 253¹, 259, 268.
- Nazaret, 19, 20; II, 100, 189, 195.
- Nazarius, episcopul, 47, 94.
- Neaga, mama lui Neagoe Basarab, II, 224.

- Neagoe Basarab, 133, 144; II, 224.
- Neamțu, m-rea, 7, 90, 170, 216, 230, 239, 240, 241, 242, 248, II, 57, 120, 126, 128, 129, 133, 140, 155, 165, 167, 238.
- Neapole, în romanul Imberie și Margaronă, II, 338, 339, 341, 343.
- Nearh, istoricul grec, 213.
- Nebunelli, editura din Galați, II, 377.
- Nectarie, episcop de Râmnic, II, 129.
- Nectenab, Nehtinav, Nectenav, farăonul Egiptului din Alexandria, 219, 220; 182; din Esopie II, 257, 258, 267.
- Neculau Cerne, Ioan, copist, 1824, 155.
- Neculaiu sin Constantin Vrabie, din Fundul Racovei, copist, în 1802, vezi Vrabie.
- Negrescu, Dr. I., 194; II, 268.
- Negrule, Năstase, copist și miniaturist, Pl. X; II, 219.
- Negruzzi, C., 259; II, 355.
- Nemania, Ștefan, regele, 4, 5, 30, 31.
- Neofit, mitropolit, 1747, II, 218.
- Νέον Κράτος* (τὸ) (revistă), II, 359.
- Neonil, arhimandritul m-rii Neamțu, 1847, II, 126, 128, 133.
- Neoplatonicianismul, influența asupra hagiografiei, 140; II, 14.
- Neoptolem, II, 276, 323.
- Νέος Ἑλληνομνήμων* II, 21.
- Νέος Ἐρωτολόγιτος* a lui Dionisie Fotino II, 354.
- Neptun, II, 161, 277.
- Nero, împăratul, II, 323.
- Nestle, E., 23, 136, Errata I.
- Nevrod, împărat, din hronografe, II, 43.
- Nica, Dimitrache, librar din Iași, 1847, II, 176.
- Nicetas-Acominatul, cronicarul, 139; — Sfântul, episcop Remesiana, 173.
- Nichifor, II, 147.
- Nichita, muncirea lui —, în indice de cărți oprite, 268; Nichita ieromonahul, 1847, II, 128.
- Nicodim, 3, 19, 122; II, 75, 77, 80; — apostolul, II, 61; evanghelia apocrifă a lui —, 3, 19, 122; II, 61, 74, 75—92: originea ei, 75; versiunea românească, 75; intermediar polon, prototip rusesc, 75; msse rom., 75; subiectul, 75—79; influența asupra liturghiei și iconografiei, 79; urme în literatura pop. rom., 79—80.
- Nicolae Logofăt sin Ursache, copist II, 177 (1789), 342, — sin Mihailache, II, 25, 141; — Sfântul, II, 55; — Sf. Nicolae Grigoriat, m-rea la Athos, 239, 248; — Sf. Nicolae, m-rea din Antivari, 5, 6; — m-rea, din Onuș, 203.
- Nicolaescu, St., 224¹.
- Nicolai, R. II, 20, 283, 358.
- Nicolaiasa, G., 22; II, 53, 177, 184, 295.
- Nicolaievici Serba, Victor, II, 358.
- Nicolini da Sabio, II, 267.
- Niculică-Voronca, Elena, 36², 38², 41, 42, 53², 77², 81, 107, 130¹, 132; II, 47², 55, 80, 95, 191, 201.
- Nifon, Patriarhul, II, 6, 12, 128.
- Nikitin, D., II, 296.
- Nilul, 257; II, în *Aethiopica*, 253, 274, 275, 277, 278.
- Ninus și Semiramida, 223; II, 269.
- Nir, tatăl lui Melhisedec, în leg. Melhisedec, III.
- Nisard, Ch., II, 112, 113, 114, 216², 238, 322, 343.
- Nobletz (Le), II, 238.
- Nodier, Charles, II, 318.
- Noe, în concepția Bogomililor, 26; în leg. pop. rom., 40; în Cântecul lui Adam, 56; în leg. lui Melhisedec, III; în texte vechi și enigme pop. rom., II, 29.

- Nöldeke, Th., 171, 231; II, 259.
 Nomocanoane, 5, 8.
 Noul Erotocrit, al lui Dionisie Fotino tradus de Anton Pann II, 355, 357, 358.
 Novakovič, St., 58, 69, 70, 80, 98, 170, 176, 186, 191, 194, 218, 230, 239, 240, 248; II, 54, 87.
 Noyes, James O., II, 162.
 Nucius sau Nuntias, Andronic din Corfu, trad. în greaca vulgară, II, 267.
 Nunta din Cana Galileei, versuri în colinde și la nunți II, 230, 231.
 Nurgehan, fiul lui Sindbad în O mie și una de nopți, II, 301.
 Nyrop Kr. II, V.
- O**arecare cunoștințe dela filosofii vechi pentru firea și obiceiurile năravurilor oarecărora jivini..., 193. Vezi Fisiologul.
 Obert Franz, II, 313.
 Obsopocus, Vicenzo, II, 270, 282.
 Octavius, consulul și prezicerile astrologilor, 173.
 Odiseia, călătoria lui Ulise în infern, 73.
 Odiseu, în romanul Troiei, II, 355.
 Odobescu, Al., 187; II, 186¹, 363.
 Odon, episcopul, din Saxonia, în Minunile Maicii Domnului II, 123.
 Oedip, v. Edip.
 Oefterding, Michael, II, 272¹, 283.
 Oesterley, H., II, 156, 297.
 Ogier le Danois, II, 152, 153.
 Oglinda omului celui din lăuntru și prototipul ei francez II, 238.
 Ojog Blănariul, Constantin, copist, 1805, II, 129.
 Olănescu, C-tin, Mare Paharnic, II, 355.
- Olimbiada, mama lui Alexandru-cel-Mare, în Alexandrie, 182, 219, 222; II, 360.
 Olivier, poemul, II, 318.
 Olympia, teatrul din Athena, II, 356.
 O mie și una de nopți, V; II, 154, 246, 289, 298, 305—307, 310, 313, 317—319, 320, 341. V. și Halima.
 O mie și una de zile, II, 298, 304—307, 320. V. și Halima.
 Omir, în romanul Troiei (Hommer), 328.
 Omont, H., II, 305
 Onufrei, Romulus, Pl. III.
 Oprișan, Simion, II, 357.
 Oraștie, II, 232.
 Oraștii de nuntă, apocrife în — II, 38, 40; 224—232: varietatea și vechimea lor, 224—225; cuvântul oraștie, 225; D. Cantemir despre — 225; oraștii de nuntă în proză, 226—227; prelucrări ritmate, 227—228; oraștii de nuntă la curțile domnești, 229 n. 1; variante inedite în msse, 230; nunta din Cana Galileei și Amărita turturică în cântece de nuntă, 210—211, 230—231; bibliografie, 231—232.
 Oreste, în romanul Troiei, II, 276.
 Organul Luminării, 179.
 Origen, 190; II, 14.
 Ormuzd (Ahuramazda), 39.
 Orologiu și credințele în vămi, II, 170.
 Oroondat, în Aethiopica, II, 277, 278.
 Orseolo, Petre, II, doge, 5.
 Ortiz, Ramiro, 181, 187.
 Osedec, tatăl lui Melhisedec din leg. lui Melhisedec, 112, 113.
 O șezătoare la țară, II, 312.
 Ossella, Giacomo, II, 372³.
 Osterspielc, II, 222.

- Oteleşanu, Costache, mare serdar
1837, II, 356.
- Ovidiu și maximele din Fiore di
Virtù, 197; II, 322.
- Ozia, arhiereul, din Vicleim, II,
196, 197.
- Păcală, contaminat cu leg. Sf. Alexie,
167; — și Halima, II 313—315, și
Bertoldo; 380; — Victor, II, 232.
- Păcate mari uitate, 129.
- Pahomie, episcop de Roman, 1707—
1711, 7.
- Paisie Lambru, ieromonahul, II, 215.
- Paladie Constantin, spătar mare,
Neamțu, 1782, II, 282.
- Palamed, în romanul Troiei, II,
325.
- Paleologii, II, 16; Paleologul, Mihail,
împărat, II, 260.
- Palii, 109, 110; Paleea istorică;
originea bizantină, răspândirea la
Slavi; — în literatura noastră; ele-
mente apocrife, 112—115; II, 23,
82, 370.
- Pallade (La) Astrologa, 187.
- Pamfile, T., 36¹, 38³, 41, 53, 69, 89²,
98¹, ³, 119, 120, 154, 160¹, 206²,
246, 247; II, 41, 56, 105, 172, 173¹,
215, 248.
- Panaït, Intrebările lui — cu
azimitul, II, 54.
- Panaïtescu, P. P., 120, 240; II, 122,
124¹, 130, 165, 304¹.
- Pann, A., 56, 58, 76, 77¹, 243², 249,
251, 256¹, 259, 260; II, 80, 187—191,
194, 197, 202—207, 209, 210, 212,
213—215, 218, 219, 230, 231, 241,
244, 312, 315, 353—358, 377.
- Panoplia dogmatică, 25, 32,
35, 36; II, 243.
- Panselinos, II, 31.
- Pantătantra, 3, II, 154.
- Pantea, Simeon, 1802, II, 291.
- Papacostea, V., 34.
- Papadopulos-Kerameus, A., II, 55,
242.
- Papademitriu, S. D., II, 242.
- Papahagi, Tache, II, 197, 201, 231.
- Papiu Ilarian, II, 272³.
- Paracelsius, II, 109.
- Paraclisul Maicii Dom-
nului, 179.
- Paraschiva Sf., II, 131.
- Parigi, Pietro, II, 372¹, 380.
- Paris, Gaston, 171, 190³, 249; II,
299, 333, 343.
- Paris et Vienne, II, 14, 346,
347, 357, 359, v. Erotocrit.
- Paris, fiul lui Priam, din romanul
Troiei, II, 323, 330, 331.
- Parma, baptisteriul din — 245.
- Pârscoveni, 1825, II, 99, 101.
- Parsifal, 237.
- Pârvan Vălčov, copist, 1820, II, 36.
- Pascalie, II, 202.
- Pascu, G., 216¹, 235¹; II, 225.
- Passecras, din vieța Sf. Gheorghe, II
158.
- Păsculescu, N., II, 29, 232.
- Paștile și tradiția Blajinilor, 228; II,
colinde de —, 201, 205, 209; Mi-
ronosițele și —, 220.
- Pastor, al lui Hermes, text apocrif,
23.
- Păstoricească datorie, 22,
79, v. Aron, Petru Paul.
- Pătăčăra, *legenda*, II, 154.
- Patara, cartier în Milano, 25.
- Patarini, 25, 33, 46.
- Paterice (Otecinice), 8, II, 133.
- Pătrășcanu, D., 247, 250; II, 147.
- Pătrașcu, logofăt ot Târgoviște, 1714,
248.
- Patriarhia din Constantinopol, 45; II,
5, 7, 14, 15.
- Paul de Alep, II, 186—187; sfântul, —
44, 45; apocalipsul lui Paul 162—
70, —v. și Pavel; — Eremitul, 101.

- Pauleti, N., preot din Făget, 1846, II, 269.
- Paulicianism, vezi Pavlichieni.
- Paulidi, Alex. H., II, 1879, II, 191.
- Păușe, sat, 261.
- Pavăl Săjinit, in leg. S. f. Sisoe, 154.
- Pavel, Sfântul (apostolul), 3, 21, Apocalipsul 61, 62—70, 73, 100, 110, 134, 150, 166, 264, 267; II, 104, 120, 145, 169, 182; — scriitor domnesc, 1726, II, 238.
- Pavlichieni, 25, 30, 31, 34.
- Pavlin, din legenda lui Theodosie cel Mic, II, 246.
- Pavlovič, Christachi, II, 290¹.
- Pavolini, P. E., II, 346.
- Pecci, sat, 1733, 106.
- Pecerska, M-rea, II, 123, 124, 133.
- Pedimontană, doftorulă și calendare astrologice, 184.
- Peeters, P., 23, 132²; II, 68, 72, 146, 148.
- Pelias, din romanul Troiei, II, 330.
- Pelicanus, legenda, 189.
- Pentefrie, preot din leg. lui Iosif și Asineta, II; 57, 58.
- Penticostarele, II, 117.
- Pentru Melhisedec istorie și tâlcuire foarte minunată și frumoasă, 114, vezi și Melhisedec.
- Pentru sfârșitul lumii și pentru a doua venire a Domnului nostru Is. Hs., 97, vezi și Antihrist.
- Perdaf, meșterul, vezi și Bertoldo, II, 377.
- Perdrizet, Paul, 149¹, 155.
- Pereira, Francisco Maria Esteves, 171.
- Peretș, V. N., 187.
- Pergolesi, G. B. II, 208.
- Peri, m-rea Sf. Mihail din—, 10.
- Periandros, din romanul Filerot și Antusa, II, 360, 361, 362.
- Peritu, (jud. Olt), biserica Sf. Nicolae, 1805, II, 265.
- Pernot, H., 81; II, 21, 22, 346, 358, N. II, 20.
- Perseu, 142, 161.
- Pétis de la Croix, II, 304, 305, 306, 319.
- Petit, Louis, II, 22.
- Petrache Logofăt, copist 1831, II, 106, 219; — (1787), 357.
- Petrarca, II, 333.
- Petrescu, Pr. I. D., II, 214.
- Petroniu, arhimandritul Tismanci, 1671, 240, 248, pl. XIV.
- Petronius, II, 288.
- Petrovici, Ioan, din Gavojdia (Banat), copist, 1825, 261.
- Petrovici, Emil, II, 166.
- Petru, Cercel, II, 18, — Comestor, 122; II, 43; — de Alexandria, 194; — împăratul Moscovei, 184; — Șchiopul, 201; II, 18, 25; — sin Ioan Cojocaru din Brașov, copist, 1796, 80; Sfântul —, 18, 19, 21, 23, 38, 101, 102, 133, 134, 165, 267; II, 33, 37, 55, 104, 134, 182, 221; — țarul Bulgarilor, 24, 25.
- Petruș, Picu Procopie, copist din Săliște, II, 222.
- Petrușiu, St., II, 220, 221, 222.
- Pierre de Provence et la belle Maguelonne, II, 14, 17, 333, 338—341, 343, v. și Imberie și Margaronă.
- Pezostrat, din Erotocrit, II, 348, 349, 351.
- Persida, 221, 222; în povestea lui Afrodițian, II, 82, 83; în Alexandria, — în Vicleim, II, 188, 190.
- Persina, din romanul Aethiopica, II, 275.
- Pesach-Haggadah, II, 217.
- Peșacov, Gheorghe, II, 11.
- Pesenti, G., II, 168, 178.
- Petcu Șoanulă dela Brașov, 1733, 176.
- Pfister, Friedrich, 231.
- Phedru, II, 288.

- Philippe le Bon, II, 333; de Remi, seigneur de Beaumanoir, II, 119.
- Philippide, Alexandru, II, 219.
- Philo, II, 45.
- Piaza cea rea, basm, 182.
- Picot, E., 184; II, 343.
- Pidalionul, 151.
- Pierre le Mangeur, v. Petru Comestor.
- Piersceanu, Matache, 1837, II, 356; — Matei, 1829, II, 363.
- Pietroșița (Dâmbovița), biserică din —, 76, 226, pl. XIII.
- Pildă pentru pasărea ce să cheamă finics; vultur; pil; zimbru; ino-rog... 194, cf. și Fiziologul.
- Pilat din Pont, Scrisoarea lui, 12, 135, în leg. celor 2 tâlhari 128; în Evanghelia lui Nicodim, II, 74—77, 79—81; în Sentința lui —, 154, II, 88—90; Condamnarea lui —, II 91—93; în drama pop. Mironosițele, II 220, 221.
- Pilde filosofești, II, 237.
- Pillat, Ion, II, 71.
- Pindar, II, 262.
- Pinelli, Antonio, II, 17.
- Pipelcuța, basm, 247.
- Pirus, în romanul Troiei, II, 326.
- Pistentis, din Erotocrit, II, 351.
- Pitoș, Ion, II, 47, 48.
- Pitra, cardinalul, II, 183.
- Plachida, Eustațiu, legenda Sf.—II, 134, 149—156: subiectul, 149—151; elementele folklorice, 151—154; în lit. rom., 154—155; bibliografie, 155—156, 341.
- Planudes, Maxim, II, 260.
- Platon, 197; II, 14, 251.
- Plăvian, G., II, 363.
- Pleş, Gavrilă, din Ieud, II, 197.
- Pliniu, 209, 213, 214.
- Pliniu cel Bătrân, II, 32.
- Plotin, II, 14.
- Plutarh, II, 251, 261, 262.
- Poarta, v. Constantinopol.
- Poenar, Luca, copist, 1825, 185.
- Poenaru, Ioan, II, 355; — Petrace, II, 21; 347.
- Pogorîrea Maicii Domnului la iad, 80. v Călătoria...
- Pogribania preoșilor, 264.
- Πόλεμος (ὁ) τῆς Τρωάδος*, II, 332.
- Polfia, mama Sf. Vineri, 157.
- Policana, soția lui Bertoldo, II, 371.
- Policarp, Episcopul, 138.
- Polidor, prietenul lui Erotocrit, II, 349, 351, 352, 357.
- Polithia, 157 cf. Polfia.
- Politis, N., 80, 81; II, 134¹, 160, 163, 166, 225, 346, 348, 358.
- Polívka, Jiří (G.), 70, 80, 85, 90, 91, 135, 170, 194, 207; II, 87, 294³, 316, 320, 379.
- Polybiu, 213.
- Polyzois Lampanatziotis, II, 319.
- Pop Reteganul, Ioan, 53², 58, 168, 183; II, 378.
- Pop, Șt., II, 215⁴.
- Popa-Chiriță din Craiova, 1756, II, 75; — Ioniță (Moldova), 1778, II, 230; — Ion Românul din Sântpetru, 1620, 175, 202, 216; II, 112, 119; — Punčo, II, 36; — Stan, 1831, II, 54.
- Popa, Simion, 1818, P.-Neamț, II, 357.
- Popa, Victor Ion, II, 200, 201.
- Popa-Lisseanu, G., II, 200.
- Popescu, Moș-Ion, 153³; — N. D., 247; — Nicolae M., II, 12.
- Popescu-Ciocănel, G., 246, 247.
- Popescu-Spineni, M., II, 11.
- Poplaca, Sibiu, II, 220.
- Popovici, Constantin, cleric 1796, II, 291, 295; — Gheorghe, baș irodar în Iași, II, 191; — Iosif, 1847, II, 176, 355; — Marco Erei Alexie,

- Gorj, 1786, 185;—Petre, din Vârșeț, 1839, 170;—Popa Mihai Athanasie, tipograf, Râmnic, 1747, II, 202, 218;—Marco Romanescul din Breb, Gorjul de sus, 1773, I, 106. II, 184; Popovici-Cucuian, Gheorghia din Păușe, 261.
- Popoviciu, Alessandru, 1872, II, 165.
- Popov, A., 98, 109, 114, 135.
- Popović, Pavle, VIII, 46, 239¹.
- Popruženko, M. G., 32.
- Por împărat, din *Alexandria*, 210, 220, 221, 222, 225, 226, 228, în iconografie, pl. XIII.
- Porfirie, Mitropolitul Niceei, 1642, 91.
- Porfirev, I. R., 58, 114; II, 83, 84, 184.
- Porikologos, 5; II, 239—242: subiectul, 239—240; originea, 240; traducerile rom., 241; urme în lit. pop. orală, 241; bibliografie, 241—242.
- Posilovič, 207.
- Poslušnic, II, 42.
- Potocki, nobil polon, II, 122.
- Potantin G. II, 184.
- Poveste cum s'au adunat lemnele sfinte în Ierusalim, 9 cf. și Lemnul crucii.
- Povestea lui Archirie înțeleptu, 260 cf. și Archirie.
- Povestea Duminicii, 102.
- Povestea lui Moș Albu, de A. Pann, II, 312.
- Povestea Maicii Domnului, de I. Pilat, II, 71; poemă populară și sursa ei grecească, II, 106.
- Povestea numerelor, în cântece de stea, II, 216.
- Povestea lui Sveti Sisoe, 155, v. și Sisinie.
- Povestea vorbeii, 260, II, 377.
- Povestirile efesiace privitoare la Anthia și Avrocrom, II, 269.
- Prada în raiu, colind, II, 36, 56.
- Pradel, Fr., 148; II, 234.
- Practorius, 107.
- Pravile, 4;—dela Govora, 162;—lui Vasile Lupu, 265;—de legi, 174.
- Prea curata, v. Maica Domnului.
- Precista, v. Maica Domnului.
- Prediteci, capu lui. —, 270.
- Prestre comporté, du, II, 313.
- Priam, din romanul *Troei*, II, 325, 330, 331¹.
- Priscian, 202.
- Probatas, unul din Cei 7 conconi din Efes, II, 145.
- Procla, soția lui Pilat, II, 62, 76, 92;—și vița de vie (legendă), 94—96. în lit. veche rom. 94, subiectul 94—95; în colinde, credințe și demografia populară 95; bibliografie 96. II,
- Proclus, Patriarh al Constantinopolului, II, 82.
- Procopie, istoricul bizantin, II, 24;—Sfântul, 143.
- Procopovici, Alexe, 9, 33.
- Prodromos, Teodoros, II, 240, 242.
- Prodromul, m-rea din Sf. Munte, II, 128, 215, 237.
- Profeții, în concepția Bogomililor, 27.
- Prohaska, Dragutin, 9, 33, 46, 47, 207, 208.
- Propie, mare preot, din Povestea lui Afrodițian, II, 83.
- Prosopografiile—Domnului, II, 62, 99—100,—Prea curatei feciore. II, 62, 100—101.
- Proșteanu, Radu, 1863, II, 232.
- Protaton, m-re în Karyes, II, 31.
- Protoevanghelia lui Iacob, 3, 23; II, 38, 63—73, 74, 82, 100; originea, 63; subiectul, 64; în Erminii și iconografie, 68—69; urme în legende populare, 69—71; în

- colinde, 71; în lit. cultă, 71; bibliografie, 72—73.
- Prov, împărat au chemat fârtat pă Hs. apocrif, 270.
- Prut, 104, 224.
- Psaltirea*, 27, 270; — coresiană, 163; — scheiană, 10; — *slavonă coresiană* din 1576, 12; — voronețeană, 10.
- Psellos, Mihail, 150, II, 24.
- Pseudo-apocalipsul lui Ioan, 94—94, subiectul 92—94; este diferit de *Secretum haereticorum de Concorezio* 94—96; cuprinde idei în contradicție cu dogma Bogomililor 96—97; versiunile românești 97; paralele în lit. pop. românească, 98. 267^s, Errata. Vezi și Apocalipse.
- Pseudo Callisthenes, 214, 230, 231.
- Pseudo-Ionathan, II, 59.
- Pseudo-Matei, 23.
- Psichari, Jean, 200; II, 242.
- Psoglavii (căpcăunii), din Alexandria, 217, 221.
- Ptolomei, 213, 220.
- Publie Lentul, Scrisoarea lui despre chipul Mântuitorului, —, II, 100—101.
- Puech, Aimé, 23.
- Pulci, L., II, 346.
- Pullè, F., II, 378¹.
- Puntoni, V., 194.
- Purcari (Gorj), 1815, 106.
- Purgstall, vezi Hammer,
- Puşcariu, Ilarion, 207; — Sextil, 13.
- Putna, M-rea, 223; II, 165, 264, 267.
- Pypin, A., 43, 58, 70, 81, 106, 114, 135, 186, 212¹, 261; II, 83.
- Pythagora, 198, Pythagoreenii, II, 217.
- Pythia, II, 275.
- Queneville, N., II, 271¹.
- Quicherat, Jules, II, 109.
- Quiriacus, din Cei 7 cuconi din Efes, II, 145.
- Răcari-Dâmbovița, II, 128.
- Racine, J., II, 271; — Louis, II, 271¹.
- Rački, Fr., 33.
- Racovișă, II, 238;
- Rădăuți, episcopia, II, 165.
- Radu-cel-Mare, II, 6; — Mihnea, 201; II, 7, 18; — Zugravu, sec. XVIII, II, 227.
- Radu, Iacob, 105.
- Rădulescu Codin, C., 41, 42, 249; II, 316.
- Rafail Copilul, copist 1754 (m-rea Hurez), II, 129; — egumen la Hurez, 1783, II, 308, 309, 317; — Protosinghelul, Râmnic, 1820, II, 126, 128, 1835, 176.
- Ragusa, 5, 212, 258.
- Rahila, fiica lui Irod, în leg. Moartea lui Irod, II, 97.
- Rahmani, din Alexandria, 228. Vezi Blajini.
- Rainerus Sacchoni din Piacenza, 94.
- Rakoczi, Gh., 178.
- Ralet, I., II, 317.
- Râm (Roma), în Alexandria, 219.
- Râmâyana, 245; II, 316.
- Râmnic (Vâlcea), 31, 119, 143, 170, 248; II, 129, 308, 309; episcopia — (1784), 248.
- Râmniceanu, Gr., copist, 1781, 248; — Naum, II, 243, 244.
- Raparius, II, 379.
- Rășinari, II, 194, 220, 232, 316.
- Răstignirea Domnului, II, 77, 89, 90, 91, 94, 205, 207, v. și Lemnul crucii, Cei doi tâlhari.
- Răstoșnea, biserica din —, 142.
- Ravia (Arabia), în leg. Sf. Sisime, 145.
- Raynaud, II, 313¹.
- Reali di Francia, II, 153.
- Rebeca, în Moartea lui Avraam, 85.
- Rebreanu, Liviu, II, 310, 317, 319.
- Recica sau Reșca (Romanai), și Alexandria, 229.

- Regina din Saba, 121, v. și Proorocirea Savilei.
- Reinach, Th., 256, 262; II, 268.
- Reitzenstein, R., 144, 148, 149, 150¹, 155.
- Remi, Philippe de, seigneur de Beaumanoir, II, 119.
- Renan, 17.
- Rendel Harris, J., 249, 261.
- Reșca, v. Recica.
- Reșetar, Milan, 90, 203, 207, 261.
- Reșete logofătului Staicului sinu Vasilie Ieromonah, năstavnîc la mânăstirea Aninoasa 1717, 260; II, 262, 266.
- Rhodopis, curtezana, II, 251.
- Ribezzo, F., II, 268.
- Richard, Regele Angliei, II, 119.
- Riemann, O., II, 268.
- Rimicis sau Rimuccio d'Arezzo, II, 267.
- Robinson Armitage J., II, 93.
- Rocmanii (Rogmanii), 228, v. și Rachmanii.
- Rod, sat, jud. Sibiu, II, 220.
- Rodion, copilul erei Gheorghe, copist, 1775, 155.
- Rohde, Ervin, II, 282.
- Rojdanicul, 174—178; cel mai vechiu text rom.; subiectul, prototip slav, 174—176; versiuni românești, 177—178; urme în lit. populară orală, 182—183; bibl., 183—185; II, 112.
- Roman de Troie, vezi Troia.
- Roman, Sf., 141. — Nae, jucător de Vicleim, 1884, II, 188.
- Roman courtois, 6, II, 322; romanul clementin, II, 341; — hagiografic, II, 14; — populare în epoca slavă: Alexandria, 213—231; Arhirie și Anadan, 251—262; Varlaam și Ioasaf, 232—250; — în epoca infl. grecești: romane grecești: Esop, II, 250—268; Aethiopica, II, 269—283; romane orientale: Sindipa, II, 284—297; Halima, II, 298—320; romane courtois și cavalerești: romanul Troiei, II 321—332; Imberie și Margarona, II, 333—343 Paris et Vienne — Erotocrit 344—359; Filerot și Antusa 360—363; romane italiene: Bertoldo 364—383.
- Romanați, urme toponimice din Alexandria 229.
- Romanes, împăratul, 214.
- Românii din Serbia, II, 316.
- Romanos, II, 14, 68, 169; — Lecapenos, împărat bizantin, II, 139.
- Romanov, Iosif, librar București, 1847, II, 176, 355.
- Romanski, St., II, 163².
- Romula și reminiscențe din Alexandria, 229.
- Roques, Mario, II, 343.
- Roșcani, sat jud. Hunedoara, 1748, 106.
- Rosen, Georg, II, 163³.
- Rosetti, Al., 13, 153⁵; II, 36, 56, 73, 95, 96, 127³, 205, 219.
- Rossini, Gioacchino, II, 208.
- Roșioru, schitul, 1852, 248.
- Rösler, Margarete, 171.
- Rotschild, James de, II, 305.
- Roussel, Louis., II, 223.
- Roxanda din Alexandria, 218.
- Rubin, în Protoevanghelia lui Iacob II, 64; neamul lui Ruvin, II, 98.
- Rückert, Fr. 245; II, 319.
- Ruginoasa, 1837, II, 295.
- Rujdenița, 11; II, 112, vezi Rojdanic.
- Rus, Ioan, din Cherchiș, copist, 1839, II, 219.
- Rusescul, Mihai, Pitarul, II, 355.
- Russo, D., 33, 45, 193³, 194, 195¹; II, 6¹, 11, 21, 25, 26, 170¹, 178, 199, 242—244, 332, 356⁶.

- Russu, Visarion, librar în București, 1837, II, 355.
- Ruxanda, Roxanda din Alexandria, 221—223, 229.
- Rystenکو, A. V., II, 166.
- Saba, regina, 117.
- Saba (Sf.), m-reă din Palestina, 238.
- Sabatianus, unul din Cei 7 cuconi din Efes, II, 145.
- Sabela, sora lui Solomon, din Alexandria, 219.
- Sabeii, 52.
- Sabio, Giovanni Antonio da, tipograf, 204, 207; II, 17; — Nicolini da, II, 17; — Pietro da, II, 17.
- Sachau, Eduard, 261, 262.
- Sachetti, Franco, 122.
- Šachmatov, 109.
- Sadova (sat în Dolj), reminiscențe toponimice din Alexandria în —, 228.
- Sadoveanu, M., 206, 247, 250; II, 147, 263, 267, 317.
- Saducei, 16, 29.
- Šafařik, P. J., 176; II, 290¹.
- Šahriar, din Halima, II, 310.
- Šăineanu, L., 128¹; II, 160, 223.
- Saint-Cloud, Pierre de, 215.
- Sakyš, legendă slavă, 5.
- Salim, mama lui Melhisedec, vezi legenda lui —, 112.
- Săliște, II, 220, 222.
- Sallutius Crispus, II, 323.
- Salomeea, II, 67, 71.
- Salvarea din saț, snoavă, II, 378—380 în literatura medievală 378—379; în folklorul neogrec 379, în Păcală de P. Dulfu.
- Salviati, Leonardo, 241.
- Samarcand, în Halima, II, 301.
- Samaritan, Dr. Pompei, II, 234.
- Sămbătă, II, 76; — apa Sămbetei, 228.
- Sambatus, unul din Cei 7 cuconi din Efes, II, 145.
- Samca, 149, 151, 152.
- Šamir (Sfărâmă-Pietre), II, 369.
- Sămnile de partet trupului ominesc ce să vor clăti, 186, v. și Trepetnic.
- Samon, din Vieața Sf. Vasile cel Nou, II, 168.
- Sămpetru (Ardeal), 1620, II, 175, 216; II, 112.
- Sampson, *legenda lui*, II, 164.
- San Marc, biserica din Veneția, 245.
- Sancta Uliva, II, 119.
- Santa Maria de Mljet, m-re, 5; — de Reteo, m-re, 5.
- Sandu, Popa, ot Văsănești, — 154.
- Săndulache Lăpușeanu, II, 358.
- Senaherib, în romanul Archirie și în Esopie, 257, II, 257, vezi și Sinagrip.
- Šapcaliu, Prof. G., 245.
- Sapho, 150.
- Sara, soția lui Avraam, 83, 84, 85, 86, 87; II, 65, 228.
- Sărachinū, Constantin, Paharnicul, 1700, 205; II, 236.
- Sărăcinenii, în Proorocirea Savilei, 117.
- Saranti, Elpiniki, *tradiții tracice*, II, 163.
- Sarsailă, v. diavol.
- Šaraga, M., 153³.
- Šărbătoiu ot Mățău, Hristea M., 1821, II, 241.
- Sargon, 172.
- Saronitul, generele regentului Romanos, din Vieața Sf. Vasile cel Nou, II, 169.
- Saros, Nicolae, din Ianina, tipograf în Veneția, II, 17.
- Sartor-arepo - tenet-opera-rotas, II, 103; II, amulețul, originea, vechirnea și răspândirea, sensul lui; bibliogr., 107—111.
- Sas Vodă, II, 377.
- Sasanizii, 238; II, 298, 301.

- Satana, Satanail, v. Diavolul.
- Sathas, C. N., 146, 148, 155; — *literatura neogreacă*, II, 9¹.
- Satu-Mare, 79.
- Saturn, II, 370.
- Sava, 4; — împărăteasa, II, 46; (v. Saba) — Sibila, 116; — sin Iatoneciov, II, 106.
- Savelia (întrebările — cu Solomon), II, 51, vezi și Savila.
- Sayatura, regele din —, II, 154.
- Sayce, A. H., II, 108.
- Sbiera, I. G., 24, 33; II, 25², 378.
- Scaligeri della Fratta, Cammillo, II, 364.
- Scarpacificos, II, 379.
- Schaffaïk, 186. v. și Șafaïk
- Schahriar, din O mie și una de nopți, II, 309.
- Schahzenan, din O mie și una de nopți, II, 309.
- Schall, Karl, II, 310, 319.
- Schammaï, 16.
- Scheherazade, din O mie și una de nopți, II, 309.
- Schei, biserica din Brașov, 119, 179, 192, 194, 202, 207, pl. VIII; II, 317.
- Șcheii din Cergau, II, 316¹.
- Schick, Iosif, II; 283.
- Schischmánoff, Lydia (Dragomanov), 41. 129⁵.
- Schissel, O., II, 21, 283.
- Schitul Icoana, II, 128.
- Schlettstadt, *biblioteca*, II, 27.
- Schmidt, C., 33.
- Schmid, Cristoph, II, 155.
- Schmidt, II, 297; — Th. T., II, 15; — W., II, 283.
- Schneeweis, Edmund, II, 201¹.
- Schönbach, Anton, 199³.
- Schott, Arthur und Albert 128.
- Schubert, Fr. II, 208.
- Schuller, Iohann Carl, II, 201².
- Schullerus, Adolf, II, 294², 300¹, 313⁴.
- Schürer, Emil, 23, 51, 52¹, 59, 82¹, 91, 121, 150².
- Schwartz, E., II, 283.
- Scorțan, Pascal, copist, 1811, II, 129.
- Scriban, arhimandritul, II, 238.
- Scrisoarea către Evrei (a Sf. Pavel), 110.
- Scurte învățături pentru creșterea și buna purtare a tinerimei română, II, de Ioan Thomici 203.
- Scuterie, din romanul Imberie și Margaronă, II, 335, 336, 342.
- Sebasta, cei 40 martiri din —, II, 108.
- Secadate (Ardeal), 78.
- Secta bogomilică, vezi Bogomili; Secte eretice, 18—21, 38, 39, 41.
- Secul, m-rea, 105, 242; II, 215.
- Sedec, din legenda lui Melhisedec, 112, 113.
- Sedechie, împăratul, din leg. Dărâmarea Ierusalimului, II, 49.
- Seismologion *Σεισμολόγιον*, 179, 186.
- Selcioa-de-sus, II, 291.
- Selcea, satul, 105.
- Seligmann, S., II, 111.
- Σεληνοδρομίον*, I, 187.
- Semiramida, 223.
- Senaherib (rom. Archirie) 256, 257.
- Senaridul, pustiul, în rom. Varnaam și Ioasaf, 234.
- Sendabar, în O mie și una de nopți, II, 284. Vezi și Sindipa.
- Seneca, 100, 197, 202.
- Sengelmann, H., II, 297.
- Serafim, îngerul, II, 197.
- Serapion, unul din Cei 7 cuconi din Efes, II, 145.
- Sercambi, II, 312.
- Serghiescu, Marin, II, 355.
- Sevastos Kimenitul, II, 8.
- Sevastos, Elena, II, 39¹, 231, 232

- Serruys, D., II, 15, 20.
 Sevah Talasino, călătorul, din *O mie și una de nopți*, II, 309, 317.
 Ševčenko S., II, 184.
 Sezomenus, 63.
 Sfântul Munte, v. Athos.
 Sf. Gheorghe, legenda 157—popularitatea lui 157—158; pe praporul dăruit de Ștefan cel Mare Muntelui Athos 157—158; subiectul 158—159; paralele în basmeși în folklor 160—161; în tradițiile noastre populare 161—162; — musca columbacă 162—163; — și balada Iovan Iorgovan 162—164; — și balada populară balcanică 163; *Τὸ τραγούδι τ' « Ἀτ Γιωργιοῦ »*, 163; localizarea 164; sate cu numele Sf. Gheorghe II, 157¹.
 Sfinți, v. Alexe, Ana, Antoniu, Athanasie, Augustin, Brigita, Christofor, Constantin, Cosma, Damian, Efrem, Elefterie, Elena, Eustație Plachida, Efrem, Gheorghe, Graal, Grigore de Nissa, Iacob, Ieronim, Ilie, Ioachim, Ioan, Ioan Botezătorul, Ioan-cel-nou, Ioan Damaschinul, Ioan Hrisostom, Iosif, Isidor, Justin, Lazăr, Lucia, Ludovic, Mamas, Marcian, Maria, Meinulphie Metodie, Miercuri, Mihail, Mil, Nicetas, Nicolae, Paraschiva, Pavel, Petre, Procopie, Roman, Simion, Sisoe-Sisinie, Silvestru, Sofia, Tecla, Teodor, Tiron, Tirs, Treime, Vasile, Vasile-cel-Nou, Venalie, Victor.
 Sgripsorii, 221.
 Shakespeare, 246; II, 272.
 Shazinan, din *O mie și una de nopți*, II, 301, 302, 309.
 Shahezad, din *O mie și una de nopți*, II, 299.
 Sibiu, 184, 206, 224, 225; II, 99, 194, 220, 237, 244, 263, 355, 365, 373, 375; — *biblioteca mitropoliei*, 248.
 Sibila, 117; — dela Cumae, 116; din templul lui Apollo, 116; — împărăteasa, II, 46; — poveste despre —, 8; Sibilele, II, 125.
 Sidhapati, II, 284.
 Siddhârta, 236, 237.
 Sigfrid, voievodul Romei, în *Minunile Maicii Domnului* II, 123.
 Sighișoara, II, 139.
 Sihail, îngerul, 270.
 Sihleanu, H., II, 363.
 Silvestru Papa, 134; II, 52.
 Simion Dascălul, 143¹; — logothetul, 111; — Metafrastul, II, 147, 158; — neamul lui, II, 98; — popa (1715), 105, 146; — purtătorul crucii, II, 77, 78; — Stilitul, 138; — ȧarul Bulgarilor, 2.
 Simionescu, Eufrosina, VII, 12, 14, 70, 119, 120, 170; II, 165.
 Simonescu, Dan, 119, 120, 245, 248, 249; II, 101, 128, 140, 218, 219, 229¹.
 Simrock, K. II, 343.
 Sinai, muntele, 21, 27, 147, 270.
 Sinagrip, împăratul, din romanul *Archie*, 251, 252, 253, 254.
 Sinarul, apa din Alexandria, 220.
 Sindbad, II, 301, 309. Vezi și *Sindipa*.
 Sinaia, m-rea, 170, 249.
 Șindea, Petru, din Roșcani, copist 1748, 80, 106, 186.
 Sindibad Nâmeh, II, 296.
 Sindban, v. *Sindipa*.
Sindipa, II, 14, 250, 251, 284—297, originea 284; versiunea bizantină și cele occidentale 284—285; 286—289; subiectul 285—287; structura romanului 287—288; versiunea neogreacă și versiunea românească 289—290; versiuni sud-slave 290; circulația în literatura românească 291—292; snoavele: peștii pe brazdă, răs-

- pândirea în folklorul românesc și strein 294; la Eliade Rădulescu și Macedonski 294; bibliografia 295—268 (Syntipa); Sindipa Abușamar, în Halima II, 301.
- Sines, fratele Sf. Sisinie (v. legenda), 146.
- Sinodnicul țarului Boril, 32.
- Sinodor, fratele Sf. Sisinie (v. legenda), 146.
- Șincai, Gh. 224.
- Sion, muntele, 154; II, 206; — împăratul, 8; — sfântul, 125.
- Sirah, Isus, 197.
- Sisinie, Patriarhul Constantinopolei, 147, 271.
- Sisinic, sfântul, 44, 145—155: subiectul 145-146; două versiuni 146; rugăciunea 146; originalul grec 146; pretinsul caracter bogomilic 147; răspândirea legendei 147-148; legenda în iconografia egipteană din sec. V 148; credințele pop. despre influența nefastă a demonilor și puterea de metamorfozare 149; originea asiriană a exorcismului (*Γελλώ*-gallu-Lilit) 150-151; *Pidalionul* și leg. despre Samcă 151; amulet 151-152; descântece de Samcă 152-153; influență în lit. pop. rom. 153; bibliografie 153-155.
- Sismologhion, II, 16.
- Sisoe, v. Sisinie.
- Sit, împăratul Egiptului, 111.
- Sith, 14, 17, 51, 52, 123, 124, 128, 221, 228, 268.
- Sivila, 118—120, 122, 126.
- Sixt, papa, 32.
- Skelegia, Ioan, 106.
- Skinder, *istoria lui*, II, 320.
- Slatarski Dr. W. N., 9.
- Slatina, 106.
- Slobozia, 31.
- Smend, Rudolf, 262; II, 259, 268.
- Smeu, 156, 158, 160.
- Smith Lewis, Agnes, 261.
- Smithers, Leonard C., II, 317.
- Snagov, m-rea, 205, 206.
- Șoarecele și guzganul, II, 265.
- Socotitorul de vise, 174.
- Socrate, II, 270.
- Söderhjelm, Werner, II, 333, 343.
- Sodoma, 83, 270; II, 182.
- Sofi Aidin, din Halima, II, 309.
- Sofia, orașul, II, 86, 87; — biserica Sf., 28; — catedrala din Novgorod, 70; — legenda Sf., II, 51.
- Sofonie, cântarea lui — în indice de cărți oprite, 268.
- Sofronie Kehaioglu, *Varlaam și Ioasaf*, v. Kehaioglu.
- Solacoglu, Dimitrie, II, 355.
- Solin, II, 163.
- Solomon, 17, 44, 117, 126, 127, 197, 219, 267, 268; II, 46—48, 51, 226, 252, 300, 362, 366, 369—371, 382.
- Solomonari.
- Solomon și Așmedai, II, 369.
- Solomonarii, II, 47, 48, v. Solomon.
- Solon, înțeleptul, II, 251.
- Șanț, sat, II, 294.
- Sophocle, II, 8.
- Sorel, Ch. II, 273.
- Sosano-no-Nikkoto, zeu japonez, II, 160.
- Sosimitres, din Aethiopia, II, 275, 278.
- Sotiriadis, G., II, 358.
- Soția lui Noe și diavolul, II, 358.
- Sozomen, II, 270.
- Spasovič, 43.
- Speculum historiale, 115.
- Speranskij, M. N., 45, 187, 207; II, 81, 184.
- Speranția, Th., 226³, II, 268.
- Speyer, II, 152.
- Springher, A., 194, Errata.

- Sracimir, țarul Bulgariei, 4.
 Sreznjevskij, I. I., 81, 98, 170.
 Stabat Mater Dolorosa, II, 207, 208.
 Stahl, H. H., II, 186, 223.
 Staico Grămăticul, 267; II, 49.
 Staicu sin Vasile Ieromonah, 259, 260.
 Stamate, Iacob, II, 125; — Toma, III, 125, 129.
 Stan Ipodidascalul, 80, 90; II, 54;
 — Logofătul (1794), II, 54, 126, 176; Stan Logofețelul (1729), II, 129; — Popa din Holbav, 1672, 249.
 Stăncescu, Dumitru, II, 100, 101;
 — Nae, II, 362; — colecția, II, 378.
 Staneff, N. 9.
 Stănescu, Dumitru, II, 120, 124², 125, 127, 128.
 Stanciu, Stolnicul, II, 355; — V., II, 231¹.
 Stanislavov, Filip, 31; — Nicolae, 31.
 Stea u a, vezi c â n t e c e d e s t e a.
 Ștefan, I., București copist, 1864, II, 219.
 Ștefănescu, Iulian, II, 26, 53, 132, 141.
 Ștefănescul, Pavel, Grămătic, II, 51.
 Stefanit și Ihnilat, *Στεφανίτης και Ίχνηλάτης* 3, II, 19.
 Ștefanovici, Ioan ierci, 205, II, 236.
 Ștefănuță, P. V., II, 173², 231⁴.
 Steinberg, editura, VI, 78, 260.
 Steleanu, Costache, II, 355.
 Stephano, fiu de împărat, din *Cei 7 înțelepți*, II, 289.
 Stephanovits, Joseph, 1814, II, 184.
 Stephanus din Efes, II, 145.
 Stilicho, 116.
 Stobaios, 257².
 Stoian dela Anthim, copist, jumătatea sec. XVIII, 80, 98, 155.
 Stoianu, Hagi Parascheva, 1809 II, 54.
 Stoinescu, G. 247.
 Stoianović, 135.
 Stoleriu, Ieronim, II, 267.
 Stoop, Em. de, 34.
 Storia di Campriano contadino, II, 378—379 vezi Bertoldo.
 Strabo, 213, 257.
 Strâmbu, sat, 168.
 Straparola, II, 379.
 Strata publica peregrinorum, 139.
 Strătilă, dacălul din Vălcotești, 1795 II, 184.
 Strauss, II, 56.
 Strébilskij, Protoiereu Mihail Policarp, 184, 224, II, 233.
 Štrekelj, K., 170.
 Stroiescu, M., 260².
 Strohal, Rudolf, 203, 207.
 Șubești, biserica din Câmpulung, 76.
 Suceava, 143, 185, 186, 229; II, 131.
 Sucevița, m-rea, 54, 119.
 Suchianu, I., 260².
 Suchier, Walthar, II, 313.
 Sulică, N. II, 47.
 Sulzer, Fr. J. II, 128, 179, 222.
 Șuşnea, Gh., II, 315.
 Sutz, Grigore, beizadea, II, 19, 355.
 Sumela, m-rea, II, 353.
 Sumțov, N. Th., II, 130.
 Sutlumeme, din O mie și una de zile, II, 306, 307.
 Synadinos, Th., N. II, 356.
 Syrku, P. A., 8, 118.
 Sztripszki, Hiador, II, 208.
 Tacit, II, 138.
 Tadeu apostolul, 18; II, 136, 139, 140.
 Talistrada, regina Amazoanelor din Alexandria, 218.
 Talmudul, II, 102; — din Babilon, II, 369, 370; — ierusalimitan, II, 51.
 Talmuk, din Halima, vizirul, II, 317.
 Tâmpa, II, 48.
 Tanhäuser, 130.

- Tântăveanu, Dobre, II, 355.
- Țara Bătrânilor, 103, 105, 106; Bavarici, II, 123 — Bretaniei, 105; — Francească, II, 133 — Gorului, 117; — Ieșască, 220; — Hațegului, II, 173¹; — Oașului, II, 173; — Românească, 178, 179, 220; — rusească, II, 123; — Ugorescului (Ungaria), 117; — Yakka-Silă, 199².
- Țărăbușă, Pr. N., sec. XIX, II, 219.
- Țăranu, Georgie, Grănicer din Caransebeș, 1825 80, 106; II, 219.
- Tarasie, jidovul, (în Descoperirea celor 12 Vineri), 158; II, 181—184.
- Tărgoviște, 32, 248, 267; II, 237, 243; — biserica Domnească, 267; II, 49.
- Targum, II, 59.
- Tărgu-Neamț, II, 282.
- Tărgul Pietrii, II, 357.
- Țarigrad, 179², 220, 271; II, 52, 88, 169, 177.
- Tarquinius Superbul, 116.
- Tarsus (casa din — a apostolului Pavel), 62.
- Tartana (La) delle Stelle 187.
- Tartar, vezi iadul.
- Tasso, Torquato, II, 270, 272.
- Tătarii, 118, 142, 218, 219; II, 105.
- Tăunii, comuna (jud. Târnava-Mică), II, 212.
- Tausend und eine Nacht, II, 319.
- Tăutu, Miron, din Suceava, 1798, 185, 186.
- Tavorul muntele, (în apocalipsul Sf. Ioan Bogoslavul), 92, 97, 114.
- Tebtunis, (papyrus descoperit la —), II, 324.
- Tecla Sf., 21, 141.
- Teluccini, Mario, II, 347.
- Teodor, Sfântul, II, 152; — Studitul, 109.
- Teodorescu, G. Dem., 98², 152², 162¹, 192², 193¹, 226², 249; II, 28—30, 36, 166, 185, 188, 191, 193, 194, 200, 201, 218, 223, 227, 231, 356; — O., II, 378.
- Teodosiu, Dimitru, tipograf, grec din Veneția, II, 17.
- Teofan, autorul unei Erminii, II, 31, 125.
- Teofana crășmărița, 5.
- Teofil, împărat bizantin și Casia 200; II, 118, 1.
- Teopist, din leg. Sf. Eustațiu Plachida, II, 149, 155.
- Țepeluș, 143.
- Țepu-Tecuci, II, 248.
- Ter-Mkrtschian, Karabet, 34.
- Tercea, Nicolae (teolog), 1858, II, 219.
- Tereblece, II, 177.
- Tertulian, II, 74.
- Testamentul Nou, 15, 17, 19, 21, 46, 83, 108, 122, 140, 184, 263; II, 61; — Vechiu, 3, 15—17, 19, 21, 27, 46; 73, 82, 96, 108, 109, 122, 140, 256, 263; II, 23, 26, 32, 61, 179; — celor 12 Patriarhi, 52; — lui Abraham, 82.
- Tetiuvo, 1810, 106.
- Tetragrammaton, II, 113.
- Tevda, vrăjitorul, din rom. Varlaam și Ioasaf, 235, 245.
- Teza, E., II, 296.
- Theagen și Haricleia, din rom. Aethiopica, II, 250, 271, 272, 274—280, 282.
- Thebaida, lui Statii II, 322.
- Theoclitos-Poliidis, II, 133.
- Theodor-Dorobățul, 170; II, 295; — Preot ot sat Păuleștii, II, 129.
- Theodora, II, 169; — de Paflagonia, 200; — îngrijitoarea Sf. Vasilie cel Nou, II, 170, 171.
- Theodorache Logofăt za Divan, II, copist 1792, 155.
- Theodoros Thoros, II, 284.

- Theodoru, protopopul, II, 165.
 Theodosie, II, 145; — cel-Mic, II, 142, 144, 147, 246; — fiul lui Neagoe, II, 224; — Iliodor, II, 279; — împăratul, 62, 206; — Patriarhul, 2; — pelerinul, II, 145.
 Theodosiu, Pano, II, 20.
 Theofan, cronicarul bizantin, II, 25; — Ieromonah la episcopia Hușilor, 1787, II, 129.
 Theopista, soția Sf. Eustatie Plachida, II, 149, 155.
 Theotokis, II, 346.
 Thibauld, regele Navarei, 190.
 Thiboust, II, 271¹.
 Thilo, J. C., 22, 23; II, 72, 88.
 Thyamis din Aethiopica, II, 274, 277, 278.
 Tiberiu, împăratul, 154; II, 74, 75, 79, 80, 89, 91, 92, 247—249.
 Țigara, Apostol, II, 25.
 Tihonravov, N., 58, 68, 70, 80, 81, 90, 99, 106, 114, 135, 155, 186, 258; II, 54, 83, 87, 112, 114.
 Tiktin, H., II, 140.
 Tilinca, G., *cântece de stea*, 250.
 Tilu-Buh-Oglindă, II, 257.
 Timiș (Brașov), II, 241.
 Tincovici, Ioan, 1815 II, 203.
 Tinerețe fără bătrânețe și vicața fără de moarte, basm, 182.
 Țintile, Vasile învățător în Tereblece, II, 177.
 Tiron, Sfântul, 12, 14.
 Tirs Sf., 141.
 Tischendorf, C., 23, 58, 70, 81, 97, 99; II, 72, 75, 80, 81, 88, 91, 92, 104.
 Tismana, m-rea, 240, 248, pl. XIV.
 Titani, II, 43, cf. și uriași.
 Titus, tâlharul, din Evanghelia, Copilăriei 133.
 Thoma, Paralipomena, 267; — vel Logofăt, II, 281.
 Thomici, Ioan, II, 203, 218, 219, 230.
 Thompson, Stith, 1827, II, 154², 294³, 300², 313, 316.
 Toader Păcătosu, copist, II, 90; robul lui Dumnezeu Toader, copist, 1812, II, 129; — Ursul, copist, 1783, II, 129.
 Toarceți fete, c'a murit baba Cloanța, 183.
 Tobie, 256, 261.
 Tocilescu, Gr., 153,¹, 241; II, 149, 157¹, 231.
 Todea, Ioan, II, 212; — Veronica, II, 212.
 Todi, Jacopone da, v. Jacopone da.
 Todor, Avram, 79, 161.
 Togan, Nicolae, II, 157¹.
 Togrulbey, din Halima, rege, II, 305, 308.
 Toma Achinatul, 197; — Andrei, II, 1798, 264; — Apostolul, 20, 232; II, 61, Evanghelia lui — 3, 19, 23; — Grămăticul paraclisiarh la Episcopia Râmnicului (1792), II, 129; — vel Logofăt, sec. XVIII., II, 273, 280.
 Topalul (jud. Constanța), 228.
 Toporul și pădurea, fabula, II, 265.
 Torquemada, Ioan, Cardinalul, 30, 32, 69, 73, 74², ³, ⁴.
 Toth Szabo Pal, 32¹.
 Traian, Împăratul, 223; II, 149—151.
 Traiul și vicața Patriarhului Avraam, 90.
Θραξικά (revistă), II, 134¹, 163¹.
 Trapezunțul Ion, II, 8.
 Trei gheboși, II, 312.
 Treime Sf., II, 210.
 Trepetic de semne ome-nești, 186; — de semne tru-pești, 180.
 Trikoglidis K., II, 320.
Θρηνοσ (ὁ) τῆς Παναγίας, II, *Θρηνοσ Μεγάλης Παράκλησῆς* II, 106¹.
 Tristan, romanul, 6, 142.
 Troada, 220; — legendele, II, 332.

- Trogeanu, Radu, 1863, II, 210.
 Trognon, M., II, 270³.
 Troia, 6, 8, 212¹, 218, 223; II, 321
 323—326, 330—332.
 Troil din romanul Troicii, II, 325,
 326, 330.
 Trois bossus ménestrels,
 II, 312.
 Troparele Invierii, în cân-
 tece de stea II, 205.
 Troțuș, 143.
 Troyes, Chrétien de, II, 322, 341.
 Trumpp, E. 107.
 Trupul și mădularele, fabula,
 II, 265.
 Tudor Pamfile, revista, VII.
 Tudorache, dascălul, Plocești, 1796,
 II, 266, 291.
 Tudosie, Dascălul dela Slamrâmnice,
 1764 II, 181.
 Tulcea, 123.
 Tundal, v. Dundal.
 Tuptalo, Dimitrie (Daniil), Mitro-
 politul Rostovului, II, 133; II, 155.
 Turchești, 1810 II, 177.
 Turcogreția, II, 52.
 Turdeanu, Emil, II, 218.
 Tûti-nameh, II, 289, 296.
 Tuwal-Kain, fiul lui Lameh (legendă),
 II, 43.
 Tzigara, Zotu, II, 18.
 Tzigara-Samurcaș, Al., II, 55.
 Tzimisceș, Ioan, 5.
 Ucenescu, G., II, 219.
 Udcia, = (Iudeea) în Visul Mai-
 cii Domnului (vers. pop.)
 II, 105.
 Uerzelia, (demon în sinaxarul abisi-
 nian) 148.
 Uhland, J. L., II, 114. J. L.
 Ulise, 73; II, 323, 329, 331.
 Ulrich, Jacob, II, 379¹.
 Un filosof și o femeie,
 II, 294.
 Ungnad, Arthur, 262.
 Unibos, II, 378.
 Un mare păcat, II, 265.
 Ureche, Grigore, 143; — V. A., 160¹;
 II, 186⁴.
 Uriași, II, 43, cf. și Jidovi.
 Ursăcescu, Pr. V., II, 134¹.
 Ursu, popa din Cotigleatiu, 1676, 106,
 163.
 Uspenskij, P., II, 242.
 Utrecht, *Biblioteca Universității*, din
 32. Văcărescu, Alecu, II, 11, 356; —
 Iancu, II, 356; — Icnăchiță, II,
 356; — Văcăreștii, II, 355; — *mă-
 năstirea, biblioteca*, II, 19, 21.
 Vajs, J., II, 163.
 Valaam proorocul, II, 197.
 Văleni (Prahova), II, 309.
 Valentin, Evanghelia lui, 18.
 Valerius, Iulius, 214.
 Vălhovnici, II, 82, 83.
 Vallet, Pierre, II, 271¹.
 Vălsan, G., II, 316.
 Vămile Văzduhului, *Vezi
 Cele 24 de vămiale văz-
 duhului*
 Van Gennep, Arnold, II, 70³.
 Văratec, m-rea, 194.
 Varengii, II, 240.
 Varlaam, romanul lui — și Ioasaf.
 234, 235, 237, 238, 240 — 244,
 247—250, pl. XIV, XV; — egu-
 men la Neamțu, 242; — Mitropo-
 litul, 143², 174; II, 75, 124, 125,
 131, 165, 166; — Verhovnicul, II,
 202, v. și Varlaam.
 Varlaam și Ioasaf, romanul
 3, 7, 8, 210, 212, 232—250, tra-
 ducerea lui Udriște Năsturel 232;
 cuprinsul 232—235; originea roma-
 nului, legenda lui Buddha și prelu-
 crarea ei creștină 236—238; versi-
 unile slave, 239; traducerea româ-
 nești: Năsturel, Vlad Boțulescu,

- Samuil Micu 239 — 241; influența romanului asupra lit. populare 241—247; cântecul pustiei 242—243; parabola inorogului 243—245; apolo-gul lui Tevda: drăcușorii 245—246; cele patru racle 246—247; pilda cu privighetoarea 247; parabola cu cei 3 prieteni 247; urme din roman în lit. veche rom. 247; — în ico-nografie 242; bibliografie 247—250; pl. XIV, XV; II, 14, 250, 284.
- Varmegîta Hinedorii, 1748, 106.
- Vărnăv, Vasile, II, 354, 357.
- Varnava, 267.
- Varnhagen, Hermann, II, 382.
- Varos, 198.
- Vârșet, 1839, 170.
- Vartolomei, apostolul, Întrebări către Pecista (apocrit) 267;—Măzăreanu, II, 165, 263, 265.
- Varuh și dărămarea Ierusalimului, 47; II, 49—51.
- Vasile-cel-Mare, 44; — dascălul, II, 129; — din Chesariia, 270; — Lupu, 174, 265; II, 7, 12, 131, 186⁵; — medicul, căpetenia Bogomililor, 25, 30; — sin Dimi ot Purcarl, Gorj, 1815, 106; Sfântul, — II, 39; — Sfântul Vasilie-cel-Nou II, 167—178 pătrunderea în litera-tura românească și originalul gre-cesc 167 — 168; subiectul 168 — 171; vămile văzduhului 171; vămile văzduhului în pictura religioasă 172; — în tradițiile populare 172—174; — în bocate 175; — în lite-ratura cultă 175; judecata din urmă 176; bibliografie 176—178 Vămile văzduhului, II, 177; — ot Boto-șani, II, 357.
- Vasiljevič, I. H., 171.
- Vasiliscul, 113, 197.
- Vasmer, Max, 115.
- Vassiliev, A., 81, 86¹, 91, 107, 109, 110, 113, 114; II, 54, 82, 84, 86.
- Vatra Moldoviței, m-rea, 54, 119; II, 172.
- Văzduhul, II, 173¹.
- Vedele, 236.
- Vedeniia care o au văzu-tu Sfântul Ioan Bogoslovul în muntele Tavorului, pentru sfârșitul veacului și pentru Antihris, 97, 98 v. Pseudo-apo-calipsul lui Ioan 92 — 99; — lui Isaia, 47.
- Veelzevul, II, 79.
- Veere Adolf de, Principele, II, 243; — Enric de, II, 243.
- Veglia, insula 5.
- Velestinli, Rigas, II, 10.
- Velicovski, Paisie, II, 72, 308.
- Veludo, Giovanni, II, 18¹, 21.
- Venalie, Sf. 204.
- Vendotti, *dicționar greco-franco-italian*, II, 10.
- Veneția, 5, 6, 32, 68, 70, 99, 191, 201, 204, 207, 245; II, 7, 8, 15, 16, 17, 18, 19, 21, 25, 26, 53, 117, 147, 241, 285, 290, 338, 342, 345, 373; — *biserica grecească*, II, 16; — *colegiile*, II, 7; — *colonia grecească*, II, 15; — *tipografiile grecești*, II, 21.
- Veniamin Ieromonahul Rusin, 1592, I, 201; — mitropolitul, 113, 151¹, 166, 170; II, 147, 238; — *neamul lui*, II, 98.
- Verbickii, Timotei Alexandrovici, II, 124.
- Verdi, G., II, 208.
- Veronica, Sfânta, II, 77.
- Versuri muzicești, II, 204, 209.
- Verșul lui Adam, 55, 57, 58; II, 212.
- Versus de Unibove, II, 378.
- V. și Unibos.
- Vertep, II, 201, v. Vicleim.

- Veselovskij, A., 44, 85, 91, 107, 120, 155, 187, 215, 230, 231; II, 56, 104, 160, 166, 178, 183, 369, 382.
- Vespasian, Impăratul, II, 289.
- Vătala paŋcavimçati, II, 247, 316.
- Vetter, F., II, 166.
- Vianu, Benedict, II, 232.
- Vicakhâ, II, 378.
- Vicina, II, 5.
- Vicini, Benedict, II, 231.
- Vilața și petrecerea Părintelui nostru Avraam, 90; Vilața dreptului Avraam priimitoriul de streini, 90. Cf. și Avraam (moartea lui).
- Vieața lui Ioan Calybitul, 166.
- Vicentius de Beauvais, 115.
- Viciu, Alexiu, 105, 1.
- Vicleim, la începutul veacului XIX, II, 185, păreri privitoare la originea lui 185—186; nementionat la scriitorii vechi 186—187; forma cea mai veche 187—188; versiunea munteană 188—189; versiunea moldovenească 191—194; versiunea ardelenă 194—199; Vicleimul și cântecele de stea 191; 193—194; 195; vicleim grecesc la Chișinău 199; origine și influențe 200—201, bibliografie 201.
- Victor Sf., 156¹.
- Vidossi Giuseppe, II, 164.
- Viețile Sfinților, 8, 142, 170, 241; II, 57, 62, 72, 120, 132, 133, 147, 155, 165.
- Vignay Jean de, II, 59.
- Villehardouin, Geoffroi de, cronicarul, II, 5.
- Villmann, V., II, 54.
- Vincentius-Bellovacenses, II, 116; — episcopul insulei Eboșitana, 101.
- Sf. Vineri, 44, 104, 144, 156¹, 157—163, în Codex Sturdzanus și în minee 156; nu este bogomilică 156; subiectul 156—158; legenda și cultul Sf. Vineri în popor 159; — în povești 160; în descântece (poveștea Sf. Vineri) 161; — în colinde 162; în proverbe 162; Vinerea și pravila dela Govora 162—163 bibliografie 163 246, 247.
- Vinețki, Gavril, II, 234.
- Virgilius, II, 289, 322.
- Virtutul, cetate, II, în legenda Sf. Gheorghe, 159.
- Visul Maicii Domnului, 78, 106, 154; II, 62, 103, 104—106. originea și răspândirea 104; cuprinsul 104—105; — în literatura orală a pop. 105; — ca amulet 106; bibliografie 106.
- Vișnovo, sat, 31.
- Vișnu, 39.
- Vișoi, (1784), 80.
- Visvantara, II, 154.
- Vitae Patrum, 198, 199.
- Vita Sanctorum, II, 119.
- Vitflaimul, vitleim, v. Vicleimul.
- Vitruviu, II, 31.
- Vitry, Jacques de, 190, 199, II, 116, 117, 119.
- Vizantios, Antonie, II, 243, 244; — Ioan, II, 199.
- Viziunea Sfintei Brigitta, II, 74.
- Viziuni apocaliptice, 11, 21. a *Apostolului Pavel* 62—70; a *Sf. Ioan Bogoslovul* 92—107; a *lui Grigorie ucenicul Sf. Vasile* — II, 171—176, a *lui Amfiloh* 180; a *lui Agatanghel a lui Isain* 47 v. și *Vedenița*.
- Vlad Grămăticul, 1699, II, 121.
- Vlaherne, II, 170.
- Vlahii, în poema *Erotocrit*, II, 358.
- Vlantistratos (Vladistratos), al Vlahilor, din poema *Erotocrit*, II, 351, 352.

- Vlastos, cretanul tipograf II, 17.
 Vogt, II, 382.
 Voileanu, Matei, II, 245¹.
 Voltaire, 199.
 Von der Hagen, Friederich Heinrich, II, 310.
 Voragine, Jacopo da, II, 117, 127.
 Voroneț, m-rea, 54, 119; II, 172, 267.
 Vos, II, 310.
 Vutieridi, I., *literatura neogreacă*, II, 20, 22.
 Vrabie Niculaiu sin Constantin din Fundul Racovei copist, 1802, II, 177.
 Vračanski, Sofronie, II, 290, ¹.
 Vreonuș, (din Alexandria), 218.
 Vrienios, Nikifor, II, 24.
 Vronti, Anastasiu, G., II, 163, ¹.
 Vrontologhion, (*Βροντολογία*) 13, 179, 186; II, 16.
 Vuia, D., II, 152; — Iuliu, II, 201.
 Vuković, Božidar, 68, 70.
Βυζαντινά Χρονικά (revistă), II, 21.
- Wagner, W., 130; II, 242, 338; — G., II, 342.
 Waldberg, M., Frd. v., II, 283.
 Ward, H. L. D., II, 296.
 Warszewicki, Stanislas, II, 270, 272, 282.
 Weil, H., II, 260 268.
 Wesselofsky, A., cf. Veselovskij.
 Westermann, Anton, II, 260, 261, 268.
 Wissova-Pauly, II, 138¹.
- Xantus, filosoful, II, 251, 254—257, 267.
 Xenofon, II, 262, 269.
- Xenofon, m-rea, 192.
 Xenopol, A. D., II, 11, 21, 266.
 Xanthudidis, St., II, 346, 358.
- Yakka-Silâ Țara — 199².
 Ypsilanti, II, 199.
 Yuasaf, v. Varlaam.
- Zabelini' II, 365, 373.
 Zacharzewski, Andrei, II, 272.
 Zacher, Iulius, 231.
 Zaharia, II, 66, 69; — papa, 101.
 Zamvri, Jidovul, II, 52.
 Zangarini, Carlo, II, 372.
 Zanne, A., 38¹, 41, 162², 184, 206³, 226⁴, 247, 260.
 Zapisul lui Adam cu Satana, 12, 37, 50, 53—56; II, 37; — lui Dumnezeu cu Satana, II, 55. v. Adam și Adam.
 Zavalon, *neamul lui*, II, 98.
 Ždanov I., 184.
 Zenatti, Albino, II, 379¹.
 Zevedei, II, 123.
 Zigabenos Euthymiu, patristică, I, 25, 28, 32, 36, 36, 73, 74; II, 243.
 Zingurooulos, ieromonah Athanasie, II, 168.
 Ziua Domnului, 101.
 Živaya voda, 210.
 Zlatarski Dr. W. N. v. Slatarski.
 Zlataustü, Ioan, 270, II, 82, 83.
 Zodii, 172, 185; II, 102.
 Zodiac, II, 16.
 Zoras G. 359.
 Zotenberg, H., 238, 249.
 Zschorn, II, 272.
Ζωδολόγιον, I, 186.

Mântuitorul și vița de vie (icoană pe sticlă).
Originalul în Muzeul Seminarului de Sociologie de sub direcția d-lui
Prof. D. Gusti (Facultatea de litere și filosofie din București).
(Cf. p. 95).

Nașterea Domnului în peșteră. Pictură murală de Pictorul Belizare în Biserica Precupeții-Vechi, București.
(Cf. p. 69).

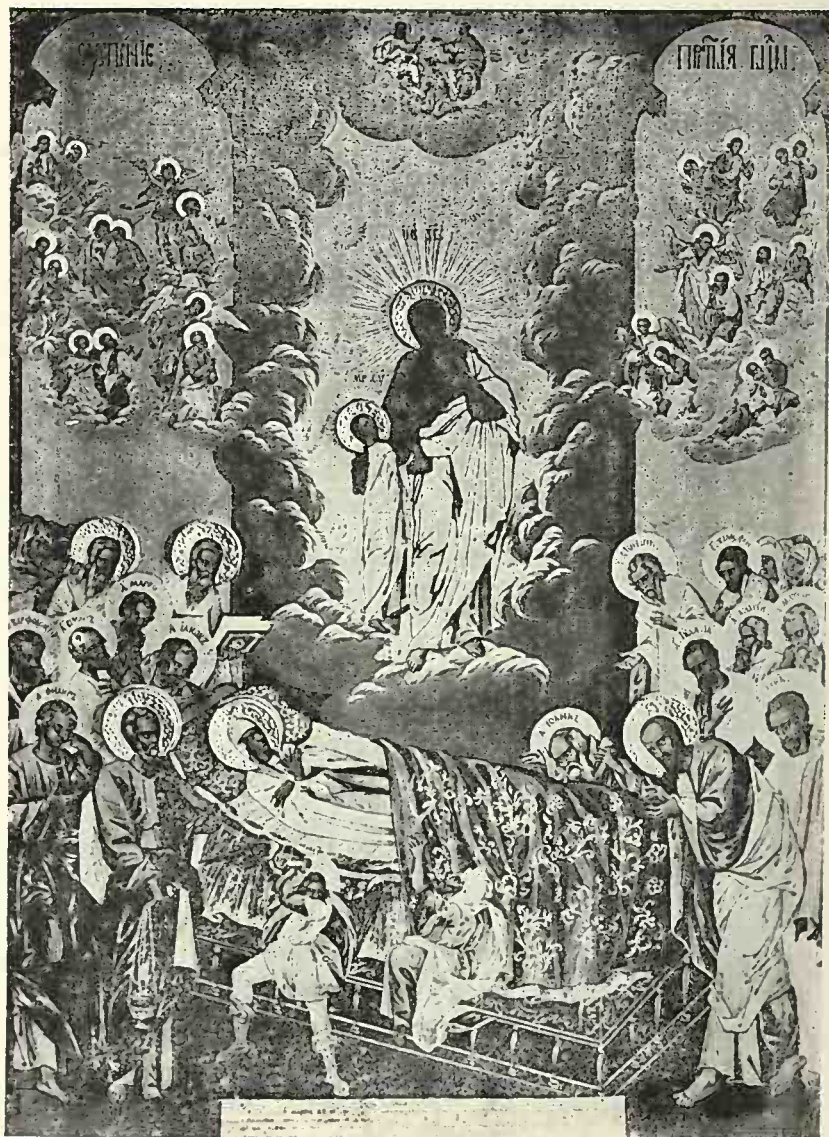
Nașterea Sfintei Fecioare.
(Icoană din colecția Muzeului de Artă Religioasă din București)
(Cf. p. 65 și 68).

Ioachim și Ana aduc pe Sfânta Fecioară la templu.
(Icoană din colecț. Muzeului de Artă Religioasă din București).
(Cf. p. 66, 68 și 69).

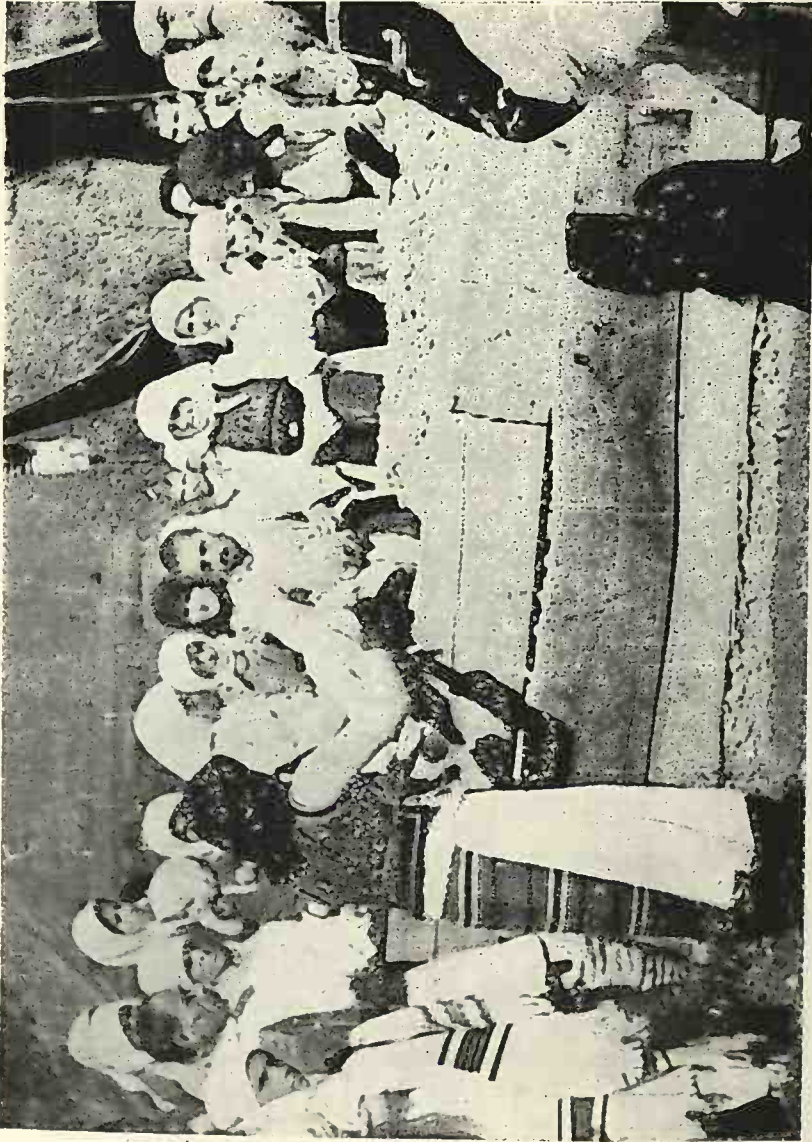

Scoborîrea Mântuitorului la iad. Imprimată pe legătura unei Evanghelii, făcută în 1636, din porunca lui Mateiu Basarab, pentru Mănăstirea Brâncoveni (în Muzeul de Artă Religioasă din București).
(Cf. p. 78-79).

Adormirea Maicii Domnului.
(Icoană în Mănăstirea Putna).
(Cf. p. 120).

Dăruirea cocoșului peste groapa mortului (după o fotografie din comuna Șanțu, jud. Năsăud, păstrată în Muzeul Seminarului de Sociologie dela Facultatea de Litere din București, de sub direcția d-lui Prof. D. Gusti).
(Cf. p. 71).

В І М Ц А

ші пилдѣлѣ прѣѣцѣлѣптѣлѣи

Е С О П,

Ѥкѡм ѣтѣлѣи дѣтѣ пѣтѣрѣтѣ,

ѣ зѣлѣлѣ прѣ лѣмниѣтѣлѣи шѣ

прѣѣнѣлѣцѣтѣлѣи ѣпѣрѣтѣ.

Ф Р А Н Ц І Й С К Ъ С Ы Л А О Н Л Ѣ,

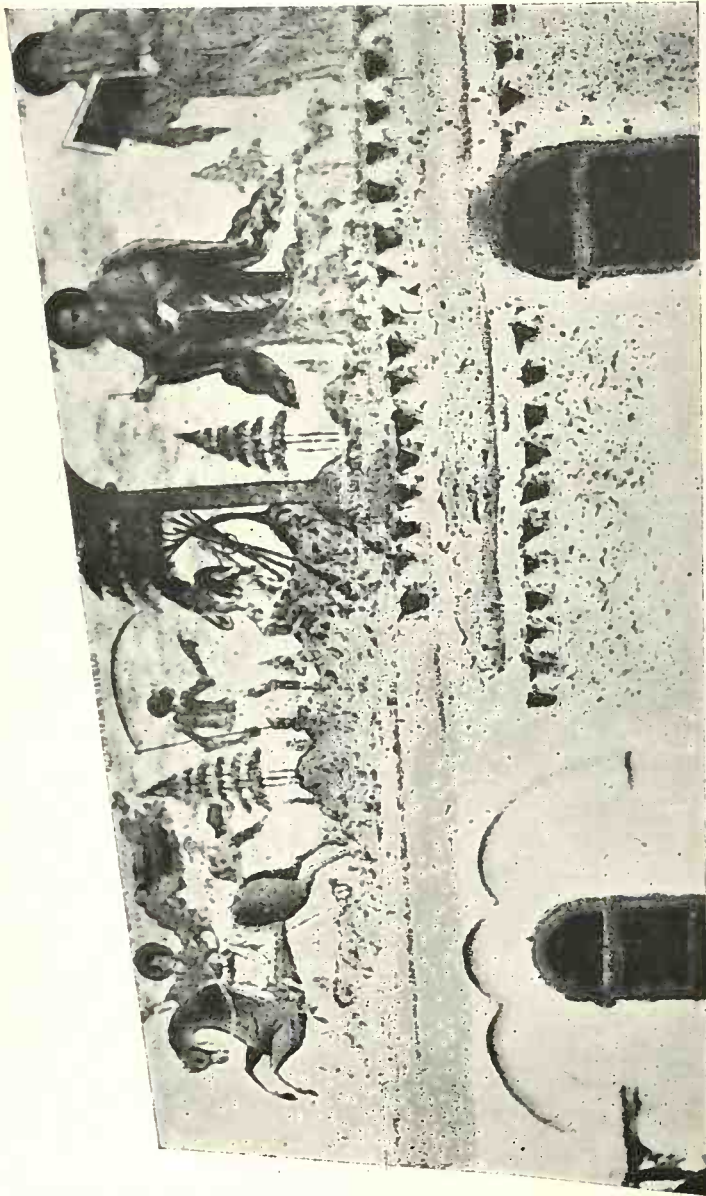
Шѣ кѣ слѡкозѣнѣѣ ѣнѣлѣцѣтѣлѣи Крѣ-

ѣкѣлѣи Гѣѣрѣнѣи ѣ пѡт ѣрѣлѣлѣи.

Biblioteca

- Prof. N. IONESCU -

Ѥ С Н Ъ И Н, Лѣ Пѣтѣрѣ Бѣртѣ, ѣлѣтѣ:

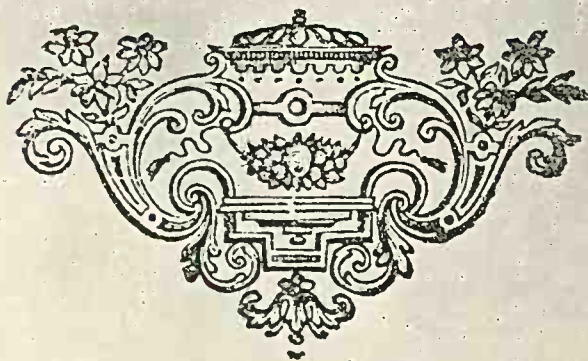

Fabula esopică: « Când s'au arătat moartea unchișului » zugrăvită pe pereții exteriori ai bisericii din Drăgănești, jud. Olt, în 1805. Fotografia luată în 1933, de d-șoara Maria Goleșcu. Azi fresca este ascunsă sub văruiala recentă. (Cf. p. 266).

ΜΕΥΘΟΡΟΦΕΚΟΝ
ΣΥΝΤΙΠΑ
ΤΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΟΥ.

Τὰ πλείστα περιέργου, ἐκ τῆς Περσικῆς
Γλώττης μεταφραθέν.

Νεωστὶ μετατυπωθὲν, καὶ ἐκ διαφορῶν σφαλμάτων
ἀνακεφαλαιωθὲν.

ΕΝΕΤΙΗΣΙ; αψμδ.

Παρά Αΰτωρίφ Βόρτολι. 1744.

Con Licenza de' Superiori.

B.A.R. Ms. nr. 3514 f. 12. Erotocrit. Impăratul invită la ospăț pe muzicanții iscusiți ca să descopere pe cântăreții misterioși. (Cf. p. 349).

B.A.R. Ms. nr. 3514. *Erotocrit. Lupta Grecilor cu Vlahii.*
(Cf. p. 352).

B.A.R. Ms. nr. 3514, f. 58v—59r. Erotocrit. Fiul împăratului din Bizanț intrând în arena luptelor.
(Cf. p. 351).

TABLA DE MATERII

	<u>Pag.</u>
<i>Prefața</i>	I
Influența grecească în țările românești	5
Cultura neogreacă și cărțile populare grecești la noi	13
<i>Folklor biblic. Legende privitoare la Vechiul Testament</i>	23
Texte: Hronografe	24
Întrebări și răspunsuri	26
Erminiile	30

LEGENDE APOCRIFE PRIVITOARE LA VECHIUL TESTAMENT

Căderea îngerilor	33
Lupta arhanghelului Mihail cu Satanail	34
Adam. Numele lui	38
Cain și Avel	40
Omorirea lui Cain; originea câinilor	42
Uriașii	43
Avraam	44
Moise	45
Solomon	46
Proorocul Ieremia și dărâmarea Ierusalimului	49
Iosif și Asineta	57

EVANGHELII ȘI LEGENDE APOCRIFE PRIVITOARE LA NOUL TESTAMENT

Protoevanghelia lui Iacob, fratele Domnului	61
Evanghelia lui Nicodim	63
Povestea lui Afrodițian	74
Disputa lui Iisus cu Satana	82
Sentința lui Pilat	85
Condamnarea lui Pilat	88
	91

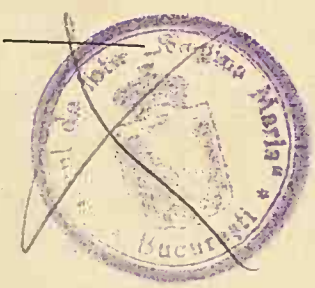
	<u>Pag.</u>
Procla soția lui Pilat și viața de vie	94
Moartea lui Irod	97
Pentru blestemul celor douăsprezece neamuri jidovești	98
 PROSOPOGRAFII	
Inștiințarea lui Lentul, proconsulul Iudeei, către senatul Romei pentru chipul Mântuitorului	99
Chipul Prea Sfintei Născătoare de Dumnezeu	100
 AMULETE	
Visul Maicii Domnului	104
Sartor-arepo, rotas- opera	107
Cele 72 de nume ale lui Hristos	112
Cele 72 de nume ale Precistei	113
 MINUNILE MAICII DOMNULUI	
.	115
 LEGENDELE HAGIOGRAFICE	
.	131
Avgar și Mântuitorul	135
Cei șapte coconi din Efes	142
Evstatie Plachida	149
Sfântul Gheorghe și balaurul	157
Vicața Sfântului Vasile-cel-Nou	161
 LEGENDE LITURGICE	
Descoperirea Sfintei Liturghii	179
Descoperirea celor 12 Vineri	181
 DRAMA RELIGIOASĂ	
Vicleimul	185
Căntece de stea	202
Mironosițele	220
Jocul de păpuși	222
Orațiile de nuntă	224
 FOLKLOR MEDICAL	
.	233
 LITERATURA DIDACTICĂ	
.	235
Istoria poamelor (Porikologos)	239
Hristoitia	243

	<u>Pag.</u>
LEGENDE ISTORICE BIZANTINE	245
ROMANUL POPULAR	250
<i>Romane grecești</i>	
Vieța lui Esop	251
Romanul erotic grecesc: Aethiopica	269
<i>Romane orientale</i>	
Sindipa	284
Halima	300
<i>Romane cavalești</i>	
Romanul Troiei	321
Imberie și Margarona (Pierre de Provence et la belle Maguelonne)	333
Erotocritul (Paris et Vienne)	344
Filerot și Antusa	360
<i>Romane italiene</i>	
Bertoldo	364
INCHEIERE	384
INDICE (la volumul I și II)	391

ERRATA

<u>Pag.</u>		în loc de că el	să se îndrepte: <i>că ea</i>
110	r. 2 de jos		
117	» 18	» » » Firenzo	» » » <i>Firenze</i>
151	» 3, 11 de jos și 156 r. 15	» » » Hyppolite	» » » <i>Hippolyte</i>
153	» 20 de jos	» » » Reali de Francia	» » » <i>Reali di Francia</i>
212	» 17 » »	» » » se pune	» » » <i>se pun</i>
233	» 15	» » » carea par	» » » <i>care apar</i>
233	» 16	» » » Curioznicu	» » » <i>Curioznică arătare</i>
240	» 21	» » » căci Krumbacher	» » » <i>căci după cum observă Krumbacher</i>
246	» 14	» » » Grégoire	» » » <i>Grégoire</i>
267	» 12 de jos	» » » Saneta	» » » <i>Sancta</i>
285	» 4	» » » Fabrique	» » » <i>Fadrique</i>
342	» 4 de jos	» » » Leyd	» » » <i>Leyde</i>
342	» 12 » »	» » » französich	» » » <i>französisch</i>

VERIFICAT
 1987

MONITORUL OFICIAL ȘI
IMPRIMERIILE STATULUI
IMPRIMERIA NAȚIONALĂ
BUCUREȘTI, 1938.